

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

MIXAIL BULGAKOV

USTA VA MARGARITA

Roman

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT — 2008

QODIR MIRMUHAMEDOV
tarjimasi

MIXAIL BULGAKOV ROMANI HAQIDA

Mixail Afanasevich Bulgakovning «Usta va Margarita» romani «Moskva» jurnali sahifalarida chop etilishi munosabati bilan uni yozuvchining adabiy merosini oʻrganish komissiyasi nomidan ushbu qisqagina muqaddima bilan boshlashni lozim topdim.

«Usta va Margarita» — marhum adibning soʻnggi asari. Bulgakov bu romani ustida 1928 yildan ish boshladi va uning turli variantlarini yaratar ekan, baʼzan ishini toʻxtatar, baʼzan esa yana yozganlariga qaytardi. U umri poyonidagi oʻn ikki yil mobaynida ham oʻzi dunyoga keltirgan sermazmun asarini qoʻldan qoʻymadi.

Oʻlimidan bir necha kun burun, ogʻir xastaligiga qaramay, yozuvchi romani qoʻlyozmasiga qayta-qayta qaytib, uning ayrim boblariga sayqal berar hamda takomilga yetkazishga urinardi.

Bulgakov saxiy isteʼdodida, ehtimol yozuvchining butun adabiy faoliyati davomidadir, uch turdagi iqtidor — satirik iqtidori, fantast iqtidori va oʻta aniq psixologik tahlilga suyangan realist iqtidori qoʻshnichilik qilib, bir-biridan ustunlikka erishish uchun bahslashib kelgan, desak xato boʻlmaydi.

«Usta va Margarita» romani gʻaroyib binosining bunyod etilishida Bulgakov isteʼdodining bu uch turi bab-baravar yoinki deyarli bab-baravar xizmat koʻrsatdi. Ularning har jihatdan chatishib, yagona daryo oqimiga qoʻshiluvchi asarning eng yaxshi sahifalarini tashkil qilgankim, bu ayni vaqtning oʻzida nafaqat romanning, umuman olganda Bulgakov badiiy soʻz sanʼatining ulkan yutugʻidir.

Romanda shunday sahifalar borki, ularda Bulgakov satirasining, Bulgakov fantastikasining va turgan gapki Bulgakov aniq realistik nasrining choʻqqisi oʻz ifodasini topgan.

Roman shunday yozilganki, yozuvchi xuddi bu uning oxirgi asari ekanini ilgaritdan sezganday, uning sahifalari orqali oʻquvchilariga oʻz qalbining butun boyliklarini, sanʼatkor qalamining butun sehrini, satirik koʻzining butun oʻtkirliklarini xayolotining butun shiddatini hamda psixologik kuzatuvining butun teranliklarini inʼom etmoqni istaganii koʻrish mumkii.

Roman sahifalaridagi bunday saxovat oʻqilish jarayonida xuddi cheksizdek tuyuladi, bir voqeadan ikkinchi bir voqaga oʻtish yerlari shu darajada koʻpki, baayni hikoya qilish matosidagi chokka oʻxshab ketadi. Romanni takror-takror oʻqib chiqib, uning har bir keyingi son-sanoqsiz oʻtkir burchaklarida seni yangi va yana yangi favqulodda kashfiyotlar kutayotganiga koʻnikma hosil qilmas ekansan, undagi shiddatkor fantasmagoriyadan klassik jozibadorlikka, tejamkor realistik nasrdan ikkinchi bir notekis nasrga, achchiq satirik groteskdan hech qanday tanaffussiz saxiy va ayni paytda qahrli hajvga

o'ta keskin suratda ko'chilishi, boshida, albatta, dovdiratib qo'yadi. Bu kitobda paymonasi to'lganini dildan chuqur anglab yetgan katta salohiyat egasining qazo oldi bisyor donishligi o'z aksini topganday ko'rinadi.

«Usta va Margarita» shunday asarlar turiga kiradiki, uni har xil kitobxonlar har xil o'qiydilar, har xil sevadilar va undan o'zlari uchun har xil ruhiy oziqa topadilar.

Roman mutolaasidap so'ng, mening, masalan, qalbinga va mening qadrli xotiramga Rimning Iudeyadagi prokuratori Pontiy Pilatning bir kuni haqidagi shafqatsiz tarzdagi aniq hikoya hammadan ham chuqur kirib bordi va hammadan ham mo'l ta'sir o'tkazdi. Psixologik jihatdan fantastikaning ichidagi bu romandagi roman — ajoyib nasr namunasi — o'zgarmas haqqoniyliги bilan nogoh Lermontov va Pushkin nasrini eslashga majbur etadi.

Turfa xillikka ega bo'lgan mazkur romannipg ana shu qismiga qiziqishimni yashirmagan holda, o'zimcha shuni ham tasavvur qilamanki, bu kitobning mening qiziqishlarimdan o'zgacha qiziqishdagi o'quvchilari xam bo'lishi mumkin, yanada aniq aytganda, bu kitobni boshqacha qabul qiladigan o'quvchisi bo'lmasligining o'zi xam mumkin emas. Qaydam, bu turdagi kitobxonlar uchun fantastika bilan birga Margaritaning ustaga nisbatan o'ta pokiza, mardlarcha tanho muhabbati voqealarini hikoya qiluvchi sahifalar, hammadan ham ajoyib ko'rinar. Bunday baxtli va bunday baxtsiz, o'z baxtliliklarida bu qadar kuchli va bu qadar kuchsiz bo'lgan muhabbat voqeasi shunchalar nozik tasvirlan-ganki, hatto roman sahifalaridan o'tayotgan makkor iblis ham bunday muhabbatga na yordam berishga, na to'sqinlik qilishga ojizdir.

Men hech bir qiyinchiliksiz shunday qiziquvchan o'quvchilarni ham ko'rsatishim mumkinki, ular uchun tarixiy va fantastik sahifalar emas, balki satirik Bulgakov tomonidan meshchanlik, qabihlik, munofiqlik, qo'rqqoqlik kabi qator illatlarning beshafqat aniq va betakror hajv yo'li bilan fosh etilishi romannint cho'qqisi bo'lib ko'rinadi.

Bulgakov o'z romanini oxirigacha yozib tugatib, unga nuqta qo'ydi. Shu ma'noda «Usta va Margarita» — tugal asar. Lekin, yuqorida aytib o'tganimdek, Bulgakov pishiq o'ylangan hikoyasini nihoyasiga yetkazar ekan, ichdan o'z ishini hali tugallanmagan deb hisoblagani bois, hayotining so'nggi kunigacha bu kashfiyotiga qayta-qayta murojaat qilardi.

Bu asar ustidagi o'n ikki yilga cho'zilgan ish yana va yana davom etaversa, romanning qanday ko'rinishga kirishini tasavvur qilishning o'zi mushkul.

U holda romanning ba'zi nomukammalliklari tuzatilgan, yana oxirigacha o'ylanmagan yerlari puxta o'ylangan yoki o'zida xayolotning cheksiz, barakali saxiy muhrini olib yurgan ayrim o'rinlari qisqartirilgai bo'larmidi.

Ha, shunday ham bo'lishi mumkin. Marhum yozuvchi tomonidan bizga qoldirilgan roman matni ana shunday xulosaga kelishimizga har jihatdan asos beradi. Biroq, bunday taxminiy xulosalarga u qadar o'rin berish ham to'g'ri emas, chunki Bulgakovning bu yakuniy, ajoyib ishini o'qib bo'lgach, o'zingda shunday tuyg'uni his etasanki, bu uning kuchli va saxiy iste'dodiga minnatdorlik tuyg'usi ekaniga yana bir karra ishonch hosil qilasan.

Bu murakkab va ko'plab odatiy tasavvurdagi asarlar ramkasiga sig'maydigan kitobning oxirgi varag'ini yopar ekanlar, uni turli o'quvchilar turlicha baholaydilar, undan bir narsani olib, ikkinchisini inkor etadilar, uchinchi bilan esa bahslashadilar, lekin men shunga aminmanki, bu romanga bo'lgan qarashlarning qandayligidan va hatto u atrofidagi tortishuvlarning baridan qat'iy nazar, Mixail Bulgakovning bu so'nggi asarini o'qib chiqqan har bir o'quvchi o'rtasida esa bunday mubohasalarning bo'lishi turgan gap, ularning o'y-xayollarini bir tuyg'u birlashtiradi: Bulgakov o'limi bilan bundan chorak asr muqaddam bizning adabiyotdan ajoyib va o'ziga xos iste'dodlardan biri ketdi va «Usta va Margarita» romani, balki, boshqa guvohlarning ichida, shak-shubhasiz, buning eng yorqin guvohidir.

Konstantin SIMONOV,
«Zvezda» jurnali, 1966 yil

BIRINCHI QISM

...Kimsan, ayt!
— Men hargiz yomonlik tilab —
Yaxshilik qilguvchi kuchning bir qismi¹.
Gyote, «Faust».

Birinchi bob

HECH QACHON BEGONALAR BILAN GAPLASHMANG

Bahor kunlarining birida, dim oqshom chog'ida, Moskvadagi Patriarx ko'li xiyobonida ikki kishi paydo bo'ldi. Ularning biri yozlik kulrang kostyum-shim kiygan, past bo'yli, miqti gavdali, taqirbosh, soqol-mo'ylovi silliq olingan, ko'ziga g'ayritabiiy kattalikdagi qora muguz gardishli ko'zoynak taqqan, hali xiylagina yangi shlyapasini qo'liga olib olgan edi. Ikkinchisi — jingalak sochi mallarang, katak matodan tikilgan kepkasini ensasiga surib kiygan yag'rindor yigit — egniga katak ko'yлак, g'ijimlangan shim, oyog'iga qora shippak kiygan edi.

Bu tanishtirganlarimizdan birinchisi Moskvadagi eng yirik adabiy uyushmalardan birida (uning qisqartirilgan nomi MASSOLIT edi) pravlenie raisi, ayni paytda bir qalin badiiy jurnalning muharriri lavozimida ishlovchi Mixail Aleksandrovich Berlioz, uning yosh hamrohi esa — shoir Ivan Nikolaevich Poniryov bo'lib, u o'z asarlariga Bezdomniy taxallusi bilan imzo chekardi.

Bu ikki adib endigina yashil libos kiya boshlagan jo'kalar soyasidan panohtopishgan zahoti, olabula bo'yoqlar bilan bo'yalgan, tepasiga «Pivo va suvlar» deb yozilgan do'konchaga otilishdi.

Darvoqe, may oyining bu mudhish oqshomida yuz bergan birinchi g'aroyib holni qayd qilib o'tmoq lozimdir. Nafaqat do'koncha oddida, balki Malaya Bronnaya ko'chasi bilan yonma-yon cho'zilgan butun xiyobonda bironta ham odam ko'rinmasdi. Qaqragan tumanga o'rangan quyosh Moskvani misdek qizdirib, Sadovoe koltso orqasiga botayotgan, hattoki nafas olishga ham majol qolmagan bu chog'da, jo'ka daraxti ostiga biron kimsa kelmadi ham, skameykaga o'tirmadi ham, butun xiyobon bo'm-bo'sh edi.

— Narzandan quying, — iltimos qildi Berlioz.

— Narzan yo'q, — deb javob berdi sotuvchi ayol, negadir ranjiganday bo'lib.

— Pivo bormi? — deb so'radi Bezdomniy bo'g'iq ovoz bilan.

— Pivo kechqurun keladi, — javob qildi ayol.

— Nimangiz bor? — so'radi Berlioz.

— O'rik sharbati, lekin ILIQ, — dedi ayol.

— Mayli, quying, quying, iliq bo'lsayam!..

O'rik sharbati stakanni sap-sariq ko'pik bo'lib to'ldirdi, shunda sartaroshxonaning hidi gupillab dimoqqa urildi. Sharbat ichgan adiblarni birdan hiqichoq tuta boshladi. Ular sharbat haqini to'lab, Bronnaya ko'chasiga orqa, hovuzga yuz o'girib bir skameykaga o'tirishdi.

Shu mahal ikkinchi g'aroyib hodisa yuz berdi — bunisi endi yolg'iz Berliozga taalluqli edi. Uning hiqichoq tutishi birdan to'xtadi, yuragi bexos dukillab, bir zum qayoqqadir g'oyib bo'lganday bo'ldi, keyin yana o'rniga qaytdi, ammo endi, yuragi o'tmas igna qadalganday zirqirab og'rirdi. Bundan tashqari, Berliozning vujudini kuchli bir dahshat besabab chulg'ab oldiki, u shu zahotiyoy bu yerdan orqasiga qaramay qochishga jazm qildi. Berlioz, o'zining nimadan cho'chiganini bilolmay, parishon holda atrofiga alanglab qaradi. Uning rangi quv o'chdi, ro'molchasi bilan peshanasini artarkan: «Nima bo'ldi o'zi menga? Hech bunaqa bo'lmasdim-ku... yurak chatoq... qattiq charchabman. Hamma ishni tashlab, tezroq Kislovodskka jo'nashim kerak...» — deb ko'nglidan o'tkazdi.

¹ Erkin Vohidov tarjimai.

Shu mahal uning ko'zi oldida cho'g'dek issiq havo quyushib, undan shishadek shaffof, g'oyat antiqa qiyofadagi bir grajdanin vujudga keldi. Uning mushtdakkina boshida jokeylar* shapkasi, egnida katak-katak matodan bichilgan kalta va o'zi singari havoyi kamzulcha... Bu grajdanin nihoyatda daroz bo'lsa ham, yelkalari ensiz, o'zi cho'pdek ori, basharasi, e'tibor bering-a, istehzoli edi.

Berlioz shuncha umr kechirgan bo'lsa ham g'aroyibotlarga hech ko'nika olmasdi. Shu bois, uning battar quti o'chib, ko'zlari baqrayib qoldi-yu, sarosimada: «Bunaqa bo'lishi mumkin emas!..» dedi ichida.

Holbuki, ko'rayotganlari chin edi, tiniq naynov odam, Berliozning ko'zi oldida, dam o'ngta, dam chapga muallaq chayqalib turardi.

Shu choq Berliozning vujudini qattiq dahshat qamrab, ko'zlarini chirt yumib oldi. Keyin, u ko'zini ochgan edi, haligi sarob erib, katak kamzulli sharpa g'oyib bo'lganini ko'rdi, ayni paytda, yuragiga botayotgan o'tmas igna ham vujudidan otilib chiqib ketgan edi.

— Uff, la'nati! — deb yubordi muharrir, — bilasanmi, Ivan, hozir issiqning taftidan sal bo'lmasa sakta bo'layozdim! Hatto ko'zimga har balolar ko'rina boshladi, — jilmaymoqchi bo'ldi u, lekin ko'zlaridagi hayajon uchqunlari hamon o'chmas, qo'llari ham qaltirashdan to'xtamasdi.

Lekin bora-bora uning ko'ngli taskin topdi; ro'molchasi bilan yelpindi-da, xiyla dadil ohangda: «Xo'-o'sh, shunday qilib...» — deb, o'rik sharbati ichish paytida uzilib qolgan gapini davom ettirdi.

Gap, keyin ma'lum bo'lishicha, Iso payg'ambar to'g'risida borayotgan ekan. Masala shundaki, muharrir o'z jurnalining navbatdagi soni uchun dinga qarshi qaratilgan katta doston yozish haqida shoirga buyurtma bergan edi. Ivan Nikolaevich o'sha dostonni juda qisqa muddatda yozib tugatgan, ammo, taassufki, doston muharrirni qoniqtirmagan edi. Bezdomniy o'z dostonidagi asosiy personajni, ya'ni Iso payg'ambarini o'ta darajada qora bo'yoqlar bilan tasvirlasa ham, muharrir dostonni qaytadan yozish lozim deb turib oldi. Shu bois, u shoirning asosiy xatosini qayd qilish maqsadida, unga Iso payg'ambar to'g'risida va'z o'qiyotgan edi. Ivan Nikolaevichga aynan nima pand berganini — shoir iste'dodining tasvirlash quvvasimi, yo o'zi yozmoqchi bo'lgan mavzuning unga tamomila notanishligimi — aniq aytish mahol, lekin uning asarida Iso, garchi o'ziga mayl uyg'otmasa ham, tirik personaj sifatida tasvirlangan edi. Berlioz esa shoirga, masala Isoning yaxshi, yomonligida emas, o'sha Isoning umuman shaxs sifatida dunyoda hech qachon bo'lmaganligida, unga taalluqli gaplar esa, oddiy uydirmayu afsona ekanligida, deb isbotlamoqchi bo'lardi.

Shuni aytib o'tish kerakki, muharrir alloma odam edi, binobarin, Iso payg'ambarning dunyoda yashaganligi haqida o'z kitoblarida lom-mim demagan qadimgi tarixchilardan (masalan, mashhur Filon Iskandariy*, benazir ma'rifat sohibi Iosif Flaviylardan) nihoyatda mohirlik bilan dalil keltirardi. Mixail Aleksandrovich, o'zining salmoqli zakovatini namoyish qilib, gap orasida, yana Tatsitning* mashhur «Solnomalar»ga to'xtalib, uning o'n beshinchi kitobidagi Isoning qatl etilishi bayon qilingan 44-bobni ancha keyinroq ilova qilingan soxta bobdan bo'lak narsa emasligini aytib o'tdi.

Muharrir aytayotgan bu gaplarning hammasi shoir uchun yangilik edi, shunga ko'ra u o'zining ko'm-ko'k, sho'x ko'zlarini Mixail Aleksandrovichga tikkancha, uning so'zlarini diqkat bilan tinglarkan, ahyon-ahyonda hiqichoq tutib, pichirlagancha o'rik sharbatini la'natlardi.

— Sharkda bironta ham din yo'qki, — derdi Berlioz, — u bokira bibi Maryamning xudoga ko'zi yorigani haqida bayon qilmagan bo'lsin. Shunga ko'ra xristianlar ham, o'zga biron yangilik kashf eta olmay, aynan shu sharqona tarzda o'z Iso payg'ambarlarini kashf etdilar, aslida u hech qachon yorug' dunyoga kelmagan. Dostonda ham asosiy e'tiborni aynan mana shu narsaga qaratmog'ing kerak edi...

Berliozning baland ovozi bo'm-bo'sh xiyobonda jaranglab eshitilardi, u ilm changalzorining eng quyug, xilvat yeriga kirib borgan sari (faqat o'ta alloma odamgina bunday xilvatgohga beshikast kirib borishi mumkin), shoir misrliklarning saxovatli xudosi Samo va Zamin o'g'luni Oziris* haqida ham,

* Notanishlik belgisi qo'yilgan so'zlarga kitob oxirida alifbo tartibida izoh berilgan.

Finikiya xudosi fammuz* to'g'risida ham, Marduk* haqida ham, hatto Meksikaning atstek xalqi uchun bir zamonlar nihoyatda qadrli bo'lgan, lekin unchalik nom qozonmagan badqahr xudo Vitsliputslari haqida ham tobora ko'proq va foydaliroq ma'lumotlar ola boshladi.

Mixail Aleksandrovich Vitsliputslining zuvalasini atsteklar xamirdan olganliklari to'g'risida endigina hikoya qila boshlagan edi, xiyobonda bir odam ko'rindi.

Keyinchalik (vaqt o'tgandan keyin) har xil idoralar bu odamning qiyofasi haqida ma'lumotlar berishdi. Ammo u ma'lumotlarning muqoyasasi kishini hayron qoldirardi. Chunonchi, birinchi ma'lumotda o'sha odamning pakana, tilla tishli va o'ng oyog'i oqsashi haqida xabar qilingan bo'lsa, ikkinchisida u odam bahaybat, tishiga platinadan qoplama qo'ydirgan, chap oyog'i oqsoq, deyilgan edi. Uchinchi ma'lumotda: u odamning diqqatga molik hech qanday alomati yo'q, deb lo'nda qilib yozilgandi.

E'tirof etish kerakki, bu ma'lumotlarning birontasi ham to'g'ri emas edi.

Birinchi navbatda: o'sha nazarda tutilgan odamning na u, na bu oyog'i oqsar, na pakana, na bahaybat, hamma qatori norg'ul edi. Endi uning tishlariga kelsak, chap jag' tishlariga platina qoplangan, o'ng jag'idagi tishlari tilladan edi. U qimmatbaho kulrang kostyum kiygan, oyog'idagi xorij tuflisi ham kostyumi rangida edi. Kulrang beretini oliftalardek bir qulog'i ustiga qiya qo'ndirgan, qo'ltig'iga baroq itning boshini eslatuvchi qora dumaloq tutqichli hasa qistirgandi. Ko'rinishidan yoshi qirqlardan oshgan. Og'zi sal qiyshiqroq. Soqol-mo'ylovi silliq qilib olingan. Qorasoch. Uning o'ng ko'zi qora, chap ko'zi esa negadir ko'k edi. Timqora qoshlari past-baland — qisqasi, ajnabiy odam edi.

U muharrir bilan shoir o'tirgan skameyka oddidan o'taturib, ularga ko'z qirini tashladi, yurishdan to'xtadi va birdan ikki do'stdan ikki qadam naridagi boshqa skameykaga o'tirdi.

«Nemis», — deb o'yladi Berlioz.

«Ingliz, — deb ko'nglidan o'tkazdi Bezdomy, — tavba, shu jaziramada qo'lqopda yuripti-ya — isib ketmasmikin?»

Ajnabiy kishi esa bu payt hovuzni kvadrat tarzda o'rab olgan ko'p qavatli uylarga qiziqsinib ko'z yugurtira boshladi, aftidan, bu joylarni u birinchi marta ko'rayotgan edi.

U nigohini yuqori qavatlarining derazalariga qadadi, deraza oynalari Mixail Aleksandrovich bilan mangu vidolashayotgan quyoshning siniq shu'lalarini o'zida aks ettirib, ko'zni qamashtirgudek yaraqlardi: so'ng pastki qavatlardagi shom cho'kishi bilan qoraya boshlagan derazalarga ko'z tashladi, pimagadir miyig'ida kulib qo'ydi, ko'zlarini suzdi, qo'llarini hassaning dumaloq dastasiga, iyagini esa qo'llariga qo'ydi.

— Sen, Ivan, — derdi bu payt Berlioz, — chunonchi, xudo o'g'li Isoning tavalludini juda yaxshi va satirik uslubda tasvirlagansan, lekin qizig'i shundaki, Isodan oldin ham bir qator xudozodalar tug'ilgan — masalan, aytaylik, frigiyalik Attis" — ammo qisqa qilib aytadigan bo'lsak, ularning birontasi ham, shu jumladan Iso ham tug'ilmagan, shunga ko'ra sen Isoning tavalludini, aytaylik, uni ziyorat qilgani kelgan sehrgar munajjmlarni tasvirlash o'rniga mazkur tavallud haqidagi dargumon mulohazalar haqida yozishing kerak... Hozir esa sening bayon qilishingcha, u chindanam dunyoga kelgan bo'lib chiqyapti!..

Shu choq Bezdomy damini ichiga yutib, bezor qilgan hiqichoqqa barham bermoqchi bo'ldi, lekin aksiga yurib uni yana alamliroq va qattiqroq hiqichoq tuta boshladi, bu payt Berlioz ham gapirishdan to'xtadi, chunki ajnabiy kishi birdan o'rnidan turib, adiblar qoshiga yura boshlagan edi.

Ular bu notanish odamga taajjub bilan qarashdi.

— O'tinaman, meni afv etgaysiz, — dedi begona kishi ajnabiylar talaffuzida, ammo so'zlarni buzmay, — sizga notanish bo'laturib, suhbatingizga aralashganim uchun... Ammo ilmiy suhbatingiz mavzui shu qadar qiziqarliki, kamina...

Shu o'rinda u iltifot bilan boshidan beretini oldi, natijada ikki do'st ham, noiloj, o'rnidan turib, unga ta'zim qildi.

«Yo‘q, ko‘proq frantsuzga o‘xshab ketadi...» — deb o‘yladi Berlioz.

«Polyak shekilli?...» — dedi ichida Bezdomyiy.

Shuni ilova qilish kerakki, bu ajnabiy birinchi aytgan so‘zidanoq shoirda nafrat uyg‘otdi, Berliozga esa u yoqib qolgan edi, ya‘ni yoqqan edi deb ham bo‘lmaydi-yu, aniqrog‘i... qanday ifoda etsa bo‘larkan... uni qiziqtirib qolgai edi, deymizmi.

— Maylimi sizlar bilan o‘tirsam? — muloyim ohangda so‘radi ajnabiy, shunda ikki do‘st beixtiyor ikki tomonga surildi; ajnabiy kishi epchillik bilan ular o‘rtasiga o‘tirdi-yu, shu zumdayoq suhbatga aralashdi.

— Agar yanglish eshitmagan bo‘lsam, siz Isoni dunyoga kelmagan deb aytdingiz shekilli? — so‘radi ajnabiy ko‘m-ko‘k chap ko‘zini Berliozga tikib.

— Yo‘q, yanglish eshitmadingiz, — nazokat ila javob qildi Berlioz, — men aynan shunday dedim.

— O, g‘oyatda qiziq! — dedi ajnabiy.

«Nimaga hadeb tumshug‘ini tiqaveradi bu?» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi Bezdomyiy va qovog‘ini solib oldi.

— Siz hamsuhbatingizning fikriga qo‘shildingizmi? — deb so‘radi notanish ajnabiy o‘ngga, Bezdomyiyga o‘g‘irilib.

Shoir o‘z fikrini tumtaroq va majoziy iboralar bilan ifodalashni yaxshi ko‘rardi, shuning uchun:

— Yuz foiz! — deb javob qildi.

— Voajab! — deb yubordi chaqirilmagan ham-suhbat, so‘ng negadir atrofga o‘g‘ri qarash qilib, so‘ng shundoq ham bo‘g‘iq ovozi yanayam pasaytirib dedi: — Sinchkovligim uchun meni kechiring, lekin fahmimcha, siz hali xudogayam ishonmaysizmi deyman? — u ko‘zlarida vahima zuhur etdi va ilova qildi: — Ont ichaman, qech kimga aytmayman.

— Ha, biz xudoga ishonmaymiz, — javob qildi Berlioz ajnabiy kishining cho‘chib ketganidan xiyol jilmayib turib, — ammo bu haqda mutlaqo oshkora gapiraverish mumkin.

Chet ellik skameykaga suyandi va sinchkovligi qo‘ziganidan chiyillab so‘radi:

— Sizlar — ateistmisiz?!

— X,a, bizlar — ateistmiz,— jilmayganicha javob qildi Berlioz, achchig‘i chiqqan Bezdomyiy esa: «Muncha xira bo‘lmasa bu ajnabiy sulloh!» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi.

— O, qanday maroqli! — deb chinqirib yubordi antiqa ajnabiy goh u, goh bu adibga o‘g‘irilib qararkan.

— Bizning mamlakatda ateizm hech kimni ajablantirmaydi, — diplomatlarga xos nazokat bilan dedi Berlioz, — aholimizning ko‘pchiligi xudo haqidagi afsonalarga anchadan beri ongli ravishda ishonmay qo‘ygan.

Shunda chet ellik nojo‘ya bir harakat qildi: o‘rnidan turib, taajjublangan muharrirning qo‘lini siqarkan, shunday dedi:

— Ijzatingiz bilan sizga chin qalbimdan minnatdorchilik izhor etaman!

— Nima uchun minnatdorchilik izhor etyapsiz unga? — deb so‘radi Bezdomyiy ko‘zlarini pirpiratganicha.

— Kamina — sayyoh uchun favqulodda qiziqarli bo‘lgan g‘oyatda muhim ma‘lumot uchun, — deb izohladi chet ellik barmog‘ini ma‘nodor ko‘tarib.

Chamasi, muhim ma‘lumot sayyohga chindanam kuchli ta‘sir ko‘rsatgan edi, shuning uchun ham u atrofda uylarga qo‘rqa-pisa ko‘z yugurtirib chikdi — u har bir derazada bittadan ateistni ko‘rishdan xavotirlanayotganday edi.

«Yo‘q, u ingliz emas...» — deb o‘yladi Berlioz, Bezdomyiy esa: «Qiziq, bunaqa ruscha gapirishni qaerda o‘rgana qoldiykin?» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi-da, yana o‘shshayib oldi.

— Lekin ijzatingiz bilan sizdan bir narsani so‘ramoqchiydim, — deb yana gapira boshladi ajnabiy mehmon bir oz hayajonli xayolga berilib o‘tirgandan keyin, — xudolarning mavjudligi borasidagi dalillar nima bo‘ladi? Axir u dalillar, ma‘lumingizki, rosa beshta...

— Tassufki, — deb javob qildi Berlioz, — o'sha dalillarning biron-tasi ham hech qanday qiymatga ega emas, binobarin, bashariyat allaqachon ularni unutib yuborgan. Axir, aql-zakovat yuzasidan olganda, xudoning mavjudligini isbotlaydigan hech qanday dalil bo'lishi mumkin emas, shunday emasmi?

— Ofarin! — chinqirib yubordi chet ellik. — Ofarin! Siz tinib-tinchimagan qariya Immanuilning bu borada aytgan fikrini mukammal takrorladingiz. Lekin qizig'i shundaki, u beshala dalilni ham tamomila barbod qilgan, keyin esa o'z ustidan kulmoqchi bo'lganday, shaxsan o'zi oltinchi dalilni kashf etgandi!

— Kantning dalili ham, — mayin tabassum bilan e'tiroz bildirdi zakovatli muharir, — asossiz. Shiller bekor aytmagan edi, Kantning bu masala yuzasidan mulohazalari faqat qullarnigina qanoatlantirishi mumkin deb, Shtraus* esa bu dalilni mazax qilib kulgan edi.

Berlioz gapirarkan, ayni paytda: «Har qalay, bu odam kim bo'ldiykin? Rus tilida bunchalik yaxshi gapirishni qaerdan o'rgandiykin?» — deb o'ylardi.

— Menga qolsa, o'sha Kantni shu nazariyasi uchun uch yilga Solovkiga* surgun qilardim! — deb yubordi birdan Ivan Nikolaevich xuddi tomdan tarasha tushganday.

— Ivan! — deb pichirladi xijolat bo'lgan Berlioz.

Lekin Kantni Solovkiga jo'natish to'g'risidagi taklif chet ellik mehmonni hayratda qodiribgina qo'ymay, hatto uning dilini chog' ham qilib yubordi.

— Juda to'g'ri, aynan shunday qilish lozim, — deb chinqirib yubordi u, shunda Berliozga qaragan chap ko'k ko'zi birdan chaqnab ketdi, — uning joyi o'sha yer! Ha, o'shanda nonushta paytida unga: «Siz, professor, nima desangiz deng, lekin kashf etgan dalilingiz qovushmayapti! Ehtimol, u oqilona dalildir, ammo juda mubham. Sizni mazax qilib kulishlari mumkin», deb aytgan edim-a.

Berlioz baqrayib qoldi. «Nonushta paytida... Kant bilan gaplashgan?.. Nima deb valdiryapti o'zi?» — deb o'yladi u.

— Lekin, — gapida davom etdi chet ellik Berliozning hang-mang bo'lganiga parvo qilmay, shoirga yuzlanarkan, — uni Solovkiga jo'natishning hech imkoni yo'q, bunga sabab, u, mana, yuz yildan oshdiki, Solovkidan ko'ra ancha olisroq yerga jo'natilgan, shu bois uni u yerdan olib chiqish — aslo mumkin emas, men sizga aytsam!

— Attang! — dedi qitmir shoir.

— Ha, attang! — dedi notanish ajnabiy ko'zini chaqnatib, so'ng gapida davom etdi: — Lekin meni boshqa masala bezovta qilyapti; agar xudo yo'q bo'lsa, unda bashariyat hayotini va umuman, yer yuzidagi barcha jonzodlarni kim boshqaryapti, degan savol tug'iladi.

Bu, ochig'ini aytganda, uncha oydin bo'lmagan savolga Bezdombiy jahl bilan shosha-pisha javob qildi:

— Kim bo'lardi, insonning o'zi-da!

— Kechirasiz, — muloyim ohangda javob qildi notanish kishi, — hayotni boshqarish uchun, hech bo'lmasa, oz muddatlik aniq bir reja bo'lishi kerak. Vaholanki, atigi biror ming yil muddatga reja tuzish u yokda tursin, hatto o'zining ertangi kuni haqida ham bir nima deyishga ojiz bo'lgan inson, qani, menga ayting-chi, qanday qilib hayotni boshqara olsin. Darhaqiqat, — shunday deb u endi Berliozga o'girildi, — bir tasavvur qilib ko'ring, chunonchi, siz o'zgalarni ham, o'zingizni ham boshqara boshladingiz, farmoyishlar bera boshladingiz, umuman, bu ishning havosini ola boshladingiz, lekin birdan... ihi... ihi... o'pkangiz sarkoma* kasaliga chalinadiyu... — chet ellik go'yo o'pka sarkomasi unga huzur bag'ishlaganday mamnun jilmay-di, — ha, sarkoma, — u ko'zlarini mushuk yanglig' qisib, bu jarangdor so'zni yana takrorladi, — shu bilan, boshqaruvchilik faoliyatingiz ham tugaydi-qoladi! Endi o'z taqdiringizdan bo'lak hech kim sizni qiziqitirmaydi. Xeshlaringiz sizni yolg'on so'zlar bilan yupatmoqchi bo'lishadi, siz ahvolning pachavaligini his qilib, avvaliga alloma vrachlarga, keyin tovlamachi tabiblarga, hattoki folbinlarga ham zir yugura boshlaysiz. Lekin allomalardan ham, tabiblardan ham, folbinlardan ham hech bir naf bo'lmasligini o'zingiz yaxshi

bilasiz. Oqibat bu urinishlarning hammasi fojia bilan tugaydi: yaqinida o'zini qandaydir ishlarni boshqarayotgandek his qilgan shaxs endi birdan taxta tobutda qimir etmay yotgan bo'ladi, uning atrofida parvona bo'lganlar esa bu jonsiz jismdan hech qanday naf yo'qligini tushunib, pechda kuydirishadi. Lekin bundan ham battar bo'lishi mumkin: bir odam Kislovodskka otlandi deylik, — shu yerga kelganda ajnabiy kishi Berliozga ko'zlarini qisib qaradi, — oddiy safar deysiz, ammo u shuni ham amalga oshirolmaydi, chunki noma'lum bir sababga ko'ra birdan sirg'anib ketib, tramvay tagiga tushadi. Nahotki, sizningcha, u o'zini o'zi shunday boshqargan bo'lsa? Uni qandaydir boshqa bir xilqat boshqargan edi, deb e'tirof etish to'g'ri bo'lmasmikin? — shunday deb ajnabiy kishi g'alati istehzo bilan kulib yubordi.

Berlioz sarkoma dardi va tramvay haqidagi ko'ngilsiz hikoyani zo'r diqqat bilan tinglarkan, allaqanday hayajonli o'ylar uni iztirobga sola boshladi. «U xorijlik emas! Xorijlik emas! — deb o'ylardi Berlioz. — Juda antiqa bir nusxa... lekin, har qalay, kim bo'ldiykin bu?»

— Chekkingiz kelyapti, nazarimda, a, — deb kutilmaganda Bezdomniyga yuzlandi notanish mehmon. — Qanaqasini yoqtirasiz?

— Nima, sizda har xil papiros bormi? — noxush ohangda so'radi shoir — chindanam uning papirosi tugagan edi.

— Qaysi papirosni yoqtirasiz? — takror so'radi notanish odam.

— Hay, «Nasha marka»ni, — jahl bilan dedi Bezdomniy.

Notanish mehmon cho'ntagidan ohista portsigar chiqarib uni Bezdomniyga uzatdi:

— «Nasha marka».

Muharrirni ham, shoirni ham hayratga solgan narsa portsigarning aynan «Nasha marka» papiros bilan to'ldirilganidan ham ko'ra, portsigarning o'zi hayratga solgan edi. U juda kattakon va qizil oltindan yasalgan bo'lib, ochilganida qopqog'i ustiga o'rnatilgan uch qirrali gavhartosh ko'k va oq cho'g' bo'lib yaraqlab ketdi.

Shunda ikki adabiyotchi ikki xil xayolga bordi. Berlioz: «Yo'q, ajnabiy odam!» — dedi, Bezdomniy bo'lsa: «Obbo la'nati! Kim bo'ldi o'zi bu, a?» — deb ko'nglidan o'tkazdi.

Shoir bilan portsigar sohibi papiros tutatishdi, chekmaydigan Berlioz esa papirosni rad etdi.

«Unga bunday deb e'tiroz bildirish kerak, — ahd qildi Berlioz, — ha, o'lim haq, buni hech kim inkor etmaydi. Lekin gap shundaki...»

Biroq u aytmoqchi bo'lgan gapini aytishga ulgurmay, xorijlik mehmon gap boshlab yubordi:

— Ha, o'lim haq, lekin bu ham hali baharnav. Eng yomoni shundaki, u ba'zan kutilmaganda qazo qiladi, hamma balo shunda! Odam, umuman, bugun kechqurun nima bilan mashg'ul bo'lishini ham ayta olmaydi.

«G'irt bema'ni musohaba...» — deb o'yladi Berlioz va e'tiroz bildirdi:

— Yo'q, bu o'rinda judayam lof qilib yubordingiz. Masalan, men bugun oqshomda nimalar qilishimni, ozmi-ko'pmi, aniq bilaman. Ha, albatta, turgan gapki, mabodo Bronnaya ko'chasida boshimga dabdurustdan g'isht tushib ketmasa...

— G'isht, — deb uning so'zini salobat bilan bo'ldi notanish mehmon, — hech qachon, hech kimning boshiga besabab tushmaydi. Ishontirib aytamanki, shaxsan sizga g'isht hech qanday xavf tug'dirmaydi. Siz boshqacha o'lim topasiz.

— U qanaqa o'lim ekan, balki siz bilarsiz? — deb oshkora kinoya bilan so'radi Berlioz bu g'irt bema'ni suhbat domiga tobora ko'proq tortilarkan. — Ehtimol, menga aytarsiz ham?

— Bajonidil, — dedi begona kishi. U go'yo Berliozga kostyum bichmoqchi bo'lganday, boshdan-oyoq unga razm solib chiqdi, so'ng gijir tishlari orasidan: «Bir, ikki... Merkuriy ikkinchi uyda... oy botdi... olti — baxtsizlik... oqshom — yetti...» — deb g'o'ldiradi-da, sho'x ovoz bilan baralla dedi: — Kallangiz uziladi!

Bezdomniy bu betakalluf odamga jahl bilan o'qrayib qaradi, Berlioz esa miyig'ida tirjayib so'radi:

— Kim uzadi? Dushmanlarmi? Interventlarmi?

— Yo‘q, — deb javob qildi hamsuhbat, — rus qizi, komsomol qiz.

— Hm... — deb qo‘ydi Berlioz notanish ajnabiyning qaltis hazilidan g‘ijinib, — afv etasiz-u, ammo bu dargumon.

— Meni ham afv etishingizni so‘rayman, — javob qildi ajnabiy kishi, — lekin bu aniq. Darvoqe, sizdan bir narsani so‘ramoqchiydim, bugun kechqurun nima ish qilasiz, agar sir bo‘lmasa?

— Sir emas. Hozir Sadovaya ko‘chasiga, uyimga boraman, keyin kech soat o‘nda MASSOLITda majlis bor, men unda raislik qilaman.

— Yo‘q, aslo bunday bo‘lishi mumkin emas, — qat‘iy e‘tiroz bildirdi xorijlik kishi.

— Nima uchun endi?

— Shuning uchunki, — deb javob qaytara boshladi ajnabiy mehmon va suzuk ko‘zlarini osmonga qaratdi, — hademay oqshomgi salqin tushishini his qilgan qora qaldirg‘ochlar fazoda tovushsiz «viz-viz» uchadilar, Annushka pista moyi sotib oldi, sotib oldigina emas, uni to‘kib ham bo‘ldi. Demak, majlis bo‘lmaydi.

Turgan gapki, bu mujmal gapdan so‘ng jo‘kalar ostiga sukunat cho‘qdi.

— Afv etasiz, — deb bir oz sukutdan keyin gap boshladi Berlioz, bema‘ni safsata sotayotgan xorijlik kishiga qarab qo‘yib, — pista moyining bunga nima daxli bor... keyin, kim u Annushka?

— Pista moyining daxldorligiga sabab buyoqda, — deb birdan gapga aralashdi Bezdomniy, chamasi u chaqirilmagan hamsuhbatga qarshi urush e‘lon qilmoqchi bo‘lgandi, — siz, grajdanin, ruhiy kasallar shifoxonasida hech bo‘lganmisiz?

— Ivan!.. — ohista tanbeh berdi Mixail Alek-sandrovich.

Lekin ajnabiy mehmon aslo ranjimadi, balki xushchaqchaq kulib yubordi.

— Bo‘lganman, bir emas, bir necha marta bo‘lganman! — deb chinqirdi u kulganicha, lekin jiddiy ko‘zlarini shoirdan uzmay. — Ne-ne joylarda bo‘lganman! Faqat, afsus, professordan shizofreniya² nima deb so‘rashni unutilman. Endi o‘zingiz undan so‘rab bilib olasiz-da, Ivan Nikolaevich!

— Ismi-sharifimni qayoqdan bilasiz?

— Qiziqmisiz, Ivan Nikolaevich, sizni kim tanimas ekan? — ajnabiy mehmon shunday deb cho‘ntagidan «Literaturnaya gazeta»ning kechagi sonini chiqardi, shunda Ivan Nikolaevich gazetaning birinchi sahifasida o‘z suratini, surat ostida o‘zi yozgan she‘rni ko‘rdi. Biroq kechagina uni xushnud etgan shuhrat va dovuq sababchisi bo‘lmish bu she‘r endi shoirni aslo sevintirmadi.

— Meni kechirasiz, — dedi u rangi quv o‘chib ketib, — bir daqiqa sabr qila olmayisizmi? O‘rtog‘imga aytadigan ikki og‘iz omonat gapim bor edi.

— O, bemalol! — dedi notanish kishi. — Bu yer — jo‘ka osti juda halovatli yer ekan, undan keyin, men hech yerga shoshayotganim yo‘q.

— Menga qara, Misha, — pichirladi shoir Berliozni chetroqqa boshlab o‘tib, — u hech qanaqa ajnabiy emas, balki josus. U mamlakatimizga o‘tib olgan rus muhojiri. Tezroq uning hujjatini so‘ra, bo‘lmasa ketib qoladi...

— Shunaqamikin-a? — hayajonli pichirladi Berlioz, o‘zi esa: «Gapi to‘g‘riga o‘xshaydi!» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi.

— Gapimga ishonaver, — deb Berliozning qulog‘iga xirilladi, — u o‘zini go‘llikka solib, ba‘zi narsalarni bilib olmoqchi. Ugshng ruscha qanaqa gapirishini o‘zing eshitding, — shoir pichirlab gapirarkan, notanish odam qochib ketmasin, deb u tomonga ko‘z qirini tashlab turardi, — yur, uni qo‘lga olamiz, qochib qolmasidan...

Keyin shoir Berliozni qo‘lidan ushlab, uni skameyka tomon boshladi.

Begona kishi endi skameykadan turgan, qo‘lida to‘q kulrang muqovali qandaydir guvoohnoma, sifatli qalin qog‘ozdan ishlangan konvert va tashrifnoma ushlab turardi.

— Meni kechiringlar, mubohasaga berilib ketib, o‘zimni tanitishni unutilman. Mana mening

² Shizofreniya — sababi aniqlanmagan ruhiy kasallik, vosvos. Bu noto‘g‘ri muolaja oqibatida sog‘lom kishini telba qilib qo‘yish demakdir.

tashrifnomam, pasportim va Moskvaga konsultatsiyaga chaqirilgapim haqida taklifnoma, — deb notanish kishi ikkala adabiyotchiga o‘tkir ko‘zlari tikkancha keskin-keskin gapirdi.

Shunda ikki do‘st xijolat bo‘lib qoldi. «Obbo, hamma gapni eshitipti-yu...» — deb o‘yladi Berlioz va muloyim ishora bilan hujjat ko‘rsatishning hojati yo‘qligini bildirdi. Ajnabiy mehmo xujjatlarini muharrirga uzatayotgan chog‘da, tashrifnomadagi ajnabiy tilda «professor» deb yozilgan so‘zga va familiyasining bosh harfi — («V»)ga shoirning ko‘zi tushib qolgan edi.

Bu asnoda, muharrir xijil bo‘lib:

— G‘oyat xursandman, — deb g‘o‘ldiradi, xorijlik kishi hujjatlarini yana cho‘ntagiga solib qo‘ydi.

Shu yo‘sinda munosabat qayta tiklandi-yu uchovlari yana skameykaga o‘tirishdi.

— Siz mamlakatimizga konsultant sifatida taklif qilinganmisiz, professor? — so‘radi Berlioz.

— Ha, konsultantman.

— Siz — nemismisiz? — deb surishtirdi Bezdomniy.

— Menmi?.. — takror so‘radi professor va birdan chuqur o‘yga toldi. — Ha, nemis desayam bo‘ladi...

— Ruscha juda yaxshi gapirarkansiz, — e‘tirof etdi Bezdomniy.

— O, men umuman poliglotman, juda ko‘p tilni bilaman, — javob qildi professor.

— Qay sohadan mutaxassissiz? — deb so‘radi Bezdomniy.

— Men jodu bo‘yicha mutaxassisman.

«Shu yetmay turuvdi!..» — degan fikr Mixail Aleksandrovichning miyasiga sanchikday urildi.

— Siz... sizni shu soha bo‘yicha taklif qilishganmi mamlakatimizga? — duduqlanib so‘radi u.

— Ha, shu soha bo‘yicha, — deb tasdiqladi professor va fikrini izohlay boshladi: — Bu yerdagi davlat kutubxonasida o‘ninchi asrda yashagan afsungar Her-bert Avrilakskiyning asl qo‘lyozmalari topilgan. Shularni tahlil qilishni so‘rashyapti mendan. Bu sohada men dunyoda yagona mutaxassisman.

— A-a! Tarixchi ekansiz-da? — yengil tin olib, hurmat bilan so‘radi Berlioz.

— Ha, tarixchiman, — tasdiqladi olim, so‘ng xuddi tomdan tarasha tushganday ilova qildi: — Bugun kechqurun Patriarx ko‘lida alomat voqea sodir bo‘ladi!

Muharrir bilan shoir yana hayratlanishdi, professor esa ularni o‘ziga tomon imladi, ikki do‘st engashib, unga quloq tutganda, shunday deb pichirladi:

— Esingizda bo‘lsin, Iso bo‘lgan.

— Bilasizmi, professor, — dedi Berlioz zo‘rma-zo‘raki jilmayib, — biz sizning benazir bilimingizni hurmat qilamiz, ammo biz bu masalada o‘zgacha nuqtai nazarga egamiz.

— Hech qanday nuqtai nazarning keragi yo‘q! — javob qildi alomat professor. — U bo‘lgan, vassalom.

— Axir buning uchun qandaydir isbot kerak-ku... — deb gap boshladi Berlioz.

— Hech qandy isbotning hojati yo‘q, — deb javob qildi professor va past ovoz bilan gapira boshladi, ammo uning tilidagi ajnabiylarga xos talaffuz negadir endi yo‘qolgan edi: — Buning hech taajjub qiladigan yeri yo‘q! Egniga qirmizi astarli oq rido kiygan...

Ikkinchi bob

PONTIY PILAT

Egniga qirmizi astarli oq rido kiygan Iudeya* prokuratori* Pontiy Pilat* bahorgi nison* oyining o‘n to‘rtinchi kuni ertalab barvaqt Buyuk Irod* qasrining ikki qanoti o‘rtasidagi usti yopiq ustunlar poyiga xuddi suvoriy kabi poshnasini sudrab chiqib keldi.

Prokurator hamma narsadan ham atirgul moyining hidini yoqtirmas edi, shu bois, bugungi kun dilsiyohlik bilan o‘tishi muqarrar edi, zero bu hid bugun tongdan uni ta‘qib qila boshlagan edi. Prokuratorning nazarida, atirgul isini bog‘dagi sarv va xurmo daraxtlari chiqarayotganday, ko‘n

abzallar va otlarning hidiga ham o'sha la'nati atirgul hidi omixta bo'layotgandek tuyulardi. Prokuratorni Yershalaimga* kuzatib kelgan O'n ikkinchi Shiddatli legionning birinchi kogortasi* joylashgan qasr ortidagi uylardan bog'ning muallaq sahni osha ustunlar maydoniga tutun esib kelar, oshpazlarning tushlik hozirlay boshlaganidan darak beruvchi bu achchiq tutunga ham o'sha o'tkir atirgul hidi omixta bo'layotgan edi. O, tangrilar, qay gunohim uchun meni buncha azoblaysizlar?

«Ha, shubha yo'q! Yana o'sha dard, hech daf qilib bo'lmaydigan yaramas Xemikraniya* kasali — u qo'ziganda kallaning yarmi og'riydi. Bu dardga davo yo'q, undan qutulish uchun hech qanday iloj ham yo'q. Boshimni qimirlatmaslikka urinib ko'ray-chi».

Favvora yaqinidagi koshinkor sahnga suyanchiqli kursi qo'yilgan edi, prokurator hech kimga ko'z tashlamay, shu kursiga o'tirdi-yu, qo'lini yon tomonga cho'zdi.

Kotib uning uzatgan qo'lga ehtirom bilan bir parcha pergament³ tutqazdi. Prokurator og'riq azobidan aftini noiloj bujmaytirganicha, pergamentga qiyo boqib, undagi yozuvga ko'z yugurtirib chiqdi va uni kotibga qaytararkan, qiynalib dedi:

— Tergov qilinayotgan Galileyadan* ekanmi? Uning ishini tetrarxga* yuboruvdinglarmi?

— Ha, prokurator, — deb javob qildi kotib.

— U qanday hukm chiqardi?

— Tetrarx bu ish yuzasidan aybnoma chiqarishdan bosh tortdi va Sinedrion* chiqargan o'lim jazosini tasdiqlashni sizga havola qildi, — deb izohladi kotib.

Prokurator yonoq payini bir uchirib qo'yib, past ovoz bilan dedi:

— Ayblanuvchini olib kiring.

Shu zahoti ikki legioner bog' sahnidan ustunlar poyidagi ravonga yigirma yetti yoshlardagi bir odamni boshlab kirib, uni prokurator o'tirgan kursi ro'parasiga turg'izib qo'yishdi. Bu odam egniga havorang uzun juldur ko'ylak kiygan edi. Uning boshiga oq ro'mol tashlanib, peshonasi tasma bilan bog'langan, qo'li esa orqasiga bog'log'liq edi. Bu odamning chap ko'zi osti ko'kargan, og'zining bir chekkasi shilini, qoni qotib qolgan edi. U prokuratorga qo'rquv aralash sinchkovlik bilan tikildi.

Prokurator bir oz sukutdan so'ng arameylar* tilida so'radi:

— Odamlarni Yershalaim jomesini vayron qilishga undagan senmiding?

Prokurator toshday qotib o'tirar, gapirganida faqat lablarigina zo'rg'a qimirlardi. U og'riqdan otash bo'lib yonayotgan boshini chayqashdan qo'rqqani uchun shunday haykal bo'lib o'tirardi.

Qo'li bog'log'liq odam xiyol oldinga talpindi-da, gap boshladi:

— O, saxovatli odam! Gapimga ishon...

Lekin prokurator o'sha-o'sha toshday qotib o'tirganicha, tovushini ham balandlatmay, darhol mahbusning so'zini bo'ldi:

— Sen hali meni saxovatli odam deyapsanmi? Yanglishasan. Yershalaimda hamma odamlar meni badqahr maxluq deb pichirlashadi — juda to'g'ri aytishadi, — keyin u gap ohangini o'zgartirmay ilova qildi: — Kenturion* Kalamushkushni chaqiringlar.

Maxsus kenturiya" qo'mondoni Kalamushkush laqabli Mark prokurator qoshida paydo bo'lganida hammaning nazarida go'yo butun ravonni zulmat chulg'aganday bo'ldi.

Kalamushkush legiondagi eng novcha soddatdan ham bir qarich baland va shu qadar yag'rindor ediki, endi ko'tarilib kelayotgan quyoshni tamomila to'sib qo'ygan edi.

Prokurator unga lotin tilida gapirdi:

— Jinoyatchi meni «saxovatli odam» deb aytyapti. Uni bu yerdan bir daqiqaga olib chiqingda, menga qanday murojaat qilishni tushuntirib qo'ying. Lekin mayib qilmang.

Mark Kalamushkush, orqamdan yur, demoqchi bo'lganday, mahbusga qo'l siltadi; shunda toshday qotib o'tirgan prokuratordan boshqa hamma uni orqasidan kuzatib qoldi.

Umuman, Kalamushkush qaerda bo'lmasin, daroz odam bo'lganidan, hamma uni orqasidan kuzatib

³ Pergament — qog'oz kashf etilmasdan oldin qog'oz o'rnida ishlatilgan teri.

qolardi, uni birinchi marta koʻrgan odamlar esa badbashara aftiga ham hang-mang boʻlib tikilishardi: uning burni bir vaqtlar olmon gurzisidan pachoq boʻlgan edi.

Markning koshinlarga «doʻq-doʻq» urilgan zilday etigi ovozi tindi, mahbus uning orqasidan tovushsiz ergashdi, ustunlar maydonchasi tamoman sukutga choʻkdi, shu sababli ravon oldidagi bogʻ sahnida kaptarlarning gʻuv-gʻuvlagani, favvoradagi suvning antiqa ohangda yeqimtoy jildirashi eshitila boshladi.

Prokurator oʻrnidan turib, jildirab oqayotgan favvora suviga chakkasipi tutgaicha qimirlamay turishni istardi. Lekin bu ham, baribir, dardiga davo boʻlolmasligini bilardi.

Kalamushkush mahbusni boqqa olib chiqib, birinj⁴ haykal poyida turgan legioner qoʻlidagi qamchini tortib oldi va uni kuchsizgina siltab, mahbusning yelkasiga tushirdi. Koʻmondon yeigil va beparvo harakat qildi, lekin mahbus shu zahoti xuddi oyogʻiga bolta urilgandek qulab tushdi, nafasi qaytib, rangi boʻzdek oqardi, koʻzlari maʼnosiz bokdi. Mark chap qoʻli bilan mahbusni xuddi boʻsh qop koʻtarganday osongina koʻtarib, oyoqqa turgʻazdi va arameylar tilida soʻzlarni buzib mingʻilladi:

— Rim prokuratoriga faqat igemon* deb murojaat qilish kerak, vassalom. Uning qarshisida gʻoz turish kerak. Gapimga tushundingmi yo yana qamchilaymi?

Mahbus gandarab ketdi, lekin oʻzini tutib oddi, axiyri rangiga qon yugurib, nafasini rosladi-da, hirqiroq ovoz bilan javob qildi:

— Gapingga tushundim. Urma meni.

Bir daqiqadan keyin u yana prokurator roʻparasida turardi.

Hukmroning soʻnik va xasta ovozi eshitildi:

— Isming?

Mahbus bamaʼni javob berishga, ortiq hukmdorning gʻazabini keltirmaslikka shay ekanligini butun vujudi bilan ifodalab, shosha-pisha dedi:

— Menikimi?

Prokurator past ovoz bilan dedi:

— Meniki oʻzimga maʼlum. Oʻzingni haddan ziyod ovsarlikka solma. Sening isming nima? .

— Ieshua, — shosha-pisha javob qildi mahbus.

— Laqabing bormi?

— Ha.Notsri.

— Qaerliksan?

— Gamala shahridan, — javob qildi mahbus va qaerdadir, uzoq shimolda, oʻng tomonda Gamala degan shahar borligini boshi bilan ishora qilib koʻrsatdi.

— Qaysi nasabdansan?

— Aniq bilmayman, — tez javob qildi mahbus, — ota-onamni bilmayman. Aytishlaricha, otam suriyalik ekan...

— Muqim qaerda yashaysan?

— Muqim yashaydigan makonim yoʻq, — iymanibgina javob qildi mahbus, — shaharma-shahar kezib yuraman.

— Buni bir soʻz bilan qisqa qilib ifodalash mumkin — sayoqsan, — dedi prokurator, soʻng soʻradi: — Xeshlaring bormi?

— Hech kimim yoʻq. Dunyoda yolgʻizman.

— Savoding bormi? -Ha.

— Arameylar tilidan oʻzga biron tilni bilasanmi?

— Bilaman. Yunon tilini.

Pilatning shishgan bir qovogʻi koʻtarilib, iztirobdan xiralashgan koʻzi mahbusga tikildi. Ikkinchi koʻzi yumuqligicha qoldi.

⁴ Birinj — bronza.

U yunoncha gapira boshladi:

— Ibodatxonani vayron qilmoqchi bo‘lgan va bu ishga xalqni da’vat etgan senmiding?

Endi mahbus yana jonlandi, ko‘zlaridan qo‘rquv alomati g‘oyib bo‘lib, yunon tilida gapira boshladi:

— Mep, saxov... — sal bo‘lmasa og‘zidan chiqib ketayozgan bu so‘zdan mahbusning ko‘zlarida dahshat vujudga keldi, — men, igemon, hech qachon xayolimga ham keltirmaganman ibodatxonani vayron qilishni va hech kimni da’vat ham etmaganman bunday noma’qul ishga.

Pastak stolga bukchayib olib mahbus berayotgan guvohlikni yozib o‘tirgan kotibning yuzida taajjub alomati paydo bo‘ldi. U boshini ko‘tardi, lekin shu zahoti yana pergamentga engashib oldi.

— Bu shaharda o‘tadigan bayram namoyishiga turli toifadagi odamlar kelishadi. Ular orasida sehrgarlar, munajjimlar, folbinlaru qotillar bo‘lishadi, — derdi prokurator bir xil ohangda, — lekin ular ichida yolg‘onchilar ham topiladi. Chunonchi, sen yolg‘onchisan. Xalqni ibodatxonani vayron qilishga undadi, deb aniq yozib qo‘yilpti. Odamlar guvohlik bergan.

— Usha saxovatli odamlar, — deb gapira boshladi mahbus va shosha-pisha: — igemon, — deb ilova qildi, gapini davom ettirdi: — savodi yo‘q omilardir, shu bois men aytgan gaplarni chalkashtirib yuborishgan. Umuman, bu chalkashliklar hali juda uzoq vaqt davom etmasaydi deb xavotirdaman. Hamma balo shundaki, mening gaplarimni u noto‘g‘ri yozib olyapti.

Sukunat. Endi Pilatning ikkala xasta ko‘zi mahbusga og‘ir tikilardi.

— Senga oxirgi marta takrorlayman: o‘zingni jinnilikka solma, qaroqchi, — mayin ohangda dedi Pilat o‘sha-o‘sha xasta ovoz bilan, — ustingdan yozilgan dalillar ko‘p emas, illo shularning o‘zi ham seni dorga osish uchun kifoya qiladi.

— Yo‘q, yo‘q, igemon, — dedi mahbus Pilatni o‘z gapiga ishontirish uchun astoydil urinib, — bittasi bor, qo‘liga taka terisidan ishlangan pergament ushlab olib, orqamdan izma-iz yurgani-yurgan, to‘xtovsiz yozgani-yozgan. Lekin bir marta o‘sha pergamentga ko‘z qirimni tashlab hangu mang bo‘lib qoldim. Men u yerda yozilgan gaplarning birortasini ham gapirmagan-man. Xudo haqqi, yoqib yubor bu pergamentingni, deb yolvordim unga. Lekin u pergamentni qo‘limdan yulib olib, qochib ketdi.

— Kim o‘zi u? — ijirg‘anib so‘radi Pilat va qo‘lini chakkasiga olib bordi.

— Leviy Matvey degan odam, — bajonidil izohlay boshladi mahbus, — u o‘lpon yig‘uvchi edi. Men u bilan birinchi marta Viffagiyaga boradigan yo‘l yoqasidagi anjirzor muyulishida to‘qnash kelib gaplashib qolgandim. Avvaliga u menga adovat bilan qaradi, hatto haqorat ham qildi, ya’ni meni it deb atab, o‘zicha haqorat qildim deb o‘ylagan bo‘lishi kerak, — mahbus jilmayib qo‘ydi. — Shaxsan men bu jonivorning hech qanday yomon jihatini bilmayman, shuning uchun undan xafa ham bo‘lmadim...

Kotib yozishdan to‘xtadi va zimdan, mahbusga emas, prokuratorga taajjub bilan bokdi.

— ... biroq gaplarimni eshitib, shashtidan qayta boshladi, — davom etdi Ieshua, — oxiri borib, u yiqqan pullarini yo‘lga otib yuborib, sen bilan jahongashtalik qilaman, dedi...

Pilat sarg‘ayib ketgan tishlarini ko‘rsatib, bir yonog‘ini uchirib tirjaydi va butun gavdasi bilan kotib tomonga o‘girilib dedi:

— O, Yershalaim shahri! Bu yerda ne-ne antiqa gaplarni eshitmaysan. O‘lpon yig‘uvchi, buni qarangi, pullarini yo‘lga sochib yuborganmish!

Kotib bunga javoban nima deyishini bilmay, Pilatning jilvasiga taqlid qilishni lozim ko‘rdi.

— Negaki u, bugundan e’tiboran puldan hazar qilaman, deb aytdi, — deb izohladi Ieshua Leviy Matveyning alomat raftorini izohlab va qo‘shib qo‘ydi: — O‘sha kundan boshlab u menga hamroh bo‘lib oldi.

Prokurator hamon tirjayishini qo‘ymay mahbusga qaradi, so‘ng o‘zi o‘tirgan yerdan ancha uzoqda, pastlikda bo‘lgan Hippodrom* va u yerdagi ot haykallari uzra muttasil yuqoriga ko‘tarilayotgan quyoshga yuz tutdi-yu, birdan ko‘ngilni behuzur qiluvchi allaqanday dard bilan: «O‘zimni qiynab o‘tirmasdan «Osilsin!» — degan bir og‘iz so‘z bilan bu notavon jinoyatchini ravondan haydab yuborsam ham bo‘lardi-ku. Keyin, soqchilarni ham quvib, o‘zim qasrga kirganim, ko‘shkni qorong‘ilatib, chorpoyaga yotganim, sovuq suv keltirishlarini buyurib, ayanchli ovoz bilan itim

Bangani chaqirganim va unga boshim og‘riyotganini aytib zorlanganim yaxshi edi», — deb xayolidan o‘tkazdi. Shu choq birdan prokuratorning og‘riq boshida «og‘u» degan fikr paydo bo‘ldi-yu, uni vasvasaga solib «lip» etib o‘tib ketdi.

U xira ko‘zlarini mahbusga tikkancha bir oz muddat sukutga tolarkan, kaltak yeyaverib badbashara bo‘lib ketgan bu mahbus Yershalaimning ertalabki shafqatsiz quyoshi tig‘ida nima qilib turipdi ro‘paramda, hali yana qanday nafi yo‘q savollar berishim kerak unga, deb qiynalib bosh qotirardi.

— Levii Matvey dedingmi? — hirqiroq ovoz bilan so‘radi bemor va ko‘zlarini yumdi.

— Ha, Levii Matvey, — Pilatning azobini orttiruvchi yangroq ovoz eshitildi.

— Harholda, nimalar degan eding bozordagi olomonga ibodatxona haqida?

Jevob qaytarayotgan odamning ovozi Pilatni qattiq iztirobga solib, chakkasiga qoziq bo‘lib qoqilayotganday tuyulardi:

— Kamina, igemon, ibodatxona haqida og‘iz ham ochganim yo‘q, balki ko‘hna imon ma‘badi vayron bo‘lib, yangi haqiqat ma‘badi barpo bo‘ladi, degan edim, xolos. Lo‘nda qilib tushuntirish uchun shunday degandim.

— Nechun sen, sayoq, o‘zing tasavvur qila olmaydigan haqiqat to‘g‘risida bozorda va‘z qilib odamlarning diliga g‘uluv solding? Haqiqat o‘zi nima?

Lekin shu zahoti prokuratorning dilidan: «O tangrilarim! Men sud uchun mutlaqo nokerak narsalarni so‘rayapman undan... Aqlu farosatim ortiq itoat etmayapti menga...» degan so‘zlar o‘tdi. Shu payt uning ko‘ziga yana qora suyuqlik quyilgan qadah ko‘rindi. «Og‘u kerak menga, og‘u!»

Yana mahbusning ovozi eshitildi.

— Hozir birinchi navbatdagi haqiqat shuki, sening boshing og‘riyapti, og‘rigandayam nihoyatda qattiq og‘riyapti, shu bois sen ruhingni tushirib, o‘lim haqida o‘ylay boshlading. Sen nainki men bilan gaplashishga, hatto menga tikilib qarashga ham ojizsan hozir. Binobarin, men beixtiyor sening jallodingga aylanmoqdamanki, bu holdan qattiq xijolatdaman. Hozir sen hech narsa to‘g‘risida o‘ylashga qodir emassan, shuning uchun ham, faqat o‘z itingni qoshingga kelishini orzu qilyapsanki, chamasi, sen dunyoda ixlos qo‘xgagan yagona jonzod shu iting bo‘lsa kerak. Lekin hozir azobing ariydi, bosh og‘rig‘ing qoladi.

Kotib mahbusga baqrayib qolganidan yozuvi chala qoldi.

Pilat dardli ko‘zlarini zo‘r-bazo‘r mahbusga ko‘targan edi, quyoshning Hippodrom uzra ancha baland ko‘tarilganini, uning shu‘lasi endi ustunlar orasiga ham tushib, Ieshuaning to‘zgan kafshlari sari o‘rmalab kelganini va u o‘zini oftobdan chetga olib qochayotganini ko‘rdi.

Shunda u kursidan turdi, qo‘llari bilan boshini mahkam siqdi, soqoli olingan za‘faron yuzida dahshat aks etdi. Lekin u o‘z iroda kuchi bilan bu hissiyotni darhol daf qilib, yana o‘rniga o‘tirdi. Mahbus esa bu asnoda gapini davom ettirardi, lekin kotib endi hech nima yozmas, faqat g‘oz kabi bo‘ynini cho‘zib, aytilgan har bir so‘zni diqqat bilan ilg‘ab olardi.

— Ana, hammasi tugadiyam, — dedi mahbus Pilatga xayrixohona boqarkan, — benihoya xursandman bundan. Senga, igemon, qasrni vaqtinchalik tark etib, shahar chekkasida, chunonchi, Yeleon tepaligidagi bog‘larda piyoda sayr qilishni maslahat berardim. Momaqaldiraq bo‘ladi, — mahbus ko‘zlarini qisib quyoshga qaradi, — ho‘ hali, kechga borib. Sayr qilsang o‘zingga yaxshi bo‘lardi, men esa bajonidil senga hamroh bo‘lardim. Miyamga ayrim yangi fikrlar keldi, ular seni qiziqtirishi mumkin deb o‘ylayman, shu bois sen bilan jon-jon deb fikrlashgan bo‘lardim, boz ustiga, sen donishmand odamga o‘xshab ko‘rinyapsan.

Kotib murdadek oqarib ketib, qo‘lidagi pergamentni tushirib yubordi.

— Hamma balo shundaki, — deb gapida davom etdi bandi — hech kim uning gapirishiga monelik qilmayotgan edi, — sen haddan tashqari odamovi bo‘lib qolgansan, odamlarga bo‘lgan ishonchni tamomila yo‘qotgansan. Axir o‘zing o‘yla, butun mehru moyillikni bitta itga qaratib kun kechirish mumkin emas-ku. Hayoting, igemon, qashshoq, — shu so‘zdan so‘ng u jilmayishga jur‘at etdi.

Kotib endi faqat bir narsa to‘g‘risida: o‘z quloqlarimga ishonsammikin yo ishonmasammikin, deb

o'ylardi. Lekin ishonmay iloji yo'q edi. Oqibat u, mahbusning ko'z ko'rib, quloq eshitmagan bunday gustohligini eshitgan tajang prokuratorning g'azabi qanday antiqa shaklda ifoda qilinishini tasavvur qilishga urinib ko'rdi. Kotib buni ham tasavvur qila olmadi, holbuki, u prokuratorning fe'lini juda yaxshi bilardi.

Shunda Pilatning so'nik va hirqiroq ovozi eshitildi:

— Qo'lini yechinglar, — dedi u lotin tilida. Soqchi legionerlardan biri nayzasini yerga «do'q» etib urib, uni boshqa soqchiga berdi va o'zi mahbusga yaqinlashib arqonni yechdi. Kotib yerga tushgan pergament o'ramini ko'tarib oddi, lekin hozircha hech nima yozmaslikka, hech narsadan ajablanmaslikka ahd qildi.

— Rostini ayt, — yunon tilida pichirlab so'radi Pilat, — sen hakimi hoziqmisan?

— Yo'q, prokurator, hakim emasman, — javob qildi mahbus anjirday ezilgan va shishib qizarib ketgan bilaklarini huzur qilib uqalarkan.

Pilat mahbusga qovog'i ostidan xuddi uni teshib yuborgudek o'qrayib qaradi, uning ko'zlaridagi xiralik endi yo'qolib, yana hammaga tanish bo'lgan g'azab uchqunlari paydo bo'lgandi.

— Boya so'ramabman, — dedi Pilat, — sen balki lotin tilini ham bilarsan?

— Ha, bilaman, — javob qildi mahbus. Pilatning za'faron yuziga qon yugurdi va u lotinchalab so'radi:

— Itni yonimga chaqirmoqchi bo'lganimni qanday bidding?

— Bu qiyin emas, — javob berdi mahbus lotin tilida, — sen xuddi itni silamoqchi bo'lganday qo'lingni mana bunday qilding, — mahbus Pilatning qo'l harakatini takrorladi, — keyin lablaring ham...

— Ha, — dedi Pilat.

Bir oz jim qolishdi, so'ng Pilat yunon tilida savol berdi:

— Demak, sen tabibsan?

— Yo'q, yo'q, — shosha-pisha javob qildi mahbus, — gapim rost, tabib emasman.

— Ha, yaxshi. Agar sir tutmoqchi bo'lsang, ixtiyoring. Buni ishimizga bevosita daxli yo'q. Demak, sen ibodatxonani vayron qilishga... yo unga o't qo'yishga, yo bo'lmasa boshqa biron yo'l bilan uni barbod qilishga xalqni da'vat etmagansan?

— Takror aytaman, igemon, men hech kimni bunday ishga da'vat etmaganman. Nahotki, kaltabin odamga o'xshasam?

— O, haq rost, sen kaltabin odamga o'xshamaysan, — past ovoz bilan dedi prokurator va dahshatli tarzda jilmayib qo'ydi. — Hay, bo'lmasa, bunday qilmaganliging haqida qasam ich.

— Nima deb qasam ichishimni xohlaysan? — so'radi qo'li yechilib, ruhi ko'tarilgan bandi.

— Hayotingni tikib ont ichaqol, — dedi prokurator, — hozir ayni hayotingni o'rtaga qo'yadigan payt, zero, u hozir qil uchida osilib turipti, buni unutma!

— Hayotimni qil uchiga balki sen osib qo'ygandirsan, igemon? — so'radi mahbus. — Agar shunday deb o'ylayotgan bo'lsang qattiq yaiglishasan.

Pilatni qaltiroq bosdi, so'ng gijir tishlari orasidan dedi:

— Men o'sha qilni uzib tashlashim mumkin.

— Yana yanglishyapsan, — mahbus kaftini quyoshdan soyabon qilib ochiq yuz bilan tabassum qildi. — Qilni kim osgan bo'lsa, o'shaning o'zigina uzishi mumkin, shunday emasmi?

— Ha, tushunarli, — dedi tirjayib Pilat, — yershalaimlik ish yoqmas anqovlarning orqangdan galalashib yurganiga endi hech shubham qolmadi. Tilingni kim qayragan bo'lsa ham juda o'tkir qilib qayrapti. Darvoqe, ayt-chi: sen Yershalaimga Suz qopqasidan eshak minib kirib kelganmishsan, qora xalq seni misoli bir payg'ambardek shodiyona hayqiriqlar bilap kutib olganmish, shu to'g'rimi? — shunday deb prokurator pergamentga ishora qildi.

Mahbus hayron bo'lib prokuratorga tikilib qoldi.

— Menda eshak degan narsani o'zi yo'q, igemon, — dedi u. — To'g'ri, Yershalaimga Suz

qopqasidan kirganman, lekin piyoda edim, hamroh ham yolg'iz Leviy Matvey edi, undan keyin hech kim menga hech nima deb qichqirganiyam yo'q, chunki u payt meni Yershalaimda hech kim tanimas edi.

— Sen, — deb davom etdi Pilat ko'zini mahbusdan uzmay, — Dismas degan odamni, keyin Gestas, yana Varravvan deganlarni taniysanmi?

— Men u saxovatli odamlarni tanimayman, — javob qildi mahbus.

— Rostingmi?

— Rostim.

— Endi menga yapa shuni ayt-chi, nega doim sen «saxovatli odam» deb gapirasan? Hammani ham shunday deb aytasanmi?

— Hammani, — javob qildi mahbus, — dunyoda yovuz odam yo'q.

— Buni birinchi marta eshitishim, — dedi Pilat tirjaygancha, — ehtimol men hayotni yaxshi bilsman! Bu yog'ini yozmasangiz ham bo'ladi, — dedi u, shundoq ham hech nima yozmay o'tirgan kotibga yuzlanib, so'ng yana mahbus bilan suhbatini davom ettirdi: — Birona yunon kitobida o'qiganmisan bu to'g'rida?

— Yo'q, o'z aqlim bilan shunday xulosaga kelganman.

— Demak, sen shuni targ'ib etasan?

— Ha.

— Mana, masalan, kenturion Mark — unga Kalamushkush deb laqab qo'yishgan, xo'sh, u ham saxovatlimi?

— Ha, — javob qildi mahbus, — to'g'ri, u baxtiqaro odam. Saxovatli odamlar uni badbashara qilishgan chog'dan boshlab u badqahr va dag'altabiat bo'lib qolgan. Qiziq, kim uni bu ahvolga soldi ekan?

— Buni senga bemalol aytishim mumkin, — dedi Pilat, — zero, o'zim buning shohidi bo'lganman. O'sha sen aytgan saxovatli odamlar unga xuddi ayiqqa hamla qilgan ko'ppaklardek tashlanishgandi. Olomon uning bo'g'ziga, qo'l va oyoqlariga yopishib olgandi. Piyodalar manitsuli* qurshovga tushib qolgan edi, o'shanda men qo'mondonlik qilgan otlq qo'shin yon tomondan qurshovni yorib kirmaganda edi, seiga, faylasuf, bugun Kalamushkush bilan suhbatlashish nasib etmagan bo'lardi. Bu hol Idistavizo yaqinida, Parilar Vodiysida bo'lgan jangda yuz bergan edi.

— Men u bilan suhbatlashsam, — o'ychanlik bilan dedi birdan mahbus, — aminmanki, u fe'lini keskin o'zgartirgan bo'lardi.

— O'ylaymanki, — dedi Pilat, — hatto agar qo'shin ofitserlari yo soldatlaridan birontasi bilan suhbatlashganingda ham, bu raftoring bilan sarkardani qattiq ranjitgan bo'larding. Xayriyatki, sening ham, sarkardaning ham baxtiga bunday suhbat sodir bo'lmaydi, birinchi navbatda o'zim bunga yo'l qo'ymayman.

Shu payt ustunlar sahniga bir qaldirg'och o'qdek uchib kirib, oltin gumbaz ostida bir marta charx urib uchdi-yu, so'ng pasayib tokchaga o'rnatilgap mis haykalning yonginasidan «g'uv» etib o'tib, ustun bo'g'oti panasida ko'zdan g'oyib bo'ldi. Ehtimol, o'sha yerga in qurmoqchi bo'lgandir.

Mana shu qaldirg'och parvozi davomida prokurator boyakish endi og'riqdap forig' bo'lgan, dono boshida shunday bir qaror vujudga keldi: igemon Ha-Notsri laqabli sayoq faylasuf Ieshuaning ishini ko'rib chiqib, uning faoliyatidan jinoyat topmadi. Xususan, Ieshuaning xatti-harakati bilan yaqinda Yershalaimda yuz bergan tartibsizliklar o'rtasida hech qanday munosabat yo'qligini aniqladi. Sayoq faylasufning ruhiy bemorligi ma'lum bo'ldi. Binobarin, Kichik Sinedrionning Ha-Notsri ustidan chiqarilgan o'lim hukmini prokurator tasdiqlamaydi. Lekin Ha-Notsrining telbalik dardi, utopik nutqlari Yershalaimda xalq g'alayonlariga sabab bo'lishi mumkinligini ko'zda tutib, prokurator Ieshuani Yershalaimdan chetlatadi va O'rta Yer dengizidagi Straton Qaysariyasida*, ya'ni prokuraturaning qarorgohi joylashgan orolda qamoqqa hukm etadi.

Hukm tayyor. Endi uni kotibga aytib yozdirishgina qolgan edi.

Qaldirg'och igemonning shundoqqina boshi ustidan qanotlarini pirillatib o'tib, o'zini favvora hovuzchasiga urdi, so'ng keng fazoga parvoz qildi. Prokurator boshini ko'tarib mahbusga qaragan edi, uning atrofida quyosh shu'lasiga g'arq bo'lgan changning to'zon bo'lib ko'tarilganini ko'rdi.

— Hammasi shuning to'g'risidami? — so'radi Pilat kotibdan.

— Taassufki, yo'q, — dedi kutilmaganda kotib va Pilatga boshqa bir pergamentni uzatdi.

— Nima gap ekan yana? — so'radi Pilat va qovog'ini solib oldi. U uzatilgan pergamentni o'qib chiqdiyu rangi o'zgarib ketdi. Bo'yni va yuziga qora qon quyildimi yo boshqa bir hol yuz berdimi, har qalay, rangidagi sarg'ishlik o'zgarib qo'ng'ir tus oldi, ko'zlari esa ich-ichiga kirib ketganday bo'ldi.

Chamasi, hamma ayb chakkasiga quyilib, qattiq-qattiq tepa boshlagan qonda edi, ammo prokuraturning ko'zlariga bir nima bo'ldi. Mahbusning boshi allaqayoqlarga uchib ketib, o'rnida boshqa kalla paydo bo'lganday ko'rindi uning ko'ziga. Bu kal bosh bo'lib, unga kungurasi siyrak oltin toj qo'ndirilgan edi; uning manglay terisini o'yib yuborgan doira shaklidagi yaraga malham surilgan; bitta ham tishi qolmagan og'zi o'pirilib, pastki labi injiqlik qilayotganday osilib qolgan edi. Shu mahal ravondagi pushtirang ustunlar va qasr poyidagi bog'ning nariyog'idan boshlab, olis-olislarga cho'zilib ketgan Yershalaim tomlari Pilatning ko'zidan g'oyib bo'lib, atrofdagi hamma narsalar Kapreya bog'larining yam-yashil daraxtlari bilan burkanganday bo'lib tuyuldi. Uning qulog'iga ham juda g'alati narsalar eshitila boshladi — go'yo kimdir juda olisda turib ohista, ammo tahdidona tarzda karnay chalganday bo'ldi, kimningdir har bir so'zni cho'zib-cho'zib takabburona ohangda dimog' bilan: «Ulug' zotlarni tahqirlash haqida qonun», degan gapi juda aniq eshitildi.

Pilatning xayolidan kalta-kulta, poyintar-soyintar va g'ayrioddiy fikrlar lip-lip o'ta boshladi: «Halok bo'ldi!», keyin: «Halok bo'lishdi!..» Undan so'ng shu ayqash-uyqash fikrlar orasida qandaydir — va kimningdir?! — muqarrar boqiyliqi haqida mutlaqo bema'ni fikr ham vujudga keldiki, bu boqiylik negadir uning yuragini ziq qilib yubordi.

Pilat nihoyat o'zini qo'lga olib xayolotni daf qildi, o'zini yana ravonda ko'rdi, yana uning qarshisida mahbusning ko'zlari chaqnab turardi.

— Quloq sol, Ha-Notsri, — deb gap boshladi prokurator Ieshuaga juda g'alati tarzda tikilib: uning chehrasi mudhish, ammo ko'zlari hayajonda edi, — sen buyuk qaysarimiz* haqida biron yerda biron nima deganmiding? Javob ber! Gapirganmiding?.. Yoki... gapirganing... yo'q... mi? — Pilat «yo'q» so'zini sud paytida beriladigan savoldagi «yo'q»qa nisbatan bir qadar cho'zibroq talaffuz qildi va mahbusga uqtirmoqchi bo'lgan fikrini ko'z qarashi bilan izohladi.

— Haq gapni gapirish ham oson, ham maroqli, — dedi mahbus.

— Men sendan, — deya gapira boshladi Pilat - ovuq va hirqiroq ovoz bilan, — haq gapni gapirish maroqlimi, maroqsizmi, deb so'rayotganim yo'q. Yukorida baribir u gapni gapirishingga to'g'ri keladi. Agar sen o'lishni, o'lganda ham qiynalib o'lishni xohlamasang, gapiradigan har bir so'zingni avval puxta o'ylab, so'ng gapir.

Iudeya prokuratoriga nima bo'lganini hech kim aytolmaydi, ammo u yuzini oftob shu'lasidan pana qilmoqchi bo'lganday, qo'lini ko'tardi va shu qo'li panasida mahbusga ko'zi bilan bir nimalarni imo qildi.

— Xo'tya, qani, — dedi u, — javob ber, son kiriaflik Iuda degan odamni taniysanmi, unga qaysarimiz haqida gapirganmiding, gapirgan bo'lsang, nimalar degan eding?

— Voqea bunday bo'lgan edi, — bajonidil hikoya qila boshladi mahbus, — o'tgan kuni kechqurun men ibodatxona oldida bir yigit bilan tanishib qoldim, u o'zini Kiriaf shahridanman, ismim Iuda, deb tanitdi. Keyin u meni Quyi Shahardagi uyiga boshlab borib, mehmon qildi...

— Saxovatli odammi u ham? — deb so'radi Pilat, shu zahoti uning ko'zlarida iblisona o't chaqnab ketdi.

— G'oyatda saxovatli va sinchkov odam ekap, — deya ta'kidladi mahbus. — U mening mulohazalarimni nihoyatda zo'r qiziqish bilan tingladi, bag'oyat samimiyat bilan qutladi...

— Shamchiroqlar yoqdi... — dedi Pilat gijir tishlari orasidan mahbusning gapi ohangida, uning

ko‘zlari milt-milt yopdi.

— Ha, — dedi Ieshua prokuratoriig voqifligidan bir oz taajjub qolib, so‘ng gapida davom etdi, — u mendan davlat hokimiyati haqida fikr aytishimni so‘radi. Bu masala uni nihoyatda qiziqtirar ekan.

— Xo‘sh, sen nima deding? — so‘radi Pilat, — Yo nima deganim yodimdan ko‘tarildi, deb bahona qilasanmi? — Pilatning gapi ohangida endi ishonchsizlik paydo bo‘lgan edi.

— Ko‘p gaplar qatori, — deb bayon qila boshladi mahbus, — har qanday hokimiyat ham odamlarga zulm o‘tkazishi to‘g‘risida, vaqti kelib na qaysarlar hokimiyati, na o‘zgacha hokimiyatlar qolajagi haqida gapirdim. Odamzod haqiqat va adolat saltanatida yashay boshlaydiki, unday saltanatning hech qanday hokimiyatga ehtiyoji qolmaydi.

— Keyin-chi?

— Keyin hech nima bo‘lmadi, — dedi mahbus. — Bu payt bir nechta odam uyga otilib kirdi-yu, qo‘llarimni orqamga bog‘lab, qamoqqa olib ketdi.

Kotib bironta ham so‘zni faromush qilmaslikka urinib, pergamentga shitirlatib yozardi.

Shu payt Pilat xirillganicha, xasta ovoz bilan dedi:

— Tiveriya* imperatori hokimiyatidan buyukroq va xalq uchun xushko‘ngilroq hokimiyat dunyoda bo‘lmagan, yo‘q va bundan keyin ham hech qachon bo‘lmaydi!

Prokurator kotibga ham, soqchilarga ham, negadir, nafrat bilan qaradi.

— Hokimiyat haqida mulohaza yuritishni senga kim qo‘ydi, telba jinoyatchi! — dedi Pilat va baqirib bordi: — Soqchilar balkondan olib ketilsin! — so‘ng kotibga o‘girilib, ilova qildi: — Meni jinoyatchi bilan xoli qoldiring, davlat ahamiyatiga molik ish ko‘rinadi.

Soqchilar nayzalarini ko‘tarishdi va nag‘al qoqilgan choriqlarini bir me‘yorda do‘qillatishib balkondan boqqa chiqishdi, ular orqasidan kotib ham chiqib ketdi.

Ravonga ingan sukunatni bir oz fursat faqat favvoradan otilayotgan suvning shildirashi buzib turdi. Pilat favvorachadan otilib chiqayotgan suvning xamirday oshib tosh kosani to‘ldirishini va uning chetlaridan jildirab tushishini kuzatib o‘tirardi.

Birinchi bo‘lib mahbus gapirdi:

— Ko‘nglim sezyapti, o‘sha kiriafluk yigitcha bilan suhbat qurganim oqibatida qandaydir falokat sodir bo‘lganga o‘xshaydi. Nazarimda, igemon, u yigit baxtsizlikka uchraydiganga o‘xshaydi, mening unga rahmim kelyapti.

— Dunyoda, — deb javob qildi igemon g‘alati tirjayib, — ahvoli kiriafluk Iudanikidan ham ayanchliroq ba‘zi odamlar bor. Sen Iudadan ham ko‘ra kuproq o‘shalarga achinishing kerak! Xullas, toshbag‘ir, uchpga chiqqan jallod Mark Kalamushkush ham, va‘zxonlik qilganing uchun, ana ko‘rib turibman, — prokurator Ieshuaning abjag‘i chiqib ketgan basharasiga ishora qildi, — seni bezab tashlashgan odamlar xam, sheriklari bilan birgalikda to‘rtta soddadni uldirgan qaroqchilar: Dismas bilan Gestas va nihoyat, maraz xiyonatkor Iuda ham — shular hammasi saxovatli odamlarmi seningcha?

— Ha, — javob qildi mahbus.

— Haqqoniyat saltanati ham tiklanadimi? Tiklanadi, igemon, — qat‘iy ishonch bilan javob qildi Ieshua.

Yo‘q, hech qachon tiklanmaydi! — deb Pilat tusatdan dahshatli ovoz bilan qichqirib yuborgan edi, Ieshua cho‘chib ketib, orqasiga tisarildi. Bundap ko‘p yillar burun Hurlar Vodiysida Pilat o‘z suvoriylarga: «Yanch ularni! Chop g‘animlarni! Buyuk Kalamushkushni tutib olishdi!» — deb shunday baqirgan edi. Hozir ham u ko‘p komanda berish oqibatida hirqiroq bo‘lib qolgan ovozini odamlar eshitsin uchun har bir so‘zni dona-dona qilib yana balandroq qichqirdi: — Jinoyat qilgansan! Jinoyatchisan! Jinoyatchisan! Shundan keyin u past ovoz bilan so‘radi:

— Ieshua Ha-Notsri, sen biron-bir xudoga ishonasanmi?

— Xudo bitta, — javob qildi Ieshua, — men unga ishonaman.

— Unga munojot qil bo‘lmasa! Astoydil munojot qil! Ammo baribir, — birdan Pilatning ovozi

so'ndi, — bundan naf chiqmaydi. Xotining yo'qmi? — negadir ma'yus ohangda so'radi Pilat; bunday kayfiyatga tushganidan o'zi ham hayron edi.

— Yo'q, so'qqaboshman.

— Yaramas shahar, — dedi prokurator to'satdan va xuddi sovuq qotgandek yelkalarini uchirib qo'ydi, qo'llarini esa xuddi yuvinayotgandek, bir-biriga ishqadi, — seni o'sha kiriafluk Iuda bilan suhbat qurmasingdan oldin bo'g'izlab ketishganidami, oriy rost, yaxshiroq bo'lardi.

— Sen meni qo'yib yuborsang bo'lardi, igemon, — deb kutilmaganda iltijo qildi mahbus, uning ovozida hayajon paydo bo'lgan edi, — ko'nglim sezyapti, meni qatl etishmoqchiga o'xshaydi.

Pilatning yuzi asabiy burishib ketdi, u yallig'langan ko'zini Ieshuaga qaratdi. Ko'zining oqi taram-taram qizil tomirchalar bilan qoplangan edi.

— O, badbaxt, — dedi u, — nahotki Rim prokuratori, og'zingdan qanday gaplar chiqqanini bila turib, seni qo'yib yuboradi deb o'ylasang? O xudolar! Yoki sening o'ringda bo'lishni orzu qilyapti deb o'ylayapsanmi meni? Fikrlaringga men qo'shilmayman! Endi gapimni qulog'ingga quyib ol: agar shu daqiqadan boshlab churq etib og'iz ochgudek, bironta odamga luqma tashlagudek bo'lsang, mendan o'pkalama! Takror aytaman: mendan ehtiyot bo'l.

— Igemon...

— Jim bo'li! — deb chinqirdi Pilat va bu payt yana ravonga uchib kirgan qaldirg'ochni darg'azab ko'zlari bilan kuzata boshladi. — Xoy, buyoqqa! — deb baqirdi u.

Kotib va soqchilar kirib, o'z joylarini egallashdi, shunda Pilat, Kichik Sinedrion majlisida jinoyatchi Ieshua Ha-Notsri ustidan chiqarilgan o'lim ja-zosini tasdiqlaganini e'lon qildi, kotib esa Pilatning aytganlarini darhol qayd qildi.

Yana bir daqiqadan keyin prokuratorning qoshida Mark Kalamushkush turardi. Pilat unga shunday buyruq berdi:

— Bu jinoyatchini maxfiy xizmat boshlig'iga topshirasan, ayni paytda unga, Ieshua Ha-Notsrini o'zga jinoyatchilardan ajratilgan holda saqlash haqida, shuningdek, Ieshua bilan biron narsa to'g'risida gaplashgan yoxud uning biron-bir savoliga javob bergan har bitta maxfiy xizmat xodimi eng og'ir jazoga mustahiq etilajagi haqidagi farmoyishimni ham yetkazasan.

Markning bir ishorasi bilan soqchilar Ieshua atrofini o'radilaru uni ravondan olib chiqib ketdilar.

Keyin prokuratorning qarshisida qaddi-qomati kelishgan, oq-sariq soqolli xushro'y yigit namoyon bo'ldi; uning ko'ksini to'sgan sovutda sherlarning yaltiroq tumshuqlari aks ettirilgan, dubulg'asiga toj sifatida burgut pati o'rnatilgan, shamshirining kamarbandiga oltin to'qalar qadalgan, tagcharmi uch qavat bo'lgan poyabzalining iplari to tizzasigacha butun boldirini chandib bog'langan, qnrmizirang ridosi chap yelkasiga tashlangan edi. Bu — legion* sarkardasi edi. Prokurator undan, Sobastiya kogortasi hozir qaerda turipti, deb so'radi. Sarkarda, sebastiyaliklarning hozir Hippodrom oldidagi maydonni qurshab turgani, u yerda jinoyatchilar ustidan chiqarilgan hukm xalqqa elon qilinajagi haqida xabar qildi.

Shunda prokurator sarkardaga Rim kohortasidan ikki kenturiya* ajratishni buyurdi. Bu kenturiyalardan biri Kalamushkush boshchiligida jinoyatchilarni, qatl etish ashyolari ortilgan aravalarni va jallodlarni Taqir Tepaga kuzatib borishi, so'ng ular yetib borgan zahoti yuqori qismini qurshab olishi lozim edi. Ikkinchi kenturiya esa hoziroq Taqir Tepaga jo'nab ketib, darhol uning atrofini ihota qilib olishi zarur edi. Prokurator Pilat shu maqsadni ko'zlab, ya'ni Tepani muhofaza kilish uchun, sarkardadan ko'makchi otliq polk qo'shinini yuborishni iltimos qildi.

Sarkarda chiqib ketgach, prokurator kotibga yuzlanib, Sinedrion prezidenti hamda uning ikki a'zosini, shuningdek, Yershalaim ibodatxonalari soqchilarining sardorini qasrga taklif etishni buyurdi, lekin shu buyrug'i ketidan yana ilova qildi:

— Shunday qilginki, taklif etilgan shu odamlar bilan kengashga o'tkazishdan oldin, men prezident bilan xoli uchrashib olay.

Prokuratorning amri tez va aniq bajarildi. Keyingi kunlarda Yershalaimni benihoya shafqatsizlik

bilan qizdirayotgan quyosh hali qiyomga yetmasdan bog'ning yuqori peshayvonida, uning zinasida qo'riqlab turgan bir juft oppoq marmar sher oldida prokurator Sinedrion prezidenti vazifasini o'tayotgan Iudeyaning buzruk hazrati Iosif Kaifa bilan uchrashdi.

Bog'da sokinlik hukm surardi. Lekin prokurator ustunlar orasidan o'tib, poyalari haybatli fil oyoqlarini eslatuvchi palma daraxtlari o'sib turgan bog'ning oftob nuriga g'arq bo'lgan ustki sahiiga chiqqan edi, ko'z oldiga u yomon ko'rgan Yershalaim shahri o'zining osma ko'priklari, qal'alari va — eng muhimi — butun tomi ajdarning tangasimon terisini eslatuvchi, marmar toshlar va oltindan bino bo'lgan, mahobati hech bir ta'rifga sig'maydigan ulkan ibodatxonasi bilan ko'z oldida namoyon bo'ldi va prokuratorning ding quloqlariga juda olisdan — qal'aning tosh devori qasr bog'ining quyi peshayvonini shahar maydonidan ajratib turgan pastlikdan odamlarning vaqti-vaqti bilan goh faryodga, goh na'raga o'xshab ketuvchi zaifgina g'ovuri chalindi.

Prokurator u tomonda — maydonda so'nggi kunlarda Yershalaimda yuz bergan tartibsizliklardan juibushga kelgan behisob olomon to'nlanganligini, bu olomon jinoyatchilar ustidan hukm chiqarilishini betoqatlik bilan kutayotganini, qichqirayotganlar esa jonsarak meshkobchilar ekanligini tushundi.

Prokurator jazirama oftob tig'idan o'zini panaga olish uchun, birinchi navbatda, hazrati buzrukni ravonga taklif qildi, lekin Kaifa lutfan uzr so'rab, taklifni qabul qilolmasligini izohladi. Shunda Pilat sochi siyraklasha boshlagan boshiga ridosining qaytarma qalpog'ini kiyib suhbatni boshladi. Suhbat yunon tilida bordi.

Pilat Ieshua Xa-Notsrining ishini ko'rib chiqqanini va o'lim jazosini tasdiqlaganini aytdi.

Shunday qilib, bugun amalga oshiriladigan o'lim jazosiga uchta qaroqchi: Dismas, Gestas, Varravianlar, ular bilan birga Ieshua Xa-Notsri ham mahkum etilgan edi. Xalqni yo'ldan ozdirib, qaysarga qarshi isyon qilgan birinchi ikki jinoyatchi prokuratorning izmida edi, binobarin, ular xaqida bu yerda hech qanday gap bo'lishi mumkin emas. Varravian bilan Xa-Notsri esa mahalliy ma'murlar tomonidan qo'lga olingan bo'lib, ular ustidan Sinedrion hukm chiqargan edi. Qonun va taomilga ko'ra shu ikki jinoyatchidan birini bugun kirib kelayotgan buyuk pasxa bayrami sharafiga ozod qilish lozim bo'ladi.

Xullas, prokurator, shu ikki jinoyatchidan qay birini Sinedrion ozod qilmoqchi bo'lganini bilishni istaydi: Varravvannimi yoki Xa-Notsrini-mi? Kaifa, savol tushunarli, degan ma'noda bosh silkidi va javob berdi:

— Sinedrion Var-ravvanni bo'shatishni so'raydi. Xazrati buzrukning aynan shunday javob qilishini prokurator yaxshi bilardi, ammo uning vazifasi, o'zini bunday javobdan taajjublangandek qilib ko'rsatish edi.

Pilat bu vazifani zo'r mahorat bilan ijro etdi. Bu mutakabbir zot qoshlarini chimirdi va hazrati buzrukni ko'zlariga hayrat bilan tik qaradi.

— Ochig'i, bu javob meni tong qoldirdi, — dedi u muloyim ohangda, — anglashilmovchilik sodir bulmadimikin deb qo'rqaman.

Pilat o'z fikrini tushuntirdi. To'g'ri, Rim xukumati mahalliy diniy ma'muriyat huquqini aslo kamsitmoqchi emas, buni hazrati buzrukning o'zi xam yaxshi biladi, illo mazkur vaziyatda xatoga yo'l quyilgani aniq. Turgan gapki, bu xatoni tuzatishdan Rim hukumati manfaatdor.

Darhaqiqat, Var-ravvan bilai Xa-Notsriniit jinoyatlari o'rtasidagi tafovut katta edi. Telbaligi yaqqol ko'rinib turgan ikkinchi jinoyatchi o'zining betuturiq gaplari bilan Yershalaimda va boshqa ayrim joylarda odamlarning tinchini buzganlikda ayblansa, birinchi jinoyatchining aybi benihoya og'ir edi. U xalqni ochiqdan-ochiq isyonga da'vat etish bilan cheklanib qolmay, yana uni hibsga olmoqchi bo'lgan soqchilardan birini o'ldirgan ham edi. Var-ravvan Ha-Notsriga nisbatan ko'p marotaba xavfliroqdir.

Yuqorida zikr etilgan sabablarga ko'ra prokurator hazrati buzrukdan Sinedrion qarorini qayta ko'rib chiqishni va ikki mahbusdan beziyonrog'ini ozod qilishni so'raydiki, o'shal beziyonroq jinoyatchi, shubhasiz, Ha-Notsridir. Shunday emasmi?

Kaifa Pilatning ko'zlariga tik boqib turib, ohistagina, ammo qat'iyat bilan dedi:

— Sinedrion hukmnomani diqqat bilan o‘rganib chiqdi, shunga ko‘ra Var-ravvanni ozod qilishga ahd qilganini ikkinchi marta xabar qiladi.

— Nahotki? Hatto mening iltimosimdan keyin ham-a? Rim hokimiyati nomidan gapiruvchi shaxsning iltimosi ham vojib bo‘lmaydimi? Hazrati buzruk, uchinchi marta takrorla javobingni?

— Uchinchi marta ham, Var-ravvanni ozod qilamiz, deb ma‘lum qilamiz, — dedi ohista Kaifa.

Masala hal bo‘lgan, gapiriladigan boshqa gap qolmagan edi. Ha-Notsri endi dorilbaqoga ketayotgan edi, demak, prokuratorning mudhish va alamli bosh og‘rig‘isini endi hech kim davolay olmasdi; bu dardga o‘limdan boshqa davo yo‘q. Ammo hozir Pilatni hayratga solayotgan narsa bu fikr emas edi. Boya rovonda sodir bo‘lgan o‘sha mubham diqqinafaslik tuyg‘usi uning butun vujudini hamon iztirobga solardi. Shu zahotiy o‘q u o‘zining bu ahvolini izohlashga urinib ko‘rdi, lekin izoh juda alomat bo‘lib chikdi: prokurator o‘limga mahkum etilgan Ha-Notsri bilan hali nimanidir gaplashib ulgurmagandek, hattoki uning qaysiyam bir fikrini oxirigacha eshita olmagandek his qildi o‘zini.

Pilat bu fikrni xayolidan faromush qildi, u qanday tez paydo bo‘lgan bo‘lsa, shunday tez g‘oyib bo‘ldi. Fikrku g‘oyib bo‘ldi, ammo diqqinafaslik hamon mubhamligicha qoldi, zero chaqmoqdek bir chaqnab shu zumda o‘chgan: «Boqiylik... boqiylik boshlandi...» degan boshqa bir qisqagina fikr ushbu holni izohlay olmas edi. Kimning boqiyliigi boshlandi? Buni prokurator tushunolmadi, ammo mavhum boqiylik haqidagi mana shu fikr shu jazirama oftob tig‘ida ham uni jun-juktirib yubordi.

— Yaxshi, — dedi Pilat, — shunday bo‘la qolsin.

Endi u atrof-muhitga ko‘z tashlab, yuz bergan o‘zgarishdan taajjubda qoldi. G‘unchalari g‘arq ochilgan atirgul butasi va yuqori peshayvon atrofida qator tizilib turgan sarv daraxtlari g‘oyib bo‘lgan edi, anor daraxti ham, yam-yashil maysazordagi oq haykal ham, maysazorning o‘zi ham ko‘zdan yo‘qolgan edi. Bu manzaralar o‘rnini qandaydir qirmizi quyqa qoplab, bu quyqada suv o‘tlari mavjlanib, qayoqlargadir siljiy boshlagan, Pilatning o‘zi ham shu o‘tlar bilan birga keta boshlagan edi. Endi eng mudhish alam — ojizlik alami uni o‘t bo‘lib yondirib, qalbini iskanjaga olib, yeldek uchirib borardi.

— Siqilib ketyapman, — dedi Pilat, — siqilib ketyapman!

U sovuq va nam qo‘li bilan ridosi yoqasidagi to‘qani yechib yuborgan edi, rido sirg‘alib qumloq yo‘lkaga tushdi.— Bugun havo dim, qaerdadir momaqaldiroq bo‘lyapti, — dedi Kaifa prokuratorning qon quyulgan yuzidan ko‘zini uzmay va uning hali yana yuz berajak barcha iztiroblarini ko‘z oldiga keltirib. «O, bu yil iyun oyi g‘oyat mudhish keldi!»

— Yo‘q, — dedi Pilat, — havoning dimligidan emas, sen bilan, Kaifa, turganimdan siqilib ketdim, — so‘ng u ko‘zlarini suzib jilmaydida, ilova qildi: — O‘zingni ehtiyot qil, hazrati buzruk.

Kaifaning timqora ko‘zlari chaqnab ketdi, boya prokuratorning chehrasida qanday taajjub alomati nujudga kelgan bo‘lsa, endi Kaifaning ham yuzida shunday ajablanish paydo bo‘ldi.

— Nimalar deyapsan, prokurator? — mag‘rur va xotirjam ohangda dedi u, — hukm chiqarilgandan keyin tahdid qilyapsanmi menga? Axir uni o‘zing tasdiqlab berding-ku! Quloqlarimga ishonmayapman! Biz Rim prokuratorining avval puxta o‘ylab, so‘ng o‘z fikrini bayon qilishiga ko‘nikib qolganmiz. Ishqilib, suhbatimizni biron kimsa eshitmadimikin, igemon?

Pilat hazrati buzrukka o‘lik ko‘zlarini tikdi, tishining oqini ko‘rsatib, jilva qilganday bo‘ldi.

— Qo‘ysang-chi, hazrati buzruk! Shu topda, bu srda bizni gapimizni kim ham eshitardi? Nahot men bugun qatl etiladigan anavi sayoq devona yigitga o‘xshasam? Yo go‘dakmidim men, Kaifa? Men qaerda nima deyishimni bilaman. Bog‘ ihota qilin-gan, butun qasr qo‘riqlanmoqda, demak, hatto sichqon ham biron kavakdan kirolmaydi buyoqqa! Naiiki sichqon, hatto anavi, oti pima edi... Kiriaf shahridai chiqqan ham. Aytganday, sen uni taniysanmi, hazrati buzruk? Ha... agar bu yerga o‘shanaqa odam kirib qolgudek bo‘lsa, kirganiga xam ming pushaymon yegan bo‘lardi, bu gapimga endi ishonsang kerak albatta? Xullas, hazrati buzruk, qulog‘innga quyib ol, bugundan e‘tiboran sen oromingni yo‘qotasan! Sen ham, qavmlaring ham, — Pilat shunday deb qo‘li bilan o‘ng tomonda, ancha olisdagi do‘nglikda qad ko‘targan ibodatxonaga ishora qildi. — Buni senga men — pontiylik

Pilat, Oltin Nayza tutgan suvori aytyapmap.

— Bilaman, bilaman! — dadil javob qildi qorasoqol Kaifa va ko‘zlari chaq nab ketdi. U qo‘lini ko‘kka cho‘zib kalomini davom ettirdi: — Iudeya xalqi, undai vahshiyona adovat bilan nafratlanishingni, uni ko‘p og‘ir musibatlarga muhtalo qilishingni biladi, illo uni butkul mahv eta olmagaysan! Xudo o‘z panohiga olgay bu xalqni! Eshitgay, ha, qudratli qaysar zorimizni eshitgay va bizni qattol Pilatdan hifz qilgay!

— E, yo‘q! — dedi Pilat va endi gapirgan sari, tobora ko‘ngli yengil torta boshladi: endi mug‘ambirlik qilishning ham, ravon jumla tuzish uchun so‘z axta-rishning ham hojati qolmagan edi. — Sen qaysarga mening ustimdan ko‘p marta arz qilding, endi navbat menga keldi, Kaifa! Endi men noma yozib yuboraman, yuborgandayam Antioxiyadagi noibga ham, Rimga ham emas, to‘ppa-to‘g‘ri Kapreyaga — imperatorning o‘ziga yuboraman sizlarning bu yerda, Yershalaimda ashaddiy isyonchilarni o‘limdai qutqarib qolayotganlaringiz haqida. Ana unda Yershalaim ahlini, avvalgi ezgu niyatim bo‘yicha, senlarning nafingni ko‘zlab, Sulaymon ko‘lining obirahmati bilan siylamayman! Yo‘q, suv bilan emas! O‘zing eslab ko‘r, aynan senlarning kasringga, men devorga ilingan imperator nomi zarb qilishgan qalqonlarni qo‘lga olishgan va ko‘rib turibsanki, shaxsan o‘zim bu yerga qo‘shin surib kelishga majbur bo‘ldim, oqibag, Yershalaimda yuz berayotgan voqealarning shohidi bo‘lishimga to‘g‘ri keldi! Gaplarim yodingda bo‘lsin, hazrati buzruk. Hozir sen Yershalaimda ko‘rib turganing bir kohorta qo‘shin — daryodan tomchi! Hali bu shahar poyiga, butunicha Fulminat qo‘shini, arab suvoriylari kelishadi, ana unda quloqlaring achchiq nolayu faryodlar eshitadi! Ana unda sen jiiyatchi Var-ravvanni o‘limdan xalos etganing, ezgulik haqida va‘z qilgan faylasufni esa nohaq o‘limga yo‘llaganing uchun ming pushaymon bo‘lasan!

Hazrati buzrukning yuzida xol-xol qizil dog‘lar iaydo bo‘ldi, ko‘zlari yona boshladi. U ham prokuratorga o‘xshab, tishining oqini ko‘rsatib tirjaydida, javob qaytardi:

— Shu aytgan gaplaringga, prokurator, o‘zing ishonasanmi? Yo‘q, ishonmaysan! Xalqni vasvasaga solgan o‘sha faylasuf Yershalaimga tinchlik olib kelmadi, bil‘aks — tinchlikpi buzdi, buni o‘zing ham, o chavandoz, juda yaxshi bilasan. Sen uni, xalq orasida fitna tarqatsin, dinimizni tahqirlasin, butun xalqni Rim shamshiriga ro‘para qilsin, degan iiyatda ozod qilmoqchi bo‘lding! Vale men, Iudeyaning buzruk hazrati, tirik ekanman, dinimizni gahqirlashlariga yo‘l qo‘ymayman, xalqimni unday xavfdan muhofaza qilaman! Eshityapsanmi, Pilat? — Shunday deb Kaifa qo‘lini tahdidona ko‘tardi: — Ana, quloq sol, prokurator!

Kaifa jim qoldi, shunda prokuratorga yana dengiz guvillaganday, uning to‘lqinlari Bukj Irod bog‘ining devorlari poyiga kelib urilayotganday bo‘lib tuyuldi. Bu guvillash pastlikdan prokuratorning oyoqlariga, undan yuziga ko‘tarilayotganday o‘ldi. Pilatning orqa tomonida, qasr ortida esa hayajonli karnay sadolari, yuzlab oyoqlarning zalvorli gursillashi, temirlar jarangi eshitilardi. Piyoda askarlari prokuratorning buyrug‘iga binoan isyonchi va qaroqchilarni qatl etish oldidan bo‘ladigan dahshatli namoyishga shaylanib, qasrdan chiqa boshlagan edilar.

— Eshityapsanmi, prokurator? — deb hazrati buzruk past ovoz bilan takrorladi. — Nahotki bularning hammasini oyoqqa turg‘azgan, — Kaifa gapira turib ikki qo‘lini ko‘kka ko‘targan edi, qora qaytarma qalpog‘i boshidan tushib ketdi, qo‘rqinchli yo‘lto‘sar Var-ravvan deb o‘ylasang?

Prokurator kaftining orqasi bilan sovuq, terga cho‘mgan peshonasini artidi, yerga tikildi, keyin ko‘zlarini qisgancha osmonga qarab, lov-lov yonayotgan quyoshning deyarli qiyomga kelib qolganini, Kaifaning soyasi esa marmar sherning dumi oldi-da g‘ujanak bo‘lib qolganini ko‘rdi-yu, loqaydlik bilan ohista dedi:

— Choshgoh bo‘lib qolipti. Suhbatga berilib ketibmiz, holbuki ishni davom ettirmoq lozim.

U hazrati buzrukdan nazokat bilan uzr so‘radi va eng oxirgi, qisqa kengash uchun zarur bo‘lgan odamlarni chaqirtirib, qatlg taalluqli so‘nggi farmoyish bergunicha Kaifadan magnoliya daraxti soyasidagi kursida kutib o‘tirishni iltimos qildi.

Kaifa qo‘lini ko‘ksiga qo‘yganicha, iltifot bilan ta‘zim qilib, shu yerda — bog‘da qoldi, Pilat esa

rovonga qaytdi va uni kutib turgan kotibga legion sarkardasini, kohorta tribunini, shuningdek, Sinedrionning ikki a'zosini va jome soqchilari sardorini chaqirishni amr etdi. Ular bog'ning pastki peshayvonida, favvorali doira suhbatgohda prokuratorning taklifini kutib o'tirishardi. Pilat kotibga: hozir orqangdan yetib boraman, deb o'zi qasr ichkarisiga yo'l oldi.

Kotib kengash ahlini yig'ish bilan band bo'lgan paytda prokurator qora darpardalar bilan oftobdan to'silgan xonada qandaydir bir odam bilan uchrashdi; garchi xonaga quyosh shu'lasini tushmayotgan bo'lsa ham, begona odamning yarim yuzi boshidagi qaytarma qalpoq bilan to'silgan edi. Bu uchrashuv nihoyatda qisqa bo'ldi. Prokurator bu odamga pichirlab bir-ikki og'iz so'z aytdi, shundan keyin u xonadan g'oyib bo'ldi, Pilat esa ustunlar orasidan o'tib boqqa chikdi.

Bu yerda prokurator hamma taklif qilingan odamlar ishtirokida, Ieshua Ha-Notsri ustidan chiqarilgan o'lim hukmini tasdiqlaganini tantanavor ohangda, ammo quruqqina qilib ta'kidladi va rasmiyatchilik yuzasidan, jinoyatchilardan qay birini o'limdan asrab qolishni ma'qul ko'rasizlar, deb savol berdi Sinedrion a'zolariga. «Var-ravvan-ni», degan javobni eshitib:

— Juda yaxshi, — dedi prokurator va kotibga darhol buni qayd qilib qo'yishni buyurdi, so'ng kotib yerdan olib bergan ridosining tasmagini g'ijimlagancha tantanali ohangda dedi: — Vaqt bo'ldi!

Shundan keyin, bu yerda hozir bo'lganlarning hammasi ikki tomoniga odamning hushini olgudek o'tkir hid taratuvchi atirgul butalari zich o'tqazilgan keng marmar zinadan pastga — qasr darvozasi sari tusha boshladilar. Bu darvozadan sahni tep-tekis keng maydonga chiqilardi. Maydonning narigi boshidagi Yershalaim janggohiga o'rnatilgan mahobatli ustunlar va marmar haykallar bu zinadan yaqqol ko'rinib turardi.

Akobirlar guruhi maydonga chiqib, hammayoqdan ko'zga birday yaqqol tashlanuvchi sahni keng tosh supaga ko'tarildi. Pilat suzuk ko'zlari bilan atrofga nazar tashlab chiqib, darhol vaziyatga tushundi. U hozirgina bosib o'tgan masofa, ya'ni qasr darvozasidan to tosh supagacha bo'lgan oraliq bo'm-bo'sh edi, lekin supaning old tomonidagi maydon sahni Pilatga ko'rinmadi — uni olomon bosib ketgan edi. Agarda Pilatning chap tomonida Sebastiya askarlari uch qator bo'lib, o'ng tomonda itureyalik ko'makchi kohorta navkarlari saf tortib, tosh supa bilan uning ortidagi bo'sh masofani qo'riqlab turishmaganda, olomon bu joylarni ham qamrab olgan bo'lardi.

Shunday qilib, Pilat nokerak to'qani mushtida siqib, qisq ko'zlari bilan atrofga olazarak bo'lib qaragancha supaga ko'tarildi. Lekin uning ko'zlari oftob shu'lasidan qisilmagan edi, yo'q! Prokurator, negadir, o'limga mahkum etilganlarni ko'rishni xohlamas edi: bilardiki, hozir uning orqasidan o'sha jinoyatchilarni ham supaga chiqara boshlashgan.

Ulkan toshqoya boshida, odamlar dengizi qirg'og'ida to'q-qizil astarli oq rido paydo bo'lishi bilan, ko'zi hech narsa ko'rmayotgan Pilatning qulog'iga «A-a-a...» degan tovush to'lqini kelib urildi. Hiipodrom yokda dunyoga kelgan bu sado avvaliga bazo'r eshitildi, so'ng momaqaldiroq singari bir necha soniya guddirab tur-di-da, keyin yana pasaya boshladi. «Meni ko'rishdi», — deb o'yladi prokurator. Shovqin to'lqini susayib, tinish darajasiga yetganda to'satdan yana kuchaya boshla-di va bu gal avvalgisidan ham balandroq avjga chiqdiki, xuddi dengiz dolg'asi sathida ko'piklar paydo bo'lgani kabi bu suron orasidan hushtak sadosi va gul-diros shovqin orasidan elas-elas quloqqa chalinuvchi ayollar fig'oni eshitildi. «Mahbuslarni supaga olib chiqishdi... — deb ko'nglidan o'tkazdi Pilat, — olomon men sari talpinganda bir necha ayolni bosib, yanchib yuborgan bo'lsa kerak, bu — o'shalarning nolasi».

U sukut saqlab bir oz kutib turdi, zero olomon yuragidagi butun hovurni to'kib solib, o'zi tinchimaguncha, uni hech qanday kuch tinchita olmasligini Pilat bilardi.

Nihoyat shunday fursat keddi. Prokurator o'ng qo'lini yuqori ko'targan edi, olomonning oxirgi sasi ham o'chdi.

Shunda Pilat ko'kragiga imkoni boricha ko'proq issiq havo olib shunday chinqirdiki, uning xirillagan ovozi ming-minglab odamlarning boshi uzra yangradi:

— Qaysar imperator nomi bilan!

Shunday deyishi bilan qulogʻiga bir necha uzuq-uzuq dagʻal soʻzlar kelib urildi — saf tortib turgan askarlar nayza va temir nishonlarini yuqoriga siltab, mudhish ovoz bilan:

— Qaysar aʼlo hazratlari omon boʻlsin! — deb hayqirgan edilar.

Pilat boshini adl koʻtarib, uni oftob tigʻiga tiradi. Qovoqlari ostida yashil oʻt chaqnadi, bu oʻtdan uning miyasi yona boshladi, shunda arameylar tilida hirqiroq ovoz bilan aytgan soʻzlari olomonning boshi uzra parvoz qildi:

— Qotillik qilgani, isyonga daʼvat etgani hamda qonun va dinni tahqirlagani uchun Yershalaimda hibsga olingan toʻrt nafar jinoyatchi sazoyi oʻlimga — ustunlarga osishga hukm qilindilar! Ushbu qatl bugun Taqir Tepada amalga oshiriladi! Jinoyatchilarning nomlari budir: Dismas, Gestas, Var-ravvan va Ha-Notsri. Mana, ular qarshingizda turishihti!

Pilat jinoyatchilarni koʻrmay turib, qoʻli bilan oʻng tomonga ishora qildi, lekin ularning shu yerda, belgilangan yerda turishganini u yaxshi bilardi.

Olomon goʻyo ajablangedek yoki koʻngli taskin topgandek, anchagacha gʻala-gʻovur qilib turdi. Nihoyat gʻovur tindi va Pilat nutqini davom ettirdi:

— Vale, alarning uchtasi qatl etilgay, zero, qonun va taomilga koʻra Kichik Sinedrionning ixtiyori ila va Rim hokimiyatining tasdiqlashiga koʻra muqaddas pasxa bayrami sharofati ila saxovatli qaysar imperator on hazratlari oʻlimga mahkumlardan biriga uning manfur hayotini siylov qiladilar!

Pilat soʻzlarni qichqirib-qichqirib aytarkan, ayni paytda, gʻulgʻula oʻrnini teran sukunat egallay boshlaganini his qila boshladi. Endi na bironta «tiq» etgan tovush, na birovning yengil tin olgani chalinardi uning qulogʻiga, hattoki bir payt, atrofidagi butun muhit tamoman gʻoyib boʻlgandek ham tuyuldi Pilatga. Uning nazarida, oʻzi yomon koʻrgan bu shahar butkul oʻlganday, yolgʻiz oʻzi boshini osmonga tirab, quyoshning tik shuʼlasi ostida qovrilib turgandek boʻldi. Pilat sukunatni yana bir oz choʻzdi, soʻng chinqirib gapira boshladi:

— Hozir sizlarning koʻz oldingizda ozod qilinadigan mahbusning ismi....

U ismni aytishdan oldin yana bir marta sukut qilib, biron gap yodimdan koʻtarilmadimikin, deb koʻnglidan oʻtkazdi, negaki, baxtiyor mahbusning nomi eʼlon qilingach, bu oʻlik shaharga jon kirishini, undan keyin aytilgan soʻzlarning birontasini ham hech kim eshitmasligini yaxshi bilardi.

«Hamma gapni aytib boʻldimmi? — tovushsiz pichirladi Pilat oʻziga oʻzi. — Ha. Ismi qoldi!»

Soʻng u «r» harfiga urgʻu berib sukutga tolgan olomon uzra qichqirdi:

— Var-ravvan!

Pilatning nazarida quyosh jaranglab, birdan yorilib ketgandek, olov boʻlib qulogʻiga quyilayotgandek boʻldi. Bu olov toʻfonida hayqiriq, chinqiriq, faryod, qahqaha va hushtak sadolari joʻsh urib butun maydonni boshga koʻtargandi.

Pilat orqasiga oʻgirildi, qoqilib ketmaslik uchun koʻzini supa sahniga terilgan rang-barang goʻshamalarga tikkancha, hech kimga qaramay, pillapoya tomon yura boshladi. Endi, uning orqasida, supaga bronza tangalar, xurmolar doʻlday yogʻila boshlagan, olomon esa yuz bergan moʻjizani — ajal changaliga tushgan odamning endi u changaldan qanday qutulib chiqqanini, mahbusning soʻroq paytida lat yegan qoʻllarini legionerlar beixtiyor ogʻritib yecha boshlaganini, uning esa ogʻriqdan aftini bujmaytirib, «voy-voy»lab boʻlsa ham, telba odamlarday maʼno-siz tirjayishini oʻz koʻzi bilan koʻrish uchun uzluksiz naʼra tortib, bir-birini toptab, bir-birining yelkasiga mingashayotgan ediki, buni Pilat koʻrmasa ham aniq tasavvur qilardi.

Ayni paytda u qolgan uchta mahbusni soqchilar qoʻllarini yechmay, shahar tashqarisidagi Taqir Toqqa olib boruvchi magʻrib yoʻliga olib chiqish uchun pillapoya tomon boshlab borayotganini ham his qilgan edi. Pilat supadan tushib, uning panasiga oʻtgandan keyingina, oʻzini xavfdan xoli ekanligini payqab (endi u oʻlimga mahkum qilinganlarni koʻra olmas edi), koʻzini ochdi.

Uning shohsupadan turib aytgan gaplarini, endi jarchilar baʼzilari arameya, boshqalari yunon tilida chinqirib takrorlayotgai ediki, xiyla aniq eshitylayotgan bu chinqiriqlar olomonning asta-asta pasaya boshlagan nolasi bilan omixta boʻlib ketgan edi. Pilatning qulogʻiga yana tobora yaqinlashib

kelayotgap otlar dupuri va quvnoq tarzda qisqa-qisqa ijro etilgan harbiy karnay sadosi ham eshitildi. Bu tovushlarga javoban bozor boshidan Hippodrom maydoniga olib chiquvchi ko'chadagi uylarning tomlariga chiqib olgan bolalarning quloqni batang qilgudek o'tkir hushtaklari va «po'o'sht, po'-o'sht!» — deb qichqirgan ovozlar yangradi.

Maydonning odamlardan tozalangan qismida turgan bir askar birdan hayajonlanib, qo'lidagi bayroqchani silkidi, shunda prokurator, legion sarkardasi, kotib va soqchilar yurishdan to'xtashdi.

Maydonga, otlarni tobora jadalroq choptirib, suvoriylar kirib keldi, u xalq to'plangan yerni chetlab o'tish va Taqir Toqqa eng qisqa yo'ldan tezroq yetib olish uchun, tok barglariga burkangan tosh devor bo'ylab cho'zilgan yo'ldan kelayotgan edi.

Eng oldinda otini uchirib kelayotgan jussasi o'g'il bolaniki singari chog'gina, qora badan suriyalik komandir yigit Pilatga yaqinlashgach, chiyillagan ovoz bilan bir nima dedi va shamshirini g'ilofidan sug'irdi. U mingan, terlab ko'pik bo'lib ketgan qora ot hurkib orqa oyoqlariga turdi. Komandir shamshirini g'ilofga solib, otning bo'yniga qamchi urdi va jilovini bo'sh qo'yib tor ko'cha tomon uchirdi. Qolgan suvoriylar uchta-uchtadan bo'lib uning orqasidan ko'cha changitib ot choptirib borarkanlar, bambukdan yasalgan yengil nayzalarining uchi lik-lik sakrardi. Boshlaridagi oq salla tufayli yuzlari yana ham qoraroq ko'ringan bu suvoriylar oppoq tishlarini irshaytirib prokurator yonidan shamoldek yelib o'tishdi.

Otliq qo'shin hammayoqni changga burkab, tor ko'chaga o'qday otilib kirib ketdi, eng oxirida Pilatning yonidan oftobda yaraqlagan karnaychasini orqasiga osib olgan suvoriy o'tdi.

Pilat norozi qiyofada aftini bujmaytirib, qo'li bilan og'iz-burnini changdan to'sganicha, qasr bog'ining darvozasi tomon yurdi, sarkarda, kotib va soqchilar unga ergashdilar.

Vaqt ertalabki soat o'nlar edi.

Uchinchi bob

YE'TTINCHI DALIL

— Ha, ertalabki soat o'nlar edi, muhtaram Ivan Nikolaevich, — dedi professor

Shoir endigina uyqudan uyg'ongan odamdek, qo'li bilan yuzini siladi va shundagina Patriarx ko'li bo'yida qosh qoraya boshlaganini sezdi.

Hovuz suvi qoramtir tusga kirgan, uning sathida yengil qayiq suzardi, eshkaklarning suvni shapillatgani, qayiqda o'tirgan ayolning hiringlab kulgani eshitalardi. Xiyobonlardagi skameykalarda odamlar paydo bo'lipti, lekin ular ko'lning ham-suhbatlarimiz o'tirgan tomonidagi xiyobonlardagina ko'rinishardi.

Moskva osmoni xiyla oqargan, samodagi to'lin oy yaqqol ko'zga tashlanib turardi, ammo u hali zarrin libos kiymagan, ogshoq edi. Nafas olish ancha yengil-lashdi, jo'ka ostida o'tirganlarning ovozi oqshomona, mayin eshitila boshladi.

«Butun boshli qissa to'qib tashlapti-yu, men qanday qilib sezmay qoldim-a?.. — deb o'yladi Bezdomniy hayratlanib. — Ana, kech ham kiripti! Balki qissani u aytmagandir, ehtimol uxlab qolgandirmanu tushimga kirgandir?»

Biroq qissani professor hikoya qildi deb faraz qilishga to'g'ri keladi, aks holda, bu qissa Berliozning ham tushiga kirgan deb o'ylash kerak bo'ladi, negaki u ajnabiy odamning yuziga diqqat bilan tikilib turib bunday dedi:

— Qissangiz nihoyatda maroqli, professor, garchi u «Injil» rivoyatlarining birontasiga ham mutlaqo to'g'ri kelmasa-da.

— Afv etasiz, — dedi professor ko'ngilchanlik bilan jilmayib. — Injilda yozilgan hikoyatlarning hech biri, hech qachon bo'lmagan ekanligini boshqalar bilmaganda ham, siz bilishingiz lozim, binobarin, agar biz «Injil»ga tarixiy manba sifatida yondashadigan bo'lsak... — deb u yana jilmaydi,

shunda Berliozning dami ichiga tushib ketdi, chunki boya Bronnaya ko'chasi bo'ylab bu yerga kelishayotganda Bezdomniyga o'zi ham aynan shu ganlarni aytgan edi.

— Buku to'g'ri, — dedi Berlioz, — ammo hozir siz aytib bergan voqeaning ham bo'lganligini hech bir kimsa tasdiqlay olmasa kerak, deb qo'rqaman.

— E, yanglishasiz! Buni hamma tasdiqlashi mumkin! — deb professor yana tilni buzib, ammo qat'iy ishonch bilan gapira boshladi, so'ng kutilmaganda, bir sirni oshkor etmoqchi bo'lganday, ikki do'stni o'ziga yaqinroq imladi.

Ular professorning ikki tomonidan unga engashib quloq tutdilar, endi u yana betalaffuz gapira boshladiki, uning nega goh betalaffuz, goh talaffuz bilan gapirishini xudoning o'zi bilardi:

— Gap shundaki... — professor u yoq-bu yoqqa olazarak bo'lib qarab qo'ydi, — men shaxsan o'zim shohid bo'lganman bu voqealarga. Pontiy Pilatning huzurida rovonda ham, u Kaifa bilan gaplashayotganida bog'da ham, shohsupada ham bo'lganman, faqat maxfiy tarzda, ya'ni inkognito⁵ desayam bo'ladi, shu bois o'tinaman sizlardan — bu haqda hech kimga lom-mim demay, sir saqlasangiz!.. Tss!

Jim bo'lib qolishdi, Berliozning rangi oqarib ketdi.

— Siz... siz qachon keldingiz Moskvaga? — titroq ovoz bilan so'radi u.

— Men Moskvaga hozirgina, shu daqiqada kirib keldim, — esankirabroq javob qildi professor, shu gapdan keyingina ikki o'rtoq uning ko'zlariga tikilibroq qarashdi va uning chap ko'zi ko'k va butkul jununvash, o'ng ko'zi esa — qora, beziyo, o'lik ekanligiga shohid bo'lishdi.

«Mana, hamma narsa oydinlashdi-qoldi! — deb o'yladi Berlioz yuragi bejo urib, — jinni nemisni yuborishipti yo bo'lmasa, hozir shu yerda jinni bo'lib qolgan. Ana xolos!»

Ha, darhaqiqat, hamma narsa: marhum faylasuf huzuridagi g'oyat antiqa nonushtayu pista moyi va qandaydir Annushka haqidagi tuturiqsiz gaplaru Berliozning boshi uzilishi haqida aytilgan bashoratu hokazo va hokazolar sababi oydinlashgan edi — professor telba edi.

Berlioz nima ish qilishi kerakligini darhol tushundi. U skameykaga suyanib, professorning orqasidan Bezdomniyga, o'chakishma, demoqchi bo'lganday ko'z qisdi, ammo dovdirab qolgan shoir do'stining imosiga tushunmadi.

— Ha, ha, ha, — to'lqinlanib derdi Berlioz, — lekin bo'lishi mumkin! Hatto judayam bo'lishi mumkin, Pontiy Pilat ham, rovon ham, qolgan gaplar ham... Siz yolg'iz keldingizmi yo rafiqangiz bilanmi?

— Yolg'iz, yolg'iz o'zim, men hamisha yolg'izman, — hasrat bilan dedi professor.

— Buyumlaringiz qaerda, professor? — mug'ambirlik bilan luqma tashladi Berlioz. — «Metropol»dami? Qaerga qo'ndingiz?

— Menmi? Hech qaerga, — deb javob qildi telba nemis, ko'k ko'zini o'ynatib, Patriarx ko'liga ma'yus va vahshiyona nazar tashlarkan.

— Ie! Unda... qaerda yashamoqchisiz?

— Sizning kvartirangizda, — deb surbetlik bilan javob qildi telba va ko'z qisib qo'ydi.

— Ba... bajonu dil... u... — deya g'o'ldiradi Berlioz, — lekin menikida turish sizga o'ng'aysiz bo'ladi-da... «Metropol»da esa xonalar g'oyat shinam, u eng yaxshi mehmonxona...

— Shayton ham yo'q deng? — dabdurustdan quvnoq ohangda savol berdi telba Ivan Nikolaevichga.

— Shayton ham...

— Ra'yini qaytarma! — pichirladi Berlioz, professorning orqasidan unga imo-ishora qilarkan.

— Hech qanaqa shayton yo'q! — deb tuturiqsiz gaplardan gangib qolgan Ivan Nikolaevich chinqirib o'rinsiz gaplarni aytib yubordi. — Qayoqdan keddi bu dardisar?! Bas qiling jinnilikni...

Shu payt telba qah-qah urib kulib yuborgan edi, tepalaridagi jo'ka shoxiga qo'nib o'tirgan

⁵ Inkognito (*lot.*) — sirli, maxfiy ravishda.

chumchuq pir etib uchib ketdi.

— O, bu endi bag‘oyat qiziq gap bo‘ldi, — deya xoxolardi professor butun gavdasi bilan silkinib. — Mamlakatinglar qanaqa o‘zi, nimani so‘rasang — yo‘q! — U birdan xoxolashdan taqqa to‘xtab, mutlaqo teskari kayfiyatga o‘tdiki, ruhiy kasallarda bunday holning sodir bo‘lishi tushunarli edi: — Demak, shunday qilib, yo‘qmi? — g‘ijinib, jahl bilan baqirdi u.

— Tinchlaning, o‘zingizni bosing, professor, — deb g‘o‘ddirardi Berlioz bemorning asabi buzilishidan xavotirlanib. — Siz shu yerda o‘rtoq Bezdomniy bilan bir minutgina o‘tirib turing, men muyulishga g‘ir etib borib, telefon qoqib kelaman, keyin sizni xohlagan yeringizga kuzatib qo‘yamiz. Siz axir shaharni yaxshi bilmaysiz-ku...

Berlioz to‘g‘ri reja tuzgan edi: eng yaqin avtomat-telefonga g‘izillab borib, xorijiy byurosiga, ajnabiy bir konsultant Patriarx ko‘lida es-hushi noraso hodda o‘tirgani haqida xabar qilmoqchi edi. Xullas, darhol chora ko‘rish kerak, aks holda qandaydir ko‘ngilsiz bema‘nilik yuz berishi muqarrar edi.

— Telefon qilasizmi? Mayli, qila qoling, — ma‘yus rozi bo‘ldi bemor, keyin birdan zo‘r hissiyot bilan ilova qildi: — Lekin vidolashuv oldidan o‘tinib so‘rayman sizdan, hech bo‘lmasa, shaytonning borligiga ishonung! Yagona iltimosim shu. Bilingki, buni isbotlovchi yettinchi dalil mavjud, u eng ishonchli dalil! Hademay bunga o‘zingiz shohid bo‘lasiz.

— Yaxshi, yaxshi, — dedi yasama iltifot bilan Berlioz va telba nemisni qo‘riqlab o‘tirishdek mashaqqatdan sarosimaga tushgan shoir do‘stiga ko‘z qisib qo‘ydi-da, Bronnaya ko‘chasi bilan Yermolaevskiy tor ko‘chasi muyulishiga chiqadigan yo‘lak tomon otildi.

Professor esa darhol sog‘ayib, chehrasi yorishib ketdi.

— Mixail Aleksandrovich! — deb qichqirdi u Berliozning orqasidan,

U seskanib ketib, orqasiga o‘girildi ammo ismi-sharifimni professor birona gazetada o‘qigandirda, degan xayolga borib, o‘ziga tasalli berdi. Professor esa qo‘llarini og‘ziga karnay qilib qichqirdi:

— Nima deysiz, hoziroq Kievda pochchangizga telegramma yuboraverishsinmi?

Yana Berliozning eti jimirlab ketdi. Kievda pochchasi borligini qayoqdan bila qolipti bu telba? Axir bu to‘g‘rida birona ham gazeta hech qachon yozmagan edi-ku. Voajab, Bezdomniyning shubhasi to‘g‘riga o‘xshaydi shekilli? Ko‘rsatgan hujjati soxta bo‘lsa-ya? Judayam g‘ayritabiiy nusxa. Qo‘ng‘iroq qilish kerak! Darhol qo‘ng‘iroq qilish kerak! Kimligini bir zumda aniqlab olishadi!

Berlioz boshqa hech bir gapga quloq solmay chopa ketdi.

Xuddi shu payt, Bronnaya ko‘chasiga chiqaverishda, skameykadan bir odam muharrirga peshvoz turdi — bu odam boya quyosh shu‘lasida quyuv va qaynoq havodan vujudga kelgan grajdaninga quyib qo‘ygandek o‘xshab ketardi. Lekin endi u shisha singari tiniq ham, nafis ham emas, balki oddiy odamlardek jismdan tashkil topgan edi; qosh qoraya boshlagan bu paytda, Berlioz u odamning mo‘ylovi tovuq patiga o‘xshashini, munchokdek kichkina ko‘zlari shirakayf va kinoyali boqayotganini, yuqori tortib kiygan katak-katak matodan tikilgan shimining pochalari ostida esa isqirt oq paypoqlarini aniq ko‘rdi.

Mixail Aleksandrovich cho‘chib orqasiga tisarildi, lekin shu zahoti, ahmoqona o‘xshashlik bu, xolos, umuman hozir bu hakda bosh qotirib o‘tiradigan payt emas, deb o‘ziga taskin berdi.

— Turniket⁶ qidirapsizmi, grajdanin? — deb so‘radi katak shim kiygan nusxa qaltiroq ovoz bilan. — Buyoqqa marhamat qilsinlar! To‘ppa-to‘g‘ri ko‘zlagan yeringizga chiqasiz. Yo‘l ko‘rsatganim evaziga, aslida choraktaga olishim kerak edi sizdan... salomatlikni tiklash uchun... sobiq regent! — nusxa qiyshanglab boshidan jokeylar kepkasini yechgancha, qulochini keng yozib ta‘zim qildi.

Berlioz tilanchi va qiyshang‘i regentga quloq solib o‘tirmay, turniket oldiga yugurib bordiyu uni ushladi. So‘ttg uni aylantirib o‘tib, endi tramvay iziga qadam qo‘ymoqchi bo‘lgan edi, ko‘ziga qizil va oq shu‘la urildi, shisha qutidagi: «Tramvaydan ehtiyot bo‘l!» — degan yozuv yarq etib yondi.

Shu zahoti Yermolaev tor ko‘chasidan chiqqan tramvay yangi yotqizilgan izdan Broshtaya

⁶ Turniket (fr.) — jamoatchilik joylariga (masalan, stadion, kinoteatr va h. k.) odamlarni bitta-bittadan o‘tkazish uchun o‘rnatilgai aylanuvchi qurilma.

ko'chasiga burildi. U muyulishda qattiq bir chiyillab, to'g'ri yo'lga chiqib oldi-yu, birdan ichi elektr shu'lasidan yaraqlab ketib, tezligi oshdi.

Ehtiyotkor Berlioz, garchi bexavotir yerda turgan bo'lsa ham, qayta turniket g'altagi orqasiga o'tib turmoqchi bo'ldi va uning bandini ushlab, orqasiga bir qadam qo'ydi. Xuddi shu payt, qo'li sirg'alib, g'altak bandini qo'yib yubordi, oyog'i tramvay iziga qiyalab tushgan tosh yo'ldan xuddi yaxmalak otgandek sirpanib ketdi, ikkinchi oyog'i yuqoriga ko'tarilib ketdi-yu, Berlioz tramvay iziga borib tushdi.

U biron nimani ushlab olishga urinib chalqanchasiga yiqildi, ensasi bilan toshga xiyol zarb bilan urildi va shu choq balandda (lekin chap tomopdami yo o'ngdami — fahmiga bora olmadi) zarrin tusga kirgan oyni ko'rdi. Shu zahoti u g'ay-ritabiiy tezlik bilan g'ujanak bo'lib yonboshiga o'girildi, o'girildiyu o'zi tomonga nihoyatda zo'r shiddat bilan o'qday uchib kelayotgan tramvay haydovchi ayolnig dokadek oqargan yuzini va boshidagi qizil durrasini ko'rdi. Berlioz chinqirmadi, ammo butun ko'cha asllar ovozi bilan jonholatda chinqirib yubordi. Tramvay haydovchi ayol elektr tormozni shaxt tortdi, vagon tumshug'i bilan yerga enkaydi, bir zumda silkindi, vagon derazalarinipg oynalari dahshatli ovoz bilan chil-chil sipdi. Shu chog' Berliozning miyasida kimdir jon achchig'ida «Nahotki?...» — deb qichqirib yubordi. Uning ko'zi oldida oy yana bir bor, oxirgi marta lip etib ko'rindi, lekin u bo'lak-bo'laklarga bo'lina boshlagan edi, so'ng hammayoq qop-qorong'i bo'ldi.

Tramvay kelib Berliozni bosdi, shunda xiyobon atrofini o'ragan panjara ostiga, tosh terilgan qiyalik tomonga dum-dumaloq qora bir narsa dumalab ketdi. U narsa shu qiyalikdan tushib, Bronnaya ko'chasiga terilgan toshlar ustidan dumalab ketdi.

Bu Berliozning tramvay uzib yuborgan kallasi edi.

To'rtinchi bob

TA'QIB

Ayollarning jazavali chinqiriqlari tindi, mili-tsiya hushtaklari ham churullashdan to'xtadi, ikkita sanitariya mashinasi kelib, biri — cho'rt uzilgan bosh bilan tanani o'likxonaga, ikkinchisi — oyna siniqlaridan jarohatlangan tramvay haydovchi go'zal ayolni kasalxonaga olib ketdi, oq fartuk tutgan farroshlar oyna parchalarini yig'ishtirib, qon yuqi qolgan yerlarga qum sepishdi. Ivan Nikolaevich esa turniketga yetib kelolmay, skameykaga qanday yiqilib qolgan bo'lsa, hamon shu alfozda yotardi.

Bezdomniy o'rnidan turishga bir necha marta urinib ko'rdi, lekin oyoqlarida jon yo'q edi — u shol bo'lib qolganga o'xshardi.

Shoir faryod eshitilgan hamonoq turniket tomon yugurgan va tosh ko'chada kalla dumalab ketayotganini ko'rgandi. Bu holdan u tamomila esini yo'qotib, o'zini skameykaga otganu bilagini g'archcha tishlab, qonatib yuborgandi. Telba nemis-ku, uniig xayolidan faromush bo'lgan edi albatta, hozir u faqat bir narsani tushu-nishga urinardi: axir, qanday qilib hozirgina o'zi suhbatlashib o'tirgan Berlioz, mana, bir daqiqadan keyin — kallasi.

Shoirning yonidan xiyobon bo'ylab qattiq hayajonlangan odamlar bir nimalarni gapirib, chopib o'tishardi, lekin Ivan Nikolaevich ularping gaplarini idrok qilmasdi.

Biroq shoirning oldida ikki ayol kutilmaganda to'qnashib qoldi-yu, ulardan biri — boshyalang, qirra-burun ayol shoirning shundoqqina qulog'i ostida shang'illab ikkinchisiga dedi:

— Annushka bor-u, o'zimizning Annushka! Sadovayada turadi! Bu o'shaning ishi! U magazindan bir shisha pista moyi olgan ekan, yo'lda ehtiyotsizlik qilib shi-shani g'altakka urib sindiribdi-yu, yog'ni to'kib yuboripti! Yubkasi jiqqa yog' bo'lgan... Jahli chiqib biram qarg'adiki! Anavi sho'ring qurg'ur bo'lsa, o'sha to'kilgan yog'da tayg'anib, to'g'ri tramvay tagiga borib tushipti.... Ayol shang'illab aytgan so'zlardan faqat bitta «Annushka» degan so'z Ivan Nikolaevichning miyasiga o'rnashib qolgan edi...

— Annushka... Annushka?.. — g‘o‘ldiradi shoir atrofiga olazarak bo‘lib qararkan. — Ie, shoshma, shoshma-chi...

«Annushka» so‘ziga «pista yog‘i» degan so‘z kelib ulandi, undan keyin, negadir «Pontiy Pilat» so‘zlari ham kelib qo‘shildi. Shoir Pilatni xotiradan chiqarib tashlab, so‘zlar zanjirini «Annushka» so‘zi-dan boshladi. Natijada, bu zanjir juda tez ulanib, bir zumda uni telba professorga ro‘para qildi.

Darvoqe! «Majlis bo‘lmaydi, chunki Annushka yog‘ to‘kib yubordi», deb shu nemis aytgan ediku. Mana, marhamat, majlis bo‘lmasligi aniq! Bundan tashqari: Berliozning kallasini ayol kishi oladi, deb u aniq gapirgandi-a?! Ha, ha, ha! Axir tramvay haydovchi ayolmidi? O‘zi nimalar bo‘lyapti, a?

Berliozning mudhish o‘limi tafsilotini maxfiy konsultant oldindan aniq bilganligiga endi zig‘ircha ham shubha qolmagan edi. Shunda shoirning miyasini ikkita mulohaza band etdi. Birinchi mulohaza: «Nemis hech ham jinni emas! Hammasi bema‘nilik!» Ikkinchi mulohaza: «Bu falokatni uning o‘zi uyushtir-madimikin?!»

Lekin, afv etasiz, qanday qilib uyushtirishi mumkin?

— E, yo‘q! Buni biz aniqlaymiz!

Ivan Nikolaevich butun kuchini ishga solib, skameykadan zo‘r-bazo‘r turdi, turdiyu orqaga — professor bilan suhbatlashgan yeriga otiddi. Xayriyat, u hali ketib qolmagan ekan.

Bronnaya ko‘chasidagi chiroqlar endi yoqilgan, Patriarx ko‘li uzra esa oltinrang oy shu‘la sochardi, ana shu, hamisha ko‘zni chalg‘ituvchi oy nurida professor qo‘ltig‘iga hassa emas, qilich qistirib turganday tuyuldi Ivan Nikolaevichga.

Iste‘fodagi shilqim regent esa hali yaqinginada Ivan Nikolaevich o‘tirgan joyning o‘zginasida o‘tirardi. Endi regent burniga, behojatligi yaqqol ko‘rinib turgan pensne qo‘ndirgan ediki, uning bir ko‘zi shishasiz, ikkinchi ko‘zidagi shisha esa darz ketgan edi. Berliozni tramvay izi tomon yo‘llagandayoq razil ko‘ringan bu katak shimli odam endi — psnsne taqqach — battar razillashgan edi.

Ivan professorning oldiga yuragi taka-puka bo‘lib yaqinlashdi, so‘ng uning chehrasiga tikilib qarab, hech qanday tsbalik alomati yo‘kliligiga va hech qachon bo‘lmaganligiga iqror bo‘ldi.

— Qapi, rostipi aytipg, kimsiz o‘zi? — bo‘g‘iq ovoz bilan so‘radi Ivan.

Chet ellik shoirni go‘yo birinchi marta ko‘rib turgandek unga o‘shshayib qaradi va sovuqqina javob qildi:

— Meniki tushunmaydi... ruscha gapirish...

— U tushunmaydi! — deb gapga aralashdi regent o‘tirgan yerida, holbuki, hech kim undan chet ellikning gapini izohlashni so‘ramagan edi.

— Mug‘ambirlik qilmang! — deb do‘q qildi Ivan va birdan yuragi shuv etib ketganini his qildi. — Siz hali shu yerda rus tilida juda yaxshi gapirgan edingiz. Siz nemis ham, professor ham emassiz! Siz — qotil va josussiz! Hujjatlaringizni ko‘rsating! — g‘azab bilan qichqirdi Ivan.

Shubhali professor shundoq ham qiyshiq og‘zini jirkanch bilan burdi, yelkalarini uchirib qo‘ydi.

— Grajdanin! — deb yana oraga suqildi turqi sovuq regent. — Nega siz inturistni bezovta qilyapsiz? Bu ishingiz uchun qattiq javobgarlikka tortilasiz! — Shubhali professor esa takabburona chehra bilan orqasiga o‘girildiyu indamay ketaverdi.

Ivan esankiray boshlaganini sezdi. Nafasi og‘ziga tiqilib regentga yuzlandi:

— Xoy grajdanin, jinoyatchini tutishga yordamlashish! Albatta yordam berishingiz kerak.

Regent birdai g‘ayratlanib, sapchib o‘rnidai turdi va baqirdi:

— Kim jinoyatchi? Qani u? Chet ellik — jinoyatchi? — regentning ko‘zlari sho‘x chaqnab ketdi. — Anavimi? Agar jinoyatchiligi rost bo‘lsa, birinchi navbatda: «Voydod!» — deb baqirish kerak. Bo‘lmasa, qochib ketadi. Qani, keling, ikkalamiz baravar qichqiramiz! Faqat baravar! — Shunday deb regent og‘zini ochdi.

Esankirab qolgan Ivan hazilkash regentning gapiga ishonib, «Voydod!» — deb qichqirdi, lekin regent uni laqillatib «churq» etmadi.

Ivanning hirqiroq ovozi yaxshi samara bermadi. Xiyobondan o‘tib ketayotgan ikki qiz cho‘chib

o‘zlarini chetga olib qochishdi, shunda uning qulog‘iga: «Mastmi, nima balo?» — degan luqma eshitildi.

— E, ha, sen ham u bilan birgamisan hali? — deb baqirdi darg‘azab Ivan. — Hali sen meni mayna qilmoqchi bo‘ldingmi? To‘sma yo‘limni!

Ivan o‘ng tomondan o‘tmoqchi edi, regent ham shu tomonga otildi! Ivan chapga tashlanuvdi — manfur regent ham chapga o‘tdi.

— Sen ataylab yo‘limni to‘syapsan chog‘i? — baqirdi Ivan g‘azabi tobora ortarkan. — Hali seni ham militsiyaga topshiraman!

Ivan nobakor regentning yengidan tutmoqchi bo‘lib hamla qildi, ammo tutolmay, dog‘da qoldi. Regent xuddi yerga kirib ketganday ko‘zdan g‘oyib bo‘lgandi.

Ivanning og‘zi hayratdan lang ochilib qoldi, shu payt u uzoqda ketayotgan manfur notanish odamni ko‘rib qoldi. U Patriarx tor ko‘chasi og‘ziga borib qolgan edi, boz ustiga, u yolg‘iz emas edi. Qanday odamligi mutlaqo noma‘lum bo‘lgan boyagi regent professorga hamroh bo‘lib borardi. Bu ham yetmaganday, kutilmaganda qayoqdandir paydo bo‘lgan, to‘ng‘izdek bahaybat, qarg‘adek qop-qora, shopmo‘ylov bir mushuk ular bilan borardi. Uchovlari Patriarx tor ko‘chasi tomon yurishdi, lekin shunisi qiziqki, bu payt mushuk orqa oyoqlarida yura boshladi.

Ivan shu badkirdorlar ortidan yugurdi, ammo ularni quvib yetish juda mushkul bo‘lishini darhol angladi.

Uchovlon zumda tor ko‘chadan o‘tib Spiridonovkaga chiqishdi. Ivan qadamini qancha ildamlatmasin, ta‘qib qilinayotganlar bilan o‘zi o‘rtasidagi masofa zig‘irchayam kamaymadi. Shoir ko‘z ochib-yumguncha sokin Spiridonovkadan o‘tib, o‘zini Nikita qopqasi oldida ko‘rdi, bu yerda endi uning ahvoli og‘irlashgan edi. Bu yer shunaqa gavjum ediki, Ivan ba‘zi yo‘lovchilarga turtinib ketib so‘kish ham eshitib oldi. Buning ustiga-ustak, badkirdorlar to‘dasi banditlar ko‘p qo‘llay-digan usulni ishlatishga — har tarafga tarqab ketishga qaror qilgandi.

Regent Arbat maydoni tomon o‘qday uchib borayotgan tirband avtobusga sakrab chiqib olib, olomon ichiga xuddi olqindidek suqilib kirdi-yu, ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Ta‘qib qilinayotganlardan bittasini yo‘qotgan Ivan endi butun diqqatini mushukka qaratdi: bu antiqa mushuk bekatda to‘xtab turgan «A» belgili motorli vagonning pillapoyasi oldiga borib, vagonga chiqa boshlagan bir ayolni chirqillatib tortib tushirdi-da, o‘zi eshik bandini ushlab pillapoyaga chiqib oldi, shundan keyin havo issiq bo‘lgani uchun ochib qo‘yilgan deraza orqali konduktorga yarim tanga pul ham uzatdi.

Mushukning bu raftori Ivanni shunchalar hayratlantirdiki, u muyulishdagi oziq-ovqat magazini oldida dong qotib turib qoldi, lekin shu onning o‘zida u konduktorning xatti-harakatidan ikkinchi marta, yana ham kuchliroq hayratga keldi. Konduktor ayol tramvayga chiqayotgan mushukni ko‘rgan hamonoq jahl bilan, butun vujudi titrab chiyilladi:

— Mushuklarga ruxsat yo‘q! Mushuklar bilan tramvayga chiqish mumkin emas! Pisht! Tush vagondan, bo‘lmasa militsiya chaqiraman!

Bu hodisa, mushukning tramvayga chiqmoqchi bo‘lgani u yoqda tursin, hatto uning kira haqi to‘lashga uringani ham na konduktor ayolni, na passajirlarni ajablantirgandi!

Mushuk nafaqat kira haqi to‘lashga qodir, shuningdek, intizomli hayvon ham bo‘lib chikdi. U konduktor ayolning shang‘illashini eshitgan hamonoq yerga tushib, bekatga cho‘qqayib o‘tirdi va yarim tangali pul bilan mo‘ylovini silay boshladi. Lekin konduktor ayol arqonni tortib, tramvay joyidan jilgan hamonoq mushuk tramvaydan haydab tushirilgan, ammo tramvaydan qolib ketishga hech iloji bo‘lmagan odamday ish tutdi. U uchala vagonni o‘tkazib yuborib, oxirgisining orqa yoyisiga chiqib oldiyu rezinka ichakni changallab ushlaganicha safarga jo‘nab qoldi, ayni paytda yarim tanga pulini ham tejab qoldi.

Ivan bu yaramas mushukka alahsib, sal bo‘lmasa, eng muhim jinoyatchi — professorni yo‘qotib qo‘yayozgandi. Lekin u, Ivanning baxtiga, g‘oyib bo‘lishga ulgurmagan ekan. Ivan uning kulrang beretini Bolshaya Nikitskayami yo Gertsen ko‘chasiningmi boshlanish yerida g‘ij-g‘ij oadmlar orasida

ko'rib qoldi. Bir zum o'tmay Ivanning o'zi ham o'sha yerga borib qoldi. Lekin yana omadi yurmadi. Shoir qadamini ildamlatdi ham, yo'lovchilarni turtib-surtib lo'killab chopa boshladi ham, lekin baribir professorga bir qarich ham yaqinlasha olmadi.

Ivan, ko'ngli nechog'liq g'ash bo'lmasin, ta'qibning g'ayritabiiy tezlikda o'gayotganidan hayratda edi. Ivan Nikolaevich Nikita qopqasida bo'lgandan keyin oradan yigirma soniya ham vaqt o'tmay, darrov Arbat maydoniga yetib olib, son-sanoqsiz chiroqlardan ko'zi qamashib ketdi. Yana bir necha soniya o'tdi-yu, Ivan Nikolaevich o'zini yo'lkalari qiyshayib ketgan qop-qorong'i bir tor ko'chada ko'rdi — bu yerda u birdan gurs etib yiqilib, tizzasini qonatvoldi. Yana charog'on magistral — Kropotkin ko'chasi, keyin tor ko'cha, undan keyin Ostojenka va yana xilvat, irkit, g'ira-shira yoritilgan tor ko'cha. Ana shu yerga kelganda Ivan Nikolaevich o'sha nihoyatda zarur bo'lgan odamni butunlay ko'zdan qochirib qo'ydi. Professor g'oyib bo'lgan edi.

Ivan Nikolaevich esankirab qoldi, lekin bu hol ko'pga cho'zilmadi, chunki birdan uning ko'ngliga, professor albatta 13-uyning, muqarrar 7-kvartirasiga kirgan bo'lishi kerak, degan fikr keldi.

Ivan Nikolaevich shu 13-uyning pod'ezdiga o'kday otilib kirib, ikkinchi qavatga uchib chiqdi, darhol ko'zlagan kvartirasini topib, betoqatlik bilan qo'ng'iroq tugmasini bosdi. Sal vaqt o'tmay eshikni besh yoshlar chamasidagi bir qizaloq ochdi, lekin kelgan amakidan hech nima so'ramay, shu zahoti orqasiga o'girildiyu, qaysiyam bir xonaga kirib ketdi.

Qora is bosgan baland shift ostida burchakka o'rnatilgan kichkinagina lampochka bilan xiragina yoritilgan hayhotday, mutlaqo qarovsiz bu dahlizda sirtiga temir qoplangan bahaybat quti turar, devorga shinalari olingan velosiped osilgan, veshalka tokchasida yotgan qalpoqning uzun qulog'i osilib turardi. Bu yerdagi xonalardan birida radioapparatdan bir erkakning jarangdor va serzarda ovoz bilan qichqirib she'r o'qiyotgani eshitalardi.

Ivan Nikolaevich bu notanish vaziyatda aslo sarosimaga tushmay: «U, albatta, vannaxonaga yashiringan bo'lishi kerak», degan mulohaza bilan to'g'ri yo'lak tomon otildi. Io'lak qop-qorong'i zdi. Ivan devorga urilib borarkan, bir eshik ostidagi tirqishdan tushib turgan xiragina yorug'ga ko'zi tushdi, paypaslab eshikning bandini topdida, uni kuch bilan o'ziga tortdi. Eshikning ilgagi chiqib ketib, Ivan chindanam vannaxonaga kirib qoldi, shunda u, omadim bor ekan, deb ko'nglidan o'tkazdi.

Biroq omad Ivan kutganchalik kulib boqmasdi! Uning dimog'iga nam iliq havo urildi, so'ng u kolonkada milt-milt yonayotgan cho'g' yorug'ida bu yerda devorga osilgan kattakon tog'orani va siri ko'chib, hammayog'i qora dog' bo'lib ketgan vannani ko'rdi. Vannada boshdan-oyoq sovun ko'pigiga burkangan, qo'liga mochalka ushlagan yalang'och bir ayol turardi. U uzoqni ko'rolmaydigan ko'zlarini suzib Ivanga qaradi, lekin bu jahannamona qorong'ida uni tanimadi shekilli, sho'x ohangda, past ovoz bilan dedi:

— Kiryushka! Aynimang! Nima, esingizni yedingiz-mi?.. Hademay Fyodor Ivanovich kelib qoladi. Chiqib keting hoziroq! — shunday deb u Ivanga mochalka silkidi.

Turgan gapki, anglashilmovchilik yuz bergan zdi, buniig sababchisi Ivan Nikolaevich edi, albatta. Lekin u o'z aybiga iqror bo'lishni istamadi va ta'na bilan: «Voy, buzug'-e!..» dediyu shu zahoti negadir oshxonaga kirib qoldi. Bu yerda hech zog' yo'q edi, o'ntacha primus plita ustida, qorong'ida gung turardi. Yillab changi arilmagan deraza oynasidan tushgan oy shu'lasini chang va isda qolib tamoman unutilgan sanam osilgan burchakni g'ira-shira yoritib turardi, sanam ramkasi orqasidan bir juft nikoh shamining uchi chiqib turardi. Bu katta sanam ostiga kichkina — qog'oz sanam qadab qo'yilgan edi.

Ivan orqa eshikdan chiqib ketish oldidan bitta sham bilan qog'oz sanamni olivoldi, ammo bu raftori bilan nima maqsadni ko'zlaganini hech kim ayta olmas edi. U allanimalar deb g'o'ldirab begona kvartirani tark etarkan, hozirgina vannaxonada o'zi shohid bo'lgan hodisani eslab xijolat bo'ldi-yu, o'sha surbet Kiryusha kim bo'ldiykin, anavi jirkanch quloqchin qalpoq o'shaniki emasmikin, deb beixtiyor ko'nglidan o'tkaza boshladi.

Shoir huvillagan, bequt tor ko'chaga chiqqach, qochoqni qidirib atrofga ko'z yugurtirdi, ammo u

hech yerda ko‘rinmasdi. Shunda Ivan o‘ziga o‘zi qat‘iyat bi-lan dedi:

— Turgan gapki, u Moskva daryosida! Olg‘a!

Ivan Nikolaevichdan, nima uchun siz professorni aynan Moskva daryosida deb o‘ylayapsiz, deb so‘ralsa yaxshi bo‘lardiya, ammo hamma balo shunda ediki, bu savolni beradigan odamning o‘zi yo‘q edi. Manfur tor ko‘cha huvillab yotardi.

Oradan xiyolgina vaqt o‘tar-o‘tmas Ivan Nikolaevichni Moskva daryosi sohildagi tosh zinada ko‘rish mumkin edi.

U darhol kiyim-boshini yechib, yirtiq oq ko‘ylak va titilib ketgan, ipsiz, bir juft botinka oldida qo‘lbola papiros chekib o‘tirgan, soqoli xushsurat odamga topshirdi. Shundan so‘ng u qo‘llarini silki terini qotirdi-da, suvga kalla tashladi. Suv shu qadar sovuq ediki, Ivanning dami qaytib ketdi, hatto endi suv betiga suzib chiqolmasam kerak, degan fikr ham ko‘nglidan lip etib o‘tdi. Lekin, xayriyat, suzib chikdi va pishqirib, ko‘zlari qinidan chiqqudek chaqchaygancha, hansirab neft hidi kelib turgan qop-qora suv betida sohildagi chiroqlar tomon suza boshladi.

Suvning sovuqligidan diydiragan Ivan sohildagi pillapoyalardan boya kiyimini yechib qoldirgan soqolli odam oldiga chiqa boshladi, qarasa, nafaqat kiyimlarini, shuningdek, soqolli odamning o‘zini xam o‘g‘irlab ketishipti. Aynan o‘sha kiyim yechilgan yerda erkaklarning yo‘l-yo‘l ichki ishtoi, yirtiq uzun ko‘ylak, sham, kichkina qog‘oz sanam va bir quti gugurt qolgan edi. Ivan musht do‘laytirib zaif g‘azab bilan kimgadir po‘pisa qildi-da, so‘ng shu tashlandiq kiyimni kiya boshladi.

Hozir uni ikki mulohaza: birinchidan, hamisha o‘z yonida olib yuradigan MASSOLIT guvohnomasining g‘oyib bo‘lgani, ikkinchidan, shu ahvolda Moskva ko‘chasidan o‘tsa bo‘larmikin degan mulohaza bezovta qila boshlagandi. Nima bo‘lgandayam ichki ishton-da..sirasini olganda, kimning nima ishi bor-a... ishqilib biron kor-hol bo‘lib, unga xalal bermasa bo‘lgani.

Ivan, shoyad yozlik shimga o‘xshab ko‘rinsa, degan niyatda ishton pochasiidagi tugmalarni uzib tashladi, kuliga kichkina ikonani, sham va gugurtni olib, yo‘lga gusharkan, o‘ziga-o‘zi dedi:

— Griboedovga! Shak-shubhasiz u o‘sha yerda.

Shahar oqshomgi hayot og‘ushida edi. Platformalarni shatakka olgan yuk mashinalari ko‘cha changitib, zanjirlarni sharaqlatib o‘tishar, platformalarga ortilgan qoplar ustida qandaydir erkaklar chalqancha tushib yotardilar. Hamma yerda derazalar lang ochiq edi. Shu derazalarning har bittasidan to‘q-sariq abajurli chiroq yonib turgani ko‘rinar va hamma derazalar, hamma eshiklar, darvozaxonalaru tomlardan, podvalu chordoqlardan, hamma-hamma hovlidan «Yevge-niy Onegin» operasida ijro etiladigan polonez bo‘g‘iq eshitalardi.

Ivan Nikolaevich bekorga xavotirlanmagan ekan: o‘tgan ham, ketgan ham o‘girilib uni kuzatib qolardi. Natijada u katta ko‘chalarni tark etib, jinko‘chalardan yurishni ma‘qul ko‘rdiki, bu yoqlardagi odamlarning uncha xiralik qilmasligiga, shimga hech o‘xshagisi kelmayotgan ichki ishton kiygan, yalangoyoq odamni to‘xtatib, surishtiradigan kishi uchramasligiga ko‘proq ishonsa bo‘lardi.

Ivan ham shunga amal qilib, Arbatning o‘rgimchak ini singari har tomonga taralgan tor ko‘chalariga sho‘ng‘idi va dam o‘tmay atrofga qo‘rqa-pisa ko‘z qiri-ni tashlab, orqasiga o‘girilib qarab, gohida uylarning yo‘laklariga yashirinib, svetoforlar qo‘yilgan chorrahalaridan, elchixona binolarining muhtasham darvozalaridan o‘zini uzoqroq olib, devorlar yoqalab yurib ketdi.

Lekin u qaerda bo‘lmasin, orkestr jo‘rligida Tatyana muhabbat izhor qilib ariya ijro etayotgan salobatli yo‘g‘on ovoz uni ta‘qib qilib, negadir qattiq iztirobga solardi.

Beshinchi bob

BU GRIBOYeDOVDA BO‘LGAN EDI

Sarg‘ish rangga bo‘yalgan bu ikki qavatli qadimiy uy aylanma xiyobon yoqasiga, atrofi cho‘yan panjara bilan o‘ralgan, daraxtlari majmag‘il bog‘ etagiga joylashgan edi. Uy oldidagi mo‘‘jazzgina

maydoncha asfaltlangan bo‘lib, qishda bu yerga qor tog‘ qilib uyilib, tepasiga kurak botirib qo‘yilar, yoz paytida esa bu sahn kanop soyabon ostida yozlik restoranning eng muhtasham bo‘limiga aylanardi.

Bu uy «Griboedov uyi» deb atalardi, bunga sabab, go‘yo bir vaqtlar adibning, ya‘ni Aleksandr Sergeevich Griboedovning xolasi shu uy sohibasi bo‘lgan emish. Lekin chindanam shunday bo‘lganmi, yo‘qmi — aniq aytolmaymiz. Aslida, Griboedovning uy sohibasi bo‘lgan hech qanday xolasi yo‘q edi bilishimcha... Lekin shunga qaramay, bu uyni shu nom bilan atardilar. Shunisiyam borki, agar moskvalik bir yolg‘onchining gapiga ishonsak, bu uyning ikkinchi qavatidagi serustun doira zalda mashhur yozuvchi yumshoq divanda yastanib o‘tirgan o‘sha xolasiga o‘zining «Aqllilik balosi» asaridan parcha ham o‘qigan emish. Lekin kim bilsin, o‘qigan bo‘lsa o‘qigandir ham, muhimi bu emas!

Muhimi shuki, hozirgi paytda bu uyning sohibi o‘sha MASSOLIT ediki, baxtiqaro Mixail Aleksandrovich Berlioz Patriarx ko‘li bo‘yiga borgunga qadar shu tashkilotga boshchilik qilar edi.

MASSOLIT a‘zolarining sharofati bilan bu uyni hech kim «Griboedov» deb atamas, balki hamma qisqagina qilib «Griboedov» derdi: «Kecha men Griboedovda ikki soat xonama-xona sandiroqlab yurdim». «Xo‘sh, qalay?» «Yaltaga bir oylik putyovka undirdim». «Boplabsan!» Yoki: «Berliozning oldiga bor, bugun u to‘rtidan oltigacha Griboedovda qabul qiladi...» va hokazolar.

MASSOLIT Griboedovga juda qulay va yaxshi joylashgan edi. Griboedovga kirib kelgan har bir odam birinchi navbatda beixtiyor har xil sport to‘ga-raklarining e‘lonlari bilan, shuningdek, ikkinchi qavatga olib chiqadigan zina devorlariga osilgan MASSOLIT a‘zolarining grupp-gruppa va yakka-yakka bo‘lib tushgan fotosuratlari bilan tanishardi.

Ikkinchi qavatdagi birinchi xona eshigiga yirik harflar bilan «Baliq ovi va dala hovli seksiyasi» deb yozilgan bo‘lib, yozuv ostiga qarmoqqa ilingan to-vonbaliqning rasmi chizilgan edi.

2 raqamli xona eshigiga xiyla g‘aliz gap yozilgan edi: «Bir kunlik ijodiy putyovka. M. V. Podlojnyaga murojaat qilinsin».

Undan keyingi eshikdagi yozuv qisqa bo‘lsa ham mutlaqo tushunib bo‘lmasdi: «Pereligino». «Griboedov»ga tasodifan kirib qolgan odam shu yozuvdan keyin adib xolasining yong‘oq yog‘ochidan yasalgan eshiklariga qoqilgan turli-tuman yozuvlarni ko‘rib hang-mang bo‘lib qolardi: «Qog‘oz olmoqchi bo‘lganlarni Poklyovkina navbatga yozadi», «Kassa», «Sketch yozuvchilar uchun xususiy haq to‘lanadi»...

Pastda, binoga kiraverishdan boshlangan uzundan-uzun navbatda turganlarni yoqalab borgan odam: «Uy-joy masalasi» deb yozilgan, odamlar to‘xtovsiz kirib-chiqib turgan eshikka borib to‘xtardi.

Uy-joy masalasi ko‘riladigan xonadan keyin g‘oyat hashamatli plakat ko‘zga tashlanardi, bu plakatda baland qoya, uning cho‘qqisida yelkasiga miltiq ilib, ot choptirib ketayotgan chakmonli suvoriy tasvirlangan edi. Undan pastroqda — palmalar soyasidagi peshayvonda qo‘liga avtoruchka ushlagan kokildor bir yigit judayam o‘tkir ko‘zlarini olis-olis fazoga tikib o‘tirardi. Bu tasvir ostiga shunday so‘zlar yozilgan edi: «Ikki haftadan (hikoya, novella) bir yilgacha (roman, trilogiya) to‘laqonli ijodiy otpuskalar beriladi. Yalta, Sovuq Suv, Borovoe, Sixidziri, Maxipjauri, Leningrad (Qishki saroy)». Bu eshik oldida ham pavbat-da turganlar bor edi, lekin judayam ko‘p emas, taxminan yuz elliktacha kelardi.

Bu yerdan o‘tib, Griboedov uyining serhashamat muyulishlaridan, pastu baland yo‘laklaridan borgan odam: «MASSOLIT Pravleniesi», «Kassalar № 2, 3, 4, 5», «Redaktsioi kollegiya», «MASSOLIT raisi», «Bilyardxona» deb yozilgan eshiklardan o‘tar, shuningdek, MASSOLITning turli-tuman qo‘shimcha idoralarni, nihoyat, yuqorida nomi zikr etilgan xola buyuk jiyaning komediyasini huzur bilan tinglagan o‘sha serustun zalni ko‘rardi.

«Griboedov»ga kirgan har bir odam, agar unda zig‘ircha fahm-farosat bo‘lsa, MASSOLIT a‘zolarining qanday baxtiyor hayot kechirishini bir qarashda fahmlab olardi, fahmlardiyu, shu zahoti uning ichini hasad mushuk bo‘lib timdalardi. Shu zahoti u, tug‘ilganimda nega menga ham yozuvchilik iste‘dodini ato etmading, degandek achchiq ta‘na to‘la ko‘zlarini ko‘kka tikardi, zero, MASSOLIT a‘zosining butun Moskva taniydigan, xushhid, asl nav charm qoplangan zarhal hoshiyali jigarrang

biletiga muyassar bo'lishni, turgan gapki, o'shal yozuvchilik iste'dodisiz orzu ham qilib bo'lmasdi.

Qani, hasadni yoqlab kim bir og'iz so'z ayta oladi? Hasad eng razil hissiyot toifasidandir, lekin shunga qaramay, Griboedovga kelgan mehmonning ahvoriga tushunish kerak. Chunki u yuqori qavatda ko'rgan narsalar hali daryodan tomchi. Uyning birinchi qavatini butunicha restoran ishg'ol etgan edi. Yana — restoranmisan, restoran! Vijdonan gapiriladigan bo'lsa, butun Moskvada eng yaxshi restoran hisoblanardi u. Griboedov nainki qubbali shiftlariga ayyoorona yolli nafarmon otlarning tasviri solingan ikkita ulkan zalga joylashgani bilan, nainki bu yerdagi har bir stolchaga shol ro'mol soyavonli chiroqlar o'rnatilgani bilan, nainki unga kirish har qanday o'tkinchiga nasib bo'lavermagani bilan, shuningdek, bu yerda tayyorlanadigan ovqatlarning sifati bilan ham Moskvadagi har qanday manaman degan restoranni bir cho'qishda qochirardi, buning ustiga, bu yerda taomlar kishiga malol kelmaydigan bahoda tortilardi.

Shunga ko'ra Griboedovning cho'yan panjarasi yonida mazkur kitob mualliflarining qulog'iga chalingan quyidagi haqqoniy suhbatning hech ajablanarli yeri yo'q bo'lsa kerak:

— Bugun qaerda kechlik qilasan, Amvrosiy?

— Qaerda bo'lardi, albatta shu yerdada, azizim Foka! Archibald Archibaldovich bugun kechlikka portsiya-portsiya qilib tayyorlangan anatyurel⁷ olabug'a baliqlari bo'ladi deb shipshidi menga. Quling o'rgilsin narsada o'ziyam!

— Yashashning yo'lini bilasan-da, Amvrosiy! — xo'rsinib qo'yib dedi abgor kiyingan, bo'yniga ho'ppoz oshgan, cho'pdek oriq Foka yuzlari do'mboq, lablari durdoq, sochi oltinrang, barvasta qomat shoir Amvrosiyga.

— Aytarli hech qanday yo'lni bilmayman, — dedi e'tiroz bilan Amvrosiy, — faqat odamlarday yashashni xohlayman, xolos...

— Uydayam pishirsa bo'ladi-ku, o'sha ovqatni, — deb miyilladi Foka.

— Salomatliklari kerak, — deb do'rilladi Amvrosiy, — uyda o'sha anatyurel olabug'a balig'ini xotining umumiy oshxonada kastyulda pishiradimi? Qoyil-e! Hi-hi-hi!.. Orevuar, Foka! — shundan keyin Amvrosiy qo'shiq xirgoyi qilganchoy soyabon ostidagi yozlik restoranga yo'l oldi...

Yetar, kitobxon, mavzudan chiqib ketdik! Qani, yana izimdan olg'a!

O'sha Berlioz halok bo'lgan kuni kechqurun soat o'n yarimda Griboedovning yuqori qavatida faqat bitta xona yoritilgan bo'lib, u yerda majlisga to'plangan o'n ikki nafar adabiyotchi Mixail Aleksandrovichning kelishini kutib, zerikib o'tirardi.

MASSOLIT Pravleniesi xonasida stullarda, stollarda, hatto ikki deraza raxida o'tirganlar havoning dimligidan qiynalardilar. Ochiq derazadan qilt etgan shabada kirmas edi. Moskva kun bo'yi asfalt singdirgan haroratni qaytarar, tunda ham havoning tafti pasaymasligi ko'rinib turardi.

Uyning podvaliga joylashgan oshxonadan piyoz hidi keldi, shunda xonada o'tirganlarning tomog'i qaqrab, hammalari tajang bo'lib, achchiqlana boshlashdi.

Durustgina kiyingan, yuvosh tabiat, ko'zlari ziyrak va ayni paytda bejo belletrist Beskudnikov yonidan soatini chiqardi. Soat mili o'n birga borib qolgan edi. Beskudnikov tsiferblatga chertib qo'yib, uni shoir Dvubratskiyga ko'rsatdi, u stol chekkasida tagi rezina sariq tufli kiygan oyoqlarini likillatib o'tirardi.

— Voy-bo'-o', — deb g'o'ldiradi Dvubratskiy.

— Yigitchamiz Klyazmada ushlanib qolgan-ov, — dedi do'rillagan ovoz bilan Nastasya Lukinishna Nepremenova. Bu adiba moskvalik bir savdogarning yetimchasi bo'lib, «Shturman Jorj» taxallusi bilan dengiz jangi haqida hikoyalar yozardi.

— Axir bu insofdan emas-da! — deb dangal gapirdi taniqli sketchlar⁸ muallifi Zagrivov. — Hozir men ham, bu yerda dimiqib o'tirgandan ko'ra, o'z balko-nimda mazza qilib choy ichib o'tirgan bo'lardim. Axir majlis soat o'nga chaqirilgan emasmidi?

⁷ Anatyurel (fr.) - tabiiy, haqiqiy.

⁸ Sketch - kichik hajmdagi hajviy qissa.

— Hozir Klyazma ko‘p so‘lim joy bo‘lganda, — deb hamkasblarini vasvasaga soldi Shturman Jorj, chunki Klyazma bo‘yidagi adabiyotchilar posyolkasi Pereli-ginoda dam olishni hamma yozuvchilar birday orzu qilishini u yaxshi bilardi. — Hozir u yerda bulbullar sayyorayotgan bo‘lishi kerak. Negaki, men hamisha, ayniqsa, bahor paytida, shahar tashqarisida yaxshiroq ijod qilaman.

— Men o‘sha jannatga betob xotinimni yuborish uchun uch yildan beri pul to‘layman, ammo hanuzgacha hech narsaning daragi yo‘q, — dedi alamli g‘ijinib novellanavis Ieronim Poprixin.

— Baxti kulgan boradi u yerga, — dedi to‘ng‘illab deraza raxida o‘tirgan tanqidchi Ababkov.

Shturman Jorjning munchokdek ko‘zlarida shodiyona o‘t chaqnadi-yu, do‘rillagan ovozini xiyol mayinlashtirib dedi:

— Hasad qilish kerak emas, o‘rtoklar. Bor-yo‘g‘i yigirma ikkita dala hovli bor, yana yettitasi qurilyapti, biz, MASSOLIT a‘zolari esa uch mingtamiz..

— Uch ming bir yuz o‘n bir kishi, — deb luqma tashladi kimdir burchakdan.

— Aia, ko‘rdinglarmi, — davom etdi Shturman, — iloj qancha? Tabiiyki, dala hovlilarni oramizda eng iste‘dodli bo‘lganlar olgan...

— Generallar! — dangal aralashdi bu g‘iybatga stsenarist Gluxaryov.

Beskudnikov yasama esnab, xonadan chiqdi.

— Pereliginoda bir o‘zi besh xonali uyni egallagan, — dedi uning orqasidan Gluxaryov.

— Lavrovich bo‘lsa, bir o‘zi olti xonali uyda turipti, — chirqilladi Deniskin. — Yemakxonasining devorlari eman yog‘och bilan sirlangan!

— E, nimalarni gapiryapsiz o‘zi, — to‘ng‘illadi Lbabkov, — soat o‘n bir yarim bo‘ldi.

G‘ala-g‘ovur ko‘tarildi, isyonga o‘xshash narsa boshlanayotgan edi. O‘sha la‘nati Pereliginoga telefon qilishdi, Lavrovichning daryo bo‘yiga ketganini eshitib, ta‘blari tirriq bo‘ldi. Keyin tavakkal qilib, qo‘shimcha 930 nomer orqali nafis adabiyot komissiyasiga qo‘ng‘iroq qilishdi, turgan gapki, hech kim trubkani olmadi.

— O‘zi qo‘ng‘iroq qilsa bo‘lardi-ku! — deb chinqirishdi Deniskin, Gluxaryov va Kvant.

Lekin ular bekorga jig‘ibiyron bo‘lishardi: Mixail Aleksandrovich hech yoqqa telefon qila olmasdi. Chunki yaqinginada Mixail Aleksandrovich bo‘lgan shaxs endi Griboedovdan ancha uzoqda, ming shamlik lampalar bilan yoritilgan ulkan bir zalda, ustiga rux tunuka qoplangan uchta stolda bo‘lak-bo‘lak bo‘lib yotardi.

Birinchi stolda — qo‘li singan, ko‘krak qafasi majaqlangan, hammayog‘ida qon qotib qolgan yalang‘och jasad, ikkinchi stolda — old tishlari sinib, og‘zi o‘pirilgan, ochiq qolgan nursiz ko‘zlari chiroqlarning o‘itkir shu‘lasiga mutlaqo parvo qilmay baqraygan kalla, uchinchi stolda esa bir to‘p bo‘lib g‘ijmalog‘ uva-dalar yotardi.

Boshsiz jasad tepasida sud meditsinasi professori, patologoanatom bilan uning prozektori*, tergov organi vakillari va Mixail Aleksandrovich Berliozning MASSOLIT bo‘yicha muovini — adabiyotshunos Jeddibinlar (uni telefon orqali bemor xotini qoshidan chaqirtirishgan edi) to‘planishgan edi.

Jeddibinni olgani borgan mashinada tergov vakillari o‘tirishardi, ularning hammasi birinchi navbatda marhumning kvartirasiga borishdi (vaqt yarim kechaga yaqinlashib qolgan edi), u yerda marhumning qog‘ozlari surg‘uchlandi, shundan keyin hammalari o‘likxonaga jo‘nadilar.

Mana endi ular murda tepasida turib, qanday qilinsa ma‘qulroq bo‘larkin: uzilgan boshni tanaga tikib qo‘ysakmikin yo marhumning jasadini to iyagigacha qora mato bilan yopib (boshinigina ochiq qoldirib), Griboedov zaliga qo‘ysakmikin, deb maslahatlashishardi.

Ha, Mixail Aleksandrovich haqiqatan ham hech qayoqqa qo‘ng‘iroq qila olmas edi, binobarin, Deniskin, Gluxaryovu Kvantu Beskudnikovlar bekorga jig‘ibiyron bo‘lib kabinetni boshlariga ko‘tarishgan edi. Bu o‘n ikkita adabiyotchining hammasi rosa yarim kechada pastga, restoranga tushishdi. Bu yerda ular yana Mixail Aleksandrovichni ranj bilan tilga olishdi: turgan gapki, peshayvondagi stollarning hammasi endi band edi, oqibat ular g‘oyat muhtasham, ammo nihoyatda

dim zalda ovqatlanishga majbur bo‘lishdi.

Rosa yarim kechada birinchi zalda nimadir birdan gumburlab, jaranglab, sochilib ketganday bo‘ldi. Shu zahoti chiyildoq erkak ovozi muzikaga jo‘r bo‘lib: Alliluyya!» — deb jon-jahdi bilan chinqirib kuy-lay boshladi. Dovrug‘i ketgan Griboedov jazi ish boshlagan edi. Terlagan chehralar go‘e yorishib ketganday, go‘yo shiftdagi ot tasvirlariga jon kirganday, chiroqlarning shu‘lasi kuchayganday bo‘ldi, shunda ikkala zaldagi, undan so‘ng peshayvondagi xo‘randalarning birdan jazavasi tutib, raqsga tusha boshladilar.

Gluxaryov shoira Tamara Polumesyats bilan tantsa qila boshladi, Kvant raqsga tushdi, romannavis Jukolov sariq ko‘ylak kiygan bir kino artistka bilan tantsaga tushdi. Dragunskiy ham, Cherdakchi ham, gumbazday keladigan adiba Shturman Jorjni quchib olgan jikkak Deniskin ham tantsa tushishdi, oq bo‘z shim kiygan noma‘lum bir shaxs mahkam quchib olgan go‘zal me‘mor ayol Semeykina-Gall ham tantsa tushardi. «Kunda-shunda» xo‘randalar ham, taklif etilgan mehmonlar ham, moskvaliklaru chetdan kelganlar ham raqs tusha boshlashdi: kronshtadtlik yozuvchi Iogann, G‘ostovdan kelgan, butun yuziga qip-qizil temiratki toshgan qandaydir (rejissyor bo‘lsa kerak) Vitya Kuftik degan shaxs, MASSOLITda poeziya bo‘limining eng mashhur namoyandalari, ya‘ni Pavianov, Bogoxulskiy, Sladkiy, Shpichkin va Adelfina Buzdyaklar ham raqs tushishardi, sochlarini boks fasoni bo‘yicha oldirgan, yelkalariga modaga moslashib paxta qo‘ydirgan kasbi noma‘lum yoshlar ham raqs tushishardi.

Qora terga botgan ofitsiantlar boshlari uzra pivo to‘ldirilgan krujkalarni ko‘tarib o‘tarkanlar, nafrat aralash hirqiroq ovoz bilan qichqirishardi: «Uzr, grajdanin!» Chiyildoq xonanda eidi kuylamas, «Alliluyya!» — deb uv tortardi. Jazdagi mis zillarning gumburi idish-tovoqlarning shaqir-shuqurini xam bosib ketgandi....

Shu asnoda birdan bir stol uzra: «Berlioz!» — degan sado parvoz etdi. Birdan, allakimdan qattiq musht yegandek, jaz shalvirab, so‘ng gung bo‘lib qoldi. «Nima, nima, nima bo‘pti, nima?!!» «Berlioz!!!» Odamlar o‘rinlaridan turib ketishdi, baqiriq-chaqiriqlar yangradi... Mixail Aleksandrovich haqidagi shumxabar hammani og‘ir qayg‘uga solib qo‘ygandi. Kimdir kuyib-pishib, hoziroq, shu yerning o‘zida kollektiv nomidan qandaydir telegramma yozib, zudlik bilap jo‘natish kerak, deb chinqirardi. Lekin qanaqa telegramma, qayoqqa yuborish kerak, degan savol tug‘iladi. Uni yuborishdan nima foyda? Darhaqiqat, uni qayoqqa yuborish kerak? Undan keyin, telegramma qanday mazmunda bo‘lmasin, majaqlangan ensasi hozir projektorning rezina qo‘lqop kiygan qo‘li ostida ezg‘ilinayotgan, bo‘ynini esa professor igna bilan teshib tikayotgan jasad uchun uning nima hojati bor deysiz? U halok bo‘lgan, endi hech qanday telegramma kerak emas unga. U adoyi tamom bo‘ldi, telegrafni band qilmaylik.

Ha, halok bo‘ldi u, halok bo‘ldi... Lekin bizlar tirikmiz-ku.

Xa og‘ir qayg‘u xuddi ulkan to‘lqin kabi toshgan edi, ancha vaqtgacha ko‘pirib turgan bu to‘lqin oxiri pasaya boshladi va endi ayrimlar o‘z stoliga — avvaliga o‘g‘rincha, keyin oshkora — qayta boshlashdi, araq ichib, gazak qilishdi. Darhaqiqat, devolyay usulida tayyorlangan tovuq kotletlarini qoldirsa uvol bo‘lmaydimi? Xo‘sh, nima yordamimiz tegadi Mixail Aleksandrovichga? Och qolganimizmi? Axir, bizlar tirikmiz-ku!

Turgan gap, royalning qopqog‘ini qulflab qo‘yishdi, bir nechta jurnalist ta‘ziyanoma yozgani o‘z redaksiyasiga jo‘nab ketdi. Jeldibinning o‘likxonadan kelganini xabar qilishdi. U marhumning ikkinchi qavatdagi kabinetida o‘tirganmish. Bir zumda Berliozning o‘rniga shuni qo‘yishadi, degan ovoza tarqaldi. Jeldibin o‘n ikkita pravlenie a‘zosining hammasini restorandan chaqirtirib oldi, so‘ng Berliozning kabinetida shoshilinch ravishda boshlangan majlisda Griboedovning ustunli zalini motam marosimiga hozirlash, marosimning boshlanish payti va shu ko‘ngilsiz voqeaga daxldor bo‘lgan boshqa zaruriy masalalar haqida muhokama yurita boshlashdi.

Restoranning yana odatdagi tungi hayoti boshlanib ketdi, bu hayot to restoran yopilguncha, ya‘ni tonggi soat to‘rtgacha davom etishi mumkin edi, agar xo‘randalarni Berliozning halokati haqidagi

xabardan ham ko'proq hayratga solgan mutlaqo kutilmagan antiqa bir voqea yuz bermaganda. Birinchi bo'lib Griboedov uyining darvozasi oldida yo'lovchilarni kutib turgan izvoshchilar bezovta bo'la boshlashdi. Ulardan qaysi biriyam o'rindiqdan turib, qichqirib yubordi:

— Ye tavba! Anavini qaranglar!

Shu payt cho'yan panjara oldida qayokdandir paydo bo'lgan olov «milt» etib yonib, peshayvon tomon yaqinlasha boshladi. Stollar atrofida o'tirgan xo'randalar o'rinlaridan turib, o'sha tomonga tikilib qaray boshlashdi va o'sha miltillagan olov bilan birga oppoq bir sharpaning ham restoran tomonga yaqinlashayotganini ko'rishdi. U shundoqqina gul so'risi tagiga kelganda xo'randalarning bari qo'llarida vilkalarga ilingan sterlyad balig'i bilan ko'zlarini baqraytirgancha o'tirgan o'rinlarida serrayib qoldilar. Shu mahal papiros chekish maqsadida restoran garderoxbonasidan hovliga chiqqan eshikog'asi papirosni tovoni bilan ezg'iladi-yu, sharpaning restoranga kirishiga yo'l qo'ymaslik uchun u tomon yura boshladi, lekin keyin, negadir, bu ahddan qaytib, taqqa to'xtab qoldida, ovsarona tirjaydi.

Oqibat sharpa gul so'risi ostidan o'tib, bemalol rovonga qadam qo'ydi. Ana shundagina bu sharpaning hech qanday sharpa emas, balki taniqli shoir Ivan Nikolaevich Bezdomniy ekaniga hamma shohid bo'ldi.

U yalangoyoq, egniga yirtilib dabdala bo'lgan oqish rang uzun ko'ylak va yo'l-yo'l oq ishton kiygan edi; ko'ylagining ko'ksiga ingliz to'g'nog'ichi bilan noma'lum avliyoning tasviri tushirilgan (tasvir ham o'chib ketgan edi) qog'oz ikonani qadab olgandi. Ivan Nikolaevichning qo'lida yoniq nikoh shami bor edi. Uning o'ng yonog'i shilingan edi. Shu hodisa oqibatida rovonda vujudga kelgan sukunatning nechog'liq teranligini o'lchash mutlaqo mahol edi. Bir ofitsiantning qo'lidagi qiyshiq ushlangan krujkadan pivo jildirab oqardi.

Shoir shamni boshi uzra ko'tarib, baland ovoz bilan dedi:

— Salom, do'stlar! — shundan keyin u yaqinroqda turgan stolning tagiga mo'ralab qaradida, qayg'uli ohangda dedi: — Yo'q, bu yerdayam yo'q u!

Shu choq bir erkak va bir ayolning ovozi eshitildi:

— Tamom bo'пти. Telba bo'lib qolipti, — dedi do'rillagan erkak ovozi rahmsiz ohangda.

— Bu ahvolda uni militsiya qanday tutib olmadi ekan ko'chada? — dedi qaysiyam bir ayol qo'rquv ohangida.

Ivan Nikolaevich bu gapni eshitib, javob qildi:

— Xa, ikki marta: Skatertniy bilan Bronnayada meni ushlamoqchi bo'lishdi, lekin men devordan oshib qochib qoldim, mana, yuzim shilini ketdi! — Shundan keyin Ivan Nikolaevich shamni baland ko'targancha qichqirdi: — Birodari adiblar! (Uning hirqiroq ovozi o'tkirlashgan va qizg'inlashgan edi.) Hammangiz gapimga quloq solingiz! U paydo bo'ldi! Darhol uni tutinglar, aks holda ko'p og'ir falokatlarga sababchi bo'ladi!

— Nima? Nima? Nima dedi u? Kim paydo bo'lipti? — deya shov-shuv ko'tarishdi odamlar chor yoqdan.

— Kottsultant! — javob qildi Ivan. — Ana o'sha konsultant hozir Patriarx ko'li yaqinida Misha Berliozni o'ldirdi.

Shu payt ichki zaldan olomon gurra yopirilib chiqib, Ivanning shami atrofida jiplana boshladi.

— Kechirasiz, aniqroq gapirsangiz, — degan muloyim ovoz ohista eshitildi Ivan Nikolaevichning qulog'i ostida. — Aytingchi, qanday o'ldirdi o'zi? Kim o'ldirdi?

— Ajnabiy konsultant, professor va josus! — atrofga alanglagancha javob berdi Ivan.

— Familiyasi nima uning? — deb Ivanning qulog'i oldida pichirlashdi.

— Hamma balo shunda-da! — alam bilan chinqirib yubordi Ivan. — Koshkiydi familiyasini bilsam! Uning tashrifnomasida yozilgan familiyasini yaxshi ko'rolmay qoldim... Faqat familiyasining bosh harfi esimda: «Ve». «V»dan boshlanardi familiyasi! Qanaqa familiya «V» bilan boshlanishi mumkin? — Ivan peshanasini changallagancha o'ziga o'zi savol berdi va birdan g'o'ldiray boshladi:

— Ve, ve, ve! Va... Vo... Vashpermi? Vagnermi? Vaynermi? Vegnermi? Vintermikin? — Ivan peshanasini astoydil tirishtirganidan boshidagi sochi u yoq-bu yoqqa siljiy boshladi.

— Vulfdir? — ayanchli ohangda chiyilladi bir ayol.

Ivanning achchig'i chiqib ketdi.

— Esi past! — deb baqirdi u chiyillagan ayolni ko'zi bilan axtararkan. — Vulfnig nima daxli bor bunga? Vulfda hech qanday ayb yo'q! Vo, vo... Yo'q! X,ech eslolmayapman! Gap bunday, grajdanlar: hozir siz militsiyaga telefon qiling, professorni tutish uchun pulemyot o'rnatilgan beshta mototsiklet yuborishsin. Yana shuniyam aytinglarki, u yolg'iz emas: yonida ko'ziga shishasi darz ketgan pensne taqqan, katak shim kiygan bir naynov bilan to'ng'izday semiz bir qora mushuk ham bor. Ungacha men Griboedovni tintib chiqaman... Ko'nglim sezyapti, u shu yerda!

Ivan qattiq bezovtalanib, qo'lidagi shamning mumini o'z ustiga sachratgancha atrofidagi odamlarni turtib, stollarning ostiga mo'ralay boshladi, Shu payt: «Doktor!» — degan ovoz eshitildi, Ivanning ro'parasida bir odamning muguz ko'zoynak taqqan, soqol-mo'ylovi qirilgan, muloyim, go'shtdor yuzi paydo bo'ldi.

— O'rtoq Bezdomniy, — tantanavor ohangda gap boshladi shu odam, — tinchlaning! Siz hammamiz uchun aziz bo'lgan Mixail Aleksandrovichning... yo'q, aniqrog'i, Misha Berliozning o'limidan qattiq xafa bo'lgansiz. Bizlar buni juda yaxshi tushunib turibmiz. Siz dam olishingiz kerak. Hozir o'rtoqlar sizni olib borib o'ringa yotqizishadi, bir oz mizg'ib, qayg'uni unutasiz...

— Sen, — deb Ivan tishlarini irjaytirgancha uning so'zini bo'ldi, — professorni zudlik bilan tutish kerakligini tushunasanmi O'zingni bema'ni maslahatlaring bilan do'stlashasan shu topda! Ovsar!

— O'rtoq Bezdomniy, meni kechiring dedi boyagi odam cho'g'dek qizarib orqasiga burildi va bu g'alvaga aralashganidan pushaymon oo'lib.

— Yo'q, hammani kechirsam ham, seni kechirmayman, — nafrat bilan ohista dedi Ivan Nikolaevich.

Uning asabdan afti bujmaydi, o'ng qo'lidagi shamni tez chap qo'lga olib, rahmdillik qilgan bu odamning qulog'i ostiga tarsaki tushirdi.

Shundan keyin hamma Ivanga tashlandi. Sham o'chdi, tarsaki yegan odamning ko'zoynagi yerga tushib, bir zumda majaqlandi. Ivan hattoki xiyobonda yurgan odamlarga ham eshitiladigan, hammani vasvasaga soladigan dahshatli jangovar na'ra tortib, o'zini himoya qila boshladi. Stollardan tushib singan idishlar ja-rangi, ayollarning chinqirgani eshitildi, Ofitsiantlar shoirning qo'l-oyog'ini sochiqlar bilan bog'layotgan paytda, garderobxonada restoran xo'jayini bilan eshikog'asi o'rtasida shunday gap bordi.

— Uning ichki ishtonda kelganini ko'ruvdingmi? — sovuqqina so'radi xo'jayin.

— Axir, Archibald Archibaldovich, — dag'-dag' qaltirab javob qildi shveytsar, — u kishi MASSOLIT a'zosi bo'lsalar, qanday kiritmayman?

— Uning ichki ishtonda kelganini ko'ruvdingmi, deyapman? — deb takrorladi xo'jayin.

— Axir o'zingiz o'ylang, Archibald Archibaldovich, — derdi lavlagiday qizargan eshikog'asi, — men nima ham qila olardim? To'g'ri, tushunaman, rovonda xonimlar o'tiripti...

— Xonimlarning bunga daxli yo'q, ularga baribir, — derdi xo'jayin ko'zlari bilan eshikog'asini yeb yuborguday bo'lib, — lekin militsiyaga baribir emas! Ichki kiyimdagi odam Moskva ko'chalarida faqat bitta vaziyatda yurishi mumkin — agar uni militsiya kuzatib borayotgan bo'lsa va faqat militsiya bo'limiga kuzatib borayotgan bo'lsa! Lekin sen, agar eshikog'asi ekansan, shuni bilishing kerakki, bunday odamni ko'rgan zahoting, bir zum ham o'ylab o'tirmay, hushtak chalishing kerak edi. Eshityapsanmi gapimni?

Esi og'ib qolgan eshikog'asi rovon yokda bir nimaning gumburlab ketganini, idishlarning chil-chil singani va ayollarning chinqirganini eshitdi.

— Xo'sh, endi seni nima qilishim kerak, a? — so'radi xo'jayin.

Eshikog'asining rangi quv o'chib ketdi, ko'zlari xiralashdi... tizzalari qaltiray boshladi. Lekin endi

xo'jayinning unga rahmi kelib, ko'zlaridagi alangani o'chirdi.

— Bilib qo'y, Nikolay! Bu oxirgi marta kechirishim. Bunaqa eshikog'asi restoranimizga tekinga ham kerak emas. Sen cherkovga borib, qorovullikka yollan. — Shu tanbehdan keyin u xuddi komandirlardek tez va aniq-aniq buyruq bera boshladi: — Bufetdan Panteleyni chaqir. Militsionerga xabar qilsin. Protokol yozinglar. Mashina chaqirtir. Psixiatriya shifoxonasiga jo'natinglar. — So'ng ilova qildi: — Chal hushtagingni!

Yana chorak soatdan keyin, nainki restorandagi, shuningdek, butun xiyobondagi va derazalari restoran bog'iga ochiladigan uylardagi odamlar Panteley, eshikog'asi, militsioner, ofitsiant hamda shoir Ryuxinning Griboedov darvozasidan xuddi chaqaloqqa o'xshatib yo'rgaklangan bir yosh yigitni ko'tarib chiqishayotganini ko'rib, hangu mang bo'lib qolishdi: yo'rgaklangan yigit ho'ng-ho'ng yig'lar, nuqul Ryuxinni poylab, aftiga tupurarkan, yig'idan entika-entika baqirardi:

— Ablah!

Yuk mashinasining badjahl qiyofali shofyori motorni yurgiza boshladi. Mashina yonida turgan uchar izvoshchi ochbinafsharang tizgin bilan otining sag'risiga urib, uni tezlarkan:

— Mana chopqir ot! Jinnixonaga biz oboramizda! — deb qichqirardi.

Atrofdan olomon yuz bergan hodisa haqida shang'illardi: xullas, bu jirkanch, razil, vasvasaga soluvchi, qabih g'alva yuk mashinasi sho'rlik Ivan Nikolaevichni, militsionerni, Panteley va Ryuxinlarni Griboedov darvozasidan uzoqlatib olib ketgandan keyingina barham yedi.

Oltinchi bob

SHIZOFRYeNIYa DYeGANLARI TO'G'RI CHIQDI

Moskva yaqinida, daryo bo'yida keyingi paytlarda qurilib, dovrug'i ketgan psixiatrik shifoxonaning qabulxonasiga oq xalat kiygan cho'qqisoqol odam kirib kelganida vaqt tungi soat bir yarim edi. Uchta sanitar divanda o'tirgan Ivan Nikolaevichdan ko'z uzmay shay turishardi. Qattiq hayajonlangan shoir Ryuxin ham shu yerda edi. Ivan Nikolaevichning oyoq-qo'li bog'lab kelingan sochiqlar endi shu divanda bir to'p bo'lib uyulib yotardi.

Ryuxin kirgan odamni ko'rdi-yu rangi oqarib ketdi, tomoq qirib qo'yib, qo'rqa-pisa dedi:

— Salom, doktor.

Doktor Ryuxinning salomiga bosh egib javob qildi, lekin bosh egarkan, unga emas, Ivan Nikolaevichga qaradi.

Shoir qoshlarini uyib, tumshaygancha qilt etmay o'tirardi, hatto vrach kirib kelganida ham unga qiyo boqmad.

Ryuxin Ivan Nikolaevich tomonga hadiksirab ko'z qirini tashlarkan, negadir xuddi bir sirni ochayotganday pichirlab dedi:

— Mana, doktor, bu kishi — taniqli shoir Ivan Bezdomy... mana, bir ko'rib qo'ysangiz... ruhiy kasallikka chalinmaganmikin deb qo'rqyapmiz...

— Ko'p icharmidi? — gijir tishlari orasidan so'radi doktor.

— Yo'q, ichardi-yu, lekin judayam haligindaqa, ko'p ichmasdi...

— Suvarak, kalamush, shaytonvachchalarni yoki mishiqi itlarni tutish bilan shug'ullanmasmidi?

— Yo'q, — seskanib ketib javob qildi Ryuxin, — uni kechayam, bugun ertalab ham ko'ruvdim. Soppa-sog' edi...

— Nega ichki ishtonda? Yotgan yerida qo'lga oldinglarmi?

— U restoranga shu alpozda kirib bordi, doktor...

— Ihi, ihi, — dedi doktor qanoat hosil qilib, — nega yuzi shilingan? Birov bilan urishdimi?

— Devordan yiqilib tushipti, keyin restoranda bir odamni urdi... yana ba'zi birovlarini...

— Ha, tushunarli, tushunarli, — dedi doktor, so'ng Ivan tomonga o'girilib dedi: — Salom!

— Salom, zararkunanda! — jahl bilan baralla javob qildi Ivan.

Ryuxin judayam qattiq xijolat bo‘lganidan muloyim tabiat doktorga boshini ko‘tarib qarashga jur‘at eta olmadi. Lekin doktor hech ham xafa bo‘lmadi, chaqqonlik bilan ko‘zoynagini ko‘zidan oddida, xalating etagini ko‘tarib, shimining orqa cho‘ntagiga solib qo‘ydi, so‘ng Ivanga savol berdi:

— Yoshingiz nechada?

— Borlaring-e, jin ursin hammalaringni! — deb dag‘dag‘a qildi Ivan va yuzini teskari o‘girib oldi.

— Nega achchig‘ingiz chiqyapti? Axir sizni ranjitadigan gap aytmadim-ku!

— Yoshim yigirma uchda, — asabiylashib gapira boshladi Ivan. — Hammalaringning ustingdan shikoyat qilaman. Ayniqsa, sening ustingdan, maraz! — dedi u Ryuxinga alohida yuzlanib.

— Xo‘sh, nima deb shikoyat qilmoqchisiz?

— Meni, soppa-sog‘ odamni tugib, jinnixonaga zo‘rlik bilan sudrab kelganingizni yozaman! — g‘azablanib dedi Ivan.

Shunda Ryuxin Ivanning yuziga tikilib qaradiyu, yuragi orqasiga tortib ketdi: unipg ko‘zlarida telbalikdan asar ham yo‘q edi. Griboedovda xira bo‘lib ko‘ringan uning ko‘zlari, endi yana avvalgi holiga qaytib, porlab turardi.

«Yo tavba! — deb ko‘nglidan o‘tkazdi cho‘chib ketgan Ryuxin, — axir u soppa-sog‘-ku! Bu qanday bema‘nilik? Nimaga olib keldik o‘zi uni bu yerga? Mutlaqo soppa-sog‘, faqat basharasi shilingan, xolos...».

— Siz, — deb bamaylixotir gap boshladi vrach oyog‘i yaltiroq oq kursiga o‘tirarkan, — jinnixonada emas, shifoxonadasiz, bu yerda sizni, agar zarurat bo‘lmasa, hech kim ushlab turmaydi.

Ivan Nikolaevich unga shubha bilan ko‘z qirini tashladi, lekin shundayam g‘o‘ldirab dedi:

— Xudoga shukur! Hayriyat, bitta sog‘ odam bor ekan shuncha ovsarlar orasida, ammo ularning ichida g‘irt ovsari — noshud va uquvsiz Sashka, albatta!

— Kim ekan o‘sha noshud Sashka? — deb so‘radi vrach.

— Anavida, Ryuxin! — javob qildi Ivan isqirt barmog‘i bilan Ryuxinga ishora qilib.

U g‘azabdan cho‘g‘dek qizarib ketdi.

«Minnatdor bo‘lish o‘rniga! — o‘kinch bilan o‘yladi u, — yaxshilikka yomonlik deb shuni aytadilar! G‘irt ablah ekan!».

Ivan Nikolaevich shu topda Ryuxinning avra-astarini ag‘darib fosh qilmoqchi bo‘ldi shekilli:

— U tabiatan g‘irt quloqning o‘zginasi, — deb gapida davom etdi, — quloq bo‘lgandayam proletar niqobi bilan juda puxta niqoblangan quloq. Siz uning tumshaygan basharasiga qarang-u, yozgan she‘rlari bilan muqoyasa qilib ko‘ring! He-he-he... lekin siz uning diliga nazar tashlang — nimalarni xayol qilayotganini bilsangiz... hayratga kelasiz! — Shunday deb turib Ivan Nikolaevich xunuk kulib yubordi.

Cho‘g‘dek qizarib ketgan Ryuxin og‘ir nafas olar va nuqul: do‘st deb bag‘rimga bosganim ilon bo‘lib chiqdi, men ashaddiy dushmanimga g‘amxo‘rlik qilgan ekanman, deb o‘ylardi. Yana eng chatoq tomoni: uni hech nima qilib bo‘lmasdi: axir ruhiy kasal bilan olisha olmasan-ku?!

— O‘zi nima uchun sizni bu yerga olib kelishdi? — deb so‘radi vrach Bezdomyning fosh qiluvchi gapini diqqat bilap tinglab bo‘lgach.

— E, ming la‘nat bu haftafahmlarga! Tutib olib, allaqanday latta-puttalar bilan qo‘l-oyog‘imni bog‘lashdi-yu, yuk mashinasiga ortib olib kelaverishdi!

— Yana bir savol: nima uchun restoranga ichki kiyimda bordingiz?

— Buning hech hayron bo‘ladigan yeri yo‘q, — javob qildi Ivan. — Moskva daryosiga cho‘milgani boruvdim, kiyimlarimni o‘marib ketishipti, o‘rniga shu ro‘da-poni tashlab ketishipti! Axir Moskva ko‘chalaridan qip-yalang‘och o‘tolmasdimku? Boriga baraka deb kiyib oldim, chunki restoranga shoshayotuvdim, Griboedovga.

Vrach, tushunmadim, degandek Ryuxinga qaradi, u o‘shshaygancha g‘o‘ldirab tushuntirdi:

— Restoranning nomi shunaqa.

- Aha, — dedi vrach, — nimaga shoshilgandingiz? Biron ish yuzasidan uchrashuvingiz bormidi?
- Konsultantni qidirib yuribman, — javob qildi Ivan Nikolaevich va bezovtalanib olazarak bo‘ldi.
- Qanaqa konsultantni?
- Siz Berliozni bilasizmi? — so‘radi Ivan ma‘nodor ohangda.
- Haligi... kompozitornimi? Ivanning ta‘bi tirriq bo‘ldi.
- Qanaqa kompozitor? E, ha, yo‘q! yo‘q! Kompozitor — Misha Berlioz bilan familiyadosh! Ryuxinning gapirishdan hafsalasi pir bo‘lgan edi, ammo izoh berishiga to‘g‘ri keldi.
- MASSOLIT sekretari Berliozni bugun kechqurun Patriarx ko‘li yaqinida tramvay bosib ketdi.
- Bilmagan narsangni gapirma! — dedi Ivan Ryuxindan achchig‘lanib, — sen emas, men shohidman bunga! U Mishani ataylab tramvayga ro‘para qildi!
- Itarib yubordimi?
- Nega endi «itarib yuborarkan?» — dedi odamlarning befarosatligidan achchig‘i chiqqan Ivan, — uning uchun itarvorishning hech hojati yo‘q! Uning qo‘lidan shunaqangi nayranglar keladiki, ehtiyot bo‘lmasang, holing xarob! U Berliozning tramvay tagiga tushishini oldindan aytib bergan edi!
- Sizdan boshqa yana hech kim ko‘rdimi o‘sha konsultantni?
- Hamma balo shunda-da, men bilan Berliozdan boshqa hech kim ko‘rgani yo‘q uni.
- Hm. Xo‘sh, o‘sha qotilni qo‘lga olish uchun qanday choralar ko‘rdingiz? — shunday deb turib vrach bir chekkada, stol yonida o‘tirgan, oq xalat kiygan ayol to-monga o‘tirildi. Ayol bir varaq qog‘oz olib, uning bo‘sh grafalarini yozuv bilan to‘ldira boshladi.
- Men ko‘rgan chorami? Oshxonadan sham olib oldim...
- Manavinimi? — deb so‘radi vrach ayol oldida stolda qog‘oz ikona bilan yonma-yon yotgan, mayishib ketgan sham bo‘lagini ko‘rsatib.
- Ha, shuni, keyin...
- Ikona nimaga kerak bo‘lib qoldi?
- Darvoqe, ikona... — Ivan qizarib ketdi, — hammadanam shu ikona ko‘proq cho‘chitib yubordi uni, — Ivan yana barmog‘i bilan Ryuxinga ishora qildi. — Gap shundaki, o‘sha konsultant, ochig‘ini aytadigan bo‘lsak... ins-jinslar bilan topishgan... uni osonlikcha qo‘lga olib bo‘lmaydi.
- Sanitarlar negadir Ivandan ko‘zlarini uzmagancha qo‘llarini yonlariga tushirib g‘oz turishardi.
- Ha, shunaqa, — deb gapida davom etdi Ivan, — jinlar bilan topishgan. Bu dalilni aslo rad qilib bo‘lmaydi. U Pontiy Pilat bilan shaxsan suhbatlashgan ekan. E, bunaqa hayron bo‘lib qaramang menga! Gapim rost! Hammasini o‘z ko‘zi bilan ko‘riпти — rovonna ham, palmalarni ham. Xullas, u Pontiy Pilatning huzurida bo‘lgan, bunga men kafilman.
- Xo‘sh, xo‘sh....
- Qisqasi, men qog‘oz ikonani ko‘kragimga qadadimu uni quvib ketdim....
- Shu payt birdan soat ikkiga jom chaldi.
- O‘h-ho‘! — deb yubordi Ivan divandan turarkan, — soat ikki bo‘liptiyu, men bo‘lsam sizlar bilan valaqlashib o‘tiribman! Kechirasiz, telefon qaerda?
- Telefonga o‘tkazib yuboringlar, — deb buyurdi vrach sanitarlarga.
- Ivan bora solib trubkani qo‘liga oldi, bu payt sanitar ayol Ryuxindan ohista so‘radi:
- Uylanganmi?
- Bo‘ydoq, — qo‘rqa-pisa javob qildi Ryuxin.
- Kasabachilar uyushmasi a‘zosimi? -Ha.
- Militsiyami? — deb baqirdi bu payt Ivap trubkaga, — militsiyami? O‘rtoq navbatchi, darhol buyruq bering, ajnabiy konsultantni tutish uchun pulemyot o‘rnatilgan beshta mototsiklet yuborishsin. Nima? Kelib meni olib keting, o‘zim sizlar bilan boraman... Menmi? Shoir Bezdomniyman, jinnixonadan gapir-yapman... Manzilinglar qanaqa? — pichirlab so‘radi u doktordan telefon trubkasini kafti bilan bosib turib, keyin yana trubkaga qichqirib gapira boshladi: — Eshityapsizmi? Allo!.. Yaramaslar! — birdan baqirib yubordi Ivan va trubkani devorga uloqtirdi. Keyii u vrach tomonga

o'girildi-da, unga qo'lini cho'zib, quruqqina «xayr» dediyu ketmoqchi bo'ldi.

— Kechirasiz, qayoqqa ketmoqchisiz shu ichki kiyimda? — dedi vrach Ivanning ko'zlariga tikilganicha, — vaqt yarim kechadan oqqan bo'lsa... Siz o'zingizni noxush sezyapsiz, yaxshisi, shu yerda qolib dam oling!

— O'tkazib yuboring, — dedi Ivan eshik oldini g'ov bo'lib to'sib turgan sanitarlarga. — Yo'l berasizlarmi, yo yo'qmi? — dahshat bilan baqirdi shoir.

Ryuxinni titroq bosdi, ayol oldidagi knopkani bosgan edi, oynavand stol ustida yaltiroq quticha bilap ampula paydo bo'ldi.

— Xali shunaqami? — dedi Ivan vahshiyona ko'zlari alang-jalang bo'lib, — ha, yaxshi! Xayr bo'lma-sa... — u parda bilan to'silgan derazaga kalla qo'ydi. «Gurs» etgan tovush eshitildi, parda orqasidagi derazaning sinmaydigan oynasi uning kallasi zarbiga dosh bergan edi, shu zamonAQ Ivan sanitarlarning qo'liga tushdi. U jonholatda xirillar, sanitarlarpi tishlamoqchi bo'lar, baqirardi:

— Xali derazangizga shunaqa oyna qoplab olib-siz-da!.. Qo'yvor! Qo'yvor deypman! Vrachning qo'lida shprints yalt etib ketdi, ayol bir hamlada Ivanning uvada yengini yirtiduyu, uning qo'liga g'ayrimuannas kuch bilan yopishdi. Efir hidi tarqaddi. Ivan to'rt kishining qo'lida holsizlandi, epchil vrach esa shu fursatdai foydalanib, Ivanning qo'liga ukol qildi. Uni yana bir necha soniya ushlab turib, so'ng divanga o'tqazishdi.

— Banditlar! — baqirdi Ivan divandan sapchib turarkan, lekin uni yana joyiga o'tqazib qo'yishdi. Shu zahoti u yana «dik» sakrab turdi, ammo endi o'zi qay-tib joyiga o'tirdi. U jim qoldi, olazarak bo'lib atrofqa qaradi, keyin birdan esnadi, so'ng qahr bilan tirjaydi.

— Axiri hibsga oldinglar-a, — dedi u, yana esnadi, kutilmaganda yonboshlab, boshini yostiqa qo'yarkan, xuddi go'dak boladek yuzini mushtumiga qo'ydi, so'ng ko'zi uyquga ketarkan, endi qahrsiz g'o'ldiradi:

— Xa, juda soz... hali bu qilmishingizga ming pushaymon bo'lasiz. Men ogohlantirdim, u yog'iga bilganingizni qiling! Meni esa hozir hammadan ham ko'proq Pontiy Pilat qiziqtiradi... Pilat... — shundan keyin u ko'zini yumdi.

— Vannaga tushiring, yuz o'n yettinchi alohida xonaga yotqizib, soqchi qo'ying, — deb farmoyish berdi vrach ko'zoynagini taqarkan. Ryuxin yana seskanib ketdi, oppoq eshik tovushsiz ochilib, tungi yashil chiroqlar bilan yoritilgan koridor ko'rindi. Shu koridordan rezina g'ildiraklarga o'rnatilgan aravacha chiqib keldi, sanitarlar jimib qolgan Ivanni aravachaga olib yotqizishgan edi, u yana koridor tomon g'il-dirab, eshik uning orqasidan yopildi.

— Doktor, — dedi pichirlab hayratda qolgan Ryuxin, — demak, u chindanam betob ekanda?

— O, albatta, — javob qildi vrach.

— Nima bo'lipti o'zi unga? — qo'rqa-pisa so'radi Ryuxin.

Charchagan vrach Ryuxinga qarab qo'yib, lanjlik bilan dedi:

— Xarakat va nutq a'zolari asabiylashgan... alahsirash holati... nazarimda, murakkab hol... Shizofreniya bo'lsa kerak. Buning ustiga yana ichkilik kasofati...

Ryuxin doktorning bu gapidan, Ivan Nikolaevichning ahvoli chatoq, degan ma'nonigina angladi xolos, so'ng xo'rsinib qo'yib so'radi:

— Nega u hadeb allaqanday konsultantni gapirib yotipti?

— Birona odamni uchratgan-u, u odam uning buzilgan xayolotiga qattiq ta'sir ko'rsatgan. Yoki ko'ziga biron sharpa ko'ringan bo'lishi ham mumkin...

Bir necha daqiqadan keyin boyagi yuk mashinasi Ryuxiini yana Moskvaga olib ketdi. Tong yorisha boshlagan edi, shu bois katta yo'ldagi hali o'chirilmagan chi-roqlar shu'lasini endi nokerak va noxush bo'lib tuyulardi. Xaydovchi bu tunning zoe ketganidan g'ijinib, mashinani jon-jahdi bilan uchirib borarkan, muyulishlarda mashina g'ildiraklari yo'l yoqasigacha surilib borardi.

Mana, o'rmon ham «g'uv» etib o'tib, orqada qolib ketdi, daryo ham allaqayoqlarga chetlab ketdi, endi yuk mashinasi yo'lda; ustiga qorovulxonalar o'rnatilgan qandaydir uzundan-uzun devorlaru sarjin

qilib terilgan o'tinlar, juda daroz simyog'ochlari shoda-shoda g'altaklar tizilgan qandaydir machtalar, tog'-tog' uyilgan shag'allari sathini ariqlar taram-taram qilib qirqqan dalalar yoqalab o'tib borardi. Xullas, mana, hozir anavi muyulishdan o'tish bilan Moskva boshlanishi va darhol mashinani o'z og'ushiga olajagi sezila boshlagan edi.

Mashina Ryuxinni silkitaverib, koptokdek otaverib tinkasini quritgan edi. U bosib o'tirgan g'ola hadeb tagidan chiqib ketishga jahd qilardi. Sal oldinroq trolleybusda jo'nab ketishgan militsioner bilan Panteley tashlab ketgan sochiqlar kuzovning u boshidan-bu boshiga tinimsiz sirpanib borib-kelib turardi. Ryuxin ularni yig'ishtirib olmoqchi ham bo'ldi, lekin birdan xunobi chiqib: «E, padariga la'nat! Nima, men ahmoqmanmi?..» — deb to'ng'illadida, ularni tepib yuborib, u tomonga boshqa qaramay qo'ydi.

Uning ruhi tushib ketgan edi. Ryuxin bu g'urbatxonaning o'z xotirasida mash'um iz qoldirganini endi aniq his eta boshladi. U o'zini iztirobga solayotgan narsa nima ekanligini anglashga urinardi. Darvoqe, nima u? Xotirasiga kanadek yopishib olgan yashil chiroqlar bilan yoritilgan koridorxmi? Yo dunyoda esdan ayrilishdek baxtiqarolik yo'q degan fikrmi? Ha, ha, shu fikr ham, albatta. Lekin axir, butun bashariyat shunday fikrlaydi-ku. Yo'q, yana qandaydir boshqa tuyg'u mavjud. Nima ekan u? Ha-a, bildi — alam. Ha, ha, Bezdomniyning unga, yuzingda ko'zing bormi demay, tikka aytgan alamli so'zlari. Hamma balo u gapning alamli bo'lganida ham emas, balki haqqoniyligida edi.

Shoir endi tevarak-atrofga ko'z tashlamas, oyoq ostiga — dirillab turgan isqirt polga tikilganча, bir nimalarni g'oldirar, ich-etini yeb nola chekardi.

Darvoqe, she'riyat... U — o'ttiz ikki yoshda! Xo'sh, buyog'iga qanday hayot kechiradi? — Bundan keyin ham u yiliga bir nechtadan she'r yozib turadi. — To qari-gunchami? — Ha, to qariguncha yozaveradi. — Xo'sh, nimaga erishadi shu she'rlari bilan? Shuhratgami? «G'irt bema'nilik! Hech bo'lmasa, o'zingni o'zing aldamasang-chi. Yomon she'r yozgan shoir hech qachon shuhrat qozonolmaydi. Nega she'rlarim yomon? Haqiqatni, haqiqatni gapirdi! — derdi Ryuxin o'ziga o'zi shafqatsiz ta'na qilib. — Yozganlarimning birontasiga ham ishonmayman!..»

Asab to'rlari nihoyatda tarang tortilgan shoir bir chayqalib ketdi, oyog'i ostidagi pol dirillashdan to'xtadi. Ryuxin boshini ko'tarib, allaqachon Moskvaga kirib kelganini, tong otib, osmondagi bulutlar zarrin rangga kira boshlaganini ko'rdi. U o'tirgan yuk mashinasi xiyobonga burilish yerida qator tizilgan ma-shinalar orqasiga borib to'xtagan, undan salgina narida postamentga o'rnatilgan metall odam boshini xiyol egib, xiyobon tomonga tikilib turardi.

Tobi qocha boshlagan shoirning miyasiga qandaydir alomat fikrlar yopirilib keldi. «Mana, omadlilik namunasi...» — shunday deb Ryuxin o'rnidan turib qad-dini rostladi va negadir hech kimga tegmay qimir etmay turgan cho'yan odamga hamla qilib qo'lini ko'tardi, — u o'z hayotida qanday harakat qilgan bo'lmasin, qanday voqealarni boshidan kechirgan bo'lmasin, hammasi uning uchun foyda bo'lgan, hammasi uning shon-shuhratini ko'tarishga sabab bo'lgan! Lekin nima ish ko'rsatdi o'zi u? Hech aqlim bovar qilmayapti... Xo'sh, biron diqqatga sazovor ma'no bormi bu so'zlarda: «Qo'l bilan tiklab bo'lmas...» Tushunmayman!.. Omadi bor ekan, toleli ekan! — deb birdan zarda bilan xulosa chiqardi va mashinaning joyidan jilganini his qildi, — anavi oqgvardiyachi otib, son suyagini majaqlab tashladi-yu, uni boqiy qildi-qo'ydi...»

Turib qolgan mashinalar yura boshlashdi. Butunlay tobi qochib, hatto keksayib qolgan shoir yana ikki minutdan keyin Griboedov ayvoniga kirib bordi. Ayvon bo'shab qolgan edi. Burchakda qandaydir ulfatlar turishga shaylanishar, zal o'rtasida boshiga do'ppi kiygan, qo'lida qadah ushlagan tanish konferanse pitirlab yurardi.

Bir quchoq sochiq ko'tarib kirgan Ryuxin Archibald Archibaldovich tomonidan ochiq yuz bilan qarshi olin-diyu, shu zahoti la'nati latta-puttalardan ozod qilindi. Agar Ryuxin kasalxonada, so'ng yuk mashinasida qaytayotganida ko'p aziyat chekmaganida edi, shifoxonada bo'lgan voqealarni turli uydirma va loflar bilan boyitib maroq bilan hikoya qilgan bo'lardi. Lekin hozir bu narsa uning ko'ngliga sig'mas, bundan tashqari, Ryuxinda kuzatuvchanlik qobiliyatidan asar ham yo'qligiga

qaramay, yuk mashinasida chekkan yo‘l azobidan keyin, restoran xo‘jayinining yuziga endi birinchi marta tikilib qaradi, garchi Archibald Archibaldovich Bezdomniyning ahvolini surishtirayotgan, hatto «voy bechora-e!» — deb achinayotganday bo‘lsa ham, aslida Bezdomniyning taqdiri uni mutlaqo qiziqitirmayotgani, unga tariqcha ham achinmayotganini Ryuxin birinchi marta aniq his qila boshladi. «Qoyilman! To‘g‘ri qilasan!» — deb o‘yladi Ryuxin hayosizlarcha va g‘ajib tashlagudek adovat bilan, so‘ng shizofreniya haqida gapirishdan to‘xtab, iltimos qildi:

— Archibald Archibaldovich, qittay araq ichsam devdim...

Restoran sohibi soxta muruvvat bilan pichirladi:

— Tushundim... hozir... — u ofitsiantga imo qildi. Endi chorak soatdan keyin Ryuxin butun zalda yolg‘iz o‘zi bukchayib olib baliq yer, dam-badam ryumka to‘ldirib araq icharkan, o‘z hayotida endi hech nimani o‘zgartirib bo‘lmasligini, faqat unutish mumkinligini tushunar, e’tirof etardi.

O‘zgalar maishat bilan mashg‘ul bo‘lgan bir paytda, shoirning bu tuni hayf ketgan, endi uni qaytarish mumkin emasligini u tushunardi. Tun o‘gib ketganini apglash uchun osmonga bir nazar tashlashning o‘zi kifoya edi. Ofitsiantlar shoshqaloqlik bilan dasturxonlarni yig‘ishtirishardi. Ayvon oldida izg‘ib yur-gan mushuklar allaqachon yuzlarini yuvib olishgan edi. Shoirni ayovsiz uyqu bosa boshladi.

Yettinchi bob

BYeXOSIYaT KVARTIRA

Agar ertasi kuni ertalab Styopa Lixodeevga: «Styopa! Agar hoziroq o‘rningdan turmasang, seni otib tashlashadi!» — deb aytishsa, u majolsiz ovoz bilan eshitilar-eshitilmas shunday degan bo‘lardi: «Mayli, otaveringlar, nima qilsanglar qilaveringlar, lekin turmayman».

O‘rnidan turish uyoqda tursin, ko‘z ochishga ham majoli yo‘qday edi, chunki agar u ko‘zini ochsa, shu zahoti chaqmoq chaqilib, boshini tilka-tilka qilib majaqlab yuborayotganday bo‘lardi. Uning miyasida ulkan bir qo‘ng‘iroq tinmay bong chalayotganday, ko‘z kosalari va qovoqlari oralig‘idan yam-yashil yaltiroq gardishli jigarrang dog‘lar suzib o‘tayotganday bo‘lar, buning ustiga-ustak, ko‘ngli muttasil behuzur bo‘lardiki, bu behuzurlik, kelib-kelib miyaga xira pashshadek o‘rnashib qolgan qandaydir patefon ovozidan vujudga kelayotgandek tuyulardi.

Styopa kecha yuz bergan voqeaning biron lavhasini eslashga urinib ko‘rdi, lekin faqat bir narsa esiga tushdi, xolos: chamasi, kecha u qaerdadir qo‘lida salfetka bilan qandaydir bir xonimni o‘pishga intilib, ertaga roppa-rosa tush paytida uyingizga mehmon bo‘lib boraman, deb va‘da qilgandi. Xonim: «Yo‘q, yo‘q, men uyda bo‘lamayman!» — deb rad javobi berar, Styopa esa o‘z ahdida qattiq turib olib: «Men baribir boraveraman!» — derdi.

Styopa xonimning kimligini ham, hozir soat necha bo‘lg‘anini ham, bugun qaysi oyning qaysi kuni ekanligini ham mutlaqo bila olmasdi, eng yomoni: u o‘zining qaerda yotganini ham bilmasdi. U hech bo‘lmaganda, o‘zining qaerdaligini aniqlamoqchi bo‘lib, zilday og‘ir chap qovog‘ini zo‘r-bazo‘r ko‘tardi. G‘ira-shirada ko‘ziga bir nima yalt etib ko‘ringanday bo‘ldi. Styopa nihoyat uning toshoyna ekanligini, o‘zining esa o‘z yotoqxonasida karavotda, ya‘ni bir vaqtlar zargar be-vasiniki bo‘lgan karavotda chalqancha yotganini bildi. Birdan uning miyasida shunday qattiq sanchiq turdiki, u ko‘zini yumib ingrab yubordi.

Izoh: Varete teatrining direktori Styopa Lixodeev Sadovaya ko‘chasida «p» shaklida tushgan olti qavatli uyda marhum Berlioz bilan bir kvartirada turardi — bugun ertalab u ko‘zini ochib, o‘zini shu yer-da ko‘rdi.

Shuni aytish kerakki, bu — 50-kvartira haqida ko‘pdan beri, yomon deb bo‘lmasa ham, juda alomat gaplar yurar edi. Bundan ikki yil muqaddam bu kvartira zargar de Fajerening bevasiga tegishli edi. Ellikka kirgan, uddaburon muhtarama Anna Frantsevna de Fujere xonim bu kvartiradagi besh xonadan

uhtasini ikki oilaga ijaraga qo‘ygan edi: birinchi ijaragirning familiyasi Belomut edi shekilli, ikkinchisining familiyasi — saqlanmagan.

Shunday qilib, bundan ikki yil oldin bu kvartirada juda g‘aroyib voqealar yuz bera boshladi: bu yerda yashovchi odamlar birma-bir dom-daraksiz g‘oyib bo‘la boshlashdi.

Dam olish kunlaridan birida bu kvartiraga bir militsioner kelib, ikkinchi ijaragirni (uning familiyasi saqlanmagan) dahlizga chaqiradida, allaqanday qog‘ozga imzo chekish uchun bir zunga militsiya bo‘limiga kirib chiqishni taklif qiladi unga. Ijaragir Anna Frantsevnaning sadoqatli uy xodimasi Anfisaga, birov telefon qilgudek bo‘lsa, o‘n minutda qaytib kelaman, deb tayinlab, oppoq qo‘lqop kiygan xushmuomala militsioner bilan chiqib ketadi. Lekin u nainki o‘n minutdan keyin, balki butunlay qaytib kelmaydi. Eng hayron qoladigan tomoni shundaki, u bilan birga militsioner ham bedarak yo‘qoladi.

Xudojo‘y, aniqroq qilib aytganda — juda irimchi bo‘lgan Anfisa ta‘bi tirriq bo‘lib turgan Anna Frantsevna o‘z taxminini shartta aytadi-qo‘yadi:

— Bu g‘irt jodugarlikning o‘zi. Ijaragirniyam, militsionerniyam kim o‘g‘irlab ketganini men yaxshi bilaman, faqat hozir, qosh qorayganda gapirsam xosiyati yomon bo‘ladi..

Ma‘lumki, jodugarlik boshlanmasin, bir boshlansa bormi, hech uning keti uzilmaydi. Ikkinchi ijaragir, esingizda bo‘lsa, dushanba kuni g‘oyib bo‘lgan edi, chorshanba kuni esa Belomut ham; xuddi yer yutganday, dom-daraksiz yo‘qoldi-qoldi, faqat boshqacha vaziyatda. Ertalab, har kungi odat bo‘yicha, uni ishga olib ketgani mashina keldi, uni olib ketdiyu, lekin hech kimni qaytarib olib kelmadi, mashinaning o‘zi ham boshqa qaytib kelmadi.

Belomut xonimning boshiga tushgan qayg‘u va fojiani ta‘riflashga til lol. Ammo, taassufki, qayg‘u ham, fojia ham uzoq cho‘zilmadi. Anna Frantsevna Anfisa bilan shoshilinch bir ish yuzasidan dala hovlisiga borib, qaytib kelgan kuni tundayoq grajdanka Belomut kvartiradan g‘oyib bo‘ldi. Bu hali hammasi emas: er-xotin Belomutlar egallagan ikkita xonaning eshiklari muhrlangan edi.

Ikki kunni bir amallab o‘tkazishdi. Shu o‘tgan vaqt ichida hamisha uyqusizlikdan iztirob chekkan Anna Frantsevna, uchinchi kun deganda shoshilinch ravishda yana dala hovlisiga jo‘nab ketdi... Uning shu ketganicha boshqa qaytib kelmaganini aytmasa ham bo‘lar!

Butun kvartirada yolg‘iz o‘zi qolgan, yig‘layverib xun bo‘lib ketgan Anfisa kechasi soat ikkilarda uyquga yotdi. Shundan keyii unga nima bo‘lgani bizga mavhum, lekin boshqa kvartiralarda turuvchi odamlarning gapiga qaraganda, 50-kvartirada kechasi bilan qandaydir taraq-turuq ovozlar eshitilganmish, to tong otguncha uning derazalarida elektr chiroqlari o‘chmaganmish. Ertalab esa Anfisaning ham g‘oyib bo‘lgani ma‘lum bo‘lipti!

G‘oyib bo‘lgan odamlar va qarg‘ish tekkan kvartira haqida ancha vaqtgacha har xil bo‘lmag‘ur mish-mishlar tarqalib yurdi, masalan, o‘sha jikkakkina xudojo‘y Anfisa go‘yo o‘zining taxtakachsimon ko‘ksida charm xaltachada Anna Frantsevna tegishli yigirma besh dona yirik-yirik dur olib yurganmish. Go‘yo Anna Frantsevna serqatnov bo‘lib qolgan o‘sha dala hovlidagi o‘tinxonada ham o‘sha durlar qabilidagi qandaydir behisob javohirot, shuningdek, podsho zamonidan qolgan oltin tangalaru... yana shu singari boshqa boyliklar o‘z-o‘zidan topilganmish. Lekin ko‘rmagan narsamizga kafolat berolmaymiz.

Harna bo‘lgandayam, bu kvartira atigi bir haftagina muhrlanib bo‘sh qoldi, keyin unga marhum Berlioz o‘z xotini bilan va shu Styopa (u ham xotini bilan) ko‘chib kirishgan edi. Turgan gapki, bu mash‘um kvartiraga ko‘chib kirishlari bilan ularning ham boshiga g‘ayritabiyy savdolar tusha boshladi. Ya‘ni bir oy ichida ikkala xotin ham g‘oyib bo‘ldi. Lekin endi bular dom-daraksiz yo‘qolishmagandi. Berliozning xotinini go‘yo Xarkovda qandaydir bir baletmeyster bilan ko‘rish-ganmish. Styopaning xotinini esa go‘yo Bojedomkada ko‘rishganmish, negaki, mish-mishlarga qaraganda Varete direktori Styopa o‘zining behisob tanish-bilishlari orqali ish qilib, Sadovaya ko‘chasida qorangni ko‘rmasam bo‘lgani, degan shart bilan xotiniga bir xona to‘g‘rilabdi.

Shunday qilib, Styopa ingradi. U uy xodimasi Grunyanini chaqirib, undan piramidon so‘ramoqchi

bo'ldi, lekin bu ishi g'irt bema'nilik bo'lishiga, xayriyat, aqli yetdi... Chunki Grunyada hech qanday piramidon yo'q edi, albatta. Keyin Berliozni yordamga chaqirmoqchi bo'lib ko'rdi, ikki marta zo'rg'a: «Misha... Misha...» — deb ingradi, lekin, o'zingiz yaxshi tushuisiz, hech qanday javob bo'lmadi. Kwartira suv quygandek jim-jit edi.

Styopa oyoq barmoqlarini qimirlatib ko'rib, paypog'ini yechmay yotganligini bildi, u egnida kiyimi bor yo yo'qligini aniqlash uchun titroq qo'lini yonboshiga yubordi, lekin hech nimani aniqlay olmadi.

Nihoyat, u o'zining yolg'iz va qarovsiz ekanligini, hech kim unga yordam qilmasligini bilgach, qanchalik qiynalib bo'lsa ham, o'rnidan turishga ahd qildi.

Styopa yopishib qolgan qovokdarini zo'r-bazo'r ochib, toshoynada sochlari har tomonga tarvaqaylagan, hammayog'ini tuk bosib ketgan, basharasi shishib, ko'zlari yumilib qolgan, egnida isqirt ko'ylak, ichki ishton, bo'ynida galstuk, oyog'ida paypoq bo'lgan bir odamning aksini ko'rdi.

U o'zini toshoynada shunday qiyofada ko'rgan edi, ko'zgu yonida esa egniga qora libos, boshiga qora beret kiygan notanish bir odam turardi.

Styopa o'rnidan turib o'tirdi va qon quyilgan ko'zlarini imkoni boricha kattaroq ochib notanish odamga tikildi.

Shu notanish odam ajnabiylarga xos talaffuz bilan bo'g'iq va vazmin ovozda sukutni buzdi:

— Salom, dunyoda eng yoqimtoy inson Stepan Bogdanovich!

Styopa butun kuchini ishga solib, bir oz sukutdan so'ng zo'rg'a:

— Nima istaysiz mendan? — deb gap boshlagan edi, o'z ovozi taniy olmay hang-mang bo'lib qoldi. «Nima» so'zi chiyillab, «istaysiz» so'zi — do'rillab chiqdi, «mendan» so'zi esa ichida qolib ketdi.

Begona odam do'stona jilmayib qo'yib, qopqog'ida uch burchak shaklli olmosi bo'lgan kattakon oltin soatini qo'lga oldi, soat o'n bir marta zang chaddi.

— Soat o'n bir! — dedi u. — Rosa bir soatdan beri uyg'onishingizni kutib turibman, zero, siz meni uyingizda soat o'nda kutmoqchi edingiz. Mana keldim!

Styopa qo'li bilan paypaslab, karavot yonida turgan stuldan shimini topdi va:

— Afv etasiz... — deb pichirlab shimni kiyvoldi, so'ng hirqiroq ovoz bilan so'radi: — Iltimos, familiyangizni aytsangiz!

U gapirishga qiynalardi. Har bitta so'zni aytganida kimdir uning miyasiga igna sanchib, uni jahannam azobiga solayotganday bo'lardi:

— Ie! Hali familiyamni unutib qo'ydingizmi? — deb begona odam jilmaydi.

— Kechirasiz... — deb xirilladi karaxtlikning yangi alomatlari vujudga kelayotganini his qila boshlagan Styopa; uning nazarida, oyog'i ostidagi pol birdan g'oyib bo'lganday va shu topdayoq jahannam qa'riga mukkasi bilan sho'ng'ib ketadigandek bo'lib tuyuldi.

— Azizim Stepan Bogdanovich, — deb gap boshladi sezgir mehmon jilmayib, — hech qanaqa piramidon naf bermaydi sizga. Siz ko'hna taomilga amal qiling, ya'ni achchiqni achchiq kesadi qabilida ish ko'ring. Hozir sizni hushingizga keltiradigan yagona davo ikki qultum araq bilan achchiq va qaynoq gazak.

Styopa ayyor odam edi, shu bois, og'ir betob bo'lishiga qaramay, baski ahvolimga shohid bo'lishgan ekan, hammasini tan olishim kerak, deb mulohaza qiddi.

— Ochig'i, — dedi u zo'rg'a tili aylanib, — kecha men qittay...

— Bo'ldi, bo'ldi, hammasi tushunarli! — dedi mehmon va o'zi o'tirgan kreslo bilan birga bir chetga surildi.

Shunda Styopa kichkinagina stolchada yasatig'liq patnisni ko'rib baqrayib qoldi: patnisda kesilgan oq non, likopchada qora ikra, tarelkada qo'ziqorin ochori, yana kastyulchadayam bir nima bor edi, bundan tashqari, zargar bevasining qorindor grafinida araq qo'yilgan edi. Hammadan ham grafinning sovukdan terlaganligi Styopani ko'proq taajjubda qoldirdi. Lekin buning sababi ma'lum edi: grafin muz to'ldirilgan chinni tog'orachaga o'rnatilgan edi. Qisqasi, dasturxon badastir, ozoda qilib tuzalgan

edi.

Begona odam Styopa hayratining avj olib, eng yuqori pardaga chiqishiga imkon bermay, epcillik bilan unga yarim qadah araq quydi.

— O‘zingiz-chi? — deb chiyilladi Styopa.

— Bajonu dil!!

Styopa qaltiroq qo‘li bilan qadahni og‘ziga olib bordi, mehmon esa o‘z qadahidagi araqni bir qultum qilib yutib yubordi. Styopa ikra kavshab, gazak qilarkan, qiynalib zo‘rg‘a dedi:

— Siz-chi?.. Gazakdan?

— Minnatdorman, men hech qachon gazak qilmayman, — dedi begona odam va qadahlarga yana araq quydi. Kasteryulning qopqog‘ini ochishdi — unda tomatga solingan sosiska bor edi.

Mana, oxiri Styopaning ko‘z oldini to‘sgan la’nati yashil rang g‘oyib bo‘lib, tili kalimaga kela boshladi, eng muhimi, ba’zi bir narsalar uning esiga tushdi. Darhaqiqat, voqea kuni kecha Sxodnyada, sketchnavis Xustovning dala hovlisida bo‘lgan edi. Styopani u yerga o‘sha Xustovning o‘zi taksida olib borgan edi. Hatto o‘sha taksini «Metropol» oldida qanday yollashgani ham esiga tushdi, ular bilan birga yana qandaydir bir aktyor ham bormidiey... patefon ko‘tarib olgan. Ha, ha, to‘g‘ri, dala hovlida bo‘lgan edi bu! Yana esida, patefon ovozigga jo‘r bo‘lib itlar uv tortishgandi. Lekin Styopa o‘pmoqchi bo‘lgan xonim mavhumligicha qoldi... Tavba, kim bo‘ldiykin-a... radioda ishlaydi shekilli, ehtimol undaymasdir.

Shu tariqa kechagi kun oz-ozdan oydinlasha boshladi, lekin hozir Styopani ko‘proq bugungi kun, xususan, bu notanish odamning qanday qilib u yotgan xonaga kirib qolgani, yana araq bilan gazakning qaerdan kelgani qiziqtirayotgan edi. Ana shu masalani aniqlab olsa yomon bo‘lmasdi-da!

— Xo‘sh, qalay, endi eslagan bo‘lsangiz kerak familiyamni?

Lekin Styopa xijolat bo‘lib tirjaydi va qo‘llarini yoydi.

— Afsus! Sezib turibman, siz arakdan keyin portveyn ichibsiz! Axir bu yaxshi emas-ku, taqsimim!

— Iltimos qilaman sizdan, shu gap o‘rtamizda qolsa... — dedi xushomad bilan Styopa.

— O, albatta, albatta! Lekin turgan gapki, Xustov uchun kafolat bera olmayman.

— Ie, siz Xustovni taniysizmi?

— Kecha sizning kabinetigizda ko‘zim tushgan edi o‘sha nusxaga. Uning maraz, fitnachi, munofiq va laganbardor ekanligini tushunish uchun bir marta unga ko‘z qirini tashlashning o‘zi kifoya.

«Juda to‘g‘ri gapirdi!» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi Styopa, Xustovga berilgan bunday to‘g‘ri, aniq va lo‘nda ta’rifdan hayratga kelib.

Ha, kechagi kun bo‘lak-bo‘lak xotiralardan tiklanayotgan edi, lekin shunda ham Varete direktori hamon bezovta edi. Negaki, mana shu kechagi kun xotiralarida ulkan qora o‘ra mavjud edi. Ya’ni mana shu beret kiygan notanish odamni, nima deb o‘ylasangiz ham, Styopa kecha o‘z kabinetida mutlaqo ko‘rmagan edi.

Styopaning mushkul ahvolga tushib qolgaiini ko‘rgan mehmon jiddiy tarzda:

— Sehrgarlik professori Voland, — deb o‘zini tanitdi va yuz bergan voqeani bir boshdan hikoya qilib berdi.

Uning gapiga qaraganda, u Moskvaga chet eldan kecha kunduzi kelgan, kelgan zahoti Styopaning huzuriga borib, Varete teatrida gastrol berishni taklif qilgan. Styopa Moskva oblastining tomoshaxonalar bo‘yicha komissiyasiga telefon qilib, bu masalani kelishib olgan (Styopaning quti uchib, ko‘zlari pirillay boshladi), professor Voland bilan yetti kunlik tomoshaga tuzilgan shartnomaga imzo chekkan (Styopaning og‘zi lang ochilib qoldi), tomoshaning ayrim tafsi-lotlarini kelishib olish uchun Volandni bugun ertalab soat o‘nga uyiga taklif qilgan... Mana, Voland uning huzurida!

U kelib uy xodimasi Grunyani uchratipti, xodima o‘zining kunda qatnab ishlashini, hozirgina kelib turganini, Berlioznipg uyda yo‘kdigini aytib, agar siz, mehmon, Stepan Bogdanovichni ko‘rmoqchi bo‘lsangiz, to‘g‘ri yotoqxonasiga kiravering, negaki Stepan Bogdanovichning uyquasi juda qattiq, uni uyg‘otishga qurbim yetmaydi, deb aytipti. Artist Stepan Bogdanovichning qanday ahvolda yotganini

ko‘ribdi-yu, darhol Grunya shu o‘rtadagi gastronomdan araq bilan gazak, aptekadan muz olib kelishga yuboribdi, endi mana...

— Unda hisob-kitob qilaylik, — deb g‘ingshidi kayfiyati buzilgan Styopa va hamyonini axtara boshladi.

— Be, qo‘ysangiz-chi! — dedi gastrolyor bu to‘g‘rida eshitishni ham istamay.

Demak, araq bilan gazak tushunarli, lekin baribir Styopa ayanchli ahvolda edi: u shartnoma to‘g‘risida mutlaqo hech nima eslay olmas, bu Voland deganini kecha zinhor-bazinhor ko‘rmagan edi. To‘g‘ri, Xustov borgan edi huzuriga, lekin Voland yo‘q edi.

— Ijzatingiz bilan shartnomani bir ko‘rsam, — ohista iltimos qildi Styopa.

— Marhamat, bemalol...

Styopa qog‘ozga qaradi-yu, tarashadek qotib qoldi. Hammasi to‘g‘ri edi. Birinchidai, Styopaning o‘z qo‘li bilan qo‘ygan jimjimador imzosi! Xujjatning yon tomoniga moliya direktori Rimskiyning, artist Volandga bo‘lg‘usi yetti tomoshasi uchun beriladigan o‘ttiz besh ming so‘m yuzasidan o‘n ming so‘m avans berilsin, deb yotiq harflar bilan yozgan dastxati. Buning ustiga ustak: shu yerda Volandning o‘sha o‘n ming so‘mni olgani haqida tilxati bor edi!

«Nimalar bo‘lyapti o‘zi?! — deb o‘yladi bechora Styopa, uning boshi aylanib ketdi. Xotirasida dahshatli o‘pirilishlar paydo bo‘layotgan edi! Lekin turgan gapki, shartnoma ko‘rsatilgandan keyin yana taajjublanish odobdan bo‘lmasdi. Styopa mehmonni bir daqiqaga yolg‘iz qoldirmoqchi bo‘lgani haqida uzr so‘radi-yu, telefon qilgani paypoqchan dahlizga yugurib chiqib ketdi. Yo‘lakay u oshxona tomonga qarab

— Grunya! — deb chaqirdi.

Lekin hech qanday javob bo‘lmadi. Shunda u Berliozning dahliz yonidagi kabineti eshigiga ko‘zi tushdi, ko‘rdiyu dong qotib qoldi. Eshikning tutqichiga bog‘langan kanopda kattakon surg‘uch muhr osilgan edi. «Apa xolos! — deb baqirvordi Styopaning miyasida o‘tirgan kimdir. — Bir kami endi shu edi!» Shunda hayol Styopani allaqayoqlarga, ammo oqibati halokat bilan yakunlanuvchi bir tomonga yo‘nalgan ikki iz ustidan g‘izillatib olib ketdi. Uning miyasidagi o‘ylar shu qadar omixta bo‘lib ketgan ediki, hatto buni tasvirlash ham mahol. Qora beret, muzdek araq va aql bovar kilmaydigan shartnomaga daxldor ishkalliklar yetmaganday, eshikning muhrlangani ortiqcha! Ya‘ni Berlioz biron ayb qilib qo‘yganga o‘xshaydi deb gapirsangiz, hech kim ishonmaydi, azbaroyi xudo, hech kim ishonmaydi! Lekin ana, eshigi muhrlangan! Tavba...

Lksiga yurib, Stspaning miyasida shu topda jurnalda chop qildirish uchun yaqinda Mixail Aleksandrovich unga tutqazgan o‘z maqolasi haqida eng noxush fikrlar g‘ujg‘on o‘ynay boshladi. Maqola ham, ochig‘i, bema‘ni edi! Undan foyda ham yo‘q edi, puli ham — arzimagan pul edi...

Maqola haqidagi o‘ylari ketidan izma-iz uning Mixail Aleksandrovich bilan qilgan ilmoqli suhbat esiga tushdi (agar yanglishmasa, bu yigirma to‘rtinchi aprel kechqurun shu yerda, yemakxonada bo‘lgan edi). To‘g‘ri, o‘sha suhbatni tom ma‘noda ilmoqli, shubhali deb bo‘lmasdi albatta (Styopa unaqa suhbatga aslo ara-lashmagan bo‘lard), lekin keraksiz bir mavzudagi suhbat edi. Bu suhbatni qo‘zg‘amasa ham hech nima bo‘lmasdi, grajdanlar. Shak-shubhasiz, agar eshik muhrlanmaganida, u suhbatni mutlaqo tuturiqsiz narsa deb hisoblash mumkin edi, lekin muhrlangandan keyin qandoq bo‘larkin...

«E, Berlioz, Berlioz! — deb ko‘nglidan o‘tkazdi xunobi chiqqa boshlagan Styopa. — Axir bu hech aqlga sig‘maydi-ku!»

Lekin uzoq vaqt qayg‘urishga imkon bo‘lmadi, Styopa Varetning moliya direktori Rimskiyning kabinetiga qo‘ng‘iroq qildi. Styopa juda qaltis ahvolga tushib qolgan edi: avvalambor Styopaning, shartnomani o‘z ko‘zi bilan ko‘rganidan keyin ham ishonmay tekshira boshlaganidan ajnabiy artist ranjishi mumkin edi, undan keyin, moliya direktori bilan ham bu haqda gap boshlash nihoyatda mushkul edi. Darhaqiqat, axir undan: «Ayting-chi, kecha men sehrgarlik professori bilan o‘ttiz besh ming so‘mga shartnoma tuzganmidim?» — deb so‘ray olmasdi-ku! Qanday tili borsin bunday deb

so‘rashga?

— Ha! — telefon trubkasida Rimskiyning dag‘al va xunuk ovozi eshitildi.

— Salom, Grigoriy Danilovich, — ohista gap boshladi Styopa, — Lixodeevman. Gap bunday... hm... hm... haligi... e... artist Voland keluvdi uyimga... Haligi... sizdan so‘ramoqchiydim, bugun kechqurungi spektakl masalasi qanday ahvolda?..

— Ha-a, sehrgarmi? — Rimskiyning ovozi eshitildi trubkada. — Afishalarni hozir olib kelishadi.

— Aha, — zaif ovoz bilan dedi Styopa, — xo‘p, ko‘rishguncha...

— O‘zingiz qachon kelasiz? — so‘radi Rimskiy.

— Yarim soatda boraman, — javob qildi Styopa va trubkani ilib qo‘yib, cho‘g‘dek qizigan boshini ikki qo‘li bilan siqdi. Voy, qanday ko‘ngilsizlik yuz berayozgan ekan-a! Xotiramga nima bo‘ldi o‘zi, grajdanlar? A?

Biroq dahlizda ortiq turib qolish noqulay edi, shu bois Styopa darhol bunday reja tuzdi: qanday qilib bo‘lmasin, o‘zining faromushxotirligini mehmonga sezdirmasligi kerak, hozir esa birinchi navbatda, ajnabiy professordan, bugun kechqurun Styopaning qo‘l ostidagi Varete teatrida, xususan, nimalarni namoyish qilmoqchi ekanligini ustalik bilan surishtirib bilib olishi kerak.

Shunday reja bilan Styopa telefon apparatidan o‘grildi, o‘grildi-yu shu dahlizda turgan, ishyoqmas Grunya ko‘pdan changini artmagan katta ko‘zguda ko‘ziga pepsne taqqan, bo‘yi terakday keladigan antiqa bir nusxani aniq ko‘rdi (o, qaniydi hozir bu yerda Ivan Nikolaevich bo‘lsa! U bir qarashda tanigan bo‘lardi bu nusxani!). Nusxa esa ko‘zguda bir ko‘rindi-yu g‘oyib bo‘ldi. Cho‘chib ketgai Styopa dahlizga yanayam tikilibroq qaradi va hayajondan ikkinchi marta gandraklab ket-di, chunki ko‘zguda kattakon qora mushuk yurib o‘tib, g‘oyib bo‘lgan edi.

Styoianing yuragi orqasiga tortib, gandraklab ketdi.

«Nimalar bo‘lyapti o‘zi? — o‘yladi u. — Esimdan og‘yapman chog‘i? Qayoqdan paydo bo‘ldi o‘zi ko‘zgudagi akslar?!» — U dahlizga ko‘z yugurtirib chiqdi va ko‘rqib ketib baqirib yubordi:

— Grunya! Qanaqa mushuk sang‘ib yuripti bu yerda? Qayokdan kelib qoldi? U bilan birga yana allakim ham yuriptimi?

— Aslo bezovta bo‘lmang, Stepan Bogdanovich, — degan ovoz eshitiddi, lekin bu Grunyaaning emas, balki yetoqxonada o‘tirgan mehmonning ovozi edi, — u mening mushugim. Hech aziyat chekmang. Grunya uyda yo‘q, men uni vatani Voronejga jo‘natib yubordim, negaki, shikoyat qilishicha, ko‘pdan beri unga otpusk bermagan ekansiz.

Bu so‘zlar shu qadar tasodifiy va tuturiqsiz ediki, Styopa, yanglish eshitdim, deb faraz qildi. U tamomila esankiragan holda yotoqxona tomon yugurdi-yu, xona eshigida dong qotib qoldi. Sochlari g‘imirlab gikkaya boshladi, peshonasida mayda-mayda ter tomchilari paydo bo‘ldi.

Qay ko‘z bilan ko‘rsinki, xonada mehmon yolg‘iz emas, balki ulfatlari ham bor edi. Ikkinchi kresloda, hozirgina dahlizda «lip» etib ko‘ziga ko‘ringan o‘sha nusxa o‘tirardi. Endi u aniq ko‘zga tashlanardi: mo‘ylovi patsimon, pensning bir ko‘zidagi shisha yaltillar, ikkinchi ko‘zida shisha yo‘q edi. Bu ham hali baharnav: zargar bevasining yumshoq kursisida uchinchi bir jonzod, ya‘ni — bir panjasiga araq to‘ldirilgan qadah, ikkinchi panjasiga ziravorli qo‘ziqorin ilingan sanchqi ushlagan bahaybat gavdali bir qora mushuk betakalluf yalpayib o‘tirardi.

Bu xonadagi shundoq ham xira yonadigan chiroq Styopaning ko‘zi oldida so‘na boshladi. «Odam mana shunaqa jinni bo‘larkan-da!» — deb o‘yladi u eshik ke-sakisidan ushlab.

— Nazarimda, sal hayron bo‘lganga o‘xshaysizmi, azizim Stepan Bogdanovich? — deb so‘radi Voland tishlari tinmay takillayotgan Styopadan. — Holbuki, buning hech ajablanadigan yeri yo‘q. Bular mening mulozimlarim.

Bu payt mushuk araqni ichib yubordi, Styopaning kesaki ushlagan qo‘li sirpanib tusha boshladi.

— Xullas, mulozimlarimga joy kerak, — deb gapida davom etdi Voland, — binobarin, ichimizda kimdir bu kvartirada ortiqcha. Mening fikrimcha, o‘sha ortiqcha odam — aynan sizsiz!

— Shular, shular! — dedi takaga o‘xshab ma‘rab katak shimli daroz odam Styopa haqida ko‘plik

sonda gapirarkan. — Umuman, ular keyingi paytda ko'p ifloslik qila boshladilar. Ichkilikbozlik, xotinbozlik bilan shug'ullanyaptilar, o'z mavqelaridan foydalanib ishlariga qo'l urmay qo'ydilar, to'g'risi, qo'llaridan hech qanaqa ish kelmaydi o'zi, chunki zimmalariga yuklangan ishga tariqcha ham tushunmaydilar. Rahbarlarni laqillatib kelmokdalar!

— Davlat mashinasini bekordai-bekorga zir yugurtiradi! — dedi qo'ziqorin kavshab o'tirgan mushuk ham chaqmacha qarlik qilib.

Shunda kvartirada to'rtinchi va oxirgi mo'jiza sodir bo'ldi-yu, sirg'alib tushib yerga o'tirib qolgan Styopa jonsiz qo'li bilan kesakini timdalay boshladi.

Kotelok shlyapa kiygan, so'yloq tishlari og'zidan chiqib, shundoq ham o'ta jirkapch basharasini battar badbashara qilib yuborgan, pak-pakana bo'lishiga qaramay, yelkalari nihoyatda keng, sochi rangidagi bir malla maxluq to'g'ri toshoyna ko'z gusidan chiqib keldi.

— Men, — deb gapga aralashdi bu malla, — buning qanday qilib direktor bo'lib qolganiga hech tushunolmayapman, — u gapirgan sari ko'proq manqalanardi, — men qanday arxierey bo'lsam, u ham shunday direktor!

— Sen arxiereyga o'xshamaysan, Azazello, — dedi mushuk tarelkasiga sosiska olib solarkan.

— Menam shuni aytyapman-da, — dedi malla ping'illab va Volland tomonga o'girilib ehtirom bilan ilova qildi: — Ruxsat eting, messir, uni Moskvadan biron olis xilvatgohga uloqtirib yuboray?

Mushuk tuklarini hurpaytirib:

— Pisht! — deb baqirdi.

Shunda yotoqxona Styopa atrofida gir-gir aylana boshladi-yu, u boshi bilan kesakiga urildi va hushidan ketarkan: «O'lyapman...» — deb ko'nglidan o'tkazdi.

Lekin u o'lgani yo'q. Ko'zini xiyolgina ochib, o'zini toshga o'xshash qandaydir bir narsa ustida ko'rdi. Uning atrofida nimadir shovullardi. Keyin u ko'zlarini katta ochib, shovullayotgan dengizni ko'rdi, shovullagandayam to'lqinlar shundoqqina uning oyog'i ostiga kelib chil-chil urilardi, qisqasi, u to'lqin qaytargichning eng chetida o'tirar, poyida dengiz mavjlanar, orqasida esa do'nglikda go'zal shahar qad ko'targan edi.

Bunday hollarda o'zini qanday tugishni bilmagan Styopa oyoqlari dag'-dag' qaltirab to'lqin qaytargich bo'ylab qirg'oq tomon yo'l oldi.

Yo'lida bir odam turardi, u papiros chekar va dam-badam dengizga tupurardi. U odam Styopaga o'qrayib qarab, tupurishdan to'xtadi. Shunda Styopa qovun tushirdi: shu notanish kashanda qarshisida tiz cho'kib, bunday dedi:

— Yolborib so'rayman sizdan: bu qaysi shahar o'zi?

— Qoyil-e! — dedi beshafqat kashanda.

— Men mast emasman, — dedi hirqiroq ovoz bilan Styopa. — Men betobman, menga bir nima bo'ldi, kasal bo'lib qoldim... Qaerdaman? Bu qaysi shahar?..

— Yalta-ku...

Styopa ohista xo'rsindi, yonboshiga qulab tushdi-yu, boshi oftobda qizigan toshga urildi.

Sakkizinchi bob

PROFYeSSOR BILAN ShOIR O'RTASIDA DAHANAKI JANG

Styopa Yaltada hushidan ketgan paytda, ya'ni soat o'n bir yarimlarda, uzoq davom etgan qattiq uyqudan uyg'ongan Ivan Nikolaevich Bezdomniy axiyri hushiga keldi. U anchagacha, devorlari oppoq, allaqanday yaltiroq metallardan yasalgan ajoyib tungi stoli bor, derzasiga oq darparda osilgan (darparda ortida quyosh porlab turgani sezilardi) bu notanish xonaga qanday qilib kelib qolganini o'ylab yotdi.

Ivan boshini bir silkitib, endi og'rimayotganligini his qildi-yu, shu zahoti shifoxonada yotganligini

esladi. Esladiyu, ketma-ket esiga Berliozning o'limi tushdi, lekin bu xotira endi uni kechagichalik qattiq iztirobga solmadi. Miriqib uxlagan Ivan Nikolaevich endi o'zini ancha bosib olgan, mulohazalari ham ravonlashgan edi. U chinniday toza, yumshoq va orombaxsh prujinali karavotda ancha vaqtgacha qimir etmay yotdi, shunda ko'zi yonboshidagi qo'ng'iroq tugmasiga tushdi. Kerak bo'lsa-bo'lmasa, har narsaga qo'l uraveradigan qitmir Ivan tugmani bosdi. U biron nimaning chalinishini yoki biron kishining kirib kelishini kutgan edi, lekin butunlay boshqacha hol yuz berdi. Ivan yotgan karavotning oyoq tomonida sirlangan tsilindr chiroq yonib, unda: «Suv» degan yozuv paydo bo'ldi. Bir ozdan keyin tsilindr aylana boshladi va oxiri unda: «Nyanya» degan yozuv paydo bo'ldi. Turgan gapki, bu antiqa tsilindr Ivanning og'zini ochirib qo'ydi. Keyin «Nyanya» yozuvi «Doktorni chaqiring» degan yozuv bilan almashdi.

— Hm... — deb qo'ydi Ivan, endi buyog'iga nima qilishini bilolmay. Lekin shu choq tasodifan ishi o'ngidan kelib qoldi: «Feldsher ayol» degan so'z chiqishi bilan u tugmani ikkinchi marta bosdi. Silindr ohista jingillab, aylanishdan to'xtadi, chirog'i o'chdi va xonaga top-toza oq xalat kiygan, miqqidakkina, istarasi issiq bir ayol kirdi.

— Xayrli kun! — deb salomlashdi u Ivan bilan. Ivan javob qaytarmadi, chunki hozirgi vaziyatda bunday salomlashishni o'rinsiz deb topdi. Rostda axir, soppa-sog' odamni shifoxonaga tiqib qo'yishsa, yana buning ustiga, o'zlarini go'yo savob ish qilganday tutishsa — buning nimasi xayrli?

Bu asnoda ayol chehrasidagi muloyim jilvani saqlagan holda, bir tugmani bosib, deraza pardasini yuqoriga chiqarib yubordi. Shunda to polgacha tushib borgan jimjimador, yengil panjara orqali xonaga quyosh nuri yog'ildi. Panjara ortida balkon, undan narida esa ilonday to'lg'anib oqayotgan daryo, daryoning narigi sohilida — shimolda mavjlanib turgan qarag'ayzor ko'rindi.

— Vannaga marhamat qiling, — dedi ayol, so'ng uning bir qo'l harakati bilan ichki devor chetga surildi-yu, vannaxona va juda chiroyli jihozlangan hojatxona paydo bo'ldi.

Garchi Ivan bu ayol bilan gaplashmaslikka axd qilgan bo'lsa ham, yaraqlagan jo'mrakdan vannaga sharillab suv oqayotganini ko'rib, tilini tiya olmay, kinoya bilan dedi:

— Buni qara-ya! Xuddi «Metropol» deysan!

— E, yo'q, — faxrlanib dedi ayol, — undan ham yaxshiroq. Bu yerdagi uskuna-jihozlar chet elda ham topilmaydi. Atayin shifoxonamizni ko'rgani olimlaru vrachlar kelib turishadi. Bu yerda har kuni chet ellik turistlar bo'lishadi.

Ivan «chet ellik turistlar» so'zini eshitgan hamonoq kechagi konsultantni esladi. Kayfi buzilib, xo'mrayganча so'radi:

— Chet ellik turistlar... Muncha yaxshi ko'rmasangizlar o'sha chet ellik turistlarni? Men sizga aytsam, ular orasida har xil odamlar bo'ladi. Masalan, kecha men bitta shunaqasi bilan tanishdimki, asti qo'yaverasiz!

Shunday deb turib, sal bo'lmasa Pontiy Pilat haqida gapirib yuboray dedi-yu, lekin gapini bu ayol uchun hech qanday hojati yo'qligini, baribir undan hech qanday yordam kutib bo'lmasligini tushunib, tilini tiydi.

Cho'miltirilgan Ivan Nikolaevichga vannadan chikdan erkak kishi uchun zarur bo'lgan hamma narsa: dazmollangan ko'ylak, ichki ishton, paypoq berildi. Bulardan tashqari, yana boyagi ayol shkaf eshigini ochib, quli bilan ishora qilib so'radi:

— Ustingizga nima kiyishni xohlaysiz — xalatmi yo pijamami?

Bu yangi yotoqqa zo'rlab joylashtirilgan Ivan ayolning andishasizligidan hang-mang bo'lib, indamay barmog'i bilan qip-qizil paxmoq pijamaga ishora qildi.

Shundan keyin Ivan Nikolaevichni bo'm-bo'sh, sokin koridordan boshlab borib, judayam kattakon bir kabinetga olib kirdilar. Hayratomuz jihozlangan bu binodagi hamma narsaga istehzo bilan qarashga ahd qilgan Ivan kabinetiga kirgan hamonoq unga «oshxona-fabrika» deb nom qo'ydi.

Buning sababi bor edi. Bu yerda ancha-muncha shkaflar, nikellangan yaltiroq asboblari qo'yilgan oynavand shkafchalar tizilib turardi. Nihoyatda murakkab mos-lamali kreslolar, soyaboni yaltiroq

qandaydir yapasqi chiroqlar, son-sanoqsiz shisha idishlar, gaz bilan yonuvchi gorelkalari elektr simlariyu mutlaqo notanish bo'lgan uskunalari bor edi bu kabinetda.

Bu yerda oq xalat kiygan uch kishi (ikki ayol va bir erkak) Ivan bilan shug'ullana boshladi. Birinchi navbatda, Ivandan ba'zi narsalarni so'rab bilib olish maqsadida uni burchakdagi stol oldiga boshlab borishdi. Ivan vaziyatni mulohaza qila boshladi. Uning uchun uchta yo'l bor edi. Birinchi yo'l: mana shu lampalari ohanjamali buyumlarga tashlanib, hammasini chil-chil sindirib, bu yerda uni nohaq ushlab turishganiga shu tarzda norozilik bildirish edi — bu usul uni qattiq vasvasaga solayotgan edi. Biroq bugungi Ivan kechagi Ivandan anchagina farq qilardi, shunga ko'ra bu birinchi yo'l unga ancha shubhali ko'rindi: xudo ko'rsatma-sin, tag'in anavilar quturgan jinni degan xayolga borishsa-ya. Shuning uchun Ivan birinchi yo'lni rad etdi. Ikkinchi yo'l ham bor edi: hoziroq konsultant va Pontiy Pilat haqida hikoya qilish kerak. Ammo kechagi tajribadan ma'lum bo'ldiki, yo uning gaplariga ishonishmayapti, yo bo'lmasa hikoyasini teskari ma'noda tushunishyapti. Shuning uchun Ivan bu yo'ldan ham voz kechib, uchinchi yo'lni, ya'ni mag'rurona sukut saqlab, «o'z qobig'iga o'ralib olishni» ma'qul ko'rdi.

Ammo bu axdini to'la amalga oshira olmadi, xohlasa-xohlamasa, bir qator savollarga uzoq-yuluk, bo'lsa ham javob berishiga to'g'ri keldi.

Oqibat, Ivandan uning o'tmishi haqida, hattoki taxminan o'n besh yil burun qizilcha kasali bilan qay faslda va qanday og'riganigacha surishtirib bilib olishdi. Ivanning javoblaridan anketaning butun bir sahifasi to'lib, ikkinchi sahifaga o'tildi, endi oq xalat kiygan ayol Ivanning qarindosh-urug'lari to'g'risida surishtira boshladi. Xullas, tuturiqsiz ezmalik boshlandi: qarindoshlardan kimlar o'lgan, qachon va nimadan o'lgan, icharmidi, tanosil kasali bilan og'rimaganmidi, hokazo va hokazo savollar. Savollar tugagach, kecha Patriarx ko'lida sodir bo'lgan voqeani so'zlab berishni iltimos qilishdi, lekin uncha zo'r lashmadi, Pontiy Pilat to'g'risida aytgan gapiga ajablanishmadi ham.

Shundan keyin Ivan ayoldan qutulib, erkak ixtiyoriga o'tdi, u Ivan bilan boshqacha usulda muloqot qildi, undan hech nima to'g'risida so'ramadi. U Ivanning haroratini o'lhadi, tomirini ko'rdi, allaqanday chiroq shu'lasini yo'naltirib, ko'zlarini tekshirdi. Keyin bu erkakka boshqa ayol yordamga keldi va Ivanning ikki kuragi orasiga bir nima bilan og'riqsiz ukol qilishdi, ko'kragiga bolg'achaning dastasi bilan allaqanday belgilar chizishdi, bolg'acha bilan uning gizzalariga urib ko'rishgan edi, oyog'i dik-dik sakrab ketdi, barmog'idan qon olishdi, tirsagiga ukol qilishdi, qo'llariga qandaydir rezina halqalar kiydirishdi.

Ivan bularning hammasini achchiq istehzo bilan kuzatarkan, hech kurakda turmaydigan ishlar sodir bo'lgani haqida o'ylardi. Tavba! Odamlarni anavi be-gona konsultantning xatarli nayranglaridan ogoohlantirmoqchi, uni shaxsan o'zi qo'lga tushirmoqchi edi, ammo buning o'rniga o'zi allaqanday sirli kabinetga tushib, Vologdada yashovchi piyanista Fyodor amakisi haqida qayoqdagi tuturiqsiz gaplarni hikoya kilib o'tiripti. O'taketgan bema'nilik!

Nihoyat Ivanning ketishiga ijozat berishdi. Uni yana o'z xonasiga kuzatib qo'yishdi, so'ng nonushtaga bir chashka qahva, ikkita ilitilgan tuxum va moy surtilgan oq non berishdi.

Ivan ovqatning hammasini yeb, ichib bo'lib, bu mahkamaning eng katta rahbarini kutishga, o'sha rahbarning e'tiborini qozonishga, undan adolat talab qilishga ahd qildi.

Darhaqiqat, nonushtadan keyin xiyol o'tar-o'tmas u kutgan katta boshliq bilan uchrashdi. Ivan joylashgan xonaning eshigi birdan ochilib, oq xalat kiygan odamlar kirib kelishdi. Hammadan oldinda soqoli hafsala bilan olingan, qirq besh yoshlardagi xushsurat, ammo ko'zlari judayam o'tkir, muloyim tabiat bir odam kelardi. Qolganlarning hammasi unga siporish qilishar, e'zozlashardi, shu bois uning bu xonaga tashrifi tantanavor bo'ldi. «Naq Pontiy Pilat!» — deb ko'nglidan o'tkazdi Ivan.

Ha, shubhasiz, bu odam rahbar edi. U kursiga o'tirdi, qolganlar tik turaverishdi.

— Doktor Stravinskiy, — deb o'zini tanitdi kursiga o'tirgan kishi va Ivanning chehrasiga do'stona boqdi.

— Mana, Aleksandr Nikolaevich, — dedi soqoli sarishta kuzalgan bir odam past ovoz bilan va

Ivanning hammayog‘i yozib to‘ldirilgan anketasini boshliqqa uzatdi.

«Birpasda shuncha narsa yozib tashlashingi-ya! — deb o‘yladi Ivan. Boshliq esa qog‘ozga yozilgan tanish so‘zlarga ko‘z yugurtirib chiqarkan: «Ihi, ihi...» deb qo‘ydi va atrofida turganlar bilan hamma ham tushunavermaydigan tilda bir-ikki og‘iz fikr almashdi.

«Lotin tilida ham Pilatga o‘xshab gapiryapti...» — ma‘yus o‘yladi Ivan. Shu choq qulog‘iga chalingan bir so‘z uni seskantirib yubordi. Bu — kecha Patriarx ko‘li bo‘yida la‘nati ajnabiy aytgan, bugun esa bu yerda professor Stravinskiy takrorlagan «shizofreniya» so‘zi edi.

«Bilgan ekan!» — hayajon bilan ko‘nglidan o‘tkazdi Ivan.

Aftidan, bu Stravinskiy hamma fikrga qo‘shilishni va hamrohlari aytgan har bir so‘zdan mamnun bo‘lib, shu mamnunligini «juda soz, juda soz» degan so‘zlar bilan ifodalashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan bo‘lsa kerak.

— Juda soz! — dedi Stravinskiy qo‘lidagi varaqni kimgadir qaytararkan. So‘ng Ivanga yuzlan-di: — Siz — shoirsiz-a?

— Ha, shoirman, — xomush javob qildi Ivan, u umrida birinchi marta she‘riyatga nisbatan qalbida qandaydir mubham nafrat uyg‘onganini his qildi, esiga tushgan o‘z she‘rlari negadir unga yoqimsiz bo‘lib tuyula boshladi.

U o‘z navbatida aftini burishtirib Stravinskiydan so‘radi:

— Siz — professorsiz-a?

Stravinskiy bu savolga takalluf bilan bosh egib javob qildi.

— Bu yerning eng kattasi ham sizsiz-a? — deb da-vom etdi Ivan.

Stravinskiy bu gal ham bosh egib javob qildi.

— Men siz bilan gaplashib olishim kerak, — dedi Ivan Nikolaevich ma‘nodor qilib.

— Men ham shu maqsadda keldim, — javob qildi Stravinskiy.

— Xullas, gap bunday, — deb gapira boshladi Ivan, endi gapirish navbati o‘ziga kelganini his qilib, — meni bu yerda jinniga chiqarib qo‘yishdi, hech kim ga-pimni eshitishni istamayapti!..

— Aksincha, biz diqqat-e‘tibor bilap eshitmoqchimiz gaplaringizni, — dedi Stravinskiy jiddiy va taskin beruvchi ohangda, — undan keyin sizni jinni deb hisoblashlariga aslo yo‘l qo‘ymaymiz.

— Unday bo‘lsa, eshiting: kecha kechqurun Patriarx ko‘li bo‘yida men bir shubhali shaxs bilan uchrashdim, ajnabiyiliginiyam, ajnabiy emasliginiyam bilib bo‘lmaydigan o‘sha odam Pontiy Pilatni o‘z ko‘zi bilan ko‘riпти.

Professorni kuzatib kelganlar shoirning gaplarini qimir etmay tinglashardi.

— Pilatni-ya? U qaysi — Iso payg‘ambar zamonida yashagan Pilatmi?

— Ha, o‘sha.

— Aha, — dedi Stravinskiy, — anavi Berliozni bo‘lsa, tramvay bosib ketdi deng?

— Ha, balli, aynan shu Berliozni kecha Patriarx ko‘li yaqinida tramvay bosib ketganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim, shunisi qiziqki, anavi shubhali grajdanin...

— Pontiy Pilatning tanishimi? — so‘radi Stravinskiy: chamasi u juda idrokli odam edi.

— Ha, xuddi o‘sha, — tasdiqladi Ivan, Stravinskiyni kuzatarkan, — ana shu odam. Annushka pista moyini to‘kib yubordi, deb bashorat qildi... Berlioz bo‘lsa, xuddi o‘sha moy to‘kilgan yerda toyib ketdi! Xo‘sh, bunga nima deysiz? — deb ma‘nodor savol berdi Ivan, bu so‘zlari bilan u kuchli taassurot uyg‘otmoqchi bo‘lgan edi.

Agarda ruhan sog‘lom odam bo‘lsangiz, bunga: «Yo‘q, aslo», deb javob qilasiz. Siz bu yerdan ketishni istaysizmi? Marhamat. Lekin ayting-chi, bu yerdan to‘g‘ri qayoqqa borasiz?

— Qayoqqa bo‘lardi, militsiyagada, — Ivan bir oz taraddudlanib turgach, professorning tikilib boqishidan xiyol dovdirab javob qildi.

— To‘g‘ri shu yerdan-a?

— Ihi.

— Oldin uyingizga kirib chiqmaysizmi? — shu zahoti luqma tashladi Stravinskiy.

— Vaqt tig'iz o'zi. To men uyga kirib chiqqunimcha, u qorasini ko'rsatmay g'oyib bo'lishi mumkin!

— Shunday deng. Xo'sh, militsiyaga borib, birinchi navbatda nima deysiz?

— Pontiy Pilat haqida gapiraman, — javob qildi Ivan Nikolaevich, shunda uning ko'z oldi xiralashganday bo'ldi.

— Xo'-o'sh, juda soz! — dedi taslim bo'lgan Stravinskiy, so'ng soqolli odamga yuzlanib buyurdi: — Fyodor Vasilevich, marhamat qilib grajdanin Bez-domniyning shaharga chiqishiga ijozat bering. Lekin bu xona band qilinmasin, o'rni ham yig'ishtirilmasin. Chunki grajdanin Bezdomniy ikki soatdan keyin yana shu yerda bo'ladi. Hay, nachora, — deb u shoirga o'girildi, — sizga muvaffaqiyat tilamayman, negaki, muvaffaqiyat qozonishingizga zig'ircha ham ishonmayman. Hademay ko'rishgunimizcha xayr! — U o'rnidan turdi, qolganlar ham qimirlab qolishdi.

— Yana qaytib kelishimga qanday asosingiz bor? — xavotirlanib so'radi Ivan.

Stravinskiy aynan shu savolni kutayotgan bo'lsa kerak, darhol yana o'rniga o'tirib, gapira boshladi:

— Asos shuki, siz ichki ishtonda militsiya idorasiga borib, Pontiy Pilat bilan shaxsan tanish bo'lgan odamni uchratdim, deb aytishingiz bilan, o'sha zahoti sizni g'izillatib bu yerga olib kelishadi-yu, yana o'zingizni aynan shu xonada ko'rasiz.

— Ichki ishtonning bunga nima daxli bor? — so'radi Ivan esankirab atrofga nazar tashlarkan.

— Eng muhim sabab — Pontiy Pilat. Lekin ichki ishton ham katta ahamiyatga ega. Zero, ketadigan bo'lsangiz, egingizdagi davlat kiyimini yechib olib, sizga o'z kiyimingizni beramiz. Ma'lumki, sizni bu yerga ichki ishtonda olib kelishgan. Holbuki, men shama qilib aytgan bo'lishimga qaramay uyingizga kirishni xayolingizga ham keltirmadingiz. Keyin navbat Pilatga keladi-yu... ish pishadi-qo'yadi!

Shu chog' birdan Ivan Nikolaevich o'zini juda g'alati his qila boshladi. Uning irodasi darz ketganday bo'ldi, o'zining zaif ekanligini, o'zgalar maslahatiga muhtojligini his qila boshladi.

— Bo'lmasa, nima qilay? — deb so'radi u endi jur'atsizlik bilan.

— Bu boshqa gap! — dedi Stravinskiy. — Bu o'rinli savol. Endi sizga aslida nima bo'lganligini men gapirib beraman. Kecha, kimdir Pontiy Pilat va boshqa narsalar haqidagi hikoyalari bilan sizni qattiq cho'chitib, dilingizni og'ritgan. Oqibat, siz tajang bo'lib, asabingiz buzilib, shahar kezib Pontiy Pilat haqida gapira boshlagansiz. Turgan gapki, sizni jinni deb hisoblashgan. Bu kechinmalardan xalos bo'lishingiz uchun hozir yagona yo'l — mutlaqo xotir-jamlikdir. Binobarin, siz albatta shu yerda qolishingiz kerak.

— Axir uni qo'lga olish kerak-ku! — dedi Ivan endi yolvoruvchi ohangda.

— Yaxshi, lekin buning uchun o'zingiz yugurishingiz shartmi? Yaxshisi, siz o'sha odam haqidagi shubhalarigizni, uning ayblarini yozma ravishda bayon qilib bering. Bayonotingizni tegishli joyga osongina jo'natishimiz mumkin. Mabodo, o'sha odam haqiqatan ham, siz aytgandek, jinoyatchi bo'lib chiqsa, bu narsa xiyol vaqt o'tmay aniqlanadi. Lekin faqat bitta shart bor: boshingizni ko'pam qotirmang, Pontiy Pilat haqida mumkin qadar kamroq o'ylang. Odamlar nimalarni o'ylab topmaydi! Hammasigayam ishonaverish kerak emas.

— Tushundim! — dedi Ivan qat'iy ohangda. — Iltimos, menga qog'oz bilan qalam berishsin.

— Qog'oz bilan kalta qalam bering, — buyurdi Stravinskiy semiz xotinga, so'ng Ivanga bunday dedi: — Lekin maslahatim, bugun yozmang.

— Yo'q, yo'q, shu bugunoq, albatta shu bugun yozaman, — hayajonlanib qichqirvordi Ivan.

— Ha, yaxshi. Faqat miyangizni ko'p qotirmang. Bugun yaxshi chiqmasa, ertaga chiqadi.

— U ketib qoladi-ku!

— Aslo, — qat'iy e'tiroz bildirdi Stravinskiy, — hech qayoqqa ketmaydi, kafolat beraman. Yodingizda bo'lsin, bu yerda sizga har jihatdan yordam berishadi, shu yordamsiz ishimiz olg'a jilmaydi. Gapimni eshityapsizmi? — birdan o'z savoliga urg'u qo'yib dedi Stravinskiy va Ivan Nikolaevichning ikkala qo'lidan ushlab oldi. Uning qo'llarini qo'yib yubormagan holda, Ivanning

ko‘zlariga uzoq vaqt tikilarkan, takrorladi: — Sizga bu yerda yordam berishadi... Gapimni eshityapsizmi?... Sizga bu yerda yordam berishadi... Ruhingiz yengillashadi. Bu yer tinch, hammayoq osuda... Sizga bu yerda yordam ko‘rsatishadi...

Ivan Nikolaevich kutilmaganda esnadi, chehrasi muloyimlashdi.

— Ha, ha, — dedi u ohista.

— Ana, juda soz! — Stravinskiy o‘z odati bo‘yicha suhbatga yakun yasab, o‘rnidan turdi. — Xayr, ko‘rishguncha! — u Ivanning qo‘lini siqdi, eshikdan chiqa turib, soqolli odamga o‘girilib dedi: — Darvoqe, kislorodni qo‘llab ko‘ring... yana vanna ham.

Yana bir zumdan keyin Ivanning xonasida Stravinskiy ham, uning hamrohlari ham qolmagan edi. Derazaga tutilgan to‘rning orqasida, daryoning narigi tomonida bahor libosini kiygan qarag‘ayzor choshgoh oftobida sho‘x mavjlanar, undan beriroqda esa daryo oftobda tovlanardi.

To‘qqizinchi bob

KOROVYOVNING NAYRANGLARI

Moskvaning Sadovaya ko‘chasidagi marhum Berlioz yashagan 302-uy boshqarmasining raisi Nikonor Ivanovich Bosoy chorshanbadan payshanbaga o‘tgan tundan boshlab juda sertashvish bo‘lib qolgan edi.

Kitobxonning xabari bor, bu uyga yarim kechada Jeldibin ishtirokidagi komissiya kelib, Nikonor Ivanovichni chaqirtirgan, unga Berliozning halok bo‘lganini xabar qilib, u bilan birga 50-kvartiraga yo‘l olgan edi.

Ular marhumning qo‘lyozma va buyumlarini muhrlashgan paytda, kelib-ketuvchi uy xodimasi Grunya ham, yengiltak Stepan Bogdanovich ham kvartirada yo‘q edi. Komissiya, marhumning qo‘lyozmalarini tahlil qilish uchun o‘zi bilan olib ketajagini, uning turar joyi, ya‘ni uchta xona (zargar bevasiga qarashli sobiq kabinet, mehmonxona va yemakxona) uy boshqarmasi ixtiyoriga o‘tishini, marhumning buyumlari esa to vorislar topilmaguncha, mazkur turar joyda saqlanishi shartligini Nikonor Ivanovichga ma‘lum qilgan edi.

Berliozning halok bo‘lgani haqidagi ovoza butun uy ahliga yashin tezligida tarqaldi, oqibat, payshanba kuni ertalabki soat yettidanoq Bosoyga telefon qila boshlashdi, keyin esa marhumning kvartirasiga da‘vogarlik mazmunidagi arizalarni ko‘tarib kela boshlashdi. Qisqasi, Nikonor Ivanovich atigi ikki soat mobaynida bunday arizalardan o‘ttiz ikkitasini qabul qildi.

Mazkur arizalarda yolborishlar ham, tuhmat ham, g‘iybat ham, hatto kvartirani o‘z hisobiga remont qilib olishga va‘da beruvchilaru banditlar bilan bitta kvartirada tiqilishib yashashga ortiq bardosh qilolmasligi haqida yozilgan arizalar ham bor edi. Bu arizalar ichida 31-kvartirada chuchvara o‘g‘rilab kamzul cho‘ntagiga soluvchilar haqida badiiy jihatdan nihoyatda barkamol bitta ariza, ikkita o‘z joniga qasd qilmoqchi bo‘lgan va bitta xufiya homiladorligini tan olgan ariza ham bor edi.

Nikonor Ivanovichni kvartirasidan dahlizga chaqirib olishar, yengidan ushlab, bir nimalarni qulog‘iga shipshishar, ko‘z qisishar, «xo‘p» deyaqoling, sizni xursand qilamiz, deb va‘dalar berishardi.

Bu azob kunduz soat o‘n ikkidan oshgunga qadar davom etdi, keyin toqati toq bo‘lgan Nikonor Ivanovich kvartirasini tark etib, darvoza yonidagi idoraga qochib chiqib ketdi, lekin odamlar u yerda ham uni tinch qo‘yishmadi, shunda u idoradan ham qochib ketdi. Nikonor Ivanovich orqasidan izma-iz kelayotgan arzgo‘ylarni bir amallab chalg‘itib, asfalt yotqizilgan hovli orqali o‘tib, oltinchi pod‘ezdning eshigiga kirib ketdi va o‘sha badnom 50-kvartira joylashgan beshinchi qavatga ko‘tarildi.

Semirib ketgan Nikonor Ivanovich kvartira eshigi oldida bir oz to‘xtab nafasini rostlagach, qo‘ng‘iroq gugmasini bosdi, ammo hech kim eshikni ochmadi. U yana qayta-qayta qo‘ng‘iroq qildi, to‘ng‘illab so‘kina boshladi. Lekin hamon eshik ochilmasdi. Nikonor Ivanovichning ortiq sabri chidamay, cho‘ntagidan uy boshqarmasiga tegishli bir shoda dublikat kalitlarni oldi-da, shartta eshikni

ochib ichkariga kirdi.

— Hoy, xodima, qayoqdasan? — deb baqirdi Nikonor Ivanovich nimqorong‘i dahlizda turib. — Oting nimaydi? Grunya shekilli? Bormisan o‘zi? Sado bersang-chi!

Hech kim sado bermadi.

Shunda Nikonor Ivanovich kabinet eshigidagi surg‘uchni buzib, portfelidan buklama metrni oldida, kabinetga qadam qo‘ydi.

Qadam qo‘yishga qo‘ydi-yu, ammo ostonada hayratdan dong qotib turib qoldi, hatto eti junjikib ham ketdi.

Marhumning stoli ortida egniga katak kamzul, boshiga jokeylar shapkasi kiygan, ko‘ziga pensne taqqan oriqlik va juda novcha bir grajdanin... xullas, o‘sha odam o‘tirardi.

— Siz kim bo‘lasiz, grajdanin? — qo‘rqa-pisa so‘radi Nikonor Ivanovich.

— Ie! Nikonor Ivanovich-ku, — dedi bu kutilmagan mehmon takaniki singari qaltiroq ovoz bilan shang‘illab, so‘ng sakrab turib ketib, raisning qo‘lini majburan qo‘liga oldida, siqib ko‘rishga boshladi. Bu salomlashuv Nikonor Ivanovichning ko‘nglini aslo ko‘tarmadi.

— Meni kechirasiz, — shubhali ohangda gap boshladi u, — siz kim bo‘lasiz? Siz — rasmiy shaxsmisiz?

— Be, qo‘ysangiz-chi, Nikonor Ivanovich! — dedi noma‘lum odam dilkashlik bilan. — Rasmiy shaxs nimayu norasmiy shaxs nima? Bularning hammasi mazkur predmetga qaysi nuqtai nazardan qarashga bog‘liq. Hamma narsa, Nikonor Ivanovich, shartli va qaltisdir. Bugun men norasmiy shaxsdirman, ammo ertaga birdan rasmiy bo‘lib olishim ham mumkin! Ba‘zida buning aksi ham bo‘ladi, Nikonor Ivanovich. Bo‘lgandayam, birakay bo‘ladi!

Bu mulohaza uy boshqarmasi raisini mutlaqo qoniqtirmadi. Har bir narsadan gumonsirash o‘zi bu odamning qonida bor edi, shunga ko‘ra mahmadonalik qilayotgan bu grajdanin — albatta norasmiy shaxs, aniqrog‘i, bironta tanbal bo‘lishi kerak, deb xulosa chiqardi.

— Axir kimsiz o‘zi? Familiyangiz nima? — deb rais yana ham dag‘alroq ohangda so‘radi, hatto u notanish odamning tepasiga bostirib ham bordi.

— Familiyam, — dedi notanish grajdanin raisning dag‘dag‘asiga aslo parvo qilmay, — hay, aytaylik ana, Korovyov. Bir oz tamaddi qilib olmaydilar, Nikonor Ivanovich? Hech tortinmang! A?

— Meni kechirasiz, — dedi Nikonor Ivanovich endi qahri qaynab, — tamaddiga balo bormi! (Ko‘ngilsiz bo‘lsa ham, shuni e‘tirof etish kerakki, Nikonor Ivanovich o‘zi tabiatan xiyla qo‘rs odam edi). Marhumniig xonasiga kirish man qilinadi! Siz nima qilyapsiz bu yerda?

— Marhamat, Nikonor Ivanovich, o‘tiring, — deb shang‘illardi grajdanin raisning do‘qiga parvo ham qilmay, so‘ng xushomad qilib, uni kresloga taklif qila boshladi.

Lekin Nikonor Ivanovich tamoman darg‘azab bo‘lib, kresloga o‘tirmadi va:

— Kimsiz axir o‘zingiz? — deb baqirdi.

— Hay, eshiting bo‘lmasa: men mazkur kvartirada istiqomat qiluvchi bir ajnabiy shaxsning tarjimoniman, — tushuntirdi o‘zini Korovyov deb tanitgan shaxs mallarang isqirt botinkasining poshnasini yerga «do‘q» etib urib.

Nikonor Ivanovichning og‘zi lang ochilib qoldi. Bu kvartirada qandaydir xorijiy shaxsning, boz ustiga, o‘z tarjimoni bilan turishi uning uchun mutlaqo kutilmagan hol edi, shu bois u izoh talab qildi.

Tarjimon bajonu dil izohlab berdi. Ma‘lum bo‘lishicha, Varete direktori Stepan Bogdanovich Lixodeev ajnabiy artist janob Vollandni taxminan bir hafta davom etuvchi gastrollari paytida o‘zining kvartirasida yashab turishga lutfan taklif qilgan va bu haqda kecha Nikonor Ivanovichga xat yozib, undan to o‘zi (ya‘ni Lixodeev) Yaltaga borib dam olib kelguncha, ajnabiy artistni shu kvartiraga vaqtinchalik propiska qilishni iltimos qilgan ekan.

— U menga hech qanaqa xat yozgani yo‘q, — hayron qolib dedi rais.

— Siz portfelingizni kavlab ko‘ring, Nikonor Ivanovich, — dedi Korovyov muloyim ohangda.

Nikonor Ivanovich kiftini bir uchirib, portfelini ochdi-yu, u yerda yotgan Lixodeevning xatini

ko'rdi.

— Tavba, qanday qilib xotiramdan ko'tarilpti-ya, — Nikonor Ivanovich ochilgan konvertga ma'nosiz tikilganча g'oldirardi.

— E, Nikonor Ivanovich, bundan ham qismat voqealar bo'ladi hayotda! — deb shang'illadi Korovyov. — Parishonxotirlik, ha, parishonxotirlik, yana, charchagansiz, qon bosimingiz ko'tarilgan, qadrdon do'stimiz Nikonor Ivanovich! Men o'zim ham o'lgudek parishonxotirman. Bir vaqt topib, dilkashlik qilga-nimizda o'z boshimdan kechirganim ayrim voqealarni sizga hikoya qilib beraman, kulaverib ichagingiz uziladi!

— Lixodeev qachon ketarkan Yaltaga?

— O, u allaqachon ketib bo'ldi! — deb chiyilladi tarjimon. — U, menga sizga aytsam, hozir safarda! Xullas, qaerdaligini shayton ham bilmaydi! — shunday deb u ikkala qo'lini xuddi shamol tegirmonining parraklariga o'xshatib aylantira boshladi.

Nikonor Ivanovich ajnabiy janob bilan shaxsan uchrashmog'i shartligini aytgan edi, lekin tarjimondan rad javobini oldi: hech mumkin emas. Band. Mu-shuk bilan mashq qilyapti.

— Agar xohlasangiz, mushukni ko'rsatishim mumkin, — deb taklif qildi Korovyov.

Bu safar endi taklifii Nikonor Ivanovich rad etdi, lekin shu payt tarjimon raisga nihoyatda qiziqarli bir taklifni bayon qildi.

Janob Voland mehmonxonada turishni mutlaqo yoqtirmasligi va keng joyda erkin yashashga odatlanganligi sababli uy boshqarmasi bir haftaga, ya'ni Volandning Moskvadagi gastrollari paytida butun kvartirani, ya'ni marhumning ham xonalarini qo'shib, ijaraga bermasmikin?

— Axir endi marhum uchun baribir-ku, — bo'g'iq ovoz bilan pichirladi Korovyov, — o'zingiz ham tushunib turibsiz, Nikogyur Ivanovich, endi unga bu kvartiraning hech hojati yo'q, shunday emasmi?

Bu taklifdan bir oz hayron bo'lgan Nikonor Ivanovich, ajnabiy shaxslar xususiy kvartirada emas, balki «Metropol» mehmonxonasida turishlari kerak, degan mazmunda e'tiroz bildirdi.

— Aytyapman-ku sizga, o'lgudek injiq! — pichirladi Korovyov. — Hech xohlamaydi! Yoqtirmaydi sira mehmonxonada turishni! Mana bunday to'yanman bu inturistlardan! — imi-jimida zorlandi Korovyov tomirlari bo'rtib chiqqan bo'yniga barmog'ini olib borib. — Ishonasizmi, jonimdan to'ydirib yuborishdi! Kelishadi-da... yo xuddi iskovuch itvachcha singari josuslik qilishadi, yo surunkasiga injikdik qilaverib qoningga tashna qilib yuborishadi: undoq emas — bundoq, uni yoqtirmayman, bunisining keragi yo'q!.. Lekin sizning uy boshqarmangiz, Nikonor Ivanovich, bu bitimdan faqat foydayu sof daromad ko'radi. U pulni ayamaydi. — Korovyov atrofga ko'z tashlab olib, raisning qulog'iga pichirladi: — Millioner u!

Tarjimonniig bu taklifida aniq amaliy ma'no mavjud edi, u ma'no nihoyatda salobatli edi-yu, ammo tarjimonning o'zi gapirish tarzi bilan ham, kiyim-boshi, ko'zidagi hech nimaga yaroqsiz pensnesi bilan ham mutlaqo bachkana odam bo'lib ko'rinayotgan edi. Shunga ko'ra raisning ko'nglini qandaydir bir shubha kemirardi, ammo shunday bo'lsa ham taklifni qabul qilmoqchi bo'ldi. Gap shundaki, uy boshqarmasida yetishmovchilik judayam katta edi. Kuzga borib uyni bug' bilan isitish uchun neft xarid qilish kerak edi, biroq buning uchun shimildiriq ham yo'q edi. Mana, inturist beradigan pul bilan mushkulni oson qilsa bo'ladi. Shunga qaramay, ishbilarmon va ehtiyotkor Nikonor Ivanovich bu masalani oldin inturist byurosi bilan kelishib olishi kerakligini izhor qildi.

— Tushunaman, — deb chiyilladi Korovyov, — kelishmay bo'larkanmi, albatta kelishib oling. Mana sizga telefon nomeri, Nikonor Ivanovich, hozirning o'zida gaplashib, kelishib oling. Pul masalasiga kelsak, hech tortinmang, — pichirlab ilova qildi u raisni telefon turgan dahlizga yetaklarkan, — shulardan durustroq undirmasangiz, kimdan undirasiz! Siz uning Nitstsadagi villasini ko'rsangiz — qiyomat! Kelasi yili yozda chet elga borganingizda ataylab unikiga kirib o'ting — ko'rib og'zingiz ochilib qoladi!

Inturist byurosi bilan bo'ladigan bitim telefon orqali bir zumda hal bo'la qoldiki, bu hol ham raisni hayratga soldi. Ma'lum bo'lishicha, u yerdagilar janob Volandning Lixodeevga qarashli xususiy

kvartirada turmoqchi bo'lganidan xabardor ekanlar, binobarin bunga hech qanday monelik qilishmadi.

— Ana, qoyil bo'ldi! — baqirdi Korovyov. Uning shang'i ovozidan xiyla esankirab qolgan rais, uy boshqarmasi 50-kvartirani artist Volandga bir hafta muddatga ijaraga berishga rozi ekanligini aytib, u yog'iga bir oz iymanib to'xtalib qoldida, so'ng dedi: — Kuniga besh yuz so'mdan.

Shunda Korovyov raisni tamoman esini og'dirib qo'ydi. U zilday og'ir mushukning yengil sakrayotgani eshitilib turgan yotoqxonaga tomonga o'g'rincha ko'z qisib ishora qildida, hirqiroq ovoz bilan dedi:

— Demak, bir haftaga uch yarim ming bo'ladi — shundaymi?

Nikonor Ivanovich Korovyovdan: «Obbo Nikonor Ivanovich-e, ishtahangiz zo'r-u!» — degan malomatni kutgan edi, biroq u tamomila boshqa gapni aytdi.

— E, shuyam pul bo'ptimi? Besh ming so'rang, beradi. Nikonor Ivanovich parishon tirjaygancha marhumning stoli oldiga borib qolganini o'zi ham payqamadi, bu payt Korovyov g'ayritabiiy uddaburronlik va ephillik bilan bir zumda ikki nusxada shartnoma tayyorlab tashladi. Shundan keyin yotoqxonaga g'izillab kirib chiqdi — shartnomaning ikkala nusxasiga ham chet ellik artist katta-katta qilib imzo chekkan edi. Bu shartnomaga rais ham qo'l qo'ydi. Shunda Korovyov undan besh ming olgani haqida Nikonor Ivanovichdan tilxat so'radi...

— Harflar bilan yozing, harflar bilan, Nikonor Ivanovich!.. Besh ming so'm deb... — so'ng bu jiddiy bitimga mutlaqo yot bo'lgan bachkana so'zlarni aytib: — Eyn, tsvey, drey! — besh dasta yangi pulni raisning oldiga tashladi.

Shunda Korovyovning: «Yerdan topsang — sanab ol», «hisobli do'st ayrilmas» va hokazo mutoyiba va qochiriq gaplari jo'rligida pul birma-bir sanab chiqildi.

Rais pullarni sanab bo'lgach, Korovyovdan vaqtinchalik propiska qilish uchun ajnabiy artistning pasportini so'radi, so'ng pasportini ham, shartnomani ham, pulni ham portfeliga soldida, Korovyovdan qimtinibgina kontramarka⁹ so'radi...

— Bundan oson ish yo'q! — deb shang'illadi Korovyov. — Sizga qancha bilet kerak, Nikonor Ivanovich, o'n ikkita yetadimi, o'n beshtami?

Dovdirab qolgan rais, o'zi bilan rafiqasi Pelageya Antonovnaga faqat bir juftgina kontramarka yetadi deb tushuntirdi.

Korovyov shu zahoti bloknot olib, chaqqonlik bilan birinchi qatordan ikki kishilik kontramarka yozib, uni chap qo'li bilan Nikonor Ivanovichga tutqazarkan, o'ng qo'lidagi qalinligi bir dasta shaldiroq pulni ephillik bilan uning cho'ntagiga solib qo'ydi. Nikonor Ivanovich pulga ko'z qirini tashladiyu cho'g'dek qizarib ketib, tarjimonning qo'lini o'zidan itara boshladi.

— Bu mumkin emas... — deb g'o'ldiradi u.

— Qo'limni qaytarmang, — deb pichirladi Korovyov uning qulog'iga, — bizda mumkin emas, ammo chet elliklarda mumkin. Siz uni ranjitib qo'yasiz, Nikonor Ivanovich, bu yaxshi emas. Axir xizmat qildingiz...

— Jinoyat hisoblanadi-ku, — eshitar-eshitilmas pichirladi rais ko'zlari olazarak bo'lib.

— Axir guvohlar yo'q-ku! — pichirladi Korovyov uning ikkinchi qulog'iga. — O'zingiz ayting, qani guvoh? Be, qo'ysangiz-chi!

Shu payt, keyinchalik raisning tasdiqlashicha, mo'jiza sodir bo'ldi: o'sha bir dasta pul o'zidan-o'zi uning portfeliga sho'ng'ib kirib ketdi. Keyin negadir birdan tinkasi qurigan, hatto behol rais o'zini zina boshida ko'rdi. Uning miyasida turli-tuman xayollar g'ujg'on o'ynardi. Bu xayollar ichida Nitstsadagi villa ham, o'rgatilgan mushuk ham bor edi, yana u, xayriyat guvohlar yo'q edi, deb o'ylab turib, birdan kontramarka uchun Pelageya Antonovna xursand bo'ladi, deb ko'ngli-dan o'tkazdi. Bular poyintar-soyintar fikrlar edi-yu, ammo umuman, xush yoqardi. Lekin shunga qaramay, rais qalbining eng teran bir yerida qandaydir igna mudom sanchib turardi. Bu bezovtalik ignasi edi. Bundan tashqari, shu

⁹ Kontramarka — teatr yo kontsertga kirish uchun pulsiz beriladigan ruxsatnoma

yerda, zina boshidayoq birdan raisning miyasida: «Ie, eshik surg'uchlangan bo'lsa, tarjimon ka-binetga qanday kirib qoldi ekan?! Nega buni u, ya'ni Nikonor Ivanovich, undan so'ramadi?» — degan fikrdan hushi og'ib qolayozdi. Rais ancha vaqtgacha zinaning pillapoyalariga baqrayib turib qoldi, lekin axiyr bunga parvo qilmaslikka va bu jumboqli savol bilan boshini qotirib o'tirmaslikka qaror qildi...

Rais kvartiradan chiqqan hamonoq, yotoqxonadan do'rillagan ovoz eshitildi:

— Menga yoqmadi bu Nikonor Ivanovich. U pixini yorgan qallob, uchiga chiqqan muttaham. Uni ikkinchi bu yerga kelmaydigan qilib yuborish mumkin emasmi?

— Messir, siz buyruq bersangiz bo'ldi!.. — qaerdandir Korovyovning ovozi eshitildi — lekin endi ovozi qaltiramas, balki jarangdor va ravon edi.

Keyin shu onning o'zida bu la'nati tarjimon dahlizda paydo bo'ldi, telefon nomerini terib, endi negadir yig'loqi ovoz bilan gapira boshladi:

— Allo! Sizga shuni ma'lum qilishni o'z burchim deb bilaman: Sadovaya ko'chasi chasidagi nomer uch yuz ikkinchi bis uy boshqarmasining raisi Nikonor Ivanovich Bosoy valyutafurushtlik qiladi. Ayni shu paytda uning nomer o'ttiz beshinchi kvartirasida, hojatxonadagi ventilyatsiya tuynugida gazeta qog'ozga o'ralgan to'rt yuz dollar yashirilgan. Bu gapirayotgan — yuqorida aytilgan uyning nomer o'n birinchi kvartirasida istiqomat qiluvchi Timofey Kvastsovman. Lekin mening nomimni sir tutishingizni o'tinib so'rayman. Zero, yuqorida nomi zikr etilgan raisning qasos olishidan qo'rqaman.

Shunday deb trubkani osib qo'ydi ablah.

Shundan keyin 50-kvartirada nimalar bo'lgani ma'lum emas, lekin Nikonor Ivanovichnikida ne hol yuz bergani bizga ma'lum. Rais o'z kvartirasida hojatxonaga kirib, ichidan eshikning ilgagini solib qo'ydi, so'ng portfelidan tarjimon zo'rlab qistirgan bir dasta pulni oldi-da, uni sanab to'rt yuz so'm ekanligini bildi. Nikonor Ivanovich shu pulni gazeta parchasiga o'rab, ventilyatsiya tuynugiga tiqib qo'ydi.

Yana besh minutdan keyin rais o'zining mo'jazgina yemakxonasida stol ortida o'tirardi. Uning umr yo'ldoshi sarishtalik bilan to'g'ralib, ustiga ko'k piyoz qalin qilib sepilgan bir tarelka selyodkani oshxonadan olib chikdi. Nikonor Ivanovich bir ryumka araq quyib, ichib yubordi, ikkinchi ryumkani quyib, uniyam ichdi-da, sanchqisiga birakayiga uch bo'lak selyodkani ildi... Xuddi shu payt eshik qo'ng'irog'i chalindi, Pelageya Antonovna ayni paytda bug'i chiqib turgan kastryulni yemakxonaga ko'tarib kirdiki, unga bir nazar tashlashning o'zida ichida nima borligini, olovrang quyruq karam sho'rva ichida jahonda eng totli narsa — ilik borligini his etish qiyin emas edi.

Nikonor Ivanovich so'lagini yutib, xuddi ko'ppakdek irilladi.

— E, padarlaringga la'nat! Tinchgina ovqatlanganiyam qo'yishmaydi. Hech kimni qo'yma, men yo'qman, yo'qman. Kvartira masalasida bo'lsa, ayt, boshni qoti-rishmasin. Bir haftadan keyin majlis bo'ladi.

Nikonor Ivanovichning xotini dahlizga g'izillab chiqib ketdi, o'zi esa o't ufuruvchi ko'lni eslatuvchi karam sho'rvadan cho'mich bilan uzunasiga darz ketgan ilik suyagini suzib oldi. Xuddi shu payt yemakxonaga ikki kishi kirdi, ular bilan kirgan Pelageya Antonovnaning rangi negadir quv o'chgan edi. Bu grajdanlarga ko'zi tushishi bilan Nikonor Ivanovich ham oqarib ketdi va o'rnidan turdi.

— Hojatxona qaerda? — qiyshiq yoqali oq ko'ylak kiygan birinchi grajdanin tashvishli ohangda so'radi.

Ovqat stolida bir narsa «to'q» etib ketdi (Nikonor Ivanovichning qo'lidan cho'mich tushib ketgan edi).

— Buyoqda, buyoqda, — dedi bidirlab Pelageya Antonovna.

Kelganlar darhol yo'lak tomonga otilishdi.

— Nima gap o'zi? — tortinibgina so'radi Nikonor Ivanovich kelganlar orqasidan ergasharkan. — Bizning kvartiramizda hech qanday shubhali narsa bo'li-shi mumkin emas... Kechirasiz... hujjatlaringiz...

Birinchi grajdanin keta turib Nikonor Ivanovichga hujjatini ko'rsatdi, ikkinchi grajdanin esa ayni shu topda hojatxonada, kursiga chiqib, ventilyatsiya tuynugiga qo'lini tiqqan edi. Nikonor Ivanovichning ko'z oldi qorong'ilashdi. Gazetani ochishgai edi, unda so'mlar emas, balki allaqanday cholning gasviri tushirilgan, ko'k bo'lib ko'k, yashil bo'lib yashil bo'lmagan notanish pullar chikdi. Lekin bularning qammasi Nikonor Ivanovichning ko'ziga g'ira-shira ko'rindi, chunki uning ko'z oldini qandaydir dog'lar qoplagan edi.

— Ventilyatsiya tuynugida dollarlar, — o'ychanlik bilan dedi birinchi grajdanin va Nikonor Ivanovichdan muloyim ohangda so'radi: — Paket siznikimi?

— Yo'q! — deb javob qildi Nikonor Ivanovich ko'rqinchli ovoz bilan. — Dushmanlarning ishi bu!

— Shunaqa ham bo'ladi, — deb qo'shilishdi birinchi grajdanin, so'ng yana muloyimlik bilan ilova qildi: — Bo'пти, qolganini ham topshirish kerak.

— Menda hech nima yo'q! Yo'q, azbaroyi xudo, qo'limga ham ushlamaganman bunaqa narsani! — jon-jahdi bilan chirqilladi rais.

U kiyim javoni oldiga yugurib borib, uning g'aladonini taraqlatib tortib oldi, u yerda yotgan portfelni olib ocharkan, bir-biriga qovushmagan gaplarni baqira boshladi:

— Mana shartnoma... ablah tarjimon solib qo'rgan... Korovyov... pensne taqqan!

U portfelni ochib, ichiga qaradi, keyin unga qo'lini tiqdiyu rangi ko'karib ketdi, qo'lidagi portfel karam sho'rvaga tushib ketdi. Portfelda hech nima: Styopaning xati ham, shartnoma ham, ajnabiy artistning pasporti ham, pul ham, kontramarka ham yo'q edi. Xullas, buklama metrdan boshqa hech vaqo qolmagan edi.

— O'rtoqlar! — jazavasi tutib baqirvordi rais.— Tutinglar ularni! Bizning uyga insu jinlar joylashib olipti!

Xuddi shu mahal Pelageya Antonovaning ko'ziga nima ko'rindi bilmaymiz-u, lekin u birdan qo'llarini bir-biriga urib chinqirdi:

— Voy, Ivanich, tavba qil! Gunohing yengillashadi! Ko'zlariga qon quyilgan Nikonor Ivanovich xotining boshida musht do'laytirdi va:

— Padar qusur ovsar! — deb xirilladi. Shundan keyin u zaiflashib, stulga o'tirdi, chamasi, taqdirga tan bermoqchi bo'ldi.

Bu mahal sinchkovlik dardiga chalingan Timofey Kondratevich Kvastsov rais kvartirasining ostonasida turib, eshikning kalit teshigiga goh mo'ralar, goh quloq tutar edi.

Yana besh minutdan keyin uyning bu paytda hovlida bo'lgan jami aholisi raisning ikki kishi kuzatuvida to'g'ri darvoza tomon yo'l olganini ko'rdi. Ularning gapiga qaraganda, Nikonor Ivanovichning rangi dokadek oqargan, xuddi mast kishiday gandraklab, bir nimalarni g'o'ldirab o'tib ketganmish.

Yana bir soatdai keyin noma'lum bir grajdanin o'n birinchi kvartiraga kirib keldi, bu payt Timofey Kondratevich qo'shnilariga raisni qanday qilib ilintirishganini huzur qilib, og'iz ko'pirtirib hikoya qilardi. Kelgan odam Timofey Kondratevichni barmog'i bilan oshxonadan dahlizga imladi, unga bir nimalar dedi, so'ng u bilan birga g'oyib bo'ldi.

O'ninchi bob

YaLTADAN XABARLAR

Nikonor Ivanovich baxtsizlikka uchragan paytda, 302-bis uyga yaqin yerda, o'sha Sadovaya ko'chasidagi Varete teatrining moliya direktori Rimskiyning kabinetida ikki kishi: Rimskiyning o'zi bilan Varete administratori Varenuxa bor edi.

Teatrning ikkinchi qavatidagi bu kattakon kabinetning ikki derazasi Sadovaya ko'chasiga, yozuv stoli ortida o'tirgan moliya direktorining orqasidagi uchinchi deraza Varetening yozgi bog'iga

ochilardiki, bu bog'da yaxna ichimliklari bo'lgan bufet, tir hamda ochiq estrada sahnasi bor edi. Kabinetdagi jihozlar: yozuv stoli, devorga osilgan bir dasta eski afishalar, ustida bir grafin suv turgan stolcha, to'rtta kreslo va qandaydir bir manzaraning chang bosgan eski maketi o'rnatilgan burchakdagi taglikdan iborat edi.

Yana, turgan gapki, bulardan tashqari, yozuv stolining yonida, Rimskiyning chap biqinida joydan-joyga ko'p ko'chirilaverib sirlari ko'chib ketgan temir kassa ham bor edi.

Stol ortida o'tirgan Rimskiyning bugun ertalabdan avzoi buzuq edi, lekin Varenuxa, buning aksi o'laroq, juda kayfi chog', keragidan ortiq serg'ayrat ko'rinardi. Ammo u shu g'ayratini nimaga sarflashni bilolmay garang edi.

Hozir esa Varenuxa kontramarka so'rayverib holi-joniga qo'ymayotgan odamlardan qochib bu yerga berkinib olgan edi. Bunday hollar teatrdagi yangi pro-gramma boshlangan paytlarda ayniqsa ko'proq avj olardi. Bugun esa xuddi o'shanaqangi kun edi.

Telefon jiringlashi bilan u tez trubkani olib, yolg'on gapira boshlardi:

— Kim? Varenuxami? U yo'q. Teatrdan chiqib ketdi.

— Iltimos, Lixodeevga yana telefon qilib ko'r, — derdi Rimskiy xunob bo'lib.

— Axir yo'q u uyida. Karpovni yuboruvdim. Kvartirada hech kim yo'q, deb keldi.

— Bu qanaqa bema'nigarchilik o'zi, — g'ijinib derdi Rimskiy, hisoblash mashinasini shaqillatib ishlatarkan.

Shu payt eshik ochilib, hozirgina chop qilingan qo'shimcha afishalarni bir quchoq qilib ko'tarib kapeldiner* kirdi. Yashil qog'ozga yirik-yirik qizil harflar bilan quyidagi so'zlar yozilgan edi:

**Bugun va har kuni Varete teatrida
programmadan tashqari professor Voland
sehrgarlik seanslari ko'rsatadi va fosh etadi**

Varenuxa afitani maket ustiga yoyib uzoqdan turib uni tomosha qildi va kapeldinerga, darhol hammasini yopishtirgani yuboring, deb buyurdi.

— Yaxshi afisha, darrov ko'zga tashlanadi, — dedi u kapeldiner orqasidan.

— Lekin menga hech ham yoqmayapti bu maynavozchilik, — deb to'ng'illadi Rimskiy muguz gardishli ko'zoynagi orqali afishaga o'qrayib qararkan. — Keyin, umuman, uni sahnaga qo'yishga kim ruxsat berdi o'zi, hayronman!

— Yo'q, Grigoriy Danilovich, aksincha, bu nihoyatda nozik narsa. Buning eng qiziq mohiyati — sehri fosh qilish payti.

— Bilmadim, bilmadim, menimcha, uyda hech qanday mohiyat yo'q, doim shunaqa tuturiqsiz narsalarni topib yuradi u! Hech bo'lmasa, ko'rsatmaydigan o'sha sehrgar-rini. Sen o'zing uni ko'rdingmi? Qay go'rdan topdi o'zi uni, jin ursin!

Ma'lum bo'lishicha, Varenuxa ham Rimskiyga o'xshab, sehrgarni ko'rmagan ekan. Kecha Styopa moliya direktorining oldiga, qo'lida shartnomaning xomaki nusxasi bilan (Rimskiyning ta'biricha, «o'pkasini qo'litiqlab») yugurib kelipti-yu, darhol oqqa ko'chirib, pul berishini buyuripti. Sehrgar esa pulni oliptiyu g'oyib bo'lipti, uni Styopadan boshqa hech kim ko'rmaptiyam.

Rimskiy yonidan soatini olib qaradi, ikkidan besh minut o'tganini ko'rdiyu fig'oni falak bo'ldi. Axir bu nima degan gap! Lixodeev taxminan soat o'n birlarda telefon qilib, yarim soatda yetib boraman, degan edi. Lekin u teatrgayam kelgani yo'q, uyidayam yo'q!

— Axir mening ishlarim to'xtab qoldi! — derdi g'ijinib Rimskiy, imzo chekilmagan bir to'p qog'ozga barmog'i bilan niqtarkan.

— Tag'in uniyam, Berliozga o'xshab tramvay bosib ketgan bo'lsa-ya? — derdi Varenuxa, telefon trubkasini qulog'iga tutib turarkan, vaholanki trubkadan paqqos uzun-uzun umidsizlik signali eshitilib turardi.

— Koshkiydi... — eshitilar-eshitilmas g'ijinib dedi Rimskiy.

Xuddi shu mahal kabinetga formal kamzul, furajka, qora yubka va oyog'iga tapochka kiygan bir

ayol kirib keldi. U kamariga osilgan kichkina sumkasidan chorburchak oq qog'oz bilan daftar oldi-da, so'radi:

— Varete shu yermi? Sizlarga o'ta shoshilinch telegramma. Ko'l qo'ying.

Varenuxa ayolning daftariga qandaydir aji-buji imzo chekdi, ayol chiqib ketib, eshik yopilgandan keyingina u chorburchak qog'ozni ochdi.

U telegrammani o'qib chiqib, hayratdan ko'zlari pir-pir ucha boshladi-yu, uni Rimskiyga uzatdi.

Telegrammada quyidagi so'zlar yozilgan edi: «Yaltadan Moskvaga. Varete. Bugun o'n biru o'ttizda jinoiy qidiruv bo'limiga tungi ko'ylak, shim kiygan sarpoychan, qo'ng'ir soch bir telba kelib, o'zini Varete direktori Lixodeev deb tanitdi. Direktor Lixodeevning qaerdaligi haqida Yalta jinoiy qidiruv bo'limiga shoshilinch telegramma yuboring».

— Ana xolos, pishdi gilos! — deb yubordi Rimskiy va ilova qilib dedi: — Endi shu yetmay turuvdi!

— Soxta Dmitriy, — dedi Varenuxa va tsefon trubkasini olib gapira boshladi: — Telegrafmi? Varete hisobidan. O'ta shoshilinch telegramma... Eshityapsizmi?.. «Yalta, jinoiy qidiruv bo'limi... Direktor Lixodeev Moskvada. Moliya direktori Rimskiy»...

Shundan keyin Varenuxa Yaltadan olingan ma'lumotga qaramay, yana Styopapi telefon orqali hamma-hamma yerdan axtara boshladi, ammo turgan gapki, uni hech yerdan topmadi. Varenuxa qo'lidan telefon trubkasini qo'ymagancha, yana qaerga qo'ng'iroq qilsam ekan deb bosh qotirib turgan edi, yana boya birinchi telegrammani olib kelgan ayol kirib kelib, Varenuxaga yangi konvertcha tutqazdi.

Varenuxa uni shosha-pisha ochdi-yu, o'qib chiqib hushtak chalib yubordi.

— Yana nima balo? — so'radi Rimskiy asabdan bir sapchib tushib.

Varenuxa telegrammani indamay moliya direktoriga uzatdi, u quyidagi so'zlarni o'qidi: «Ishonishingizni o'tinib so'rayman. Volandning gipnozi bilan Yaltaga tashlandim. Jinoiy qidiruv bo'limiga shaxsiyatimni tasdiqlovchi shoshilinch telegramma yuboring. Lixodeev».

Rimskiy bilan Varenuxa boshlari bir-biriga tekkuday bo'lib, telegrammani qaytadan o'qiy boshlashdi, o'qib chiqib, churq etmay bir-birlariga tikilib qolishdi.

— Grajdanlar! — dedi ayol achchig'i chiqib. — Oldin imzo cheking, keyin, xohlaganingizcha dim o'ynayvering! Axir men shoshilinch telegrammalar tarqataman.

Varenuxa ko'zini telegrammadan uzmasdi, daftarga qing'ir-qiyshiq qilib imzo chekdi, ayol ham chiqib ketdi.

— Axir sen u bilan telefonda soat o'n birlarda gaplashganmiding? — dedi administrator mutlaqo hayratlanib.

— G'irt maynavozchilik bu! — deb baqirib yubordi Rimskiy. — Gaplashdimmi, gaplashmadimmi, baribir, u hozir Yaltada bo'lishi mumkin emas! Voajab!

— U mast... — dedi Varenuxa.

— Kim mast? — so'radi Rimskiy, so'ng yana ikkov-lari bir-birlariga tikilib qolishdi.

Yaltadan telegramma yuborgan biron qallob yoki telba odam bo'lishi mumkin — bunga hech shubha yo'q edi; lekin boshqa narsa boshni qotirayotgan edi: o'sha yaltalik firibgar, kuni kecha Moskvaga kelgan Volandni qaerdan tanirkin? Shuningdek, u bilan Lixodeev o'rtasidagi munosabatni qayoqdan bila qoldiykin?

— «Gipnoz bilan...» — deb takrorladi Varenuxa telegrammadagi so'zlarni, — lekin u qayoqdan bilarkin Volandni? — U ko'zlarini pirpiratib turib birdan qat'iyat bilan chinqirib yubordi: — E yo'q, g'irt safsata bu! Ishonmayman, ishonmayman!

— Qaerda turipti o'zi o'sha la'nati Voland? — so'radi Rimskiy.

Varenuxa darhol inturist byurosiga qo'ng'iroq qildi va shu zahoti, Volandning Lixodeev kvartirasida joylashganligini xabar qilib, Rimskiyning og'zini ochirib qo'ydi. Shundan keyin u Lixodeev kvartirasiga qo'ng'iroq qilib, trubkadan eshitalayotgan uzun-uzun signalga uzoq vaqt quloq

solib turdi. Qaerdadir juda olisda og‘ir qo‘shiq ijro etayotgan mungli bir ovoz telefon signaliga omixta bo‘lib eshitalardi, shunda Varenuxa, telefon tarmog‘iga radio ulanib qolipti, deb ko‘nglidan o‘tkazdi...

— Hech kim javob bermayapti, — dedi Varenuxa trubkani ilarkan, — balki qo‘ng‘iroq qilsammikan...

U gapni tugatolmadi. Ostonada yana o‘sha ayol paydo bo‘ldi va ikkovlari: Rimskiy ham, Varenuxa ham ayolga peshvoz turishdi, u esa sumkachasidan, bu gal oq emas, qandaydir odmirang qog‘oz oldi.

— Bunisi endi juda qiyomat bo‘ldi, — dedi Varenuxa g‘ijinib, shosha-pisha xonadan chiqib ketayotgan ayolning orqasidan kuzatib qolarkan. Birinchi navbatda qog‘oz Rimskiyga tegdi.

Fotoqog‘ozga surati tushirilgan qora harflar bilan yozilgan quyidagi xatni aniq o‘qisa bo‘lardi:

«Mening dastxatim, imzoim kimligimni isbot-laydi. Imzoimni tasdiqlab shoshilinch telegramma yuboring, Voland orqasidan maxfiy kuzatuv olib boring. Lixodeev».

Varenuxa teatrlardagi yigirma yillik faoliyati paytida ko‘p g‘aroyib voqealarning shohidi bo‘lgan edi, lekin hozir aql-zakovatidan judo bo‘layotganday his qildi o‘zini, shunga ko‘ra quyidagi odmigina va o‘ta bema’ni jumladan o‘zga hech nima deya olmadi:

— Bunday bo‘lishi mumkin emas!

Lekin Rimskiy boshqacha yo‘l tutdi. U o‘rnidan turib borib, eshikni ochdi, kursida o‘tirgan kurer ayolga:

— Pochtalondan boshqa hech kimni kiritmang! — deb baqirdi-da, eshikni ichidan qulflab oldi.

So‘ng yozuv stolining g‘aladonidan bir dasta qog‘oz olib, undagi Styopaning dastxatlari va imzolarini fotogrammadagi yozuv va imzo bilan qiyos qila boshla-di. Varenuxa stolga ko‘kragini berib yotib olib, Rimskiyning yuziga qaynoq nafas qaytarardi.

— Bu dastxat uniki, — dedi nihoyat qat‘iyat bilan moliya direktori, Varenuxa esa xuddi aks sadodek takrorladi

— Uniki..

Administrator Rimskiyning yuziga qaradi, qaradiyu unda sodir bo‘lgan o‘zgarishdan serrayib qoldi. Shundoq ham cho‘pday oriq bo‘lgan moliya direktori, go‘yo yanayam ozib, hatto qarib qolganday, muguz gardishli ko‘zoynak taqqan ko‘zlarining avvalgi o‘qrayib qarashi yo‘qolib, ulardan nainki hayajon, hattoki hasrat paydo bo‘lgandek tuyuldi.

Odam nihoyatda qattiq hayratlangan damda o‘zini qanday tutsa, Varenuxa ham o‘zini shunday tutdi. U kabinetning u boshidan bu boshiga zir yugurdi, ikki marta, xochga tortilgan Isodek qulochini yozdi, grafindagi sarg‘ish suvdan bir stakanini birvarakayiga ichib yubordi-da, nihoyat shunday dedi:

— Tushunmayman! Tu-shun-may-man!

Rimskiy esa derazaga tikilganicha, astoydil bosh qotirib nimadir o‘ylardi. Moliya direktorining ahvoli juda og‘ir edi. Hoziroq, shu yerning o‘zida bu g‘ayritabiiy hodisa uchun tabiiy izoh kashf etish talab qilinayotgan edi.

U ko‘zlarini qisganicha, Styopaning bugun soat o‘n bir yarimlarda tungi ko‘ylakda, sarpoychan holda qandaydir o‘ta tez uchuvchi afsonaviy samolyotga chiqayotganini, keyin esa shu Styopaning o‘zini ayni o‘sha paytning o‘zida — soat o‘n bir yarimda Yalta aerodromida paypoqchan turganini ko‘z oldiga keltirib ko‘rdi... Jin ursin, g‘irt bema’nilik bu!

Balki bugun Styopaning kvartirasida turib u bilan gaplashgan odam Styopa emasdir? Yo‘q, Styopaning ovozi edi! Styopaning ovozini hech kim Rimskiychalik yaxshi tanimaydi! Boring, ana bugungi telefonda gapirgan Styopa emas ham deylik, axir kuni kecha oqshomga yaqin Styopa o‘z kabinetidan chiqib, to‘g‘ri mana shu kabinetga anavi tuguriqsiz shartnomani ko‘tarib kirib, o‘zining yengiltakligi bilan moliya direktorining zardasini qaynatgan edi-ku. Axir teatrda hech kimga hech pima demasdan, qanday qilib jo‘nab yo uchib ketishi mumkin? Agar kecha kechqurun uchib ketganida ham, Yaltaga bugun tushgacha yetib borolmagan bo‘lardi. Yo yetib olarmidi, a?

— Yaltagacha necha kilometr? — so‘radi Rimskiy. Varenuxa zir yugurishdan to‘xtab, baqirib berdi:

— Ha, o‘yladim! Buniyam o‘yladim! Temir yo‘l bilan Sevastopolgacha bir yarim ming kilometrcha keladi. Yaltagacha yana sakson kilometr qo‘sh. Lekin samolyotda kamroq bo‘ladi, albatta..

Hm... Ha... Poezd haqida gap ham bo‘lishi mumkin emas. Xo‘sh, unda qanday borib qoldi? Qiruvchi samolyotdami? Kim ham qiruvchi samolyotga chiqarardi sarpoychan Styopani? Nima uchun? Balkim u Yaltaga uchib borgandan keyin etigini yechgandir? Yana: Nima uchun? Keyin, etigi bo‘lganida ham uni qiruvchi samolyotga chiqarmagan bo‘lardilar! Shoshmang, qiruvchi samolyotning bunga nima daxli bor o‘zi? Axir, aniq qilib yozilgan-ku: jinoiy qidiruv bo‘limiga kunduz o‘n bir o‘ttizda kirib keldi deb, lekin u Moskvada telefon orqali gaplashganida soat... ie, qiziq-ku... Shu chog‘ Rimskiyning ko‘zi oldida o‘z soatining tsiferblati ko‘rindi... U soat millarining qay alfozda turgapini eslay boshladi. Yo tavba! Esiga turgandi: o‘n birdan yigirma minut o‘tgan edi. Bu qanaqasi bo‘ldi? Agar Styopa telefondagi suhbatdan keyii, aerodromga yugurib, u yerga, aytaylik, besh minutda yetib borgan deb faraz qilinsa (lekin sirasini olganda, bunga ham hech aql bovar qilmaydi), unda samolyot besh minut ichida ham havoga ko‘tarilib, ham ming kilometrdan ko‘proq masofani bosib o‘tib, Yaltaga qo‘ngan bo‘ladimi? Bundan chiqdi, samolyot soatiga o‘n ikki ming kilometrdan ham ko‘proq masofani uchib o‘tarkan-da!!! Bu aslo mumkin emas, demak, Styopa ham Yaltada emas.

Xo‘sh, yana qanday yo‘l qoldi? Gipnozmi? Odamzodni birvarakayiga ming kilometr masofaga uloqtirib yubora oladigan hech qanday gipnoz yo‘q dunyoda! Demak, Styopa o‘zini Yaltadadek tuygan! Hay, unga shunday tuyulgan bo‘lishi mumkin, lekip Yalta jinoiy qidiruv bulimiga ham shunday tuyulgan deb o‘ylaysizmi?! E, yo‘k,, kechirasiz-u, bunday bo‘lishi mumkin emas!.. Axir gelegrammalar o‘sha yoqdan kelyaptimi?

Moliya direktorining yuzida dahshat aks etgan edi. Shu payt tashqaridan eshik bandini burab, torta boshlashdi, kur‘er ayolning jon-jahd bilan chirqillagani niitildi:

— Mumkin emas! O‘ldirsangiz ham kiritmayman! Majlis bo‘lyapti!

Rimskiy, baholi qudrat, o‘zini qo‘lga olib, telefon trubkasini ko‘tardi:

— Shoshilinch Yalta bilan ulang.

«Oqilona fikr», — deb ko‘nglidan o‘tkazdi Varenuxa.

Lekin Rimskiy Yalta bilan gaplasha olmadi. U trubkani ilib, dedi:

— Aksiga yurib, liniya shikastlangan.

Negadir liniyaning shikastlangani uni, ayniqsa, qattiq ranjitdi, hattoki o‘ylantirib ham qo‘ydi. U bir oz o‘yga tolib turgach, bir qo‘li bilan yana trubkani oldi, ikkinchi qo‘li bilan esa trubkaga aytayotgan so‘zini yoza boshladi:

— O‘ta shoshilinch telegramma qabul qiling. Varete. Ha. Yalta. Jinoiy qidiruv bo‘limiga. Ha. «Bugun soat o‘n bir yarimlarda Lixodeev Moskvada men bilan telefon orqali gaplashdi, nuqta. Shundan keyin xizmat joyiga kelmadi va uni telefon orqali axtarib topa olmayapmiz, nuqta. Dastxatni tasdiqlayman, nuqta. Zikr etilgan artistni kuzatish chorasini ko‘ryapman. Moliya direktori Rimskiy».

«Juda ma‘nili fikr!» — deb o‘yladi Varenuxa, lekin o‘yini oxiriga yetkazmay, miyasidan boshqa so‘zlar «lip» etib o‘tdi. «Bema‘nilik! U Yaltada bo‘lishi mumkin emas!»

Bu payt Rimskiy bunday qildi: hamma olingan telegrammalarni, ularga qo‘shib o‘z telegrammasining nusxasini yaxshilab taxtlab paketga soldi, paketni konvertga solib, uni yelimpladi, konvert ustiga bir necha so‘z yozib, uni Varenuxaga tutqazar-kan, dedi:

— Sen, Ivan Savelevich, hoziroq shaxsan o‘zing olib borib ber. O‘zlari bosh qotirib ko‘rishsin.

«Mana bu haqiqatan ham bama‘ni fikr bo‘ldi!» — deb o‘yladi Varenuxa va konvertni portfeliga solib qo‘ydi. Keyin, u har ehtimolga qarshi, Styopaning te-lefoni nomerini yana bir marta terib ko‘rib, bir oz quloq solib turdi-da, birdan xursand bo‘lib sirli tarzda ko‘zini qisa boshladi. Rimskiy hushyor tortib bo‘ynini cho‘zdi.

— Artist Voland kerak edi! — muloyimlik bilan dedi Varenuxa.

— U kishi bandlar, — deb javob qildi trubkada bir qaltiroq ovoz, — kim so‘rayapti?

— Varete administratori Varenuxa.

— Ivan Savelevich? — shodlanib qichqirib yubordi trubkadagi ovoz. — Benihoya xursandman ovozingizni eshitganimdan! Salomatligingiz qalay?

— Mersi, — javob qildi hayron qolgan Varenuxa, — kim bu gapirayotgan?

— Uning yordamchisi, yordamchi va tarjimoni Korovyovman, — deb javrardi trubkadagi ovoz, — kamina xizimatingizga tayyorman, e'zozli Ivan Savelevich! Nima ishingiz bo'lsa, hech tortinmay menga aytavering. Qulog'im sizda!

— Kechirasiz, Stepan Bogdanovich Lixodeev hozir uyda yo'qmi?

— Afsuski, yo'qlar! Yo'qlar! — shang'illadi trubka. — Ketganlar.

— Qayoqqa?

— Shahar tashqarisiga, mashinada sayr qilgani..

— Qa... qayoqqa? Sa... sayrga?.. Qachon qaytib keladi.

— Bir oz toza havoda dam olamanu qaytib kelaman, deb aytdilar!

— Tushunarli... — dedi esankirab qolgan Varenuxa. — Mersi. Iltimos, mose Vollandga aytib qo'ysangiz, u kishi bugun sahnaga uchinchi bo'limda chiqadilar.

— Aytaman. Bo'lmasam-chi. Albatta. Shoshilinch garzda. Shak-shubhasiz. Aytaman, — trubkadan uzuq-uzuq javob keldi.

— Xo'p, omon bo'ling, — dedi ajablangan Varenuxa.

— Mening eng samimiy, eng otashin salomimni va istaklarimni qabul qilgaysiz! — derdi trubka. — Sizga muvaffaqiyatlar! Omad, baxt-saodat tilayman. Salomat bo'ling!

— Hammasi ravshan! Aytuvdim-ku! — deb baqirdi administrator jig'ibiyroni chiqib. — Hech qanaqa Yalta-palta yo'q; shahar tashqarisiga sayrga ketipti!

— Agar shu rost bo'lsa, — dedi g'azabdan rangi dokadek oqarib ketgan moliya direktori, — bunday to'ng'izlikni nima deb atashni ham bilmayman!

Shu payt administrator sapchib turib ketib shunday shang'illab baqirvordiki, Rimskiy seskanib ketdi:

— Bo'ldi! Esimga tushdi! Pushkinoda «Yalta» degan cheburekxona ochilgan! Hammasi tushunarli! Styopa o'sha yoqqa borgan, molday ichib olib, endi o'sha yerdan telegramma yuborib yotipti!

— Bu endi g'irt bema'nilik, — dedi Rimskiy asabdan yonog'i pir-pir uchib, azbaroyi g'azablanganidan ko'zlarida o't chaqnarkan, — hali shoshmay tursin, bu sayr unga juda qimmatga tushadi, — shunday deb turib u birdan to'xtab qoldi va taraddudlanib ilova qildi: — Ie, jinoiy qidiruv nima bo'ladi...

— E, safsata u! Uning odatdagi nayrangi, — deb Rimskiy so'zini bo'ldi qiziqqon administrator va so'radi: — Paketni eltib beraveraymi?

— Albatta, — dedi Rimskiy.

Shu payt eshik ochilib, yana o'sha ayol kirib keldi... «O'sha!» — deb o'yladi Rimskiy negadir ma'yuslik bilan. Ikkovlari ham pochta ayolga peshvoz turishdi.

Bu galgi telsgrammada quyidagi so'zlar yozilgan edi:

«Tasdiqlaganingiz uchun rahmat. Jinoiy qidiruv bo'limi adresiga men uchun shoshilinch besh yuz yuboring, ertaga Moskvaga uchaman. Lixodeev».

— Jinni bo'lib qolipti... — dedi Varenuxa zo'r-bazo'r.

Rimskiy esa kalitni sharakdatib, temir kassa yashigini ochdi-da, undan besh yuz so'm pulni sanab olib, qo'ng'iroq chalib kurerni chaqirdi, pulni uning qo'liga tutqazib, telegrafga yubordi.

— Esing joyidami, Grigoriy Danilovich? — dedi Varenuxa o'z ko'zlariga ishonmay. — Menimcha, pul yuborib bekor qilyapsan.

— Bekor bo'lsa, qaytib keladi, — dedi Rimskiy sekingina, — lekin bu maishatbozligi uchun u hali rosa adabini yeydi, — so'ng Varenuxaning portfeliga ishora qilib qo'shib qo'ydi: — Sen boraqol, Ivan Savelevich, fursat g'animat.

Shundan keyin Varenuxa qo'lida portfeli bilan kabinetdan o'qday otilib chiqib ketdi.

U pastki qavatga tushib, kassa oldida turnaqator tizilishib navbatda turgan odamlarni ko'rdi, kassir ayoldan, yaqin bir soat ichida bittayam bilet qolmas-ligini, chunki qo'shimcha afishani o'qigan odamlar gala-gala bo'lib kslayotganini eshitdida, kassir ayolga loja va parterdan o'ttizta eng yaxshi joyni sotmay, chegirib olib qo'yishni buyurdi, so'ng g'izillab chiqib, kontramarka so'rab xiralik qiluvchilarning ko'zini shamg'alat qilib, shu zahoti kepkasini olgani o'z kabi-netiga sho'ng'idi. Lekin u kabinetga kirishi bilan telefon jiringlab qoldi.

— Eshitaman! — dedi baqirib Varenuxa.

— Ivan Savelevichmi? — deb so'radi telefonda nihoyatda yoqimsiz ping'illagan ovoz.

— Hozir u teatrdagi yo'q! — deb Varenuxa chinqirgan ediyamki, telefondagi ovoz uning so'zini bo'ldi:

— Maynavozchilikni qo'ying, Ivan Savelevich, gapimni eshiting. Qo'lingizdagi telegrammalarni hech qayoqqa olib ham bormang, hech kimga ko'rsatmang ham.

— Kim o'zi bu gapiryapkan? — deb baqirdi Varenuxa. — Hazilni bas qiling, grajdanin! Hozirning o'zida kimligingizni aniqlaymiz! Nomeriz?

— Varenuxa, — dedi yana o'sha xunuk ovoz, — sen o'zi rus tilini tushunasanmi? Telegrammalarni hech qayoqqa olib borma.

— Ie, hali shunaqa shilqimmasiz? — baqirdi administrator g'azablanib. — Shoshmay turing hali! Bu qilmishingiz uchun adabingizni berishadi, — u yana bir nimalar deb dag'dag'a qildi-da, birdan jim bo'lib qoldi, chunki trubkada uni endi hech kim eshitmayotgan edi.

Shu choq, mo'jaz kabinetga birdan qorong'i tusha boshladi. Varenuxa kabinetdan o'kday otilib chiqib, eshikni «qars» etib yopdi-da, yon tomondagi yo'lakdan yozlik bog' tomon yugurdi.

Administrator asabiylashgan va qattiq hayajonda edi. Chunki u, boyagi sullohona qo'ng'iroq qilgan bezorilar albatta biron nojo'ya nayrang ko'rsatishadi-yu, o'sha nayranglari Lixodeevning g'oyib bo'lishiga aloqador bo'ladi, deb o'ylagan edi. Shu bois, o'sha yovuz piyatli odamlarni fosh qilish istagi administratorni tinch qo'ymas, eng qiziq tomoni shundaki, qandaydir ko'ngilli bir voqea sodir bo'lishini oldindan his qila boshlagan edi u. Odatda, biron yerga juda muhim xabar yetkazib, butun jamiyatning diqqat-e'tiboriga musharraf bo'lishga intilgan odamda tug'iladi bunday hissiyot.

Bog'da birdan qattiq shamol turib, administratorning yo'lini to'smoqchi, uni ogohlantirmoqchi bo'lganday, ko'zlariga qum purkadi. Ikkinchi qavatda bir deraza oynasi singudek bo'lib qarsillab yopildi, jo'ka daraxtlarining qir uchlari bezovta pguvilladi. Qosh qorayib, sal salqin tushdi. Administrator ko'zlarini ishqalab momaqaldiraqdan da-rak beruvchi osti zarrang bulut Moskva uzra pastlab suzayotganini ko'rdi. Olisdan dag'al qaldiragan ovoz eshitildi.

Varenuxa qanchalik shoshayotgan bo'lmasin, yozlik hojatxonaga birrov kirib, montyorning elektr lampasiga sim to'r kiydirgan yo kiydirmaganini tekshirish istagidan voz kecha olmad.

U tir yonidan yugurib o'tib, quyuq o'sgan siren butalari orasiga kirdi, havorang bo'yoq bilan bo'yalgan hojatxona shu yerda joylashgan edi. Montyor sarishta odam ekan, erkaklar bo'limida, shiftga o'rnatilgan lampa sim to'r bilan to'silgan edi, lekin administratorni bu yerda boshqa narsa ranjitgan edi: momaqal-diroq oldidan kun xiyla qorong'ilashgan bo'lishiga qaramay, hojatxona devorlariga ko'mir va qalam bilan yozib tashlangan har xil bema'ni gaplarni bemalol o'qisa bo'lardi.

— Obbo, axir bu qanaqa... — deb administrator endi gap boshlagan edi hamki, birdan orqasidan kimningdir xurillagan ovozi eshitildi:

— Sizmisiz bu, Ivan Savelevich?

Varenuxa seskanib ketdi, orqasiga o'girilib, afti mushuknikiga o'xshab ketuvchi bir baqaloq odamni ko'rdi.

— Ha, men, nimaydi? — g'ijinib javob qildi Varenuxa.

— G'oyat, bag'oyat xursandman, — dedi mushuksimon baqaloq odam miyovlaganday bo'lib, so'ng birdan qulochkashlab turib uning quloq-chakkasiga shunday tarsaki tushirdiki, administratorning boshidan kepkasi uchib ketib, o'tirg'ich kavagiga tushib g'oyib bo'ldi.

Baqaloq odamning zarbasidan butun hojatxona pirillab yongan chirokdan bir zumga yorishib ketdi va momaqaldiroq gumburlab unga jo‘r bo‘ldi. Keyin yana bir bor chaqmoq chakdi va administratorning ro‘parasida sochlari naq olovdek malla, bir ko‘ziga oq tushgan, og‘zidan so‘yloq tishi chiqib turgan, yelkalari pahlavonona, ammo o‘zi kichkinagina yana bir jonzod paydo bo‘ldi. Mana shu ikkinchi jonzod, chamasi, chapaqay bo‘lsa kerak, administratorning ikkinchi chakkasida «shavla» qaynatdi. Bu zarbaga jo‘r bo‘lib yana osmonda momaqaldiroq gumburladi, hojatxonaning taxta tomiga shatir-shutir jala quya boshladi.

— Nima qilyapsizlar, o‘rtoql... — deya pichirladi esi og‘ib qolgan administrator, lekin shu zahoti, jamoatchilik hojatxonasida begunoh odamga hujum qilgan bezorilarni «o‘rtoqlar» deb atash to‘g‘ri kelmasligini tushunib xirilladi: — grajda... — lekin ularning bu nomga ham munosib emasliklarini fahmladi, ayni shu payt ikki bezoridan birining uchinchi dahshatli zarbasiga duch keldiyu burnidan laxta-laxta bo‘lib oqayotgan qon ko‘ylagini bo‘yadi.

— Portfelingda nima bor, yaramas? — deb chiyilladi mushuknamo odam. — Telegrammalarmi? Ularni hech qayoqqa olib borma deb telefonda seni ogohlanti-rishmabmidi? Ogohlantirishuvdimi deb so‘rayapman sendan!

— Ogoh... ogohlash... lantirishuvdi... — deb entika-entika javob qildi administrator.

— Shunga qaramay yugurib qopsan-da? Ber buyoqqa portfelni, gazanda! — boya telefonda eshitilgan manqa ovoz bilan baqirdi ikkinchi maxluq va Varenuxaning titroq qo‘llaridan portfelni tortib oldi.

Keyin ikkovlari administratorni ikki tomondan qo‘ltiqib olib, uni bog‘dan sudrab chiqishdi-yu, Sadovaya ko‘chasi bo‘ylab g‘izillatib olib ketishdi. Momaqaldiroq tobora kuchliroq gumburlab, daryo bo‘lib oqayotgan yomg‘ir suvi kanalizatsiya o‘pqnolariga guvillab, shovullab tushar, hammayoqda suv sathida «chuchvara kaynar», to‘lqinlar paydo bo‘lar, tomga yoqqan yomg‘ir suvi tarnovlarga sig‘may, ular yonidan sharillab oqib tushar, darvozalar ostidan ko‘piklangan yomg‘ir suvi seldek oqib chiqardi. Sadovaya ko‘chasida bironta ham girik jon qolmagan edi, binobarin, Ivan Savelenichni hech kim xalos eta olmasdi. Chaqmoq chaqqandagina lip-lip ko‘zga tashlangan bezorilar loyqa suv oqimlaridan hatlab, chalajon administratorni bir zumda 302-bis uyiga yetqizib kelishdi-yu, lip etib bostirmaga kirishdi. Bu yerda ikkita yalangoyoq ayol, tufli va paypoqlarini qo‘llariga yechib olganча devorga suqilib turishardi. Keyin, bezorilar oltinchi pod‘ezd eshigi tomon yugurishdi. Hushidan deyarli ketib bo‘lgan Varenuxa beshinchi qavatga olib chiqilib, Styopa Lixodeevning unga yaxshi tanish bo‘lgan kvartirasining nimqorong‘i dahliziga uloqtirildi.

Bu yerda ikki bosqinchi g‘oyib bo‘lib, ular o‘rnida mallasoch, ko‘zlari fosfordek yaraqlovchi qip-yalang‘och bir qiz paydo bo‘ldi.

Varenuxa boshiga tushgan falokatlar ichida eng dahshatlisi shu ekanligini fahmladi, qattiq ingradiyu devor tomon tisarildi. Qiz esa administrator oldiga yuzma-yuz kelib, ikkala qo‘lini uning yelkasiga tashladi. Varenuxaning sochlari dahshatdan tikka turdi, chunki u shalabbo bo‘lgan sovuq ko‘ylagi orqali ham qizning muz singari sovuq kaftlarini his etgan edi. — Kel, seni bir o‘pay, — muloyim ovoz bilan dedi qiz va uning pirpiragan ko‘zlari Varenuxaning ko‘zlariga yaqinlashdi. Shunda Varenuxa hushidan ketdiy qiz bo‘sasini his etmadi.

O‘n birinchi bob

IKKI IVAN

Daryoning narigi sohilidagi, bundan bir soatgina burun may quyoshi shu‘lasiga g‘arq bo‘lib turgan qarag‘ayzor endi xiralashib, chaplashib, oxiri g‘oyib bo‘ldi.

Deraza tashqarisida sharros quyayotgan yomg‘ir sidirg‘a pardaga o‘xshab tuyulardi. Osmonda dam-badam olov iplar porlab, samo tors-tors yorilar, bemor yotgan xona lipillovchi qo‘rqinchli shu‘laga

g'arq bo'lardi.

Ivan ko'pirib, qaynab oqayotgan loyqa daryoga tikilganча o'z karavotida tovushsiz yig'lab o'tirardi. Har gal momaqaldiroq gumburlaganida u ayanchli chinqirar, qo'llari bilan yuzini qoplab olardi. U yozib tashlagan varaqlar yerda sochilib yotardi; momaqaldiroq arafasida xonaga huvillab esib kirgan shamol ularni har tomonga uchirib yuborgan edi.

Shoirning dahshatli konsultant to'g'risida ariza yozishga urinishlari hech qanday samara bermadi. U semiz feldsher ayoldan (uning ismi-sharifi Praskovya Fyodorovna edi) qog'oz bilan kaltagina qalam olgan zahoti ishchan odamlardek kaftlarini bir-biriga ishqalab shosha-pisha stolcha yoniga o'tirgan edi. U avvaliga g'ayrati jo'shib, xatni shunday boshladi:

«Militsiyaga. MASSOLIT a'zosi Ivan Nikolaevich Bezdombnydan. Ariza. Kecha kechqurun men marhum M. A. Berlioz bilan Patriarx ko'liga borgan edim...»

Lekin shoirning fikri shu zahotiyog, asosan «marhum» degan so'z tufayli chuvalashib ketdi. Ariza boshidan betuturiq bo'lib chiqayotgan edi: bu qanaqasi o'zi — marhum... bilan borgan edim? Marhumlar yurmaydi! To'g'ri-da, yana jinniga yo'yib yurishsa-ya!

Ivan Nikolaevich shu xayolga borib, yozganini tuzata boshladi. Endi bunday bo'lib chikdi: «...keyinroq olamdan o'tgan M. A. Berlioz bilai...» Bu ham muallifni qoniqtirmadi. Uchinchi marta tahrir qilishga to'g'ri keldi, lekin unisi avvalgi ikkitasidan ham battar bo'lib chiqdi: «...Tramvay bosib ketgan Berlioz bilan...» — yana, buning ustiga anavi hech kim bilmaydigan adash familiyasi kompozitorning shoir miyasiga xira pashshadek yopishib olgani ortiqcha, shuning uchun: «... kompozitordan boshqa Berlioz...» — deb qo'yishga to'g'ri keldi.

Ivan bu ikki Berlioz bilan qiynalib ketib, hamma yozganlarini chizib tashladi. O'quvchi diqqatini boshlanishdan o'ziga tortib olish uchun juda ta'sirli, kuchli so'zlardan boshlamoqchi bo'ldi-yu, tramvayga chiqqan mushuk haqida yozib, shundan keyin uzilgan kalla epizodiga o'tdi. Uzilgan bosh va konsultantning bashorati uning miyasida Pontiy Pilat haqidagi fikrlarni uyg'otdi, shunda Ivan, yana ham ishonchliroq bo'lishi uchun prokurator haqida eshitganlarini batafsil bayon qilishga ahd qildi.

Ivan tirishqoqlik bilan ishlarkan, yozganlarini chizib tashlar, yangi so'zlar kiritar, hattoki Pontiy Pilatning, undan keyin orqa oyoqlarida turgan mushukning rasmini ham chizishga urinib ko'rdi. Biroq rasmlar ham yordam bermadi — shoirning arizasi tobora chigallasha, g'alizlasha bordi.

Qirralari jimirlovchi mudhish bulut yaqinlashib kolib, qarag'ayzor ustini burkagan va kuchli shamol turgan paytda Ivan o'zining holsizlanganini, ariza yozishni eplolmasligini his qildi-yu, shamol uchirib yuborgan varaqlarini yerdan yig'ishtirib ham o'tirmay, alam bilan tovushsiz yig'lay boshladi.

Momaqaldiroq paytida oqko'ngil feldsher ayol Praskovya Fyodorovna shoirdan xabar olgani kirdi, kiridiyu uning yig'lab o'tirganini ko'rib qo'rqib ketdi va chaqmoqdan bemor cho'chimasin deb darpardani yopdi, yerda sochilib yotgan varaqlarni yig'ishtirib, g'izillaganча vrach huzuriga yugurdi.

Vrach kelib, Ivanning qo'liga ukol qildi, so'ng: endi boshqa yig'lamaysiz, hozir hammasi o'tib ketadi, o'zgaradi, unut bo'ladi, deb unga taskin berdi.

Vrach to'g'ri aytgan ekan. Hademay daryo ortidagi o'rmon avvalgi qiyofasiga kirdi. Avvalgi beg'ubor holiga qaytgan musaffo osmon ostida o'rmondagi har bir daraxt yaqqol ko'zga tashlana boshladi, daryo ham tinch oqa boshladi. Ukol qilishgan zahoti g'ussa ham shoirni tark eta boshladi, mana endi u o'z karavotida osmonga yoyilgan kamalakni bamaylixotir kuzatib yotardi.

Bu hol oqshomgacha davom etdi, u kamalakning asta-sekin g'oyib bo'lganini ham, osmonning quti o'chib, mahzun bo'lganini ham, o'rmonning qora tusga kirganini ham payqamay qoldi.

Ivan qaynoq sut ichib yana o'ringa yotdi, mulohazalari o'zgarganini his qilib, o'zi ham hayron qoldi. Shaytonnamo la'nati mushuk haqidagi fikri mayinlashdi, uzilgan kalla endi uni cho'chitmas, shunga ko'ra, Ivan buni xotirasidan faromush qilib, endi, sira-sini olganda, bu shifoxonada yotish hecham yomon emas, Stravinskiy bama'ni va mashhur odam, u bilan muloqotda bo'lish nihoyatda ko'ngilli, buning ustiga momaqaldiroqdan keyin oqshom havosi g'oyatda totli va tarovatli bo'larkan, deb o'ylay boshladi.

Hasrat uyi pinakka ketdi. Sokin yo'laklardagi sirlangan oq lampalar o'chib, ular o'rniga, qoidaga ko'ra havorang tungi chiroqlar yondi, eshiklar ortida yo'lakka to'shalgan rezina poyandoz ustida ohista yurgan feldsher ayollarning oyoq tovushlari tobora kamroq eshitila boshladi.

Endi Ivan shirin orom olib yotarkan, goh shiftdagi abajur ostidan mayin shu'la sochayotgan chiroqqa, goh qora o'rmon ortidan bosh ko'tarib chiqayotgan oyga nigoh tashlab, o'zi bilan o'zi suhbatlashardi.

— O'zi nega buncha qattiq hayajonlandima Berliozni tramvay bosib ketganiga? — deb mulohaza qilardi shoir. — Shungayam ota go'ri qozixonami? Nima, u mening yetti tug'ib bir qolganimmidi? Agar bu masalani yaxshilab tahlil qilinadigan bo'lsa, men, hatto durustroq ham bilmas ekanman marhumni. Darhaqiqat, uning to'g'risida nima bilardim? Hech narsa, agar uning boshi kal, tili juda burro ekanligini aytmasam. Undan keyin, grajdanlar, — Ivan kimlargadir murojaat qilganча gapini davom ettirdi, — kelinglar, bir narsani oydinlashtirib olaylik: qani, menga tushuntirib bering-chi, nega endi men anavi bir ko'zi o'lik va qora shubhali konsultant, sehrgar va professorga itday tashlandim o'zi? Sham ushlab olib ichki ishtonda uni orqasidan telbalarcha quvishimning, undan keyin, restoranda ko'rsatgan bema'nigarchilikning nima keragi bor edi?

— E, yo'q, yo'q, — dedi avvalgi Ivan shoirning yo' ichida, yo boshi uzra turgan yangi Ivanga qat'iyat bilan, — har qalay, professor Berliozning boshi uzilajagini oldindan bashorat qildimi? Demak, nega hayajonlanmaslik kerak ekan?

— Masala boshqa yoqda, o'rtoqlar! — deb e'tiroz bildirdi yangi Ivan avvalgi Ivanga. — Buning tagida qandaydir bir palidlik borligi hatto go'dakka ham ayon. O'sha konsultant yuz foiz favqulodda va sirli shaxs. Lekin eng qiziq tomoni ham shunda-da! U Pontiy Pilat bilan shaxsan tanish bo'lgan ekan, bundan ham antiqaroq yana nima bo'lishi mumkin? Patriarx ko'li bo'yida g'irt ahmoqona g'alva ko'targandan ko'ra undan muloyimlik bilan Pilat va mahbus Ha-Notsri to'g'risida batafsil so'zlab berishni iltimos qilinsa, to'g'ri bo'lmasmidi?

Men bo'lsam boshimga qayoqdagi g'alvani orttirib yuribman! To'g'ri, jurnal muharririni tramvay bosib ketgani — muhim hodisa, albatta! Lekin nima, shu bilan jurnal yopilib qolarmidi? Hay, iloj qancha: odamzod o'lmay qolmaydi, hatto tasodifan ham o'lishi mumkin, deb juda haq gap aytilgan. Hay, joyi jannatda bo'lsin! Nima qipti, o'rniga boshqa muharrir tayinlanadi, ehtimol, bunisi yana ham so'zamolroq bo'lar.

Yangi Ivan bir oz mudrab olgach, eski Ivandan so'radi:

— Xo'sh, bu vaziyatda men kim bo'ldim?

— Ahmoq! — dedi kimdir do'rillagan ovozdagi aniq qilib, lekin bu na yangi, na avvalgi Ivanning ovozi edi, balki konsultantning yo'g'on ovozigaga judayam o'xshab ketardi.

Lekin Ivan «ahmoq» degan so'zdan negadir hech xafa bo'lmadi balki hatto xushtaajjub bilan jilmayib ko'ydi-yu, ko'zi ilinib jim bo'lib qoldi. Ivan pinakka ketarkan, ko'z oldida tanasi fil oyog'ini eslatuvchi palma daraxti ko'rindi, mushuk ohista yonidan o'tib ketdi — u qo'rqinchli emas, quvnoq ko'rinardi. Xullas, Ivanni endigina uyqu elita boshlagan ham ediki, birdan deraza panjarasi tovushsiz bir tomonga surildi va balkonda o'zini oy shu'lasidan panaga oli-ga urinayotgan sirli bir shaxs paydo bo'ldi, u Ivanga barmog'i bilan po'pisa qildi. Ivan aslo qo'rqmay karavotidan turib, balkonda bir erkak turganini ko'rdi. Bu erkak barmog'ini labiga bosib pichirladi:

— Tsss!

O'n ikkinchi bob

SYeHRGARLIK VA UNING FOSH ETILISHI

Boshiga sariq rangli teshik kotelok-shlyapa, egniga katak shim, oyog'iga yaltiroq botinka kiygan, noksimon burni qip-qizil kichkinagina bir odam Varete sahnasiga ikki g'ildirakli oddiy velosiped

minib chikdi. U fokstrot sadosi ostida sahnani bir marta aylangach, burg'i chalib zafar na'rasini tortgan edi, velosiped orqa g'ildiragiga turib oddi. Kichkina odam bitta g'ildirakda bir oz sahna aylangach, oyog'ini osmonga ko'tarib, velosipedni qo'li bilan boshqara boshladi va ayni paytda uning old g'iddiragini chiqarib olib parda orqasiga dumalatib yubordi, so'ng velosiped tepkilarini qo'li bilan aylantirgancha bir g'ildirakda yurishni davom ettirdi.

Shundan keyin egniga triko va hammaoyog'iga kumush yulduzchalar yopishtirilgan yubka kiygan, to'ladan kelgan sariq soch ayol bir g'ildirakli judayam baland velosiped minib chiqib, u ham sahnada aylana boshladi. Kichkina odam bu ayol bilan to'qpash kelganida boyagadagi kotelok-shlyapasini oyog'i bilan yechib, chinqirib salomlashardi.

Nihoyat, sakkiz yoshlardagi afti qarimsiq bir bola avtomobilning kattakon gudogi osilgan qo'shg'ildirakli jajjigina velosiped minib chiqib, kattalar oyog'i ostida o'ralashib, g'izillab yura boshladi.

Uchchala artist sahnada bir necha marta gir-gir aylangach, orkestrdagi barabanning vahimali sadosi ostida yugurib sahna labiga kelishgan edi, birinchi qatorda o'tirgan tomoshabinlar «voh», deb o'tirgan yerlarida orqaga tashlanishdi, chunki odamlarning nazarida, uchchala artist ham velosipedlari bilan birga orkestr joylashgan chuqurga yiqilib tushayotganday bo'lib tuyulgan edi.

Lekin artistlar, velosipedlarining oldingi g'ildiraklari musiqachilar ustiga qulagudek bo'lgan bir paytda taqqa to'xtashdi. Velosipedchilar «Ap!» deya qattiq qichqirishib, yerga sakrab tushdilar, ayni paytda sariq soch ayol tomoshabinlarga havoyi bo'sa yubordi, go'dak esa gudogini bibilatib kulgili signal berdi.

Gulduros qarsaklar binoni larzaga keltirdi, havorang parda sahnaning ikki tomonidan bir-biriga yaqinlashib kelib, velosipedchilarni ko'zdan yashirdi, eshiklar tepasidagi «chiqish» deb yozilgan yashil chiroqlar o'chdi, gumbaz ostidagi oppoq sharsimon chiroqlar o'rgimchak inini eslatuvchi gimnastika dorlari oralig'idan quyoshdek charaqlab yondi. Tanaffus boshlangan edi, shu tanaffusdan so'ng tomoshaning oxirgi bo'limi boshlanishi kerak.

Velosipedchi Jullilar oilasi namoyish qilgan mo'jizaga mutlaqo qiziqmagan yagona odam Grigoriy Danilovich Rimskiy bo'ldi. U yolg'iz o'zi yupqa lablarini tishlab kabinetida o'tirarkan, chehrasi dam-badam asabdan tirishardi. Lixodeevning g'ayritabiiy tarzda g'oyib bo'lgani yetmaganday, endi hech kutilmaganda administrator Varenuxaning yo'qolib qolgan orteqcha bo'ldi.

Rimskiy uning qayoqqa ketganini bilardi, ammo u shu ketganicha... qaytib kelmadi! Rimskiy yelkasini uchirib-uchirib qo'yarkan, o'zicha pichirladi:

— Axir qaysi gunohim uchun?!

Moliya direktoridek ishbilarmon odam uchun Varenuxa ketgan yerga qo'ng'iroq qilib, unga nima bo'lganini so'rab bilishdan oson ish bo'lmasa ham, taajjubki, u to kechki soat o'ngacha o'zini bu narsaga majbur qila olmadi.

Soat o'nga borganda Rimskiy o'zini o'zi majbur qilib, nihoyat telefon trubkasini qulog'iga tutdi, tutdi-yu telefonning gung bo'lib qolganini bildi. Kurer binodagi boshqa telefonlar ham ishlamayotganini xabar qildi. Albatta, ko'ngilsiz, ammo unchalik g'ayritabiiy bo'lmagan bu hol moliya direktorini, negadir, tamomila hangu mang qilib qo'ydi, lekin ayni paytda xursand ham qildi: u qo'ng'iroq qilish zaruratidan forig' bo'lgan edi.

Tanaffusdan darak beruvchi qizil chiroq moliya direktorining boshi uzra endigina lip-lip yona boshlagan edi, kurer kirib ajnabiy artistning kelganini xabar qildi. Negadir moliya direktori bu xabardan bir seskanib tushdi va o'rnidan turib, qovog'idan qor yog'gudek o'shshaygancha, gastrolyorni kutib olgani parda orqasiga yo'l oldi, chunki uni kutib olish uchun Rimskiydan boshqa hech kim qolmagan edi.

Bir guruh sinchkov odamlar: egniga zarvaraq shohi to'n kiyib, salla o'ragan ko'zboyloqchilar, to'qima oq kurtka kiygan konki uchuvchiyu upa sepib aftini oqarTirgan bayonchi va grimchilar yo'lakda uymalashib turisharkan, har xil vaj bilan kattakon grimxonaga mo'ralashardi.

Egniga bichimi g'oyat antiqa va nihoyatda uzun frak kiyib, yuziga faqat ko'zlarinigina berkituvchi qora niqob taqqan mashhur artist hammani hayratda qoldirdi. Lekin bu sehrgarning ikki hamrohi yanada alomatroq ko'rindi. Bular: egniga katak kamzul kiyib, ko'ziga shishasi darz ketgan pensne taqqan daroz odam bilan xo'ppasemiz qora mushuk edi — mushuk grimxonaga orqa oyoqlarida yurib kirdi, borib bemalol divanga o'tirdi va ko'zlarini suzib grim stoli yonidagi yalang'och chiroqchalarni kuzata boshladi.

Rimskiy o'zini jilmayishga majbur qilib (ammo u zaharxanda irshaydi), divanda, mushukning yonida gung bo'lib o'tirgan sehrgar bilan ta'zim qilib salomlashdi. Qo'l siqib ko'rishish bo'lmadi. Lekin katak kamzulli naynov: «Kamina u kishining yordamchisiman», deb o'zini tanitdi moliya direktoriga. Bu vaziyatdan moliya direktori yana noxush taajjublandi: axir shartnomada yordamchi haqida hech qanday so'z bo'lmagan edi-ku.

Grigoriy Danilovich, xuddi tomdan tarasha tushganday, dabdurustdan paydo bo'lib qolgan bu katak kamzulga majburan yuzlanib, quruqqina so'radi:

— Apparatlaringiz qaerda?

— O samoviy olmosimiz, e'zozli janob direktor, — qaltiroq ovoz bilan javob qildi sehrgar yordamchisi, — bizning apparatlarimiz, hamisha o'zimiz bilan birga. Mana u! Eyn, tsvey, drey! — Shunday deb u Rimskiyning ko'zi oddida g'adir barmoqlarini aylantirib turdi-da, birdan uning tugmalari qadalgan kamzuli ichidagi nimchasining cho'ntagiga solinib, zanjir bilan tugma teshigiga ilingan oltin soatini zanjiri bilan birga mushukning qulog'i orqasidan oldi.

Rimskiy beixtiyor qo'lini qorniga qo'ydi, bu mo'jizaning shohidi bo'lganlar hang-mang bo'lib qolishdi, eshik tirqishidan mo'ralab turgan grimchi esa mamnun bo'lib tomoq qirib qo'ydi.

— Sizing soatingizmi? Marhamat, oling, — surbetlarcha tirajyib dedi yordamchi va esankirab qolgan Rimskiyga uning buyumini isqirt kaftida uzatdi.

— Bunaqa odam bilan tramvayga chiqsang uying kuyadi, — deb quvnoq ohangda pichirladi bayonchi grimchining qulog'iga.

Lekin mushuk soat voqeasidan ham antiqaroq nayrang ko'rsatdi. U to'satdan o'rnidan turdi, orqa oyoqlarida yurib, ustiga ko'zgu o'rnatilgan stolcha oddiga bordi, old oyoqlari bilan grafin qopqog'ini olib, stakanga suv quydi, suvni ichib bo'lib, yana qopqoqni yopdi-da, grim lattasi bilan mo'ylovini artdi.

Endi odamlar, og'izlari lang ochilgan, tillari kalimaga kelmay, serrayib qolishdi, grimchi esa zavq bilan pichirladi:

— O, qoyilman!

Shu choq qo'ng'iroq uchinchi marta vahima bilan chalindi va juda qiziqarli nomerlarni ko'rish niyatida bo'lgan odamlar grimxonadan nari keta boshlashdi.

Yana bir daqiqadan keyin tomosha zalidagi sharsimon chiroqlar o'chdi, sahna oddidagi chiroqlar yonib, parda etagiga qizg'ish shu'la tushdi, shunda egniga eskirgan ko'ylak, g'ijimlangan frak kiygan, soqol-mo'ylovi olingan, xuddi go'dakdek xushchaqchaq, to'ladan kelgai bir odam parda oldida paydo bo'ldi. Bu butun Moskvaga dovrug'i ketgan konferanse Jorj Bengalskiy edi.

— Shunday qilib, grajdanlar, — deb gap boshladi Bengalskiy, go'daklarga xos jilva bilan, — hozir sahnaga chiqish navbati... — shunday deb turib Bengalskiy o'z nutqini bo'ldi va boshqacha ohangda gapira boshladi: — Bugun, uchinchi bo'limda tomoshabinlar yanayam ko'paygan ko'rinadi zalda. Bugun bu yerga shaharning yarmi yig'ilgan! Yaqinda men bir og'aynimni uchratib, unga: «Nega teatrimizga bormay qo'yding? Kecha shaharning yarmi yig'iddi bizda», — degan edim, u: «Men shaharning ikkinchi yarmida turaman!» — deb javob qildi. — Bengalskiy gurra kulgi ko'tarilishini kutib bir oz pauza qildi, lekin hech kim kulmagach, gapini davom ettirdi: — ... Shunday qilib, hozir mashhur ajnabiy artist mese Voland sehrgarlik seansini sizlarga namoyish qiladi! Lekin siz bilan biz yaxshi tushunamizki, — shu yerga kelganda Bengalskiy donishmandona jilmaydi, — sehrgarlik o'zi dunyoda yo'q narsa, u bid'at, xolos, lekin maestro Voland ko'zboyloqchilik texnikasini mukammal

o'zlashtirganki, bu narsa sehrgarlik seansining eng qiziqarli qismida, ya'ni sehrgarlik texnikasini fosh etish paytida sizlarga oydinlashadi, ammo bizlar texnika va uning fosh etilishi tarafdori bo'lganimiz sababli janob Volapdni sahnaga taklif qilamiz!

Bengalskiy shu tuturiqsiz nutqini javrab bo'lib, ikki kaftini bir-biriga chalishtirgancha, parda oralig'iga tiqib silkiy boshlagan edi, parda ohista shirillab ikki tomonga ochildi.

Sehrgarning o'z daroz yordamchisi hamda orqa oyoqlarida yuruvchi mushugi bilan sahnaga chiqib kelishi xalqqa juda manzur bo'ldi.

— Menga kreslo qo'ying, — deb buyurdi Voland sekingina, shu zahotiy oq sahnada qayokdandir kreslo paydo bo'ldi-yu, sehrgar unga borib o'tirdi, — ayt-chi menga, azizim Fagot, — deb yuzlandi Voland katak kamzulli masxarabozga (chamasi, uning «Korovyov»dan boshqa ham ismi bor bo'lsa kerak), — sen nima deysan, Moskva nufuzi tabiatida ancha o'zgarish sodir bo'lgan-a?

Sehrgar kresloning osmondan tushganini ko'rib dong qotib qolgan olomonga qaradi.

— Xuddi shunday, messir, — ohista javob qildi Fagot-Korovyov.

— Gaping to'g'ri. Shahar aholisi zohiran juda o'zgarib ketipti, ayni paytda, menimcha, shaharning o'zi ham. Kiyim-boshlar to'g'risida-ku gapirma ham bo'ladi, lekin men... haligi... nimaydi... tramvay, avtomobillarni nazarda tutyapman.

— Avtobuslarniyam, — iltifot bilan ilova qildi Fagot.

Xalq, bu suhbat — sehrgarlikning muqaddimasi bo'lsa kerak, deb o'ylab, uni diqqat bilan tinglardi. Sahnada orqasida artistlar, sahna ishchilari g'ij-g'ij bo'lib ketgan edi, ularning basharalari orasida Rimskiyning bo'zday oqargan tajang yuzi ham ko'zga tashlanardi.

Sahna yoniga turib olgan Bengalskiyning chehrasida taajjub alomatlari paydo bo'ldi. U bir qoshini xiyol chimirdi-da, pauzadan foydalanib gapira boshladi:

— Xorijdan kelgan artist, texnika jihatidan rivojlangan Moskvamizga, shuningdek, Moskva aholisiga tahsin o'qimoqda, — shunday deb Bengalskiy ikki marta: oldin parterdagilarga, keyin galereyaga qarab, jilmaydi.

Voland, Fagot va mushuk konferanse tomonga o'girildilar.

— Nima, men tahsin o'qidimmi? — so'radi sehrgar Fagotdan.

— Aslo, messir, siz hech kimga hech qanday tahsin o'qimadingiz, — deb javob qildi u.

— Bo'lmasa, nima deb javrayapti manavi odam?

— U shunchaki yolg'on gapirdi! — butun teatr eshitadigan yangroq ovoz bilan dedi katak kamzulli yordamchi va Bengalskiyga o'girilib ilova qildi: — Tabriklayman sizni, yolg'onchi grajdanin!

Galereyada kulgi ko'tarildi, Bengalskiy bir seskanib, ko'zlarini chaqchaytirdi.

— Lekin meni ko'proq qiziqtirgan g'oyatda muhim masala, albatta, avtobuslar, telefonlar va hokazolar.

— Apparatlar! — deya eslatdi katak kamzul.

— Judayam to'g'ri, minnatdorman, — deb yo'g'on ovoz bilan ohista gapida davom etdi sehrgar, — ... apparatlar emas, balki shahar aholisining doxil qanchalik o'zgarganligidir!

— Ha, bu nihoyatda muhim masala, taqdir.

Sahna orqasida turganlar bir-birlariga qarab qo'yib, taajjubda yelka qisa boshladilar. Bengalskiy lavlagiday qizarib, Rimskiy dokaday oqarib ketdi. Lekin shu mahal sehrgar boshlanib kelayotgan hayajonni his qildi shekilli, bunday dedi:

— Darvoqe, azizim Fagot, gapga berilib ketib, buyoqda xalqni zeriktirib qo'yibmiz-u. Qani, boshlanishiga bironta odmiroq hunaringni ko'rsatchi bizga..

Zal yengil tin olib, bir qo'zg'alib qo'ydi. Fagot bilan mushuk rampa* yoqalab ikki tomonga ketishdi. Fagot barmokdarini shaqillatgancha:

— U, to'rt! — deb sho'x qichqirdi-da, havodan bir dasta qarta ilib oldi, so'ng uni chiylab turib, uzun lenta qilib mushukka uzatdi. Mushuk uni ilib olib, xuddi shu tarzda Fagotga qaytardi. Atlas qarta ilondek vishilladi, Fagot og'zini xuddi polapondek ochgancha, bir dasta qartani bitta-bittadan yutib

yubordi.

Shundan keyin mushuk orqa o'ng oyog'ini sudrab turib, zalga ta'zim qildi va gulduros olqishga sazovor bo'ldi.

— Qoyil! Bunaqasi bo'lmagan! — deb zavq bilan qichqirishardi sahna orqasida turganlar.

Fagot esa barmog'i bilan parterga ishora qilib dedi:

— Endi, hurmatli grajdanlar, haligi qarta yettinchi qatorda o'tirgan grajdanin Parchevskiyning cho'ntagida, grajdanka Zelkovaga aliment to'lash haqida suddan kelgan chaqiriq qog'ozi bilan bitta uch so'mlik pul orasida.

Parterda o'tirganlar g'imirlab, o'rinlaridan tura boshlashdi. Nihoyat, shu payt taajjubdan qulog'igacha qizarib ketgan bir grajdanin (uning familiyasi haqiqatan ham Parchevskiy ekan) hamyonidan qarta dastasini olib, uni nima qilishni bilmay, dam-badam boshi uzra ko'tara boshladi.

— O'zingizga esdalik bo'lib qolaqolsin! — deb qichqirdi Fagot. — Axir siz kecha kechqurun ovqat paytida, agar poker o'yini bo'lmaganda Moskvada bir kun ham yashay olmasdim, deb bekorga aytmovdingiz-ku.

— Almisodan qolgan nayrang, — dedi kimdir galereyadan, — anavi parterdagi o'zlarining sherigi bo'lishi kerak.

— Siz shunday fikrdamisiz? — deb baqirdi Fagot, galereyaga ko'zini suzib qararkan. — Unday bo'lsa, siz ham bizga sheriksiz, negaki qarta hozir sizning cho'ntagingizda!

Galereyada harakat boshlandi, so'ng xursand bo'lgan ovoz eshitildi:

— To'g'ri! Shunda ekan! Shu yerda, shu yerda... To'xta! Ie, chervon pullarku!

Parterdagilar galereya tomonga boshlarini o'girishdi. U yerda bir grajdanin o'z kissasidan bank usulida bog'lanib, ustiga «bir ming so'm» deb yozilgan bir dasta pul topib hang-mang bo'lib qolgan edi.

Atrofida o'girganlar uning ustiga yopirilishdi, u esa pullar rostakammikin yo sehrli qog'ozlarmikin deb dasta pul ustidagi qog'ozni tirnog'i bilan yirtishga urinardi.

— Azbaroyi xudo, rostakam pul! Chervon pullar! — deb qichqirishdi galereyadan quvonchli ovozlar.

— Men bilan ham shunaqa o'yin o'ynang, — deb kuldi parterning o'rtalarida o'tirgan bir baqaloq odam.

— Avek plezir! — dedi Fagot. — Nega endi faqat siz bilan? Hamma faol ishtirok etadi bu o'yinda! — keyin komanda bera boshladi: — Hamma yuqoriga qarasin!.. Bir! — shu choq uning qo'lida pistolet paydo bo'ldi, so'ng: — Ikki! — deb qichqirdi. Pistoletning og'zi osmonga qaradi. — Uch! — deb qichqirgan edi, o't chaqnaq, «paq» etgan ovoz eshitildi-yu, gumbaz ostidan, har yoqqa tortilgan sim va arqon dorlar orasidan zalga oq qog'ozlar yog'a boshladi.

Qog'ozlar gir-gir aylanib uchar, ba'zilar galereyaga, ba'zilar orkestr joylashgan yerga, hatto sahnaga ham uchib tushar edi. Bir necha soniyadan keyin tomoshabinlar ustiga pul laylakqordek gupillab yog'a boshladi, odamlar turib ketib, pullarni ilib ola boshladilar.

Yuzlab qo'llar havoga ko'tarildi, tomoshabinlar o'zlari ilib olgan qog'oz pullarni charog'on sahna tomonga qarab, ko'zlariga yaqin olib borishar, ularda haqiqiy suvli belgilar borligiga, ya'ni pullarning rostakam ekanligiga ishonch hosil qilishardi. Pullarning hidi ham hech qanday shubha uyg'otmasdi: bu — faqat endigina bosmadan chiqqan pullargagina xos bo'lgan jozibali hid edi. Butun teatrni avaliga shodlik, so'ng hayrat tuyg'usi qamrab oldi. Hammayoqdan: «Chervonlar, haqiqiy chervon pullar», — degan so'zlar, «voy, voy-bo'» — degan undovlar va quvnoq kulgi guvillab eshitilardi. Ba'zi birovlar kreslolar ostiga tushgan pullarni qidirib qatorlar orasida emaklay ham boshlagan edi. Ko'pchilik o'tirg'ichlar ustiga chiqib olib, har tomonga shox tashlab, piri-pirak bo'lib uchib tushayotgan qog'oz pullarni ilishga harakat qilardi.

Militsionerlar borgan sari ko'proq hayratga kela boshlashdi, artistlar esa endi parda orqasidan bemalol mo'ralay boshlashgandi.

Beletajdan*: «Nega chang solasan? Bu meniki! Men tomonga uchib tushayotuvdi!» — degan ovoz va unga javoban: «Turtma meni, agar men seni turtsam, onangni ko‘rasan!» — deb baqirgan boshqa ovoz eshitildi. So‘ng birdan shapaloq ovozi keldi. Shu zahoti beletajda militsioner qalpog‘i paydo bo‘lib, u yerdan kimnidir olib chiqib ketishdi.

Xullas, odamlarning hayajoni tobora ortib borardi, agarda Fagot havoga bir puflab pul yog‘inini taqqa to‘xtatmaganida bormi, oxiri nima bo‘lishini bilib bo‘lmasdi.

Ikkita yosh yigit ma‘nodor va sho‘x ko‘zlarini urishtirib olib, o‘rinlaridan turishdi-yu, to‘ppa-to‘g‘ri bufetga yo‘l olishdi. Teatr misoli ari uyasi edi, tomoshabinlarning ko‘zlari asabiy chaqnardi. Ha, darhaqiqat, bu mashmashaning oqibati nima bo‘lishini hech kim ayta olmas edi — agar Bengalskiy o‘zini qo‘lga olib, joyidan qo‘zg‘almaganida. U o‘zini yaxshilab tutib olishga urinib, odati bo‘yicha kaftlarini bir-biriga ishqadi va ovozinini mumkin qadar jarangdor qilib dedi:

— Shunday qilib, grajdanlar, hozir siz bilan biz ommaviy gipnoz deyiluvchi voqeaning shohidi bo‘ldik. Bu — sehrgarlikda hech qanday mo‘jiza yo‘qligini juda aniq isbotlovchi sof ilmiy tajriba. Endi maestro Volanddan mazkur tajribani fosh qilishlarini iltimos qilamiz. Hozir, grajdanlar, siz ana shu pul bo‘lib ko‘ringan qog‘ozlarning qanday paydo bo‘lgan bo‘lsa, shunday zumda g‘oyib bo‘lishini o‘z ko‘zingiz bilan ko‘rasiz.

Shunday deb u chapak chala boshladi, lekin unga bironta ham odam jo‘r bo‘lmadi, u chapak chalayotganida chehrasida ishonchli tabassum o‘ynagan edi, ammo ko‘zlarida ishonchdan asar ham yo‘q edi, uning ko‘zlari ko‘proq iltijoni ifodalardi.

Bengalskiy nutqi xalqqa yoqmadi. Butun zal shunday teran sukutga toldiki, uni faqat katak kamzulli Fagot buzdi.

— Buyam yana, hali aytganimizdek, yolg‘onchilik namunasi, — dedi u takaniki singari qaltiroq va shang‘i ovoz bilan. — Bu qog‘ozlar, grajdanlar, haqiqiy pullardir!

— Bravo! — deb bo‘kirdi bir yo‘g‘on ovoz yuqoridan.

— Sirasini aytsam, bu odam, — deb Fagot Bengalskiyni ko‘rsatdi, — jonimga tegdi. Hamma narsaga tumshug‘ini tiqyapti, qalbaki luqmalari bilan seansga putur yetkazyapti! Nima qilsak bo‘larkina buni?

— Kallasini olish kerak! — dedi galereyadan turib kimdir g‘azab bilan.

— Nima dedingiz? Labbay? — Fagot shu zahoti ilib ketdi bu yaramas taklifni. — Kallasini olish kerak? Dono fikr! Begemot! — deb baqirdi u mushukka. — Bajar! Eyn, tsvey, drey!

Shunda mutlaqo kutilmagan hol yuz berdi. Qora mushukning tuklari tikkaydi, u mudhish ovoz bilan miyovladi. Keyin g‘ujanak bo‘lib turib to‘g‘ri Bengalskiyning ko‘ksiga qoplondok sapchidi-da, uning boshiga sakrab chikdi. Mushuk xirillagancha momiq panjalari bilan konferansening siyrak sochlarini changallab oldi va vahshiyona chinqirgan boshini ikki marta burab, yo‘g‘on bo‘ynidan uzib oldi.

Teatrdagi ikki yarim ming odam baravariga chinqirib yubordi. Bengalskiy uzilgan bo‘ynidagi tomirlaridan qon tizillab otila boshladi, uning manishkasi¹⁰, fraki qonga bo‘yaladi. Zaldan ayollarning jonholatda chinqirganlari eshitildi. Mushuk uzilgan boshni Fagotga berdi, u esa boshning sochidan ushlab, uni xalqqa ko‘rsatdi, shunda bosh jon achchig‘ida butun teatrni boshga ko‘tarib baqirdi:

— Doktor chaqiringlar!

— Bundan keyin ham tuturiqsiz gaplarni javraysanmi? — dag‘dag‘a bilan so‘radi Fagot yig‘layotgan boshdan.

— Boshqa qilmayman! — deb xirilladi bosh.

— Xudo haqqi, qiynamang uni! — lojadan ayol kishining g‘oyatda o‘tkir chinqirig‘i eshitildi, sehrgar shu ovoz kelgan tomonga yuzini o‘girdi.

— Xo‘sh, grajdanlar, kechiramizmi buni? — so‘radi Fagot zalga yuzlanib.

— Kechirilsin! Kechirilsin! — avvaliga ko‘proq ayollarning ayrim-ayrim ovozlari eshitildi, keyin

¹⁰ Manishka — ko‘ylakning faqat frak ostidan kiyilaligan ko‘krak qismi.

esa erkaklar ham ularga jo‘r bo‘lib baravar qichqira boshlashdi.

— Sizning fikringiz, messir? — so‘radi Fagot niqob taqqan sehrardan.

— Xay, nima ham deymiz, — o‘ychanlik bilan dedi u, — bular — odamzod axir. Pulni yaxshi ko‘rishadi, lekin o‘zi hammavaqt shunday bo‘lgan-ku... Butun insoniyat pulni yaxshi ko‘radi, u nimadan yasalgan bo‘lmasin — teridanmi, qog‘ozdanmi, bronzadanmi, oltindanmi — bari bir. Chunki ular yengiltak xilqatlardir... Xay, nachora... ularning qalblarida ba‘zan shafqat tuyg‘ulari ham uyg‘onib qoladi... oddiy bandalar... umuman, qadimgi odamlarga o‘xshab ketishadi bular ham... faqat uy-joy masalasi odamgarchilikdan chiqaribdi! — So‘ng baland ovoz bilan buyurdi: — Boshini o‘rniga joylashtiring.

Mushuk yaxshilab mo‘ljallab turib boshni bo‘yinga qo‘ndirdi, oqibat, kalla hech qachon tanasidan ajralmaganday, o‘z o‘rniga puxta joylashdi. Eng muhimi, bo‘yinning uzilgan yerida hech qanday chandiq izi qolmadi. Mushuk Bengalskiyning fraki va manishkasini panjasi bilan yelpigan edi, ulardagi qon dog‘idan asar ham qolmadi, Fagot yerda o‘tirgan Bengalskiyni oyoqqa turg‘azdi, frakining kissasiga bir dasta pul solib qo‘yib, uni sahnadan chiqarib yuborarkan, dedi:

— Qani, tuyog‘ingizni shiqillating! Qaytaga sizensiz yaxshiroq vaqtichog‘lik qilamiz.

Konferanse atrofga bezrayib qarab, gandraklaganacha bir amallab o‘t o‘chiruvchi postiga yetib bordi, lekin shu yerga yetganda ahvoli og‘irlashdi. U ayanchli chinqirdi:

— Voy boshim, boshim!

Uning oldiga boshqalar qatori Rimskiy ham yugurib bordi. Konferanse yig‘lar, qo‘llari bilan havoda bir nimani ushlamoqchi bo‘lar va g‘o‘ldirardi:

— Boshimni beringlar! Boshimni qaytarib beringlar! Mayli, kvartiramni, suratlarimni olinglar, faqat boshimni qaytarib bersanglar bo‘lgani!

Kurer vrach chaqirgani yugurdi. Bengalskiyni grimxonadagi divanga yotqizmoqchi bo‘lishuvdi, u odamlarni siltab, tepib to‘polon qila boshladi. Izvosh chaqirishga to‘g‘ri keldi. Baxtiqaro konferanseni olib ketishgandan keyin Rimskiy yana sahna tomon yugurib, u yerda yangi mo‘‘jizalar sodir bo‘layotganini ko‘rdi. Ha, aytganday, shu mahalmi yo bundan sal oldinroqmi, harholda sehrar o‘zi o‘tirgan eski kreslo bilan birga sahnadan g‘oyib bo‘lgan, ammo shuni aytish kerakki, Fagot sahnada namoyish qilayotgan g‘ayrioddiy narsalarga mahliyo xalq Vollandning g‘oyib bo‘lganini mutlaqo payqamagan edi.

Fagot esa jabrlangan konferanseni chiqarib yuborgach xalqqa shunday degan edi:

— Mana endi, anavi xira pashshadan qutulganimizdan keyin, kelinglar, ayollar magazinini ochamiz!

Shu zahotiy oq sahna sahniga eroniy gilamlar yoyildi, ikki biqinidan trubkasimon och-yashil chiroqlar bilan yoritilgan katta-katta toshoynalar va ular oralig‘ida vitrinalar paydo bo‘ldi, shodiyona hayratga kelgan tomoshabinlar va vitrinalarda Parijda tikilgan turli rang va bichikdagi ayollar ko‘ylaklarini ko‘rishdi. Bu ko‘ylaklar bitta vitrinaga joylashgan bo‘lsa, boshqalarida ayollarning har xil: pat qadalgan va patsiz, to‘qali va to‘qasiz yuzlab shlyapalari, shuningdek, qora, oq, sariq rangdagi, charmdan, atlasdan, mayin charmdan tikilgan, tasmali va tugmali behisob tuflilar paydo bo‘ldi. Shu tuflilar orasida qutichalarda chiroq shu‘lasida tovlanuvchi billur atir shishachalar. Kiyik terisidan, duxoba charmdan, shohidan tikilgan tog‘- tog‘ sumkachalar, ular orasida zarb qilingan, cho‘zinchoq oltin g‘ilofchalarda lab bo‘yoqlari.

Shu payt qay go‘rdandir paydo bo‘lgan, egniga anjumanbop qora libos kiygan, bo‘ynidagi g‘oyat alomat chandig‘i bo‘lmasa, chinakam sahibjamol ko‘rinuvchi mallasoch qiz vitrinalar oldida turib, shu yerning bekasi sifatida tabassum qildi.

Fagot shiringina jilmayib, parijscha fasondagi bu ko‘ylaklaru poyabzalni firma, siz — ayollarning kiyilgan, eski ko‘ylaklaringiz, poyabzallaringizga ayirboshlaydi, deb e‘lon qildi. Sumkachalar, atir va boshqa buyumlar to‘g‘risida ham shunday ayirboshlash bo‘lishini ilova qildi..

Shu payt mushuk orqa oyoqlarini bir-biriga urib, ayni chog‘da oldingi oyoqlari bilan eshikog‘asiga

xos harakat qildi.

Qiz esa anchagina mujmal, ammo parterdagi ayollarning chehrasiga qaraganda kishini vasvasaga soluvchi bir qo'shiqni chuchuk til bilan xirillab, ammo shirin qilib kuyladi:

— Xerlen, Shanel nomer besh, Mitsuko, Narsis Nuar, anjuman ko'ylak, kokteyl ko'ylak...

Fagot egilib-bukilar, mushuk ta'zim qilar, qiz oynavand vitrinalarni ochardi.

— Marhamat! — deb shang'illardi Fagot. — Hech tortinmasdan, takallufsiz kelaveringlar!

Xalq bezovta bo'la boshladi, lekin hozircha sahnaga chiqishga hech kim jur'at etmadi. Biroq mana, qorachadan kelgan bir ayol parterning o'ninchi qatoridan turdi va hech qanaqa gap-so'zga parvo qilmaydigan odamdek jilmayib, yon tomondagi zinachadan sahnaga chikdi.

— Bravo! — deb qichqirdi Fagot. — Eng birinchi mehmonni qutlayman! Begemot, kreslo! Poyabzaldan boshlaymiz, madam.

Ayol kresloga o'tirdi. Fagot shu zahoti ayolning oyog'i ostiga, gilamga olam-jahon tuflilarni to'kib tashladi.

Qorasoch ayol o'ng oyog'idagi tuflini yechib, och binafsha rang tuflini kiyib ko'rdi, gilamda turib, poshnasini bosib ko'rdi.

— Oyog'imni siqmasmikin? — o'ychanlik bilan so'radi ayol.

Bunga javoban Fagot ranjib dedi:

— Yo'g'-e, nima deyapsiz? — mushuk ham xafa bo'lib miyovlab qo'ydi.

— Men oldim shu tuflini, mose, — dedi qorasoch ayol viqor bilan va ikkinchi oyog'iga ham tuflini kiya boshladi.

Ayolning eski tuflilari parda orqasiga otib yuboidi, uning o'zi ham mallasoch qiz va Fagotning kuzatuvida o'sha tomonga yo'l oldi; Fagot yelkasiga bir nechta modali ko'ylaklarni tashlab olgan edi. Mushuk yugurib-elib ko'maklashar, savlatliroq bo'lsin uchun bo'yniga santimetr osib olgan edi.

Yana bir daqiqadan keyin qorasoch ayol parda orqasidan shunday antiqa ko'ylakda chiqib keldiki, buni ko'rib butun parter birvarakayiga xo'rsinib yubordi. Endi nihoyatda dilbar bo'lib ketgan dovyurak ayol toshoyna qarshisida turib, yalang'och yelkalarini uchirdi, ensasidagi sochiga ohista qo'lini tekkizib qo'ydi va o'zining orqa tomonini ko'zguda kurish maqsadida buralib qaray boshladi.

— Firmamiz ushbuni esdalik uchun qabul qilishingizni so'raydi, — dedi Fagot va qorasoch ayolga atir shisha o'rnatilgan qopqog'i ochiq quticha uzatdi.

— Mersi, — dedi ayol viqor bilan va zinadan tushib parter sari yura boshladi. U borar ekan, yo'l-yo'lakay tomoshabinlar o'rinlaridan turib, qutichani ushlab ko'rishardi.

Shu payt birdan o'pqon ochildi, zalning ham-mayog'idan ayollar sahna tomon oqa boshladilar. Olomonning hayajonli g'ovur-g'uvuri, kulgisi va ohu vohlari orasidan bir erkakning: «Sahnaga chiqishingga yo'l qo'ymayman!» — degan ovozi va ayol kishining unga: «Zolim va meshchan er, qo'limni qayirmang!» — deb chinqirgani eshitildi. Ayollar parda orqasiga o'tishar, u yerda o'z liboslarini qoldirib, yangisini kiyib chiqishardi. Zarrin oyoqli kursilarda qator tizilishib o'tirib, oyoqlariga loyiq tuflilarni kiyib ko'rishardi. Fagot tiz cho'kib olib, qo'lidagi shoxdan yasalgan qoshiq bilan ayollarga ko'maklashar, halloslaganacha quchoq-quchoq sumkachalar va tuflilarni vitrinadan kursilar turgan yerga olib kelar, qaytarib olib ketardi, bo'ynida chandig'i bor oyimqiz esa goh paydo bo'lar, goh yana g'oyib bo'lardi, endi u bora-bora butkul frantsuzcha javray boshlagan edi, ammo eng qizig'i shundaki, hamma ayollar, hattoki bitta ham frantsuzcha so'zni bilmaydigan ayollar ham, uning so'zlarini endi gapi tugamasdanoq tushunib olardilar.

Ayollar orasida suqilib sahnaga chiqib olgan bir erkak hammani hayron qoldirdi. U xotini gripp bo'lib uyda yotganini, shu sababli o'zi orqali xotiniga biron nima berib yuborishlarini so'radi. Bu grajdanin, haqiqatan ham xotini borligini isbotlash uchun, pasportini ko'rsatishga ham tayyor edi. G'amxo'r erning bu bayonotini xalq qah-qah urib qarshi oldi, Fagot pasportsiz ham sizga o'zimga ishonganday ishonaman deb shang'illadi-da, erkakka ikki juft ipak paypoq tutqazdi, mushuk esa siyloviga bir qutichada lab bo'yoq berdi.

Kechikkan ayollar sahnaga otilishar, ayni paytda bal ko‘ylaklari, ajdar gulli pijamalar, sipo tashrif liboslari, bir qoshga bostirilgan shlyapalar kiygan baxtiyor ayollar sahnadan tizilishib tushib kelishardi.

Shu payt Fagot, vaqt kech bo‘lgani sababli yana bir daqiqadan keyin magazin ertaga kechqurungacha yopiladi, deb e‘lon qilgan edi, sahnada g‘ayri tavsif besaranjomlik boshlandi. Ayollar oyoqlariga kiyib ham ko‘rmasdan tuflilarga apil-tapil chang sola boshlashdi. Bir ayol sahna orqasiga naq bo‘rondek uchib kirib, egnidagi kiyimini shartta yechib tashladi-yu, qo‘liga ilingan birinchi libosga — parcha-parcha gulli shoyi xalatga chang soldi, bundan tashqari, yana ikki shisha atirni ham ilib ketdi.

Rosa bir daqiqadan keyin pistoletdan o‘q uzilib, toshoynalar g‘oyib bo‘ldi, vitrina va kursilar qayoqqadir cho‘kdi, gilam ham, darpardalar ham havoda erib yo‘q bo‘ldi. Eng oxirida tog‘-tog‘ bo‘lib uyilib yotgan eski ko‘ylaklaru poyabzallar g‘oyib bo‘ldi va sahna yana avvalgi bo‘m-bo‘sh huvillagan holiga kirdi.

Ana shunda oraga yangi personaj aralashdi.

Ikkinchi lojadan bir xushovoz erkakning yoqimli va jarangdor ovozi eshitildi:

— Har qalay, grajdanin artist, hozirning o‘zida fokuslaringizning texnikasini, ayniqsa qog‘oz pul borasidagi fokusingizni tomoshabinlarga fosh qilishingizni istardik. Shuningdek, yana, konferanseni sahnaga qaytarsangiz yaxshi bo‘lardi. Uning taqdiri tomoshabinlarni hayajonga solmoqda.

Bu xushovoz tomoshabin bugungi tomoshaning faxriy mehmoni, Moskva teatrlari akustika komissiyasining raisi kimsan — Arkadiy Appollonovich Sempleyarov edi.

Arkadiy Appolonovich lojada ikki ayol bilan o‘tirardi: ularning biri — moda bo‘yicha va qimmatli kiyim kiygan, ancha yoshga borib qolgan, ikkinchisi — odmigina kiyingan yosh va ko‘hlikkina edi. Keyinroq protokol tuzilgan paytda ma‘lum bo‘ldiki, birinchi ayol Arkadiy Appolonovichning xotini, ikkinchisi esa — uning uzoq qarindoshi bo‘lib, u Saratovdan kelgan va hozirgi paytda shu Sempleyarovlarning kvartirasida yashab turgan kelajagi porloq yosh aktrisa ekan.

— Pardon! — deb javob qildi Fagot. — Meni avf tgasiz, buning hech qanday fosh qiladigan tomoni yo‘q, xammasi tushunarli.

— Yo‘q, kechirasiz! Fosh etish shart. Shusiz bu ajoyib nomerlaringiz dilda og‘ir asorat qoldiradi. Tomoshabin ahli izoh talab qiladi sizdan.

— Tomosha ahli, — deb surbet masxaraboz Sempleyarovning so‘zini bo‘ldi, — hech nima talab qilgani yo‘q shekilli? Ammo, sizning mo‘‘tabar istagingizni e‘tiborga olib, Arkadiy Appolonovich, mayli, men fosh qilaman. Lekin undan oldin yana bitta kichkinagina nomer ko‘rsatishga ijozat bersangiz!

— Bemalol, — javob qildi Arkadiy Appolonovich muruvvat ko‘rsatib, — ammo oxirida albatta fosh qilish bo‘lsin.

— Bosh ustiga, bosh ustiga. Shunday qilib, qani, savolimga javob bering-chi, kecha kechqurun qaerda edingiz, Arkadiy Appolonovich?

Mana shu noo‘rin, hatto tahqirona desa ham bo‘ladi, savolni eshitgan Arkadiy Appolonovichning chehrasi o‘zgardi, o‘zgargandayam juda yomon o‘zgarib ketdi.

— Arkadiy Appolonovich kecha kechqurun akustika komissiyasining majlisida edi, — deya bayonot berdi uning xotini o‘ta takabburlik bilan, — ammo buning sehrgarlikka nima aloqasi bor, tushunmadim.

— Uy¹¹, madam, — deb ta‘kidladi Fagot, — tushunmayotganingiz tabiiy hol. Majlis masalasida siz mutlaqo gumrohsiz. Arkadiy Appolonovich, o‘sha siz aytgan, aslida esa kecha bo‘lmagan, majlisga jo‘nab ketgach, Chistie prudi yaqinidagi akustika komissiyasining binosi oddida o‘z shofyoriga javob berib yuborgan (butun zal suv quygandek jim bo‘lib qoldi), o‘zi esa avtobusda Yeloxovskaya ko‘chasiga, rayon sayyor teatrining artistkasi Militsa Andreevna Pokobatkonikiga mehmonga borgan

¹¹ Uy (fr.) — Ha, to‘g‘ri degan ma‘noni bildiradi

va u yerda to'rt soatcha mehmon bo'lib qolgan.

Shu teran sukutda kimningdir iztirobli nidosi eshitiddi:

— Voy! —

Arkadiy Appolonovichning yosh qarindoshi birdan do'rillovchi dahshatli ovoz bilan xaxolab yubordi.

— Gap buyoqda ekan-da! — dedi u, — o'zimam ko'pdan shubha qilib yurardim buni. Luiza roli nima sababdan o'sha noshudga berilgani mana endi oydinlashdi menga!

Shunday deb turib u birdan qo'lidagi kalta dastali binafsharang yo'g'on zonti bilan Arkadiy Appolonovichning boshiga ayamay tushirdi.

Yaramas Fagot, ya'ni Korovyov esa baqirdi:

— Mana, muhtaram grajdanlar, Arkadiy Appolonovich qo'yarda-qo'ymay talab qilgan fosh qilish hodisalaridan biri!

— Arkadiy Appolonovichga qo'l ko'tarishga qanday hadding sig'di, manjalaqi? — deb dag'dag'a qildi Arkadiy Appolonovichning xotini mahobatli qaddini tiklab o'rnidan turarkan.

Qarindosh juvon yana bir marta iblisona qah-qah urib kuldi.

— Boshqalarning haddi sig'masayam, — deb javob qiddi xaxolagancha, — mening haddim sig'adi qo'l ko'tarishga! — Shunda ikkinchi marta «qars» etgan tovush eshitiddi — ayolning zonti Arkadiy Appolonovichning boshiga urilib koptokdek sakragan edi.

Shunda Sempleyarovning xotini:

— Militsiya! Qamoqqa olinglar buni! — deb shunday dahshatli shang'illadiki, ko'pchilik odamlarning yuragi «shuv» etib ketdi.

Buning ustiga mushuk ham sahna oldiga otilib chiqib, butun teatrni boshiga ko'tarib birdan odamzod ovozi bilan baqirdi:

— Seans tamom! Maestro! Marshni do'ndiring! Es-hushini yo'qotib qo'ygan dirijyor o'zining nima qilayotganini tushunmay, dirijyorlik cho'pini silkidi va orkestr qandaydir g'ayritabiiy benihoya odobsiz bir marshni chalmadi, gumburlatmadi, balki mushukning razilona iborasi bo'yicha — do'ndirdi...

Lekin eng muhimi bu emas, balki shu voqealardan keyin Vareteda qiyomat qoyim boshlangani bo'ldi. Militsionerlar Sempleyarovlar o'tirgan loja tomon yugurib ketishdi, tomoshatalablar loja to'sig'idan oshib o'tmoqchi bo'lishar, mudhish qahqaha, vahshiyona baqiriqlar va bularning hammasini bosgudek bo'lib orkestrdagi mis zilning jarangi yangrardi.

Xuddi shu paytda sahna birdan bo'm-bo'sh bo'lib qoldi, boya janda eskirgan kresloda o'tirgan sehrgar shu kreslo bilan birga qanday g'oyib bo'lgan bo'lsa, endi Fagot bilan surbet mushuk Begemotning bir dam solishi bilan vujudga kelgan narsalar ham shunday g'oyib bo'lgan edi.

O'n uchinchi bob

QAHRAMONNING PAYDO BO'LISHI

Shunday qilib, begona odam Ivanga barmog'i bilan po'pisa qilib, pichirladi: «Tss!»

Ivan karavotdan oyog'ini tushirib o'tirib, unga tikilib qaradi. O'ttiz sakkiz yoshlardagi soqolmo'ylovi olingan, qora sochi peshanasiga tushib turgan, qirraburun, ko'zlari bejo odam balkondan ohista mo'r alayotgandi.

Bu g'alati mehmon Ivanning yolg'izligiga ishonch hosil qilgach, tashqariga bir oz quloq solib turdida, oxiri xonaga kirishga jur'at etdi. Shundagina Ivan uning kasalxona kiyimida ekanligini ko'rdi. U egnida ichki ko'yлак-ishton, sarpoychan oyog'iga tufli kiyib, yelkasiga qo'ng'irrang xalat tashlab olgan edi.

Mehmon Ivanga ko'z qisib qo'yib, qo'lidagi bir shoda kalitni cho'ntagiga solib qo'ydi-da:

«O'tirsam maylimi?» — deb so'radi, Ivan bosh irg'atib rozi bo'lgach, kresloga o'tirdi.

— Bu yerga qanday kirdingiz? — Ivan mehmonning qoq suyak barmog'i po'pisasiga rioya etib, pichirlab so'radi. — Balkon panjarasi qulflog'liq edi-ku!

— Panjara-ku qulflog'lig'-a, — dedi mehmon, — lekin Praskovya Fyodorovna, garchi ko'p latofatli ayol bo'lsa ham, o'ta parishonxotir. Bundan bir oy oldin uning bir shoda kalitini o'g'irlab olganman, shundan beri birinchi qavatning gir aylana balkonlariga chiqishga, ba'zan esa qo'shnilarim bilan uchrashish imkoniga ega bo'ldim.

— Baski balkonga chiqa olarkansiz, qochib ketishingiz ham mumkin-ku. Yo balandmi juda? — qiziqsinib so'radi Ivan.

— Yo'q, — qat'iy javob qildi mehmon, — men bu yerdan qochib ketolmayman — balkon baland bo'lgani uchun emas, boradigan yerim yo'kdigi uchun ketolmayman. — U bir oz sukutdan so'ng ilova qildi: — Shunday qilib, yotibmiz deng?

— Yotibmiz, — javob qildi Ivan kelgan odamning g'oyatda bejo, timqora ko'zlariga tikilib qararkan.

— Ha-ya... — dedi mehmon birdan bezovtalanib. — Harholda, siz ashaddiylardan emasdirsiz-a? So'rashimning boisi, bilasizmi, men shovqinni, janjalni, qiynoqni va shunga o'xshash narsalarni sira yoqtirmayman. Ayniqsa, men uchun odamzodning qichqirig'i (xoh u iztirob, nafrat yo boshqa holat qichqirig'i bo'lsin, baribir) manfurdir. Ko'nglimga taskin berib, ayting, siz ashaddiylardan emassiz-a?

— Kecha restoranda bittasining tumshug'ini bejab qo'ydim, — deb mardona tan oldi yangi qiyofaga kira boshlagan shoir.

— Sabab? — qat'iy ohangda so'radi mehmon.

— Ochig'ini aytsam, besabab, — dedi Ivan xijolat bo'lib.

— Uyat, — deya koyidi mehmon va ilova qildi: — Undan keyin, nega unaqa beadab gap qilasiz? «Tumshug'ini bejab qo'ydim». Odamda tumshuqmi yo yuzmi — ma'lum emas-ku. Har qalay, tumshug'i emas, yuz bo'lsa kerak. Binobarin, musht ishlatish... Yo'q, siz butunlay tashlang bu ishingizni.

Mehmon Ivanga shu tarzda tanbeh berib bo'lib, so'radi:

— Kasbingiz?

— Shoirman, — negadir istar-istamas bo'yniga oddi Ivan.

Mehmonning ta'bi tirriq bo'ldi.

— Obbo, hech omadim yurmadi-yurmadi-da! — deb yubordi u, lekin shu zahoti hushini yig'ib olib, uzr aytdi va so'radi: — Familiyangiz nima?

— Bezdomniy.

— Eh, attang... — dedi mehmon aftini bujmaytirib.

— Nima, she'rlarim sizga yoqmaydimi? — qiziqsinib so'radi Ivan.

— Mutlaqo yoqmaydi.

— Qaysi she'rlarimni o'qigansiz?

— Hech qanaqa she'ringizni o'qimaganman! — dedi mehmon asabiylashib.

— Bo'lmasa nega unday dedingiz?

— Desam, nima bo'пти, — javob qildi mehmon. — Nima, umrimda she'r o'qimabmanmi? Ehtimol... sizniki istisnodir? Yaxshi, so'zingizga ishonishga tayyorman. O'zingiz ayta qoling: she'rlaringiz yaxshimi?

— G'irt tuturiqsiz she'rlar! — birdan dadil va dildan e'tirof etdi Ivan.

— Boshqa yozmang! — deb iltimos qildi mehmon yolvoruvchi ohangda.

— Ont ichib va'da beraman! — tantanali ohangda dedi Ivan.

Ontni qo'l siqishib tasdiqlashdi, shu payt yo'lak-dan sassiz oyoq tovushi va g'o'ng'ir-g'o'ng'ir ovozlari eshitildi.

— Tss, — pichirladi mehmon va «lip» etib balkonga chiqib, panjarani surib yopdi.

Eshikdan Praskovya Fyodorovna mo‘ralab, Ivandan hol-ahvol so‘radi, so‘ng undan, qorong‘ida uxlashni xohlaysizmi, yo yorug‘dami, deb so‘radi. Ivan chiroqni o‘chirmaslikni iltimos qildi, shundan keyin Praskovya Ivanovna bemorga yaxshi tush ko‘rishni tilab, bu yerdan uzoqlashdi. Hammayoq sukutga cho‘mdi, shunda mehmon yana xonaga kirdi.

— 119-xonaga baq-baqaloq, ikki yuzi qip-qizil yangi bir bemorni yotqizishdi, — dedi u pichirlab. — Qiziq, u nuqul ventilyatsiya tuynugiga qo‘yilgan allaqanday valyutalar haqida, yana Sadovaya ko‘chasidagi o‘zi yashab turgan uyni jinlar maskan qilib olgani haqida labi-labiga tegmay javrab yotipti. Pushkinni bo‘ralab so‘kyapti deng, keyin ikki gapning birida: «Kurolesov, bis-bis!» — deb baqirib qo‘yadi deng.

U hayajonlanganidan bir seskanib qo‘ydi. Keyin ko‘ngli bir oz taskin topib, kursiga o‘tirdi-da: — Hay, havolasi xudoga, — deb Ivan bilan boshlagan suhbatini davom etdirdi: — Xo‘sh, bu yerga tushishingizga nima sabab bo‘ldi?

— Sabab Pontiy Pilat, — dedi Ivan yerga xomush tikilarkan.

— Nima?! — ehtiyotkorlikni ham unutib baqirib yubordi mehmon va darhol kafti bilan og‘zini to‘sdi.— Qanday g‘ayritabiiy o‘xshashlik! O‘tinaman, o‘tinib so‘rayman, bir boshdan aytib bering!

Ivan negadir bu noma‘lum odamga e‘tiqod qildi va kecha Patriarx ko‘li bo‘yida yuz bergan hodisani, avvaliga cho‘chinqirab, tutila-tutila, so‘ng esa dadil, ravon hikoya qila boshladi. Ha, Ivan Nikolaevich mana shu kalit o‘g‘irlagan mavhum shaxs timsolida nihoyat muruvvatli tinglovchini uchratgan edi! Mehmon Ivanni jinniga yo‘ymadi, uning hikoyasini nihoyatda zo‘r qiziqish bilan tinglarkan, bora--bora bayonidan hayratga keddi. U dam-badam shunday xitoblar bilan Ivanning so‘zini bo‘lardi:

— Xo‘sh, xo‘sh! U yog‘ichi, u yog‘ini ayting, o‘tinaman sizdan. Faqat, avliyoyu anbiyolar haqqi, hech nimani tushirib qoldirmay, mufassal hikoya qiling!

Ivan ham mufassal hikoya qilardi, zero unga shu tarzda hikoya qilish qulayroq edi, mana, nihoyat u Pontiy Pilatning alvonrang astarli oq ridoda balkonga chiqqan yeriga yetdi.

Shunda mehmon xuddi ibodat qilayotganday kaftini kaftiga qo‘yib pichirladi:

— O, to‘g‘ri topgan ekanman! O, hammasi to‘g‘ri chiqyapti!

Mehmon Berliozning mudhish o‘limi ta‘rifini eshitgach, ko‘zlarida jaholat uchquni chaqnadi va shunday mubham gap qildi:

— Faqat bir narsaga: o‘sha Berliozning o‘rnida tanqidchi Latunskiy yoki adabiyotchi Mstislav Lavr-vich bo‘lmaganiga taassuf qilaman, — so‘ng qattiq g‘ijinib, tovushsiz chinqirdi: — Davom eting!

Konduktorga kira haqi uzatgan mushuk haqidagi hikoya mehmonning ko‘nglini chog‘ qilib yubordi, u o‘z qissaxonligidan zavqlanib ketgan Ivanning, mo‘ylovi ostida tanga pul tishlagan mushukni tasvirlab, o‘tirgan o‘rnida ohista sakrashini kuzatarkan, ichagi uzilgudek bo‘lib tovushsiz rosa kuldi.

— Shu tarzda bu yerga kelib qoldim, — dedi Ivan Griboedovda yuz bergan voqeani so‘zlab bo‘lib va yana ruhi tushib, o‘shshayib oldi.

Mehmon sho‘rlik shoirga achinib, uning yelkasiga qo‘lini qo‘ygancha dedi:

— Baxtiqaro shoir! Ammo, azizim, hammasiga o‘zingiz aybdorsiz. U bilan bunchalik betakalluf, hatto surbetlarcha muomala qilmaslik kerak edi. Mana endi azobini tortyapsiz. Haliyam osongina qutulibsiz, shukur qiling.

— Axir kim o‘zi u? — mushtlarini hayajon bilan silkib so‘radi Ivan.

Mehmon unga tikilib turib savoliga savol bilan javob qildi:

— Aytsam, hayajonlanmaysizmi? Bu yerda biz hammamiz shubhali odamlarmiz... Doktor chaqirish, ukol qildirishu yana shunga o‘xshagan dahmazalar bo‘lmaydimi?

— Yo‘q, bo‘lmaydi! — dedi Ivan. — Aytaqoling, kim o‘zi u?

— Ha, yaxshi, — javob qildi mehmon va har bir so‘zini keskin va dona-dona qilib dedi: — Kecha Patriarx ko‘li yoqasida siz shayton bilan uchrashgansiz.

Ivan va'dasining ustidan chiqib, hayajonlanmadi, lekin baribir taajjubdan dong qotib qoldi.

— Bu mumkin emas! Shayton yo'q narsa.

— Qiziq ekansiz-u! Hamma gapirgandayam, siz bunday demasligingiz kerak. Siz, nazarimda, birinchi bo'lib uning azobiga uchranganlardansiz. O'zingiz jinnixonada o'tiribsiz-u, nuqul uni yo'q deb aytyapsiz. Hayronman sizga!

Gangib qolgan Ivan sukutga toldi.

— Siz uni tasvirlay boshlashingiz bilan, — deb gapida davom etdi mehmon, — kecha kim bilan suhbat qurish sharafiga muyassar bo'lganingizni payqadim. Chindanam, men Berliozga hayron bo'lyapman! Siz-ku, ma'lum, g'ofil odamsiz, — shunday deb mehmon yana klirim so'radi, — lekin Berlioz, eshitishimcha, durustgina alloma bo'lgan ekan-ku! O'sha professorning eng dastlabki gaplaridanoq uning kimligiga hech shubham qolmadi. Uni tanimaslik aslo mumkin emas, do'stim! Ammo siz... siz meni yana bir bor kechiring-u... men hech qachon yanglishmayman: siz omi odamsiz!

— Shak-shubhasiz, — deb tasdiqladi o'zgara boshlagan Ivan.

— Ha, balli... axir o'zingiz uning yuz tuzilishini tasvirlab berdingiz... ko'zining ikki xilligi, qoshlari! Meni afv etasiz-u, hali siz ehtimol hatto «Faust» operasini ham ko'rmagandirsiz?

Ivan negadir judayam qattiq xijolat bo'ldi, ikki yuzi cho'g'dek qizarib, Yaltada qaysiyam sanatoriyga borgani haqida bir nimalarni g'oldiray boshladi...

— Ana, ko'rdingizmi... nimasiga hayron bo'lamiz! Lekin Berlioz, takror aytaman, meni hayratga soldi. U nainki o'qimishli, yana nihoyatda quv odam. Lekin shuni e'tirof etish kerakki, Voland undan ham quvroq odamniyam bir cho'qishda qochiradi.

— Nima?! — deb baqirib yubordi Ivan ham.

— Sekin!

Ivan «shap» etib kafti bilan o'z peshanasiga urdi va xirillab dedi:

— Tushunaman, tushunaman. Uning tashrifnomasida «V» harfi bor edi. Ana xolos! — Esankirab qolgan Ivan panjara ortida, fazoda suzayotgan oyga tikilgancha ancha vaqt sukutga tolib o'tirdi, so'ng yana gapga kirdi: — Bundan chiqdi, uning Pontiy Pilat huzurida bo'lganligi rost ekan-da? Demak, u o'sha zamonda tug'ilgan bo'lib chiqadimi? Meni jinniga chiqarib o'tirishiya! — derdi Ivan, nafrat bilan eshik tomonga ishora qilarkan. Mehmonning labi yonida hasrat ajinlari paydo bo'ldi.

— Haqiqatdan yuz o'girib bo'lmaydi, — deb mehmon yuzini bulutlar oralab suzayotgan tungi yoritqich tomonga o'girdi. — Siz ham, men ham — jinnilarmiz, nima qilamiz bo'yin tovlab! Qisqasi, u sizni tuzog'iga ilintirganu siz esingizdan og'gansiz, sabab, buning uchun, chamasi, aynan siz munosib bo'lgansiz. Lekin siz hikoya qilgan narsalar haqiqatan ham bo'lgan. Ammo o'sha yuz bergan voqealar benihoya g'ayritabiyligi sababli hatto genial psixiatr Stravinskiy ham gaplaringizga ishonmagan. U sizni ko'rdimi? (Ivan bosh irg'adi.) O'sha hamsuhbatingiz Pilat huzurida ham bo'lgan, Kant bilan ham nonushta qilgan, endi bo'lsa, mana, Moskvagayam kelipti.

— Axir u bu yerda hamma narsani ostin-ustin qilib yuboradi-ku! Bir amallab uni tutish kerakdir? — deb yangi Ivan vujudida qimtinibgina bo'lsa ham bosh ko'tardi endilikda chalajon bo'lib qolgan avvalgi Ivan.

— Mana, siz urinib ko'ribsiz, shu hissa qo'shganingiz kifoya, — dedi mehmon kinoya bilan. — Boshqalarga ham urinmaslikni maslahat ko'rardim. Ko'nglingiz to'q bo'lsin, u haqiqatan ham hammayoqni ostin-ustin qilib yuboradi. Eh, attang! Ming-ming afsuski, u bilan men emas, siz uchrashgansiz! Garchi fursat o'tgan — butun niyatlar yonib kulga aylangan bo'lsa ham, ont ichib aytamanki, u bilan uchrashish uchun Praskovya Fyodorovnaning bir shoda kalitini ham berardim, zero, boshqa beradigan hech vaqoim yo'q. Men qashshoqman!

— Nimaga kerak bo'lib qoldi u sizga?

Mehmon uzoq vaqt kiftlarini uchirib xomush o'tirdi va nihoyat yana gapira boshladi:

— Men sizga aytsam, bu juda antiqa hodisa — men ham bu yerda xuddi sizga o'xshab, o'sha Pontiy Pilat tufayli yotibman, — mehmon atrofga qo'rqa-pisa ko'z tashlab dedi: — Xullas kalom, men

o'tgan yili Pontiy haqida roman yozgan edim.

— Siz yozuvchimisiz? — ajablanib so'radi shoir. Mehmonning rangi quv o'chib ketdi, shoirga musht do'laytirib qo'yib, so'ng dedi:

— Mep ustaman, — u xo'mrayib xalatining cho'ntagidap tamomila yog' bosib ketgan bir shapkacha oldi, unga sariq ipak bilan «M»¹² harfi tikilgan edi. U shapkachani boshiga kiydi va usta ekanligini isbotlash maqsadida ham yonlamasiga, ham yuzma-yuz turib, o'zini Ivanga ko'rsatdi. — Buni menga sevgilim tikib bergan edi, — deb sirli ravishda ilova qildi u.

— Familiyangiz nima?

— Familiyam yo'q endi, — ma'yus nafrat bilan javob qildi bu g'alati mehmon. — Men familiyamdan, shuningdek, barcha hayotiy narsalardan voz kechganman. So'ramang familiyamni.

— Bo'lmasa, romaningiz haqida gapirib bering, — dedi Ivan muloyim ohangda.

— Jonim bilan. Hayotim, chindanam, unchalik oddiy emas, — deb hikoya qila boshladi mehmon.

... U ma'lumoti bo'yicha tarixchi bo'lib, bundan ikki yil muqaddam, Moskva muzeylaridan birida xizmat qilar, bundan tashqari tarjimonlik bilan ham shug'ullanarkan.

— Qaysi tildan? — so'radi Ivan qiziqsinib.

— Men ona tilimdan boshqa yana beshta tilni bilaman, — javob qildi mehmon, — ingliz, frantsuz, nemis, lotin va yunon tilini. Keyin, yana italyancha ham sal-pal o'qiy olaman.

— Voy bo'-o'! — pichirladi Ivan hasad bilan.

U so'qqabosh bo'lib yasharkan, hech yerda hech bir qarindoshi, Moskvada deyarli bironta ham tanishi io'q ekan. Buni qarangki, bir kun u zayomdan yuz ming so'm yutipti.

— Qanday tang qolganimni bir tasavvur qiling-a, — derdi pichirlab qora shapkacha kiygan chehmon, — kir solingan savatga qo'l tiqsam, qo'limga obligatsiya ilindi: uni gazetaga solishtir-dimu hang-mang bo'lib qoldim — nomeri gazetadagi nomer bilan bir xil edi! Uni menga muzeyda Gyurishgan edi, — deb izohladi u.

Bu alomat mehmon yuz ming so'mlik yutuqni olgach, juda ko'p kitob sotib olipti, Myasnitskayadagi xonasini tashlab...

— O', ming la'nat o'sha gurbatxonaga! — deya xirilladi mehmon.

... Arbat yaqinidagi bir tor ko'chada xususiy tarzda imorat qurgan odamning bog'chasida turgan kichkina uyning podvalidan ikki xonani ijaraga olgan. Keyin ishdan bo'shab, Pontiy Pilat haqida roman yozishga kirishgan.

— Oh, u paytlar — oltin davr edi, — deb pichirladi mehmon ko'zlari chaq nab, — alohida kvartira deng, yana dahliziyam bor, dahlizda suv jo'mragi, jo'mrak ostida chanoq, — negadir, u ayniqsa shu so'zga urg'u berib, mag'rurlanib gapirdi, — ko'cha eshikdan boshlangan yo'lka mo'jazgina derazalarimning shundoqqina oldidan o'tardi, Ro'parada, to'rt qadamgina narida, devor tagida nastarin, jo'ka va zarang daraxtlari o'sardi. Oh... oh... oh! Qishda men derazadan odamlarning qorda «g'arch-g'urch» yurgan oyoqlarini kam ko'rar, tovushlarini kam eshitar edim. Pechkamda muttasil lang'illab olov yonib turardi! Lekin birdan bahor kirib keldi-yu, derazamning xira oynalari orqali men avvaliga yalang'och, so'ngra asta-asta yashil libos kiya boshlagan nastarin butalarini ko'rdim. Ana shunda, ya'ni o'tgan yili bahorda yuz ming so'mlik yutukdan ham dilraboroq voqea sodir bo'ldi. Vaholanki, fikrimga qo'shilarsiz, yuz ming — bu juda katta boylik!

— Bu to'g'ri, — e'tirof etdi uning gapini diqqat bilan tinglayotgan Ivan.

— Men, derazani ochib mo'jazgina ikkinchi xonamda o'tirardim, — mehmon qo'li bilan o'lchab ko'rsata boshladi, — mana... bu yerda divan, ro'parasida ikkinchi divan, divanlar oralig'ida stolcha, uning ustida chiroyli shamchiroq, derazaga yaqin yerda kitoblar, buyoqda esa, kichkina yozuv stoli, birinchi xonamda — u judayam katta, o'n to'rt metr edi, — tog'-tog' kitobu pechka bor edi. Oh, jihozlarim qanday zo'r ediya!

¹² «M» - «Master» («usta») so'zining birinchi harfi.

Nastarin hidi gupillab kirardi! Miyamning charchog'i ham qolib, o'zimni qushday yengil his qilardim, Pilat haqidagi romanim ham shig'illagancha oxirlab borayotgan edi...

— Qizil astarli oq rido! Tushunaman! — dedi Ivan.

— Topdingiz! Shtlat shig'illagancha oxirlab, ha, oxirlab borayotgan edi va men endi uning: «... Iudeyaning beshinchi prokuratori, chavandoz Pontiy Pilat», degan so'zlar bilan yakunlanishini bilardim. Tabiiyki, men sayr qilgani ham chiqib turardim. Yuz ming — hazilakam pul emas, o'zimga juda ajoyib kulrang kostyum sotib olgan edim. Yo bo'lmasa, tushlik qilgani bironta arzon restoranga yo'l olardim. Arbatda ajoyib bir restoran bor edi, hoziram bormikin, bilmadim.

Shu yerga kelganda, mehmon ko'zlarini katta-katta ochib, oyga tikilganча hikoyasini pichirlab davom ettirdi:

— U dilbar bir dasta jirkanch va fojiali gul ko'tarib ketayotgan edi. Baytalmorning oti nima baloyam edi, har nechuk Moskvada birinchi bo'lib shu gul paydo bo'ladi negadir. Uning qora tUSDagi yengil paltosi fonida bu gul ko'zga yaqqol tashlanardi. Ha, u sariq gul ko'tarib borardi! Bexosiyat rang. U Tverskaya ko'chasidan borib, bir tor ko'chaga burildi, burila turib orqasiga o'grilib qaradi. Tverskaya ko'chasini bilasiza? Bu ko'chada odam doim g'ij-g'ij, ammo ishontirib aytamanki, u shuncha odam ichida faqat menga qaradi, qaragandayam nainki hayajon, hatto iztirob bilan bokdi. Shunda meni uning husni jamolidan ham ko'ra, ko'zlaridagi hech kimning boshiga tushmagan g'ayritabiiy yolg'izlik anduhi o'ziga rom qilgandi!

Men ham shu sariq rangga qul bo'lib, tor ko'chaga burildimu juvonning orqasidan ketaverdim. Biz bu qing'ir va diqqinafas ko'chadan (men uning bir tomonida, u esa ikkinchi tomonida) churq etmay ketib borardik. Buni qarangki, ko'chada bironta tirik jon uchramasa-ya. Men u bilan gaplashishim lozimligini his etib qiynalardim va ayni paytda, unga churq etib ham og'iz ocha olmaydiganga o'xshayman, bunaqada, u ketib qoladi-yu, uni boshqa ko'rish menga nasib etmaydi, deb hayajonlanardim.

Shunda, bir tasavvur qiling-a, to'satdan uning o'zi gap boshladi:

— Gullarim yoqdimi sizga?

Uning xiyla yo'g'on, ammo sal hirqiroq ovozining aks sadosi, tentaklik bo'lsa ham aytay, nazarimda, bu tor ko'chadagi sarg'ish rang isqirt devorga urilib qaytgandek bo'ldi. Men shu zahoti ko'chaning u ketayotgan tomoniga o'tib olib, unga yaqinlashdim-da:

— Io'q, — deb javob qaytardim.

U menga taajjub bilan boqdi, men esam birdan va mutlaqo kutilmaganda butun umr aynan shu ayolni sevib kelganligimni angladim. Ajab savdolar, labbay! Siz, albatta, telba odam ekan, dersiz meni?

— Hech nima demayman, — dedi Ivan va: — O'tinaman, davom eting! — deb ilova qildi.

Mehmon hikoyasini davom ettirdi:

— Ha, u menga hayron bo'lib qaradi, so'ng ko'zimdan ko'zini uzmay so'radi:

— Siz, umuman, gullarni yoqtirmasangiz kerak-a? Uning ovozida adovat ohangini his qilganday bo'ldim. Men u bilan baravar qadam tashlashga urinib yonma-yon borarkanman, hech tortinmay o'zimni bemalol tutayotganimdan o'zim hayron edim.

— Yo'q, men gullarni yaxshi ko'raman, lekin bunaqasinimas, — dedim.

— Qanaqasini?

— Atirgulni xush ko'raman.

Shunday deganimga pushaymon bo'ldim, negaki, u gunohkor odamday jilmaydida, gulini yo'lka yoqasidagi ariqqa tashlab yubordi. Men bir oz o'zimni yo'qotib qo'ydim-u, lekin gulni olib, yana unga uzatdim, lekin u jilmayganча gullarni yana uloqtirdi, natijada ularni buyog'iga o'zim ko'tarib bordim.

Shu zaylda biz bir oz vaqt sukut saqlab ketaverdik, keyin u qo'limdan gullarni olib, ko'chaga otib yubordi-da, qora qo'lqop kiygan qo'lini mening qo'lim ostidan o'tkazdi-yu, bundan buyog'iga biz qo'ltiqlashib keta boshladik.

— Keyin, — dedi Ivan, — iltimos, bugun tafsiloti bilan gapiring.

— Keyinmi? — takrorladi mehmon, — keyin nima bo‘lganini o‘zingiz ham tasavvur qilishingiz mumkin. — U ko‘zlarida bexosdan paydo bo‘lgan yoshni o‘ng yengi bilan shosha-pisha artib, gapini davom ettirdi: — Muhabbat, oyoq ostidan chiqqan falokatday, lop etib paydo bo‘ldiyu ikkovimizni baravar mahv qildi.

Odatda yashin yo xanjar shunday mahv qiladi odamni!

Darvoqe, u keyinchalik bu fikrni inkor qilib, bizlar juda ko‘pdan beri, bir-birimizni bilmagan, hech ko‘rmagan chog‘imizdayoq sevishganmiz, deb tasdiqlagan edi, u paytlarda u boshqa odam bilan turardi, men ham o‘shanda... anavi... bilan yashardim... xah... oti nimaydi...

— Kim bilan? — so‘radi Bezdomy.

— Anavi... xah... nimaydi oti... — dedi mehmon barmoqlarini shiqillatarkan.

— Siz uylanganmidingiz?

— Ha-da, mana, shiqillatyapman-ku... Haligi... Varenkaga, Manechkaga... yo‘q, Varenkaga... yo‘l-yo‘l ko‘ylak kiygan... muzeyda... xullas, esimda yo‘q.

Qisqasi, u o‘sha kuni ko‘chaga ataylab sariq gul ko‘tarib chiqqan ekan, men uni topib olishim uchun, bordiyu o‘sha kuni bu uchrashuv yuz bermaganida, u zahar ichib o‘z joniga qasd qilgan bo‘larkan, chunki uning hayoti bema‘ni o‘tayotgan ekan.

Ha, muhabbat bizni ko‘z yumib-ochguncha mahv qilib qo‘ygan edi. Men buni o‘sha kuniyoq, bir soatdan keyin, biz ulkan shaharni payqamay kesib o‘tib, Kreml devori poyiga, daryo bo‘yiga borib qolganimizda bilgan edim.

Biz go‘yo juda ko‘p yillardan beri bir-birini yaxshi bilgan va kuni kecha xayrlashgan odamlarday suhbatlashardik. Biz ertasi kuniam shu yerda — Moskva daryosi bo‘yida uchrashishga ahd qildik, uchrashdik ham. May quyoshi bizga yog‘du sochardi. Keyin, oradan xiyol ham o‘tmay, bu ayol mening xufiyona xotinim bo‘ldi.

U har kuni menikiga kelardi, men uni ertalabdan intizor bo‘lib kuta boshlardim. Shu intizorlik payti odatda uydagi buyumlarning joylarini o‘zgartirishim bilan ifodalanardi. Uning kelishiga o‘n minut qolganida deraza oldiga o‘tirib, ko‘hna ko‘cha eshikning «g‘iyq» etib ochilishini kutardim. Yo tavba: men u bilan uchrashmasimdan oldin tumordekkina hovlimizga kamdan-kam odam kirar, aniqrog‘i, hech kim kirmasdi, endi bo‘lsa, nazarimda, butun shahar shu hovlimiz tomon oqib kelayotganday tuyulardi. Ko‘cha eshik «tiq» etsa, yuragim «shig‘» etib ketar, bir ko‘z oldingizga keltiringa, ro‘paramda: deraza tashqarisida albatta kimningdir isqirt etigi paydo bo‘lardi. Masalan, charxchining. Axir o‘zingiz ayting, uyimizda charxchining kimga keragi bor? Nimani qayraymiz? Qanaqa pichoqlarni?

Mening dilbarim ko‘cha eshikdan bir marta kirardi, ammo u kirguncha yuragim kamida o‘n marta gupillab urardi. Gapim rost. Keyin, soat millari qiyom paytini ko‘rsatib, uning keladigan vaqti bo‘lganda va qora mayin teridan tikilgan ustki bezaklari po‘lat to‘qalar bilan tortilgan uning tuflilari deyarli tovush chiqarmay derazam qarshisida paydo bo‘lgandayam yuragim «gup-gup» urishdan to‘xtamasdi.

Ba‘zan u ikkinchi derazam oldida to‘xtab, tuflisining uchi bilan oynaga urib sho‘xlik qilardi. Men shu zahoti o‘sha deraza oldida paydo bo‘lardim, lekin tuflisi ham, yorug‘ni to‘sib turgan qora ipak ko‘ylak ham g‘oyib bo‘lardim — men shunda eshik ochgani otildim.

O‘rtamizdagi munosabatni hech kim bilmasdi, bunga imonim komil, vaholanki, bunday bo‘lishi mumkin emas. Lekin uning eri, tanishlarimiz g‘ofil edilar. Men yashab turgan podval tepasidagi ko‘hna uyda istiqomat qiluvchilar bundan xabardor edilar, albatta, ular huzurimga qandaydir bir ayol kelib-ketib turganini ko‘rishardi, biroq uning kimligini ham, ismini ham bilishmasdi.

Ushbu muhabbat dostonini butun vujudi bilan berilib tinglayotgan Ivan:

— Kim edi o‘zi u ayol? — deb so‘radi.

Mehmon, buni hech qachon, hech kimga aytmayman, degandek bosh chayqadi, so‘ng hikoyasini

davom ettirdi.

Uning hikoyasidan Ivanga shular ma'lum bo'ldi: usta bilan notanish ayol bir-birlarini shunchalik qattiq sevishganki, biri ikkinchisiz bir kun ham tura olishmagan. Endi Ivan hovlidagi nastarin daraxti va devor tufayli hamisha nimqorong'i bo'lgan podvaldagi ikki xonani, u yerdagi qizil yog'ochdan ishlangan, eskirib parti ketib, sharti qolgan mebellaru yozuv stoli — byuroni, byuro ustida turgan har yarim soatda zang chaluvchi soatni, nihoyat moylangan poldan is bosgan shiftgacha qalashib ketgan son-sanoqsiz kitoblarni ham, pechkani ham juda aniq tasavvur qila boshlagan edi.

Ivanga yana shu narsa ma'lum bo'ldiki, mehmoni bilan uning xufiya xotini o'zaro aloqa bog'lagan dastlabki kunlariyoq, bizning Tverskaya ko'chasi bilan tor ko'cha muyulishida bir-birimiz bilan uchrashishimiz taqdiri azalda peshonamizga yozilgan, binobarin, biz umrbod bir-birimiz uchun yaratilganmiz, degan qarorga kelgan ekanlar.

Mehmonning hikoyasidan oshiq-ma'shuqlarning vaqtni qanday o'tkazganlari ham ma'lum bo'ldi. Ayol kela solib, birinchi navbatda fartuk taqar va torgina dahlizda (bechora bemor negadir faxrlanib tilga olgan o'sha jo'mrak bilan chanoq shu yerda edi) taxta stol ustida kerosinka yoqib nonushta tayyorlar, so'ng birinchi xona o'rtasida turgan cho'zinchoq stolda dasturxon tuzardi. May oyida momaqaldiroq gumburlab, jala quygan paytlarda, yomg'ir suvi sevishganlarning so'nggi makonini g'arq qilgudek xavf tug'dirib nimko'r derazalar oldidan darvoza tomon ayqirib oqqan paytlarda ular pechka yoqib qo'rda kartoshka pishirishar edi. Barmoqlarini kulga bulg'ab kartoshkaning qora po'stini archishganda undan bug' chiqardi. Podvalda kulgi yangrardi, bog'chadagi daraxtlar yomg'irdan keyin singan shoxchalarini, oppoq popiltiriqlarini yerga to'kardi. Momaqaldiroq sadolari tinib, issiq yoz payti kelganda ko'pdan orzu qilingan va ikkovlari birday yaxshi ko'rgan atirgullar guldonda paydo bo'lardi.

O'zini usta deb atagan odam ish bilan mashg'ul bo'lar, ayol esa bigiz tirnoqli barmoqlarini sochlari orasiga botirib yozilgan sahifalarni qayta o'qib, o'qib bo'lgach esa manavi qalpoqchani tika boshlardi. Ba'zida u yerga cho'kkalab javonning pastki qavatidagi kitoblarning yoki stulga chiqib olib yuqori qavatdagi yuzlab kitoblarning chang bosgan sherozalarini latta bilan artardi. U adibga shonu-shuhrat bashorat qilib, uni tezroq ishlashga undarkan, ayni o'sha paytda uni usta deb atay boshlagan edi. U Iudeyaning beshinchi prokuratori haqidagi kitobning va'da qilingan oxirgi jumllarini o'qishga musharraf bo'lib, ko'ngliga yoqqan ayrim jumllarni qiroat bilan baralla takror-takror o'qirgan, «bu roman — mening hayotimdir», degandi.

Roman avgust oyida yozib tugatilib, qaysiyam bir notanish mashinistkaga berildi, mashinistka uni besh nusxada ko'chirdi. Mana, nihoyat, xufiya makon tark etilib, hayot maydoniga chiqadigan kun ham keddi.

— Ha, men qo'limda roman bilan hayot maydoniga chiqdim, lekin chikdimu hayotim nihoyasiga yetdi, — deb pichirladi usta va boshini xam qildi, sariq ip bilan «M» harfi tikilgan mash'um qora qalpoqcha uzoq vaqt tebranib turdi. Keyin u hikoyasini davom ettirdi, lekin endigi gaplari poyintar-soyintar bo'lib chiqdi. Mehmonning bu gaplaridan faqat bir narsani anglash mumkin edi: uning boshiga nihoyatda og'ir bir falokat tushgan edi.

— Adabiyot olamiga birinchi marta qadam qo'yishim edi, ammo hozir, hammasi adoyi tamom bo'lib, halokatga uchraganim aniq bo'lgandan keyin men uni mudhish hayrat bilan eslayman! — deb usta tantanavor pichirlarkan, qo'lini ko'tardi. — Ha, nihoyatda hayratga soddi u meni, nihoyatda!

— Kim? — eshitilar-eshitilmas pichirlab so'radi Ivan, hayajonlangan mehmonining so'zini bo'lishdan qo'rqib.

— Muharrir-da, aytyapman-ku, muharrib deb. To'g'ri, u o'qishga o'qib chiqdi. Lekin menga milki pilla bo'lib, lunji shishib ketgan odamga qaraganday qararkan, ko'z qirini xonaning burchagiga tashlaganicha, ko'ngli xijil bo'lganday, hatto hiringlab ham qo'ydi. U qo'lidagi manuskriptni* hojatsiz g'ijimlarkan hadeb tomoq qirardi. Bergan savollari menga ahmoqona bo'lib tuyuldi. Chunki u roman to'g'risida hech nima gapirmay, mendan: kimsiz, qayoqdan paydo bo'ldingiz, ko'pdan beri qalam

tebratib turasizmi, nega siz haqingizda shu paytgacha hech eshitmaganmiz, deb so'ray boshladi, hatto yana: bunday alomat mavzuda roman yozishni sizga kim maslahat berdi, degan savol ham berdiki, mening fikrimcha, bundan ortiq ahmoqona savol bo'lmaydi. Axiyri, savollari jonimga tegib ketgach, romanimni chop qilasizmi o'zi, yo yo'qmi, deb dangal so'radim.

Shunda u besaranjom bo'lib, lattachaynarlik qildi, so'ng bu masalani shaxsan o'zi hal qila olmasligini, asarim bilan muharrirlar hay'atining o'zga a'zolari ham, ya'ni tanqidchilardan Latunskiy bilan Ariman hamda adabiyotshunos Mstislav Lavrovichlar tanishib chiqishlari kerakligini aytdi. U, ikki haftadan keyin keling, deb iltimos qildi.

Ikki haftadan keyin borgan edim, muttasil yolg'on gapiraverganidan ko'zlari g'ilay bo'lib qolgan bir qari qiz qabul qildi.

— Ha, u Lapshyonnikova, redaksiya kotibasi, — dedi jilmayib Ivan: mehmon g'azablanib ta'riflayotgan muhit ahli unga tanish edi.

— Bo'lsa bordir, — shart so'zini bo'ldi mehmon, — xullas, shu ayol hammayog'i dog'-dug' va ancha g'ijimlangan romanimni qaytarib berdi. U ko'zini ko'zimdan olib qochishga urinib:

— Hozir redaksiyamiz ikki yilga yetadigan qo'lyozmalar bilan ta'minlangan, shunga ko'ra, romaningizni chop qilish masalasi, menimcha, boshqa ko'rilmasa kerak, — dedi.

— Yana nimalar esimda qoluvdi-ya? — deb g'o'ldirardi usta, chakkalarini ishqalarkan. — Ha, qo'lyozma hoshiyasiga sochilgan qip-qizil gulbarglar, yana mahbubamning ko'zlari esimda. Ha, uning ko'zlarini eslab qolganman.

Mehmonning hikoyasida dudmallik, allaqanday chala-chulpa gaplar ko'proq uchray boshladi. U qiyalab yog'an yomg'irni esladi, podvaldagi makonida boshidan kechirgan mushkulotlar haqida, yana allaqayoqlarga borgani to'g'risida gapirdi. U, o'zini kurashga da'vat etgan ayolni aslo ayblamasligi, ha, ha, unda hech gunoh yo'qligi haqida pichirlab chinqirdi!

— O, esimda, esimda gazeta orasida ilova qilib kiritilgan varaq, — deb g'o'ldirardi mehmon, gazeta varag'ining tasvirini havoda ikki barmog'i bilan chizib ko'rsatarkan, shunda Ivan mehmonning chalkash gaplaridan fahmladiki, boshqa bir muharrir ustaning romanidan kattagina parchani gazetada bosib chiqarpti.

Uning gapicha, oradan ikki kun o'tar-o'tmas, boshqa bir gazeta tanqidchi Arimanning: «Muharrir qanoti ostidagi dushman», degan maqolasi paydo bo'lipti, bu maqolada yozilishicha, Ivanning mehmoni muharrirning beparvoligi va nodonligidan foydalanib, matbuotda Iisus Xrist madhiyasini yoritishga uringanmish.

— Ha, esimda, esimda! — deb chinqirib yubordi Ivan. — Lekin familiyangiz esimdan chikdi!

— Takror aytaman, familiyamni qo'yaylik, endi u yo'q, — deb javob qildi mehmon. — Gap familiyada emas. Bir kundan keyin boshqa bir gazetada Mstislav Lavrovich imzosi bilan boshqa maqola paydo bo'ldi. Bu maqola muallifi pilatchilikka, hamda uni matbuotda yoritmoqchi bo'lgan (yana o'sha la'nati ibora!) dindor musavvirga zarba berishni, bergandayam, ayovsiz zarba berishni taklif qilgan edi.

Men bu «pilatchilik» so'zidan dong qotib qolib, uchinchi gazetani varaqladim. Bu gazetada ikki maqola bor edi: biri — Latunskiyniki, ikkinchisiga esa «N. E.» deb imzo qo'yilgan edi. Men sizga aytsam, Ariman bilan Lavrovichning maqolalari Latunskiy yozgan maqola oldida «holva» edi. Latunskiy maqolasiga qo'yilgan sarlavhaning o'zi ham sizga kifoya: «Eski mazhabning jangari namoyandasi». O'zim to'g'rimda yozilgan maqolalarni o'qishga shunchalik berilib ketibmanki, mahbubamning (eshikni berkitishni unutgan ekanman) qo'lida jiqqa ho'l zontik va namiqqan bir dasta gazeta bilan qanday tepamga kelib qolganini ham payqamabman. Uning ko'zlaridan o't chaqnar, muzdek sovuq qo'llari qaltirar edi. Oldiniga u o'zini bag'rimga otib, meni o'paverdi, o'paverdi... keyin, qo'lini stolga tap-tap urgancha, hirqiroq ovoz bilan Latunskiy albatta zaharlab o'ldirajagini aytdi.

Ivan sal xijolat bo'lib tomoq qirib qo'ydi-yu, lekin hech nima demadi.

G'am-anduh to'la kunlar boshlandi. Roman yozilib bo'lgan, boshqa qiladigan ish yo'q edi, endi ikkovimiz pechka oldiga yozilgan gilamchada olovga tikilib o'tirardik, xolos. Biz endi tez-tez vidolashib turardik. U sayr qilgani chiqib ketadigan bo'ldi. Mening hayotimda esa g'aroyib hollar sodir bo'la boshladi, to'g'ri, bunday hollar menda ilgari ham tez-tez bo'lib turardi... Men kutilmaganda bir do'st orttirdim. Ha, ha, ishonavering, umuman olganda mening juda bema'ni odatim bor: odamlar bilan til topishishim qiyin juda, hech kimga ishonmayman, sal narsaga shubhalanaveraman. Lekin — qizig'i shundaki, shu odamoviligimga qaramay, kelib-kelib, mutlaqo faraz qilinmagan, kutilmagan bironta odam, garchi tashqi qiyofasi otni hurkitadigan tasqara bo'lsa ham, albatta didimga o'tirib qoladi.

Xullas, o'sha mash'um paytlarda bir kun bog'chamizning ko'cha eshigi ochilib, hovliga bir odam kirdi. Esimda, kuzning orombaxsh kunlaridan biri edi. Xotinim uyda yo'q edi. Kelgan odamning uy sohibida biron ishi bo'lsa kerak, unikiga kirib ketdi, so'ng bog'chaga tushib, men bilan hol-ahvol so'rashdi-da, bir zumda tanishib ham oldi. U o'zini muxbir deb tanitdi. U menga shu qadar yoqib qoldiki, bilasizmi, hanuzgacha ba'zida uni eslab, qo'msab qo'yaman. Bora-bora u uyimga tez-tez keladigan bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, u bo'ydoq ekan, mendan sal nariroqda xuddi menikiga o'xshagan mo'jazgina kvartirada turarkan, ammo unga kvartira torlik qilayotganmish, hokazo va hokazo. Negadir u meni uyiga hech taklif qilmasdi. Xotinimga u sira ham yoqmadi. Ammo men uning yonini oldim. Shunda xotinim:

— Bilganingni qil, — dedi, — lekin bu odam menda faqat nafrat uyg'otyapti.

Men kulib yubordim. Darvoqe, bu odam qay jihati bilan meni o'ziga rom qilgan edi? Gap shundaki, o'z g'ilofi ichida bironta favqulodda xislati bo'lmagan odamning, umuman, qizig'i yo'q. Lekin Aloiziyning (ha-ya, unutibman — yangi tanishimning ismi-sharifi Aloiziy Mogarich edi) g'ilofida shunday xislat mavjud edi. Alalxusus, Aloiziydek donishmand odamni ilgari hech yerda uchratmaganman, aminmanki, bundan keyin ham aslo uchratmayman. Agarda gazetada bosilgan biron maqolaning ma'nosiga tushunolmasam, Aloiziy uni bir zumda tushuntirib berar, tushuntirgandayam hech qiynalmasdan, oson va ravon tushuntirardi. Hayotiy voqealar va masalalarni ham shunday oson izohlab berardi u. Lekin hali bu hammasi emas edi. Aloiziy adabiyotga bo'lgan ishtiyoqi bilan meni o'ziga rom qilgan edi. To uning iltimosiga ko'ra romanimni boshidan-oxirigacha o'qib bermagunimcha hech tinchimadi u. Keyin esa roman to'g'risida maqto'v gaplar aytdi, lekin xuddi muharrirning romanim to'g'risidagi mulohazalarini o'z qulog'i bilan eshitgandek, u ham o'sha fikrlarni aytib, og'zimni ochirib qo'ydi. Aloiziy muharrirning mulohazalarini bekamu ko'st takrorlagandi. Bundan tashqari, nima sababdan romanim chop qilinmasligini ham nihoyatda aniq izohlab berdiki, bu fikrda hech xato yo'qligini o'zim ham anglay boshlagan edim. U, falon bobingiz o'tmaydi, deb gapning ochig'ini aytdi-qo'ydi. Lekin maqolalarning keti uzilmasdi. Eng dastlabkilari ustidan kulgan edim. Biroq maqolalar soni ko'paygan sari ularga nisbatan munosabatim ham o'zgarib bordi. Ikkinchi bosqich — ajablanish bosqichi bo'ldi. Bu maqolalar tahdidona va dadil yozilgan bo'lishiga qaramay, ularning deyarli har bir satrida o'ta qalbakilik va dargumonlik ohangi sezilib turardi. Menga, ularning mualliflari o'zlari aytmoqchi bo'lgan gaplarni emas, boshqa fikrlarni bayon qilayotganday tuyular, ularning darg'azabligiga sabab ham shu bo'lsa kerak, deb o'ylardimu shu fikrimdan hech xalos bo'lolmasdim. Bundan keyin, men sizga aytsam, uchinchi bosqich — qo'rquv bosqichi boshlandi. Yo'q, yo'q, u maqolalar emas, ishoning, balki ulargayam, romanimgayam taalluqli bo'lmagan mutlaqo boshqa narsalar meni cho'chita boshladi. Mana, masalan, qorong'ilikdan qo'rqadigan bo'lib qoldim. Qisqasi, ruhiy betoblik bosqichi boshlangan edi. Kichkina xonamda uyqu oldidan chiroqni o'chirishim bilan, nazarimda, go'yo derazadan, garchi u yopiq bo'lsa ham, qandaydir ro'dapo uzun-uzun, sovuq paypaslagichlarini o'ynatib kirib kelayotganday bo'lardi. Oqibat, kechalari chiroq yorug'ida uxlaydigan bo'ldim.

Mahubam judayam o'zgarib ketdi (turgan gapki, ro'dapo to'g'risida unga churq etmadim. Lekin u ahvolimning chatoqlashayotganini seza boshlagan edi), ozib, rangi o'chib, kulmay qo'ydi, romandan parcha bostirishni maslahat bergani uchun qayta-qayta uzr so'ray boshladi mendan. Endi u hamma

narsani boshdan soqit qilib, janubga, Qora dengiz bo'yiga jo'nashni, yuz ming so'mlik yutukdan qolgan pulni sarflab, o'sha yerda dam olishni maslahat bera boshladi menga.

Bu fikrida u qattiq turib oldi, men esam u bilan tortishmaslik uchun (Qora dengizga jo'nab keta olmasligimni ko'nglim sezayotgan edi) shu yaqin kunlarda jo'nab ketishga va'da berdim. Biletning o'zi oladigan bo'ldi. Shunda men o'n ming so'mcha keladigan pulning hammasini uning qo'lga tutqazdim.

— Nima qilaman shuncha pulni? — deb ajabladi u.

Men bo'lsam, o'g'irlatib qo'yishdan qo'rqaman, shuning uchun, to jo'nab ketgunimcha senda tura tursin, degan mazmunda bahona qiddim. U pulni olib sumkachasiga soldi va meni qayta-qayta o'parkan, shunday dedi:

— Seni shu ahvolda yolg'iz tashlab ketganimdan o'lganim afzal, lekin na qilayki, meni kutishmoqda, zaruratga tobe bo'lmay ilojim yo'q, ammo ertaga albatta kelaman. O'tinaman sendan, hech nimadan cho'chima.

Bu oktyabr oyining o'rtalarida, endi qosh qoraya boshlagan paytda bo'lgan edi. U jo'nab ketdi. Men divanga yotib, chiroqni ham yoqmay uxlab qoldim. Bir mahal xonamga ro'dapo kirganini tuyib uyg'onib ketdim. Qorong'ida paypaslab zo'r-bazo'r chiroqni yoqdim.

Cho'ntak soatim tungi soat ikkini ko'rsatardi. Men yotayotganimda sirqovlanib turuvdim, endi betob bo'lib uyg'ondim. Nazarimda, kuz zulmati deraza oynasini sindirib xonaga quyildi-yu, men xuddi siyohga o'xshovchi shu zulmatda g'arq bo'layotgandek his qila boshladim o'zimni. Men endi o'zini eplay olmaydigan noshud odam bo'lib uyg'ongan edim. Men chinqirib yubordim, miyamda biron kimsaning, chunonchi yuqori qavatda turuvchi uy sohibining oldiga panoh istab chiqish fikri tug'ildi. Xuddi telba odamdek o'zim bilan o'zim kurasha boshladim. Nihoyat, pechka oldiga borib, ichiga qalangan o'tinni yoqib yuborishga qurbim yetdi. O'tin shitirlab yonib, pechka eshigi sharaqlab yopilgandan keyingina o'zimni ancha yengil tortganday his qildim... Keyin dahlizga yugurib chiqib, u yerda ham chiroq yoqdim, bir shisha oq vino topib, tiqinini oldimu to'g'ri og'zidan icha boshladim. Natijasida qo'rquv bir qadar susaydi — shu qadarki, uy sohibining huzuriga yugurmay, pechka oldiga qaytdim. Pechka eshigini lang ochib qo'yib (olovning tafti yuz-qo'llarimni kuydirgudek qizdira boshladi), pichirladim:

— Ahvolim og'irlashganini his qilsang-chi. Tezroq qoshimga kelsang-chi, kel, kel!

Lekin hech kim kelmadi. Pechkada olov gurillab yonar, yomg'ir derazani savalardi. Shunda eng so'nggi falokat sodir bo'ldi. Men stol g'aladonidan romanimning mashinkada ko'chirilgan salmoqli nusxalariyu xomaki qo'lyozmalarim bilan to'ldirilgan daftarlarni olib, ularni yoqa boshladim. Bu nihoyatda mashaqqatli ish, chunki yozilgan qog'ozlar uncha yaxshi yonmaydi. Shuning uchun, tirnoqlarimni sindirib bo'lsa ham, daftarlarni dabdala qilib yirtib, ularni palyonlar orasiga tikkaytirib qo'yar va kosov bilan titkildim. Yongan qog'ozlarning kuli ba'zida olov ustini bosib, meni xunob qilar, lekin men bo'sh kelmasdim, natijada, romanim ko'p qarshilik qilib bo'lsa ham, baribir nobud bo'la boshladi. Ko'z oldimda tanish so'zlar paydo bo'lar, sahifalar pastdan yuqoriga bir me'yorda sarg'aya borar, lekin shunda ham so'zlar ko'rinib turardi. Ular qog'oz qoraya boshlagandagina g'oyib bo'lardilar, shunda men kosov bilan kavlab ularni yo'q qila boshlardim.

Xuddi shu payt kimdir derazani ohista tirnadi. Yuragim «shig'» etib ketdi-yu, oxirgi daftarni olovga tashlab, eshikni ochgani yugurdim. Hovliga ochiladigan eshikka g'isht pillapoyalardan chiqish kerak edi. Men qoqila-suqila shu eshik tagiga borib ohista so'radim:

— Kim u?

Tanish ovoz — mahbubamning ovozi javob berdi:

— Menman.

Qanday qilib eshik zanjiri bilan ilgagini tushirdim — bilmayman. U boshdan-oyoq shalabbo, yonoqlari ho'l, sochlari parishon holda ostona hatlab ichkari kirdi-yu, dag'-dag' titragancha o'zini quchog'imga otdi. Men faqat bitta so'zni takrorlay oldim xolos:

— Sen... sen? — dedimu tovushim chiqmay qoddi, keyin ikkovimiz pastga otiddik. U dahlizda paltosini yechib tashladi, soʻng biz birinchi xonaga oʻkday otilib kirdik. U ohista chinqirib yuborib, yalangʻoch qoʻlini shartta pechkaga tikdida, endi ostidan alanga ola boshlagan oxirgi dasta qoʻlyozmani tortib olib polga tashladi. Shu zahoti butun xona tutunga toʻldi. Men oyoqlarim bilan tepib olovni oʻchirdim, u esa oʻzini divanga otib, oʻpkasi toʻlib, yum-yum yigʻlay boshladi.

U axiri tinchidi, men gap boshladim:

— Koʻrarga koʻzim yoʻq bu romanni, men qoʻrqaman. Betobman. Meni dahshat qamrab olyapti.

U oʻrnidan turib oʻtirib, gapga kirdi.

— Voy, xudoyim, kasal boʻlib qopsan-u. Nega endi, nega axir? Baribir seni darddan forigʻ qilaman, seni qutqaraman. Bu qanday bedodlik?

Men uning tutun va yigʻidan shishgan koʻzlarini koʻrdim, peshanamni silay boshlagan muzdek qoʻllarini his qildim.

— Men seni davolab tuzataman, tuzataman, — deb gʻoʻldirardi u yuzini yelkamga qoʻyib, — sen hali uni yana tiklaysan. Nega, nega bir nusxasini oʻzim saqlab qoʻymadim!

U dargʻazab qiyofada tishlarini irjaytirdi, yana allanimalarni gapirdi. Keyin lablarini chirt yumib olib, kuygan varaqlarni terib, tekislay boshladi. Bu — roman oʻrtasidagi bir bob edi. U kuygan varaqlarni avaylab taxlab qogʻozga oʻradida, ustidan lenta bilan bogʻladi. Uning butun xatti-harakatida qatʻiyat mavjud edi, oʻzini qoʻlga olib olganligi yaqqol koʻrinib turardi. U vino soʻrab, ichib oldi-da, keyin ancha bamaylixotir gapira boshladi.

— Aldamchilik bilan yashashning oqibati shunaqa voy boʻladi, — derdi u, — boʻldi, endi hech aldamayman. Hoziroq sen bilan qolgan boʻlardim-u, lekin bu tarzda ish tutishni xohlamayman. Uyidan tunda qochib ketganimni u doim alam bilan eslab yurishini istamayman. U menga hech qachon, hech qanday yomonlik qilmagan. Uni hozir toʻsatdan chaqirtirib qolishdi, zavodlarida yongʻin boʻlganmish. Lekin u hademay qaytib keladi. Men u bilan ertaga gaplashaman, boshqa odamni sevaman, deb aytaman unga, keyin butunlay sening yoningga kelaman. Qani, ayt, balki bunday qilishimni xohlamasan?

— O, bechoraginam, — dedim unga, — bunday qilishingga yoʻl qoʻymayman. Ahvolim yana mushkullashadi, shu bois seni ham men bilan birga nobud boʻlishingni xohlamayman.

— Faqat shu sababmii? — deb soʻradi u koʻzlarini koʻzimga yaqin olib kelib.

— Faqat shu.

U birdan ruhlanib ketdi, boʻynimdan quchib meni bagʻriga bosgancha dedi:

— Unda men ham sen bilan birga nobud boʻlaman. Ertalab qaytib kelaman.

Mana, hayotimda eslab qolganim oxirgi manzara — qiya ochilgan dahliz eshigidan tushgan yorugʻda uning hilpiragan soch tolasi, boshidagi beret va jurʻat toʻla koʻzlari. Yana ostonada uning qora koʻlankasiyu qogʻozga oʻralgan oq tugunchak ham xotiramda qolgan.

— Seni kuzatib qoʻygan boʻlardim-u, lekin yolgʻiz qaytib kelishga majolim yoʻq, qoʻrqaman.

— Qoʻrqma. Yana bir necha soat sabr qil. Ertaga ertalab yoningda boʻlaman. — Bu uning hayotimdagi oxirgi soʻzlari boʻldi.

— Tss! — deb bemor birdan oʻz soʻzini boʻldi-yu, barmogʻini koʻtardi, — bugun oydin tun juda beorom.

U balkonga chiqib koʻzdan gʻoyib boʻldi. Ivan koridordan aravacha gʻildirab oʻtganini, kimningdir piqillab yigʻlagani yo zaifgina chinqirganini eshitdi.

Hammayoq tinchigandan keyin mehmon yana qaytib keldi va 120-xonaga odam joylashtirilganini xabar qildi. Olib kelingan odam nuqul boshimni qaytarib beringlar, deb yolborarmish. Suhbatdoshlar avvaliga bezovta boʻlishib jim oʻtirishdi, keyin koʻngillari joyiga tushgach, boʻlingan suhbatni davom ettirishdi. Mehmon endi gapga ogʻiz juftlagan edi... lekin bugungi tun chindanam notinch edi — hamon yoʻlakdan gʻoʻngʻir-gʻoʻngʻir ovoz eshitilardi. Oqibat, mehmon gaplarini eshitilar-eshitilmas pichirlab Ivanning qulogʻiga ayta boshladiki, uning:

— Mahbubam jo‘nab ketgandan keyin oradan chorak soat o‘tgach derazamni taqillatishdi... — degan birinchi jumlasidan boshqa hamma gaplarini faqatgina shoir eshitdi, xolos.

Bemor shoirning qulog‘iga pichirlab aytgan gaplar, chamasi, uni qattiq iztirobga solayotgan edi. Dam o‘tmay uning afti tirishar, ko‘zlari goh tahlikali, goh g‘azab bilan boqardi. U endi balkonda ko‘rinmay qolgan oy tomonga qo‘li bilan ishora qilardi. Tashqaridan kelayotgan tovushlar butunlay tingandan keyingina mehmon Ivandan sal surilib o‘tirib, xiyol balandroq ovoz bilan gapini davom ettirdi.

— Ha, keyinchalik, yanvarning o‘rtalarida, tunda, men o‘z hovlimizda tugmalari uzib olingan o‘sha paltomda sovuqdan diydirab turardim. Orqamda nastarin butalarini ko‘mib yuborgan qor uyumi, oldimda, oyog‘im ostida — darparda tutilgan, g‘ira-shira yori-tilgan derazalarim. Men birinchi derazaga engashib quloq sola boshladim — xonalarimdan patefon ovozi eshitalardi. Qulog‘imga chalingan tovush faqat shu bo‘ldi. Lekin hech nima ko‘ra olmadim. Yana bir oz turib, bog‘cha eshigidan tor ko‘chaga chiqdim. Kuchli izg‘irin ko‘tarilgan edi. Oyog‘im ostida o‘ralashgan bir it meni cho‘chitib yubordi, o‘zimni undan olib qochib, ko‘chaning narigi betiga o‘tdim. Doimiy hamrohim bo‘lib qolgan ayoz va qo‘rquv asablarimni barbod etib, umidsizlikka muhtalo qilgan edi. Boradigan yerim yo‘q, eng oson yo‘li, tor ko‘chamizdan chiqib, o‘zimni tramvay tagiga tashlash edi. Ichi chiroqlar bilan yoritilgan, hammayog‘ini muz qoplagan bu yashiklarning sovuq iz ustida odamning g‘ashini keltiruvchi g‘ijirlashini olisdan eshitdim. Lekin, o aziz qo‘shnim, hamma balo shundaki, qo‘rquv mening har bir hujayramni mahv etib olgan edi. Binobarin, tramvaydan ham xuddi itdan qo‘rqanday qo‘rqardim. Ha, bu binoda mening dardimdan og‘ir dard yo‘q hech kimda, gapimga ishonavering.

— Lekin siz u ayolga xabar qilishingiz mumkin edi-ku, — dedi Ivan bechora bemorga achinib, — undan keyin, pulingiz ham qolgan edi-ku unda? Saqlab qo‘ygan bo‘lsa kerak, albatta?

— Siz bunga hech shubha qilmang, albatta saqlab qo‘ygan. Lekin siz, nazarimda, meni tushunmayapsiz chog‘i? Yoki, aniqrog‘i, bir vaqtlardagi voqeani ta‘riflash qobiliyatimni yo‘qotgan bo‘lsam kerak. Sirasini olganda, men unga ko‘pam achinmayman, chunki uning keragi bo‘lmaydi endi menga. Agar qo‘liga, mehmon tungi zulmatga iltifot bilan tikildi, jinnixonadan maktub borib tushsa... Axir bunaqa adresdan qanday qilib xat yuborib bo‘ladi? Ruhiiy kasaldan? Hazil qilyapsiz, do‘stim! Yo‘q, uni baxtsiz qilaymi? Qo‘limdan kelmaydi bu.

Ivan unga e‘tiroz bildirolmadi, lekin kamsuxan mezbon mehmonning ahvoliga achindi, unga hamdard bo‘ldi. U esa o‘z xotiralaridan iztirob chekib, qora qalpoqcha kiygan boshini tinmay irg‘atib o‘tirarkan, derdi:

— Sho‘rpeshona juvon. Lekin, u meni unutib yuborgan bo‘lishi ham mumkin!

— Hali siz tuzalib ketasiz... — qimtinibgina dedi Ivan.

— Dardim bedavo, — deb xotirjam javob qildi mehmon, — Stravinskiy meni hayotga qaytarishga va‘da qilyapti, lekin men unga ishonmayman. U insonparvar doktor, shunchaki tasalli bermoqchi menga. Lekin inkor qilmayman, hozir ancha tuzukman. Darvoqe, nimaga kelib to‘xtagandim? Ayoz, g‘izillab borayotgan tramvaylar. O‘sha paytda, bu shifoxonaning ochilganidan xabarim bor edi, shuning uchun butun shaharni piyoda bosib o‘tib keldim bu yerga. Telbalik edi bu, albatta! Shahar tashqarisida men sovuq qotib o‘lib ketardim ehtimol, lekin bir tasodif jonimga oro kir-di. Shahar qopqasidan to‘rt kilometrcha berida yo‘lda bir yuk mashinasini ko‘rdim, u bir nimasi buzilib to‘xtab turgan ekan, men shofyordan iltimos qilgan edim, buni qarangki, u menga rahm qildi. Mashina o‘zi shu yoqqa kelayotgan ekan. Meniyam o‘zi bilan olib keldi. Bu safar paytida chap oyog‘imning barmoqlarini sovuq oldirdim, xolos. Lekin, oyog‘imni davolab tuzatishdi. Mana, sal kam to‘rt oydan beri shu yerdaman. Bilasizmi, bu yer sira, sira yomon emas, menimcha. To‘g‘ri, ulkan rejalariga bosh qotirib o‘tirishning hojati yo‘q bu yerda. Mana, masalan, men butun yer kurrasini aylanib chiqmoqchi bo‘lgan edim. Hay, nachora, bu nasib qilmadi. Endi, mana shu kurraning kichik bir bo‘lagini ko‘rib o‘tiribman. O‘ylaymanki, kurraning eng noyob qismi emas bu, ammo, takror aytaman, shunisigayam

shukur. Mana, yoz kirib kelyapti, Praskovya Fyodorovnaning va'da qilishicha, balkonimizni pechak gul burkab olarmish. Kalitlar imkoniyatimni oshirdi. Kechalari oy chiqadi. Ie, botib ketibdi! Salqin tushdi. Tun yarim kechadan og'di. Men boray endi.

— Ayting-chi, Ieshua bilan Pilatning taqdiri nima bo'lgan edi, — deb so'radi Ivan, — shuni bilmogchiman, o'tinaman sizdan, so'zlab bersangiz.

— E, yo'q, yo'q, — dedi mehmon g'ijinib kiftini uchirarkan, — romanimni eslasam butun vujudim qaqqash ketadi. Anavi Patriarx ko'lida tanishganingiz sehrigar buni mendan yaxshiroq so'zlab berishi mumkin. Suhbat uchun tashakkur. Xayr.

Ivan es-hushini yig'ishga ulgurmasdan panjara ohista «shiq» etib yopildi-yu, mehmon g'oyib bo'ldi.

O'n to'rtinchi bob

XO'ROZGA TASANNO!

Rimskiyning asabi ortiq bardosh berolmadi, protokolni yozib bo'lgunlaricha ham qanoat qilmay, o'z kabinetiga otildi. U stodda uyulib yotgan sehrli pullardan qizargan ko'zlarini uzolmay o'tirardi. Miyasi g'ovlab ketgan edi. Tashqaridan odamlar g'ovuri bir maromda eshitilardi. Tomoshabinlar ko'chaga oqib chiqq boshlagan edi. Moliya direktorining haddan ziyod ding bo'lgan quloqlariga birdan militsiya hushtagining churillagani eshitildi. Turgan gapki, hushtak hech qachon o'z-o'zidan yaxshilikka churillamaydi. Churillash takrorlandi, shunda boshqa hushtak unga yordamga kelib, qattiqroq va cho'zibroq churilladi, keyin shu hushtak ovozig a odamlarning qahqahasi, hatto qiyqirig'i jo'r bo'ldiki, moliya direktori, ko'chada yana bironta mashmasha, xunuk voqea sodir bo'lganini va bu voqeaning albatta anavi jodugar bilan yordamchilari bajargan mash'um seansga bevosita daxldor ekanligini fahmladi. Ziyrak Rimskiy yanglishmagan edi, albatta.

U Sadovaya ko'chasiga ochiladigan derazadan tashqariga qaradi-yu, afti burishib ketdi va pichirlab emas, aniqrog'i, vishillab dedi:

— Biluvdim-a!

U ko'cha fonarlarining kuchli yorug'ida, o'z derazasi ostida, pastda, yo'lkada bir xonimning ichki ko'ylak va binafsharang uzun trusikda turganini ko'rdi. To'g'ri, xonimning boshida yana shlyapa, qo'lida shamsiyasi ham bor edi.

Tamomila esankirab qolganidan, goh cho'nqayib o'tirishga, goh g'izillagancha qayoqqadir qochishga shaylangan bu xonimning atrofini o'rab olgan olomon g'avg'o ko'targan, boya moliya direktorining etini jimirlatib yuborgan qahqahayu qiyqiriqlarning ijrochisi ham shu olomon edi. Ayolning atrofida bir grajdanin girdikapalak bo'lib, egnidan avra paltosini yechishga urinar, lekin qattiq hayajonlanganidan, qo'lini hech palto yengidan chiqara olmasdi.

Shu payt boshqa yerdan — chap tomondagi eshikdan ham qiyqiriq va vahshiyona qahqaha eshitildi-yu, Grigoriy Danilovich o'sha yoqqa o'girilib, pushtirang ichki ko'ylakda turgan ikkinchi bir xonimni ko'rdi. U o'zini panaga olish maqsadida yo'lkaga o'tib, tezroq Varete darvozasiga kirmoqchi bo'ldi, lekin ichkaridan chiqayotgan tomoshabinlar oqimi uning yo'liga g'ov bo'ldiki, mal'un Fagotning firmasidan pand yegan, kiyim-kechakka shaydoligi va yengiltakligi oqibatida sharmanda bo'lgan sho'rlik ayol endi faqat bir narsani — yer yorilib, tezroq yerga kirib ketishni orzu qilardi. Militsioner hushtagini xuddi havoni parmalagandek churillatib, bu baxti qaro ayol tomon yugurdi, uning orqasidan kepka kiygan qandaydir xushchaqchaq yigitlar ergashdi. Shular ko'chani boshlariga ko'tarib qahqah urgan va qiyqirgan edilar.

Qotmadan kelgan, shopmo'ylov olatasir bir izvoshchi qirchang'i otini uchirib kelib, birinchi yechingan ayol tepasida taqqa to'xtadida, og'zining tanobi qochib, tirjaydi, Rimskiy o'z boshiga mushtlab, tupurdi-da, derazadan nari ketdi.

U ko'chadan kelayotgan shovqinga quloq solib bir oz utirdi. Hushtaklar sadosi hammayoqni tutib ketdi, keyin pasaya-pasaya axiyri tindi. Mojaro ham juda tez bosilib, Rimskiyni hayron qoldirdi.

Ortiq qo'l qovushtirib o'tirib bo'lmasdi, mas'uliyatning achchiq og'usini ichish payti yetgandi. Tomoshaning uchinchi bo'limi paytida telefon apparatlari tuzatilgan edi, demak qo'ng'iroq qilib, sodir bo'lgan voqea haqida tegishli joyga xabar qilish, yordam so'rash, yolg'on gapirish, hamma aybni Lixodeevga ag'darish, o'zini oqlashga harakat qilish kerak edi va hokazo. Ana xolos — la'nati yana ishlamayapti! Xunobi chiqqan moliya direktori ikki marta trubkani olib yana qo'yib qo'ydi. Shu payt birdan teran sukutga tolga xonada apparat juda qattiq jaranglab, moliya direktorini cho'chitib yubordi, u qo'rqanidan taxta bo'lib qoldi. «Asablarim ancha chatoqlashipti», — deb o'ylab trubkani ko'tardi. Lekin shu zahoti uni qulog'idan uzoqlashtirdiyu rangi dokadek oqarib ketdi. Trubkada ayol kishining ohista va ayni. paytda shahvatga da'vat etuvchi mug'ambirona ovozi pichirlab dedi:

— Hech qaerga qo'ng'iroq qilma, Rimskiy, oqibati yomon bo'ladi.

Shunday deb u trubkani qo'yib qo'ydi. Moliya direktorining eti jimirlab ketdi, trubkani qo'yib, negadir o'z orqasidagi derazaga o'girilib qaradi. U endigina yashil libos kiya boshlagan zarang daraxtining siyrak novdalari orasidan shaffof bulut parchasi orqasida suzayotgan oyni ko'rdi. Rimskiy, negadir, novdalarga mahliyo bo'lib qoldi, u tikilgan sari vujudini qo'rquv tuyg'usi ko'proq qamrab ola boshladi.

Nihoyat u oy mo'ralab turgan derazadan zo'r-bazo'r yuzini o'girib, o'rnidan turdi. Endi biron yerga qo'ng'iroq qilish haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi, moliya direktori endi faqat bir narsa to'g'risi-da — qanday qilib tezroq teatrdan jo'nab ketish haqida o'ylardi.

U quloq soldi: teatr binosi suv quyganday jimjit. Rimskiy binoning ikkinchi qavatida anchadan beri o'zidan bo'lak hech kim yo'qligini tushundi, tushundiyu go'dakona kuchli qo'rquv tuyg'usi butun vujudini birdan mahv etdi. U hozir yolg'iz o'zi bo'm-bo'sh yo'laklardan o'tib borib zinadan tushishini o'ylarkan, butun vujudi qaltirab ketdi. U gipnozchining stol ustida uyulib yotgan chervonlarini apirshapir yig'ishtirib portfelga soldi, o'ziga bir oz bo'lsa ham dalda berish uchun yo'talib qo'ydi. Lekin yo'tali xirillab chiqib, zo'rg'a eshitildi.

Shu mahal uning dimog'iga kabinetning eshigi ostidagi tirqishdan badbo'y zax hidi urilganday bo'ldi. Moliya direktorining eti jimirlab ketdi. Buning ustiga, ayni paytda soat yarim kechaga jom chala boshladi. Hattoki shu soat zangi ham moliya direktorini larzaga keltirdi. Keyin esa, kimdir eshik qulfiga kalit tiqib ohista buray boshlaganda-ku, yuragi qinidan chiqib ketayozdi. U nam va sovuq qo'llari bilan portfelni mahkam changallab olarkan, qulf teshigidagi «qitir-qitir» yana bir oz davom etgudek bo'lsa, bu dahshatga toqat qila olmay, «dod» deb baqirib yuborishini sezdi.

Nihoyat, eshik kimningdir ra'yiga yurib ochildi va kabinetga Varenuxa tovushsiz kirib keldi. Rimskiy turgan yerida kresloga tappa o'tirib qoldi, chunki oyoqlarida darmon qolmagan edi. U o'pkasini to'ldirib havo oldi-da, xushomadgo'y odamga o'xshab tirjaydi va ohista dedi:

— Yo alhazar! Qo'rqitib yubording-ku meni!

Ha, bunaqa qo'qqisidan paydo bo'lish har qanday odamni ham cho'chitib yuborgan bo'lardi, shunga qaramay, ayni paytda Varenuxaning kelishi katta shodiyona edi. Har qalay, bu chalkash jumboqning hech bo'lmasa bitta uchi topildi-ku.

— Qani, gapir tezroq! Xo'sh, xo'sh! — deya xirilladi Rimskiy, shu topilgan jumboq uchiga yopishib olib, — nima gap ekan?

— Meni afv et, — deb g'o'ldiradi xonaga kirgan odam eshikni yoparkan, — seni ketib qolgandirsan deb o'ylovdim.

So'ng u kepkasini yechmay, kreslo oldiga bordi-da, stolning u tomoniga o'tirdi.

Shuni aytib o'tish kerakki, Varenuxaning javobi sal g'alatiroq bo'lib tuyuldi, shunda sezgirlikda dunyodagi eng yaxshi seysmik stantsiyaning seysmografi bilan ham bellashishga qodir bo'lgan moliya direktori xushyor tortdi. Ie, bu qanaqasi bo'ldi? Agarki, Varenuxa moliya direktorini kabinetda yo'q deb faraz qilgan ekan, nega bu yerga keldi? Axir uning o'z kabineti bor-ku. Bu — bir. Ikkinchidan:

Varenuxa teatr binosiga qaysi eshikdan kirganida ham, albatta tungi navbatchilardan birontasiga duch kelgan bo'lardi, ularga esa, Grigoriy Danilovich o'z kabinetida bir oz ushlanib qoladi, deb aytib qo'yilgan edi.

Lekin moliya direktori bu gumonlar ustida ko'p bosh qotirib o'tirmadi. Ko'ngliga sig'masdi.

— Nega axir qo'ng'iroq qilmading? Anavi Yalta mashmashasining tagiga yetdingmi?

— Ha, aytganim to'g'ri chiqdi, — deb javob qildi administrator, xuddi og'riq tishi bezovta qilayotganday tamshanib, — uni Pushkinodagi restorandan topishi.

— Nima? Pushkinodan?! Moskva tashqarisidagi Pushkinodan? Telegrammalar Yaltadan keluvdiku?!

— E, Yaltaga balo bormi? Pushkinodagi telegrafchini ichirib mast qilibdi-da, keyin ikkalovi maynavozchilik qila boshlapti, shu jumladan: «Yalta» belgisi bilan telegrammalar ham yuborishgan.

— Ihi... ihi... Ha, yaxshi, yaxshi... — deb Rimskiy gapirmadi, balki kuylagandek bo'ldi. Ko'zlarida sarg'ish o't chaqnadi. Miyasida, Styopaning sharmandalarcha ishdan olinishining tantanavor manzarasi gavalandi. Ozodlik! Moliya direktori axiyri Lixodeev timsolidagi baloofatdan ozod bo'ladi! Balki Styopan Bogdanovichga ishdan olinishdan ham battarroq jazo nasib etar... — Tafsilotini gapir! — dedi Rimskiy bosmani stolga gurs etib urib.

Varenuxa ham tafsilotni gapira boshladi. U moliya direktori yuborgan yerga boripti, borgan zahoti uni qabul qilishib, gaplarini diqqat bilan tinglashi. Turgan gapki, Styopa Yaltada, degan fikr hech kimning xayoliga ham kelmapti. Lixodeev Pushkinodagi «Yalta» restoranida bo'lishi kerak, degan Varenuxaning taxminiga hamma darhol qo'shilipti.

— Hozir qaerda u? — deb administratorning so'zini bo'ldi hayajonlanayotgan moliya direktori.

— Qaerda bo'lardi, — dedi administrator istehzoli ishshayib, — hushyorxonada-da, albatta.

— Qoyii! Barakalla, azamat!

Varenuxa esa hikoyasini davom ettirdi. U gapirgan sari Lixodeevning behayoligu bezoriliklari moliya direktorining ko'zi oldidan uzun zanjirning halqalaridek tizilib o'ta boshladi, lekin zanjirning navbatdagi har bir halqasi oldingilaridan battarroq manzaralarni namoyon qilardi. Mana, masalan, uning Pushkino telegrafi oldidagi maysazorda g'irt mast hodda telegrafchi bilan quchoqlashib, qandaydir sayoq garmonchining na'masiga raqs tushganini nima deb atash mumkin? Yoki qandaydir ayollarni chinqirtirib quvganini oling! Yana «Yalta»ning o'zida bufetchi bilan yoqalashmoqchi bo'lipti! O'sha «Yalta»ning ichida to'polon qilib, ko'p piyozni yerga sochib tashlapti! «Ay-Daniya» degan oq musallasning sakkiz shishasini chil-chil qipti. Styopaki olib ketishni xohlamagan taksi shofyorining schyotchigini urib sindiripti. Uning bu qabihliklariga chek qo'ymoqchi bo'lgan odamlarga, qamataman, deb do'q qilganini aytmaysizmi. Xullas, aql bovar qilmaydigan gaplar.

Styopa Moskvaning teatr ahli davrasida «otning qashqasi» bo'lib, uning g'irt g'urbat ekanligi hammaga ayon edi. Lekin shunga qaramay, administrator topib kelgan mish-mishlar hattoki shu Styopa uchun ham lof edi. Ha, o'taketgan darajada lof edi...

Rimskiy o'tkir ko'zlarini administratorning yuziga xuddi yeb qo'ygudek bo'lib tikdi, lekin bu ko'zlar hikoya qancha ko'p cho'zilgan sari, shuncha ma'yuslasha bordi. Administratorning qissasidagi qabohatli tafsilotlar qanchalik hayotiyroq va yorqinroq bo'lgan sari... moliya direktori unga shuncha kamroq ishona boshladi. Varenuxa Styopaning itday quturib, uni Moskvaga olib ketgani borgan odamlarga ham qarshilik ko'rsatgani haqida hikoya qila boshlaganida moliya direktori yarim kechada qaytib kelgan administratorning hamma gaplari yolg'onligiga batamom ishondi! Ha, gaplarining hammasi — boshidan to oxirigacha g'irt yolg'on edi.

Varenuxa Pushkinoga bormagan, Styopa ham Pushkinoda yo'q edi. Mast telegrafchi ham bo'lmagan, resto-randa shisha ham sindirilmagan, Styopani ham hech kim arqon bilan bog'lamagan... — bularning hech biri bo'lmagan.

Rimskiy administratorning aytayotganlari g'irt olg'on degan qat'iy fikrga kelishi bilan uning oyoqlaridan boshlangan qo'rquv hissi butun vujudini qamrab oldi, shunda bezgak balchig'ining hidi bir

emas, ikki marta yana yer yuzalab suzgandek tuyuldi unga. Moliya direktori kresloda juda g'alati yo'sinda gujanak bo'lib o'tirib, xuddi chiroq shu'lasidan ko'zini olib qochmoqchi bo'lganday yuzini gazeta bilan go'sib, muttasil stol lampasining havorang soyasi panasida bo'lishga uringan administratoridan bir zum ham ko'zini uzmas ekan, paqqos: bularga qanday tushunish kerak? — deb bosh qotirardi. Axir, shunday bemahalda kirib kelgan administrator butun bino sukutga tolib, huvillab yotgan bo'lishiga qaramay, nega endi ayyorona yolg'on gapiryaptiykin? Shunday xayolga borgan moliya direktorining qalbini, oqibat, mavhum, ammo mudhish xatar hissi kemira boshladi. U Varenuxaning gapni chalg'itayotganini ham, yuzini gazeta bilan to'sib nayrang qilayotganini ham go'yo payqamaganday bo'lib, uning javrashlariga deyarli quloq solmay, yuziga astoydil tikilib qaray boshladi. Varenuxaning yuzida izohlab bo'lmaydigan qandaydir o'zgarish mavjud ediki, bu — Pushkino sarguzashtlari haqidagi uydirmalarning nima sababdan to'qilganidan ham mavhumroq edi, ya'ni o'sha «qandaydir» deganimiz — administratorning tashqi qiyofasi va sulukatidagi o'zgachalik edi.

U yuzini soya qilish uchun kepkasining o'rdak-tumshuq soyabonini ko'zlarigacha bostirib kiyishga qanchalik urinmasin, qo'lidagi gazetani qanchalik yoyib, aylantirib ko'rmasin, — baribir, Rimskiy uning o'ng yuzi, burnining yoni momataloq bo'lganini ko'rib oldi. Bundan tashqari, odatda hamisha jo'shqin tabiat administrator hozir xasta odam kabi bo'zday oqarib ketgan, bo'yniga esa shu tungi dim havoda negadir eskirib ketgan yo'l-yo'l sharf o'rab olgan edi. Bu o'zgarishlarga yana administratorning teatrda bo'lmagan shu qisqa vaqt ichida tishlari orasidan havo so'rib tamshanishdek xunuk odat chiqarganini, ovozining judayam o'zgarib, bo'g'iq va dag'al bo'lib qolganini, ko'zlarida olazaraklik va qo'rquv alomati paydo bo'lganini ilova qiladigan bo'lsak — Ivan Savelevich Varenuxani tanib bo'lmay qopti, deb dadil aytish mumkin.

Moliya direktorini yana allanima qattiq bezovta qilardi, lekin u sertashvish miyasini qanchalik qotirib ko'rmasin, Varenuxaga qanchalik tikilib qaramasin, o'sha bezovta qilayotgan narsaning nimaligini hech fahmlay olmasdi. U faqat bir narsani — administ-ratorning Rimskiyga juda tanish bo'lgan kresloda o'tirishda qandaydir g'ayritabiiylik mavjudligini, Varenuxa bilan kresloning bir-biriga qovushmayotganligini ta'kidlashi mumkin edi.

— Xullas, axiyri uni tappa tutib mashinaga bosishdi, — deb g'o'ldirardi Varenuxa momataloq yuzini kafti bilan to'sib gazeta osha mo'ralarkan.

Shunda Rimskiy birdan go'yo bexosdan kaftini yoygancha qo'lini uzatdida, ayni paytda, barmoqlarini stol ustida o'ynatib turib, elektr qo'ng'iroq tugmasini bosib yubordi va... serrayib qoldi.

Bo'm-bo'sh binoda qo'ng'iroq ovozi jaranglab eshivilishi kerak edi, albatta. Lekin eshitilmadi, tugmacha stolga botdi-yu, ammo sado chiqmadi. Tugma o'lik, qo'ng'iroq buzuq edi.

Moliya direktorining bu nayrangini Varenuxa payqadi, albatta, u kiftini uchirib, ko'zlaridan jaholat uchquni sochgancha so'radi:

— Nega qo'ng'iroq qilding?

— Qo'lim tegib ketdi, — dedi bo'g'iq ovoz bilan Rimskiy va qo'lini tortib oldi, so'ng o'z navbatida u ham hadiksirab so'radi: — Yuzingga nima qildi?

— Mashina keskin burilgan edi, eshik bandiga urilib ketdim, — deb javob qildi Varenuxa ko'zini undan olib qocharkan.

«Gapi yolg'on!» — deb ko'nglidan o'tkazdi moliya direktori. Shunday xayolga bordi-yu, birdan ko'zlari kosasidan chiqib ketgudek chaqchayib, telbalarcha boqdi — u kreslo suyanchig'iga tikilib qolgan edi.

Kreslo orqasida, polda bir-birini kesib o'tgan ikkita soya yotardi, biri quyuproq va qoraroq, ikkinchisi xiragina, kulrang tusda edi. Kreslo suyanchig'ining ham, o'tkir uchli oyoqlarining ham soyasi polda yaqqol ko'rinib turar, ammo Varenuxaning suyanchiq uzra ko'rinib turgan boshining, shuningdek, kreslo poyidagi oyoqlarining soyasi ko'rinmasdi.

«Axir uning soyasi yo'q-ku!» — deb jonholatda dohilan chinqirib yubordi Rimskiy. Vujudi dag'-

dag' qaltiray boshladi.

Varenuxa Rimskiyning telbalarcha nigohini kuzatarkan, kreslo orqasiga o'g'rincha nazar tashladiyu misi chiqqanligini tushundi.

U kreslodan turib (moliya direktori ham unga taqlid qildi), portfelini qo'lida mahkam ushlaganacha stoldan bir qadam orqaga chekindi.

— Ha, payqab qolding-a, yaramas! Hamisha farosating o'tkir bo'lgan seni, — dedi Varenuxa moliya direktoriga, yuzingda ko'zing bor demay zaharxanda qilib, keyin daf'atan bir sakrab eshik oldiga bor-di-da, ingliz qulfi tugmachasini chaqqonlik bilan pastga bosdi. Moliya direktori boqqa ochiladigan deraza tomon chekinarkan, yalt etib unga o'girildi va oy nuriga g'arq bo'lgan bu deraza oynaga qapishgan qip-yalang'och bir ayolning yuzini va darchadan ichkariga tiqqan yalang'och qo'lini ko'rdi — bu qo'l derazaning pastki ilgagini ochishga urinardi. Yuqori ilgak tushirilib bo'lgan edi.

Rimskiyning nazarida stol ustidagi chiroq o'cha boshlagandek, yozuv stoli esa bir tomonga og'ayotgandek tuyuldi. Muzdek sovuq, kuchli to'lqin kelib unga urilganday bo'ldi, ammo u butun kuchini sarflab o'zini tutdi-yu yiqilmadi. Uning qolgan kuchi:

— Voydod... — deb baqirishga emas, pichirlashgagina yetdi.

Varenuxa eshikni qo'rikdarkan, dikonglab sakrar, sakragandayam havoda uzoq-uzoq muallaq chayqalib turardi. U changaksimon barmoqlarini Rimskiy tomonga siltar, vishillar, tamshanar, deraza orqasida turgan yalang'och ayolga ko'z qisardi.

Ayol esa bu payt mallasoch boshini shosha-pisha darchadan tiqib, qo'lini imkoni boricha cho'zdi, derazaning pastki ilgagini tirnoqlari bilan tirnab, derazani silkita boshladi. Shunda uning qo'li xuddi rezinkadek cho'zila va murdaniki yanglig' ko'kara boshladi. Nihoyat, bu murdaning ko'kargan barmoqlari ilgakning uchini changallab uni yonga burdi, deraza asta ochila boshladi. Rimskiy ohista chinqirib, devorga suyandi va portfelini qalqon qilib oldinga surdi. Ajali yetganini tushungan edi u.

Deraza lang ochildi, lekin xonaga tungi salqin havo va jo'ka gullari atri o'rniga zax yerto'la hidi «gup» etib kirdi. Murda ayol derazada turardi. Rimskiy uning siynasida iriy boshlagan dog'larni aniq ko'rdi.

Xuddi shu mahal bog'dan, tir orqasidagi pastak binodan kutilmaganda xo'rozning shodiyona qichqirig'i eshitildiki, teatr programmalarida qatnashuvchi parrandalar shu yerga joylashtirilgan edi. Bu o'rgatilgan dakang xo'roz Moskvaga sharq yoqdan tong yaqinlashib kelayotganini qichqirib xabar qilgandi.

Ayolning chehrasi vahshiyona g'azabdan burishib, hirqiroq ovoz bilan so'kindi, eshik oldida havoda muallaq chayqalib turgan Varenuxa esa chiyillab yuborib, yerga «gurs» etib tushdi.

Xo'roz yana qichqirgan edi, ayol tishlarini takillatdi, boshida malla soch tolalari tikkaydi. Xo'roz uchinchi bor qichqirishi bilan u orqasiga o'girildi-yu, derazadan uchib chiqib ketdi. Uning orqasidan Varenuxa ham bir sakrab, havoda eniga cho'zildi va xuddi muhabbat tangrisi Kupidon yanglig' ohista suzib, yozuv stoli uzra uchib o'tdi-da, derazadan chiqib ketdi.

Hali yaqinginada Rimskiy deb hisoblangan, endi esa sochida bironta ham qora tola qolmagan mo'ysafid chol eshik oldiga yugurib bordi, ilgakni tushirib, eshikni ochdi va qop-qorong'i dahlizdan g'izillaganacha yugurib ketdi. Zinaga buriladigan yerda u qo'rquvdan ihrab-sihrab vklyuchatelni paypaslab topdi-yu zinani yoritdi. Butun vujudi dag'-dag' titrayotgan chol zinada yiqilib tushdi, chunki nazarida, ustiga Varenuxa ohista bosib tushganday bo'lgandi.

Pastga chopib tushgan Rimskiy navbatchining vestibyuldagi kassa oldida stulda uxlab o'tirganini ko'rdi. U navbatchining yonidan oyoq uchida o'g'rincha yurib o'tib, asosiy eshikdan ko'chaga chiqdi. Shundagina Rimskiy bir oz yengil tortdi. U shunchalik hushini yig'ib olgan ediki, qo'lini boshiga olib borib, hatto shlyapasini kabinetida qolib ketganini ham fahmladi.

Turgan gapki, u shlyapasini olgani qaytib kirmadi, balki halloslaganacha keng ko'chani kesib o'tib muyulishdagi kinoteatr tomon chopdi, o'sha yerda taksining xiragina qizg'ish chirog'i yonib turganini uzokdan ko'rgan edi. U bir zumda o'sha yerga yetib ham oldi. Xayriyat, mashinani hech kim ilib

ketmabdi.

— Leningradning kurer poezdiga, choy puli beraman, — dedi qariya yuragini changallangancha hansirab pafas olarkan.

— Garajga ketyapman, — dedi gaofyor g'ijinib va yuzini teskari o'girdi.

Shunda Rimskiy portfelidan bitta ellik so'mlik pul chiqardi-da, mashinaning oldingi ochiq oynasidan shofyorga uzatdi.

Yana bir lahzadan keyin shaldiroq mashina Sadovaya xalqa yo'lidan quyundek yelib borardi. Passajir orqa xrindiqda damo-dam lik-lik sakrab borarkan, shofyor ro'parasidagi bir parcha ko'zguda goh uning shodiyona ko'zlarini, goh o'zining telbalarcha ko'zini ko'rardi.

Rimskiy vokzal binosi oldida mashinadan otilib chikdi-yu, oldiga oq fartuk tutib, hammollik nishoni taqqan birinchi duch kelgan odamga qichqirdi:

— Birinchi darajali vagon, bitta bilet, o'ttiz so'm beraman, — deb portfelidan chervonlarni g'ijimlab ola boshladi, — birinchi yo'q bo'lsa — ikkinchi darajali, agar uyam yo'q bo'lsa — borini olaver.

Nishon taqqan odam porlab turgan elektr soatga qarab qo'yib, Rimskiyning qo'lidan chervonlarni yulqib oddi.

Yana besh minutdan keyin vokzalning oynavand gumbazi ostidan kurer poezdi o'kday otilib chikdi va zulmat qo'ynida g'oyib bo'ldi. Shu poezd bilan birga Rimskiy ham dom-daraksiz yo'qoldi.

O'n beshinchi bob

NIKONOR IVANOVICHNING TUSHI

Turgan gapki, shifoxonaning 119-xonasiga yotqizilgan basharasi qip-qizil, baqaloq odam Nikonor Ivanovich Bosoy edi.

Biroq u professor Stravinskiyning ixtiyoriga kelmasdan oldin boshqa yerda ham bo'ldi.

Nikonor Ivanovichning xotirasida o'sha boshqa yerdan juda oz narsa: faqat yozuv stoliyu shkaf bilan divan qoldi.

Miyasiga quyilgan qondan va qattiq hayajonlanganidan ko'z oldi xiralashgan Nikonor Ivanovich bilan u srda suhbatlashishdi, ammo suhbat juda g'alati, poyintar-soyintar bo'lib chiqdi, to'g'rirog'i, suhbat chiqmadi.

Nikonor Ivanovichga berilgan birinchi savol bunday edi:

— Siz — Sadovaya ko'chasiidagi uch yuz ikkinchi-bis uy komitetining raisi Nikonor Ivanovich Bosoy, shundaymi?

Bunga javoban Nikonor Ivanovich dahshatli xoxolab, shunday javob qildi:

— Men Nikonorman, to'g'ri, Nikonorman! Lekin qanaqasiga rais bo'lay?

— Buni qanday tushunish kerak? — deb so'rashdi Nikonor Ivanovichdan ko'zlarini qisganicha.

— Aytmoqchimanki, — deb javob qildi u, — agar rais bo'lganimda, bir qarashdayoq uning shayton ekanligini fahmlagan bo'lardim! Axir o'zingiz o'ylab ko'ring! Pensnesining oynagi darz ketgan... ust-boshi bir holatda-yu... Axir qanaqasiga xorijlik odamning tarjimoni bo'lishi mumkin?

— Kimni gapiryapsiz o'zi? — deb so'rashdi Nikonor Ivanovichdan.

— Korovyovni-da! — deb chinqirdi Nikonor Ivanovich, — uyimizning elliginchi kvartirasini egallab olgan u! Yoziq! Korovyov. Darhol qo'lga olish kerak uni! Yoziq! Oltinchi pod'ezd. U o'sha yerda.

— Valyutani qaerdan olding? — deb muloyim ohangda so'rashdi Nikonor Ivanovichdan.

— Haq taolo, qodir xudo, — deb gapira boshladi Nikonor Ivanovich, — hammasini ko'rib turiiti, o'zimning boradigan yerim ham o'sha yoq. Hech qachon qo'limga ushlamaganman, valyuta o'zi qanaqa bo'lishini tasavvur ham qilmaganman! Xudo meni badkirdorligim uchun g'azabiga olmoqda,

— deb hayajon bilan davom etdi Nikonor Ivanovich ko‘ylagining tugmalarini goh qadab, goh yechib, goh cho‘qinib, — to‘g‘ri, olganman! Olganman, lekin o‘zimizning sovet puli bilan olganman! To‘g‘ri, pul olib propiska qilganman, bo‘ynimga olaman. Ammo kotibimiz Prolejev ham qolishmaydi, u ham anoyilardanmas! Ochig‘ini aytadigan bo‘lsak, uy boshqarmasidagilarning hammasi o‘g‘ri. Lekin valyuta olmaganman!

— Maynavozchilikni bas qilib, dollarni ventilyatsiya tuynugida qayoqdan paydo bo‘lganini gapirib oering! — deb Nikonor Ivanovichdan iltimos qilishgan edi, u tiz cho‘kib o‘tirib, og‘zini katta ochdi-da, xuddi parket taxtasini yutib yubormoqchi bo‘lganday, engashdi.

— Xohlasangiz, — deb po‘ng‘illadi u, — olmaganman deb qasam ichib, tuproq yeyishga ham tayyorman. Lekin Korovyov — shayton.

Har qanday sabr-toqatning ham chegarasi bo‘ladi, stol ortida o‘tirganlar Nikonor Ivanovichga, bas bo‘ldi, odamga o‘xshab gapiring, deb qattiqroq gapira boshlashdi.

Shunda Nikonor Ivanovich o‘rnidan sapchib turib ketib, o‘sha divan qo‘yilgan xonani boshiga ko‘targudek vahshiyona chinqirdi:

— Ana u! Ana, shkaf orqasida turipti! Masxara qilib kulyapti! Pensnesiyam o‘sha... Ushlanglar uni! Isiriq tutatinglar!

Nikonor Ivanovichning rangi quv o‘chib ketdi, u dag‘-dag‘ titragancha bo‘shliqni cho‘qintirar, g‘izillab eshik oldiga borib, yana orqasiga qaytar, allaqanday duo so‘zlarini ifoda bilan o‘qirdi, nihoyat, u mutlaqo tuturiqsiz gaplarni aljiy boshladi.

Nikonor Ivanovichdan biron bama‘ni gap chiqmasligi ayon bo‘ldi. Uni olib chiqib ketib, alohida xonaga joylashtirishdi, u sal tinchidi, ammo piqillab yig‘lagancha, tinmay ibodat qila boshladi.

To‘g‘ri, Sadovaya ko‘chasigayam borib kelishdi. 50-kvartiraga ham kirib chiqishdi. Lekin u yerda hech qanaqa Korovyovni uchratishmadi, alalxusus, u uyda istiqomat qiluvchilardan hech kim Korovyov degan odamni tanimas ham, ko‘rmagan ham ekan. Marhum Berlioz bilan hozir Yaltaga jo‘nab ketgan Lixodeev yashab turgan kvartirada hech zog‘ yo‘q edi, kabinetdagi shkaflarga osilgan surg‘uchli muhrlar o‘z joyida osilib turardi. Shundan so‘ng tekshirgani kelganlar yana qaytib ketishdi, ayni paytda uy boshqarmasining kotibi, ruhi tushib gangib qolgan Prolejev ham ular bilan jo‘nab ketdi.

Kechqurun Nikonor Ivanovichni Stravinskiyning shifoxonasiga eltib qo‘yishdi. U yerda bemor betinch bo‘lib, shu qadar quturdiki, natijada Stravinskiy retsepti bo‘yicha unga ukol qilishga to‘g‘ri keldi. 119-xonaga joylashtirilgan Nikonor Yvanovich faqat vaqt yarim kechadan o‘tgandagina uyquga ketdi, shunda ham uyqu aralash iztirobli ingrab-ingrab qo‘yardi.

Lekin bora-bora uyqusi halovatli bo‘la boshladi. To‘lg‘onishi, ingrashlari qolib, yengil va bir tekisda nafas ola boshladi, shundan keyingina uni xonada xoli qoldirishdi.

Keyin Nikonor Ivanovich tush ko‘rdi, shubhasiz, ko‘rgan tushiga bugun o‘z boshidan kechirgan voqealar asos bo‘lgan edi. Nikonor Ivanovichning tushi quyidagicha boshlandi: qo‘liga mis karnaylar ushlagan qandaydir odamlar juda zo‘r tantana bilan uni yaraqlagan ulkan bir eshik oldiga olib kelishganmish. Keyin shu eshik tagida o‘sha karnaychilar Nikonor Ivanovich sha‘niga tabrik muzikasi — tush chalganmish-u, qan-daydir guldurovchi yo‘g‘on ovoz uning boshi uzra sho‘x ohangda bunday deganmish:

— Marhabo, Nikonor Ivanovich! Valyutalarni topshiring.

Nikonor Ivanovich judayam hayron bo‘lib, boshini ko‘tarib, tepasida qop-qora radiokarnayni ko‘rganmish.

Keyin u negadir teatr zalida paydo bo‘lib qolipti, zalning zarrin shiftida billur qandillar porlab turarmish, devorlarda — kenketlar¹³. Hamma narsa o‘z o‘rnidamish, uncha katta bo‘lmagan, ammo qimmat teatrda qanday bo‘lsa, bu yer ham shundaymish. Sahna ham, oltin rang o‘n so‘mliklarning

¹³ Kenket – piligi maydonidan pastga joylashgan qadimiy chiroq.

kattalashtirilgan tasviri har yer-har yerida xuddi yulduzlar singari porlab turgan to‘q-qizil duxoba parda ham, suflyor budkasi ham, hattoki tomoshabinlar ham bor emish.

Nikonor Ivanovichni hayron qoldirgan narsa shu bo‘libdiki, hamma tomoshabinlar bir jins vakili — erkaklarmish, buning ustiga, negadir, hammalari soqollimish. Yana zalda bironta ham stul yo‘qligi, tomoshabinlarning yaraqlatib artilgan silliq polda o‘tirgani uni taajjubga solibdi.

Nikonor Ivanovich bu ulkan notanish jamoa davrasida o‘zini o‘ng‘aysiz his qilib, bir oz vaqt qimtinib turipti-da, so‘ng hamma qatori u ham xirs-mirsdan keladigan bir mallasoqol odam bilan hammayog‘ini tuk bosib ketgan rangpar bir grajdanin o‘rtasiga, parket polga chordana qurib o‘tiripti. Lekin hech kim bu yangi tomoshabinga parvo ham qilmapti.

Shu mahal mayin qo‘ng‘iroqcha sadosi eshitilib, zalda chiroq o‘chipti, parda ochilib, charog‘on sahnada kreslo, ustiga oltin qo‘ng‘iroqcha qo‘yilgan stolcha va to‘rda qora duxoba parda ko‘rinipti.

Yon tomondan sahnaga soqol-mo‘ylovi silliq olingan, sochining o‘rtasidan farq ochilgan, egniga smoking kiygan istarasi issiq yosh bir artist chiqipti. Tomoshabinlar jonlanishib, sahna tomonga o‘girilipti. Shunda artist budka yaqiniga kelib turib, kaftlarini bir-biriga ishqab:

— O‘tiribsizlarmi? — deb so‘rapti mayin bariton ovoz bilan va jilmayib zalga qarapti.

— O‘tiribmiz, o‘tiribmiz, — deb baravariga javob qilishipti zalda chiyillagan va do‘rillagan ovozlari.

— Hm... — deпти o‘ychanlik bilan artist, — tavba, jonlaringga tegmadimi-a, hayronman? Aqli raso odamlar hozir bahor oftobidan, iliq havodan bahra olib, ko‘chalarda sayr qilib yurishipti, senlar bo‘lsanglar, bu yerda, qoq yerda dimiqib o‘tiribsanlar! Nahot, programmamiz shu qadar qiziqarli bo‘lsa? Darvoqe, har kimning didi har xil bo‘ladi, — deb faylasufona yakunlapti so‘zini artist.

Keyin u ovozining tembrini ham, ohangini ham o‘zgartirib, yangroq ovoz bilan sho‘x ohangda e‘lon qilipti:

— Shunday qilib, programmamizning navbatdagi nomerida uy boshqarmasining raisi va parhez oshxonasi mudiri Nikonor Ivanovich Bosoy sahnaga chiqadi. So‘raymiz, Nikonor Ivanovich!

Artistning gapini zal gulduros qarsaklar bilan kutib olipti. Hang-mang bo‘lib qolgan Niko-nor Ivanovich baqrayib qolipti, konferanse esa sahna oldidagi chiroqlardan ko‘zini kafti bilan to‘sib, zalda o‘tirganlar orasidan uni axtarib to-pipti-da, muloyim jilmayib, barmog‘i bilan uni sahnaga imlab chaqiripti. Shunda Nikonor Ivanovich qanday qilib sahnaga chiqib qolganini o‘zi bilmay qolipti.

Uning ro‘parasidagi va oyog‘i ostidagi chiroqlarning rang-barang shu‘lalarini ko‘ziga tushgan hamonoq tomoshabin to‘la zal zulmat qa‘riga cho‘kib g‘oyib bo‘lipti.

— Qani, Nikonor Ivanovich, bir o‘rnak ko‘rsating-chi, — deпти dilkashlik bilan yosh artist, — valyutani topshiring.

Butun zal sukutda emish. Nikonor Ivanovich bir xo‘rsinib qo‘yib, ohista gap boshlapti.

— Xudo ursin, agar...

U aytmoqchi bo‘lgan gapini aytib ulgurmasdan butun zal qahru g‘azab bilan shovqin sola boshlapti. Natijada Nikonor Ivanovich esankirab jim bo‘lib qolipti.

— Fahmimcha, — deb gapira boshlapti programmani boshqarayotgan artist, — siz xudoni o‘rtaga qo‘yib, «valyutam yo‘q» deb ont ichmoqchi bo‘ldingiz, shundaymi? — U Nikonor Ivanovichga hamdardlik bilan boqipti.

— Ha, shunday, yo‘q, — deb javob qilipti Nikonor Ivanovich.

— Unday bo‘lsa, — deпти artist, — beadabligim uchun kechirasiz, siz bilan xotiningizdan o‘zga hech kim istiqomat qilmaydigan o‘sha kvartiraning hojatxonasidan topilgan to‘rt yuz dollar qanday borib qolipti u yerga?

— Sehr bilan-da! — debdi shunda kimdir qorong‘i zaldan oshkora kinoya bilan.

— Ha, shunday, sehr bilan, — deb qo‘rqa-pisa javob qilibdi Nikonor Ivanovich, lekin kimga javob qilganini: artistgami yo qorong‘i zalgami — bilib bo‘lmapti. Keyin u javobini izohlapti: — Ins-jins, ya‘ni katak kamzul kiygan tarjimon tashlab ketgan.

Zalda yana darg‘azab shovqin ko‘tarilipti. Shovqin gingach esa artist gap boshlapti:

— Mana shunaqa lafontenona* masallar ham ijro etilib turadi bu yerda! To‘rt yuz dollarni tashlab ketishganmish! Mana, sizlar hammangiz valyutafurushlarsiz! Sizlar — mutaxassislarsiz, qani aytingchi — shunday bo‘lishiga aql bovar qiladimi?

— Biz valyutafurushlarmasmiz, — zalning u yer-bu yeridan bitta-yarimta ovoz eshitilipti, — lekin chindanam bunday bo‘lishi mumkin emas.

— To‘la-to‘kis qo‘shilaman, — depti artist qat‘iy ohangda, — binobarin, sizlarga savolim bor: masalan, iimani tashlab ketishlari mumkin?

— Bolani! — deb qichqiripti kimdir zaddan.

— Mutlaqo to‘g‘ri, — deb tasdiqlapti artist, — bolani, yumaloq xatni, proklamatsiyani, belgilangan vaqtda portlaydigan bombani, yana ko‘p narsalarni tashlab ketishlari mumkin, ammo to‘rt yuz dollar pulni hech kim tashlab ketmaydi, zero tabiat hech qachon yaratmagan unaqa ahmoqni, — shundan keyin artist Nikonor Ivanovichga yuzlanib, ma‘yus malomat bilan ilova qilipti: — siz meni ranjitdingiz, Nikonor Ivanovich! Sizdan juda umidvor edim. Qisqasi, nomerimiz o‘tmadi.

Zalda Nikonor Ivanovichga qarata hushtak chala boshlashipti.

— Uchiga chiqqan valyutafurush u! — deb baqirisharmish zaldan, — mana shunaqalarning kasriga qolib biz begunohlar azob chekyapmiz!

— Koyimanglar uni, — muloyim ohangda depti konferanse, — o‘ziyam pushaymon bo‘lyapti. — So‘ng u g‘ilt-g‘ilt yosh to‘la ko‘m-ko‘k ko‘zlarini Nikonor Ivanovichga qaratib, ilova qilipti: — Mayli, bora qoling joyingizga, Nikonor Ivanovich!

Shundan keyin artist qo‘ng‘iroqchani chalib, baralla ovoz bilan e‘lon qilipti:

— Tanaffus, ablahlar!

Hech kutilmaganda bu notanish teatr programmasida qatnashib, esi og‘ib qolgan Nikonor Ivanovich o‘zini yana boyagi poldagi o‘rnida ko‘riпти. Endi uning tushiga butun zalning zim-ziyo bo‘lgani, devorlarda: «Valyutalarni topshiring!» — degan qizil so‘zlar yona boshlagani kiritipti. Keyin yana parda ochilib, konferanse:

— Sahnaga Sergey Gerardovich Dunchilni taklif qilaman, — depti.

Dunchil degani ellik yoshlardagi xushbichim, ammo judayam irkit odam emish.

— Sergey Gerardovich, — deb yuzlanipti konferanse shu odamga, — mana, bir yarim oydirki, qo‘lingizda qolgan valyutalarni topshirishdan qat‘iyan bosh tortib bu yerda qiynalib o‘tiribsiz, holbuki, mamlakat ularga muhtoj, sizga esa ularning aslo hojati yo‘q, shunga qaramay, siz qaysarligingizni qo‘ymayapsiz. O‘zingiz ziyoli odamsiz, hamma narsaga juda yaxshi tushunasiz-u, shunga qaramay, menga yordam qilishni xohlamayapsiz.

— Taassufki, hech ilojim yo‘q, zero menda boshqa valyuta qolmagan, — deb bamaylixotir javob qilipti shunda Dunchil.

— X,ech bo‘lmasa, brilliantlaringiz bordir? — deb so‘rapti artist.

— Brilliantlar ham yo‘q.

Artist boshini xam qilganicha bir oz o‘ylanib turipti-da, keyin bir marta chapak chalipti. Sahnaning yon tomonidan moda bo‘yicha kiyingan, ya‘ni yoqasiz palto va kichkinagina shlyapa kiygan o‘rta yoshlardagi bir xonim chiqipti. U juda tashvishli ko‘rinarmish, Dunchil bu xonimga sovuqqina qarab qo‘yipti.

— Kim bu ayol? — deb so‘rapti artist Dunchildan.

— U mening xotinim, — deb viqor bilan javob qaytaripti Dunchil va xonimning uzun bo‘yniga xiyol ranj bilan tikilipti.

— Biz sizni, Dunchil xonim, — deb yuzlanipti konferanse xonimga, — bir masala yuzasidan bezovta qilishga jur‘at etdik: biz sizdan, eringizda yana valyuta bormi, deb so‘ramoqchi edik.

— O‘shanda u hammasini topshirgan edi, — hayajonlanib javob qilipti Dunchil xonim.

— Yaxshi, — depti artist, — hay, unday bo‘lsa, yaxshi. Agar hammasini topshirgan bo‘lsa,

nachora, unda biz darhol Sergey Gerardovich bilan vidolashmog'imiz kerak! Istanangiz, teatrni tark etishingiz mumkin, Sergey Gerardovich, — shunday deb artist shohona muruvvat qilipti.

Dunchil esa salobat va viqor bilan orqasiga o'girilib, sahna ichkarisi tomon yura boshlapti.

— Yana bir minut sabr qilsangiz! — deb uni to'xtatipti shunda konferanse, — vidolashishimiz oldidan sizga programmamizda yana bir nomer ko'rsatishga ijozat bersangiz, — shunday deb u yana chapak chalipti.

To'rdagi qora parda surilib, sahnaga bal ko'ylagi kiygan yoshgina bir sohibjamol qiz qo'lida oltin patnis ko'tarib chiqipti, patnisda konfet lentasi bilan bog'langan qalin bir dasta pul va brilliant marjon otganmishki, undan sahnaning har tomoniga damo-dam yashil, sariq, qizil uchqunlar chatnarmish.

Dunchil bir qadam orqasiga tisarilibdiyu rangi dokadek oqarib ketipti. Zal churq etmay qolipti.

— O'n sakkiz ming dollarni va oltin pulda qirq ming turadigan bu marjonni, — deb tantanavor e'lon qilipti artist, — Sergey Gerardovich Xarkov shahridagi o'z ma'shuqasi — hozir siz bilan biz ko'rish sharafiga muyassar bo'lgan Ida Gerkulanovnaning kvartirasida saqlab kelganki, aslida bebaho, ammo xususiy shaxs qo'lida befoyda bo'lgan bu ulkan boylikni topishda bizga lutfan ko'maklashgan Ida Gerkulanovnaga mingdan-ming rahmat aytamiz.

Sohibjamol qiz jilmaygan ekan, tishlari yaraqlab ketipti, uzun kipriklari bir yelpinib ko'yipti.

— Ammo siz, — deb endi artist Dunchilga yuzlanipti, — garchi sirtingizdan xushfazilat odam ko'rinsangiz ham, aslida ochko'z bo'ri, badfe'l va uchiga chiqqan yolg'onchi ekansiz. Siz shu bir yarim oy mobaynida ahmoqona o'jarligingiz bilan hammani qoniga tashna qildingiz. Uyingizga boravering endi, xotiningiz boshingizga soladigan jahannam azobi — qilgan jinoyatingizga monand jazo bo'la qolsin.

Shunda Dunchil bir chayqalib, yiqilib tushayozgan ekan, kimdir rahm qilib, qo'ltig'idan olipti. Xuddi shu payt oldparda «shir» etib tushib, sahnadagilarning barini ko'zdan yashiripti.

Nikonor Ivanovichning nazarida, zalni larzaga keltirgan gulduros qarsaklardan qandil chiroqlari «lik-lik» sakray boshlaganday bo'lipti. Oldingi qora parda yuqoriga ko'tarilganda sahnada endi yolg'iz artistdan boshqa hech kim qolmaganmish. Yana boshlangan qarsak sadosini bo'lib, artist zalga ta'zim qilipti va shunday gap boshlapti:

— Dasturimizda qatnashgan boyagi Dunchil qiyofasida siz oddiy bir eshakni ko'rdingiz. Axir kecha men, maxfiy tarzda valyuta saqlash — g'irt bema'nilikdir, deb aytish sharafiga muyassar bo'lgan edim-ku. Sizlarni ishontirib aytamanki, hech kim, hech qachon u valyutadan foydalana olmaydi. Misol uchun o'sha Dunchilni olaylik. U juda katta maosh oladi, hech narsaga muhtoj emas. Uning shohona kvartirasi, xotini, yana sohibjamol o'ynashi ham bor. Buni qarangki, valyuta bilan qimmatbaho toshlarni hukumatga topshirib, har qanday ko'ngilsizliklarni boshidan soqit qilish, tinchgina, halovatda yashash o'rniga, bu manfaatparast galvars oxiri hammaning ko'zi oldida o'z oyog'i bilan sharmandalik botqog'iga botdi, siyloviga yana hali uyida boshida tayoq sinadigan bo'ldi. Xo'sh, qani, kim topshiradi? Xohlovchilar yo'qmi? Unday bo'lsa, navbatdagi nomerimizda — programmamizga maxsus taklif qilingan iste'dodli va taniqli dramatik artist Savva Potapovich Kurolesov shoir Pushkinning «Xasis ritsar» fojiasidan parcha o'qib beradi.

Nomi zikr etilgan Kurolesov bir zum ham kutdirmay, sahnada paydo bo'lipti, bu egniga frak kiyib, oq galstuk bog'lagan, sochi ustarada olingan norg'il va semiz odam emish.

U aftini burishtirib, qovoqlaripi uyipti-da, oltin qo'ng'iroqchaga qiyo boqqancha hech qanday muqaddimasiz, g'ayrioddiy ovoz bilan she'r o'qiy boshlapti:

— Uyinqaroq yigit makkor fohisha qizning visolini intizorli kutgani kabi...

Shundan boshlab Kurolesov o'zi to'g'risida ko'p yomon gaplarni aytib beripti. Nikonor Ivanovich qaysiyam bir baxti qaro beva xotinning yomg'ir sharros quyib turganda zor-zor yig'lab Kurolesovning qarshisida tiz cho'kkani, ammo sho'rlikning nolalari berahm artistning ko'nglini yumshatmagani to'g'risida uning o'z og'zidan eshitipti. Nikonor Ivanovich to shu tushni ko'rguniga qadar shoir Pushkinning bironta ham asarini o'qimagan bo'lsa ham, uning o'zini juda yaxshi bilardi, hatto uning

iomini har kuni bir necha martalab quyidagi mazmunda tilga olib turardi: «Kvartira haqini siz uchun Pushkin to‘laydimi?» yoki: «Nima, zinadagi lampochkani Pushkin ilib ketiptimi, bo‘lmasa?» — «Balki siz, neft uchun Pushkin pul to‘laydi, deb o‘ylarsiz?»

Mana endi Nikonor Ivanovich shoirning asarlaridan biri bilan tanishib, ma’yus bo‘lib qolipti, yetimcha bolalari bilan yomg‘irda tiz cho‘kib turgan ayolni ko‘z oldiga keltiripti-da, beixtiyor: «Ablahning o‘zi ekan-ku bu Kurolesov!» — deb ko‘nglidan o‘tkazipti.

U esa tobora ovozini balandlatib tavba qilishda davom etarkan, bora-bora Nikonor Ivanovichni gangitib qo‘yipti, chunki artist birdan sahnada yo‘q kdndaydir odamga murojaat qilib, o‘sha yo‘q odam tilidan o‘ziga-o‘zi javob qaytara boshlabdiki, shu gaplari paytida u o‘zini goh «siz»lab, goh «sen»lab, o‘ziga-o‘zi bir «janob», bir «baron», bir «ota», bir «o‘g‘lim» deb muojaat qila boshlapti.

Nikonor Ivanovich faqat bir narsani — artistning: «Kalitlar! Kalitlarim mening!» — deb jonholatda chinqirib, axiyri mash‘um o‘lim topganini tushunipti, chunki artist «gurs» yiqilib, xirillagancha bo‘ynidagi galstugini ohista yecha boshlabdi.

Kurolesov o‘lib bo‘lgach, o‘rnidan turipti, shimining changini qoqipti, soxta jilmayib, ta’zim qilipti-da, siyrakkina qarsak ostida sahnadan chiqib ketipti. Keyin konferanse bunday deb gap boshlapti:

— Siz bilan biz Savva Potapovichning mohirona ijrosida «Xasis ritsar» asarini tingladik. O‘sha ritsar sho‘x ilohalar uchib kelib atrofimda parvona bo‘lishadiyu yana juda ko‘p shunga o‘xshash ko‘ngil ochuvchi hollar yuz beradi, deb umid qilgan edi. Lekin, hozir o‘zingiz ko‘rdingiz, hech qanday ilohalar ham uchib kelmadi, muzalar ham uni madh etmadi, u hech qanday koshona ham qura olmadi, aksincha, juda yomon o‘lim topdi, valyuta va qimmatbaho toshlar to‘ldirilgan o‘z sandig‘i ustida yuragi yorilib to‘ng‘iz qavmida ketdi. Bilib qo‘yinglar, valyutalarni topshirmasangiz sizlarning ham boshingizga shunday falokat, — balki undan ham beshbattari — tushishi mumkin.

Shunda yo Pushkinning nazmiy asari, yo konferansening nasriy nutqi kor qilgan bo‘lsa kerak — zaldan tortinchoq bir ovoz eshitilipti:

— Men topshiraman valyutamni.

— Sizni lutfan sahnaga taklif qilaman! — deпти konferanse qorong‘i zalga tikilib qararkan, muloyim ovoz bilan.

Shunda sahnaga past bo‘yli, oq-malla soch bir grajdanin chiqipti, u uch haftalardan beri soqolini olmagan odamga o‘xsharmish.

— Afv etasiz, familiyangiz? — deb surapti konferanse.

— Kanavkin Nikolay, — qimtinibgina javob qilipti u.

— Ha! G‘oyat xursandman, grajdanin Kanavkin, qulog‘im sizda!

— Topshiraman, — deпти Kanavkin sekingina.

— Qancha?

— Ming dollaru yana yigirmata o‘n so‘mlik oltin tanga.

— Bravo! Hammasi-a?

Programmani olib borayotgan artist Kanavkinning ko‘zlariga qattiq tikilib qarapti, shunda Nikonor Ivanovichning nazarida, artistning ko‘zlaridan hatto shu‘la otilib chiqib, xuddi rentgen nurlari kabi Kanavkinning vujudini teshib o‘tganday bo‘lipti. Zalda o‘tirganlarning nafasleri ichiga tushib ketipti.

— Ishonaman! — deпти nihoyat artist va ko‘z nurini o‘chiripti, — ishonaman! Bu ko‘zlar aldamaydi. Sizlarga qayta-qayta aytyapmanki, asosiy xatolaringiz — inson ko‘zi qudratini qadriga yetmayotganingizdadir. Tushuning axir, til haqiqatni yashirishi mumkin, ammo ko‘z — hech qachon! Masalan, sizga dabdurustdan bir savol berishdi deylik, lekin siz bundan hatto seskanmaysiz ham, bir zumda o‘zingizni tutib olasizu, haqiqatni yashirish uchun nima deb javob qilishni bilasiz, keyin qat’iy ishonch bilan javob qaytara boshlarkansiz, yuzingizda gapingizning yolg‘onligini sezdiruvchi bironta ham ishora ko‘rinmaydi, lekin taassufki, berilgan savoldan halovatini yo‘qotgan haqiqat bir lahzaga qalbingiz tubidan ko‘zingizga «lip» etib sakrab chiqadiyu, vassalom, ish tamom. Haqiqat fosh bo‘lib,

tumshug'ingizdan ilinasiz!

Artist bu g'oyat asosli nutqini dabdaba bilan so'zlab bo'lib, Kanavkindan muloyim ohangda so'rapti:

— Qaerga yashirgansiz?

— Prechistenkadagi xolamning uyiga, Poroxovnikova familiyasi...

— Ha-a! Ie... shoshmang-shoshmang... Klavdiya Ilinichnanikigami ?

-Ha.

— O, ha, ha, to'g'ri! Mo'jazgina imorat-a? Ro'parasida kichkinagina tomorqasiyam bormidi? E, bilaman, bilaman u uyni! Xo'sh, u uyning qaeriga tiqib tashlagansiz boyligingizni?

— Yerto'lada, Eynem qutisiga solib qo'rganman... Artist «tavba» demoqchi bo'lganday, qo'llarini bir-biriga uringdi.

— Hech ko'rganmisiz o'zi bunday be'manigarchilik-ni? — deb chinqiripti u xunob bo'lib. — Axir u yerda pullar nam tortib, mog'orlab ketadi-ku! Axir qanday ishonib topshirish mumkin bunaqalarga valyutani? A? Xuddi go'dak bolaga o'xshashadi-ya, azbaroyi xudo!

Kanavkinning o'zi ham, nopok yo'l bilan boylik to'plab, xatoga yo'l qo'rganini endi tushunib, paxmoqsoch boshini xam qilib turganmish.

— Pul, — deb gapida davom etipti artist, — xolalarning kalamush kemirib rasvo qilishi mumkin bo'lgan yerto'lasida emas, balki davlat bankida, juda puxta qo'riqlanadigan maxsus xonalarda saqlanishi lozim! Uyat sizga, Kanavkin! Axir, kap-katta odamsiz-a.

Kanavkin xijolatdan o'zini qo'yarga joy topa olmay, hadeb barmog'i bilan kamzulining hoshiyasini tirnarmish.

— Ha, yaxshi, — deпти artist jahlidan tushib, — o'tgan ishga salavot... — Keyin kutilmaganda shunday ilova qilipti: — Ha, darvoqe: bir borishning o'zida, haligi... mashinani ikki marta ovora qilib o'tirmaslik uchun... o'sha xolangizning o'zidayam bo'lsa kerak? A? Ishning bu qadar chappasidan ketishini hech kutmagan Kanavkinning eti jimirlab ketipti, butun teatr sukutga tolipti.

— Ie, ha, Kanavkin?! — deпти konferanse muloyim ta'na bilan, — sizni odamlarga maqtab o'tiribman-a! Ana xolos, nima hojati bor edi sullohlik qilishning! Yaxshi emas, Kanavkin! Hozirgina ko'z haqida gapirgan edim-a. Ana, ko'zingizdan ko'rinib turipti xolangizdayam borligi. Ayting-qo'ying-da, muncha qiynaysiz bizni?

— Bor! — deпти Kanavkin dangal qichqirib.

— Bravo! — deb yuboripti konferanse.

— Bravo, — deyishiپti odamlar butun zalni larzaga keltirib.

Zal tinchigach, konferanse Kanavkinni tabriklab qo'lini siqipti, uning shaharga, o'z uyiga ketishi uchun mashina taklif qilipti va sahna orqasida turgan qaysiyam bir odamga, aynan shu mashinada Kanavkinning xolasinikiga borib, uni ayollar teatridagi programmaga taklif qilishni buyuripti.

— Ha-ya, yana bir narsani so'ramoqchi edim — xolangiz o'z boyligini qaerga yashirgani haqida sizga gapirmaganmidi? — deb so'rapti konferanse Kanavkinga lutfan papiros taklif qilib, gugurt chaqib tutarkan. Kanavkin papiros tutatarkan, ma'yus jilmayib qo'yipti.

— Ishonaman, ishonaman, — deпти artist xo'rsinib, — qurumsoq kampir nainki jiyaniga — shaytonga ham aytmaydi sirini. Hay, na chora, uning qalbida odamgarchilik hissini uyg'otishga urinib ko'ramiz. Shoyad uning sudxo'rlik qalbida bitta-yarimta chirimagan tor qolgan bo'lsa. Xo'p, salomat bo'ling, Kanavkin!

Shundan keyin baxtiyor Kanavkin jo'nab ketipti. Artist, valyuta topshirishni xohlaganlar yana bormi, deb so'ragan ekan, biroq sukut javob bo'lipti unga.

— Tentaksizlar, xudo haqqi! — deb kifflarini uchiripti artist. Shu payt parda tushib uni yashiripti.

Chiroqlar o'chib, bir oz vaqt hammayoq zulmatga cho'mgach, shu zulmat qo'ynida juda uzoqdan bir tenor ovozning asab bilan kuylagani eshitilipti:

«Unda oltin tog'-tog' uyulgan va hammasi menga buyurgan!»

Keyin uzoq bir yerdan ikki marta qarsakbozlik eshitilpti.

— Ayollar teatridayam bitta oyimcha topshiryapti, — deb birdan tilga kiripti Nikonor Ivanovichning mallasoch, paxmoq soqol qo'shnisi va bir xo'rsinib qo'yib ilova qilipti: — Eh, agar g'ozlarim bo'lmagan-da edi! Lianozovada, azizim, mening urishqoq g'ozlarim bor. Mensiz qirilib ketishmasaydi, deb qo'rqaman. Jangari qush nozik bo'ladi, parvarish talab qiladi... Eh, g'ozlarim bo'lmaganda-yu!.. Pushkin bilan meni avrab bo'psanlar, — shunday deb u yana xo'rsinib qo'yipti.

Shu mahal zal charog'on bo'lib yorishib ketipti-yu, Nikonor Ivanovichning tushida endi hamma eshiklar-dan zalga oq qalpoq kiyib, cho'mich ushlagan oshpazlar kirib kela boshlapti. Oshpaz shogirdlari esa yog'och bochkada suyuq osh bilan yassi qutida kesilgan qora non olib kirishipti. Tomoshabinlarga jon kiripti. Quvnoq oshpazlar tomoshabinlarni oralab yurib, ularning tovoqlariga suyuq osh suzishar, ion ulashisharmish.

— Ovqatlaninglar-u, yigitlar, — deb qichqirisharmish ular, — keyin valyutalaringaznn topshiringlar! Nima qilaszlar bu yerda bekorga vaqtinglarni o'tkazib? Nima, zormyasizlar shu shildir sho'rvaga? Undan ko'ra, uyingizga borib, keragicha otib olib, miriqib gazak qilganlaring yaxshimasmi!

— Mana, masalan, sen boboy, nima qilib yalpayib o'tiribsan? — deb shaxsan Nikonor Ivanovichga yuzlanipti bo'yni xo'rozning toji kabi qip-qizil, xo'ppa-semiz oshpaz unga bittagina karam bargi suzib yurgan bir tovoq yovg'on sho'rva uzatarkan.

— Yo'q! Yo'q! Io'q menda valyuta! — jon-jahdi bilan baqiripti Nikonor Ivanovich. — Tushunyapsan-chi, yo'q!

— Yo'q? — deb o'kiripti oshpaz do'rillagan ovoz bilan, so'ng: — Yo'q? — deb so'rapti u zaifona muloyim ovoz bilan, keyin: — Yo'q, yo'q, — deb tasalli bera boshlapti u feldsher ayol Praskovya Fyodorovna qiyofasiga kirib.

Chunki uyqusida bosinqirayotgan Nikonor Ivanovichning yelkasiga shu ayol ohista turta boshlagan edi. Shunda birdan oshpazlar gumdon, teatr va uning pardasi g'oyib bo'ldi. Nikonor Ivanovich yosh to'la ko'zini ochib, shifoxonadagi o'z xonasini, maslahat beraverib hammani bezor qilgan surbet oshpazlarni emas, oq xalat kiygan ikki odamni, ya'ni doktor bilan qo'lida tovoq emas, ustiga doka yopilgan shprintsli tarelka ushlagan Praskovya Fyodorovnani ko'rdi.

— Axir bu nima degan gap, — achchiq alam bilan derdi Nikonor Ivanovich unga ukol qilishayotgan chog'da, — yo'q, axir u menda yo'q! Pushkin bersin ularga valyutani. Yo'q!

— Ha, yo'q, yo'q, — deb yupatardi uni saxovatli Praskovya Fyodorovna, — yo'qni yo'ndirib bo'larmidi.

Nikonor Ivanovich ukoldan keyin ancha yengil tortib, endi hech qanday tush ko'rmay uxlab ketdi.

Lekin uning baqiriqlari oqibatida vujudga kelgan vahima 120-xonaga o'tib, u yerda yotgan bemorni uyg'otib yubordi (bu bemor tura solib, o'z boshini qidirishga tushdi) va 118-xonaga kirib, noma'lum us-taning qalbini g'ulg'ulaga soldi. U hasrat to'la ko'zlarini oyga tikarkan, hayotidagi kuzning oxirgi nadomatli oqshomini, podvaldagi xonasi eshigi ostidan tushib turgan shu'lani va mahbubasining yelpingan soch tolalarini esladi.

Vahima 118-xonadan balkon osha Ivanning xonasiga uchib o'tdi-yu, u uyg'onib ketib, yig'lab yubordi.

Lekin vrach bezovta bo'la boshlagan bu notavonlarni birpasda yupatdi va ular yana uxlab ketishdi. Hammadan keyin, daryo uzra tong yorisha boshlaganda, Ivan ham mizg'ib ketdi. Dori uning butun vujudini xuddi dengiz to'lqini ko'mib yuborgandek qamrab olgach, u taskin topdi. Jismi yengillashdi, boshi esa mudroqning iliq shabadasidan halovat topdi. U uyquga ketarkan, qulog'iga chalingan eng so'nggi saslar — o'rmondagi qushlarning tong oldi chug'ur-chug'uri bo'ldi. Lekin hademay ularning ovozi o'chib, Ivan tush ko'ra boshladi. Tushida Taqir Tepa uzra quyosh endi mag'ribga og'a boshlagan va uning gir aylanasi ikki qavatlama o'rab olingan edi.

O‘n oltinchi bob

QATL

Taqir Tapa uzra quyosh endi mag‘ribga og‘a boshlagan va uning gir aylanasini ikki qavatlama o‘rab olingan edi.

Choshgohda prokuratorning yo‘lini kesib yelib o‘tgan otliq qo‘shin shaharning Xevra darvozasiga chiqdi. Uning uchun keta-ketguncha yo‘l ochiq edi. Kappadokiya piyodalari tirband bo‘lib ketgan yo‘lni ochib, odamlar, xachirlaru tuyalarni ikki tomonga siqib chiqargan, shu sababli qo‘shin otlarni bemalol choptirib, oppoq chang quyunini osmoni falakka o‘rnatgancha, Vifleem yo‘li bilan Yaffa yo‘li bir-birini kesib o‘tgan chorrahaga chiqqan edi. Keyin u shimoli-g‘arbiy yo‘ldan shamoldek yelib ketdi. Bundan sal oldin, yo‘lning ikki yoqasiga yoyilgan boyagi Kappadokiya piyodalari uni Yershalaimga bayramga kelayotgan karvonlardan tozalashga ulgurgan edilar. Ziyoratchilar yelkalariga ortmoqlagan safar chodirlarini maysa ustiga tashlashib, yo‘l yoqalab tizilishgan Kappadokiya piyodalari orqasida to‘p-to‘p bo‘lib turishardi. Otliq qo‘shin bir chaqirimcha yo‘l bosib, shiddatli legionning ikkinchi kohortasidan ham o‘zib ketdi va yana bir chaqirim yo‘l bosib, Taqir Tapa poyiga birinchi bo‘lib yetib bordi. Bu yerda qo‘shin otlardan tushdi. Komandir qo‘shinni vzvodlarga bo‘ldi, vzvodlar esa uncha baland bo‘lmagan bu tepaning faqat Yaffa yo‘liga to‘g‘ri bo‘lgan ozgina joyini ochiq qoldirib, qolgan hamma etagini gir aylantirib o‘rab oldi.

Otliqlardan keyin sal vaqt o‘tishi bilan tepa etagiga ikkinchi kohorta ham yetib kelib, tepaga bir pog‘ona yuqori ko‘tarildi va u ham tepa atrofini gar-dishsimon o‘rab oddi.

Nihoyat Mark Kalamushkush qo‘mondonligidagi kenturiya yetib keldi. U yo‘lning ikki chetini yoqalab turnaqator tizilib kelar, yo‘l o‘rtasida esa maxfiy soqchilar nazorati ostida aravada o‘limga mahkum bo‘lgan va bo‘yinlariga aramey va yunon tilida «Qaroqchi va isyonchi» deb yozilgan oq taxtachalar osilgan uchta mahbus borardi. Bu arava orqasidan yangi yo‘nilgan to‘sinli ustunlar, arqonlar, belkuraklar, chelaklaru boltalar ortilgan boshqa aravalar kelardi.

Bu aravalarda yana olti nafar jallod ham bor edi. Aravalar orqasidan kenturion Mark, Yershalaim ibodatxonalarini soqchilarining sardori hamda boya shoh qasridagi qorong‘i xonada Pilat bilan qisqa muddatli suhbat olib borgan qaytarma qalpoqli rido kiygan o‘sha odam ot minib borishardi. Bu marosim saf tortib kelayotgan lashkar bilan yakunlanib, uning orqasidan alomat tomoshani ko‘rish ishtiyoqida do‘zax o‘tidek jazirama kun taftidan ham tap tortmagan ikki mingga yaqin bekorchi kelardi.

Shahardan ergashib chiqqan bu tomoshatalablar safiga endi yo‘lda uchragan sinchkov ziyoratchilar ham qo‘shilishib, hammalari izdihomga bemalol ergashib kelaverdilar. Mana shu uzundan-uzun olomon to Taqir Tepaga yetib borgunicha jarchilar boya choshgoxda Pilat shohsupada turib aytgan so‘zlarini chinqiroq ovoz bilan qayta-qayta takrorlab bordilar.

Tepa etagini o‘rab olgan otliq qo‘shin hammani yuqoriga, ikkinchi qurshov tomonga o‘tkazib yubordi, ikkinchi kenturiya esa tepa boshiga faqat qatlga daxldor odamlarigina o‘tkazib, butun olomonni jadallik bilan tepaning gir aylanasiga yoyib yubordi, natijada tomoshatalab olomon yuqorida — piyodalar zanjiri, pastda — otliqlar tizmasi oralig‘ida qoldi. Endi ular qatlni piyodalarning siyrak tizmasi orasidan kuzatishi mumkin edi.

Alqissa, mash‘um izdihomning tepa boshiga ko‘tarilganiga, mana, uch soatdan ko‘proq vaqt o‘tdi, garchi quyosh endi Taqir Tapa ustidan og‘a boshlagan bo‘lsa ham, hanuz uning harorati dosh berib bo‘lmaydigan darajada ediki, Tepani ikkita halqaga olgan suvoriylar ham, navkarlar ham issiqdan qattiq iztirob chekishar, daqqinafaslikdan xunob bo‘lishar va uch jinoyatchini ichlarida rosa bo‘ralab so‘kishib, ularning tezroq o‘lishini astoydil istardilar.

Tepa etagida turgan kichkina jussali suvoriylar komandirining peshanasi jiqqa ho‘l, ogpyuq ko‘ylagi qora terga botgan bo‘lib, u birinchi vzvodning ko‘n chelagi oldiga dam-badam borar, undan

hovuchlab suv ichar, boshidagi sallasini ho'llardi. Shu raftoridan u xiyol yengil tortib, nari ketar va yana yuqoriga o'rlagan tuproq yo'lning u chetidan-bu chetiga tinmay tanda qo'yar edi. Uning uzun shopi bog'ichlangan etigining qo'njiga «tap-tap» urilardi. Bu bilan u o'z suvoriylariga sabr-bardoshli bo'lishda namuna ko'rsatmoqchi bo'lar, ammo shunday bo'lsa ham, ularga rahmi kelgan va nayzalardan piramidalar hosil qilib, ular ustiga oq plashlarini yopib, soyabon yasashga ijozat bergan edi. Suriyalik suvoriylar mana shu chaylalarda shafqatsiz qizdirayotgan oftobdan jon saqlay boshlagan edilar. Chelaklar dam o'tmay bo'shar va vzvodlarning navbatchilari galma-gal tepa etagidagi jarlikdan suv ta-shirdilar; bu jarliqda ko'rimsiz tut daraxtlarining olachalpoq soyasida loyqa bir jilg'a bu do'zaxona jaziramada umrining so'nggi kunlarini kechirib jildirab oqardi. Harorat taftidan yuvosh bo'lib qolgan otlarni ushlab turgan suvoriylar ham shu yerda beqaror soya ilinjida zerikib turardilar.

Askarlarning bu yerda it azobida o'tirishlariyu mahbuslarni bo'ralab so'kishlari besabab emas edi. Chunki prokuratorning qatl paytida o'zi uchun manfur bo'lgan Yershalaim shahrida tartibsizliklar yuz beradi deb hadiksirashi, uning baxtiga o'rinsiz bo'lib chikdi. Qatl boshlanganiga uch soatdan oshganida, hech kutilmaganda, yuqorigi piyodalar tizmasi bilan tepa etagidagi otliqlar tizmasi o'rtasiga joylashgan tomoshabinlardan birontasi ham qolmadi. Quyoshning qaynoq tig'i ularni jizg'inak qilib, hammalarini Yershalaim tomon quvgan edi. Endi mana shu ikki halqa oralig'ida bu tepaga qanday kelib qolgani noma'lum bo'lgan ikkita egasiz it qolgan edi, xolos. Lekin jazirama issiq bu itlarning ham sillasini quritgan edi, shu bois ular bag'rilarini yerga berib, tillarini osiltirib hansirab yotarkanlar, quyosh taftiga parvo qilmay, cho'g'dek qizigan toshlaru yer bag'irlab o'sgan allaqanday tikanli o'simliklar oralab zir yugurib yurgan bu yerdagi birdan-bir jonzodlar — yashil kaltakesaklarga ham parvo qilmasdilar.

O'limga hukm etilganlarni biron kimsa na hammayog'ini lashkar bosib ketgan Yershalaimning o'zida, na bu yerda — qo'sh halqaga olingan tepada qutqarishga urinib ko'rdi, oqibat olomon shaharga qaytdi, zero ushbu qatl jarayonining hech bir qiziqarli jihati bo'lmadi, shaharda esa bu payt bugun kechqurun kirib keladigan ulug' ayyom — pasxa bayramiga tayyorgarlik boshlangan edi.

Yuqori halqadagi rim piyodalari pastdagi otliqlardan ham ko'proq iztirob chekishardi. Kenturion Kalamushkush o'z askarlariga faqat dubulg'alarini yechib, boshlariga ho'llangan oq belbog' yopishgagina ijozat berdi, lekin ularni nayzalarini qo'llaridan qo'ydirmay mudom tik ushlab turdi. O'zi esa xuddi shunaqa, lekin ho'llanmagan quruq belbog'ni boshiga yopib olib, hatto ko'ytagiga yopishtirilgan sher basharasini ifodalovchi kumush qalqonchalarni ham, oyog'iga bog'langan zirhni ham, beliga osib olgan shamshir bilan pichoqni ham yechmay, jallodlarga yaqin yerda u yoqdan-bu yoqqa yurib turardi. Garchi quyosh o'tkir tig'ini to'g'ri Kalamushkushga qaratgan bo'lsa ham, bu uni aslo bezovta qilmas, ko'krigidagi sher basharalariga esa qarab bo'lmasdi, chunki ular oftob shu'lasida xuddi erib biqirlab qaynayotgan kumushdek ko'zni qamashtirardi.

Kalamushkushning ajivasi chiqqan yuzida na toliqish, na norozilik alomatlari mavjud edi, bil'aks devqomat kenturion shu zaydda to kun botguncha, so'ng tong otguncha keyin yana kunbo'yi — qisqasi qancha vaqt kerak bo'lsa shuncha, qo'llarini mis to'qali zalvar kamariga qo'yib, goh qatl etilayotganlar bog'langan ustunlarga, goh tepa boshini ihota qilib turgan askarlarga doim birday xo'mrayib qaragancha, oyog'i ostidan chiqib qolgan va zamonlar o'tishi bilan oppoq oqarib ketgan odam suyaklarini yoki mayda shag'al toshlarni ag'darma etigining tumshug'i bilan har doimgidek beparvo tarzda tepib o'tishga qodirdek ko'rinardi.

Qaytarma qalpoqli odam ustunlardan sal nariroqda uch oyoqli kursida qimir etmay beparvo o'tirarkan, zerikkanidan ahyon-ahyonda qo'lidagi cho'p bilan yer chizib qum kavlaridi.

Endi tepani qurshab olgan ikki halqa orasida bironta ham odam qolmagandi, degan gapga kelsak, bu unchalik to'g'ri emas. Bu yerda bitta odam qolgan edi, lekin uni ko'pchilik ko'rmagan edi. U tepa boshiga chiqadigan ochiq yo'l tomonda emas (aynan shu tomondan qatl manzarasini kuzatish qulay edi), balki uning chiqishga noqulay va notekis bo'lgan, ko'p yerlari o'prilgan, yorilgan shimoliy yonbag'riga, qovjiray boshlagan anjir daraxti bir zov labida xudo qarg'agan qaqroq yerga yopishib jon

saqlayotgan yerga joylashgan edi.

Qatl ishiga daxli bo‘lmagan mana shu yagona tomoshabin qatl boshlangan chog‘dan, ya’ni salkam to‘rt soatdan buyon, deyarli hech soya bermaydigan shu anjir ostida bir xarsangtosh ustida o‘tirardi. To‘g‘ri, qatlni kuzatish uchun u noqulay joy tanlagan edi. Lekin, har qalay mahkumlar bog‘lapgan ustunlar, shuningdek, kenturionning ko‘ksidagi yaraqlab turgan ikkita qalqoncha ham askarlar tizmasi orasidan unga yaqqol ko‘rinib turardiki, odamlar ko‘ziga tashlanmaslikka va hech kimni bezovta qilmaslikka uringan kishi uchun shu manzaraning o‘zi kifoya edi chamasi.

Lekin u bundan to‘rt soatcha burun, ya’ni qatl boshlanayotgan chog‘da tamomila boshqacha harakat qilib, sal bo‘lmasa o‘zini sezdirib qo‘yayozgan edi, shuning uchun bo‘lsa kerak, endi o‘z atvorini o‘zgartirib, xilvatga chekingan edi.

Bu yerda u qatl marosimi endigina tepa boshiga ko‘tarilgan paytda paydo bo‘lgandi, uning shoshilib kelganligi yaqqol sezilib turar, og‘ir-og‘ir hansirardi. U tepalikka yurib emas, yugurib chiqdi, odamlarni turtib oldinga o‘tdi va tepa bag‘irlab yoyilgan askarlar tizmasi nainki uning, butun olomonning oldini to‘sib olganini ko‘rib, o‘zini ovsarlikka soldi, eng odmi usulni qo‘llab, g‘ijingan askarlarning «hoy-hoy»lashiga tushunmayotgan odamday, to‘ppa-to‘g‘ri qatl maydoniga askarlar safini yorib o‘tmoqchi bo‘ldi. Bu qilmishi uchun u nayzaning to‘mtiq tomoni bilan ko‘kragiga zarba yedi va og‘riq alamidan emas, umidi puchga chiqqanidan chinqirib yuborib, orqaga tisarildi. U jismoniy og‘riqni his qilmaydigan, mutlaqo loqayd odamday xira ko‘zlari bilan zarba urgan legionerga bir qarab qo‘ydi.

So‘ng ko‘kragini changallab «quv-quv» yo‘talganicha, halloslab, tepani gir aylanib chiqdi, u tepaning shimol tomonida qatl maydoniga sezdirmay o‘tib olsa bo‘ladigan biron tirqish topilsa kerak deb umid qilgan edi. Ammo u kechikkan — halqa yopilgan edi. Shunda og‘ir iztirobdan afti bujmayib ketgan bu odam aravalardan ustun va to‘sinlar tushirilayotgan yerga yorib o‘tish niyatidan voz kechdi. Chunki bu urinishidan hech naf chiqmas, bil‘aks o‘zi qo‘lga tushib qolishi mumkin edi, vaholanki, aynan shu butun qo‘lga tushish uning rejasiga zid edi.

Shunga ko‘ra u o‘zini chetga olib, o‘ppon bo‘yiga bordi, bu yer tinch, hech kim unga xalal bermasdi.

Oftob nuridan va uyqusizlikdan ko‘zlari yiringlashgan bu qora soqol odam endi tosh ustida xomush o‘tirardi. U goh aslida zangori tusda bo‘lgan-u, sargardonlikda yuraverib isqirt-ko‘kimtir tus olgan uvada tallifini* ko‘tarib, loyqa ter oqib tushayotgan ko‘kragining nayza zarbidan mo‘mataloq bo‘lgan yerini ochib xo‘rsinar, goh ko‘zlarini azob bilan osmonga qaratib hademay ziyofat bo‘lishini sezib samoda qanotlarini keng yozganicha ko‘pdan beri charx urib ay-lanayotgan uchta quzg‘unni kuzatar, goh umidsiz nigohini sarg‘aygan yerga tikib, oyog‘i ostida chiriy boshlagan it boshchanog‘i va uning atrofida zir yugurib yurgan kaltakesaklarga tikilib o‘tirardi.

Bu odam shu qadar qattiq iztirobda ediki, ba’zida u o‘zi bilan o‘zi gaplasha boshlardi.

— O, men ahmoq! — deb g‘o‘ldirardi u tosh ustida ruhan azob chekib chayqalib o‘tirarkan, — tentakman, ovsar xotinman, qo‘rqoqman! Odam emas, bir o‘limtik-man!

U boshini xam qilib jim qolar, keyin yog‘och obdonidagi ilib qolgan suvdan ho‘plab, yana tetiklanardi-da, goh tallifi ostiga yashirgan pichoqni, goh qarshisida, yerda cho‘ppqalam bilan siyohdon yonida yotgan bir parcha pergamentni qo‘liga olardi.

Bu pergamentga hozir shunday so‘zlar yozilgan edi:

«Daqiqalar o‘tib bormoqda, men, Leviy Matvey Taqir Tepadaman-u, ammo o‘limdan hamon darak yo‘q!»

Keyin yana:

«Quyosh og‘a boshladi, lekin o‘limdan darak yo‘q».

Endi Leviy Matvey umidsizlikka tushib, o‘tkir cho‘ppqalam bilan quyidagi so‘zlarni yozdi:

«E xudo! Namuncha unga qahhorlik qilmasang? Tezroq jonini ol sho‘rlikning».

Shularni yozib bo‘lib, ko‘z yoshsiz piqillab yig‘ladi va yana tirmoqlari bilan ko‘ksini tirnab

jarohatlay boshladi.

Leviyning bunday nola-fig'on chekishiga o'zi bilan Ieshua ikkovining boshiga tushgan mudhish badbaxtlik hamda Leviyning o'zi yo'l qo'ygan g'oyat og'ir xatolik sabab bo'lgan edi. O'tgan kuni Ieshua bilan Leviy Yershalaim yaqinidagi Vifoniya qishlog'ida bir dehqonning mehmoni bo'lishgan edi. Chunki Ieshuaning va'zlari mezbonga ko'p manzur bo'lgan edi. Ikkovlari ertalabdan dehqonga ko'maklashib, uning polizida ishlashdi, chunki ular kechki salqinda Yershalaimga yo'l olmoqchi bo'lgan edilar. Lekin tush paytida birdan Ieshua shosha-pisha yo'lga o'tlanib, shaharda zarur ish bor deb, jo'nab ketdi. Leviy Matveyning birinchi xatosi ma-na shundan boshlangan edi. Nega, nega axir uning yolg'iz o'zini qo'yib yubordi!

Kechqurun esa Matveyning o'zi Yershalaimga bora olmadi. Kutilmaganda u allaqanday mudhish dardga chalinib yotib qoldi. Uning butun vujudi titrab-qaqshab, alanga bo'lib yona boshladi, tishlari takillab, dam-badam suv so'ray boshladi. Binobarin, u hech qayoqqa keta olmadi. U dehqonning pichanxonasida o'zi-ni jul ustiga tashlab, ertangi juma kunining tongigacha og'ir darddan hushini yo'qotib yotdi, lekin dard Leviyga kecha kechqurun qanday kutilmaganda yopishgan bo'lsa, endi uni shunday tez qo'yib yubordi. Garchi u hali zaif, oyoqlari bedarmon bo'lsa ham, ko'ngli qandaydir falokat bo'lishini sezib beorom bo'laverdi, oqibat, polizchi bilan xayrlashib, Yershalaimga yo'l oldi. Shaharga kelib, gumoni to'g'ri chiqqanini bildi. Falokat yuz bergan edi. Prokurator hukmni e'lon qilayotganida Leviy olomon orasida turib uni eshitgan edi.

O'limga mahkum bo'lganlarni qatl Tepasiga olib ketishayotganda Leviy Matvey Ieshuaga, hech bo'lmasa, o'zining shu yerda, u bilan birga ekanligini, so'nggi daqiqalarida do'stini yolg'iz qoldirmaganligini va uning jonini tezroq olishni xudodan iltijo qilajagini bir amallab imi-jimida bildirish uchun legionlar tizmasi yoqalab, olomon orasida yugurib bordi. Ammo o'zining juda olisdagi manzilidan ko'z uzmagan Ieshua, turgan gapki, Leviyni ko'rmadi.

Lekin qatl marosimi yarim chaqirimcha yo'lni bosib o'tganda, olomonning siquvi bilan surila-surila turnaqator tizilib borayotgan legionerlar oldiga borib qolgan Matveyning miyasiga birdan eng oddiy va g'oyat ajoyib fikr keldiyu tabiatan qiziqqon bo'lgan bu odam, nega endi shu fikr miyamga ilgariroq kelmadi deb ranjib, o'zini rosa bo'ralab so'kdi. Tizilib borayotgan askarlar oralarida ozmi-ko'pmi masofa mavjud edi. Agar epchillik qilib, aniq mo'ljalga olib ish ko'rilsa, ikki legioner orasidan engashib o'tib ketish va yugurib borib aravaga chiqish mumkin edi. Ana unda Ieshua azobdan qutulgan bo'lardi.

Ieshuaning kuraklari orasiga pichoq sanchib, unga: «Ieshua! Men kim, sening yagona, sadoqatli shogirding

Matvey seni azobdan qutqarib, o'zim ham sen bilan o'lyapman!» — deb qichqirish uchun bir lahza kifoya edi.

Agar xudo yana bir zumlik erk ato etsa bormi, Matveyning o'zi ham o'ziga pichoq urib, ustunga bog'lanib azobda o'lishdan qutulib qolishi mumkin. Lekin hozir bu narsa sobiq o'lpon yig'uvchini kam qiziqtirardi. Qay tarzda jon berish uning uchun ahamiyatsiz edi. U faqat bir narsani — o'z umrida zig'ircha ham yomonlik qilmagan Ieshuaning qiynoqsiz o'lishini xohlardi.

Bu juda yaxshi reja edi, ammo yonida pichog'i yo'qli-gi chatoq bo'ldi. Undan keyin, hamyonida tiyin ham pu-li yo'q edi.

O'zidan qattiq ranjigan Leviy olomon orasini yorib chiqib, orqaga — shahar tomon yugura ketdi. Uning cho'g'dek qizigan boshida faqat bitta qaynoq fikr — shahardan, qanday qilib bo'lmasin, pichoq to-pib, yana qatl namoyishiga yetib olish fikri lov-lov yonardi.

U shahar tomon oqib borayotgan odamlar va karvon-lar orasidan chaqqonlik bilan chopib o'tib, shahar qopqasiga yetib oldi va shu yerda, chap tomonda ochiq turgan non do'konini ko'rdi. Jazirama oftobda yugu-rib kelganidan og'ir hansiray boshlagan Leviy bir oz nafasini rostlab olgach, o'zini sipo tutib, do'konga kirib bordi, peshtaxta ortida turgan do'kon bekasi bilan salomlashdi, ko'ziga negadir eng yuqori taxtada turgan bo'lka non yaxshi ko'rinib ketib, bekadani shu nonni olib berishni iltimos

qildi, lekin beka orqasiga o'grilgan hamonoq u peshtaxta ustida yotgan, o'zi uchun suv bilan havodek zarur narsani — ustara-day o'tkir, uzun pichoqni tovush chiqarmay, juda chaqqonlik bilan oldi-yu, do'kondan o'qday otilib chiqib ketdi. Bir necha daqiqadan keyin u yana Yaffa yo'liga chiqib olgan edi. Lekin namoyishchilar ko'rinmasdi. U chopib ketdi. Leviy xachir minib, yayov yurib Yersha\aimga kelayotgan to'da-to'da odamlarni hay-ron qoldirib, ahyon-ahyonda o'zini yo'l o'rtasiga «tap-pa» otib, nafasini bir oz rostlab olish uchun qimir etmay tuproqqa belanib yotarkan, nainki yuragining «gurs-gurs» tepishini, shuningdek, miyasi va quloq-lariga ham qon tomirlari qattiq-qattiq urilayotga-nini eshitardi. U shunday tarzda bir oz nafasini rostlagach, sakrab turib yana chopa boshlardi, lekin chopish sur'ati tobora sustlasha boshlagan edi. Nihoyat u olisda oftob shu'lasida tovlanib borayotgan uzundan-uzun namoyishni ko'rdi, lekin namoyish axdi endi te-pa etagiga yetib olgan edi.

— E, xudo... — deb ingradi kechikayotganini sezgan Leviy. Ha, u kechikkan edi.

Qatl boshlanganiga to'rt soat bo'lganida Leviyning iztirobi eng baland avjga minib, g'azabi qaynab ket-di. U tosh ustidan turib, uning fikricha, bekorga o'g'irlangan pichoqni yerga otdi, obdonni oyog'i bilan bosib sindirib, o'zini suvdan mahkum qiddi, boshida-gi ro'molni yechib tashlab, siyrak sochini changallagan-cha o'zini la'natlay boshladi.

U maza-bemaza gaplar bilan bo'ralab so'kinar, itday irillar, quturgan nordek og'zidan ko'pik sochar, ahmoq o'g'ilni dunyoga keltirgan ota-onasiga la'natlar o'qirdi.

U shuncha ont ichgani, so'kingani bilan bu jazirama kunda hech qanday o'zgarish yuz bermaganini ko'rib, qovjiragan mushtlarini tugib, osmonga, soyalarni to-bora uzaytirib O'rta yer dengizi yoqqa og'ib borayotgan quyoshga ko'zlarini qisib qaradi-da, xudoga iltijo qilib, darhol mo'jiza yaratishni — tezroq Ieshuaning jonini olishini talab qildi.

Ammo u ko'zini ochib, agar kenturionning ko'ksida-gi ikki qalqonchaning endi porlamay qo'rganini hisobga olinmasa, hech nima o'zgarmaganini ko'rdi. En-di oftob shu'lasida Yershalaim tomonga qaratilib chor-mix qilingan qotillarning orqasiga tushib turardi. Shunda Leviy:

— La'natlar bo'lsin senga, e xudo! — deb baqirib yubordi.

Keyin u xirillab qolgan ovozi bilan xudoning adolatsizligiga shohid bo'lgani va shu bois endi unga mutlaqo imon keltirmasligi haqida faryod qiddi.

— Sen karsan! — deb irillardi Leviy, — kar bo'lmaganingda nolamni eshitgan zahoting uning jonini olgan bo'lur eding.

Shu ta'nalardan keyin Leviy ko'zlarini qisgancha, hozir osmondan chaqmoq tushib, men shakkokni mahv etadi, deb kuta boshladi. Lekin bu hol yuz bermadi, shunda Leviy hamon ko'zlarini katta ochishga jur'at etmay, samoga qarata g'oyat achchiq va alamli so'zlarni chinqirishda davom etdi. U samodan butkul hafsalasi pir bo'lgani va dunyoda boshqa xudolar va dinlar ham mavjudligi haqida hayqirardi. Ha, boshqa xudo Ieshua singari insonning ustunga band etilgan holda oftob tig'ida kuyib o'lishiga hech qachon yo'l qo'ymagan bo'lardi.

— Men yanglishibman! — deb xirillardi butkul bo'g'ilib qolgan ovoz bilan Leviy, — sen yovuzlik xudosi ekansan! Yo ko'zlaringni ibodatxonadagi isiriqdonlardan ko'tarilgan tutun so'qir qilib, quloqlaring din peshvolari chalgan burg'u sadosidan boshqa sasni eshitishga ojiz bo'lib qolganmi? Sen qodir xudo emassan. Sen qora niyat xudosan. La'natlar o'qiyman senga, o qaroqchilarning homiysi va pushtipanohi bo'lmish xudo!

Shu payt sobiq o'lpon yig'uvchining yuziga bir nima ufurdi, oyog'i ostida nimadir shitirlab ketdi. Boyagi ufurish yana takrorlandi, shunda Leviy ko'zini ochib, o'z qarq'ishlari ta'siridanmi, yo o'zga bir sababga ko'rami, atrof-muhitda o'zgarish ro'y berganini ko'rdi. Quyosh har kun oqshom botadigan yer — dengizga tushib ulgurmasdan g'oyib bo'lipti. G'arb tomondan tahdidona ko'pchib tobora quyushlab kelayotgan qora bulut quyoshni yutib yuborgan edi. Bulutning qirg'oqlarida oq ko'piklardan zarrin hoshiya vujudga kelgan, uning ko'pchigan timqora qorni sarg'ish nur bilan yoritilgan edi. Bulut xuddi irillaganday guldurar, payti-payti bilan undan o'tli iplar tortilardi. Nogoh esib kelgan kuchli shamol ziyoratchilarning Yaffa yo'li yoqasiga va qaqragan Gion vodiysiga tikkan

chaylari uzra to'zonli qyun ko'tardi. Leviy, hali-zamon Yershalaim ustini burkab olishga shaylangan qora bulut baxtiqaro Ieshuaning qismatiga biron o'zgarish kiritarmikin, deb mulohaza qilishga urinarkan, jim bo'lib qoldi. Keyin qora bulutni bo'lak-bo'lak qilib chaqnayotgan o'tli chiziq'larni kuzatarkan, chaqmoqdan tezroq Ieshua bog'langan ustunga kelib urilishni iltijo qila boshladi. U qora bulut hali butkul burkab ulgurmagan beg'ubor osmonga, momaqaldiroqdan jon saqlab endi qanot qoqib ucha boshlagan quzg'unlarga o'kinch bilan tikilarkan, la'nat o'qishda juda shoshqaloqlik qilganini o'yladi. Xudo uning so'zini endi inobatga olmaydi.

Leviy nigohini tepa etagiga qaratib, u yerda sezilarli o'zgarish yuz berganini ko'rdi. Tepa etagini aylanma ihota qilgan suvoriylar yugurib-elishar, erga sanchilgan nayzalarini sug'irib, plashlarini yelkalariga tashlashar, jilovdorlar zulukdek qora otlarni yetaklab, katta yo'lga choptirib chiqardilarki, bularning hammasi yuqoridan Leviyning ko'ziga yaqqol tashlanib turardi. U yuzini to'zonli shamoldan to'sib, dam-badam tupurarkan, nima sababdan otliqlar jo'nashga shaylanishdi ekan, deb bosh qotira boshladi. So'ng nigohini yuqoriga qaratdi-yu, qirmizi harbiy plash yopingan bir odamning qatl maydonchasiga ko'tarilayotganini ko'rdi. Ana shunda azob fursatining nihoyasi yaqinlashganini his qilgan sobiq o'lpon yig'uvchining yuragi quvonchdan «shuv» etib ketdi.

Isyonchilarning iztirob cheka boshlaganiga to'rt soatdan ko'proq vaqt o'tganda tepaga ko'tarilgan bu odam Yershalaimdan o'z xosnavkari kuzatuvidan kelgan kohorta qo'mondoni edi. Kalamushkushning bir imosi bilan askarlar tizmasi surilib, tribunga yo'l ochdi, kenturion esa, unga chest berdi. Tribun esa Kalamushkushni bir chetga boshlab, unga nimanidir shipshidi. Kenturion ikkinchi marta unga chest berib, ustunlar poyida xarsangtoshlarda o'tirgan jallodlar tomon yo'l oldi. Tribun — uch oyokdi kursida o'tirgan odamning istiqboli sari yurdi, u ham tavoze bilan tribunga peshvoz turdi. Tribun unga ham past ovoz bilan nimadir dedi, shundan so'ng ikkovlari ustunlar tomon yo'l olishdi. Jome posbonlari sardori ham ularga ergashdi.

Kalamushkush ustunlar tagida yotgan, yaqinginada jinoyatchilarning libosi bo'lgan, ammo jallodlar olishga hazar qilgan isqirt uvadalarga yirganib ko'z qirini tashladi-da, jallodlardan ikkitasini chaqirib olib:

— Men bilan yuringlar! — deb buyurdi.

Eng yaqin turgan ustundan hirqiroq ovoz bilan aytilgan ma'nosiz qo'shiq eshitilardi. Bu ustunga bog'langan Gestas ustunga bog'langanidan beri uch soat o'tganda pashsha talaganidan va oftob taftidan jinni bo'lib qolgan edi, endi u uzum to'g'risida qandaydir qo'shiqni ohista xirgoyi qilardi, lekin shunday bo'lsa ham salla o'ralgan boshini ahyon-ahyonda bir chayqab qo'yar, shunda yuziga yopirilgan pashshalar erinibgina «g'uvv» ko'tarilardi-yu, shu zahoti yana yuzini burkab olardi.

Ikkinchi ustunga osilgan Dismas boshqa ikki jinoyatchidan ko'proq azob chekardi, chunki hanuz hushini yo'qotmagan edi, shunga ko'ra, boshini bir maromda tez-tez chayqab, qulog'ini yelkasiga tekkizishga urinardi.

Ieshua qolgan ikki mahbusdan baxtiyorroq edi. Qatl boshlangan birinchi soatdayoq u o'zini yo'qota boshlagan, keyin esa sallasi chuvalab ketgan boshini osiltirib, butunlay hushidan ketgan edi. Shuning uchun pashshayu so'nalar uni tamomila burkab olgan ediki, bu g'imirovchi qora gala ostida uning yuzi butunlay ko'rinmay qolgan edi. Uning chovi, qorni va qo'ltiq taglariga yopishib olgan semiz-semiz so'nalar bechoraning terisi titilgan sarg'ishrang badanini so'rib yotardi.

Qaytarma qalpoqli odamning ishorasi bilan ikki jallodning biri qo'lga nayza oldi, ikkinchisi ustun ostiga chelakda suv bilan latta olib keldi. Birinchi jallod Ieshuaning ko'ndalang to'singa arqon bilan chandib bog'langan qo'llariga nayzasi bilan galma-gal urib qo'ydi. Uning qovurg'alari sanalib turgan badani bir seskandi. Jallod nayza uchini uning qornidan yurgizdi. Ieshua boshini ko'tardi, shunda pashshalar «g'uv» etib uchishdi va osilgan mahbusning tanib bo'lmaydigan darajada shishib ketgan yuzi ochildi, uning ko'zlari yumilib qolgan edi.

Ha-Notsri yopishib qolgan qovoqlarini bazo'r ochib pastga qaradi. Uning hamisha porloq ko'zlari endi xiralashgan edi.

— Ha-Notsri! — dedi jallod.

Ha-Notsri shishib ketgan lablarini zoʻrgʻa qimirlatib, qaroqchilarnikiga oʻxshagan hirqiroq ovoz bilan javob qildi:

— Nima istaysan? Nega kelding?

— Ich! — jallod nayza uchiga oʻrnatilgan lattani chelakdagi suvga botirib Ieshuaning ogʻziga olib bordi. Mahbusning koʻzlari shodlikdan charaqlab ketdi, u lattani ochkoʻzlik bilan soʻra boshladi. Qoʻshni ustundan Dismasning ovozi eshitildi:

— Adolatsizlik! Men ham unga oʻxshagan qaroqchiman-ku.

Dismas kuchanib koʻrdi, lekin qimirlay olmadi, chunki har bir qoʻli uch joydan koʻndalang toʻsinga arqon bilan chandib bogʻlangan edi. U boshini Ieshua bogʻlangan ustunga qaratgancha, qornini ichiga tortdi, tirnoqlarini toʻsin uchiga botirdi, koʻzlarida gʻazab uchqunlari yondi.

Maydonchani chang-toʻzon burkadi, qorongʻilashdi. Shamol toʻzonni uchirib ketgach, kenturion qichqirdi:

— Ikkinchi ustundagi, oʻchir uningni!

Dismas jim boʻlib qoldi. Ieshua nihoyat lattani ogʻzidan qoʻyib yubordi, mayin va qatʼiy ovoz bilan gapirishga urinsa ham, baribir buni eplolmay, xirillab jallodga dedi:

— Ungayam ichir!

Zulmat quyuqlasha bordi. Yershalaim sari esayotgan chang-toʻzon endi osmonning yarmini burkab olgan, eng oldinda qora obiyat va oʻtli chaqmoqlarni ortmoqlagan oppoq bulutlar koʻpirib-toshib borardi. Shundoqqina tepa ustida chaqin chaqib, momaqaldiroq gumburladi. Jallod lattani nayza uchidan oldi.

— Himmatli igemonga hamd ayt! — deb tantanavor ohangda pichirladi u va Ieshuaning yuragiga ohista nayza uchini botirdi. U qaltirab ketib pichirladi:

— Igemon...

Qon uning qornidan oqib tusha boshladi, shunda u bir-ikki marta jon talvasasida iyak qoqdi-yu, soʻng boshi «shilq» etib osilib qoldi. Momaqaddiroq ikkinchi marta gumburlaganda jallod Dismasga suv ichira boshladi, keyin yana oʻsha:

— Igemonga hamd ayt! — soʻzini takrorlab, uni ham oʻldirdi.

Telba boʻlib qolgan Gestas jallodni oʻz ustuni tagida koʻrishi bilan qoʻrqib chinqirib yubordi, lekin latta lablariga tegishli bilan bir nima deb irilladi-da, uni mahkam tishlab oldi. Bir necha soniyadan keyin uning ham boshi «shilq» osilib qoldi.

Qaytarma qalpoqli odam jallod bilan kenturion orqasidan izma-iz borar, uning orqasidan esa jome soqchilari sardori ergashgan edi. Qaytarma qalpoqli odam birinchi ustun tagida toʻxtab, qonga boʻyalgan Ieshuani diqqat bilan koʻzdan kechirdi, oppoq qoʻli bilan uning tovonini ushlab koʻrib hamrohlariga dedi:

— Oʻlgan.

Qolgan ikki ustun tagida ham shu narsa takrorlandi.

Keyin tribun kenturionga imo qildi-da, orqasiga oʻgirilib, jome soqchilari sardori va qaytarma qalpoqli odam bilan birgalikda tepadan pastga tusha boshladi. Havo nim qorongʻi boʻldi, qop-qora osmonda chaqmoqlar chaqildi. Birdan samodan oʻt yoqilgandek boʻldi va kenturionning: «Halqadagi askarlar olinsin!» — degan buyrugʻini momaqaldiroq sadosi bosib ketdi. Askarlar suyunib ketib, yoʻl-yoʻlakay boshlariga dubulgʻalarini kiyishib, pastga chopib tusha boshladilar. Yershalaimni bu payt zulmat qamrab olgan edi.

Kenturiya askarlari Tepaning yarim beliga yetishganida birdan sharros jala quyib yubordi. Yomgʻir suvi shu qadar kuchli ediki, u seldek quturib askarlar orqasidan quvib yetdi. Tekis yoʻlga tushib olishga oshiqqan askarlar chalp-chalp loyda tiygʻanib, dam-badam yiqilishardi. Tekis yoʻlda esa ich-ichigacha jiqqa hoʻl boʻlib, Yershalaim sari ketayotgan suvoriylar sharros quyayotgan yomgʻir pardasi orqali koʻzga tashlanardilar. Yana bir necha daqiqadan soʻng momaqaldiroq, jala va chaqmoq omixtasi

burkab olgan tepada faqat bitta odam qolgan edi. U bejiz o'g'irlanmagan pichoqni silkitib, o'ydim-chuqur joylardan tiyg'anib, to'g'ri kelgan har bir narsaga yopishib, kezi kelganda emaklab ustunlar sari shoshilardi. U goh quyuq zulmat qo'ynida g'oyib bo'lar, goh parpiragan chaqmoq shu'lasida ostida ko'zga yaqqol tashlanardi.

Mana, nihoyat u ustunlar poyiga yetib kelib, to'pig'igacha suvga botgan holda, yomg'irda bo'kib, zil bo'lib ketgan tallifini yechib tashladi, ko'ylakchan holda Ieshuaning oyoqlaridan quchdi. Avvalo uning boldirini bog'lagan arqonni kesib tashladi, so'ng pastki to'singa oyog'ini qo'yib chikdi-da, Ieshuaning jasadini quchoqlab turib uning yuqori to'singa bog'langan qo'llarini bo'shatdi. Yalang'och va jiqqa ho'l jasad Leviyni yerga yiqitib, ustiga bosib tushdi. Leviy shu zahotiyiq uni yelkasiga ortmoqlamoqchi bo'ldi-yu, lekin ko'ngliga bir fikr kelib, niyatidan qaytdi. U qulochi kerilgan jasadni chalqancha yotganda yomg'ir suvida qoldirib, balchiqda tiyg'anganidan oyoqlari har tomonga kerilakerila, boshqa ustunlar tomon yugurdi. U ustunlardagi arqonlarni ham kesib gashlagan edi, jasadlar yerga tushdi...

Oradan bir necha daqiqa o'tgach, tepa boshida faqat shu ikki jasad bilan uchta ustun qo'qqayib qolgan edi. Jala jasadlarni savalar, sel oqizib ag'darardi.

Bu payt tepa boshida Leviy ham, Ieshuaning jasadi ham qolmagan edi.

O'n yettinchi bob

BYeHALOVAT KUN

Juma kuni, ya'ni kasofat seansning ertasi ertalab Varetening barcha mavjud xodimlari — buxgalter Vasiliy Stepanovich Lastochkin, ikki hisobchi, uchta mashinistka, ikkala kassir, kurerlar, kapeldinerlar* va farrosh ayollar — xullas, xodimlarning bari o'z ishlari bilan shug'ullanmasdan, Sadovayaga ochiladigan derazalarga o'tirib olishib, Varete ostonasida yuz berayotgan voqeani kuzatishardi. Bu yerda ko'p ming kishilik olomon ikki qator bo'lib navbatda turar, uning oxiri Kurdin maydoniga yetgan edi. Olomonning eng oldida Moskva teatr muhitiga otning qashqasidek tanish bo'lgan chayqovchilardan yigirmatachasi turardi.

Navbatda turganlar nihoyatda bezovtalanib o'tgan-ketganning diqqatini o'ziga tortar, kechasi sehrgarlik seansi haqida tarqalgan g'aroyib hikoyalarni muhokama qilar edi. Aynan shu hikoyalar kecha spektaklda bo'lmagan buxgalter Vasiliy Stepanovichni qattiq esankiratib qo'ygan edi. Kapeldinerlar allanimalarni, chunonchi o'sha mashhur seans tugagandan keyin ba'zi bir ayollarning ko'chada uyatli qiyofada chopib yurgani va shunga o'xshash hokazo voqealarni hikoya qilishardi. Kamtarin va vazmin tabiat Vasiliy Stepanovich mana shu mo'jizalar to'g'risidagi oddi-qochdi gaplarni eshitib, angraygancha faqat ko'zlarini pirpiratardi-yu, qanday ish tutishni bilmay boshi qotardi, holbuki, aynan shu Vasiliy Stepanovich biror tadbir o'ylab topishi kerak edi, chunki Varetening barcha xodimlari orasida eng yuqori martabadagi odam bo'lib endi shu qolgan edi.

Ertalabki soat o'nga borib, biletgacha talabgorlar shunchalik ko'payib, hammayoqni bosib ketdiki, ovozasi militsiyaga ham yetib borib, ko'z ochib-yumguncha vaqt o'tmay, teatr oldida ham piyoda, ham otliq rshryadlar paydo bo'ldi va navbatda turganlar o'rtasida ozmi-ko'pmi tartib o'rnatdi. Biroq, bir kilometrga cho'zilgan bu odamlar tizmasi, garchi endi tartibga kelgan bo'lsa ham, Sadovaya ko'chasidan o'tgan grajdanlarni hamon hayratga solardi.

Bu tashqaridagi ahvol edi, lekin Varetening o'zida ham axvol juda chatoq edi. Erta tongdan boshlab Lixodeevning ham, Rimskiyning ham kabinetidagi, buxgalteriyayu kassadagi, Varenuxaning kabinetidagi telefonlar to'xtovsiz jiringlay boshladi. Avvaliga Vasiliy Stepanovich, kassir ayol bir amallab javob qilib turishdi, kapeldinerlar ham bir nimalarni g'o'ldirab javob qaytarishdi, lekin keyin, bora-bora trubkani butunlay ko'tarmay qo'yishdi, chunki, Varenuxa, Rimskiy qaerda, degan savolga javob qaytarish mutlaqo mumkin emas edi. Oldiniga, «Lixodeev o'z kvartirasida», degan javob bilan

qutulmoqchi ham bo'lishdi, lekin shahardan telefon qilayotganlar: «Lixodeevnikiga qo'ng'iroq qilgan edik, uni Vareteda deb aytishdi», deyishardi.

Qattiq hayajonlangan bir xonim telefon qilib, Rimskiyini talab qila boshladi, unga: «Siz Rimskiyning xotiniga telefon qiling», deb maslahat berishgan edi, telefondagi ayol ho'ngrab yig'lab yuborib: «O'zim xotiniman, Rimskiy hech yerda yo'q», deb javob qildi. O'ta bema'nilik yuz berayotgan edi. Farrosh ayol moliya direktorining kabinetini yig'ishtirgani kirib, kabinetning eshigi lang ochiq yotgani, chiroqlar o'chirilmagani, boqqa ochiladigan derazaning singani, kreslo yerda ag'anab yotgani-yu, ammo kabinetda hech kimni ko'rmaganini hammaga yoyib bo'lgan edi.

Soat o'ndan oshganda Varetega Rimskaya xonim otilib kirib keldi. U yum-yum yig'lar, qattiq kuyunardi. Vasiliy Stepanovich xonimga nima maslahat berishni ham bilolmay, muglaqo esankirab qoldi. Soat o'n yarimga borib militsiya yetib keldi. Militsiya bergan oirinchi va asosli savol bunday bo'ldi:

— Nima bo'lyapti o'zi teatringizda, grajdanlar? Nima gap?

Varete komandasi orqaga tisarilib, rangi quv o'chgan, tashvishli Vasiliy Stepanovichni militsiyaga ro'para qildi. Shunda gapning ochig'ini aytib, Varetening direktori, moliya direktori va administratoridan iborat ma'muriy hay'atining noma'lum tomonga ketib, g'oyib bo'lganini, konferansening esa kechagi seansdan keyin jinnixonaga olib ketilganini, xullasi kalom, kechasi seansning g'irt rasvo seans bo'lganini e'tirof etishga to'g'ri keldi.

Yig'layverib xun bo'lib ketgan Rimskaya xonimni bir amallab yupatib uyiga jo'natishdi, shundan keyin moliya direktorining kabineti haqida asosan farrosh ayoldan surishtira boshlashdi. Xizmatchilardan joy-joylariga borib, ish bilan mashg'ul bo'lishni iltimos qilishdi, oradan sal vaqt o'tar-o'tmas tergov xizmati xodimlari Veretega quloqlari chimirilgan, ko'zlari g'oyat dono, mushakdor bir bo'z itni yetaklab kirib kelishdi. Varete xodimlari uni ko'rishgan zahoti, dong'i ketgan G'ishtintuz degan it shu bo'lsa kerak, degan ma'noda o'zaro pichir-pichir gaplasha boshlashdi. Haqiqatan ham, bu — o'sha it edi. Uning xatti-harakati hammaning og'zini ochirib qo'ydi. U moliya direktorining kabinetiga yugurib kirdi-yu, sarg'img'ir xunuk tishlarini irshaytirib irillay boshladi, keyin qornini yerga berib yotib, ko'zlarida qandaydir hasrat va ayni paytda g'azab bilan singan deraza tomon emaklab bora boshladi. Nihoyat u tetiklashib, birdan deraza tokchasiga sakrab chikdi va cho'zinchoq tumshug'ini ko'tarib, jonhlatda vahshiyona uvlay boshladi. U derazadan tushishni xohlamas, irillarkan, badani seskanar va hadeb pastga sakramoqchi bo'lardi.

Itni kabinetdan olib chiqib, vestibyulga qo'yib yuborishdi, u yerdan it katta eshik orqali ko'chaga yugurib chiqdi va orqasidan ergashtanlarni taksi mashinalari to'xtaydigan joyga boshlab keldi. Mana shu yerga kelganda u iz isini yo'qotib qo'ydi. Shundan keyin G'ishtintuzni olib ketishdi.

Tergovchilar Varenuxaning kabinetiga joylashishib, kechagi seans vaqtida yuz bergan voqealarning shohidi bo'lgan Varete xodimlarini navbatma-navbat suhbatga chaqira boshlashdi. Shuni aytish kerakki, tergovchilar har qadamda kutilmagan qiynchiliklarga duch kelardi. Kalavaning uchi dam o'tmay uzilib qolaverardi.

Afishalar bo'lganmidi o'zi? Bo'lgan edi. Lekin tunda ularning ustiga boshqa afishalarni yopishtirishipti, aksiga yurib, bironta ham nusxa qolmapti. Qayoqdan kelib qoldi o'zi o'sha jodugar? Kim biladi deysiz. Gapingizga qaraganda, u bilan shartnomayam tuzgansiz?

— Shunaqa bo'lishi kerak, — deb javob qildi hayajonlangan Vasiliy Stepanovich.

— Qani o'sha shartnoma?

— Yo'q, — deb javob qildi rangi dokadek oqara boshlagan buxgalter qo'llarini yoyganча. Darhaqiqat, o'sha shartnoma na buxgalteriya papkalarida, na moliya direktorida, na Lixodeevda, na Varenuxada bor edi.

Familiyasi nima ekan o'sha sehgarning? Vasiliy Stepanovich bilmasdi, u kechagi seansda yo'q edi. Kapeldinerlar ham bilmadi, bilet sotuvchi kassir ayol ieshanasini tirishtira-tirishtira, o'ylay-o'ylay axiyri bunday dedi:

— Vo... Voland shekilli.

Balki Voland emasdir? Ehtimol Voland emasdir. Kim bilsin, balki Falanddir.

Surishtirib, ajnabiylar byurosining na Voland degan, shuningdek, na Faland ismli sehrGAR haqida hech nima eshitmaganini aniqlashdi.

Kurer Karpovning aytishicha, o'sha sehrGAR go'yo Lixodeevning kvartirasida istiqomat qilayotganmish. Gurgan gapki, shu zahoti u kvartiraga borib kelishdi. Afsuski u yerda hech qanaqa sehrGarni uchratishmadi. Lixodeevning o'zini ham topishmadi. Uy xodimasi Grunya yo'q edi, uning qayoqqa g'oyib bo'lganini hech kim bilmasdi. Boshqarma raisi Nikonor Ivanovich yo'q, Prolejnev yo'q!

Ko'z ko'rib, quloq eshitmagan hol yuz bergan edi: teatr ma'muriyatining barcha rahbarlari g'oyib bo'lgan edi, kecha juda g'alati, uyatsiz seans bo'lgan, lekin uni kim uyushtirganu kimning so'zi bilan qilgan — hech kim bilmasdi.

Bu asnoda kassa ochiladigan tush payti ham yaqinlashib qoldi. Ammo kassani ochish haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi, albatta! Shu zahoti Varetening eshigiga: «Bugungi spektakl qoldirildi», deb yozilgan kattakon karton osib qo'yishdi. Navbatda turganlar mrasida g'ala-g'ovur boshlandi, lekin bir oz mojaro qilishib turishgach, uzundan-uzun navbat zanjiri narchalanib barbod bo'la boshladi, oqibat, oradan taxminan bir soat vaqt o'tar-o'tmas, Sadovaya ko'chasida navbat kutganlardan asar ham qolmadi. Tergovchilar o'z ishini boshqa yerda davom ettirish uchun jo'nab ketishdi. Varete xodimlarini uy-uyiga jo'natib yuborishdi, teatrda faqat navbatchilarni qoldirishib, uning eshiklarini yoptirishdi.

Buxgalter Vasiliy Stepanovich ikkita ishni zudlik bilan bajarishi kerak edi. Birinchidan, Tomoshalar va o'yin-kulgilar komissiyasiga borib, kecha teatrda yuz bergan voqea haqida xabar qilishi, ikkinchidan, tomoshaxonalar moliya sho'basiga borib, kecha kassaga tushgan 21711 so'm pulni topshirishi kerak edi.

Nihoyatda sarishta va intizomli Vasiliy Stepanovich pulni gazetaga o'rab, ustidan kanop bilan bog'ladi-da, portfeliga soldi. Pul olib yurish instruktsiyasini juda puxta bilgan bu odam, turgan gapki, avtobus yo tramvay bekatiga emas, balki taksomotor bekatiga yo'l oldi.

Bu yerda turgan uchta mashinaning shofyorlari qo'lida qappaygan portfel bilan shoshib kelayotgan passajirni ko'rishgan hamonoq, unga g'azab bilan o'qrayib qarashdi-da, shundoqqina tumshug'i ostidan odam olmay qochvorishdi.

Esankirab qolgan buxgalter, bunga qanday tushunish kerak, deb o'ylab turgan yerida anchagacha serryayib qoldi.

Yana uch daqiqalardan keyin bekatga bo'sh mashina kelib to'xtadi, lekin shofyorning ko'zi passajirga tushdi-yu, afti burishib ketdi.

— Mashina bo'shmi? — deya yo'talib qo'ydi hanuz sarosimada bo'lgan Vasiliy Stepanovich.

— Pulingizni ko'rsating, — jahl bilan javob qildi shofyor passajir tomonga qayrilib ham qaramay.

Borgan sari hayrati osha boshlagan buxgalter qimmatli portfelini qo'ltig'iga qistirib, hamyonidan bir chervon chiqardi-da, uni shofyorga ko'rsatdi.

— Bormayman! — dedi u qisqagina qilib.

— Meni kechirasiz... — deb buxgalter gap boshlagan edi, shofyor uning so'zini bo'ldi:

— Uch so'mliklaringiz bormi?

Tamomila gangib qolgan buxgalter hamyonidan ikkita uch so'mlik chiqarib, shofyorga ko'rsatdi.

— O'tiring, — deb baqirdi u va schyotchik bayroqchasiga «tap» etib urib, uni sindirib yuborayozdi. — Ketdik.

— Qaytimga maydangiz yo'qmi deyman? — qo'rqa-pisa so'radi buxgalter.

— Kissam to'la qaytim! — deb baqirdi shofyor, ko'zguda uning qon quyilgan ko'zlari ko'rindi, — shu bugunning o'zida meni uch marta yer qilib ketishdi. Bitta meni emas — boshqalarniyam. Yaramas kira xaqiga chervon beradi, deng. Men unga to'rt so'm ellik tiyin... u itdan tarqagan qaytimni olib

mashinadan tushadi! Oradan besh minut o‘tar-o‘tmas qarasam: qo‘limda chervon emas, narzan shishasining qog‘ozi! — Shu yerga kelganda shofyor uyat so‘zlarni aytib so‘kindi. — Yana bittasini Zubovskayaga eltib qo‘ydim. Uyam bir chervon berdi. Unga uch so‘m qaytardim. Tushib ketdi! Keyin hamyonimga qo‘l tiqsam, u yerdan asalari uchib chiqib shartta barmog‘imni chaqib olsa bo‘ladimi! Voy... — deb shofyor yana uyat so‘zlarni qalashtirib tashladi, — lekin chervon yo‘q. Kecha anavi Varededa (so‘kinadi) qandaydir maraz ko‘zboyloqchi chervon pullar sochib tomosha ko‘rsatganmish (so‘kinadi).

Buxgalter o‘zini yo‘qotib, g‘ujanak bo‘lib oldi va «Varete» degan so‘zni endi eshitib turgandek ko‘rsatdi o‘zini, lekin ichida: «Ana mashmasha!..» — deb qo‘ydi.

U o‘zi ko‘zlagan yerga yetib kelib, kira haqini beg‘alva to‘ladi-da, binoga kirdi va mudir kabinetini tomon koridordan jadal yurib borarkan, bemavrid kelganini payqadi. Tomoshalar komissiyasi idorasida qandaydir bezovtalik hukmron edi. Boshidagi ro‘moli sirg‘alib ensasiga tushgan, ko‘zlari bejo kurer ayol buxgalter yonidan yugurib o‘tdi.

— Yo‘q u, yo‘q, yo‘q, tasadduqlar! — deb qichqirardi u allakimlarga, — kamzul-shimi bor, ammo kamzulda hech vaqo yo‘q!

Ayol qaysiyam eshikka kirib ketdi, shu zahoti uning orqasidan idishlarning chil-chil singani eshitildi. Sekretar xonasidan komissiyaning birinchi sektori mudiri yugurib chikdi, buxgalter uni yaxshi tanirdi, ammo u shu qadar asabiy ediki, buxgalterni tanimadi va shu ketgancha dom-daraksiz g‘oyib bo‘ldi.

Bu voqealardan qattiq larzaga kelgan buxgalter komissiya raisi kabinetining dahlizi bo‘lmish kotiba xonasiga kiriyu butunlay dong qotib qoldi.

Eshigi yopiq kabinetdan dag‘dag‘ali ovoz eshitilardi. Bu, shubhasiz, komissiya raisi Proxor Petrovichning ovozi edi. «Bitta-yarimtasini rosa tuzlayapti shskilli?» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi gangib qolgan buxgalter va atrofiga ko‘z tashlab boshqa bir manzaraning shohidi bo‘ldi: Proxor Petrovichning shaxsiy kotibasi — sohibjamol Anna Richardovna ustiga teri qoplangan kresloda oyoqlarini xonaning naq o‘rtasigacha uzatib yuborib, boshini orqa suyanchiqqa tashlagancha qo‘lida jiqqa ho‘l ro‘molcha bilan yum-yum yig‘lab yotardi.

Anna Richardovnaning butun iyagi lab moyiga bo‘yalgan, pushtirang yonoqlaridan esa erigan kiprik bo‘yog‘i qop-qora jilg‘a bo‘lib oqib tushardi.

Anna Richardovna xonaga odam kirganini ko‘rib, sakrab o‘rnidan turdi, buxgalterga tashlanib, kamzuli yoqasidan changallab uni silkitarkan, chinqirib dedi:

— Xudoga shukur! Bitta bo‘lsayam topilptiyu mard odam! Hamma qochib ketdi, xoinlar! Yuring uning oldiga, nima qilishga hayronman! — Keyin o‘ksib-o‘ksib yig‘lagancha, buxgalterni kabinetga sudrab kirdi.

Buxgalter kabinetga kirdi-yu, birini navbatda qo‘lidan portfeli tushib ketdi, miyasidagi o‘ylari tamomila ostin-ustun bo‘lib ketdi. Buning sababi bor edi, albatta.

Ustiga salmoqli siyoxdon qo‘yilgan mahobatli yozuv stoli ortida quruq kostyumning o‘zi o‘tirar va siyohga botirilmagan quruq pero bilan qog‘ozga nimalarnidir yozardi. Kostyum galstuk taqqan, uning soat cho‘ntagidan o‘zi yozar ruchka chiqib turardi, ammo kostyum yoqasi ustidan na bo‘yin bor edi, na kalla, shupingdek, kostyum yenglaridan ham qo‘l chiqmagan edi. Kostyum ishga qattiq berilganligidan, atrofida yuz berayotgan to‘s-to‘polonni mutlaqo payqamas edi. Kostyum xonaga kimdir kirganini eshitib, kresloga suyandi, shunda uning yoqasi uzra Proxor Petrovichning buxgalterga juda yaxshi tanish bo‘lgan ovozi yangradi:

— Nima gap? Eshikka yozib qo‘yilgan-ku qabul qilmasligim haqida.

Sohibjamol kotiba buni eshitib chinqirib yubordi va kuyinib dedi:

— Ko‘rdingizmi? Ko‘ryapsizmi?! U yo‘q! Yo‘q! Qaytarib bering! Topib bering uni!

Shu payt kimdir kabinet eshigidan boshini tiqdi-yu, «voy» deb yuborib, juftakni rostlab qoldi. Buxgalter tizzalari qaltirayotganini his qilib stulga omonatgina o‘tirdi, lekin portfelinu yerdan ko‘tarib

olishni unutmadi. Anna Richardovna buxgalterning kamzulini qo'yib yubormay, uning atrofida girdikapalak bo'lar va hadeb chinqirardi:

— Shaytonni tilga olib so'kinganida, doim uni «hay-hay»lab to'xtatardim! Mana oqibat, — shunday deb go'zal kotiba yozuv stoli oldiga pildirab bordi va ko'p yig'laganidan xiyol ping'illagan mayin musiqiy ovozi bilan dedi:

— Prosha! Qaerdasiz?

— Meni «Prosha» deyishga qanday haddingiz sig'di? — dedi kostyum viqor bilan va kresloga yanayam chuqurroq botib o'tirdi.

— Tanimayapti! Meni tanimadi-ya! Tushunyapsizmi? — deb ho'ngrab yubordi kotiba.

— Kabinetda yig'i-sig'i qilmang! — dedi endi jahl bilan jizzaki kostyum va rezolyutsiya qo'yib imzo chekish uchun bir dasta qog'ozni yengi bilan o'z oldiga surdi.

— Yo'q, men bunga qarolmayman, yo'q, hech qarolmayman! — deb chinqirib yubordi Anna Richardovna va kabinetdan yugurib chiqib ketdi, uning orqasidan buxgalter ham o'qday otilib chiqdi.

— Men o'tirgandim, — deb hikoya qila boshladi hayajondan qalt-qalt titrayotgan Anna Richardovna, yana buxgalterning yengidan mahkam ushlab olib, — bir payt bir mushuk kirib keldi. Qop-qora, o'ziyam xuddi xirsday keladi. Turgan gapki, men unga «pisht!» — deb qichqirdim. U chiqib ketdi, lekin o'rniga allaqanday baqbaqaloq odam kirdi, uniyam basharasi mushuknikiga o'xshardi. Kirdi-da: «Bu qanaqasi, grajdanka, nega ish bilan kelganlarni «pisht»lab haydaysiz?» — dedi. Shunday dediyu shilt etib Proxor Petrovichning oldiga kirib ketdi, men ham orqasidan kirdim, albatta. «Nima qilyapsiz, esingizni yeganmisiz?» — deb qichqirdim unga. U sulloh bo'lsa to'g'ri Proxor Petrovichning oldiga borib, uning ro'parasiga, kresloga o'tirdi! Lekin Proxor Petrovich... o'zingiz bilasiz, u — judayam oqko'ngil odam-u, ammo o'lgudek tajang. Achchig'i chiqib ketdi! Ha! Asabi chatoq, chunki molday ishlaydi, ha, achchig'i chiqib: «Nega beruxsat kirdingiz bu yerga?» — dedi. Anavi sulloh bo'lsa, kresloga yalpayib o'tirib olib, buning ustiga, tirjayib nima dedi deng: «Men, dedi, siz bilan ish yuzasidan gaplashgani keldim», dedi. Proxor Petrovich bo'lsa, jahli chiqib: «Bandman!» — dedi. U bo'lsa uyalmay-netmay: «Siz hech nima bilan band emassiz...» — dedi-ya. Tavba! Shundan keyin, turgan gapki, Proxor Petrovich tutaqib ketib: «Bu axir qanday bema'nigarchilik! Olib ketinglar uni, jin olsin meni!» — deb baqirvordi. Sulloh bo'lsa tirjayib turib, nima dedi deng: «Jin olsinmi? Bo'пти, to'g'rilaymiz!» — dedi. Shunda bir nima taraqlab ketdi-yu, men chinqirib yuborib, qarasam: anavi mushukbashara sulloh yo'q, stolda esa, ko... kostyum... o'tiripti-i-i... Uu-uuu! — Anna Richardovna og'zini pattoyi kovushdek ochib uv tortib yig'lay boshladi.

U yig'lab-yig'lab, nafasini rostlab oldi-da, keyin mutlaqo kurakda turmaydigan gaplarni javray ketdi:

— Hali qarasang yozyapti, yozyapti, yozyapti! Jinni bo'lib qolish hech gapmas! Telefundayam gaplashyapti! Kostyum gaplashyapti! Hamma qochib ketdi — sichqonning ini ming tanga!

Buxgalter turgan yerida faqat qalt-qalt titrardi. Lekin shu payt unga omad kulib bokdi. Kotiba xonasiga ikki nafar militsioner jiddiy qiyofada bamaylixtir kirib keldi. Sohijamol kotiba ularni ko'rduyu beshbattar ho'ngrab yig'laganicha, qo'li bilan kabinet eshigini ko'rsata boshladi.

— Keling, yig'ini bas qilaylik, grajdanka, — xotirjam ohangda dedi birinchi militsioner, buxgalter esa o'zining bu yerda ortiqcha ekanligini bilib, xonadan otilib chiqdi va yana bir daqiqadan so'ng toza havodan nafas ola boshladi. Miyasi xuddi yelvizak o'tgan mo'rkon singari g'uvillardi, shu g'uvillagan tovush orasidan kapeldinerlarning kechagi tomoshada ishtirok etgan mushuk haqidagi hikoyalari uzuq-yuluq bo'lib eshitilardi qulog'iga. «Ana xolos! Bu o'sha mushukchamiz emasmikin hali?»

Komissiya idorasida o'zi ko'zlagan maqsadga erisha olmagan diyonatli Vasiliy Stepanovich Vagankovskiy tor ko'chasiga joylashgan uning filialiga borishga qaror qildi. U o'z ko'ngliga taskin berish maqsadida filialgacha piyoda yurib bordi.

Tomoshalar komissiyasining shahar filiali hovlining to'ridagi, vaqt o'tishi bilan suvog'i ko'chgan

imoratga joylashgan bo‘lib, u o‘z vestibulidagi porfir¹⁴ ustunlari bilan mashhur edi.

Lekin filialga kelgan odamlarni bugun ustunlari emas, balki shu ustunlar poyida yuz berayotgan g‘aroyib hodisa tong qoldirgan edi.

Bir necha kishi kichik bir stol ortida yum-yum yig‘lab o‘tirgan oyimqizga dong qotib qarab qolishgan edi, oyimqiz shu stolcha ustiga yoyib qo‘yilgan tomoshalar haqidagi maxsus adabiyotning sotuvchisi edi. Oyimqiz aynan hozir hech kimga hech qanday kitob sotmas, odamlarning hol-ahvol so‘rab bergan savollariga esa faqat qo‘l siltardi, xolos, lekin xuddi shu mahal tepadan ham, pastdan ham, yon tomonlardan ham, xullas filialning hamma bo‘limlaridan, kamida yigirmatacha telefon baravariga qattiq jiringlay boshladi.

Yig‘lab o‘tirgan oyimqiz birdan seskanib ketib: — Ana, yana boshlandi! — deb chinqirdi jazavasi tutib va dabdurustdan titroq ovoz bilan kuylay boshladi:

Slavnoe more svyashennga Baykal...¹⁵

Shu payt zina boshida paydo bo‘lgan kurer musht tugib kimgadir po‘pisa qildi va o‘zining jilosiz, xira bariton ovozi bilan oyimqizga jo‘r bo‘ldi:

Slaven korabl, omulevaya bochka!..

Kurerning ovozigina olis xonalardan boshqalarning ham ovozi qo‘shilib, xor vujudga kela boshladi va nihoyat, bu qo‘shiq filialning hammayog‘ida yangray boshladi. Hisoblash-tekshiruv bo‘limi joylashgan eng yaqin 6-xonadan kelayotgan ovozlar orasida kimningdir xiyol hirqiroq, ammo juda kuchli yo‘g‘on ovozi ajralib turardi. Telefon apparatlarining tobora kuchaya boshlagan qo‘ng‘iroqlari bu xorga jo‘rlik qilardi.

Gey, Barguzin... poshevelivay val!.. —

deb bo‘kirardi kurer zinada turib.

Qizning ko‘z yoshlari marjon-marjon bo‘lib oqar, tishlarini g‘ijir qilishga urinar, lekin og‘zi o‘z-o‘zidan ochilib, kurerdan bir parda yuqori tovushda kuylardi:

Molodtsu bp’ nedalechko!

Filialga ish bilan kelib, lol bo‘lib serrayib qolgan odamlarni ko‘proq hayratga solgan narsa shu ediki, xor qatnashchilari garchi binoning turli tomonlarida bo‘lishsa ham, go‘yo ko‘rinmayotgan dirijyordan ko‘z uzmay turganday, juda ravon va uyg‘un kuylashardi.

Vagankovskiy tor ko‘chasidan o‘tayotgan odamlar hovlini o‘ragan panjara oldida to‘xtashib, filialda bo‘layotgan vaqtichog‘likdan hayron bo‘lishardi.

Qo‘shiqning birinchi bandi tugashi bilan xor yana go‘yo dirijyor ishorasi bilan birdan kuylashdan to‘xtadi. Kurer ohista so‘kinib, xonaga kirib ketdi. Shu mahal filialning hovli eshigi ochilib, oq xalat ustidan avra palto kiygan bir grajdanin bilan militsioner kirib keldi.

— Jon doktor, biron ilojini qiling, — deb azza-bazza chinqirdi qiz.

Zina boshiga filial kotibi otilib chiqdi, xijolatpazlikdan bo‘lsa kerak, duduqlanib dedi:

— Bilasizmi, doktor, biz hammamiz qandaydir ommaviy gipnoz ta’siriga uchraganga o‘xshaymiz... Shunga ko‘ra, albatta... — u gapini tugata olmadi, so‘zlar tomog‘iga tiqilib qolib, birdan tenor ovoz bilan kuylay boshladi:

Shilka i Nerchinsk...

— Ahmoq! — deb chinqirdi qiz, lekin kimni haqorat qilganini izohlashga ulgurolmadi, buning o‘rniga o‘zi o‘sha Shilka va Nerchinsk to‘g‘risida kuylashga majbur bo‘ldi.

— O‘zingizni qo‘lga oling! Ko‘ylashni bas qiling! — dedi doktor kotibga.

¹⁴ Porfir — vulqon paytida vujudga keladigan tog‘ jinsi.

¹⁵ Bu mashhur rus xalq qo‘shig‘ini tarjima qilmay, original holda qoldirishni ma’qul ko‘rdik (tarj.).

Holbuki kotibning o'zi ham, ko'rinishidan qo'shiq aytmaslik uchun ko'p narsadan voz kechishga tayyor edi, biroq, nima qilsinki, qo'shiq aytishdan o'zini to'xtata olmasdi, shunga ko'ra u xorga qo'shilib bandning oxirigacha ijro etib ko'chadan o'tganlarning diqqatini o'ziga tortdi.

Band tugashi bilan birinchi bo'lib sotuvchi qiz vrachdan valerianka oldi, shundan so'ng vrach boshqalarga ham valerianka ichirish uchun kotib orqasidan yugurib ketdi.

— Meni afv etasiz, yaxshi qiz, — deb Vasiliy Stepanovich sotuvchi qizga yuzlandi, — filialingizga kirmaganmidi qora mushuk?..

— Yana qanaqa mushuk? — deb chiyilladi jahl bilan qiz, — bitta eshshak o'tiripti filialimizda, eshshak! — shunday deb turib, yana ilova qildi: — Mayli, eshitsin! Hammasini gapirib beraman, — shundan keyin u yuz bergan butun voqeani so'zlab berdi.

Ma'lum bo'lishicha, shahar filialining «engil tomoshalar ishini tamoman barbod qilgan» (sotuvchi qiz ta'biri) mudiri har xil to'garaklar ochishga ishqiboz ekan.

— Rahbarlarni shu yo'l bilan go'sxo'r qilib kelyapti! — deb baqirdi qiz.

Mudir shu bir yil mobaynida Lermontovni o'rganish, shaxmat-shashka, ping-gyung va chavandozlik to'garaklarini ochibdi. Yoz kelsa, hali yana eshkak eshish va alpinistlar to'garaklarini ham tashkil qilmoqchimis.

— Mana, bugun esa tushlik tanaffus paytida... — deb hikoyasini davom ettirdi qiz, — mudir allaqanday bir itvachcha bilan qo'ltiqlashib kirib keldi... egnida katak matodan shim, ko'ziga shishasi darz ketgan pensne taqqan... basharasi — xuddi hozir go'rdan chiqqanga o'xshaydi!

Sotuvchi qizning gapicha, mudir u odamni o'sha zahoti, filialning oshxonasidayoq ovqatlanib o'tirgan xodimlarga, xor to'garaklarini tashkil qilish bo'yicha yirik mutaxassis, deb tanishtiripti.

Bo'lg'usi alpinistlar ping qovoqlari osilib tushgan, albatta, lekin mudir hammani bardam bo'lishga undabdi, xor mutaxassisi bo'lsa ham hazil, ham qochiriq gaplar aytib, qo'shiq o'rganish uchun arzimagan naqt kerak bo'lishi, vaholanki, uning bir olam foyda keltirishi haqida ont ichib ishontiriiti.

Har safargiday, sotuvchi qizning aytishicha, filialning taniqli xushomadgo'ylari Fanov bilan Kosarchuklar birinchi bo'lib otilib chiqishib, xor to'garagiga yozilishga rozilik berishipti. Shunda qolgan xizmatchilar ham qo'shiq aytishdan qochib qutulib bo'lmasligini tushunishib, to'garakka yozilishgan. Qo'shiqni tushlik tanaffus paytida aytishga qaror qilishipti, chunki qolgan vaqtlar Lermontov va shashka bilan band ekan. Mudir kollektivga o'rnak ko'rsatish uchun o'zining tenor ovozi borligini e'lon qilipti, shundan keyin hamma narsa xuddi yomon tushdek boshlanib ketipti. Katak shim kiygan mutaxassis — xormeyster:

— Do-mi-sol-do! — deb baqiripti-da qo'shiq aytishdan qochib shkaf orqasiga yashiringan uyatchanlarni tortib chiqipti. Kosarchukka esa, musiqiy hofizangiz g'oyatda zo'r, deb g'inshiy, ingray boshlapti va, men — qari qo'shiqchi — regentning so'zini yerda qoldirmang, deb yolborib, kamertonni jingillatib chertib, «Slavnoe more» qo'shig'ini bir gumburlatib olasiz endi, deb iltimos qilipti.

Gumburlatib olishipti. Olishgandayam juda yaxshi olishipti. Katak shim kiygan regent chindanam o'z ishini yaxshi bilar ekan. Birinchi bandni oxiriga yetkazishganda regent uzr so'rab: «Menga bir daqiqaga ruxsat!» — debdi-yu... g'oyib bo'lipti. Hamma uni, hozir, bir daqiqadan keyin qaytib keladi, deb o'ylagan. Lekin oradan o'n daqiqa vaqt o'tsa ham undan darak bo'lmapti. Filial xodimlarining ko'ngli yorishib ketipti — regent qochdi, deb o'ylashgan-da.

Lekin shu payt birdan hammalari qo'shiqning ikkinchi bandini kuylay boshlashipti, Kosarchuk ularga bosh bo'lipti: ehtimol uning musiqiy hofizasi unchalik zo'rmasdir-u, ammo ovozi xiylagina yoqimli baland tenor ekan. Qo'shiq tugapti. Regentdan darak yo'q! Hamma joy-joyiga tarqala boshlagan, lekin o'z o'rinlariga borib ulgurishmasdan, xohlashmasalar ham yana qo'shiq boshlashipti. Hech o'zlarini to'xtatisha olmapti. Ikki-uch minut jim o'tirisharmish-da, yana badanglatisharmish. Bir zum jim o'tirib, yana badanglatisharmish! Ana shunda falokat yuz berganini tushunishipti. Mudir sharmanda bo'lganidan o'z kabinetiga kirib, ichidan qulflab olipti.

Shu yerga kelganda qizning hikoyasi uzildi. Valeryanka ham kor qilmagan edi.

Yana chorak soatdan keyin Vagankovskiy tor ko'chasidagi panjara devor oldiga uchta yuk mashinasi kelib to'xtadi, filialning barcha xodimlari mudir boshchiligida shu mashinalarga chiqishdi.

Birinchi mashina bir chayqalib darvozadan tor ko'chaga chiqishi bilan kuzovda bir-birlarining yelkalaridan ushlab zich turgan xizmatchilar og'izlarini ochishdiyu butun ko'chani boshlariga ko'tarib, ommaviy qo'shiqni ijro eta boshladilar. Ikkinchi yuk mashinasi, undan keyin uchinchi mashinadagilar ham ularga jo'r bo'lishdi. Xodimlar shu tarzda jo'nab ketishdi. Ko'cha-ko'yda o'z ishlari bilan yugurib yurgan odamlar yuk mashinalariga qiyo boqib qo'yisharkan, hech ajablanishmasdi, chunki ularni shahar tashqarisiga ketayotgan ekskursiyachilar deb o'ylashardi. To'g'ri, ular chindanam shahar tashqarisiga ketishayotgan edi, ammo ekskursiya emas, balki professor Stravinskiyning shifoxonasiga yo'l olishgan edi.

Tamomila esi og'ib qolgan buxgalter yarim soatdan keyin tomoshaxonalar sektorining moliya bo'limiga yetib bordi, bu yerda u qo'lidagi davlat sarmoyasidan tezroq qutulish niyatida edi. Uning ko'zi pishib qolgan edi, shunga ko'ra cho'zinchoq zalga oldin ehtiyotlik bilan asta mo'raladi — bu yerda oltin harflar yozilgan sirlangan oynalar ortida xizmatchilar ishlab o'tirishardi. Buxgalter bu yerda hech qanday vahima yo betartiblik alomatini ko'rmadi. Botartib idoralarda bo'lgani singari bu yerda osoyishtalik hukm surardi.

Vasiliy Stepanovich: «Pul qabul qilinadi», deb yozilgan oynaga boshini sukdi, notanish bir xizmatchi bilan salomlashdi va muloyimlik bilan kirim orderi blankini so'radi.

— Nima qilasiz uni? — deb so'radi xizmatchi. Buxgalter taajjublandi.

— Pul topshirmoqchiman. Varededanman.

— Bir daqiqa sabr qiling, — dedi xizmatchi va tuynukni simto'r bilan to'sdi.

«Qiziq!» — deb o'yladi buxgalter. U to'g'ri ajablanayotgan edi. Chunki bunday holni umrida birinchi marta uchratishi edi. Hamma biladi: pul olish qiyin; bu ishda hamisha biron ishkallik topilishi mumkin. Lekin buxgalter o'zining o'ttiz yillik ish tajribasida bironta odamning, xoh u adliya vakili, xoh xususiy shaxs bo'lsin, pul topshirishda qiynalganini ko'rmagan edi.

Mana, nihoyat simto'r ochilib, buxgalter yana boshini oynaga tiqdi.

— Ko'pmi topshiradigan pulingiz? — deb so'radi xizmatchi.

— Yigirma bir ming yetti yuz o'n bir so'm.

— O'hho'! — dedi xizmatchi negadir kinoyaviy oxdngda va buxgalterga yashil blank uzatdi.

Buxgalter o'ziga yod bo'dib ketgan blankni bir zumda to'ldirib, pul o'ralgan paketning kanopini yecha boshladi. U paketni yechdiyu birdan ko'zi jimirlab ketdi, qattiq iztirobda bir nima deb g'o'ldiradi.

Uning ko'z oldida chet el pullari yotardi. Bu yerda pachka-pachka Kanada dollarlari, ingliz funtlari, golland guldenlari, Latviya latlari, eston kronlari bor edi...

— Mana o'sha Varededagi firibgarlardan bittasi, — degan dag'dag'ali ovoz eshitildi gung bo'lib qolgan buxgalterning tepasida. Shu zahoti Vasiliy Stepanovichni hibsga olishdi.

O'n sakkizinchi bob

KO'NGILSIZ TASHRIFLAR

Bizning tirishqoq buxgalter jasadsiz kostyumga yo'liqishdan oddin taksomotorda borayotgan paytda, Moskvaga kelgan Kiev poezdining yumshoq o'rinli 9-platskart vagonidan qo'liga kichkinagina fibra¹⁶ chamadon ko'targan xushhulq bir odam hamma yo'lovchilar qatori perronga tushdi. Bu yo'lovchi marhum Berliozning Kievdagi sobiq Institut ko'chasida istiqomat qiluvchi pochchasi ekonomist-planovik Maksimilian Andreevich Poplavskiy edi. Maksimilian Andreevichning Moskvaga

¹⁶ Fibra — presslangan, egiluvchan pishiq qog'oz

kelishiga u o'tgan kuni kechqurun allamahalda quyidagi mazmunda olgan telegramma sabab bo'lgan edi:

«Meni hozirgina Patriarx ko'lida tramvay bosib ketdi. Dafn juma, kunduz uchda. Yetib keling. Berlioz».

Maksimilian Andreevich Kievda haqli ravishda eng donishmand kishilardan biri hisoblanardi. Lekin bu tarzda telegramma eng aqlli odamni ham gangitib qo'yishi mumkin edi. Baski, odam o'zini tramvay bosib ketgani haqida telegramma yuboribdimi, demak u o'lmagan. Lekin unda dafnning nima aloqasi bor bunga? Yo ahvoli judayam og'iru tirik qolishiga ko'zi yetmayaptimikin? Bu mumkin, lekin dafn paytining anikdigi o'ta g'ayrioddiy hol edi — axir u o'zining juma kuni kunduz soat uchda dafn etilishini, o'zingiz o'ylang, qayokdan bilsin? G'oyat g'aroyib telegramma!

Biroq chalkash jumboqlarni yecha olganlari uchun ham dono odamlarni dono deb atashadi. Masala ravshan. Xatoga yo'l qo'yilgan, telegramma chalkashib ketgan. «Meni» so'zi, shubhasiz, bu yerga boshqa telegrammadan kirib, «Berliozni» degan so'zning o'rnini egallagan, «Berliozni» so'zi esa, kelishik qo'shimchasidan judo bo'lib, telegramma oxiriga borib qolgan. Shunday tuzatish kiritiladigan bo'lsa, telegrammaning mazmuni oydinlashar, ammo, fojiali tus olardi, albatta.

Maksimilian Andreevich, umr yo'ldoshining qayg'uli faryodi sal tinishi bilan, darhol Moskvaga otlana boshladi.

Shu o'rinda Maksimilian Andreevichning dil rozini fosh qilishimizga to'g'ri keladi. Hech shubha yo'qki, xotining ayni kamolga yetgan paytda nobud bo'lgan jiyaniga uning ham rahmi kelgan edi. Lekin, ish ko'zini biluvchi odam sifatida, o'zining dafn marosimida qatnashishiga unchalik zarurat yo'qligini ham tushunardi, albatta. Shunga qaramay, Maksimilian Andreevich Moskvaga judayam shoshilib otlana boshladi. Xo'sh, sabab nima? Sabab bitta — kvartira. Moskvadagi kvartirami? Ha, bu nihoyatda jiddiy masala. Maksimilian Andreevichga negadir Kiev yoqmasdi, shu sababli keyingi paytlarda Moskvaga ko'chib o'tish niyati uning qalbini qattiq iztirobga sola boshlagan, oqibat, hatto uyqusida ham xalovat qolmagan edi. Past sohil tomondagi orolchalarni ko'mib, suvi ufqqa borib tutashgan Dneprning bahorgi toshqini ham uning bahri-dilini ocholmasdi. Knyaz Vladimir haykali poyidan ko'zga tashlanuvchi, go'zallikda qiyosi yo'q ulug'vor manzara ham uni maftun qilmas edi. Vladimir tepaligidagi g'isht terilgan io'lkalarda o'ynovchi quyoshning olachalpoq nurlari ham uning ko'nglini ovlamasdi. Bularning biron-tasini ham xohlamasdi u, faqat bir narsani — Moskvaga ko'chib o'tishni istardi.

O'zining Institut ko'chasidagi kvartirasini Moskvadagi biron chog'roq kvartiraga ayirboshlash haqida gazetalarga bergan e'lonlari hech qanday natija bermadi. Xohlovchilar topilmas, bitta-yarimta topilgan ham mutlaqo kurakda turmaydigan shartlar qo'yardi.

Telegramma Maksimilian Andreevichni larzaga soldi. Bunday qulay fursatni boy berishning o'zi gunoh edi. Uddaburon odam bunday holning boshqa takrorlanmasligini yaxshi biladi.

Qisqasi, qanchalik mushkul bo'lmasin, bir amallab jiyaning Sadovaya ko'chasidagi kvartirasini meros qilib olish kerak edi. Ha, bu mushkul, g'oyatda mushkul ish, lekin shunday bo'lsa ham, bu mushkulotni yengmoq lozim edi. Omilkor Maksimilian Andreevich bunga erishish uchun birinchi navbatdagi eng zarur ish nimadan iborat bo'lishini yaxshi bilardi: bir ilojini qilib, marhum jiyaning uchta xonasiga vaqtincha bo'lsa ham o'zini propiska qildirib olishi kerak.

Maksimilian Andreevich juma kuni Moskvaga yetib kelib, shu kuniyoq Sadovaya ko'chasidagi 302-bis uyning uy boshqarmasi eshigidan ichkari kirdi.

Devoriga daryoga cho'kkan odamni tiriltirish usullari bir nechta suratda tasvirlangan eski plakat osilgan torgina xonada yog'och stol ortida soqol-mo'ylovi o'sib ketgan, ko'zlari alang-jalang boquvchi o'rta yoshlardagi odam yolg'iz sho'ppayib o'tirardi.

— Boshqarma raisini ko'rishim mumkinmi? — deb tavoze bilan so'radi ekonomist-planovik, boshidan shlyapasini olib, chamadonchasini bo'sh turgan stulga qo'yarkan.

Mana shu odmigina savoldan stol ortida o'tirgan odamning negadir ruhi tushib, rangi bo'zday

oqarib ketdi. Ko‘zlari olazarak bo‘lib, rais yo‘q, degan ma’noda g‘o‘ldiradi u.

— Kvartirasidadir balki? — deb so‘radi Poplavskiy, — zarur ishim bor edi unda.

U odam yana poyintar-soyintar javob qiddi. Lekin bu g‘aliz javobdan, rais kvartirasida yo‘q, degan ma‘noni anglasa bo‘lardi.

— Qachon bo‘ladi?

Stol ortida o‘tirgan odam bu savolga javob bermay, qandaydir hasrat bilan derazaga qaradi.

«Ihi!» — dedi o‘ziga-o‘zi farosatli Poplavskiy va kotibni so‘radi.

G‘alati odam xuddi mushkul ahvolga tushganday cho‘g‘ bo‘lib qizarib ketdi va yana poyintar-soyintar g‘o‘ldirab, kotib ham yo‘q... qachon kelishi ham ma‘lum emas, xullas... kotib kasal... deganday bo‘ldi.

«Aha!..» — dedi o‘zicha Poplavskiy: — Lekin boshqarma a‘zolaridan biron kishi bormi?

— Men, — hazin ovoz bilan javob qildi u odam.

— Gap bunday, — deb salobat bilan gapira boshladi Poplavskiy. — Kamina marhum jiyanim Berliozning yagona vorisi hisoblanaman — ma‘lumingizki, u Patriarx ko‘li yaqinida halok bo‘ldi — binobarin, qonun bo‘yicha men bizning elliginchi kvartiramizni meros tariqasida qabul qilib olishim...

— Bexabarman, o‘rtoq, — deb so‘zini bo‘ldi tund odam.

— Kechirasiz, — dedi jarangdor ovoz bilan Poplavskiy, — siz boshqarma a‘zosi sifatida...

Shu payt xonaga bir grajdanin kirib keddi. Stol ortida o‘tirgan odam uni ko‘rdiyu dokadek oqarib ketdi.

— Boshqarma a‘zosi Pyatnajko sizmisiz? — deb so‘radi undan kirgan odam.

— Men, — eshitilar-eshitilmas javob qaytardi u. Kirgan odam Pyatnajkoning qulog‘iga bir nima deb pichirlagan edi, u sarosimada o‘rnidan turdi-yu, yana bir necha soniyadan keyin boshqarma xonasida Poplavskiy yolgiz o‘zi qoldi.

«Eh, chatoq bo‘ldi-da! Kelib-kelib, birvarakayiga hammalarini...» — deb o‘yladi o‘kinch bilan Poplavskiy asfalt yotqizilgan hovlidan o‘tib, 50-kvartira tomon shosharkan.

Maksimilian Andreevich qo‘ng‘iroq tugmasini bosgan hamonoq eshik ochildiyu, u qorong‘i dahlizga kirdi. Uni bir qadar taajjubda qoldirgan hol shu bo‘ldiki, eshikni kim ochgani ma‘lum emas edi, chunki dahlizda stulda cho‘qqayib o‘tirgan bahaybat bir mushukdan boshqa hech qanday jonzot yo‘q edi.

Maksimilian Andreevich, o‘zini sezdirish uchun yo‘talib, yer tepinib qo‘ydi. Shunda kabinet eshigi ochilib, dahlizga Korovyov chiqdi. Maksimilian Andreevich unga nazokat bilan, ammo o‘z qadrini yo‘qotmagan holda ta‘zim qilib, dedi:

— Familiyam Poplavskiy. Men marhum Berliozning...

U gapini tugatib ham ulgurmagan edi, Korovyov cho‘ntagidan isqirt bir ro‘molcha olib, u bilan og‘iz-burnini yopganча yig‘lab yubordi.

— ... pochchasi bo‘laman...

— Bo‘lmasam-chi, bilaman, — deb uning so‘zini bo‘ldi Korovyov ro‘molchani yuzidan olarkan. — Bir ko‘rishdayoq siz ekanligingizni fahmladim! — dedi u butun vujudi bilan silkinib yum-yum yig‘larkan: — Qanday musibat, a? Nimalar bo‘lyapti o‘zi? A? — deb qo‘shib qo‘ydi.

— Tramvay bosib ketdimi? — pichirlab so‘radi Poplavskiy.

— Voy, sekinroq aytasizmi, — deb chinqirib yubordi Korovyov, uning pensnesi ostidan ko‘z yoshla-ri duv-duv oqa boshladi, — bosganda qandoq! O‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Ishonasizmi — boshi... cho‘rt uzilib ketdi!.. Ung oyog‘i qars etib ikki bo‘lak bo‘ldi! Chap oyog‘i qars etib ikki bo‘lak bo‘ldi! Mana shunaqa bir balo jan bu tramvay degani! — Keyin Korovyovning yana xo‘rligi keldi shekilli, ko‘zgu yonidagi devorga yuzini bosib, butun vujudi bilan silkinib ho‘ng-ho‘ng yig‘lay boshladi.

Bu notanish odamning xatti-harakati pochchani qattiq hayratga soldi. «Bizning zamonda rahmdil odamlar qolmagan deyishadi, mana, bor ekan-u!» — deb o‘yladi u o‘zining ham xo‘rligi kela

boshlaganini his qilib, lekin shu zahoti uning miyasidan, tag'in bu rahmdil odam marhumning kvartirasiga o'zini propiska qilib ulgurgan bo'lsa-ya, degan fikr lip etib o'tdi, zero hayotda bunday hollar ham bo'lib turadi.

— Afv etasiz, siz mening rahmatli Mishamning do'stimidingiz? — deb so'radi u qup-quruq chap ko'zini yengi bilan artarkan, o'ng ko'zi bilan g'amga botgan Korovyovni kuzatib. Lekin u uyni buzgudek bo'lib shunaqa ho'ngrab yig'lardiki, takror-takror qaytarilgan «cho'rt uzildi, ikki bo'lak bo'ldi!» — degan so'zlardan boshqa hech nimani anglab bo'lmasdi. Korovyov ho'ngrab-ho'ngrab xumordan chiqqach, yuzini devordan uzib dedi:

— Yo'q, ortiq chidolmayman! Borib efir valeryankasidan uch yuz tomchi ichmasam bo'lmaydi! — shundan keyin u ko'z yoshidan jiqqa ho'l yuzini Poplavskiyga o'girib ilova qildi: — Mana sizga tramvayning kasofati!

— Kechirasiz, menga telegrammani siz yuborganmidingiz? — deb so'radi Maksimilian Andreevich, bu g'ayritabiiy yig'loqi odam kim bo'ldiykin, deb hamon peshanasini tirishtirib o'ylarkan...

— Anavi! — dedi Korovyov barmog'i bilan mushukni ko'rsatarkan.

Poplavskiy, yanglish eshitdim, deb o'ylab baqrayib qoldi.

— Yo'q, chidolmayman, yig'lashga ortiq majolim qolmadi, — deb davom etdi Korovyov burnini «sho'lq-sho'lq» tortarkan, — eslasam: g'ildirak sho'rlikning oyog'ini... bitta g'ildirak kamida o'n pud kelar-ov... Qars etib! Borib yotib, pinakka ketmasam, ortiq chidolmayman, — shunday dediyu dahlizdan g'oyib bo'ldi.

Mushuk esa o'rnidan qo'zg'aldi, stuldan «tap» etib sakrab tushib, orqa oyoqlariga turdi, old oyoqlarini beliga qo'ydi-da, og'zini pattoyi kavushdek ochib, tilga kirdi:

— Ha, men yuborgandim telegrammani. Xo'sh, nimaydi?

Maksimilian Andreevichning shu zahoti ko'zi tinib, boshi aylanib ketdi, oyoq-qo'llari shol bo'lib qoldi, chamadonini tushirib yuborib, mushukning ro'parasida stulga o'tirib qoldi:

— Men rus tilida gapiryapman shekilli, — dedi mushuk dag'dag'a bilan, — xo'sh, yana nima deysiz?..

Biroq Poplavskiy «churq» etib ham javob qila olmadi.

— Pasportingiz! — deb miyovladi mushuk va momiq panajsini uzatdi.

Butunlay esi og'ib qolgan Poplavskiy mushuk ko'zlarida yonib turgan ikkita uchqundan boshqa hech nimani ko'rmay, cho'ntagidan pasportini xuddi xanjarni qindan sug'urganday chiqardi. Mushuk ko'zgu ostidagi stolchada yotgan qalin qora gardishli ko'zoynakni olib taqib, yana ham savlatliroq bo'lib ketdi va Poplavskiyning dag'-dag' qaltirayotgan qo'lidan pasportni yulqib oldi.

«Qiziq, hushimdan ketarmikinman yo yo'qmi?» — deb o'yladi Poplavskiy. Olisdan hamon Korovyovning piqillab yig'lagani eshitilar, dahlizni efir, valeryanka va yana allaqanday badbo'y narsaning hidi tutib ketgan edi.

— Hujjatni qaysi militsiya bo'limi bergan? — deb so'radi mushuk pasportni varaqlarkan. Javob bo'lmadi.

Mushuk teskari ushlab olgan pasport bo'ylab panjasini yuritarkan o'ziga-o'zi dedi:

— To'rt yuz o'n ikkinchi bo'lim... ha, to'g'ri, o'n ikkinchi! Menga tanish bu bo'lim! U yerda itgayam-bitgayam pasport beraverishadi! Lekin men, masalan, sizga bermasdim. Sirayam bermasdim! Basharangizga bir qarardimu darhol rad etardim! — Mushukning achchig'i chiqib, pasportni yerga otib yubordi. — Sizning dafn marosimiga qatnashishingiz bekor qilinadi, — deb davom etdi mushuk rasmiyatchilik bilan. — Darhol o'z turar joyingizga jo'nab keting. — So'ng eshik tomonga o'girilib shang'illadi: — Azazello!

Shu mahal dahlizga egnidagi qora trikosi badaniga chippa yopishib turgan, pak-pakana, belidagi kamariga pichoq qistirib olgan, mallasoch, chap ko'ziga oq tushgan, sap-sariq so'yoq tishli cho'loq odam otilib chiqdi.

Poplavskiy xuddi havo yetmayotganday entikib oʻrnidan turib ketdi va yuragini changallagancha orqasiga tisarildi.

— Azazello, kuzatib qoʻy! — deb buyurdi mushuk dahlizdan chiqarkan.

— Poplavskiy, — dedi pakana odam ohista manqalanib, — hammasi tushunarlidir?

Poplavskiy bosh irgʻadi.

— Hoziroq Kievga qaytib ket, — deb davom etdi Azazello, — u yerda «churq» etmasdan, xap oʻtir-u, Moskvadan kvartira olishni xayolingga ham keltirma, tushundingmi ?

Uzining soʻyloq tishi, pichogʻi, oq tushgan koʻzi bilan Poplavskiyning jonini olib qoʻygan bu pakana odamning boʻyi ekonomistning yelkasidan kelsa ham, xatti-harakatidan sergʻayrat, uddaburon, oʻz ishiga pishiq ekanligi koʻrinib turardi.

Birinchi navbatda u yerda yotgan pasportni olib, Maksimilian Andreevichga uzatdi, u jonsiz qoʻli bilan pasportni oldi. Keyin oʻsha Azazello bir qoʻliga chamadonni olib, ikkinchi qoʻli bilan eshikni lang ochdi-da, Berliozning pochchasini qoʻltiqlab, zina maydonchasiga yetaklab chiqdi. Poplavskiy devorga suyanib qoldi. Azazello chamadonni hech qanaqa kalitsiz ochib, undan yogʻ yuqili gazetaga oʻralgan bir oyogʻi yoʻq kattakon qovrilgan tovuqni olib, yerga qoʻydi. Keyin chamadondan yana ikki juft ichki koʻylak-ishton, ustara charxlaydigan tasma, qandaydir bir kitob va quticha olib qoʻyib, tovuqdan boshqa hammasini oyogʻi bilan tepib zina oraligʻidan pastga tushirib yubordi. Boʻshagan chamadon ham pastga ulotirildi. Bir oz vaqtdan keyin uning yerga taraqlab urilgani eshitildi, chamasi qopqogʻi koʻchib ketgan edi.

Keyin sariqmashak bezori tovuqning oyogʻidan ushlab, u bilan qulochkashlab turib Poplavskiyning gardaniga shunday urdiki, tovuqning oʻzi uchib ketib, Azazelloning qoʻlida faqat oyogʻi qoldi. Mashhur adib Lev Tolstoyning odilona taʼbiri bilan aytganda, Oblonskiylar xonadonida hamma narsa ostin-ustin boʻlib ketgan edi. Mazkur vaziyatda u aynan shunday deb aytgan boʻlard. Ha! Poplavskiyga hamma narsa qorishib ketgandek boʻldi. Uning koʻzi oldidan uzunchoq uchqun lip etib oʻtdi, keyin u uchqun uzundan-uzun motam lentasiga aylanib, charogʻon may kunini bir lahzaga zulmat pardasi bilan burkadi, — shunda Poplavskiy pasportini qoʻlida ushlagancha, zinadan pastga uchib tusha boshladi. Zinaning birinchi muyulishiga yetgach, u yerdagi deraza oynasini tepib sindirdi-da, oʻzi pillapoyaga oʻtirib oldi. Oyoqsiz tovuq uning yonidan pildirab oʻtib, zina oraligʻidagi boʻshliqqa tushib ketdi. Yuqoridagi maydonchada qolgan Azazello hash-pash deguncha tovuqning oyogʻini yeb, suyagini trikosining yon choʻntagiga solib qoʻydi va kvartiraga kirib, eshikni qarsillatib yopdi. Xuddi shu mahal pastdan yuqoriga ohista koʻtarilayotgan odamning oyoq tovushi eshitildi.

Poplavskiy yana bir zina pastga yugurib tushib, bu yerdagi maydonchada turgan yogʻoch divanga nafas rostlagani oʻtirdi.

Egniga qadimiy jujuncha kostyum, boshiga yashil lentali qotirma poxol shlyapa kiygan, nihoyatda gʻamgin chehrali jikkakkina bir chol zinadan chiqib kelib, Poplavskiy qarshisida toʻxtadi.

— Aytib berolmaysizmi, grajdanin, — deb maʼyus ohangda soʻradi jujuncha kostyum kiygan odam, — nomer elliginchi kvartira qaerda?

— Yuqorida! — dedi Poplavskiy javobni qisqa qilib.

— Behad minnatdorman, grajdanin, — dedi jikkak odam hamon mungli ohangda va yuqoriga koʻtarila boshladi. Poplavskiy esa oʻrnidan turib, pastga yugurib tushib ketdi.

Maksimilian Andreevich, kupa-kunduz kuni uni vahshiyoa talagan bezorilar ustidan shikoyat qilgani militsiyaga shoshmayaptimikin, degan savol tugʻiladi. Yoʻq, aslo, deb qatʼiy ishonch bilan aytish mumkin. Militsiya idorasiga borib, mana, hozir koʻzoynak taqqan mushuk pasportimni oʻqidi, keyin triko kiygan, pichoq taqqan odam... deb shikoyat qilsinmi... yoʻq, grajdanlar, Maksimilian Andreevich haqiqatan ham dono odam edi!

U pastga tushib, koʻcha eshikning yonginasida qandaydir bir hujrani koʻrib qoldi. Hujra eshigining oynasi singan edi. Poplavskiy pasportini yoniga solib qoʻydi-da, yuqoridan tashlab yuborilgan narsalarini qidirib, atrofga koʻz yugurtira boshladi. Lekin u narsalardan asar ham yoʻq edi. Bu hol

Poplavskiy ni deyarli hech ranjitmadi, qizig'i shundaki, ranjimaganidan o'zi ham hayron qolgan edi. Hozir xayoli uni vasvasaga soluvchi boshqa ajoyib fikrga qaratilgan edi — u anavi qarg'ish tekkan kvartirani hozir yuqoriga ko'tarilgan jikkak odam timsolida yana bir sinab ko'rish ishtiyoqida yonardi. Darhaqiqat: baski, u odam kvartirani so'ragan ekan, demak, bu yerga birinchi kelishi. Demak, u hozir to'ppa-to'g'ri 50-kvartirani makon qilib olgan bezorilar panjasiga borib tushadi. Poplavskiy, bu jikkak odamni juda tez qaytib chiqadi deb faraz qilgan edi. Turgan gapki, Maksimilian Andreevich endi hech qanaqa jiyanining hech qanday dafn marosimiga shoshilmas, Kiev poezdining jo'nashiga esa hali ancha vaqt bor edi. Ekonomist u yoq-bu yoqqa qarab qo'yib, «lip» etib hujraga kirib oldi. Xuddi shu mahal ancha yuqorida eshik ochilib yopilgani eshitildi. «Ana, u kirdi!» — deb o'yladi Poplavskiy yuragini hovuchlagan. Hujra ichi salqin edi, undan sichqon va etik hidi kelardi. Maksimilian Andreevich bir to'nka ustiga o'tirib, tashrif natijasini kutishga ahd qildi. U qulay kuzatuv joyi tanlagan edi, bu yerdan ko'cha eshik yaqqol ko'rinib turardi.

Biroq kievlik pochcha bu yerda ko'zlagan muddatidan ko'proq kutib qoldi. Zina, negadir, hanuz bo'm-bo'sh edi. Shuning uchun «tiq» etgan tovush ham eshitalardi. Mana, nihoyat, beshinchi qavatda eshik ochildi. Poplavskiy toshday qotib qoldi. Ha, o'shaning oyoq tovushi, «Tushib kelyapti». Bir qavat pastdagi eshik ochildi. Oyoq tovushi tindi. Ayol ovozi. G'amgin odamning ovozi... ha, o'shaning ovozi... U, «azbaroyi xudo, tinch qo'ying...», degandek g'o'ldiradi. Poplavskiy ding qulog'ini siniq oynadan chiqarib turardi, Shu qulog'iga ayol kishining kulgisi chalindi. Shaxdam-shaxdam yurib pastga tushib kelayotgan oyoq tovushi; mana u g'izillab o'tgan ayolni orqasidan ko'rib qoldi. Qo'liga ko'k kleyonka sumka ko'tarib olgan bu ayol eshikni ochib hovliga chiqib ketdi. Anavi jikkak odamning oyoq tovushi yana eshitila boshladi. «Qiziq, u yana o'sha kvartiraga qaytib chiqyapti. Mana, yana yuqori qavatdagi eshik ochildi. Hay, nachora, yana kutamiz».

Bu safar endi ko'p kutishga to'g'ri kelmadi. Eshik ochildi. Oyoq tovushi. Tovush tindi. Jon achchig'ida chinqiriq. Mushuk miyovladi. Juda tez, pildirab tushib kelayotgan oyoq tovushi, pastga, pastga, pastga!

Poplavskiy niyatiga yetdi. Boyagi g'amgin odam bir nimalarni g'o'ldirab cho'qina-cho'qina g'izillab o'tdi, uning kal boshi timdalangan, shimi jiqqa ho'l, basharasi mutlaqo telbayona edi. U qo'rqib ketganidan eshikning qayoqqa ochilishini bilolmay, jonholatda bandidan yulqib torta boshladi, nihoyat, bir amallab uni ochib, oftobro'ya hovliga otilib chiqib ketdi.

Shunday qilib, kvartira tekshiruvdan o'tdi, Maksimilian Andreevich endi marhum jiyanini ham, kvartirani ham o'ylamay, o'z boshidan kechirgan xatarni eslaganda «qatl-qatl» titrab, nuqul: «Hammasi tushunarli! Hammasi tushunarli!» — deb ikki og'iz so'zni pichirlaganicha hovliga yugurib chikdi. Yana bir necha daqiqadan keyin rejalashtiruvchi iqtisodchi trolleybusda Kiev vokzali tomon yelib ketdi.

Poplavskiy pastda, hujrada o'tirgan paytda jikkak odamning boshiga g'oyat ko'ngilsiz savdo tushgan edi. U Vareteda bufetchi bo'lib, ismi-sharifi Andrey Fokich Sokov edi. Vareteda tergov ishlari olib borilayotgan paytda Andrey Fokich butui voqeadan o'zini chetga olib yurgan edi, lekin odamlar uning shundoq ham hamisha ma'yus chehrasi yana ham ma'yuslashganini payqashgan edi, bundan tashqari, u kurer Karpovdan musofir sehgarning qaerda yashab turganini surishtirgan edi.

Shunday qilib, bufetchi zina maydonchasida ekonomistdan dars so'ragach, beshinchi qavatga chiqib borib, 50-kvartiraga qo'ng'iroq qildi.

U qo'ng'iroq qilgan zahoti eshikni ochishdi, lekin bufetchi darhol kira qolmadi, balki seskanib orqasiga tisarildi. Buning sababi bor edi. Eshikni oldiga g'amza uchungina to'r hoshiyali fartukcha tutib, boshiga oq to'r bezak qadagan qip-yalang'och qiz ochgan edi. Darvoqe, u oyog'iga oltin tufli ham kiygan edi. Qizning tashqi qiyofasidagi yagona nuqson — bo'ynidagi to'q-qizil chandiqni hisoblamaganda, uning qaddi-qomati mutlaqo bequsur edi.

— Kiring-da, qo'ng'iroq qilganingizdan keyin! — dedi qiz bufetchiga badaxloq ko'k ko'zlarini qadaganicha.

Andrey Fokich og'ir xo'rsinib yuborib, ko'zlarini «pir-pir» uchirdi va boshidan shlyapasini olib, dahlizga qadam qo'ydi. Xuddi shu mahal dahlizdagi telefon jiringlab qoldi. Behayo xodima bir oyog'ini stolga qo'yib, trubkani olib dedi:

— Allo!

Bufetchi xijolatdan o'zini qayoqqa urishni bilmay, yer tepinib turarkan: «Ana senga ajnabiylarning xodimasi! Voy maraz-e!» — deb o'ylardi. Keyin u shu marazdan ko'zini olib qochish uchun har tomonga alanglay boshladi.

Bu kattakon, nimqorong'i dahlizning hammayog'ida g'ayrioddiy buyumlar va liboslar qalashib ketgan edi. Chunonchi, stolning suyanchig'ida alvonrang astarli motam plashi, ko'zgu tagidagi stolchada esa yaraqlagan oltin banddi uzun shamshir yotardi. Yana kumush sopli uchta shamshir xuddi zontik yo hasa singari burchakka tirab qo'yilgan edi. Devorga qoqilgan kiyik shoxiga esa burgut patli beretlar ilingan edi.

— Eshitaman, — dedi xodima telefonga, — nima? Baron Maygel? Qulog'im sizda. Ha! Janob artist bugun uydalar. Ha, bajonidil uchrashadi u siz bilan. Ha, mehmonlar... Yo frak, yo qora kamzul. Nima? Tungi soat o'n ikkiga. — Xodima telefonda gaplashib bo'lib, trubkani qo'ydi, so'ng bufetchiga yuzlandi: — Xo'sh, xizmat?

— Men grajdanin artistni ko'rmoqchi edim.

— Yo'g'-e? Albatta, shaxsan o'zinimi?

— Ha, — dedi ma'yus ohangda bufetchi.

— So'rab ko'raman, — dedi xodima (chamasi, u taraddudda edi) va marhum Berlioz kabinetining eshigini qiya ochib dedi: — Ritsar, bu yerga jikkakkina bir odam kelib, messirni so'rayapti.

Kabinetdan Korovyovning hirqiroq ovozi eshitildi:

— Mayli, kirsin.

— Mehmonxonaga kiring, — deb eshikni ochdi behayo qiz xuddi odamlarga o'xshab kiyingandek soddagina qilib, so'ng o'zi dahlizni tark etdi.

Bufetchi taklif qilingan xonaga kirdiyu o'zining nima ish bilan kelganini ham unutib qo'ydi. Bu yerning jihozlarini ko'rib u hang-mang bo'lib qolgan edi. Ulkan derazalarga qo'yilgan rang-barang oynalardan (dom-daraksiz g'oyib bo'lgan zargar bevasining orzu-havasi) xuddi cherkovlarda bo'lganidek g'ayritabiiy nur yog'ilardi. Bahor payti, kunlar issiq bo'lishiga qaramay, qadimiy mahobatli kaminda o'tin lang'illab yonib turardi. Ammo xona hech ham issiq emas, aksincha, bu yerga kirib kelgan bufetchiga «gup» etib yerto'la zaxi ufurdi. Kamin oldiga yoyilgan yo'lbars terisi ustida xirsdan keladigan timqora mushuk ko'zlarini halovatli suzganicha olovga tikilib o'tirardi. Bu yerda shunday bir stol ham bor ediki, xudojo'y bufetchining ko'zi unga tushishi bilan butun vujudi seskanib ketdi: stol ustiga cherkov kimxobi yozilgandi. Mana shu kimxob dasturxon ustida mog'or va chang bosgan qorindor shishalar qalashib ketgan edi. Shishalar orasida bitta lagan yaraqlab ko'rindi, uning sof oltindan yasalgani bir qarashdayoq ma'lum edi. Kamin oldida kamariga pichoq qistirgan pak-pakana malla odam uzun shamshirni six qilib, olovda kabob pishirar, go'shtning seli olovga chak-chak tomar, tutun esa mo'rkon orqali chiqib ketayotgan edi. Bu yerda nafaqat kabob hidi, shuningdek, allaqanday juda o'tkir atir bilan ladan¹⁷ hidi ham bor ediki, Berliozning halok bo'lgani haqida gazetadan o'qigan va uning qoerda istiqomat qilganini bilgan bufetchining miyasida, tag'in bu yerda Berliozga janoza o'qishgan bo'lsa-ya, degan fikr paydo bo'ldi, ammo shu zahoti buni g'irt bema'nilik deb bilib, ko'nglidan faromush qiddi.

Esankirab qolgan bufetchi kugilmaganda kimningdir do'rillagan salmoqli ovozini eshitdi:

— Xo'sh, nima gapingiz bor edi menda?

Shunda bufetchi o'ziga kerak bo'lgan odamni ko'rdi.

Jodugar hammayog'iga yostiqlar yoyib tashlangan allaqanday judayam keng va pastak divanda

¹⁷ Ladan — diniy marosimlarda, shuningdek janoza paytlarida tutatiladigan ayrim o'simliklarning xushbo'y moyi.

yonboshlab yotardi. Bufetchining ko‘ziga artist egniga faqat qora ichki ko‘ylak-ishtonu oyog‘iga uzun tumshuqli qora tufli kiygandek ko‘rindi.

— Men, — deb hasrat bilan gap boshladi bufetchi, — Varete teatrida bufet mudiriman...

Artist bufetchining gapini bo‘lmoqchi bo‘lganday ko‘lini oldinga cho‘zdiyu (barmoqlaridagi uzuklarning ko‘zlari yaraqlardi) jon-jahdi bilan qizishib gapira boshladi:

— Yo‘q, yo‘q, yo‘q! Boshqa bir og‘iz ham gapirmang! Hech qachon, hech qaerda! Bufetingizda hech qachon ovqatlanmayman! Kecha men, muhtaram zot, bufetingiz yonidan o‘tib qoluvdim, hanuzgacha bikri balig‘i bilap brinzangizning hidi dimog‘imdan ketgani yo‘q. Azizim! Hech qachon brinza yashil rangda bo‘lmaydi, kimdir laqillatipti sizni. Brinza faqat oq rangda bo‘lishi kerak. Undan keyin, choyni oling! Axir u yuvindi-ku! Allaqanday isqirt qiz chelakda sovuq suv olib kelib kattakon samovarga quyayotganini, ayni chog‘da samovar jo‘mragini burab, odamlarga choy quyib berishayotganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Yo‘q, tasadduq, bunday qilib bo‘lmaydi!

— Meii kechirasiz, — dedi bu kutilmaganda ta‘nadan esankirab qolgan Andrey Fokich, — men boshqa masalada kelgan edim, bikri balig‘ining bu tashrifimga daxli yo‘q.

— Ie, nega daxli yo‘q bo‘larkan, buzilgan bo‘lgandan keyin!

— O‘zi bikri balig‘ining sal uringanini yuborishgan edi, — dedi bufetchi.

— Tasadduq. bu safsata!

— Nimasi safsata!

— Sal uringan deganingiz! Har qanday mol yangi, urinmagan bo‘lishi kerak. Baski, sal uringanmi, demak, u mol emas, uni iste‘mol qilib bo‘lmaydi, chunki u sasigan hisoblanadi!

Nuqul tirg‘ilayotgan artistdan qanday qutulishni bilmagan bufetchi:

— Meni kechirasiz... — deb yana gap boshlagan edi, artist:

— Kechira olmayman, — deb shartta uning so‘zini bo‘ldi.

— Men boshqa masalada kelgan edim! — dedi zo‘rg‘a tamoman gangib qolgan bufetchi.

— Boshqa masalada? — dedi ajablanib xorijlik sehrgar. — Yana qanday ishingiz bo‘lishi mumkin menda? Agar yodimda bo‘lsa, men sizga kasbdosh bo‘lganlardan faqat bitta markitant¹⁸ ayolni bilardim, lekin ungayam ko‘p bo‘lgan, hali siz unda dunyoga kelmagan edingiz. Azazello! Bufet mudiri janoblariga kursi qo‘y.

Kabob pishirayotgan odam o‘girilgan edi, so‘yloq tishlari bufetchini cho‘chitib yubordi. Azazello chaqqonlik bilan unga qora eman kursilardan birini qo‘ydi. Xonada shu pastak kursilardan bo‘lak hech qanday o‘tirg‘ich yo‘q edi.

— G‘oyat minnatdorman, — dedi bufetchi va kursiga o‘tirdi.

Shu zahoti kursining orqa oyog‘i «qars» etib sindi, bufetchi «gurs» yiqilib, kemirchagi bilan yerga qattiq urildi. U yiqilarkan oyog‘i oldida turgan boshqa kursiga tegib ketdi-yu, uning ustidagi lim-lim qilib qizil vino quyilgan qadahni o‘z shimiga ag‘darib yubordi.

Artist dedi:

— E, attang! Lat yemadingizmi?

Azazello bufetchini qo‘ltig‘idan olib turg‘azdi, unga boshqa kursi qo‘ydi.

Bufetchi mezbonning «shimingizni yeching, olovda quritib berishadi» degan taklifini ma‘yus kayfiyatda rad etdi va jiqqa ho‘l kiyimda o‘zini tamoman o‘ng‘aysiz his etib, ikkinchi kursiga qo‘rqa-pisa o‘tirdi.

— Men past o‘rindiqni yoqtiraman, — deb gapira boshladi artist, — past kursidan yiqilish uncha xatarli emas. Ha, biz bikri balig‘ini gapirayotganmidik? Azizim! Hamisha va faqat yangi mol, yangi mol, yangi mol — har bir bufetchining shiori shu bo‘lishi kerak. Darvoqe, mana tatib ko‘ring...

Shu payt kamindagi olovning qip-qizil shu‘lasi-da bufetchi oldida shamshir yaraqladi va Azazello oltin talinkaga jazillab turgan bir bo‘lak go‘sht qo‘yib, ustidan limon sharbati tomizdi-da, uni

¹⁸ Markitant — qadimgi savdogar. Odatda bunday savdogarlar qo‘shin bilan yurib, oziq-ovqat mollari savdosi bilap shug‘ullangan.

bufetchiga ikki tishli oltin sanchqi bilan qo‘shib uzatdi.

— Tashakkur... men...

— Yo‘q, yo‘q, tatib ko‘ring!

Bufetchi nazokat yuzasidan bir dona jazni og‘ziga soddi va shu onning o‘zida, judayam yangi, eng muhimi nihoyatda hushta‘m narsa chaynayotganini his qiddi. Lekin u xushbo‘y, shirin go‘shetni chaynab turib shunday qalqib ketdiki, ikkinchi marta yiqilib tushishiga oz qoldi. Qo‘shni xonadan kattakon bir sharpa uchib chiqib, qanotini bufetchining taqir boshiga asta tekkizib o‘tdi. U kamin tokchasida turgan soat yoniga borib qo‘ngan edi, boyqush ekanligi ma‘lum bo‘ldi. «Yo xudoyo tavba! — deb o‘yladi hamma bufetchilar singari tajang Andrey Fokich. — Bu qanaqa joy o‘zi!»

— Bir qadah vino, a? Oqidanmi, qizilidanmi? Qay mamlakatning vinosini xush ko‘rasiz kunning bu paytida?

— Tashakkur... men ichmayman...

— Chakki qilasiz! Bo‘lmasa bir qo‘l soqqa tashlab o‘ynaymizmi? Yo siz boshqa biron o‘yinni yoqtirasizmi? Masalan: domino, qarta?

— Men hech narsa o‘ynamayman, — dedi tamoman sillasi qurigan bufetchi.

— Judayam yomon, — deb xulosa chiqardi mezbon, — siz nima desangiz deng, ammo may ichishdan, qimor o‘yinlaridan, dilbar ayollardanu dilkash suhbatlardan yuz o‘giruvchi erkaklarning ko‘nglida qandaydir yovuzlik mavjud bo‘ladi. Bunday odamlar yo og‘ir betob bo‘lishadi, yo atrofidagi odamlardan xufiyona nafratlanishadi. To‘g‘ri, istisno ham bo‘lishi mumkin. Men bilan birga bir dasturxon atrofida ziyofatda bo‘lgan odamlar orasida ham ba‘zan g‘aroyib marazlar uchrardi. Hay, qulog‘im sizda.

— Kecha siz ko‘zboyloqchilik qilgandingiz...

— Men-a? — dedi sehrgar taajjublanib, — yo‘q, kechirasiz. Menga yarashmaydi bunaqa qiliq!

— Afv etasiz, — dedi esankiragan bufetchi, — axir jodugarlik seansi...

— E, ha, to‘g‘ri, to‘g‘ri! O azizim! Sizga sirni fosh qilaman: men aslo artist emasman, shunchaki, moskvaliklarni ko‘rgim keluvdi, xolos, buni ro‘yobga chiqarishda teatr qo‘l kelardi, albatta. Mana, mening mulozimlarim, — u boshi bilan mushuk tomonga isho-ra qildi, — o‘sha seansni uyushtirishdi, men faqat moskvaliklarni kuzatib jim o‘tiraverdim. Yo‘q, yo‘q, rangingiz o‘chmasin-u, qani, o‘sha seans munosabati bilan sizni bu yerga kelishga nima majbur etganini ayting menga.

— O‘zingizga ayon, har turli fokuslar qatori, shiftdan qog‘ozlar ham yog‘ilgan edi, — bufetchi ovozini pastlatdi va xijolat tortib atrofga qarab qo‘ydi, — xullas, o‘sha qog‘ozlarni hamma ilib oldi. Keyin bufetimga bir yosh yigit kirib, bir chervon uzatdi, men unga sakkiz yarim so‘m qaytardim... Keyin ikkinchi odam...

— U ham yosh yigitmidi?

— Yo‘q, keksa odam. So‘ng uchinchi, to‘rtinchi odam kirib kelaverdi. Men hammalariga qaytim berdim. Bugun kassani tekshiraman desam, pul emas, qiyqim qog‘ozlar yotipti. Bufet bir yuz to‘qqiz so‘m ziyon ko‘rdi.

— E, attang, attang! — dedi artist, — nahotki, odamlar o‘sha qog‘ozlarni haqiqiy pul deb o‘ylashgan bo‘lsa? Bila-ko‘ra turib shunday qilishganiga hech aqlim bovar qilmaydi.

Bufetchi aftini burishtirib, atrofga ma‘yus nazar tashladi-yu, lekin hech nima demadi.

— Nahot tovlamachilar?.. — hayajonlanib so‘radi sehrgar mehmondan, — nahot moskvaliklar orasida tovlamachilar bo‘lsa?

Unga javoban bufetchi shunday achchiq istehzo qildiki, moskvaliklar orasida tovlamachilar borligiga hech qanday shubha qolmadi.

— Bu pastkashlik! — dedi Voland achchig‘lanib, — mana, siz kambag‘al odamsiz... to‘g‘rimi, axir, kambag‘alsiz-a?

Bufetchi boshini yelkalari orasiga tortgan edi, uning kambag‘al odamligi ko‘rindi-qoldi.

— Siz, masalan, qancha pul jamg‘argansiz?

Savol xayrixohlik bilan berildi, lekin shunday bo'lsa ham, uni qaltis emas deb bo'lmasdi. Bufetchi dovdirab qoldi.

— Beshta omonat kassada ikki yuz qirq to'qqiz ming so'm puli bor, — dedi qandaydir qaltiroq ovoz qo'shni xonadan, — yana uyida pol tagiga ikki yuzta o'n so'mlik oltin tanga ko'mgan.

Bufetchi o'zini go'yo kursiga qapishib qolgandek his qildi.

— Ha, albatta, arzimagan iul bu, — dedi Voland mehmonga muruvvat qilib, — lekin, darvoqe, sirasini aytganda, jamg'armangiz sizga kerak ham bo'lmaydi. O'zi qachon o'lasiz?

Ana endi bufetchining achchig'i chiqib ketdi.

— Buni hech kim bilmaydi, o'lishimning hech kimga daxli ham yo'q, — deb javob qildi u.

— Nega endi hech kim bilmas ekan, — kabinetdan yana boyagi xunuk ovoz eshitildi, — o'rgildim Nyuton binomidan! U to'qqiz oydan keyin, kelasi yilning fevralida birinchi MGU kasalxonasining to'rtinchi palatasida jigar rakidan o'ladi.

Bufetchining rangi za'faron bo'lib ketdi.

— To'qqiz oy, — deb o'ychanlik bilan hisoblay boshladi Voland, — ikki yuz qirq to'qqiz ming... yaxlitiga hisoblaydigan bo'lsak, oyiga yigirma yetti ming so'mdan to'g'ri keladimi? Sal kamroq, lekin kamtarona kun kechiriladigan bo'lsa, yetib qoladi. Yana oltin tangalar ham bor.

— Oltinlarni sarflashga ulgurmaydi, — deb yana boyagi ovoz gapga aralashdi (bufetchining yuragi «shuv» etib ketdi). — Andrey Fokich vafot etgan zahoti uyi buziladi, o'n so'mlik oltinlar Davlat bankiga topshiriladi.

— Ha, kasalxonaga yotishingizni maslahat ko'rmagan bo'lardim, — deb davom etdi artist. — Og'ir kasallar tinimsiz ingrab, xirillab yotgan palatada jon berishning nima xosiyati bor. Undan ko'ra, o'sha yigirma yetti mingga yaxshi bir ziyofat uyushtirib, so'ng og'u ichib, muzika sadolari ostida sarmast sohibjamollaru o'ktam do'stlar kuzatuvida dorilbaqoga rihlat etgan ma'qul emasmi?

Bufetchi qimir etmay o'tirar, u judayam qarib ketgan edi. Ko'zlari atrofida qora gardish paydo bo'lgan, ikki lunji shalvirab, jag'i osilib qolgan edi.

— Buni qarang-a, xayolga berilib ketibmiz, — de-di mezbon, — maqsadga o'taylik. Qani, ko'rsatingchi o'sha qirqilgan qog'ozlaringizni.

Bufetchi hayajonlangancha, cho'ntagidan gazeta o'ralgan bir dasta qog'oz olib, uni ochdi, ochdiyu dong qotib qoldi. Gazetaga chervon pullar o'ralgan edi.

— Azizim, siz chindanam betobsiz, — dedi Voland kiftlarini uchirib.

Bufetchi tirajyganча o'rnidan turdi.

— Bordi-yu, — dedi duduqlanib u, — bular yana haligiday...

— Hm... — o'ylanib qoldi artist, — unda yana huzurimizga keling. Siz uchun doim eshigimiz ochiq. Tanishganimizdan xursandman.

Shu choq kabinetdan Korovyov otilib chiqib, bufetchining qo'liga yopishdi va uni to'xtovsiz silkib xayrlasharkan, hammaga ko'pdan-ko'p salom aytishni qayta-qayta iltimos qila boshladi. Gangib qolgan bufetchi dahliz tomon yurdi.

— Gella, kuzatib qo'y! — deb chinqirdi Korovyov. Bufetchi dahlizda yana o'sha mallasoch, yalang'och behayo qizga ro'para keldi. U qiya ochilgan eshikdan yonlab chiqarkan, g'ing'illab «xayr» dedi va mast odamlardaxg gindiraklab yura boshladi. U zinadan bir qavat pastga yurib tushib to'xtadi, pillapoyaga o'tirib, cho'ntagidan o'rog'liq pulni olib ochdi — chervonlar joyida edi.

Shu payt bu yerdagi kvartiradan yashil sumka ko'tagan bir ayol chiqdi. U iillapoyada chervonlarga ma'nosiz tikilib o'tirgan odamni ko'rib jilmaydi-da, o'zicha dedi:

— Qanaqa uy bo'ldi o'zi bu! Mana, buyam ertalabdan zahariga otib olipti. Ana, deraza oynasini yana sindirishipty, — keyin u bufetchiga tikilibroq qarab, ilova qildi: — Voy bo'-o', grajdanin, chervonlaringiz muncha ko'p. Mengayam ozrog'ini bersangiz-chi! A?

— Meni tinch qo'ying. Azbaroyi xudo, — dedi cho'chib ketgan bufetchi va pulni azza-bazza yashira boshladi. Ayol kulib yubordi:

— E, qorang o‘chsin seni, qurumsoq! Hazillash-dim, — deb pastga tusha boshladi.

Bufetchi sekin o‘rnidan turdi, shlyapasini to‘g‘rilab kiyish uchun qo‘lini ko‘tardiyu boshyalang ekanligini payqadi. Orqaga qaytishga hech oyog‘i tortmayotgan edi, lekin shlyapasini ko‘zi qiymadi. U bir oz ikkilanib turgach, axiyri qaytib chiqib qo‘ng‘iroq qildi.

— Yana nima istaysiz? — deb so‘radi undai yaramas Gella.

— Shlyapamni unutib qoldiribman, — deb pichirladi bufetchi, barmog‘ini taqir boshiga niqtab. Gella orqasini o‘girdi, bufetchi hazar qilib, ichida tupirdi-da, ko‘zlarini chirt yumib oldi. Qayta ochganida, Gella unga shlyapasi bilan qora dastali shamshir uzatib turardi.

— Meniki emas, — deb pichirladi bufetchi shamshirni qaytarib, ayni paytda shlyapasini kiyarkan.

— Nahotki shamshirsiz kelgan bo‘lsangiz? — deb ajablandi Gella.

Bufetchi bir nima deb g‘o‘ldiradi-da, pastga g‘izillab tusha boshladi. Negaki, u o‘zini o‘ng‘aysiz his qila boshladi, shlyapada boshi judayam qizib ketayotgan edi, shunda u shlyapasini boshidan oldiyu qo‘rqqanidan bir sakrab tushib, ohista chinqirib yubordi. Uning qo‘lidagi shlyapa emas, titig‘i chiqqan xo‘roz pati qadalgan duxoba beret edi. Bufetchi cho‘qinib oldi. Shunda beret miyovlab yuborib, tim qora mushuk bolaga aylandi va yana Andrey Fokichning boshiga sakrab chiqib, uning taqir boshiga tirnoqlarini botirib mahkam yopishib oldi. Bufetchi jon achchig‘ida dod solib pastga yugurib gusha boshladi, mushuk bola esa uning boshidan sakrab tushib, bir sapchishda zinadan yuqoriga o‘kday otilib chiqib ketdi.

Bufetchi ochiq havoga otilib chiqib, darvoza tomon lo‘killab chopib ketdi va jinlar makon qurgan bu 302-bis uyni mangu tark etdi.

Keyin unga nima bo‘lgani biz uchun sir emas. Bufetchi darvozadan ko‘chaga otilib chiqib, bir nimani qidirayotganday olazarak bo‘lib atrofga o‘g‘rincha qaradi. Yana bir daqiqadan keyin u ko‘chaning narigi betiga o‘tib, aptekaga kirdi. U: «Marhamat qilib ayting-chi...» — deganini biladi, peshtaxta ortida gurgan ayol chinqirib yubordi:

— Grajdanin! Boshingizning hammayog‘i tilingan-ku!..

Yana besh daqiqadan keyin bufetchining boshi doka bilan bog‘langan edi, ayni paytda u jigar kasali bo‘yicha eng zo‘r mutaxassislar professor Bernadskiy bilan professor Kuzmin ekanligini ham bilib olgandi, so‘ng ularning qay biri yaqinroq, deb so‘rab, Kuzminning bu yerdan atigi bir hovli narida mo‘‘jazgina oppoq uyda turishini bildi va suyunganidan boshi osmonga yetdi, ikki daqiqadan so‘ng u o‘sha uyga kirib bordi. Bu juda ko‘hna imorat bo‘lsa ham, xonalari shinamgina edi. Bufetchining esida: unga birinchi ro‘para kelgan odam kampir enaga bo‘ldi, u bufetchining shlyapasiga qo‘l uzatdi, ammo shlyapasi yo‘qligini ko‘rib tamshandi-da, qayoqqadir kirib ketdi.

Kampirning o‘rnida, ko‘zgu yonida, qandaydir ravoq ostida o‘rta yoshlardagi bir ayol paydo bo‘ldi va bufetchi savol berishga ulgurmay, faqat o‘n to‘qqizinchi chisloga yozilish mumkin, deb gapirdi. Bufetchi qanday chora ko‘rishni darrov fahmladi. U nursiz ko‘zlari bilan ravoq orqasiga mo‘ralab, u yerda — dahlizda navbat kutib o‘tirgan uchta odamni ko‘rib, pichirlab dedi:

— Dardim og‘ir — o‘lib qolaman...

Ayol bufetchining doka bilan bog‘lab tashlangan boshiga hayron bo‘lib qaradi-da, ikkilanib turib:

— Ha, mayli... — dedi va uni ravoq ichkarisiga o‘tkazib yubordi.

Xuddi shu mahal ro‘paradagi eshik ochilib, u yerda paydo bo‘lgan doktoring ko‘zidagi oltin pensne porladi, xalat kiygan ayol dedi:

— Grajdanlar, bu bemor navbatsiz kiradi. Bufetchi ko‘z ochib-yumguncha vaqt o‘tmay o‘zini professor Kuzminning kabinetida ko‘rdi. Bu sal cho‘zinchoq xonaning na biron qo‘rqinchli, na dabdabali va na tibbiyotga oid jihati bor edi.

— Sizga nima bo‘ldi? — deb so‘radi professor Kuzmin muloyim ovoz bilan va bufetchining doka bilan bog‘langan boshiga bir oz hayajon bilan boqdi.

— Ishonchli ma‘lumotlarga qaraganda, — deb javob qildi bufetchi, devorga osilgan oynavand ramkadagi bir guruh odamlarning fotografiyasiga ko‘z qiri bilan qarash qilarkan, — kelasi yil fevralda

jigar rakidan o'larkanman. O'tinaman, oldini oling.

Charm qoplangan kresloda o'tirgan professor Kuzmin o'zini uning baland suyanchig'iga tashladi.

— Kechirasiz, gapingizga tushunmadim... siz vrach huzurida bo'ldingizmi? Nega boshingiz bog'langan?

— Qanaqa vrach?.. Uni o'zingiz ko'rganingizda edi!.. — deb birdan tishlari takillay boshladi. — Siz boshimga qaramang, kasalimga dahli yo'q, sira. Siz boshimga tupuring, uni aloqasi yo'q. O'tinaman, jigar rakining oldini oling.

— Axir, kim aytdi o'zi sizga buni?

— Unga ishoning, — deb astoydil iltimos qildi bufetchi, — u biladi.

— Hech nimaga tushunmayapman, — dedi professor yelkasipi qisib, kreslosini g'ildiratib stoldan uzoqlasharkan. — Qachon o'lishingizni qanday bilishi

mumkin o'sha odam? Buning ustiga, u vrach ham emas ekan!

— To'rtinchi palatada o'larmishman, — dedi bufetchi.

Shu gapdan keyin professor bu patsientning boshiga, ho'l shimiga tikilibroq qaradi-da: «Bir kami shu edi! Jinni-ku!» — deb ko'nglidan o'tkazdi va so'radi:

— Araq ichasizmi?

— Hech qachon og'zimga olmaganman, — deb javob qildi bufetchi. Yana bir daqiqadan keyin uni yechintirib, sovuq kleyonka yozilgan kushetkaga yotqizishdi, professor uning qornini ezg'ilay boshladi. Shuni aytish kerakki, bufetchining ruhi endi ancha yengillashgan edi. Chunki professor hozir, xususan bugungi kunda bufetchida hech qanday rakdan asar yo'qligini qat'iy ishonch bilan aytgan edi. Biroq gap shunday ekan... baski u qo'rqayotgan, qandaydir lo'ttibozi uni cho'chitib qo'ygan ekan, mayli, hamma analizlarni topshirsin... Professor bir iimalarni tirillatib yozarkan, ayni paytda, qayoqlarga borish, nimalar olib borishni tushuntirdi. Bundan tashqari, u bufetchiga asabingiz butunlay ishdan chiqqan deb tushuntirib, nevropatolog professor Burega ham xat yozib berdi.

— Qancha to'lashim kerak, professor? — deb muloyim va titroq ovoz bilan so'radi bufetchi qo'ynidan do'mpaygan hamyonini chiqararkan.

— Berganingiz, — cho'rt kesib, quruqqina dedi professor.

Bufetchi o'ttiz so'm chiqarib stolga qo'ydi, so'ng qo'lini xuddi mushuk panjasi singari o'ynatib bir nechta jarangdor tangani o'sha chervonlar ustiga ustma-ust taxlab qo'ydi.

— Ie, bu nima? — dedi Kuzmin mo'ylovini burab.

— Qo'limni qaytarmang, grajdanin professor, — deb pichirladi bufetchi, — yolboraman — rakning oldini oling.

— Hoziroq qaytib oling oltiningizni, — dedi professor o'z irodasi kuchidan faxrlanib, — undan ko'ra asabingizni davolatsangiz bo'lardi. Ertagayoq siydik topshiring analizga, choyni ko'p ichmang, ovqatni mutlaqo tuzsiz yeng.

— Hatto sho'rvaniyammi? — deb so'radi bufetchi.

— Hamma ovqatingiz tuzsiz bo'lsin, — deb buyurdi Kuzmin.

— Ehh!.. — dedi ma'yus xo'rsinib bufetchi professorga mehr bilan tikilarkan, so'ng oltinlarni kissasiga soldi-da, eshik tomon tisarila boshladi.

O'sha oqshom professorga kelgan bemorlar kamchilik edi, endi qosh qoraya boshlaganda oxirgi patsient ham jo'nab ketdi. Professor xalatini yecha turib, bufetchi uch chervon qoldirib ketgan yerga ko'z tashladi, ammo u yerda hech qanaqa chervon yo'q, balki «Abrau-Dyurso»¹⁹ shishasiga yopishtiriladigan uchta etiketka yotardi.

— Jin ursin, bu qanaqa maynavozchilik! — deb to'ng'illadi Kuzmin xalatining etagini polda sudrab borib, qog'ozlarni ushlab ko'rarkan, — u nafaqat jinni, yana qallob ham ekan-ku! Lekin tushuna olmayapman, nimaga keluvdi o'zi u mening huzurimga? Nahotki siydik analizi uchun qog'oz yozdirib

¹⁹ «Abrau-Dyurso» - shampan vinosiga o'xshash ichimlik.

olgani bo'lsa? O! Palto o'g'irlagani kelgan! — Shundan keyin u xalatining bir yengini yechganча dahlizga otildi, — Kseniya Nikitishna! — deb chinqirdi u ostonada turib, — qarang-chi, paltolar joyidamikin?

Hamma palto joyida ekan. Lekin professor axiyri yo'l-yo'lakay xalatni yechib stol oldiga yaqinlashdi-yu, birdan stol sathidan ko'zini uzolmay, xuddi parket polga ildiz otganday tosh qotib turib qoldi. Haligina etiketkalar yotgan yerda sut quyilgan likopcha, likopcha yonida sho'rpeşona bir qora mushukcha g'aribona miyovlab turardi.

— Bu qanaqa bema'nigarchilik yana?! Axir bu... — professor gardanining muz bo'lib qotib qolganini his qildi.

Uning zaif va ayanchli chinqirig'ini eshitib yugurib kelgan Kseniya Nikitishna, mushuk bolani birona patsient tashlab ketgan bo'lishi kerak, professorlarnikida bunaqa hollar bo'lib turadi, deb bir zumda uni tinchitdi.

— Muhtojlikda yashashsa kerak, — deb izohlardi Kseniya Nikitishna, — bizda esa, har nechuk, albatta...

Keyin, qaysi patsient tashlab ketdiykin, deb o'ylay boshlashdi. O'ylab-o'ylab oshqozon yarasi bilan kelgan kampirida to'xtashdi.

— Albatta, o'sha, — derdi Kseniya Nikitishna, — u bunday o'ylagan bo'lishi kerak: men-ku baribir o'laman, jonivor mushukchaga uvol bo'ladi.

— Kechirasiz! — deb chinqirib yubordi Kuzmin, — sut-chi?! Sutniyam o'sha kampir olib kelganmi? Likopchaga nima deysiz?

— Sutni u shishachada olib kelgan-da, shu yerda likopchaga quygan, — deb izohladi Kseniya Nikitishna.

— Nima bo'lganda ham, olib chiqib keting mushukcha bilan likopchani, — dedi Kuzmin va o'zi Kseniya Nikitishnani to'eshikkacha kuzatib qo'ydi... U orqasiga qaytganida vaziyat yana o'zgargan edi.

Professor xalatini ilarkan, qulog'iga hovlidan kimningdir xoxolab kulgani eshitildi, u derazadan qarab, dong qotib qoldi. Bir xonim ko'ylakchan holda hovlini kesib ro'paradagi kichik uyga chopib o'tayotgan edi. Professor hatto u ayolning ismi-sharifini ham bilardi, — Mariya Aleksandrovna. Xoxolab kulayotgan esa bir bola edi.

— Nima bo'ldi o'zi? — dedi Kuzmin nafrat bilan. Shu mahal devor orqasida, qizining xonasida patefonda «Alliluyya» fokstroti chalina boshladi, ayni shu fokstrot chalinayotgan paytda professorning orqasida chumchuq chirqillagani eshitildi. U orqasiga o'girilib, o'z stoli ustida kattakon bir chumchuqning dik-dik sakrab yurganini ko'rdi.

«Hm... og'ir bo'lishim kerak... — deb o'yladi professor, — men derazadan nari ketganimda uchib kirgan bu chumchuq. Hammasi joyida», — deb ta'kidladi u o'ziga o'zi, garchi hech narsaning, asosan, manavi chumchuq tufayli, mutlaqo joyida emasligini his qilayotgan bo'lsa ham. Professor chumchuqqa tikilib qararkan, uning oddiy chumchuqlardan emasligini darrov fahmladi. Bu yaramas chap panjasiga oqsoqlanar, mazax qilib oyog'ini sudrab bosar, xullasi kalom — patefonda chalinayotgan fokstrotga xuddi peshtaxta oldida gandraklab turgan mastga o'xshab raqs tushardi. U har xil beadablik qilar, professor tomonga sullohona baqrayib qarardi. Kuzmin qo'lini telefonga uzatdi, u o'z kursdoshi Burega qo'ng'iroq qilib, oltmish yoshga kirgan odamning ko'ziga bu qabildagi chumchuq ko'rinsa, boz ustiga, birdan boshi aylana boshlasa — bu nimadan darak? — deb so'ramoqchi edi.

Bu asnoda chumchuq sovg'a qilingan siyohdonga qo'nib, uni axlati bilan bulg'adi (gapim chin), keyin uchib havoda bir oz muallaq turdi-da, o'qdek uchib borib, universitetni 94-yilda bitirgan barcha talabalar suratini qoplagan oynani go'yo po'latdek tumshug'i bilan cho'qib, chil-chil sindirdi, shundan keyin derazadan «pir» etib uchib chiqib ketdi. Professor do'sti Burega qo'ng'iroq qilish o'rniga, zuluklar byurosining telefon nomerini terdi va o'zining professor Kuzmii ekanligini aytib, darhol uning uyiga zuluk yuborishlarini iltimos qildi.

Professor trubkani ilib, yana o‘z stoli tomonga o‘girildi, o‘girildiyu chinqirib yubordi. Stol ortida boshiga hamshiralalar durrasini o‘ragan va «Zuluklar» deb yozilgan sumka ushlagan bir ayol o‘tirardi. Professor uning og‘ziga tikilib dod solib yubordi. Chunki u og‘zi qiyshiq, qulog‘igacha yetgan, boz ustiga erkakcha og‘iz bo‘lib, unda bittagina so‘yloq tish bor edi. Hamshiraning ko‘zlari nursiz edi.

— Pullarni men yig‘ib olaman, — dedi hamshira do‘rillagan erkakcha ovoz bilan, — bekorga sochilib yotadimi. — U qushnikiga o‘xshagan panjasi bilan etiketkalarini sidirib olarkan; ayni paytda havoda erib, ko‘zdan yo‘qola boshladi.

Oradan ikki soat o‘tdi. Professor o‘z yotoqxonasida karavotda o‘tirarkan, ikki chakkasida, quloqlari orqasida va bo‘ynida zuluklar osilib yotardi. Kuzminning oyoq tomonida qavima shoyi ko‘rpa ustida oppoq mo‘ylovli professor Bure Kuzminga hamdardlik bilan tikilib o‘tirarkan, o‘zi ko‘zingga shunday ko‘ringan, hech ishonma, deb tasalli berardi do‘stiga. Tashqarida esa, endi qorong‘i tushgan edi.

Shu kecha Moskvada yana qanday g‘aroyibotlar ro‘y bergan — biz bilmaymiz, surishtirib ham o‘tirmaymiz, albatta, buning ustiga, ushbu haqqoniy qissamizning ikkinchi qismiga o‘tadigan payt ham yetib keldi. Men bilan yuring, kitobxon!

IKKINCHI QISM

O'n to'qqizinchi bob

MARGARITA

Men bilan yuring, kitobxon! Dunyoda chinakam, sadoqatli, boqiy muhabbat yo'q, deb kim aytdi sizga? Shunday degan yolg'onchining qabohatkash tili kesilsin!

Siz faqat men bilan yuring, kitobxon, men ko'rsataman sizga o'shanday pok muhabbatni!

Yo'q! Usta kasalxonada Ivanushkaga achchiq qayg'u bilan, u meni unutib yuborgan, deb aytganida yanglishgan edi. Bunday bo'lishi aslo mumkin emas edi. U ayol ustani unutmagan edi, albatta.

Keling, birinchi navbatda, ustaning Ivanushkadan yashirgan sirini oshkor qilaylik. O'shal mahbubaning ismi-sharifi Margarita Nikolaevna bo'lib, ustaning bu ayol to'g'risida sho'rpehona shoirga aytgan hamma gaplari to'g'ri edi. Ha, u o'z mahbubasini to'g'ri tasvirlagan edi. U juda go'zal va aqlli ayol edi. Bu gapimizga ilova qilib yana shuni qat'iy ishonch bilan aytishimiz mumkinki, ko'pchilik ayollar hayotda Margarita Nikolaevna bilan o'rin almashish uchun hech nimalarini ayamagan bo'lar edilar. O'ttiz yoshli befarzand Margarita juda yirik bir mutaxassisning, mutaxassis bo'lganda ham davlat ahamiyatiga molik muhim kashfiyot egasining xotini edi. Eri yosh, chiroyli, oqko'ngil, halol yigit bo'lib, Margaritani sidqidildan sevar edi. Margarita Nikolaevna eri bilan ikkovi Arbat yaqinidagi tor ko'chalardan birida bog' ichida joylashgan chiroyli imoratning yuqori qavatini butunicha egallashgan edi. G'oyat xushmanzara joy! O'shal boqqa borishni ixtiyor qilgan har bir odam gapimning to'g'riligiga ishonch hosil qilishi mumkin. Xohlovchi bo'lsa, menga murojaat qilsin, unga adresni aytib, yo'lni ham ko'rsataman — u imorat haliyam bor.

Margarita Nikolaevna hech qachon puldan siqilmagan. U ko'ngli tusagan hamma narsani sotib olishi mumkin edi. Erining tanishlari orasida ajoyib kishilar ham uchrardi. Margarita Nikolaevna hech qachon primusga yaqinlashmagan Margarita Nikolaevna umumiy kvartirada yashash mashaqqatlaridan mutlaqo bexabar. Qisqasi... u baxtiyormidi? Bir lahza ham! U o'n to'qqiz yoshida erga tegib shu uyda yashay boshlagandan beri baxt nimaligini bilmasdi. O xudolar, xudolar! Nima kerak edi o'zi bu ayolga! Ko'zlarida hamisha mavhum bir o't chaqnaq turuvchi bu ayolga nima kerak edi? O'shanda bahorda mimoza guli taqib olgan bir ko'zi xiyolgina g'ilay bu alvastiga nima kerak edi o'zi? Bilmayman. Menga ma'lum emas. Chamasi u rost gapirgan edi, ya'ni unga gotika uslubida²⁰ qurilgan imorat ham, alohida bog' ham, pul ham emas, yolg'iz usta kerak edi. Margarita rost gapirgan edi, u ustani sevar edi. Hattoki men — rostgo'y qissanavis, garchi begona odam bo'lsam ham, Margaritaning ertasi kuni ustanikiga kelib, uning uyda yo'qligidan qanday iztirob chekkanini o'ylasam, yuraklarim ezilib ketadi (yaxshiyamki, baxtiga tunda eri qaytib kelmagan va Margarita u bilan gaplashishga ulgurmagan edi).

U usta to'g'risida biron darak eshitish uchun qo'lidan kelgan hamma harakatni qildi, lekin, turgan gapki, hech nima bila olmadi. Shundan keyin u o'z uyiga qaytib, yana avvalgidek kun kechira boshladi.

— Ha, ha, ha, o'xshash xato! — derdi Margarita qishda pechka oldida olovga tikilib o'tirarkan, — nega axir o'shanda, kechasi uni tashlab ketdim? Nega? Bu axir telbalik edi-ku! Men va'damga vafo qilib ertasi kuni bordim, lekin kechikkan edim. Ha, men ham xuddi baxtiqaro Leviy Matveyga o'xshab ancha kechikib bordim!

Bu bema'ni gap edi, albatta, negaki, aslini olganda, agar u o'sha kecha ustaning uyida qolganida ham hech qanday o'zgarish bo'lmasdi!

²⁰ Gotika uglubi — Yevropada o'rta asrlarda rivojlangan me'morchilik uslubi

Margarita uni qutqarib qola olarmidi? Qiziq deb aytishimiz mumkin, ammo biz mushkul ahvolga tushgan ayol oldida bunday qilmaymiz.

Margarita Nikolaevna butun qish shunday mashaqqatda yashab, axiyri bahorga chiqib oldi. Moskvada badkor sehrigar paydo bo'lib, har turli bema'ni gavg'olar ko'tarilgan kuni, ya'ni Berliozning pochchasi Kievga qaytarib yuborilgan, buxgalterni qamoqqa olishgan va yana ko'p tuturiqsiz mavhum voqealar sodir bo'lgan o'sha juma kuni choshgoh paytida Margarita imoratning minora ostiga, sirtga bo'rtib chiqqan qismiga joylashgan o'z yotoqxonasida uyqudan uyg'ondi.

Margarita ko'zini ochdi-yu, ammo bu safar doimiy odati bo'yicha yig'lamadi, chunki u nihoyat bugun bir kor-hol yuz berishini his qilib uyg'ongan edi. Endi u ana shu hissiyotini faromush qilib qo'ymaslik uchun uni papalab, ardoqlab kamol toptira boshladi.

— Men ishonaman! — deb pichirladi Margarita g'urur bilan, — ishonaman! Biron nima yuz beradi! Yuz bermasligi mumkin emas axir, negaki, sirasini olganda, qaysi gunohim uchun umrbod azob chekishim kerak? To'g'ri, men yolg'on gapirganimni, aldanchilik qilganimni, odamlardan yashirincha, xufiyona hayot ke-chirganimni bo'ynimga olaman, lekin shu qilmishim uchun bunchalik og'ir jazoga duchor bo'lishim mumkin emas-ku. Albatta biron nima sodir bo'ladi, chunki hech bir narsa mangu davom etmaydi, axir. Keyin, men bugun xosiyatli tush ko'rdim, bunga aminman.

Margarita Nikolaevna quyosh shu'lasidan lolarang bo'lgan darpardaga tikilib, uch tavaqali ko'zgu oldida shosha-pisha kiyinib, jingalak kalta sochini tararkan shunday pichirlardi.

Margarita bugun haqiqatan ham juda alomat tush ko'rgan edi. Gap shundaki, azobda o'tgan butun qish mobaynida u hech qachon ustani tushida ko'rmagan edi. Kechasiga usta uni tark etar, faqat kunduz kunlari Margarita uni o'ylab iztirob chekardi. Bugun esa kutilmaganda tushiga kirdi u.

Margarita tanimaydigan joymish — erta bahor, osmonni bulut burkab olganligidan bu joy shumshuk va noxush ko'rinarmish. Avzoi buzuq osmonda pag'a-pag'a bulutlar suzarmish va shu bulutlar ostida gala-gala qarg'alar tovushsiz uchib yurarmish. Allaqanday qing'ir ko'prikmishu uning ostidan bahorgi loyqa suv oqarmish. Shu yerda yarimyalang'och motamsaro, faqirona daraxtlar, yolg'iz sho'ppayib turgan tog'terak, undan narida — qandaydir ekinzor etagida bir yog'och uy — u oshxonami, hammommi, yo boshqa bir nimami noma'lum — daraxtlar orasidan ko'rinib turganmish. Chor atrof o'lik va shu qadar shumshukmishki, ko'prikcha yonidagi tog'terakka sirtmoq tashlab osilib o'lgisi kelarmish Margaritaning. Na «qilt» etgan shabada esar, na bulutlar joyidan siljir, na biron tirik jon bor emish bu yerda. Tirik odam uchun jahannamning o'zi emish!

Tasavvur qiling-a, shu mahal o'sha yog'och uyning eshigi ochilib, ostonada... usta paydo bo'lganmish. Uy ancha yiroqda bo'lsa ham, Margarita uni aniq ko'rib turganmish. Ust-boshi to'zib ketganidan, uning qanday libos ekanligini ham bilib bo'lasmish. Sochlari paxmaygan, soqolmo'ylovi o'sib ketganmish. Ko'zlari xasta va bezovtamish. U qo'li bilan imlab Margaritani chaqirarmish. Shunda Margarita jonsiz havoda nafasi og'ziga tiqilganicha, o'nqir-cho'nqir yerlardan uning istiqboli sari chopa boshlapti-yu, birdan uyg'onib ketipti.

«Bu tushimning ta'biri faqat ikki ma'nodan birini bildirishi mumkin, — deb mulohaza qila boshladi o'zicha Margarita Nikolaevna, — agar u o'lgan bo'lsayu meni imlab chaqirayotgan bo'lsa, demak u meni olib ketgani kelganu yaqinda o'laman. Shunday bo'lsa judayam soz bo'ladi, negaki azobdan qutulaman. Yo bo'lmasa, u tirik, agar shunday bo'lsa, unda u menga o'zini eslatmoqchi! Demak, u biz yana diydor ko'rishamiz, demoqchi. Ha, biz juda tez orada uchrashamiz».

Margarita o'z mulohazasidan hamon sarxush holda, hammasi ko'ngildagidek bo'lyapti, bunday qulay fursatdan albatta foydalanib qolish kerak, deb uqtirardi o'ziga-o'zi. Eri uch kunga komandirovkaga jo'nab ketgan edi. Shu uch kecha-kunduz mobaynida u o'zi xon, ko'lankasi maydon, nimani xohlasa, shuni o'ylashi, ko'ngli tusagan narsani orzu qilishi mumkin. Yuqori qavatdagi beshta xonaning hammasi, Moskvada o'n minglab kishilarning havasini keltiruvchi bu kvartira butunicha uning ixtiyorida edi.

Biroq o'zini uch kungacha erkin qush hisoblagan Margarita kelib-kelib bu muhtasham kvartiraning

eng xilvat bir go'shasini tanladi. U choy ichib bo'lib, derazasi yo'q qorong'i hujraga kirdi, bu yerda chama-donlar va har xil eski-tuskilar tiqib tashlangan ik-kita katta shkaf turardi. U cho'qqayib o'tirib, birin-chi shkafning pastki g'aladonini ochdi va u yerda yotgan shoyi qiyqimlari ostidan o'zi uchun hayotida birdan-bir bebaho hisoblangan narsani qo'liga oldi. Bu — jigar rang charm muqovali fotografiya albomi bo'lib, uning ichida ustaning surati, o'n ming so'm omo-nati bo'lgan omonat daftarchasi, xitoy qog'ozi orasiga bostirib qo'yilgan atirgul barglariyu mashinkada yozilgan va past tomoni kuygan bir toboqcha keladigan qo'lyozma bor edi.

Margarita Nikolaevna shu boyligi bilan yotoqxonasiga qaytib, suratini uch tavaqali ko'zgu oldiga qo'ydi va olov yalagan qo'lyozmani tizzasiga yoyib, boshi ham, oxiri ham yonib ketgan bu varaqlarni qayta-qayta o'qib bir soatcha o'tirdi: «...O'rtaer dengizi yokdan bostirib kelgan zulmat prokuratorga manfur bo'lgan shaharni burkab oldi. Jomeni dahshatli Antoniy minorasi bilan ulagan muallaq ko'priklar g'oyib bo'ldi, osmondan tushgan quyug siyo Hippodrom uzra qanot yozgan ma'budlarning haykallarini, Xasmoney qasrini va uning shinaklarini, bozorlarni, karvon-saroylarni, ko'chalarni, hovuzlarni qamrab oldi... Azim shahar — Yershalaim go'yo hech qachon dunyoda bo'lmaganday ko'zdan yo'qoldi...»

Margarita asarning davomini o'qishni istardi, lekin u yog'ida qing'ir-qiyshiq quyug hoshiyalardan bo'lak hech narsa yo'q edi.

Margarita Nikolaevna ko'z yoshlarini artib, qo'lyozmani qo'ydi, tirsaklarini ko'zgu ostidagi stolchaga tiragancha, uzoq vaqt ko'zini suratdan uzmay o'tirdi. Nihoyat, ko'z yoshlar tindi. Margarita o'z boyligini yana avaylab taxtladi, bir necha daqiqadan keyin albom yana o'sha joyiga, qiyqimlar ostiga ko'mildiyu qorong'i hujraning qulfi sharaqlab yopildi.

Margarita Nikolaevna sayrga o'tlanib, dahlizda palto kiyayotganida uy xodimasi go'zal Natasha, tushlikning quyug'iga nima pishiray, deb so'radi sohibasidan, menga baribir, degan javobni olgach, yana bir oz vaqtichog'lik qilgisi keldi shekilli, bekasi bilan chaqchaqlashish maqsadida olamjahon mish-mishlarni gapirib tashladi, shu jumladan dedi:

— Voy, kecha teatrda bir ko'zboyloqchi shunaqangi nayranglar ko'rsatibdiki, hammaning og'zi lang ochilib qolibdi, hammaga ikki shishadan chet el atiri, yana paypoq beripti, tekinga keyin sehrgarlik seansi tugagach, odamlar ko'chaga chiqishganda, bundoq qarashsa — hamma shir yalang'ochmish!

Margarita Nikolaevna kula-kula, shu dahlizda turgan ko'zgu stolchasiga o'tirib qoldi.

— Natasha! Qo'ying-e, — derdi u, — savodli, farosatli qiz bo'lsangiz-u, ko'cha-ko'yda odamlardan eshitgan qayoqdagi yolg'on-yashiq gaplarni takrorlasangiz-a!

Natasha cho'g'dek qizarib ketdi va jon-jahdi bilan e'tiroz bildira boshladi:

— Hech ham yolg'on emas, bugun Arbatdagi gastronomda o'z ko'zim bilan ko'rdim: oyog'iga tufli kiyib borgan bir ayol kassaga pul to'lab turganida, birdan tuflisi g'oyib bo'lib, paypokda qoldi. Ko'zlari baqraygan! Tovoni teshilgan. Keyin bilsak, o'sha tufli teatrda berilgan sehrlil tufli ekan.

— Paypoqchan ketaverdimi?

— Ketaverdi! — dedi Natasha, gaplariga bekasi ishonmayotganidan ko'proq qizarib. — Aytganday, Margarita Nikolaevna, kecha kechasi militsiya yuztacha odamni ushlab olib ketipti. O'sha sehrgarlik seansida bo'lgan ayollar Tver ko'chasidan bitta ichki ishtonda chopib ketishganmish.

— Albatta, buni sizga Darya gapirgan, — derdi Margarita Nikolaevna, — ko'pdan beri payqab yuribman. U yolg'onni suvday ichadi.

Bu alomat suhbat Natasha uchun kutilmagan sovg'a bilan yakunlandi. Margarita Nikolaevna yotoqxonasiga kirib, u yerdan bir juft paypoq bilan bir shisha atir ko'tarib chikdi. U Natashaga, men ham sizga fokus ko'rsatmoqchiman, deb aytib, unga paypoq bilan atirni sovg'a qildi va:

— Faqat bitta iltimosim shuki — ishqilib, Tver ko'chasida paypoqchan chopib yurmang, keyin, Daryaning gaplariga ham quloq solmang, — dedi.

Beka bilan uy xodimasi o'pishib xayrlashishdi.

Margarita Nikolaevna trolleybus o'rindig'ining qulay va yumshoq suyanchig'iga suyangancha Arbat bo'ylab, ketib borarkan, goh o'z xayollariga berilib ketar, goh o'zidan oldingi o'tirg'ichda pichirlashib o'tirgan ikki kishining gaplariga quloq solardi.

Ular, gapimizni hech kim eshitmayaptimikin, degandek onda-sonda atrofga qo'rqa-pisa nazar tashlar ekanlar, qandaydir tuturiqsiz narsa to'g'risida gapirishardi. Oyna oldida o'tirgan, cho'chqanikiga o'xshagan ko'zlari o'tkir, gungursday keladigan baq-baqaloq odam yonidagi jikkakina qo'shnisiga, tobut ustiga qora choyshab yozishga to'g'ri kelgani haqida gapirardi...

— Yo'g'e, ishonmayman, — deb pichirlardi jikkak odam hayratlanib, — aql bovar qilmaydi bunga... Xo'sh, Jeldibin nima chora ko'rdi?

Trolleybusning bir me'yordagi guvullashi fonida oyna oldidagi odamning ovozi eshitildi:

— Jinoiy qidiruv... g'alvaning o'zi... g'irt mistika!

Margarita Nikolaevna o'zi eshitgan bu uzuq-yuluq jumalarni bir-biriga ulab, shunday taxminiy ravonlik kasb etdi: bu ikki grajdanin bugun ertalab qaysiyam bir murdaning (uning kimligini tilga olishmasdi) kallasini tobutdan o'g'irlab ketishgani haqida pichirlashishardi! Anavi Jeddibin deganlari shuning uchun ham bezovta bo'layotgan ekan. Trolleybusda pichirlashib borayotgan bu ikki odam ham kallasi o'g'irlangan murdaga daxldor edilar.

— Kirib gul olishga ulgurarmikinmiz? — deb bezovta bo'la boshladi jikkak odam, — soat ikkida kuydirishadi dedingmi?

Nihoyat, tobutdan o'g'irlangan kalla haqidagi tuturiqsiz pichirlashlarni eshitish Margarita Nikolaevnaning joniga tegdi, u tushadigan bekatiga kelganini ko'rib xursand bo'lib ketdi.

Yana bir necha daqiqadan keyin u Kreml devori poyiga qo'yilgan skameykalardan biriga borib o'tirdi, bu skameykadan manej maydoni yaqqol ko'rinib turardi.

Margarita charaqlab turgan quyoshdan ko'zlarini suzib o'tirarkan, bugun kechasi ko'rgan tushini eslardi, so'ng u kun-bakun va soat-basoatiga bundan rosa bir yil burun xuddi mana shu skameykada usta bilan yonma-yon o'tirganini xotirlay boshladi. O'shanda ham, xuddi hozirgidek qora sumkachasi uning yonida, skameykada yotgan edi. Bugun uning yonida usta yo'q edi, biroq Margarita Nikolaevna u bilan xayolan suhbatlashardi: «Agar surgun qilingan bo'lsang, nega o'zing haqingda darak bermaysan? Axir boshqalar xabar qilishadi-ku. Yo mendan ko'ngling qolganmi? Yo'q, bunday bo'lishiga hech ishonmayman. Demak sen surgunda o'lgansan... Agar shu rost bo'lsa, o'tinaman, meni ozod et, erkin nafas olib yashashimga imkon ber». Shundan keyin, Margarita Nikolaevna o'ziga-o'zi ustaning tilidan javob qaytarardi. «Sen ozodsan... Nima, ushlab turibmanmi seni?» Keyin Margarita e'tiroz bildirardi unga: «Yo'q, bu javob emas! Yo'q, sen mening xotiramdan ket, shundagina men ozod bo'laman».

Margarita Nikolaevnaning oldidan odamlar o'tib turishardi. Bir erkak bu yaxshi kiyingan ayolga ko'z qirini tashladi-yu, uning go'zalligi va yolg'izligiga maftun bo'lib, tomoq qirib qo'ydi va Margarita Nikolaevna o'tirgan skameykaning bir chekkasiga omonatgina o'tirdi. So'ng o'zini tutib olib, luqma tashladi:

— Tabiiyki, bugun havo juda yaxshi.

Lekin Margarita unga shunday noxush qaradiki, u o'rnidan turib jo'nab qoldi.

«Mana senga misol, — derdi Margarita o'z qalbining sohibiga xayolan yuzlanib. — Rost-da, nega endi bu erkakni haydab yubordim» O'zim zerikib o'tirgan bo'lsam, anavi shilqim ham binoyiday ko'rinadi, agar «tabiiyki» degan ahmoqona so'zini istisno qilinsa. Nega endi men xuddi boyo'g'lidek devor tagida sho'ppayib o'tiribman? Nega endi hayotdan chetga chiqarib tashlanganman?»

U qattiq qayg'urib, boshini xam qiddi. Lekin shu payt boya ertalab sodir bo'lgan intizorlik va sarxushlik to'lqini uning ko'kragiga kelib urildi. «Ha, sodir bo'ladi!» To'lqin ikkinchi marta urildi, ana shunda Margarita, uning ovozi to'lqin ekanligini tushundi. Yaqinlashib kelayotgan do'mbira va ohangni sal buzib chalayotgan mis karnaylarning ovozi ko'cha shovqini orasidan tobora aniqroq eshitila boshladi.

Birinchi bo‘lib bog‘ panjarasi yonidan otda odimlab yurib borayotgan militsioner, undan keyin uchta piyoda odam ko‘rindi. Ulardan keyin kuzovida muzikachilar o‘tirgan yuk mashinasi sekin-sekin yurib o‘ta boshladi. Uning orqasidan yap-yangi ochiq dafn mashinasi kelardi, mashinaga qo‘yilgan tobutni gulcham-barlar ko‘mib yuborgan, tobut qo‘yilgan maydonchanning to‘rt burchagida to‘rtta odam — uch erkak va bir ayol turardi. Margarita ancha uzoqda bo‘lsa ham, dafn mashinasida turib, marhumni qabristonga kuzatib borayotgan bu odamlarning chehralarida alomat sarosima aks etayotganini ko‘rdi. Ayniqsa, bu hol dafn mashipasining orqa tomonida, chap burchakda turgan ayolning chehrasida yaqqol ko‘rinib turardi. Qandaydir antiqa bir sir bu ayolning shundoq ham lo‘ppi yonoqlarini ich tomondan turtib, yanada shishirib turgandek ko‘rinardi, uning moy bosgan ko‘zlarida dudmallik o‘ti chaqnardi. Go‘yo bu grajdanka ortiq toqat qila olmay hozir marhumga ko‘z qisadi-yu: «Bunaqa g‘aroyibotni ko‘rganmisiz hech? Jumboqning o‘zi!» — deb yuborgudek ko‘rinardi. Dafn mashinasi orqasidan sekin-sekin yurib kelayotgan taxminan uch yuztacha odamning chehralari ham shunaqa sarosimali edi.

Margarita bu marosimni o‘tirgan yerida kuzatar va «bums, bums, bums» deb bir taqlidda chalinayotgan turk do‘mbirasi sadosining uzoqlashgan sari so‘nib borayotganini his qilarkan, o‘ylardi: «Juda g‘alati dafn marosimi-ya... Yurakni ziq qilib yubordi do‘mbiraning bu «bums-bums»i! Oh, shaytonga jonimni sadaqa qilishdan ham qaytmasdim, uning tirik yo o‘likligini bilish uchun! Qiziq, bunday alomat kayfiyat bilan kimni dafn etishayotgan ekan-a?».

— Mixail Aleksandrovich Berliozni, — Margaritaning yonginasidan bir oz manqalangai erkak ovozi eshitildi, — MASSOLITning raisini, hayron bo‘lgan Margarita Nikolaevna o‘girilib, o‘z yonida skameykada o‘tirgan bir grajdaninni ko‘rdi, chamasi, Margarita dafn marosimiga mahliyo bo‘lib qolganida bu odam sekingina kelib o‘tirgan va Margaritaning xayoli qochib, bexosdan ovoz chiqarib bergan savolini eshitgan edi.

Bu payt marosim qatnashchilari yurishdan to‘xtay boshlashdi — svetofor yo‘lni to‘sgan bo‘lsa kerak.

— Ha, — deb davom etdi notanish odam, — ularning kayfiyatlari juda g‘aroyib. Marhumni qabristonga olib ketishyapti-yu, miyalari faqat bir narsa — o‘likning kallasi qayoqqa g‘oyib bo‘ldiykin, degan savol bilan band!

— Qanaqa kalla? — deb so‘radi Margarita to‘satdan paydo bo‘lgan bu qo‘shnisiga tikilib qararkan. U — sochi olov rang malla, so‘yloq tishli pak-pakana odam bo‘lib, egniga kraxmallangan ich ko‘ylak ustidan a‘lo sifat yo‘l-yo‘l kostyum, oyog‘iga loklangan tufli, boshiga kotelok-shlyapa kiygan, bo‘yniga guldor galstuk bog‘lagan edi. Bu grajdaninning eng alomat jihati shunda ediki, kostyumining soat cho‘ntagidan, hamma erkaklarda bo‘lganidek ro‘molcha ham emas, ruchka ham emas, tovuq suyagi chiqib turardi.

— Ha, men sizga aytsam, — deb bayon qildi malla, — bugun ertalab Griboedov zalida turgan tobutdan marhumning kallasini o‘g‘irlab ketishipti.

— Qanday qilib kallani o‘g‘irlash mumkin? — deb beixtiyor so‘radi Margarita, so‘rarkan, o‘zi trolleybusda eshitgan pichir-pichir gaplarni esladi.

— Kim biladi deysiz! — dedi betakalluflik bilan malla, — lekin mening fikrimcha, bu haqda Begemotdan so‘ralsa yomon bo‘lmasdi. Juda ustalik bilan o‘marib ketishipti o‘ziniyam. G‘irt mashmasha! Eng muhimi, kimgayam kerak ekan o‘sha kalla, hayronman!

Margarita Nikolaevna o‘zi bilan o‘zi nechog‘lik band bo‘lmasin, notanish odamning oldi-qochdi gaplari uni hayratga soldi.

— Kechirasiz! — dedi u birdan, — qaysi Berlioz u? Haligi, bugungi gazetalarda...

— Ha, o‘sha, o‘sha...

— Bundan chiqdi, tobut orqasidan adabiyot ahli borayotgan ekan-da? — deb so‘radi Margarita birdan tishlarini irshaytirib.

— Ha, bo‘lmasam-chi, o‘shalar!

— Siz ularni taniysizmi?

— Hammalarini, — deb javob qildi malla.

— Ayting-chi, — deb Margarita gap boshlagan edi, ovozi xirillab chiqdi, — ularning orasida tanqidchi Latunskiy yo‘qmi?

— Nega endi bo‘lmas ekan? — deb javob qildi malla, — ho‘v ana, to‘rtinchi qatorda, chekkada ketyapti.

— Anavi sariq sochmi? — so‘radi Margarita ko‘zlarini suzib tikilarkan.

— Kul rang soch... Qarang, ana, ko‘zini osmonga tikyapti.

— Paterga²¹ o‘xshaganmi?

— Ha, topdingiz!

Margarita Latunskiyga tikilib qoldi va boshqa hech gap so‘ramadi.

— Fahmimcha, siz, — dedi malla jilmayib. — Latunskiy yomon ko‘radiganga o‘xshaysiz.

— Men yana ba‘zi birovlar yomon ko‘raman, — dedi Margarita tishlarini gijir qilib, — lekin bularni gapirib o‘tirishning qizig‘i yo‘q.

Bu payt dafn marosimi joyidan qo‘zg‘aldi, piyodalar orqasidan aksariyati bo‘sh avtomobillar karvoni tizilib borardi.

— Ha, albatta, nimasiyam qiziq buning, Margarita Nikolaevna!

Ajablangan Margarita yalt etib qaradi:

— Siz meni taniysizmi?

Malla odam javob berish o‘rniga boshidan kotelok-shlyapasini oldi va shu shlyapa ushlagan qo‘lini yonga cho‘zib ta‘zim qildi.

«Basharasidan g‘irt qaroqchining o‘zi!» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi Margarita hamsuhbatining yuziga tikilib qararkan.

— Men sizni tanimayman, — dedi Margarita quruqqina qilib.

— Axir qayoqdan tanirdingiz meni! Darvoqe, meni ish bilan yuborishgan edi huzuringizga.

Margaritaning rangi quv o‘chib, orqaga tashlandi.

— Gapni to‘g‘ri shunday boshlash kerak edi, — dedi u, — allaqanday kesilgan kalla haqida valdirab o‘tirmasdan! Siz meni qamoqqa olmoqchimisiz?

— Aslo, — dedi malla, — qiziq ekansiz-u: faqat qamoqqa olish uchun suhbatlashadimi odam degan? Sizda ishim bor, xolos.

— Tavba, qanaqa ishingiz bo‘lishi mumkin menda? Malla atrofga bir qarab olib, sirli ohangda dedi:

— Sizni bugun kechqurun mehmondorchilikka taklif qilishyapti, shuni aytgani keldim.

— Nima deyapsiz o‘zi, kim ekan o‘sha mehmondo‘st?

— Juda mashhur bir ajnabiy, — dedi malla ma‘nodor qilib ko‘zlarini suzarkan.

Margarita judayam achchig‘lanib ketdi.

— Qo‘shmachilarning yangi toifasi — ko‘cha qo‘shmachisi paydo bo‘liptida endi, — dedi u ketmoqchi bo‘lib o‘rnidan turarkan.

— E, o‘rgildim bergan topshiriqlaridan! — dedi malla xafa bo‘lib va uzoqlab ketayotgan Margarita orqasidan to‘ng‘illadi: — Esi past xotin!

— Ablah! — deb javob qaytardi Margarita orqasiga o‘girilib va xuddi shu mahal mallaning ovozini eshitdi.

— O‘rta yer dengizi yoqdan bostirib kelgan zulmat prokurator yoqtirmaydigan shaharni burkab oldi. Jomeni Antoniy minorasi bilan ulagan muallaq ko‘priklar g‘oyib bo‘ldi. Azim shahar Yershalaim go‘yo hech qachon dunyoda bo‘lmaganday ko‘zdan yo‘qoddi... Siz ham daf bo‘ling o‘sha kuyuk daftaringizu qurigan atirgulingiz bilan birga! Shu skameykada sho‘ppayib o‘tirib, meni ozod et, erkin nafas olib, yashashimga imkon ber, xotiramdan faromush bo‘l, deb undan iltijo qilavering!

²¹ Pater – katolik dini ruhoniysi.

Rangi dokadek oqarib ketgan Margarita skameyka yoniga qaytib keldi. Malla unga ko‘zlarini suzib tikilib o‘tirardi.

— Hech narsaga tushunmayapman, — deb ohista gap boshladi Margarita Nikolaevna, — kuygan qo‘lyozmalar haqida-ku bir amallab bilib olishingiz mumkin... bir yo‘lini qilib uyimga kirgansizu ko‘rib qolgansiz... ehtimol, Natashani o‘zingizga og‘dirgandirsiz! Lekin dilimdagi fikrimni qanday bildingiz? — U qattiq iztirob chekayotganday aftini burishtirdi va ilova qildi: — Gapirsangizchi, kimsiz o‘zi? Qaysi tashkilotdانسiz?

— Mana senga diqqatvozlik, — deb to‘ng‘illadi malla va balandroq ovoz bilan gapira boshladi: — afv etasiz, men sizga hech qanday tashkilotdan emasman deb aytdim boya! Iltimos, o‘tiring.

Margarita itoat etdi, lekin o‘tirayotib, baribir yana savol berdi:

— Kimsiz?

— Ha, yaxshi, ismim Azazello, lekin bu ismdan, baribir, hech nima bila olmaysiz..

— Qo‘lyozma to‘g‘risida, keyin mening dilimdagi gaplar haqida qanday darak topganingizni aytib berolmaysizmi ?

— Aytmayman, — deb quruqqina javob qildi Azazello.

— Lekin uning to‘g‘risida biron nima bilsangiz kerak? — dedi Margarita yolvorgudek pichirlab.

— Hay, bilaman deylik.

— O‘tinaman, faqat ayting: u tirikmi? Qiynamang meni.

— Ha, tirik, tirik, — dedi Azazello istar-istamas.

— Yo xudo!

— Iltimos, hayajonlanmang, qichqirmang, — dedi o‘shshaygan Azazello.

— Kechiring, meni kechiring, — deb g‘o‘ldiradi Margarita endi itoatkorlik bilan, — ochig‘i, sizdan achchig‘landim. Axir, o‘zingiz o‘ylang. Notanish ayolni dabdurustdan ko‘chada mehmonga taklif qilish... Gapimga ishonang, men beparvo odamman, — Margarita ayanchli jilmayib qo‘ydi, — lekin hech qachon hech qanday xorijlik bilan uchrashmaganman, undaylar bilan uchrashishni ham hech xohlamayman... undap keyin, mening erim... Hamma balo shundaki, men o‘zim sevmagan odam bilan yashayman, lekin uning turmushini buzish, menimcha, insofsizlik bo‘ladi. Menga u hamisha faqat yaxshilik qilib kelyapti...

Azazello uning. poyma-poy gapini oshkora diqqinafaslik bilan tingladi va jahl bilan dedi:

— Bir zungina tilingizni tiying. Margarita itoatkorlik bilan jim bo‘ldi.

— Men sizni mutlaqo bexavotir ajnabiyning quzuriga taklif qilyapman... Keyin, bu tashrifingizni bironta ham jonzot sezmaydi. Bunga kafolat berishim mumkin.

— Nimaga kerak bo‘libman unga? — deb so‘radi Margarita quvlik bilan.

— Buni borganingizda bilasiz.

— Tushunib turibman... Uning xohishini qondirishim kerak, — dedi Margarita o‘yga tolib.

Azazello kibr-havo bilan «hm» deb piching qildi-da, javob qaytardi:

— Sizni ishontirib aytamanki, jahondagi har bir ayol uchun bu eng yuksak orzu hisoblangan bo‘lardi, — u miyig‘ida kulib qo‘ydi, — lekin hafsalangizni pir qilaman, aytganingiz bo‘lmaydi.

— U qanaqa ajnabiy bo‘ldi?! — deb Margarita hayajonlanganidan shunday baralla gapirib yubordi-ki, skameyka yonidan o‘tib turgan odamlar u tomonga o‘g‘rilib qarashdi, — uning huzuriga borishdan menga nima manfaat?

Azazello uning qulog‘iga engashib, ma‘nodor pichirladi:

— Juda katta manfaat ko‘rasiz... Siz vaziyatdan foydalanib...

— Nima? — deb yubordi birdan Margarita ko‘zlarini katta-katta ochib, — agar gapingizga to‘g‘ri tushungan bo‘lsam, u yerda men ustaning daragini eshitaman, shunga shama qilyapsizmi?

Azazello indamay bosh irg‘atdi.

— Boraman! — jahl bilan dedi Margarita Azazelloning qo‘lidan mahkam ushlab olib, — qayoqqa desangiz boraman!

Azazello «uff» deb yengil nafas oldi-da, skamey-kaga suyandi va kinoyaomuz gapira boshladi:

— Ayol zotiga tushunish qiyin! — U qo‘llarini cho‘ntaklariga tiqib, oyoqlarini imkoni boricha nariroqqa uzatvordi, — nega endi kelib-kelib menga topshirishdi bu ishni? Begemot bajarsa-ku yaxshiroq bo‘lardi, chunki u yoqimtoy xilqat...

Margarita ayanchli tarzda miyig‘ida kulib dedi:

— Bunaqa jumboqlaringiz bilan meni laqillatishni, qiynashni bas qiling... Men shundoq ham sho‘rpeshona odamman, siz shundan foydalanyapsiz. Allaqanday g‘alvani orttirapman boshimga, lekin ont ichib aytamanki, faqat uni tilga olganingiz uchun borishga rozi bo‘lyapman! Boshim g‘ovlab ketdi bu dudmal gaplaringizdan...

— Faqat yig‘i bo‘lmasin, — dedi Azazello basharasini burishtirib, — siz ham mening ahvolimga tushuning-da. Chunonchi, administratorning tumshug‘iga tushirish, kimningdir pochchasini uydan quvib chiqarish, yo birontasini otib yaralash, yo bo‘lmasa, shularga o‘xshash bironta arziyas ishni bajarish mening asosiy kasbim, ammo maftun ayollar bilan suhbatlashish — salomatligingiz kerak. Bu qanaqasi, yarim soatdan beri sizga gap uqdirolmasam-a. Xo‘sh, borasizmi?

— Boraman, — dedi odmigina qilib Margarita Nikolaevna.

— Unday bo‘lsa, manavini oling, — deb Azazello cho‘ntagidan dumaloq oltin quticha chiqardi va uni Margaritaga uzatarkan, dedi: — Yashiring tezroq, odamlar qarayapti. Bu sizga asqotadi, Margarita Nikolaevna. Siz keyingi yarim yil ichida g‘am-hasratdan xiyla qarib qoldingiz. (Margarita cho‘g‘dek qizarib ketdi, lekin indamadi, Azazello gapida davom etdi).

Bugun kechqurun roppa-rosa soat to‘qqiz yarimda qip-yalang‘och bo‘lib shu malhamni yuzingizga va butun badaningizga surib chiqasiz. Keyin ko‘nglingiz xohlagan ishni qiling, faqat telefondan uzoqqa ketmang. Soat o‘nda sizga o‘zim qo‘ng‘iroq qilib, nima ish qilishingizni aytaman. Siz hech nimaning tashvishini qilmaysiz, sizni tayinlangan yerga eltib qo‘yishadi, hech qanday shikast ham yetkazishmaydi sizga. Tushundingizmi?

Margarita bir oz sukutga tolib, so‘ng javob qildi:

— Tushundim. Bu buyum sof oltindan ishlangan, zalvaridan ma‘lum. Ha, mayli, bilib turibman, menga pora berib allaqanday shubhali ishga tortmoqchisizlaru buning oqibatida men bir baloga giriftor bo‘lsam kerak.

— Axir bu qanaqasi, — chiyilladi fig‘oni chiqqudek bo‘ldi Azazello, — yanami?

— Yo‘q, sabr qiling!

— Qaytib bering malhamni.

Margarita qutichani qo‘lida mahkam siqib, davom etdi:

— Yo‘q, shoshmang... Ne ishga jur‘at qilganimni bilaman. Lekin men har qanday shartga ham o‘sha deb rozi bo‘lyapman, chunki mening dunyoda undan bo‘lak hech kimim yo‘q. Ammo sizga shuni aytib qo‘ymoqchimanki, agar meni nobud qiladigan bo‘lsangiz, uyatga qolasiz! Ha, o‘zingiz uyalib qolasiz! Muhabbat deb qurbon bo‘lyapman men! — shunday deb Margarita o‘z ko‘ksiga urib qo‘ydi va boshini ko‘tarib oftobga qaradi.

— Qaytib bering, — deb xirilladi Azazello xunob bo‘lib, — qaytib bering, jin ursin bunaqa topshiriqni! Begemotni yuborishsin-e.

— E, yo‘q! — derdi Margarita o‘tgan-ketganlarning diqqatini o‘ziga tortib. — Hammasiga roziman, badanimga malham surib mayna bo‘lishga ham, hatto jahannam qa‘riga borishga ham roziman. Malhamni bermayman!

— Voajab! — deb birdan baqirib yubordi Azazello va bog‘ panjarasi tomon baqrayib qaragancha, barmog‘i bilan qayoqqadir ishora qila boshladi.

Margarita Azazello ko‘rsatgan tomonga qarab, diqqatga loyiq hech narsa ko‘rmadi. Shunda u tuturiqsiz «Voajab!» so‘ziga izoh so‘ramoqchi bo‘lib, Azazelloga o‘girildi, lekin Margarita Nikolaevnaning sirli suhbatdoshi g‘oyib bo‘lgan edi. Shunda Margari-ta shosha-pisha qo‘lini sumkachasiga tiqib, boyagi o‘zi chirqillagancha solib qo‘ygan oltin qutichani topdi-yu, ko‘ngli joyiga

tushdi. So‘ng Margarita boshqa hech nimani o‘ylamay, Aleksandr bog‘idan shoshgancha chiqib ketdi.

Yigirmanchi bob

AZAZYeLLONING YoG‘UPASI

Oqshom. Beg‘ubor osmonga qalqqan to‘linoy zarang daraxti shoxlari orasidan mo‘ralardi. Jo‘ka va akas daraxtlari bog‘ sahnida g‘oyat murakkab naqshlar hosil qilgan. Binodan yarim doira shaklida bo‘rtib chiqqan sahnga joylashgan yotoqxonaning lang ochiq, ammo darparda bilan to‘silgan uch qavatli derazasi elektr shu‘lasi bilan charog‘on yoritilgan. Margarita Nikolaevnaning yotoqxonasi barcha chiroqlar yoqib qo‘yilgan bo‘lganidan xonadagi tartibsizliklar yaqqol ko‘zga tashlanib turar edi. Karavotga yozilgan adyolda ko‘ylak, paypoq, ichki libos yoyilib yotar, yechib tashlangan, ichki kiyimlar esa oyoqostida, shoshqaloqlik bilan bexosdan bosib majaqlangan bir quti papiros yonida g‘ijimlanib yotardi. Tufli tungi stolcha ustida kofesi ichib bo‘linmagan chashka va papiros qoldig‘i tutab turgan kuldon yonida turardi, stul suyanchig‘iga kechki qora ko‘ylak ilib qo‘yilgan. Xona atir hidiga to‘lgan, bundan tashqari, qayoqdandir qizdirilgan dazmol hidi ham kirib kelayotgan edi bu xonaga.

Yalang‘och Margarita Nikolaevna cho‘milganda kiyadigan xalatini yelkasiga tashlab, oyog‘iga baxmal teridan tikilgan qora tufli kiyib toshoyna qarshisida o‘tirardi. Uning qarshisida Azazellodan olgani quticha soatli oltin bilaguzuk yonida yotar, Margarita soat milidan ko‘zini uzmasdi. Ba‘zan unga soat buzilib qolgan-u, millari joyidan jilmayotganday tuyulardi. Lekin millar, garchi xuddi ilinib-ilinib qolayotgan-dek, juda imillab bo‘lsa ham yurib turgan edi, mana, nihoyat, soatning uzun mili to‘qqizdan yigirma to‘qqiz minut o‘tganini ko‘rsatdi. Margaritaning yuragi shu qadar qattiq tepa boshladiki, dastlabki paytda qutichani qo‘liga olishga ham majoli qolmadi.

Nihoyat u o‘zini tutib olib, axiri qutichani ochdi — unda sarg‘ishrang yog‘upa bor ekan. Undan balchiq hidi kelayotgandek tuyuldi. Margarita barmog‘ining uchi bilan yog‘upadan qittak olib, kaftiga surgan edi, balchiq hidi o‘rmon hidi bilan omixta bo‘lib dimog‘iga gupillab urildi, shundan so‘ng Margarita yog‘upani kafti bilan peshonasi va yonoqlariga sura boshladi. Yog‘upa osongina surilar va Margaritaning payqashicha, shu zahoti terisiga singib ketayotgan edi. Margarita yuziga yog‘upadan uch-to‘rt marta surgach, ko‘zguga qaradiyu birdan qo‘lidagi oltin qutichani tushirib yubordi. Quticha soatning shisha qopqog‘i ustiga tushib, uni xuddi o‘rgimchak uyasi shaklida darz qildi. Margarita ko‘zlarini chirt yumdi, keyin yana ko‘zguga tikildiyu birdan xandon tashlab kula boshladi.

Uning mo‘ychinakda terilib silliq qilingan ingichka qoshlari quyuyqlashgan va ikkita timqora yoy bo‘lib, ko‘m-ko‘k ko‘zlari ustiga yotgan edi. O‘tgan yili oktyabrda, ya‘ni usta g‘oyib bo‘lganida qansharida paydo bo‘lgan ingichkagina tik ajin tekislanib yo‘q bo‘ldi. Shuningdek, ikki chakkasida paydo bo‘lgan sarg‘ish dog‘ ham, ikki ko‘zining tashqi milklari oldida hosil bo‘la boshlagan ko‘z ilg‘amas ajinlar ham yo‘qoldi. Yonoqlari bir tekisda qizg‘ish rang kasb etdi, peshonasi oppoq va beg‘ubor bo‘ldi, sartaroshning mahorati bilan jingalak qilingan sochlari yoyilib ketdi.

O‘ttiz yoshli Margaritaning ro‘parasida endi, ko‘zguda timqora sochlari tug‘ma qo‘ng‘iroq bo‘lgan yigirma yoshlardagi juvon sadafdek oq tishlarini ko‘rsatib, qotib-qotib kulardi.

Margarita kula-kula charchagach, bir silkinib yelkasidan xalatni otib tashladi va nafis yog‘upaga besh panjasini botirib, uni butun badaniga qattiq-qattiq sura boshladi. Badani bir lahzada qizarib, qizib ketdi. Shunda Aleksandr bog‘idagi uchrashuvdan so‘ng ikki chakkasining, xuddi miyasiga igna qadab qo‘yilganday tinimsiz lo‘qillab og‘riyotgani birdan taqqa to‘xtab, oyoq-qo‘llarining mushaklari kuchga to‘ldi va Margarita o‘z jismining vaznsiz bo‘lganini sezdi.

U bir sakrab, gilam uzra havoda muallaq osilib qoldi, keyin ohista pastga tusha boshladi.

— O‘rgilay yog‘upadan! Qanday yaxshi-ya! — deb chinqirdi Margarita o‘zini kresloga «tappa» tashlarkan.

Yog'upa uning nainki tashqi qiyofasini o'zgartirdi. Endi uning butun vujudida, badanining har bir hujayrasida shodlik qulf urardiki, buni u butun a'zoi badanida xuddi uvishganda hosil bo'ladigan jimirlash kabi his qildi. Margarita o'zini hamma narsadan forig' bo'lganday erkin his qildi. Bundan tashqari, u ertalab ko'ngliga kelgan narsaning sodir bo'lganligini, endi u bu xonadonni va sobiq turmush tarzini butkul tark etajagini juda aniq tushundi. Lekin mana shu sobiq turmush tarzini tark etish oldidan, uni yuqoriga, samoga da'vat etmoqchi bo'lgan qandaydir yangi, g'ayrioddiy quvvatga itoat etish arafasida faqat bitta, eng oxirgi burchni bajarishi shartligi ko'ngliga keldi-yu, shu qip-yalang'och holicha havoga ucha-ucha erining kabinetiga otilib kirdi va chiroqni yoqib, yozuv stoli sari yugurdi. U bloknodan bir varaq yirtib olib, unga qalam bilan yirik-yirik qilib bexato yozdi:

«Meni kechir va tezroq unutib yuborishga harakat qil. Men seni mangu tark etmoqdaman. Qidirma meni, bundan foyda yo'q. Men boshimga tushgan g'am va musibatdan jodugarga aylandim. Men ketyapman. Alvido. Margarita».

So'ng u ruhi yengil tortib, yana yotoqxonaga uchib kirdi, uning orqasidan izma-iz olam-jahon buyumlarni ko'garib Natasha yugurib kirdi. Kirdi-yu, qo'lidagi buyumlar — ko'ylak ilingan yog'och kiyim osg'ichu g'ijim ro'mollar, qolipga tortilgan ko'k ipak tufliyu belbog' — hammasi yerga sochildi va hayron bo'lganidan og'zi lang ochilib qoldi.

— Qalay, chiroylimanmi? — deb hirqiroq ovoz bilan qichqirdi Margarita Nikolaevna.

— Voy, tavba-a! — deb pichirladi Natasha orqasiga tisarilib, — qanaqa qildingiz buni, Margarita Nikolaevna?

— Bu — yog'upa! Yog'upa, yog'upa, — dedi Margarita o'zini ko'zguga solib har tomonga aylanarkan, yaraqlab turgan oltin qutichaga ishora qildi.

Natasha ko'ylakning oyoq ostida g'ijimlanib yotganiga ham parvo qilmay, toshoyna oldiga yugurib borib, quticha tagida qolgan yog'upaga mahliyo bo'lib tikilib qoldi. Uning lablari qimirlab bir nimalarni pichirlardi. So'ng u Margaritaga o'girilib, benihoya izzat-ehtirom bilan dedi:

— Badanigingizni qarang! Bu qanaqasi? Badanigingizdan nur yog'ilyapti-ya, Margarita Nikolaevna. — Shundan keyin u birdan hushini yig'ib darrov yerda yotgan ko'ylakni oldi-da, uning changini qoqa boshladi.

— Tashlang uni! Tashlang! — deb chinqirdi Margarita. — Qurib ketsin hammasi, otib yuboring! Yo'q, yaxshisi, o'zingizga oling uni, mendan esdalik. Esdalik uchun oling deyapman. Shu xonada nima bo'lsa, hammasini olavering.

Hang-mang bo'lib qolgan Natasha xuddi telba odamdek anchagacha Margaritadan ko'z uzmay baqrayib qoddi, so'ng uning bo'yniga osilib, ustma-ust o'parkan:

— Siz atlassiz! Munavvarsiz! Atlasday tovlanyapsiz! Voy, qoshlaringizni qarang!

— Opketing hamma latta-puttalarimni, atirlarimniyam olib sandig'ingizga solib yashirib qo'ying, — derdi Margarita, — lekin qimmat buyumlarga tegmang, sizni o'g'ri deb ayblashlari mumkin.

Natasha qo'liga tushgan ko'yilagu tufli, paypog'u ichki kiyimlarni hammasini yig'ib bir bo'g'cha qildi-da, yotoqxonadan o'qday otilib chiqib ketdi.

Shu mahal tor ko'chaning narigi tomonidagi qaysiyam bir ochiq derazadan mohirona ijro etilgan vals sadosi gumburladi va ayni paytda bir mashinaning darvoza oldiga kelib to'xtagani eshitildi.

— Hozir Azazello qo'ng'iroq qiladi! — dedi Margarita tor ko'chada yangrayotgan valsga quloq solarkan, — u qo'ng'iroq qiladi! Ajnabiydan esa qo'rqmasligim kerak. Ha, endi tushundim, u bexatar odam!

Mashina g'uvillab darvozadan uzoqlasha boshladi. Ko'cha eshik «qars» etib yopiddi va hovlidagi yo'lkadan oyoq tovushi eshitildi.

«Bu Nikolay Ivanovich, oyoq olishidan bilaman, — deb o'yladi Margarita, — vidolashuv oldidan bironta juda alomat, kulgili ish qilishim kerak».

Margarita darpardani «shir» ettirib bir tomonga surdi-da, derazaga bir tizzasini quchoqlab yonlamasiga o'tirdi. Oy shu'lasini uning o'ng tomonini yoritdi. Margarita boshini ko'tarib oyga tikildi-

da, chehrasida shoirona o'ychanlik kashf etdi. Oyoq tovushlari yana bir-ikki marta eshitilib, keyin birdan jim bo'lib qoldi. Margarita yana bir oz oyga mahliyo bo'lib o'tirib, holatni bo'rttirish uchun xo'rsinib ham qo'ydi-da, bog' tomonga o'grilib, chindanam uying pastki qavatida yashovchi Nikolay Ivanovichni ko'rdi. Oy Nikolay Ivanovichni o'z nuriga g'arq qilgan edi. U skameykada o'tirar, ammo bexosdan o'tirib qolgani yaqqol ko'rinib turardi. Pensnesi bir tomonga og'ib ketipti, portfelini esa mahkam changallab olipti.

— A, salom, Nikolay Ivanovich, — ma'yus ovoz bilan dedi Margarita, — xayrli oqshom! Majlisdan kelyapsizmi?

Nikolay Ivanovich bu savolga churq etib ham javob qilmadi.

— Men bo'lsam, — deb davom etdi Margarita, gavdasini ko'proq tashqariga chiqarishga urinib, — o'zingiz ko'ryapsiz, yolg'izlikdan zerikib, nima qilarimni bilmay, oyga boqib, vals tinglab o'tiribman.

Margarita chap qo'lini ko'tarib chakkasiga tushgan soch tolasini to'g'riladi, so'ng achchig'lanib dedi:

— Bu hurmatsizlik, Nikolay Ivanovich! Har qalay, men ayol kishiman-ku! Siz bilan gaplashayotgan odamga javob bermaslik — bu odobdan emas!

Kul rang nimchasining hatto tugmachalarigacha oq-sariq, cho'qqi-soqolidagi har bitta tukkacha oy nurida yaqqol ko'rinib turgan Nikolay Ivanovich birdan xunuk tirjaydi, skameykadan turib, xijolatdan hushi og'ib qoldi shekilli boshidan shlyapasini olib salomlashish o'rniga, qo'lida portfel bilan qulochini kerdi va oyoq o'yiniga raqs tushmoqchi bo'lgandek, tizzalarini bukdi.

— Voy, muncha tund bo'lmasangiz, Nikolay Ivanovich, — davom etdi Margarita, — umuman, hammanglar jonimga shu qadar tegdinglarki, buni ta'riflashga tilim lol, shuning uchun sizlar bilan vidolashayotganimdan benihoya shodman! E, jin ursin hammanglarni!

Shu mahal Margaritaning orqasida — yotoqxonada telefon jiringladi. U derazadan sakrab tushib, Nikolay Ivanovichni ham unutib, trubkaga chang soldi.

— Azazello gapiryapti, — degan ovoz eshitildi trubkadan.

— Azizim Azazello! — dedi Margarita chinqirib.

— Vaqt bo'ldi! Uchib chiqavering, — dedi Azazello, Margaritaning samimiy, shodiyona kayfiyatidan mamnunligi uning ovozidan sezilib turardi. — Darvoza ustidan uchib o'tayotganingizda: «Ko'rinmayapman!» — deb qichqiring. Keyin ko'nikib olish uchun bir oz shahar ustida uchib yuring-da, so'ng janub tomon uchib, shahardan chiqib keting, to'g'ri daryo bo'yiga boring. Sizni u yerda kutishyapti!

Margarita trubkani ildi, shu payt qo'shni xonada qandaydir yog'och buyum eshikka «taq-taq» urila boshladi. Margarita borib eshikni lang ochgan edi, pol artadigan cho'tka raqs tushib kirib keldi. Uning cho'tka tomoni balandda bo'lib, dastasi bilan goh tepinar, goh o'yin tusharkan, nuqul deraza tomon otilardi. Margarita sevinganidan chinqirib, cho'tkaga minib oldi. Ana shundagina suvoriy ayol bu to's-to'polonda kiyinib olishni unutkanini esladi. U «ot»ni karavot oldiga uchirib borib, qo'lga birinchi bo'lib ilingan havo rang ko'ylakni oldi. Keyin uni xuddi bayroqdek hilpiratib, derazadan uchib chiqib ketdi. Vals sadosi endi bog' uzra balandroq yangray boshladi.

Margarita derazadan pastga uchib tushib, skameykada o'tirgan Nikolay Ivanovichni ko'rdi. U toshdek qotib qolgan va yuqori qavatdagi yop-yorug' xonadan kelayotgan shovqin va taraqqaturlarga quloq solib, esankirab qolgan edi.

— Yaxshi qoling, Nikolay Ivanovich! — deb qichqirdi Margarita uning qarshisida raqs tusharkan. U «voy» deb yuborib, skameyka ustida emaklarkan, portfelini yerga tushirib yubordi.

— Alvido! Men butkul uchib ketyapman, — dedi Margarita vals sadosini bosib ketgudek chinqirib. Shu payt u qo'lidagi ko'ylakning hech keragi yo'qligini anglab, xunuk xaxoladi-da, uni Nikolay Ivanovichning boshiga yopdi. Ko'zi hech nima ko'rmay qolgan Nikolay Ivanovich skameykadan g'ishtin yo'lkaga ag'anab tushdi.

Margarita o'zi uzoq muddat iztirob chekib yashagan uyga so'nggi marta nazar tashlapg uchun

orqasiga o'girildi, o'girildiyo chiroqlar shu'lasidan lov-lov porlab turgan derazada Natashaning hayratdan burishgan yuzini ko'rdi.

— Alvido, Natasha! — deb qichqirdi u va cho'tka boshini yuqori ko'tardi, — ko'rinmayapman, ko'rinmayapman, — deb yana qattiqroq qichqirdi, so'ng zarang daraxti novdalariga yuzini savalatib, uning shoxlari orasidan, keyin darvoza ustidan uchib o'tib, ko'chaga chikdi. Shunda jazava bilan chalingan vals sadosi uning orqasidan ergashdi.

Yigirma birinchi bob

PARVOZ

Men ko'rinmayapman, men erkin qushman! Men ko'rinmayapman, men erkin qushman! Margarita o'z ko'chasi uzra uchib borib, uni kesib o'tgan boshqa tor ko'chaga chikdi. U kerosin va hasharotlarga qarshi suyuq dori bilan savdo qiluvchi, yerga cho'kib qiyshayib qolgan neft do'koni joylashgan bu yamoq-yasqoq, qing'ir-qiyshiq uzun tor ko'chadan ham bir zumda uchib o'tdi va shundagina, garchi mutlaqo erkin va ko'rinmas bo'lsa ham, ehtiyot bo'lish kerakligini fahmladi. U hoziroq muyulishdagi qiyshaygan fonus ustuniga urilib halok bo'lishi mumkin edi, lekin cho'tkani vaqtida to'xtatib, bir o'limdan qoldi. Margarita cho'tkani mahkam changallab, ustunga chap berib o'tdi va endi elektr simlari, trotuar uzra ko'ndalang osilgan viveskalardan o'zini ehtiyot qilib, sekinroq ucha boshladi.

Uchinchi tor ko'cha to'g'ri Arbatga olib chiqar edi. Margarita ham cho'tkani boshqarishni endi puxta o'rganib olgan edi, cho'tka uning izmiga yurib, qo'l va oyog'ining xiyolgina harakatiga itoat etardi. Margaritaning o'zi ham shahar uzra uchayotganda ehtiyot bo'lish, ko'pam bevoshlik qilmaslik kerakligini tushungan edi. Bundan tashqari, boya ko'chaga uchib chiqqanidayoq odamlarga ko'rinmayotganini fahmlagan edi. Hech kim boshini ko'tarib osmonga qaramas, «voy, anavini qaranglar!» — deb qichqirmas, o'zini panaga olib qochmas, dod solmas, hushidan ketmas, telbayona xaxolamas edi.

Margarita taxminan ikkinchi qavat balandligida tovushsiz asta uchib borardi. Lekin shunda ham charog'on Arbat ko'chasiga chiqaverishda, xiyol yanglishib, qandaydir gardishsimon ko'cha belgisiga kifti bilan urilib ketdi. Bu hol Margaritaning achchig'ini chiqardi. U itoatkor cho'tkani taqqa to'xtatib, chetroqqa uchib bordi, so'ng birdan o'sha gardishga hamla qilib, cho'tkaning uchi bilan uning oynasini chil-chil sindirdi. Oyna siniqlari pastga to'kilib, odamlar o'zlarini chetga olishdi, qaerdadir hushtak churilladi, ammo Margarita bu nokerak ishni bajarib bo'lgach, qah-qah urib kuldi. «Arbatda juda ehtiyot bo'lish kerak ekan, — deb o'yladi u, — bu yerda hamma narsa shunaqayam ayqash-uyqash bo'lib ketibdiki, pand yeb qolishim hech gapmas». U simlar orasidan sho'ng'ib uchib o'tarkan, o'z poyi ostida, pastda trolleybus, avtobus va yengil mashinalarning tomlarini ko'rdi. Yo'lkalarda esa yuqoridan qaragan Margarita xuddi kepklar daryosi oqayotgandek tuyulardi. Bu daryolardan jilg'alar ajralib chiqib, tungi magazinlarning olovli og'ziga oqib kirardi. «Voy-bo', atala-ku! — deb o'yladi Margarita achchig'lanib, — qimir etishga imkoni yo'q-a». U Arbatni kesib o'tib, to'rtinchi qavat balandligiga ko'tarildi va muyulishdagi teatrning mash'aladek porlab turgan trubalari yonidan o'tib, ikki tomonida baland-baland imoratlar qad ko'targan juda tor bir ko'chaga uchib kirdi. Bu yerdagi uylarning hamma derazalari lang ochiq bo'lib, ularning hammasida radiodan muzika eshitilardi. Margaritaning sinchkovligi tutib, shu derazalardan biriga mo'raladi. Oshxonaga ko'zi tushdi. Plita ustida ikkita primus vag'illab yonar, qo'liga qoshiq ushlagan ikki ayol shang'illab janjallashardi.

— Hojatxonaga kirib chiqqandan keyin chiroqni o'chirish kerak. Men sizga aytsam, Pelageya Petrovna, — dedi bug' chiqib turgan kastyul yonida turgan ayol, — bo'lmasam, ariza berib, sizni ko'chirtirib yuboramiz!

— O'zingizam qolishmaysiz, — deb javob qildi ikkinchi ayol.

— Ikkovingiz ham bir-biringizdan qolishmaysiz, — dedi Margarita jarangdor ovoz bilan, deraza

orqali oshxonaga uchib kirarkan. Janjallashayotgan ikki ayol tovush kelgan tomonga o'g'irilishdi-yu, qo'llarida yuviqsiz qoshiq bilan serrayib qolishdi. Margarita ohista qo'l cho'zib, ikkala primusning qulog'ini burab, o'tini o'chirdi. Ayollar «voy» deb yuborib, og'izlari ochilganicha angrayib qolishdi. Lekin endi oshxona Margaritaning joniga tekkan edi, shu bois u yana tor ko'chaga uchib chiqib ketdi.

Ko'cha boshidagi (chamasi endigina qurilib bitgan) sakkiz qavatli muhtasham bino Margaritaning diqqatini tortdi. U pastlab borib yerga qo'ndi va imoratning old tomoni qora marmar bilan qoplanganini, uning oynavand keng eshigi ichkarisida oltin hoshiyali furajka kiygan, tugmalari yaltiroq darbon turganini, eshik tepasiga esa oltin harflar bilan: «Dramadab Uyi», deb yozilganini ko'rdi.

Margarita, bu «Dramadab» degani nima ekan, deb o'ylab, ko'zlarini suzgancha yozuvga tikilib qoldi. So'ng cho'tkani qo'ltig'iga qistirib, eshikni ochib ichkari kirarkan, bu raftori bilan darbonning og'zini ochirib qo'ydi, ichkarida ko'zi lift yonida devorga osilgan kattakon qora taxtaga tushdi. Bu taxtaga kvartiralarining nomerlari va ularda yashovchilarning familiyalari oq harflar bilan yozilgan edi. Bu ro'yxatning eng tepkasiga yozilgan: «Dramaturg va adabiyotchilar Uyi» degan yozuvni ko'rgan Margarita bo'g'iq ovoz bilan vahshiyona qiyqirib yubordi. U havoga ko'tarilib, ro'yxatdagi familiyalarni diqqat bilan o'qiy boshladi: Xustov, Dvubratskiy, Kvant, Beskudnikov, Latunskiy...

— Latunskiy! — deb chinqirib yubordi Margarita. — Latunskiy! Ie, bu o'sha-ku! Ustani nobud qilgan shu edi-ku.

Eshik oldida turgan darbon taajjubdan bir sakrab tushib, ko'zlarini baqraytirganicha qora taxtaga tikilib qoldi, u kutilmagan mo'jizani: qanday qilib odamlar ro'yxati dabdurustdan chiyillab gapirganini tushunolmay garang edi. Margarita esa bu payt zinadan yuqoriga g'izillab chiqib borarkan, zavq-shavq bilan takrorlardi:

— Latunskiy — sakson to'rt! Latunskiy — sakson to'rt... Mana, chapda — 82, o'ngda — 83, yana bir qavat balandda, chapda — 84. Shu yerda u. Mana yozuv — «O. La-tunskiy».

Margarita cho'tkadan tushdi, uning qizib ketgan tovonlari muzdak tosh-taxta terilgan maydonchaga tegib huzur qildi. U bir marta, keyin yana bir marta qo'ng'iroq qildi. Ammo hech kim eshikni ochmadi. Margarita qo'ng'iroq tugmasini yanayam qattiqroq bosgan edi, kvartirani boshga ko'tarib jiringlagan qo'ng'iroq ovozini o'zi ham eshitdi. Ha, MASSOLIT raisining tramvay tagida qolib o'lgani va motam majlisining aynan shu bugun oqshomga belgilangani uchun sakkizinchi qavatdagi 84-kvartiraning egasi to'la-o'lguncha marhum Berliozdan minnatdor bo'lishi kerak. Tanqidchi Latunskiyning omadi bor ekan. Shu omad uni mazkur juma kuni jodugarga aylangan Margarita bilan uchrashishdan qutqarib qoldi!

Eshikni hech kim ochmadi. Shunda Margarita, yo'l-yo'lakay qavatlarni sanab o'qdek pastga tushdida, ko'chaga yugurib chiqdi va tepaga qarab qavatlarni sanarkan, Latunskiyning derazalarini taxminlab topdi. Binoning burchagida sakkizinchi qavatdagi beshta qorong'i deraza, shubhasiz, o'shaning kvartirasi edi. Margarita shu taxmini bilan havoga ko'tarildi va bir necha soniyadan keyin ochiq derazadan qorong'i xonaga kirdi, bu yerda o'yning ingichkagina kumush yog'dusi tushib turardi. Margarita shu yog'du yo'lakdan chopib borib, vklyuchatelni paypaslab topdi. Yana bir daqiqadan keyin butun kvartira yoritilgan edi. Cho'tka bir burchakda turardi. Margarita uyda hech kim yo'qligiga ishonch hosil qilgach, zinaga chiqadigan eshikni ochib, undagi yozuvni tekshirdi. Yozuv o'sha edi, demak, Margarita o'zi ko'zlagan kvartiraga kirgan edi.

Ha, aytishlaricha, tanqidchi Latunskiy hanuzgacha bu mudhish oqshomni eslasa rangi quv o'chib ketarmish, hanuzgacha Berliozning nomini izzat-ikrom bilan eslarmish. Agar u uyda bo'lganida, bu oqshomning qanday mash'um va razil jinoyat bilan yakunlanishi mutlaqo mavhum bo'lib qoldi. Margarita oshxonadan salmoqli bolg'acha ko'tarib chiqqan edi.

Yalang'och va ko'rinmas jodugar o'ziga taskin, tasalli berishga urinardi, qo'llari betoqat titrardi. U yaxshilab mo'ljalga olib turib, royal klavishlariga bolg'a urdi, royalning ayanchli nolasi butun kvartirani bosib ketdi. Uning klavishlari o'prilib, sirlari ko'chib, har tomonga sachray boshladi. Royal guldurar, ingrar, xirillar, jaranglardi. Uning sirlangan qopqog'i xuddi to'pponcha otilgandek «qars»

etib yorildi. Margarita og‘ir hansirab, royalning torlarini bolg‘acha bilan qayirar, uzar edi. Nihoyat, u juda charchab, bir oz nafasini rostlab olish uchun o‘zini kresloga otdi.

Vannaxonada ham, oshxonada ham suv mudhishona sharillab oqar edi. «Suv toshib polga tusha boshladi chog‘i» deb ko‘nglidan o‘tkazdi Margarita, so‘ng ovoz chiqarib ilova qildi:

— Lekin ko‘pam o‘tiraverish kerakmas.

Suv oshxonadan yo‘lakka oqib chiqa boshlagan edi. Margarita yalangoyoq shalop-shalop suv kechib, oshxonadan tanqidchining kabinetiga chelaklarda suv olib kirdi va uni yozuv stolining g‘aladonlariga quydi. Keyin shu kabinetda turgan shkafning eshigini oolg‘acha bilan urib buzdi-da, yotoqxonaga otildi. U yerda kattakon ko‘zgu o‘rnatilgan shkafni buzib, tanqidchining osig‘liq turgan kostyumini oldi va olib borib vannadagi suvga bo‘ktirdi. Kabinetdan olib olgan siyohdonni yotoqxonaga olib kirib, siyohni ikki kishilik karavotdagi momiq o‘rin-ko‘rpa ustiga to‘kdi. Garchi Margarita o‘zining bu vayrongarlik faoliyatidan benihoyat huzur qilayotgan bo‘lsa ham ayni paytda bu faoliyatning samarasi unga hamon zig‘irdakkina bo‘lib tuyulardi. Shuning uchun endi u ko‘zi tushgan qamma narsani chilparchin qila boshladi. U fikus o‘rnatilgan gultuvakni sindirdi. Bu ishini chala qoldirib, yotoqxonaga kirdi va oshxonadan olib olgan kattakon pichoq bilan choyshabni tildi, fotosurat urnatilgan oynavandli chorcho‘plarni urib sindirdi. U charchashni bilmas, ayni chog‘da butun badanidan duv-duv ter oqardi.

Bu payt Latunskiy kvartirasi ostidagi 82-kvartirada dramaturg Kvantning uy xodimasi oshxonada choy ichib o‘girarkan, yuqori qavatdan eshitilayotgan gapir-tupur yugurishlar, allanimalarning taraqlagani, chil-chil singanini eshitib hayron bo‘lib qoldi. U boshini ko‘tarib, shiftga qaradi, qaradiyu shiftning birdan qandaydir o‘limtik rangda ko‘kara boshlaganini ko‘rdi. Bu dog‘ xodimaning ko‘zi oldida tez kattalasha boshladi va birdan tomchilar paydo bo‘ldi. Xodima bu hodisaga ikki daqiqacha tikilib o‘tirdi, nihoyat, shiftdan haqiqiy yomg‘ir yog‘a boshladi. Shundagina u gapchib turib ketib, suv tushayotgan yerga, polga tog‘ora qo‘ydi, ammo bu zig‘ircha ham yordam bermadi, chunki shiftdagi ho‘l dog‘ tobora kengayib, endi yomg‘ir gaz ilitasiga ham, idish-tovoqlar uyulgan stol ustiga ham oqa boshlagan edi. Shunda Kvantning uy xodimasi chinqirib yuborib, zina boshiga otilib chiqdi, Latunskiyning kvartirasidagi qo‘ng‘iroq to‘xtovsiz jiringlay boshladi.

— Mana, qo‘ng‘iroq boshlandi, endi ketsayam bo‘ladi, — dedi Margarita. U cho‘tkaga minarkan, eshik girqishidan kelayotgan ayol kishining ovozig a quloq soldi:

— Ochinglar! Ochinglar! Dusya, och eshikni! Sizlarnikidan oqyaptimi suv? Biznikini suv bosdi.

Margarita bir metrcha yuqoriga ko‘tarilib, bolg‘acha bilan qandilga bir urgan edi, ikkita lampochka portlab, shokilalar har tomon sochilib ketdi. Eshik tirqishidan eshitilayotgan chinqiriq tindi, zinadan chopib gushayotgan oyoq tovushlari eshitildi. Margarita derazadan uchib chiqib, uning oynasiga tashqari tomondan bolg‘acha bilan sekingina urdi. Oyna «chirs» etib sindiyu bo‘laklari uy sirtini qoplagan marmar plitalarga urila-urila pastga sochilib tusha boshladi. Margarita ikkinchi deraza oldiga uchib o‘tdi. Bu payt juda pastda, yo‘lkada odamlar zir yugura boshlashdi, uy oldida turgan ikki mashinadan biri motorini gurillatib jo‘nab qoldi. Margarita Latunskiyning derazalarini «saranjom» qilib bo‘lib, qo‘shni kvartiraning derazalari oldiga suzib bordi. Oynalarning chil-chil sinishi tobora jadallashdi, taraqlagan, jaranglagan ovozlar butun ko‘chani bosib ketdi. Uyning birinchi yo‘lagidan darbon yugurib chiqib tepaga qaradi, qanday chora ko‘rishga darrov aqli yetmadi shekilli, bir oz taraddudlanib qoldi, so‘ng og‘ziga hushtak olib jon-jaxdi bilan churillata boshladi. Margarita shu hushtak sadosi ostida sakkizinchi qavatdagi oxirgi deraza oynasini maroq bilan sindirdi-da, yettinchi qavatga tushib, bu qavatning ham oynalarini bir chekkadan sindira ketdi.

Bugun uyni vahima bosdi. Oynasi hali sinmagan derazalar lang ochilib, ularda odamlarning boshlari ko‘rinar va shu zahoti yana g‘oyib bo‘lardi, ochiq derazalar esa, aksincha, yopilardi. Ko‘chaning narigi yuzidagi uylarning yorug‘ derazalarida, Dramadab binosining derazalari nega o‘zidan-o‘zi sinayotganini bilishga urinib bezovta bo‘layotgan odamlarning qora ko‘lankalari ko‘rinardi.

Tor ko'chadan Dramadab uyi tomon xalq chopib kelardi, uy ichida esa gangib qolgan odamlar zina va yo'lkalarda sababsiz, maqsadsiz zir yugurishardi. Kvantning uy xodimasi zinadan chopib tushayotgan odamlarga, uyimizni suv bosdi, deb baqirardi, bir lahzadan keyin unga, Kvantning tagida, 80-kvartirada turuvchi Xustovning uy xodimasi jo'r bo'ldi. Chunki Xustovlarning oshxonasi bilan hojatxonasi shiftidan ham sharillab chakka o'ta boshlagan edi. Nihoyat, Kvantlar oshxonasida shiftning suvog'i palaxsa bo'lib ko'chib tushib, stolga uyilgan yuviqsiz idishlarning hammasini chil-chil sindirdi, shundan keyin suvoq orasiga katak-katak qilib terilgan, jiqqa ho'l taxta toqilar orasidan suv seldek sharillab oqa boshladi. Endi birinchi pod'ezd zinasidan odamlarning dod-faryodi eshitildi. Margarita to'rtinchi qavatdagi so'nggi ikki deraza oldidan uchib o'ta turib, ichkariga qaradi va shoshapisha protivogaz kiyayotgan bir odamni ko'rdi. Margarita deraza oynasini urib sindirib, u odamni qo'rqitib yubordi, u xonadan qochib chiqib ketdi.

Shu chog' kutilmaganda shafqatsiz vayrongarlik taqqa to'xtadi. Margarita uchinchi qavatga suzib tushib, nafis qora parda tutilgan eng chekka derazadan ichkariga mo'raladi. Xonani qalpoqcha kiydirilgap bitta chiroq g'ira-shira yoritib turardi. Ikki yoniga to'r tutilgan kichkina bir karavotchada to'rt yoshlar cha-masidagi bola shovqinga quloq solib qo'rqib o'tirardi. Xonada kattalardan hech kim yo'q edi. Chamasi, hamma tashqariga yugurib chiqib ketgan bo'lsa kerak.

— Oyna sindirishyapti! — dedi bola va: — Oyi! — deb chaqirdi.

Hech kim javob bermadi, shunda u:

— Oyi, qo'rqaman, — dedi.

Margarita pardani chetga surib derazadan uchib kirdi.

— Qo'rqaman, — deb takrorladi bola va dag'-dag' titray boshladi.

— Qo'rqma, hech qo'rqma, oblakay, — dedi Margarita shamol tegib xirillab qolgan ovozini mayinroq qilishga urinib. — Oyna sindirgan sho'x bolalar edi.

— Rogatka otishdimi? — deb so'radi bola qaltirashdan to'xtab.

— Ha, roгатka otishdi, roгатka, — deb tasdiqladi Margarita, — sen yotib uxla!

— Sitnik otgan, — dedi bola, — o'shanda roгатka bor.

— Ha, to'g'ri, o'sha otdi!

Bola quvlik bilan bir chetga qaradi-da, so'radi:

— Siz qaerdasiz, xola?

— Men yo'qman, — deb javob qildi Margarita. — Tushingga kiryapman.

— O'zimam shunaqa deb o'ylovdim, — dedi bola.

— Sen yuzingni kaftingga qo'yib yot, — deb buyurdi Margarita, — men sening tushingga kiraman.

— Ha, mayli, tushimga kira qoling, — deb rozi bo'ldi bola va shu zahoti yuzini kaftiga qo'yib yotdi.

— Senga ertak aytib beraman, — dedi Margarita va qaynoq qo'lini bolaning sochi olingan boshiga qo'ydi, — bor ekan, yo'q ekan, dunyoda bir xola bor ekan. U befarzand, yana, umuman bebaxt ham ekan. Mana shu xola nuqul yig'layverib-yig'layverib, oxiri badjahl jodugarga aylanipti... — Margarita jim bo'lib, qo'lini bolaning boshidan oldi — u uxlab qolgan edi.

Margarita bolg'achani astagina deraza tokchasiga qo'yib, o'zi tashqariga uchib chiqdi. Uy oddi to's-to'polon edi. Oyna siniqlariga ko'milib ketgan asfalt yo'lkada odamlar bir nimalarni baqirishib, zir yugurishardi. Ular orasida endi militsionerlar ham paydo bo'lgan edi. Birdan qo'ng'iroq bong chaldi va ustida narvoni bor o't o'chiruvchi qizil mashina Arbatdan tor ko'chaga burilib kirib keldi.

Bundan keyingi voqealar endi Margaritani qiziqtirmas edi. U bironta simga tegib ketmaslik uchun eng avval qay tomonga uchishini ko'zlab oldi-da, cho'tka dastasini mahkamroq siqqan edi, bir zumda bu mash'um uydanda ancha balandlab ketdi. Tor ko'cha uning poyida bir tomonga og'ib, keyin butkul pastlikka tushib ketdi. Endi shu bitta ko'cha o'rnida Margaritaning oyog'i ostida g'ij-g'ij tomlar paydo bo'ldi — ularni har yer-har yeridan charog'on yo'llar chor burchak qilib kesib o'tgan edi. Bularning bari to'satdan bir tomonga suzib ketdi, chiroqlar zanjiri surkalib, bir-biriga qorishib ketdi.

Margarita yana bir siltanib oddinga otilgan edi, boyagi tomlar yer qa'riga kirib, ko'zdan g'oyib bo'ldilar, endi ularning o'rnida pastda elektr chiroqlaridan vujudga kelgan miltillovchi ko'l paydo bo'ldi va bu ko'l birdan yoni bilan tikka turdi, so'ng Margaritaning tepasiga chiqib oldi, oy esa uning oyog'i ostida porlay boshladi. Margarita o'zining chalqancha uchayotganini angladi va yana asl holatiga tushib, o'grilib qaragan edi, chiroqlar ko'lining ham endi g'oyib bo'lganini, orqada ufqda faqat pushti rang shafaqqina qolganini ko'rdi. Bir lahzadan so'ng bu shafaq ham yo'qoldi, shunda Margarita o'zidan balandda, chap tomonida suzayotgan oydan bo'lak hamrohi yo'qligini ko'rdi. Uning sochlari allaqachon hurpaygan, oy esa badanini «uv» tortib o'z nuriga cho'miltirardi. Margarita pastda ikki qator bo'lib tizilgan siyrak chiroqlarning ikkita o'tli chiziqqa aylangani va zum o'tmay orqada qolib ko'zdan g'oyib bo'lganini ko'rib, o'zining hayratona tez uchib ketayotganini fahmladi-yu, ammo hech nafasi qaytmaganidan hayron bo'ldi.

Oradan yana bir necha soniya o'tishi bilan juda uzoqda, pastda, yer sathida elektr shu'lalaridan vujudga kelgan yangi ko'l porladi, lekin u shu lahzadayoq chirpirak bo'lib aylanib, yer qa'rida ko'zdan g'oyib bo'ldi. Yana bir necha soniya o'tishi bilan — yana boyagi manzara takrorlandi.

— Shaharlar! Shaharlar! — deb chinqirib yubordi Margarita.

Shundan keyin ham u o'z oyog'i ostida ochiq qora g'ilofda yotgan qandaydir shamshirlarning ikki-uch marta g'ira-shira tovlanganini va ularning daryo ekanligini fahmladi.

Parvozdagi ayol boshini yuqoriga, chap tomonga o'girib, oyni nihoyatda shiddat bilan orqaga, Moskva tomon suzayotganini va ayni paytda, ajabtovur qilt etmay turganini ko'rdiki, bu oy yuzidagi o'tkir tumshug'i tark etilgan shahar yoqqa qaragan ajdar yo bukri toychoqni eslatuvchi mavhum qora dog' ko'zga yaqqol tashlanib turardi.

Shu mahal Margarita, nazarimda, cho'tkani bekorga bunchalik shitob bilan uchiryapman, bunaqa tezlikda tevarak-atrofnı tuzukroq kuzata olmayman ham, parvozdani lazzatlana olmayman ham, deb ko'nglidan o'tkazdi...

Margarita cho'tkaning bosh tomonini oldinga itargan edi, uning dastasi — dumi yuqori ko'tarildi, shunda u uchishni sekinlatib, yer sari pastlay boshladi. Mana shu, xuddi samoviy chanada uchganday pastga sirpanib tushish unga eng zo'r huzur bag'ishladi. Yer Margarita sari ko'tarilib kelarkan, uning shu paytgacha mavhum bo'lgan qop-qora sathidagi sirli jihatlari ochilib, jamiki jozibalari oydin tunda yaqqol ko'zga tashlana boshladi. Yer Margaritaga yaqinlashib kelar va uning dimog'iga endigina yashil libos kiya boshlagan o'rmonlar hidi ufurayotgan edi. Margarita shudringli o'tloqni burkagan tuman ustidan, so'ng bir ko'l uzra suzib o'tdi. Margaritaning oyog'i ostida qurbaqalar baralla qurillashar, qaerdadir, juda olisda poezd negadir yurakni hayajonga solib pishillab borardi. Margarita ko'p o'tmay o'sha poezdni ham ko'rdi.

U havoga uchqunlar sachratib, xuddi pilla qurti kabi imillab ketib borardi. Margarita undan o'zib ketib yana bir ko'l ustidan uchib o'tdi (bu ko'l sathida yana bitta oy porlab turardi), yana ham pastlab, azim qarag'aylarning uchlariga oyoqlari tegay-tegay deb ucha boshladi.

Shu payt orqadan havoni tarillatib yirtayotganday mudhish shovqin eshitiddi, bu shovqin Margaritaga tobora yaqinlab kela boshladi. Xuddi uchib kelayotgan zambarak o'qini eslatuvchi bu shovqinga ayol kishining ancha chaqirimga eshitiluvchi qahqahasi asta-sekin omixta bo'la boshladi. Shunda Margarita orqasiga o'grilib, mavhum bir qora qorishmani ko'rdi. Bu qorishma ancha yaqinlashib kelganida uning bir nimaga minib olgan odam ekanligi ayon bo'ldi. Yana bir ozdan keyin u odamning kimligi ham ma'lum bo'ldi. Bu — Natasha edi. U Margaritaga yetib olib, tezlikni kamaytirdi.

Sochlari shamolda to'zib ketgan qip-yalang'och Natasha bir semiz to'ng'izga miiib olgan edi, to'ng'iz oldingi tuyoqlariga portfel ushlab olgan, orqa tuyoqlari bilan jon holatda tinmay tepinardi. Uning ko'zidan tushib, ipiga ilinib qolgan pensnesi ahyon-ahyonda oy shu'lasida yaraqlab qo'yar, shlyapasi esa hadeb ko'ziga tushib ketaverardi. Margarita to'ng'izga tikilibroq qarab, uni tanidi, bu — Nikolay Ivanovich edi. Ana shunda Margaritaning qahqahasi o'rmon uzra yangrab, Natashaning

xandasiga qorishib ketdi.

— Natashka! — deb chinqirdi Margarita, — yog‘upa surdingmi sen ham?

— Aylanib ketay sizdan! — deb javob qildi Natasha o‘z hayqirig‘i bilan mudroqdagi qarag‘ayzorni uyg‘otib, — o mening frantsuz qirolicham, men manavining ham kal boshiga surgan edim yog‘upadan!

— Malikam! — deb bo‘kirdi to‘ng‘iz yig‘loqi ovoz bilan ustiga mingan suvori ayolni shataloq otib uchirib borarkan.

— Tasadduq! Margarita Nikolaevna! — deb chinqirardi Natasha o‘z bekasi bilan yonma-yon uchib borarkan, — rost, yog‘upangizni oldim. Axir bizam odammiz — yashashni, uchishni xohlaymiz! Meni kechiring, malikam, endi men qaytmayman, o‘lsam ham qaytmayman! Voy, qanday yaxshi-ya, Margarita Nikolaevna! Menga uylanmoqchi, — dedi Natasha xijil bo‘lib xishillab borayotgan to‘ng‘izning gardaniga barmog‘i bilan niqtab, — uylanmoqchi! Meni nima deb chaqirding, a? — deb chinqirdi u to‘ng‘izning qulog‘iga ? engashib.

— Ma‘buda, — deb xurilladi to‘ng‘iz, — men bunday tez ucha olmayman! Muhim qog‘ozlar sochilib ketishi mumkin. Natalya Prokofevna, men norozilik bildiraman.

— E, jin ursin seni, qog‘oz-pog‘ozlaring bilan birga! — deb chiyilladi Natasha gustohona xaxolab.

— Sekinroq, Natalya Prokofevna! Axir birov eshitib qolishi mumkin-ku! — deb baqirdi to‘ng‘iz yolvorib.

Natasha Margarita bilan yonma-yon uchib borarkan, bekasi uchib ketganidan keyin uning uyida nimalar bo‘lganini kula-kula gapirib berdi.

Natasha, sovg‘a qilingan buyumlarning birontasiga ham boshqa qo‘l urmay, darhol kiyimlarini yechib taxlabdiyu, yog‘upaga otilypti, so‘ng uni apil-tapil badaniga sura boshlapti. Qarasa, bekasida yuz bergan o‘zgarish unda ham sodir bo‘lypti. Natasha suyunganidan xandon tashlab kulib, o‘zining ko‘zguda aks etgan mo‘‘jizakor go‘zalligidan sarmast bo‘lib turganida, eshik ochilib, ostonada Nikolay Ivanovich paydo bo‘lypti. U Margarita Nikolaevnaning ko‘ylagini va o‘zining shlyapasi bilan portfelini qo‘lida ushlagancha qattiq hayajonlanib turganmish. Uning ko‘zi Natashaga tushiypti esi og‘ib qolypti. So‘ng bir oz hushini yig‘ib olib, cho‘g‘dek qizargancha, g‘o‘ldirapti:

— Shu ko‘ylakni yerdan ko‘tarib, shaxsan olib chiqishni o‘z burchim deb bildim.

— Boya nima deb aytding, yaramas, a? — deb chiyillar va xandon tashlab kulardi Natasha. — Nimalar deding, nima deb yo‘ldan urding meni! Jaraq-jaraq pul va‘da qilding. Klavdiya Petrovna bilmaydi, deb aytding. Nima, yo gapim yolg‘onmi? — deb chinqirardi Natasha to‘ng‘izga, u esa xijil bo‘lib, tumshug‘ini chetga burardi.

Natashaning sho‘xligi tutib ketib, bexosdan Nikolay Ivanovichga ham yog‘upa suripti, suriptiyu ajablangandan dong qotib qolypti. Pastki qavatda ishovchi bu muhtaram zotning yuzi burishib, cho‘chqa tumshug‘iga aylanipti, qo‘l va oyoqlaridan tuyoqlar o‘sib chiqipti. Shunda Nikolay Ivanovich ko‘zguta qarapti-yu jon achchig‘ida alam bilan chinqirib yuboripti, ammo fursat o‘tgan edi. Yana bir necha soniyadan keyin u boshiga tushgan musibatdan yum-yum yig‘lagancha, ustiga Natashani mindiribdi-yu, Moskvadan allaqaysi tomonga shamoldek uchib ketipti.

— Meni avvalgi asl qiyofamga qaytarishingizni talab qilaman! — dedi u hirqiroq ovoz bilan yo g‘azablanib, yo yolborib, so‘ng xurxurlay boshladi, — men g‘ayriqonuniy yig‘inda ishtirok etishni istamayman! Margarita Nikolaevna, siz uy xodimangizni tartibga chaqirishingiz kerak.

— E, ha, darrov senga men uy xodimasi bo‘lib qoldimmi? Uy xodimasi degin? — deb chiyillardi Natasha to‘ng‘izning qulog‘idan chimchilab-chimchilab olarkan, — boya ma‘buda deb atovdingmi? Otinni nima devding?

— Venera! — dedi yig‘lamsirab to‘ng‘iz, u toshlar orasidan jildirab oqayotgan jilg‘a uzra ucharkan, tuyoqlari bilan yong‘oq butasini shitirlatib o‘tdi.

— Venera! Venera! — deb mag‘rurona chinqirdi Natasha bir qo‘lini beliga qo‘yib, ikkinchi qo‘lini oy tomon cho‘zganicha, — Margarita! Qirolicham! Iltimos qilib ko‘ring, meni shu alvastiligimcha qoldirishsin. Aytganingiz — amri vojib, siz axir hokimasiz!

Shunda Margarita:

— Yaxshi, so‘z beraman! — deb javob qildi.

— Rahmat! — deb chinqirdi Natasha va birdan shiddatli va allaqanday mahzun ohangda baqirdi: — Hey! Hey! Tezroq! Tezroq! Qani bir shataloq ot-chi! — U to‘ng‘izning jon holatda yelib-yugurish oqibatida ich-ichiga botib ketgan biqiniga tovonlari bilan niqtagan edi, to‘ng‘iz yana havoni chok qilib yashinday olg‘a otildiki, bir lahza o‘tar-o‘tmas Natasha olisda qora bir nuqta bo‘lib ko‘rindi, keyin esa mutlaqo ko‘zdan g‘oyib bo‘lib, sharpasi ham o‘chdi.

Margarita huvillagan, notanish joylarda, tepaliklar uzra boyagi-boyagicha asta-sekin uchib borardi: bu tepaliklarda o‘sgan siyrak azim qarag‘aylar orasida u yer-bu yerda xarsangtoshlar yotardi. Margarita uchib borarkan, hozir Moskvadan juda ham olislab ketgan bo‘lsam kerak, deb o‘ylardi. U mingan cho‘tka endi qarag‘aylar ustidan emas, balki bir tomoni oy shu‘lasidan kumush rangda tovlanayotgan daraxtlar orasidan uchib borardi. Uning yengil soyasi yerda, o‘zidan ancha oldinda o‘rmlab borardi — endi oy Margaritaning yelkasiga yog‘du sochardi.

U suv yaqinligini sezdi, demak manzil shu o‘rtada. Margarita qarag‘aylar orasidan uchib chiqib, bo‘rjar labiga ohista uchib keldi. Jarning oy shu‘lasi tushmagan tubida daryo oqardi. Bu tikka jar etagida tuman butalar shoxiga ilinib turar, daryoning narigi sohili esa yassi va past edi. U yerda bir to‘p bo‘lib o‘sgan allaqanday sershox daraxtlar ostida yonayotgan gulxandan uchqunlar chatnar va qandaydir sharpalarning izg‘ib yurgani ko‘rinardi. Margaritaning qulog‘iga o‘sha yoqdan g‘ashga teguvchi allaqanday sho‘x muzika eshitilganday bo‘ldi. Undan narida — to ko‘z yetgungacha oyning kumush shu‘lasiga g‘arq bo‘lgan tekis dashtda na biron kulba, na qilt etgan jonzod ko‘rinardi.

Margarita jar yoqasidan pastga sakrab, zum o‘tmay o‘zini daryo bo‘yida ko‘rdi. Samoviy parvozdan so‘ng uning cho‘milgisi keldi. U cho‘tkani bir chetga otib yuborib, yugurib kelib suvga sho‘ng‘idi. Uning qushday yengil jismi mavjlarga misoli kamon o‘qiday botib, olamjahon suv ustunini deyarli oyga qadar sachratdi. Suv xuddi hammomdagidek iliq ekan, Margarita suv qa‘ridan ko‘tarilib, daryoda hech zog‘ yo‘qligidan foydalanib, rosa miriqib suzdi...

Margarita oxiri sohilga chiqdi. Uning badani cho‘milish oqibatida qizib ketgan edi. Endi u hech qanday charchoq sezmay, jiqqa ho‘l maysa ustida shodlikdan o‘yin tusha boshladi...

Keyin u qattiq hushtak chalgan edi, oldiga cho‘gkasi uchib keldi, u cho‘tkaga minib olib, daryo ustidan narigi sohilga uchib o‘tdi. Bo‘r tog‘ining soyasi bu yerga yetmagan, shu bois butun sohil oy yog‘dusiga g‘arq bo‘lib yetardi.

Margaritaning oyog‘i shudring ingan o‘tloqqa tegishi bilan sambittollar ostida chalinayotgan muzika balandroq yangradi va gulxan uchqunlari shoda-shoda bo‘lib yanada sho‘xroq chatnadi. Navdalariga nafis va momiq kuchalalar osilgan sambittollar ostida ikki qator tizilishib o‘giringan lunjdor baqalar xuddi rezinkadan yasalganday, goh shishib, goh puchayib, yog‘och surnaylarda sho‘x bir marshni chalardilar. Bu mashshoqlar qarshisida tol navdalariga osilgan yaltiroq cho‘kaklar notalarni yoritar, baqalarning basharalarida gulxanning sarosimali shu‘lasi o‘ynardi.

Marsh Margarita sha‘niga chalinayotgan edi. U nihoyatda zo‘r tantana bilan kutib olindi. Daryo sathida davra qurib o‘ynayotgan tiaffof badan suv parilari o‘yinni to‘xtatib, suv o‘tlarini silkiib Margaritapi qutlay boshladilar, shunda huvillagan nimyashil sohilda ularning ingrovchi saslari yangrab, aks-sadosi juda olislarga zshitildi. Yalang‘och alvastilar sambittol orqasidan yugurib chiqib, bir qatorga tizilishdi va saroy xonimlariga xos tavoze bilan tiz bukib ta‘zim qila boshlashdi. Bitta takatuyoq jonzod yelib kelib, Margaritaning qo‘lidan o‘pdi, darhol yerga shohi poyonoz yozib, qirolicham cho‘milib yengil tortdilarmi, deb so‘radi va yonboshlab hordiq chiqarishni taklif qildi unga.

Margarita ham taklifni qabul etdi. Shunda takatuyoq unga bir qadah shampän vinosi tutdi. Margarita vinoni ichib yuborgan edi, darhol ko‘ngli gulday yashnab ketdi. U Natashani surishtirgan edi, uning cho‘milib bo‘lib, o‘z to‘ng‘iziga mingancha yana Moskvaga uchib ketganini aytishdi: u tezroq borib, Margaritaning kelayotgani haqida darak berishi va uning uchun libos hozirlashda ko‘maklagaishi lozim ekan.

Margarita ham sambittollar tagida uzoq o'tirmadi... Hamma safarga shaylana boshladi. Suv parilari oy nurida o'z raqslarini nihoyasiga yetkazdilar va asta ko'zdan g'oyib bo'ldilar. Takatuyoq maxluq Margaritadan, daryo bo'yiga nimada keldingiz, deb tavoze bilan so'radi. Uning cho'tka minib kelganini eshitib:

— O, axir bu noqulay-ku, — dedi bir lahzada ikkita shox butog'idan alomat telefon yasadi-da, kimdandir shu onning o'zida mashina yuborishni talab qildi, talab ham bir daqiqa ichida bajarildi. Orolga usti ochiq och mallarang mashina uchib tushdi, lekin rulda rasmana shofyor emas, balki kleyonka furajka, qo'llariga og'zi keng qo'lqop kiygan tumshug'i uzun qop-qora qarg'a o'tirardi. Orol huvillay boshladi. Uchib ketgan alvastilar porlagan oy shu'lasida erib yo'q bo'lishdi. Gulxan o'chib, qo'r ustini kul bosa boshladi.

Takatuyoq Margaritaning mashinaga chiqishiga ko'maklashdi, u keng orqa o'rindiqqa cho'kdi. Mashina g'uvillab bir sakradi-yu, balandga, deyarli oygacha ko'tarildi, orol ham, daryo ham g'oyib bo'ldi, Margarita Moskva tomon g'izillab uchib ketdi.

Yigirma ikkinchi bob

ShAMLAR YoRUG'IDA

Osmonu falakda uchib borayotgan mashinaning bir tekisda guvillashi Margaritani allalar, oy shu'lasida esa orombaxsh harorati bilan uni isitardi. U ko'zini yumib, yuzini shamolga tutdi va hozirgina o'zi tark etgan notanish daryo sohili haqida hasrat bilan o'ylay boshladi, negaki, u yerni endi hech qachon ko'rmasligini ko'ngli seza boshlagan edi. Bugun kechqurun sodir bo'lgan barcha sehru mo'jizalardan so'ng Margarita kimning huzuriga mehmonga ketayotganini fahmlay boshlagan edi, biroq bu hol uni cho'chitmasdi. O'sha yerda o'z baxtiga qayta musharraf bo'lish umidi uni dovyurak qilgan edi. Lekin uning baxt to'g'risida uzoq vaqt xayol surishiga imkon bo'lmadi. Margarita bir oz muhlatdan so'ng ko'zini ochib, qarg'aning mohir haydovchi bo'lganidanmi, yo mashinaning nihoyatda uchqurligidanmi, har qalay pastda endi zulmatga burkangan urmonni emas, hammayog'i milt-milt chiroq bo'lgan Moskvani ko'rdi. Qora qush — shofyor parvoz paytida mashinaning oddingi o'ng g'ildiragini burab bo'shatib oldi, keyin uni Dorogomilovo rayonida, qandaydir juda xilvat bir qabristonga qo'ndirdi. So'ng u churq etmay o'tirgan Margaritani cho'tkasi bilan birga bir qabr toshi yonida yerga tushirib, mashinani qabriston etagidagi jarga itarib yubordi. Mashina tubsiz jarg a gumburlab tushib, tilka-tilka bo'lib ketdi. Qarg'a esa Margaritaga ehtirom bilan chest berib, g'ildirakka mindi-da, uchib ketdi.

Shu zahoti bir qabr toshi orqasidan qora plashli sharpa chiqib keldi. Uning so'yoq tishi oy nurida yalt etib ketdi-yu, Margarita darrov Azazelloni tanidi. U Margaritaga imo qilib cho'tkaga minishni taklif qildi, o'zi uzun qilichga mindi, shu zahoti ikkovlari osmonga o'qday uchishdi-yu bir necha soniyadan so'ng Sadovaya ko'chasidagi 302-bis uyining oldida yerga qo'nishdi. Ularni hech kim sezmedi.

Qo'ltiqlariga cho'tka bilan qilich qistirib olgan bu ikki hamroh bostirma ostiga kirishganida Margaritaning ko'zi kimnidir zoriqib kutib o'tirgan **kep-** va qo'nji baland etik kiygan bir odamga tushdi. Azazello bilan Margarita yengil qadam tashlab, oyoq uchida yurib o'tgan bo'lishsa ham, u odam sharpani eshitdi, lekin qanday jonzodning sharpasi ekanligini tushunolmay sarosimada bir seskanib qo'ydi.

Keyin ular oltinchi yo'lak eshigi oldida boyagi bostirmadagi odamga xuddi quyib qo'ygandek o'xshovchi ikkinchi odamni uchratishdi. Bu yerda ham boyagi voqea takrorlandi. Oyoq tovushlari... Odam bezovtalanib, o'grilib qaradi va o'shshayib oldi. Lekin yo'lak eshigi ochilib-yopilganini ko'rib, sharpalar orqasidan o'sha tomonga otildi, ichkariga kirib, har yoqqa olazarak bo'lib qaradi, ammo, turgan gapki, hech nimani ko'rmadi.

Nusxasi ikkinchidan, demakki, birinchidan ham, olingan uchinchi odam uchinchi qavatdagi maydonchada navbatchilik qilardi. U tutuni achchiq papiros chekib o'tirardi, shu bois Margarita uning yonidan o'tayotganda yo'talib yubordi. Kashanda xuddi bir nima chaqqandek o'rindiqdan sapchib turib ketdi, sarosimada atrofiga alang-jalang qaray boshladi, zina panjarasi osha engashib pastga ko'z tashladi. Bu mahal Margarita o'z hamrohi bilan 50-kvartiraning eshigi oldiga yetib olgan edi. Qo'ng'iroq qilib o'tirishmadi, Azazello o'z kaliti bilan eshikni tovushsiz ochdi.

Margaritani hayratga solgan birinchi narsa zulmat bo'ldi. Dahliz xuddi yer qa'ri bilan zim-ziyo edi, shuning uchun Margarita qoqilib ketishdan qo'rqib, beixtiyor Azazelloning plashidan mahkam ushlab oldi. Lekin shu payt juda olisda, yuqorida bir shamchiroqning milt-milt yonayotgani ko'rindi, keyin u shu'la yaqinlashib kela boshladi. Azazello keta turib Margaritaning qo'ltig'idan cho'tkani tortib oldi, cho'tka shu zahoti zulmat qo'ynida tovushsiz g'oyib bo'ldi. Endi ular qandaydir keng pillapoyalardan yuqoriga ko'tarila boshladilar, Margaritaga bu pillapoyaning oxiri yo'qdek tuyulardi. Moskvadagi oddiy bir kvartiraning dahliziga bu ko'rinmas, ammo mavjudligi aniq his etib turilgan g'ayrioddiy va hududsiz zinaning sig'gani Margaritani hayratga solardi. Biroq shu payt zina tugab, Margarita o'zini uning yuqori maydonchasida turganini sezdi. Boyagi chiroq shundoqqina Margaritaning yuzi oldiga yaqinlashib keldi-yu, u qo'lida shamchiroq ushlab turgan qora va daroz bir odamning yuzini ko'rdi. Shu keyingi kunlarda bu odamga ro'para kelgan sho'rpehonalalar hatto shu zo'rg'a miltillab yonayotgan shamchiroq yorug'ida ham uni ganigan bo'lardilar, albatta. Bu Korovyov, ya'ni Fagot edi.

To'g'ri, hozir uning tashqi qiyofasi juda o'zgargan edi. Allaqachon axlatga tashlab yuborish lozim bo'lgan shishasi siniq pensne o'rniga u endi monokl taqib olgan edi, ammo bu ham darz ketgan bo'lib, shamchiroq shu'lasida aks etardi. Bu sulloh mo'ylabini gajak qilib buragan va moylagan edi, uning qoraligiga kelsak, egniga frak kiyganligidan shunaqa edi, xolos. Faqat ko'kragigina oqarib ko'rinardi.

Bu sehrgar, regent, jodugar, tarjimon — xullas, aslida kimligini shayton ham bilmaydigan Korovyov shamchiroq ushlagan qo'lini keng yoyib Margaritaga ta'zim qildi va uni o'zi bilan yurishga da'vat edi. Azazello g'oyib bo'ldi.

«Odam hayron qoladigan oqshom, — deb o'ylardi Margarita, — bunaqa bo'lishini hech tasavvur qilmagan edim! Nima balo, elektrlari o'chib qolganmi deyman? Lekin hammadan ham xonaning hajmi meni hayron qoddiryapti. Shu narsalarning hammasi qanday qilib Moskvaning oddiy kvartirasiga sig'ishi mumkin? Bunga sira-sira aql bovar qilmaydi».

Korovyovning qo'lidagi shamchiroq juda xira yopayotgan bo'lsa ham, Margarita o'zining nihoyatda ulkan zalda, yana behisob mahobatli qora ustunlari ko'z ilg'amas yergacha tizilib ketgan zalda turganligini tushundi. Korovyov kichkina bir divan oldida to'xtab, shamchiroqni shu yerdagi baland kursi ustiga qo'ydi, imo bilan Margaritani o'tirishga taklif qilib, o'zi ham uning yoniga o'tirdi va xuddi suratga tushayotgan odamday savlat bilan tirsagini kursiga qo'ydi.

— Ijzatingiz bilan sizga o'zimni tanitsam, — dedi Korovyov beo'xshov ovoz bilan, — Korovyovman. Chiroq yo'qligidan hayron bo'lyapsizmi? Iqtisod deb o'ylagan bo'lsangiz kerak? Yo'-yo'-yo'q, aslo. Agar shunaqa bo'lsa, birinchi to'qnash kelgan jallod, chunonchi, bugun, hali bir ozdan keyin sizning tizzangizni o'pishga musharraf bo'ladigan jallodlardan biri shu kursi ustida boshimni tanamdan judo qilsin. Sabab, messir xush ko'rmaydilar elektr nurini, biz uni eng oxirgi damda yoqamiz. Ana unda, ishonchingiz komil bo'lsin: hammayoq keragidan ortiq yoritilib yuboriladi.

Korovyov Margaritaga yoqdi, shang'i javrashi uning ko'ngliga taskin berdi.

— Yo'q, — deb javob qildi Margarita, — mana shuncha narsaning (u qo'lini cho'zib, zalning bepoyonli-gini ifodaladi) oddiy bir kvartiraga qanday siqqani ko'proq hayratga solyapti meni.

Korovyov yoqimli jilva qilgan edi, burni atrofidagi soyalar qimirlab ketdi.

— Bundan oson narsa yo'q! — deb javob qildi u. — Beshinchi o'lchov nazariyasidan boxabar bo'lganlar uchun o'z xonasini ko'ngli tusagan hajmda kengaytirish xamirdan qil sug'urishday gap. Ha, ha, muhtarama sohibam, aql bovar qilmaydigan darajada kengaytirish mumkin! Darvoqe, men, — deb

javrashda davom etdi Korovyov, — nainki beshinchi o'lov nazariyasidan, balki, umuman hech vaqodan xabari bo'lmagan, ammo shunga qaramay, o'z kvartiralarini kengaytirish borasida eng barkamol mo'jizalar yaratgan odamlarni bilaman. Chunonchi, menga hikoya qilib berishgan edi, shaharlik bir kishi Zemlyanoy valda uch xonali kvartira olib, hech qanday beshinchi o'lov nazariyasi va o'zga esni og'dirib qo'yuvchi nayranglarsiz, hash-pash deguncha, kvartirasini to'rt xonali qilgan — xonalardan birining o'rtasidan devor olib.

Keyin uni Moskvaning boshqa-boshqa rayonidagi ikkita alohida (biri — uch, ikkinchisi — ikki xonali) kvartiraga ayirboshlagan. Mana sizga — beshta xona. Keyin o'sha uch xonali kvartirasini ikkita ikki xonaliga almashtirib, o'zingiz ko'rib turibsizki, olti xonaga ega bo'lgan. Shunda u, Moskvaning turli rayonlaridagi olti xonadan iborat o'sha kvartiralarini Zemlyanoy valdagi bitta besh xonali kvartiraga almashtirmoqchi bo'lgani haqida gazetaga e'lon berib, eng oxirgi va eng g'aroyib nayrang qilmoqchi bo'lib turganida, birdan bu faoliyati unga daxldor bo'lmagan sabablarga ko'ra, taqqa to'xtab qolgan. To'g'ri, hozir ham u biron-bir xonaga joylashgan, albatta, lekin sizni ishontirib aytamanki, u xona Moskvadan tashqarida bo'lishi kerak. Ko'rdingizmi, qanaqa olg'irlar bor, siz bo'lsangiz beshinchi o'lovni gapirib o'tiribsiz.

Beshinchi o'lov haqida gap ochgan Margarita emas, Korovyovning o'zi edi, shunga qaramay, Margarita kvartira almashtiruvchi ucharning sarguzashtlarini eshitib, sho'x kulib yubordi. Korovyov davom etdi:

— Maqsadga o'taylik, Margarita Nikolaevna. Siz g'oyat oqila ayolsiz, shunga ko'ra, sohibimizning kimligini fahmlagan bo'lishingiz kerak.

Margaritaning yuragi «shuv» etib ketdi, u indamay bosh irg'atdi.

— Ana, tushunibsiz, — dedi Korovyov, — biz har qanday chala-yarim, mavhum gaplarga qarshimiz. Sirasi, messir har yili bir marta bal beradilar. U bahorgi to'liq bali yoxud yuzta qiroq bali deb ataladi. Tumonat odam keladi! Hali bunga o'zingiz shohid bo'lasiz. Qisqasi: messir bo'ydoq — buni o'zingiz ham gushunib turgan bo'lsangiz kerak. Biroq beka yo'q, — Korovyov qo'llarini yoydi, — o'zingizdan qolar gap yo'q, qanday qilib bal bekasiz...

Margarita Korovyovning har bitta so'zini nihoyatda diqqat bilan tinglarkan, qalbining teran yeri uvishganday bo'ldi — o'z baxtiga erishish umidi uning boshini aylantirardi.

— Bizda an'ana bo'lib qolgan, — deb gapida davom etdi Korovyov, — bal bekasining ismi albatta Margarita bo'lishi kerak, bu birinchidan, ikkinchidan esa, bal beriladigan yerda tug'ilgan bo'lishi shart. Ko'rib turibsizki, biz jahongashtalarmiz, bu safar, Moskvada manzil qurdik. Bu yerda biz yuz yigirma bitta Margaritani uchratdik, lekin ishonasizmi, — deb Korovyov hafsalasi pir bo'lib o'z soniga «shap» etib urdi, — bittasi ham to'g'ri kelmadi. Va nihoyat, bizga baxt kulib boqdiyu...

Korovyov qaddini egib, ma'nodor jilmaydi, shunda Margaritaning yuragi bir orziqib tushdi.

— Qisqa qilaman! — dedi Korovyov, — eng qisqasi: shu mas'uliyatni zimmangizga oling desak, yo'q demaysizmi?

— Yo'q demayman, — qat'iy javob qildi Margarita.

— Albatta-da! — dedi Korovyov va shamchiroqni baland ko'tarib ilova qildi: — Marhamat, men bilan yuring.

Ular ikki qator bo'lib tizilgan ustunlar orasidan yurib borib nihoyat boshqa bir zalga o'tishdi, bu yerda o'tkir limon hidi dimoqqa urildi, allanimalarning qitirlagani eshitildi, buning ustiga yana Margaritaning boshiga allaqanday sharpa tegib o'tdi. U seskanib ketdi.

— Qo'rqmang, — deb muloyim ohangda tasalli berdi Korovyov, Margaritani qo'ltiqlab olarkan, — bu Begemotning baloldi nayranglari, xolos. Umuman, men sizga, Margarita Nikolaevna, hech qachon, hech nimadan qo'rqmaslikni maslahat berishga jur'at etmoqchiman. Ko'rqish telbalik. Sizdan yashirib o'tirmayman — bal nihoyatda dabdabali bo'ladi. Biz, hukmronlik hududi o'z vaqtida benihoya ulkan bo'lgan shaxslarni ko'ramiz. Ammo ularning imkoniyatlarini kamina muqarribi bo'lish baxtiga musharraf bo'lgan zotning imkoniyatlariga muqoyasa qilinsa, u dengiz oldida bir tomchi ham bo'la

olmaydiki, buni o'ylasang kulging keladi, hatto, sizga aytsam, xafa bo'lib ketasan...

Shu choq Korovyov shamchiroqqa qarab puflagan edi, u g'oyib bo'ldi-yu, Margarita o'z oyog'i ostida qandaydir eshik ostidan tushib turgan chiroq shu'lasini ko'rdi. Korovyov ana shu eshikni ohista taqillatdi. Margarita juda qattiq hayajonlanganidan tishlari takillab, badani jimirlab ketdi. Eshik ochildi. Bu mo'jazgina xona edi. Margarita bu yerda emandan yasalgan keng bir karavot, karavot ustida g'ijimlangan isqirt choyshab va yostiq ko'rdi. Karavot oldida oyoqlari jimjimador eman stol, uning ustida sham uyalari qush panjalarini eslatuvchi chilchiroq bo'lib, uning yettita oltin panjasida yo'g'on shamlar yonib turardi. Bundan tashqari, stolda yana donalari nihoyatda zo'r mahorat bilan ishlangan kattakon shaxmat taxtasi bor edi. Eskirib, taqir bo'lib ketgan bir gilamcha ustida pasttakina skameyka turardi. Bu yerda yana bir stol bo'lib, uning ustiga qandaydir oltin kosa va boshqa bir chilchiroq qo'yilgan edi. Bu chilchiroqning shoxlari ilonga o'xshatib yasalgan edi. Xonadan oltingugurt va qatron hidi kelar, chiroqlarning ko'lankalari yerda bir-birini kesib o'tgan edi.

Bu yerda hozir bo'lganlar orasida Margarita Azazelloni bir ko'rishdayoq tanidi, u karavotning bosh tomonida turar va endi egniga frak kiyib olgan edi. U Margaritaga bag'oyat nazokat bilan ta'zim qildi, zero u Aleksandr bog'ida Margaritaning qoshiga qaroqchi qiyofasida kelgan Azazelloga aslo o'xshamas edi endi.

Varetening mo'tabar bufetchisini qattiq xijolat qilgan va mash'um seans berilgan tunda, yaxshiyamki, xo'roz qichqirib qolib, cho'chib ketgan o'sha yalang'och alvasti, ya'ni Gella karavot yonida yerga yozilgan gilamchada o'tirib, oltingugurt bug'i chiqib turgan kastyulda allanimani xamirga o'xshatib qarardi.

Bulardan tashqari, shaxmat stoli yonidagi baland kursida hirsday keladigan bir qora mushuk o'ng panjasida asp donasini ushlab o'tirardi.

Gella o'rnidan qo'zg'alib, Margaritaga ta'zim qildi. Mushuk ham kursidan sakrab tushib, orqa o'ng oyog'ini oldinga surib, mehmonga ta'zim qilarkan, birdan donani panjasidan tushirib yubordi va uni qidirib karavot tagiga emaklab kirib ketdi.

Bularning barini, qo'rquvdan dong qotib qolgan Margarita shamlardan tushgan bozinger ko'lankalarda elas-elas ko'rdi. U ko'zini to'shakdan uza olmay qolgandi: bechora Ivan — yaqindagina Patriarx ko'lida, shayton yo'q, deb ishontirmoqchi bo'lgan kimsa, ya'ni o'sha yo'q narsa hozir karavotda o'tirardi.

Ikki ko'z: tubida har qanday yurakning eng teran yerigacha teshib kirishga qodir zarrin uchqun porlab turgan o'ng ko'z bilan ignaning teshigini yoxud har qanday zulmat va qora ko'lankaning tubsiz qa'rini eslatuvchi ziyosiz va qora chap ko'z Margaritaning yuziga qattiq tikilgan edi. Volandning yuzi bir yonga qiyshayib ketgan, og'zining o'ng cheti pastga osilgan, sochlari to'kila boshlaganidan keng bo'lib ko'ringan peshonasida ingichka qoshlari bilan bir tekisda chuqur-chuqur ajinlar cho'zilgan edi. Uning yuzi oftobdan mangu qorayganday tuyulardi.

Egniga isqirt, chap yelkasiga yamoq tushgan uzun tungi ko'ylakdan boshqa hech nima kiymagan Voland yalpayib o'tirardi. U bir oyog'ini tagiga bosib olgan, ikkinchisini uzatib skameykaga qo'ygan edi. Mana shu qoraygan oyog'ining tizzasini Gella tutab turgan allaqanday malham bilan ishqalardi.

Bu g'ira-shirada Margarita yana Volandning yoli yo'q ko'kragida qora toshdan mohirona yasalib, ustiga allaqanday yozuvlar yozilgan bir qo'ng'izni ko'rdi, u tilla zanjirga osilgan edi. Volandning yonida to'shakda vazmin o'rnatilgan alomat bir globus turardiki, uning joni borga o'xshar va bir biqini quyosh bilan yoritilgandek tuyulardi.

Sukut bir necha lahza davom etdi. «Meni kuzatyapti», — deb o'yladi Margarita va o'z iroda kuchi bilan tizzalarining qaltirashini bosishga harakat qildi.

Nihoyat Voland jilmayib gap boshlagan edi, uning uchqun chaq nab turtan ko'zi «pov» etib yonganday bo'ldi.

— Xush kelibsiz, qirolicha, va lekin meni afv etgaysiz xonaki libosda bo'lganim uchun.

Volandning ovozi shu qadar so'niq, past ediki, ayrim so'zlar zo'rg'a xirillab chikdi.

U to'shakda yotgan uzun qilichni oldi-da, karavot ostiga tiqib kavlarikan, dedi:

— Bo'ldi, chiq! O'yin bekor qilinadi. Mehmon keldi.

— Zinhor bekor qilmang, — deb sufliyorga o'xshab pichirladi Korovyov Margaritaning qulog'iga.

— Zinhor bekor qilmang... — deb gap boshladi Margarita.

— Messir... — deb pichirladi yana Korovyov uning qulog'iga.

— Zinhor bekor qilmang, messir, — dedi o'zini tutib olgan Margarita ohista, ammo aniq qilib, so'ng jilmayib turib ilova qildi: — O'yinni to'xtatmasligingizni iltijo qilaman. O'ylaymanki, shaxmat jurnallari shu partiyangizni chop qilgudek bo'lsalar, durustgina gonorar to'lagan bo'lardilar sizga.

Azazello uning gapini ma'qullab, ohista tomoq qirib qo'ydi, Voland esa Margaritaga diqqat bilan tikilib turib, qo'lini cho'zdi va uni imlab o'z yoniga chaqirdi. Margarita yalangoyoqlari ostida polni sezmay unga yaqin bordi. Voland o'zining zidday og'ir, ayni paytda cho'g'dek qaynoq qo'lini Margaritaning yelkasiga qo'yib, uni o'ziga tortdi va yoniga, karavotga o'tqazdi.

— Baski, bizga bunday kamoli iltifot ko'rsatayotgan ekansiz, — deb gapira boshladi u, — o'zim ham shunday bo'ladi deb o'ylagan edim, unda biz takallufni yig'ishtirib qo'yamiz. — U yana karavot ostiga engashib qichqirdi: — Tokaygacha davom etadi bu karavot ostidagi maynavozchilik? Qani chiq, badbaxt masxaraboz!

— Aspni topa olmayapman, — deb bo'g'iq soxta ovoz bilan javob qildi karavot ostidan mushuk, — qayoqqadir qochib ketipti, uning o'rniga allaqanday qurbaqa qo'limga ilindi.

— Bu yer senga bozor emas — bas qil masxarabozlikni! — dedi Voland go'yo achchig'lanayotganday bo'lib. — Karavot ostida hech qanaqa qurbaqa yo'q edi! Bu uch pulga qimmat nayrangbozligingni Varete uchun asrab qo'y. Agar hoziroq chiqmasang, seni yutqazdi deb hisoblaymiz, la'nati qochoq.

— Taslim bo'lish yo'q, messir! — deb baqirib yubordi mushuk va shu zahoti panjasida asp donasini ushlagancha karavot ostidan chikdi.

— Marhamat, tanishing... — deb gap boshladi Voland, ammo o'z so'zini bo'lib dedi: — Yo'q, ko'rgani ko'zim yo'q bu taviyani, qarang, ne ko'yga solib chiqipti o'zini karavot tagidan.

Bu asnoda boshdan-oyoq changa belangan mushuk orqa oyoqlarida turib, Margaritaga ta'zim bajo qilardi. Endi uning bo'yniga frak bilan taqiladigan oq galstuk bog'langan, ko'kragiga ayollarning sadaf durbini osilgan edi. Bundan tashqari, mushukning mo'ylovi zarrin rangga bo'yalgan edi.

— Axir bu nima qilganing? — dedi Voland, — nega endi mo'ylovingni zarhallading? Keyin, galstukka balo bormi, egningda ishtoning bo'lmagandan keyin?

— Mushuk ishton kiymaydi, messir, — viqor bilan javob qildi mushuk, — hali yana menga etik kiygin deb ham aytarsiz? Etik kiygan mushuk faqat ertaklarda bo'ladi, messir. Lekin biron-bir jonzodning balga galstuk taqmay kelganini ko'rganmisiz? Men jamoa oldida sharmanda bo'lishni ham, gardanimga mushtlab baldan quvib chiqarishlarini ham istamayman! Har kim baholi qudrat yasanadi. Bu gapimni durbinga ham daxldor deb hisoblayvering, messir!

— Axir mo'yloving-chi?...

— Hayronman, — deb quruqqina e'tiroz bildirdi mushuk, — nega endi Azazello bilan Korovyov soqol-mo'ylovlarini olishganidan keyin oq upa se-pishlari mumkin-u, xmen mo'ylovimga oltin upa sepishim mumkin emas, bundan oq upaning nimasi afzal? Agarda men mo'ylovimni ustarda qirsam edi, unda gap qilishinglar mumkin edi! Chunki mo'ylovi qirilgan mushuk — chindanam g'irt bema'nilik, buni ming karra e'tirof etishga ham tayyorman. Lekii, umuman olganda, — shu yerga kelganda mushukning xo'rliigi kelib, ovozi qaltirab ketdi, — ko'rib turibman, menga tirtg'iladigan bo'lib qolishdi, binobarin, oldimda, umuman men balda bo'lishim kerakmi o'zi, degan jiddiy masala turipti. Xo'sh, siz bunga nima deysiz, messir?

Shunday deb mushuk sal bo'lmasa yorilib ketgudek shisha boshladi.

— Voy, qallob-e, voy firibgar-e, — derdi Voland boshini sarak-sarak qilib, — har safar shu — yutqazayotganini sezsa, eng razil aldoqchiga o'xshab, gapni chalg'itishga tushadi. Qani, tez o'tir-u, bas

qil quruq safsatabozlikni.

— Men o‘tiraman, — deb javob qildi mushuk o‘tirarkan, — lekin oxirgi fikringizga e’tiroz bildiraman. Kaminaning nutqlari, siz bu xonim oldida meni kamsitib aytganingizdek, safsata emas aslo, balki aniq sillogizmlar majmuasidirki, Sekst Empirik Martsian Kapella va hattoki Aristoteldek donishmandlar ham ularni yuksak baholagan bo‘lardilar.

— Shoh! — dedi Voland.

— Mayli, mayli, — dedi mushuk va shaxmat taxtasiga durbin orqali qaray boshladi.

— Shunday qilib, — deb yuzlandi Voland Margaritaga, — tanishing, donna, mening mulozimlarim bilan. Manavi jinnilik qilayotgan mushukning ismi — Begemot. Azazello va Korovyov bilan tanishib olgansiz, endi, marhamat, xodimam Gella bilan tanishing. Ishga chechan, farosatli, qo‘lidan kelmaydigan ish yo‘q.

Go‘zal Gella kaftlab malham olib, sahibining tizzasiga surishdan to‘xtamagan holda, ko‘k ko‘zlarini Margaritaga tikib jilmaydi.

— Ana, bo‘ldi, — deb tanishtirishni yakunladi Voland va Gella tizzasini qattiqroq ezganidan afti burishib ketdi, — jamoamiz, ko‘rib turibsizki, ozchilik, qurama va odmi. — U jim qolib, o‘z oldida turgan globusni aylantira boshladi. Globus shu qadar zo‘r mahorat bilan ishlangan ediki, undagi moviy okeanlar mavjlanar, qutb esa haqiqiy muz va qor bilan burkangandek ko‘rinardi.

Bu mahal shaxmat taxtasi ustida besaranjomlik boshlangan edi. Oq rido kiygan shoh o‘z katagida ko‘ngli g‘ash bo‘lib tipirchilarkan, mushkul ahvolga tushganidan qo‘llarini ko‘kka ko‘tarardi. Oyboltalar bilan qurollangan uchta oq piyoda oq ofitserga baqrayib qarab turardi, ofitser shamshirini o‘ynatib, piyodalarni olg‘a, ya’ni Volandning ot mingan ikki suvorisi turgan kataklar sari undardi.

Shaxmat donalarining jonli ekanligi Margaritani nihoyatda qiziqtirib, hayratga soldi.

Mushuk durbinini ko‘zidan olib, o‘z shohining orqasiga ohista turtib qo‘ydi. Shoh mushkul ahvolga tushganini sezib, yuzini qo‘llari bilan berkitdi.

— Ishing chakki ko‘rinadi, azizim Begemot, — ohista dedi Korovyov zaharxanda bilan.

— Vaziyat jiddiy, lekin umid yo‘q emas yutishdan, — dedi Begemot, — sirasini aytganda: men g‘alaba qilishimga qat’iy ishonaman. Faqat vaziyatni yaxshilab tahlil qilib ko‘rish kerak.

Tahlilni u juda antiqa tarzda boshladi: o‘z shohiga allaqanday imo-ishoralar qilib ko‘z qisa boshladi.

— Hech nima kor qilmayapti-ku, — dedi Korovyov.

— Ie, voy! — deb qichqirib yubordi shunda Begemot, — to‘tilar uchib ketishibdi-yu — ogohlantirgan edim-a!

Darhaqiqat, olisdan behisob qush qanotlarining patirlagani eshitildi. Korovyov bilan Azazello yugurib chiqib ketishdi.

— E, jin ursin nayranglaringni! — deb g‘o‘ldiradi Voland o‘z globusidan ko‘z uzmay.

Korovyov bilan Azazello chiqib ketishgan hamonoq Begemotning ko‘z qisishi avjga chiqdi. Nihoyat, oq shoh imo-ishoraning ma’nisiga tushundi-yu, yelkasidagi ridoni o‘zi turgan katakka yechib tashlab, shaxmat taxtasidan chopib chiqib ketdi. Ofitser esa uning o‘rniga o‘tib, shoh libosini o‘z yelkasiga tashlab oldi. Korovyov bilan Azazello qaytib kelishdi.

— Yana aldabsanda bizni, — deb to‘ng‘illadi Azazello Begemotga o‘qrayib.

— Qaydam, qulog‘imga chalinuvdi, — deb javob qildi mushuk.

— Xo‘sh, tokaygacha kutaman? — dedi Voland, — shoh!

— Eshitmabman, messir, — dedi mushuk, — shoh bo‘lishi mumkin emas.

— Takror aytaman — shoh!

— Messir, — dedi mushuk soxta vahima bilan, — siz juda charchagan ko‘rinasiz: shohga shoh yo‘q axir!

— Shoh G ikki katagida turipti, — dedi Voland shaxmat taxtasiga qaramasdan.

— Messir, kamina hayratdaman, — deya ingradi mushuk basharasini dahshatli bujmaytirib, — bu

katakda shoh yo‘q.

— Nima deding? — dedi hayron bo‘lgan Voland va taxtaga tikilib qaradi. Shoh katagida turgan ofitser teskari o‘girilib, yuzini qo‘li bilan pana qilib olgan edi.

— Obbo kasofat-e, — dedi o‘ychanlik bilan Voland.

— Messir! Men yaia mantiqqa murojaat qilaman, — deb gap boshladi mushuk ikki panjasini ko‘ksiga qo‘ygancha, — agar raqib shohga shoh deb e‘lon qilsa-yu, aslida shaxmat taxtasida shohning soyasi ham bo‘lmasa, bunday shoh — shoh hisoblanmaydi.

— Taslim bo‘lasanmi yo yo‘qmi? — deb baqirdi Voland dag‘dag‘a qilib.

— Ruksat eting, o‘ylab ko‘ray, — yuvoshgina dedi mushuk, tirsaklarini stolga qo‘yib va panjalari bilan quloqlarini changallagancha o‘ylay boshaldi. U uzoq vaqt o‘ylab, nihoyat dedi: — Taslimman.

— Bu o‘jar maxluqni o‘ldirsang ham oz, — dedi Azazello g‘ijinib.

— Ha, taslim bo‘ldim, — dedi mushuk, — lekin aytib qo‘yay, faqat hasadgo‘ylar ta‘qib qilgan muhitda o‘ynay olmasligim sababli taslim bo‘lyapman! — U o‘rnidan turdi. Shaxmat donalari o‘zlari qutiga borib tushishdi.

— Gella, vaqt bo‘ldi, — dedi Voland, shunda Gella xonadan chiqib ketdi. — Aksiga yurib, bal bo‘ladigan kun oyog‘im og‘rib qolsa-ya, — deb gapida davom etdi Voland.

— Ruksat eting, men uqalay, — deb ohista iltimos qildi Margarita.

Voland Margaritaga qattiq tikilib qaradi, so‘ng tizzasini unga tomon surdi.

Lavadek qaynoq balchiq Margaritaning qo‘lini kuydirardi, ammo u aftipi burishtirmay, Volandning tizzasini og‘ritmaslikka urinib uqalayverdi.

— Muqarriblarim buni bod deb aytishyapti, — derdi Voland ko‘zini Margaritadan olmay, — lekin mei qat‘iy ishonch bilan aytamanki, tizzamning og‘rig‘i, bir ming besh yuz yetmish birinchi yilda Broken tog‘ida Shayton kafedrasida bitta ketvorgan alvasti xonim bilan yaqin muloqotda bo‘lganim asorati bo‘lishi kerak, menimcha.

— O, aql bovar qilmaydi! — dedi Margarita.

— Parvo qilmapg! Yana uch yuz yillardan keyin tuzalib ketadi. Menga ko‘p dori-darmon tavsiya qilishdi, lekin eski odatim bo‘yicha buvimning davolash vositalariga amal qilaman. Bag‘oyat antiqa giyohlarni meros: qilib qoldirib ketgan menga o‘sha kampirsho, ya‘ni buvim. Darvoqe, sizning hech bir dardingiz yo‘qmi? Balki qalbingizni kemiruvchi biron hasrat, g‘ussa bordir sizda ham?

— Yo‘q, messir, unday narsalar yo‘q menda, — deb javob berdi oqila Margarita, — endilikda, sizning huzuringizda esa o‘zimni judayam yaxshi his qilyapman.

— Nazarimda, — dedi Voland birdan quvnoq ohangda, — sizni mening globusim qiziqtirayotganga o‘xshaydi.

— O, rost, men hech qachon ko‘rmaganman bunday buyumni.

— Ajoyib buyum. Ochig‘ini aytganda men so‘nggi axborotni radio orqali eshitishni yoqtirmayman. Odatda, axborotni qandaydir qizlar o‘qishadi, ular joylarning nomlarini aniq talaffuz qilishmaydi. Bundan tashqari, ularning har uchtadan biri yo duduq, yo tili chuchuk — ataylab shunaqalarni tanlashadimi, hayronman. Mening globusim ancha qulayroq, buning ustiga, men yuz berayotgan voqealarni aniq bilishim kerak. Mana, masalan, sohilini okean yuvib yotgan mana bu yerni ko‘ryapsizmi? Qarang, ana, u o‘t olyapti. U yerda urush boshlandi. Agar ko‘zingizni yaqinroq olib borsangiz, tafsilotlarini ham ko‘rasiz.

Margarita globusga yaqinroq engashgan edi, kvadrat ichidagi yer tasviri kengayib, rapg-barang bo‘yoqlarga bo‘yaladi va bo‘rtma xaritaga o‘xshab ketdi. Shunda Margarita lentasimon daryoni ham, uning bo‘yiga joylashgan qandaydir bir qishloqni ham ko‘rdi. No‘xatdakkina bir uycha kattalashib gugurt qutisidek bo‘ldi. Birdan bu uyning tomi qop-qora tutun bilan birga osmonga ko‘tarildi, uning devorlari qulab tushdi, oqibat, ikki qavatli bu qutichadan hsch vaqo qolmadi — u qora tutun burqsab chiqayotgan bir to‘p axlatga aylangan edi. Margarita ko‘zini globusga yana ham yaqinroq olib borib, yerda yotgan kichkinagina bir ayolni va uning yonida qo‘llarini yoyib qonga botib yotgan go‘dakni

ko'rdi.

— Tamom, — dedi jilmayib Voland, — gunoh qilishga ham ulguradi. Abadonning ishi hamisha puxta.

— Men o'sha Abadonning qarshi bo'lgan tomonda bo'lishni istamasdim, — dedi Margarita. — Kim tomonda o'zi u?

— Siz bilan uzoqroq suhbatlashganim sari, — nazokat bilan dedi Voland, — g'oyat oqila ekanligingizga ko'proq ishonch hosil qilyapman. Siz xotirjam bo'ling. Abadonna mutlaqo xolis ish ko'radi va kurashayotgan ikkala tarafga ham birday xayrixodir. Shunga ko'ra, ikkala taraf kurashining oqibati bir xil bo'ladi doim. Abadonna, — deb Voland ohista chaqirdi, shu zahotiyiq qora ko'zoynak taqqan qandaydir ozg'in odam devor ichidan chiqib keldi. Uning ko'zoynagi Margaritaga shu qadar kuchli ta'sir qildi-ki, u ohista chinqirib yuborib, yuzini Volandning oyog'iga bosdi. — Bas qiling, — deb o'shqirdi Voland, — muncha asabiy bo'lib ketishgan-a bu zamonning odamlari. — U Margaritaning yelkasiga «shap» etib shapaloq urgan edi, uning butun vujudi jaranglab ketdi. — Ko'ryapsiz-ku, u ko'zoynaqda. Bundan tashqari, Abadonna hech qachon biron kimsaning huzurida bemavrid paydo bo'lgan emas, bo'lmaydi ham. Undan keyin, bu yerda men borman. Siz esa, mening mehmonimsiz! Shunchaki uni sizga ko'rsatmoqchi edim, xolos.

Abadonna qimir etmay turardi.

— Bir lahzaga ko'zoynagini olsa bo'ladimi? — deb so'radi Margarita Volandning pinjiga kirib, endi qo'rquvdan emas, sinchkovlikdan qalt-qalt titrarkan.

— Bu endi mumkin emas, — jiddiy ohangda dedi Voland va bir qo'l siltagan edi Abadonning qorasi o'chdi. — Menga bir nima demoqchimisan, Azazello?

— Messir, — deb javob qildi Azazello, — gapirishga ruxsat eting. Bizda ikkita begona bor: hiqil-lab, o'z sohibasi huzurida qoldirishni iltijo qilayotgan sohibjamol qiz bilan uning ixtiyoridagi, ma'zur ko'rasiz, to'ng'iz.

— Sohibjamollar o'zlarini juda antiqa tutadilar-da, — dedi Voland.

— U Natasha, — deb yubordi Margarita.

— Mayli, sohibasi qoshida qoldiringlar. To'ng'izni esa oshpazlarga jo'nating!

— Uni so'yishadimi? — chinqirib yubordi qo'rqib ketgan Margarita, — shafqat qiling, messir, u pastki qavatda yashovchi Nikolay Ivanovich. Anglashilmovchilik sodir bo'lgan. Natasha bexosdan unga ham yog'upa surib qo'yipti...

— Afv etasiz, — dedi Voland, — kim so'yar ekan o'sha dahmazani? Vaqtincha oshpazlar bilan o'tirib tursin, vassalom! Axir uni bal bo'layotgan zalga kirita olmayman-ku!

— Ha-da... — deb ilova qildi Azazello va davom etdi: — Hademay yarim kecha bo'ladi, messir.

— A, juda soz, — deb Voland endi Margaritaga yuzlandi: — Xullas, marhamat qilsinlar! Oldindan minnatdorchilik bildiraman sizga. O'zingizni yo'qotmang, hech nimadan qo'rqmang. Suvdan boshqa hech nima ichmang, bo'lmasa lohas bo'lib, qiynalib qolasiz. Vaqt bo'ldi!

Margarita o'rnidan turdi, shu payt eshik oldida Korovyov paydo bo'ldi.

Yigirma uchinchi bob

IBLIS HUZURIDA OLAMSHUMUL BAL

Yarim kecha yaqinlashib qolganidan shoshilishga to'g'ri keldi. Margaritaning ko'ziga narsalar zo'rg'a ko'rinardi. Uning esida qolgan narsa — shamlaru tubiga rangdor toshlar yotqizilgan qandaydir hovuzcha bo'ldi. Gella bilan unga ko'maklashayotgan Natasha shu hovuzchaga tushib turgan Margaritaning boshidan qizil rangli quyuq va qaynoq bir suyuqlik quyishdi. Margarita tamshanib ko'rib, sho'rtang narsani his qiddi va o'zini qon bilan yuvishayotganini tushundi. Bu qonli dushdan keyin boshqasi — pushti rang quyuq va tiniq dush boshlandi, endi bu gul moyidan Margaritaning boshi

aylanib ketdi. Keyin uni billur chorpoyaga yotqizishib, badanini allaqanday yirik-yirik yashil yaproqlar bilan to yaraqlaguncha ishqalashdi. Shu payt mushuk yugurib kirib, ko‘maklasha boshladi. U Margaritaning oyoq tomoniga chordana qurib o‘tirib olib, ko‘cha-ko‘ydagi etik moylovchilarga o‘xshab, uning tovonini ishqalay boshladi. Margarita och-pushti atirgul barglaridan kim unga tufli tikkanini ham, ularning oltin tasmalari qanday qilib o‘z-o‘zidan tugmalanib qolganini ham eslolmasdi. Qandaydir bir kuch Margaritani shaxt ko‘tarib, ko‘zgu ro‘parasiga qo‘ydi, shunda uning boshida shohona olmos toj yaraqlab ketdi. Shu payt qayoqdandir paydo bo‘lgan Korovyov Margaritaning bo‘yniga og‘ir zanjirga ilingan qora baroq itning cho‘zinchoq ramkadagi zalvar tasvirini osib qo‘ydi. Bu bezak qirolichaga nihoyatda malol keldi. Zanjir shu zahotiy oq uning bo‘ynini ishqalab qizartirvordi, zilday tasvir esa uning qadadshi bukardi. Biroq bu o‘ng‘aysizlik evazi-ga Margarita ba‘zi bir imtiyozga musharraf bo‘ldi. Bu imtiyoz — Korovyov bilan Begemotning unga izzat-ehtiromi edi.

— Hechqisi yo‘q, aslo aziyat chekmang! — deb g‘o‘ldirardi Korovyov hovuzchali xona eshigi oldida turib, — o‘zga iloj yo‘q, shu narsa kerak, kerak, kerak. Ijzatingiz bilan, qirolicha, sizga oxirgi maslahatim. Mehmonlar orasida turli toifadagi shaxslar bo‘ladi, o, juda-juda ko‘p ular, ammo hech kimga, qirolicha Margo, hech qanday imtiyoz berilmasligi kerak! Agar bordi-yu birontasi didingizga yoqmasa... aminmanki, siz buni o‘z chehrangizda ifoda etmaysiz, albatta... Yo‘q, yo‘q, bunday o‘ylash mumkin emas! U sezadi, o‘sha zahoti sezib qoladi. Unga mehr qo‘yish, sevish kerak, qirolicha. Buning evaziga bal bekasi yuz hissa ko‘proq mehrga sazovor bo‘lajak! Yana: hech kimni e‘tiborsiz o‘tkazvormaysiz. Agar luqma tashlab gaplashishga vaqtingiz bo‘lmasa, yo‘q deganda, jilvali nigoh tashlaysiz yo salgina qiyo boqib qo‘yasiz. Nima qilsangiz qiling, ammo hech kimni e‘tiborsiz qoldirmang. Ular shu e‘tiborsizlikdan zavolga uchraydilar...

Shundan keyin Margarita Korovyov bilan Begemot kuzatuvida zim-ziyo qorong‘ilikka qadam qo‘ydi.

— Men, men, — deb pichirladi mushuk, — men signal beraman!

— Mayli! — dedi Korovyov qorong‘ida.

— Bal! — deb qattiq chiyilladi mushuk, shu zahoti Margarita chinqirib yuborib, ko‘zlarini bir necha lahzaga chirt yumib oldi. Chunki bal uning ko‘ziga charog‘on shu‘la hamda har xil hidu tovushlar timsolida namoyon bo‘lgan edi. Korovyov qo‘ltiq olib ketayotgan Margarita o‘zini tropik o‘rmonda ko‘rdi. Qizilto‘sh, yashildum to‘tiqushlar lianalarga osilishar, ular ustidan sakrashar va: «Men g‘oyat mamnunman!» — deb shang‘illashardi. Lekin o‘rmon bir zumda tugab, hammomona dimlik bal zalining salqin havosi bilan almashdi. Bu zal ham o‘rmon singari huvillagan edi, faqat sarg‘ish yaltiroq toshlardan tiklangan ustunlar poyida boshlariga oppoq salla o‘ragan yarim-yalang‘och negrlar qimir etmay turardilar. Margarita o‘z mulozimlari bilan (ular safiga endi Azazello ham qo‘shilgan edi) zalga uchib kirganida negrlarning yuzlari hayajondan xira-qo‘ng‘ir rangga kirdi. Shu yerda Korovyov Margaritaning qo‘lini qo‘yib yuborib, qulog‘iga pichirladi:

— To‘g‘ri lolazor tomon yuring! Margaritaning ro‘parasida uncha baland bo‘lmagan oq lolalar zich bo‘lib qad ko‘targan edi, ular ortida esa ustiga qalpoqcha o‘rnatilgan son-sanoqsiz chiroqlar, chiroqlar qarshisida qora frak kiygan odamlar ko‘rindi. Margarita bal muzikasining qaerda chalinayotganini shundagina tushundi... Yuz elliktacha odamdan iborat orkestr polonez kuyini chalardi.

Orkestr oldidagi supachada turgan, frak kiygan odam Margaritani ko‘rib oqarib ketdi, bir amallab jilmaydi va birdan qo‘l siltab, butun orkestrni oyoqqa turg‘azdi. Orkestr bir zum ham chalishdan to‘xtamay, tik turganicha, Margarita boshidan muzika sadosini yog‘dira boshladi. Mis karnaylar ovozi orqasidan faryoddek eshitilgan skripkalar sasi uning boshidan, boya hovuzchada yuz berganidek, quyuy qon bo‘lib quyildi. Dirijyor orkestrga orqa o‘tirib, qo‘llarini keng yoyganicha, ikki bukilib ta‘zim qildi, shunda Margarita jilmayib turib, unga qo‘l silkitdi.

— Yo‘q, bu oz, kam, — deb pichirladi Korovyov, — u kechasi bilan mijja qoqmay chiqadi. «Salom sizga, o valslar qiroli!» — deb qichqiring unga.

Margarita shunday deb qichqirgan edi, ovozi xuddi qo‘ng‘iroq sadosidek butun orkestr ovozini

bosib ketdiki, bundan o‘zi ham hayron qoldi. Dirijyor bunday baxtdan seskanib ketdi va chap qo‘lini ko‘ksiga qo‘ygancha o‘ng qo‘lidagi oq tayoqchani silkitib orkestrga dirijyorlik qilishda davom etdi.

— Yana, yana, — deb pichirlardi Korovyov, — chapga, birinchi skripkalarga qarang, shunday bosh irg‘ating-ki, ularning har biri meni tanidi deb o‘ylasin o‘zicha. Faqat jahonga mashhur bo‘lgan muzikachilar yig‘ilgan bu yerga. Anavi birinchi pult oldida o‘tirgan bilan salomlashing, — u Vetan bo‘ladi. Yaxshi, juda yaxshi. Endi ketdik.

— Dirijyor kim bo‘ldi? — deb so‘radi Margarita nariga uchib ketarkan.

— Ioxan Shtraus, — deb shang‘illadi mushuk, — agar bironta balda, biron marta bo‘lsin shunday sara orkestr yig‘ilgan bo‘lsa, mayli, meni tropik o‘rmonda o‘sgan lianaga osisha qolsin. Men taklif qildim bu orkestrni. E’tibor bering-a, bironta muzikachi kasal ham bo‘lib qolmadi, kelishdan bosh ham tortmadi...

Keyin ular bir maydonchaga uchib chiqishdi. Margarita bu yerni tanidi: Korovyov uni shamchiroq tutib shu yerda kutib olgan edi. Endi bu maydonchada yonib turgan uzum boshlarini eslatuvchi billur qandil yorug‘idan ko‘z qamashardi. Margarita uchun maxsus joy tayyorlangan edi — uni o‘sha yerga qo‘yishdi, uning chap tirsagi ostida ametist²² ustuncha paydo bo‘ldi.

— Agar juda toliqsangiz, qo‘lingizni shu ustunchaga qo‘yishingiz mumkin, — deb shipshidi Korovyov.

Qora tanli bir odam Margaritaning oyog‘i ostiga yostiq tashladi, unga zarrishta bilan baroq itning tasviri tikilgan edi, shunda Margarita kimningdir yo‘rig‘iga yurib, o‘ng oyog‘ini yostiqqa qo‘ygan edi, tizzasi xiyol bukildi. U atrofiga ko‘z tashladi. Korovyov bilan Azazello uning yonginasida tantanavor vaziyatda turishardi. Azazelloning yonida yana uch nafar yigit bo‘lib, ular Margaritaning nazarida Abadonnaga sal-pal o‘xshab ketishardi. Margaritaning yelkasiga sovuq ura boshladi, u orqasiga o‘girilib, u yerdagi marmar devordan muz hovuzga gazli vino tizillab quyilayotganini ko‘rdi. Margarita chap oyog‘i tagida qandaydir iliq va momiq narsaning g‘imirlaganini sezdi. Bu Begemot edi.

Margarita yuksakda turar, uning shundoqqina oyog‘i ostidan pastga gilam poyonoz yozilgan juda mahobatli zina tushib borar edi. Pastda, xuddi durbinning teskari tomonidan ko‘ringanday juda-juda olisda kattakon darbonxona va qop-qora xunuk og‘ziga besh tonnali yuk mashinasi bemalol kira oladigan hayhotday kamin ko‘rindi. Ko‘zni ko‘r qilgudek darajada yoritilgan darbonxona ham, zina ham bo‘m-bo‘sh edi. Endi karnaylar sadosi juda uzoqdan eshitilardi. Shu zaylda bir daqiqacha qimir etmay turishdi.

— Qani, axir, mehmonlaringiz? — deb so‘radi Margarita Korovyovdan.

— Kelishadi, qirolicham, kelishadi, hozir kelib qolishadi. Qalashib ketishadi hali. Lekin, o‘lay agar, bu yerda turib ularni qarshi olgandan o‘tin yorish afzal menga.

— O‘tin yorish nima ekan, — deb gapga aralashdi ezma mushuk, — men tramvayda konduktor bo‘lib ishlashga ham rozi edim, o‘zingiz bilasiz, konduktorlikdan bema’niroq ish yo‘q dunyoda.

— Hamma narsa barvaqt shay qilib qo‘yilishi kerak, qirolicha, — deb izohladi Korovyov darz monokl taqqan ko‘zida o‘t chaqnatib. Birinchi bo‘lib kelgan mehmonning o‘zini qayoqqa qo‘yishni bilmay sandiroqlab yurganidan, bu asnoda uning jufti haloli — malikai dilozori, nega buncha barvaqt keldik, deb erini qoniga tashna qilib ming‘ir-ming‘ir qilgani-dan yomon narsa yo‘q dunyoda. Agar bal shunaqa bo‘ladigan bo‘lsa, unaqa baldan yuz o‘girmoq kerak, qirolicham.

— Albatta yuz o‘girish kerak, — deb ta’kidladi mushuk.

— Yarim kechaga atigi o‘n soniya qoldi, — deb ilova qildi Korovyov, — hozir boshlanadi.

Shu o‘n soniya juda uzayib ketgandek bo‘lib tuyuldi Margaritaga. Uning nazarida o‘n soniya allaqachon o‘tib ketgan-u, ammo hech nima sodir bo‘lmaganday edi. Lekin shu chog‘ birdan pastda, mahobatli kamin ichida bir nima taraqlab ketdi-yu, ichidan bir dor otilib chikdi — unga chirib to‘kila boshlagan jasad osilgan edi. Mana shu jasad sirtmoqdan yerga uzilib tushib, birdan egniga frak,

²² Ametist — binafsha rangli shaffof tosh.

oyog'iga loklangan tufli kiygan tim qora sochli o'ktam yigitga aylandi. Shundan keyin kamindan chiriy boshlagan kichikroq bir tobut otilib chiqdi, uning qopqog'i ochilib, ichidan bir murda chiqib yerga tushdi. O'ktam yigit nazokat bilan uning tepasiga yaqin borib, qo'lini qo'ltig'iga olish uchun egdi, shunda tobutdagi murda ham oyoqqa turib qora tufli kiygan, sochiga qora patlar qadagan qipyalang'och qilpillama ayolga aylandi va bu erkak bilan ayol birgalikda zinadan yuqoriga ko'tarila boshlashdi.

— Birinchi mehmonlar! — dedi Korovyov, — janob Jak o'z zavjasi bilan. Tanishing, qirolicha, dunyodagi eng antiqa erkaklardan biri! Qalbaki pul yasashda tengi yo'q davlat jinoyatchisi, ayni chog'da yaxshigina kimyogar ham. Lekin, — deb pichirlay boshladi u Margaritaning qulog'iga, — qirolning ma'shuqasini zaharlab dovruq qozongan. Axir bu hammaning ham qo'lidan kelavermaydi. Qarang, qanday chiroyli yigit!

Rangi quv o'chgan Margarita og'zini ochgancha pastga tikilib qoldi, u yerda boyagi dor ham, tobug ham darbonxona yonidagi yo'lakka kirib ko'zdan g'oyib bo'lgan edi.

— Bag'oyat xursandman, — deb baqirdi mushuk zinadan chiqib kelgan janob Jakning shundoqqina yuziga.

Bu payt pastda kamin ichidan boshi yo'q, qo'li uzilgan skelet chiqdi va yerga bir urilib, frak kiygan erkakka aylandi.

Bu mahal janob Jakning zavjasi Margarita qarshisida tiz cho'kib, hayajondan rangi oqarib, uning tizzasini o'pard.

— Qirolicha, — deb g'o'ldirardi u.

— Qirolicha benihoya mamnunlar, — deb qichqirdi Korovyov.

— Qirolicha... — dedi ohista o'ktam yigit janob Jak.

— Biz behad xursandmiz, — deb chiyilladi mushuk. Lekin bu payt Azazelloning hamrohlari bo'lmish yigitchalar xushmuomala bilan tirjayishgancha janob Jak bilan uning zavjasini chetga, shamnan vinosi to'ldirilgan qadahlarni ko'tarib turgan negrlar tomon siqib borayotgan edilar. Zinadan esa frak kiygan yolg'iz bir odam yugurib chiqib kela boshladi.

— Graf Robert, — deb pichirladi Korovyov Margaritaga, — hali ham o'sha-o'sha xushbichim. Tamomila teskari hodisaga e'tibor bering, qirolicha: bu odam qirolichaning o'ynashi bo'lgan va o'z xotinini zaharlab o'ldirgan edi.

— Xursandmiz, graf, — deb baqirdi Begemot. Kamin ichidan ketma-ket uchta tobut chiqib, qarsillab yorildi-yu, sochilib ketdi, shundan so'ng kamindan qora rido kiygan odam chikdi, uning ketidan izma-iz yugurib chiqqan yana bittasi rido, kiyganning orqasiga pichoq sanchdi. Zina etagidan bo'g'iq faryod eshitildi. Keyin birdan kamin ichidan butunlay irib-chirib bo'lgan murda otilib chiqdi. Margarita ko'zlarini yumib oldi, shunda kimdir uning burniga oq tuz solingan shishacha tutdi. Bu Natashaga o'xshab ketdi. Zina gavjum bo'la boshladi. Endi har bir pillapoyani uzoqdan mutlaqo bir xil bo'lib ko'ringan frak kiygan erkaklaru ularning yonlarida boshlaridagi patlar va oyoqlaridagi tuflilarning rangi bilan bir-biridan farq qiluvchi yalang'och ayollar to'ldirgan edi.

Chap oyog'iga alomat yog'och etik kiygan, qotmadan kelgan, kamsuqum bir xonim xuddi rohibalardek ko'zini yerga tikib Margarita istiqboliga chiqib kelardi, uning bo'yni negadir keng yashil lenta bilan bog'langan edi.

— Muncha ko'karib ketgan? — deb yubordi dabdurustdan Margarita.

— Bag'oyat purlatofat va purnufuz xonim, — deb pichirladi Korovyov, — tanishtiraman sizga: Tofana xonim, neapollik dilbar juvonlar, shuningdek, Palermo ayollari o'rtasida, ayniqsa, erlari me'dalariga tekkan xonimlar orasida nihoyatda dovruq taratgan. Axir, er me'daga tegishi mumkin-ku, to'g'rimi, qirolicha?

— Ha, — deb javob qildi Margarita hirqiroq ovoz bilan, ayni paytda qarshisida birin-ketin tiz cho'kib tizzasini va qo'lidan o'pgan ikkita erkakka jilmayib boqdi.

— Ana shunaqa, — deb pichirladi Korovyov Margaritaga va ayni vaqtda kimlirgadir qichqirardi:

— Gertsog, bir qadah shaman vinosiga marhamat qilsinlar! Kamina mamnunman! Ha, qisqasi, Tofana xonim o'sha sho'rlik ayollarning hojatini chiqarib, ularga kichkina shishachalarda qandaydir suv sotardi. Xotin o'sha suvni erining ovqatiga solar, er esa ovqatni yeb, mehribon xotiniga minnatdorlik izhor etar va o'zini g'oyat yaxshi his qilardi. To'g'ri, bir necha soatdan keyin u erning tomog'i qaqrab, suv ichgisi kela boshlar, so'ng to'shagiga yotardi-yu... Xullas, yana bir kundan keyin erini totli ovqat bilan boqqan o'sha neapollik sohibjamol misoli ko'klam shamolidek erkin bo'lardi-qolardi.

Margarita:

— Uning oyog'idagi nima? — deb so'rarkan, ayni paytda kalovlanib chiqib kelayotgan Tofana xonimdan o'zib, o'z qoshiga yetib kelgan mehmonlarga qo'l cho'zishdan to'xtamasdi, — undan keyin, nega bo'yniga yashil lenta bog'lab olgan? Pesi bormi?

— Kamina behad mamnunman, knyaz! — deb qichqirardi Korovyov va shu paytning o'zida Margaritaning qulog'iga pichirlardi: — Bo'yni juda ham go'zal, lekin u qamoqda yotganida bir ko'ngilsizlik sodir bo'lgan. Oyog'idagi narsa esa, qirolicham, ispan etigi, endi lenta masalasiga kelsak, bunga sabab shuki, o'z xotinlariga yoqmagan besh yuztacha erkakning Neapol va Palermodan mangu rihlat etganini eshitgan turma xizmatchilari Tofana xonimni qiziq ustida bo'g'ib o'ldirib qo'ishgan edi.

— Siz bilan, qora qirolicha, ko'rishishga musharraf bo'lganimdan behad baxtiyorman, — deb Tofana rohibalar singari qimtinibgina pichirlarkan, tiz cho'kishga urinardi. Ammo ispan etigi bunga yo'l bermasdi. Korovyov bilan Begemot Tofanani turg'azib qo'yishdi.

— Xursandman, — deb javob qildi unga Margarita qo'lini boshqa mehmonlarga cho'zarkan.

Endi yuqoriga ko'tarilayotgan odamlar oqimi zinani tamoman ko'mib yuborgan edi. Shu bois Margarita pastda, darbonxonada nimalar bo'layotganini endi ko'rmas edi. U bir taxlitda qo'lini ko'tarib tushirar va mudom birday tishining oqini ko'rsatgancha mehmonlarga jilmayardi. Bu yerda, zina maydonchasida qattiq g'ovur ko'tarildi, bal bo'ladigan zallardan eshitilayotgan muzika xuddi dengiz shovqiniga o'xshab yangrardi.

— Mana bu juda dilgir ayol, — derdi Korovyov endi baralla ovoz bilan, chunki bu yerdagi shovshuvda uning ovozini mehmonlar eshitmasligini bilardi, — joni-dili — bal, doim o'z ro'molchasi ustidan shikoyat qilish orzusida yuradi.

Margarita Korovyov ko'rsatgan ayolni zinadan chiqib kelayotganlar orasidan ko'zi bilan qidirib topdi. Bu yigirma yoshlardagi bo'y-basti nihoyatda kelishgan juvon bo'lsa ham, ko'zlari negadir bejo, sullohona boqardi...

— Qanaqa ro'molcha? — pichirlab so'radi Margarita har bir mehmonga qo'lini uzatishda davom etarkan.

— Ko'k hoshiyali ro'molcha. Gap shundaki, u qahvaxonada xizmat qilib yurganida, kunlarning birida xo'jayini uni omborxonaga chaqirib olgan-u, keyin, oradan to'qqiz oy o'tgach, u o'g'il tuqqan. So'ng u o'g'ilchasini o'rmonga olib borib, og'ziga ro'molcha tiqib, yerga ko'mgan. Sudda, bolani boqishga qurbim yetmasdi, deb aytgan.

— O'sha qahvaxona xo'jayini-chi, u qayokda qoldi? — deb so'radi Margarita.

— Qirolicha, — dedi birdan g'ijirlovchi ovoz bilan mushuk, — ijozatingiz bilan sizga bir savol bersam: xo'jayinning bunga nima daxli bor? Axir u chaqaloqni o'rmonga olib borib bo'g'ib o'ldirmagan-ku!

Margarita mehmonlarga jilmayishda va o'ng qo'lini ularga uzatishda davom etarkan, chap qo'lining tirnoqlarini Begemotning qulog'iga botirdi va pichirlab dedi:

— Agar sen, maraz, yana bir marta gapga aralashadigan bo'lsang...

Begemon jon holatda chinqirib yubordi va xirillab dedi:

— Qirolicha... qulog'im shishib ketadi-ku... Axir nima hojati bor shishgan quloq bilan bal tantanasini buzishni?.. Men yuridik jihatdan... yuridik nuqtai nazardan gapirgandim... Bo'ldi, tavba qildim... Meni mushuk emas, gung baliq deb hisoblang, faqat qulog'imni qo'yvorsangiz bo'lgani.

Margarita mushukning qulog'ini qo'yib yubordi, xuddi shu payt ko'zlari xomush va sullohona boquvchi juvon uning ro'parasida to'xtadi.

— O qirolicha-sohiba, buyuk to'linoy baliga taklif etilganimdan behad baxtiyorman.

— Men ham, — dedi unga Margarita, — xursandman sizni bu yerda ko'rganimdan. G'oyat xursandman. Shampän vinosini yoqtirasizmi?

— Voy, nima qilyapsiz, qirolicham?! — jig'ibiyron bo'lib tovushsiz chinqirdi Korovyov Margaritaning qulog'iga, — tirband bo'lib ketadi bu yer!

— Yoqtiraman, — dedi juvon yolboruvchi ohangda va birdan ma'nisiz tarzda takrorlay boshladi: — Frida! Frida, Frida! Mening ismim Frida, o qirolicha.

— Unday bo'lsa, Frida, siz bugun to mast bo'lguningizcha rosa miriqib ichingu hech nimani o'ylamang, — dedi Margarita.

Mamnun Frida Margaritaga ikkala qo'lini uzatgan edi, lekin Korovyov bilan Begemot epcillik qilishib uning ikki qo'ltig'idan olishdiyu — keyin u bir zumda olomon orasida ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Endi olomon, go'yo Margarita turgan maydonchani zabt etishga ahd qilgandek, zinadan zich saf bo'lib chiqib kelardi. Yalang'och ayollar frak kiygan erkaklar bilan aralashib ketgan edi. Margaritaning istiqboliga bug'doy rang, oq, jigar rang va tamoman qop-qora badanlar yaqinlashib kelardi. Ularning malla, qora, qizg'ish, kul rang sochlariga qadalgan qimmatbaho toshlar behisob chiroqlar shu'lasida tovlanar, yaraqlar, uchqunlar sochardi. Hujumkor erkaklarning ko'kraklariga taqilgan gavhar to'g'nog'ichlardan o't chaqnar — go'yo bu olomon ustidan kimdir shu'la sochayotgandek. Endi Margarita, tizzasini dam-badam o'pishayotganini his qilar, dam-badam qo'lini o'pishga uzatar, jilmaygan chehrasi niqob kabi qotib qolgan edi.

— Kamina mamnunman, — deb kuylardi Korovyov bir me'yorda, — biz mamnunmiz, qirolicha mamnunlar.

— Qirolicha mamnunlar, — derdi manqalanib orqada turgan Azazello.

— Men xursandman, — deb chinqirardi mushuk.

— Bu markiza, — deb g'o'ldirardi Korovyov, — meros deb otasini, ikki akasini va ikki singlisini zaharlab o'ldirgan! Qirolicha mamnunlar! Minkina xonim, qarang, qanday dilbar ayol! Faqat salgina tajang demasak! Nima hojati bor edi oqsoch qizning yuzini sochni gajak qiluvchi qaychi bilan kuydirishning! To'g'ri, bunday sharoitda, odatda, so'yib tashlashadi! Qirolicha mamnunlar! Qirolicham, bir zum e'tibor bering: imperator Rudolf, sehrGAR va kimyogar. Mana, yana kimyogar — dorga osilgan. O, xonim ham keldilar! O, qanday ajoyib fohishaxonasi bor edi uning Strasburgda! Biz mamnunmiz. Bu xonim — moskvalik chevar, bitmas-tuganmas fantaziya sohibasi bo'lgani uchun biz hammamiz uni sevamiz. U o'z qaramog'idagi ateleda juda ham kulgili bir narsa ixtiro qilgan edi: devorda bir juft doira teshik ochib qo'ygan edi...

— Nima, xonimlar bilishmasmidi? — deb so'radi Margarita.

— Hammalari bilishardi, qirolicha, — deb javob qildi Korovyov, — men mamnunman. Manavi yigirma yoshli nihoyatda xayolparast va tentak bola go'daklik paytidan o'zining antiqa fantaziyalari bilan dovruc taratgan. Uni bir qiz sevib qolgan edi, u esa o'sha qizni olib borib fohishaxonaga sotgan.

Pastdan chiqib kelayotgan olomon oqimining keti ko'rinmasdi. Bu oqim manbai mahobatli kamin edi. Shu alpozda oradan bir soat o'tdi, ikkinchi soat ham boshlandi. Endi Margarita bo'yniga osilgan zanjirning yanada og'irlashganini his qildi. Uning qo'liga ham bir nima bo'lgan edi. Endi Margarita har gal qo'lini ko'tarayotganda og'rikdan aftini burishtirardi. Korovyovning qiziqarli izohlari uni endi qiziqitirmay qo'ydi. Qiyiq ko'zli yalpoq yuzlar ham, oq, qora chehralar ham uni qiziqitirmay qo'ygan edi, ba'zida bu yuzlar bir-birlariga chaplashib ketganday ko'rinar, ular oralig'idagi havо esa negadir jimirlay boshlardi. Birdan Margaritaning o'ng qo'li xuddi igna sanchgandek zirqirab og'riy boshladi, shunda u og'riqdan tishlarini gijir qilib, tirsagini kursiga qo'ydi, endi uning orqasidagi zaldan xuddi qush qanotlari patillab devorga urilayotganini eslatuvchi sharpalar eshitilardi: ma'lumki, u yerda tumonat mehmonlar raqs tushishardi. Margaritaning nazarida, bu g'aroyib zalning mustahkam marmar,

koshinkor va billur pollari xuddi qon tomiridek bir me'yorda tepib turganga o'xshardi.

Endi Margaritani hech qanday qirol ham, gertsog ham, oshiq yigit ham, o'z joniga qasd qilganlaru erlarini zaharlab o'ldirganlar ham, dorga osilganlaru qo'shmachilar ham, qamoqxona nozirlariyu qallob qimorbozlar ham, jallodlar, chaqimchilar, sotqinlar, ovsarlar, ayg'oqchilaru qizlarning nomusiga tajovuz qiluvchilar ham, hattoki Gay Sezar Kaligula bilan Messalina ham mutlaqo qiziqtirmay qo'ygan edi. Ularning nomlari Margaritaning miyasida chalkashib ketgan, basharalari bir-biriga chaplashib ulkan bir barkashga o'xshab qolgan edi, faqat bir bashara — Malyuta Skuratovning olov rang soqol gardishiga o'ralgan yuzi xotirasiga mahkam o'rnashib olib, unga azob berardi. Margaritaning tizzalari bukilib-bukilib ketar, og'riqning zo'ridan har daqiqa yig'lab yuborgudek bo'lardi. Hammadan ham o'ng oyog'i qattiq azob berardi unga. Kelgan mehmonlarning hammasi shu oyog'ining tizzasini o'pib o'tishavergandan u shishib, ko'karib ketgan edi, holbuki Natasha gubka bilan yana allaqanday xushbo'y narsa ko'tarib kelib, uning tizzasini bir necha bor artib ketgan edi. Tashriflar boshlanganiga salkam uch soat bo'lganida Margarita pastga tamoman umidsizlik bilan nigoh tashladi va birdan ko'zlari quvonib, bir seskanib qo'ydi: mehmonlar oqimi siyraklasha boshlagan edi.

— Bal qonuni hamma yerda bir xil, qirolicha, — deb pichirlardi Korovyov, — hozir to'lqin tina boshlaydi. Ont ichib aytamanki, bu bardoshimizning eng oxirgi daqiqalari. Ana, brokenlik ishratparastlar bir to'da bo'lib chiqib ketishyapti. Ular hamisha shunaqa eng keyin kelishadi. Ha, o'shalar. Yana ikkita mast vampir*... tamommi? E, yo'q, ana, yana bittasi. Yo'q, ikkita ekan!

Zinadan eng oxirgi ikki mehmon chiqib kelardi.

— Ie, bunisi yangiga o'xshaydi-ku, — dedi Korovyov monokl shishasi orqali ko'zini suzib qararkan, — e, ha, tanidim. Kunlarning birida Azazello unikiga borib konyakxo'rlik qilib o'tirganida, uning qulog'iga pichirlab bir odamdan qanday qutulish yo'lini ko'rsatgan edi, chunki mezbon o'sha odamning fosh bo'lishidan juda qo'rqar edi. Natijada u, Azazelloning maslahati bilan, o'ziga tobe bo'lgan bir tanishiga o'sha odamning kabinetini devorlariga zahar purkashni buyuradi.

— Ismi nima uning? — deb so'radi Margarita.

— Ochig'i, o'zim ham bilmayman uning ismini, — dedi Korovyov, — Azazellodan so'rash kerak.

— Uning yonidagi kim?

— Shu-da uning o'sha hozirjavob xodimi. Men mamnunman! — deb baralla qutladi Korovyov eng oxirgi ikki mehmonni.

Zina huvillab qoldi. Ehtiyot shart, yana bir oz kutishdi. Ammo kamin ichidan boshqa hech zog' chiqmadi.

Margarita bir zumdan keyin o'zini o'sha hovuzli xonada ko'rib, bu yerga qanday kelib qolganiga hayron bo'ldi-yu, shu zahoti oyoq-qo'llarining zirqirab og'rganiga chidayolmay yig'lab yuborib, yerga yotib oldi. Lekin Gella bilan Natasha uni yupatishib, qonli dush ostiga olib borishdi-da, yana badanini uqalay boshlashdi, shunda Margaritaga qaytadan jon kirdi.

— Yana, yana, qirolicha Margo, — deb pichirlardi uning yonida paydo bo'lgan Korovyov, — parvoz qilib, zallarni kezib chiqish kerak, toki aziz mehmonlar o'zlarini e'tiborsiz qolgan deb his etmasinlar.

Shunda Margarita yana hovuzli xonadan uchib chiqib ketdi. Valslar qirol boshchiligidagi orkestr muzika chalayotgan boyagi estrada sahnasida endi jazavasi tutgan maymunlar jazi quturardi. Bu jazga qo'liga karnay ushlagan, yonoq soqoli hurpaygan bahaybat gavdali gorilla alpang-talpan raqs tushib dirijyorlik qilardi. Bir qator bo'lib tizilib o'tirgan orangutanglar yaraqlagan karnaylarni jon-jahdlari bilan chalardilar. Ularning yelkalariga minib olgan sho'x shimpanzalar esa garmon chalishardi. Xuddi sherga o'xshab yoldor ikkita gamadril royal chalar, ammo royallarning ovozi gibbonlar, mandrillar, martishkalar²³ chalayotgan saksafonu skripkayu do'mbiralalar sadosi ostida hech eshitilmasdi. O'zining epchilligi, bequsur harakati bilan kishini hayratga soluvchi son-sanoqsiz sharpalar, xuddi bir-biriga

²³ Gamadril, gibbon, mandril, martishkalar – turli qit'alarda yashovchi maymun toifalari.

payvand qilinganday juft-juft bo‘lishib, chir-chir aylanganicha, yo‘lida duch kelgan hamma narsani bosib payhon qilgudek, mudom bir tomonga bostirib borardilar. Turfa rang tirik kapalaklar tantsa tushayotgan olomonning boshi uzra sho‘ng‘ir, shiftdan esa gullar yog‘ilardi. Elektr chiroqlari o‘chgan paytda ustunlarning bo‘g‘otlarida tumonat yaltiroq qurtlar miltillar, havoda esa to‘qay chiroqlari suzib yurardi.

Keyin Margarita ustunlar bilan qurshalgan juda ham ulkan hovuzda ko‘rdi o‘zini. Mahobatli qora Neptun haykali og‘zidan pushti rang suyuqlik yelpig‘ichsimon yoyilib, tizillab otildilar. Hovuzdan shampän vinosining sarmast qiluvchi atri gupillab ko‘tarildilar. Bu yerda betakalluf xushchaqchaqlik hukm surardi. Xonimlar qotib-qotib kulishgancha, tuflilarini yechishar, sumkachalarini o‘z juftlariga yoki choyshab ko‘tarib zir yugurib yurgan negrlarga berishib, chinqirishgancha hovuzga sho‘ng‘irdilar. Shunda ko‘pikli to‘lqin balandga otildilar. Hovuzning billur tubida yoqilgan chiroqlar vino qatlamini yorib o‘tib, hovuzda suzib yurgan oppoq badanli xonimlarni yoritardi. Ular hovuzdan g‘irt mast bo‘lib chiqishar, ustunlar poyida ko‘tarilgan qahqaha xuddi hammomdagidek yangrardi.

Mana shu to‘s-to‘polonda faqat g‘irt mast bir ayolning ma‘nosiz boquvchi va ayni paytda yolboruvchi ko‘zlari, yana u aytgan bir og‘iz so‘z — «Frida!» — miyaga o‘tirib qolgan edi. Vinoning hididan Margaritaning boshi aylana boshladi, u endigina hovuzli zaldan chiqib ketmoqchi bo‘lgan edi, mushuk bir nayrang ko‘rsatib, Margaritaning diqqatini tortdi. Begemot Neptunning og‘zi oldida qandaydir bir afsun o‘qigan edi, shu zahoti hovuzdagi shampän vinosi shovullab, pishillab g‘oyib bo‘ldi, shundan keyin Neptunning og‘zidan to‘q-sariq rangdagi ko‘pirmaydigan suyuqlik sharillab oqa boshladi. Xonimlar:

— Konyak! — deb chinqirishdi, ayyuhannos solishdi va o‘zlarini hovuz bo‘yidan chetga, ustunlar panasi-ga olib qochishdi. Bir necha soniyadan keyin hovuz lim-lim to‘ldi, shunda mushuk havoda uch marta chirpirak bo‘lib mavjlanayotgan konyakka sho‘ng‘idi. U pishqirib-pishqirib hovuzdan chiqqanida qotirma galstugi shalviragan, mo‘yloviga sepgan zar upa yuvilib ketgan, durbinini yo‘qolgan edi. Begemotga faqat nayrangboz tikuvchi ayol bilan uning jufti — notanish bir mulat yigit takdid qilishdi. Ikkovlari konyakka sho‘ng‘ishdi, lekin shu mahal Korovyov Margaritani qo‘ltiqlab oldiyu ikkovlari konyak hovuzini tark etishdi.

Korovyov kuzatuvidagi Margarita yana bal bo‘layotgan zalda ko‘rdi o‘zini, lekin endi tantsa to‘xtagan va mehmonlar olomoni zal o‘rtasini bo‘sh qoldirib, ustunlar oralig‘iga tiqilishgan edi. Margaritani zal o‘rtasidagi ochiq yerda paydo bo‘lgan supachaga chiqarib qo‘yishdi, ammo kim chiqarib qo‘yganini u eslay olmadi. U supachaga ko‘tarilganda qaerdadir soat yarim kechaga jom chala boshladi, buni eshitgan Margarita hayron qoldi, chunki uning taxminicha tun yarmidan og‘ganiga ancha vaqt bo‘lgan edi. O‘sha mavhum soat oxirgi — o‘n ikkinchi marta jom chalishi bilan butun mehmonlar olomoni sukutga tildi. Shunda Margarita yana Volandni ko‘rdi. Uni Abadonna, Azazello va yana Abadonnaga o‘xshab ketuvchi bir nechta qora kiygan yigitlar kuzatib kelishardi. Endi Margarita o‘z supasi qarshisida Voland uchun hozirlangan boshqa bir supani ham ko‘rdi. Lekin Voland u supaga chiqmadi. Margaritani hayratga solgan narsa shu bo‘ldiki, Voland buyuk balning mazkur tantanali intihosiga boya yotoqxonada qanday libosda bo‘lgan bo‘lsa, o‘sha libosda chiqib kelgan edi. Egnida o‘sha isqirt, yamoq tungi ko‘ylak, oyog‘iga esa to‘zib mayishib ketgan tungi shippak kiygan edi. Qo‘lida yalang‘och shamshir bor edi, ammo Voland undan hassa o‘rnida foydalanib, tayanib turardi. U oqsoqlanib kelib, o‘z supasi yonida to‘xtadi, shu zahoti lagan ko‘targan Azazello uning qoshida paydo bo‘ldi. Bu laganda Margarita old tishlari sinib, og‘zi o‘pirilgan odam boshini ko‘rdi. Zalda benihoya teran sukunat hukm surardi, bu sukunatni ko‘cha eshik qo‘ng‘irog‘i jarangini eslatuvchi, ammo mazkur sharoitga mutlaqo yopishmaydigan qo‘ng‘iroq sadosi faqat bir marta buzdi, xolos.

— Mixail Aleksandrovich, — deb murojaat qildi Voland kallaga, shunda o‘lik kallaning qovoqlari ko‘tarilib, Margarita uning ma‘no va ehtiros to‘la tirik ko‘zlarini ko‘rib seskanib ketdi. — Hamma aytganlarimiz ro‘yobga chikdi, shunday emasmi? — deb gapida davom etdi Voland o‘lik kallaning

ko'zlariga tik qaragancha, — kallangizni ayol kishi uzdi, majlis bo'lmadi, men sizning kvartirangizda yashayapman. Bu — fakt. Faktdan hech qayoqqa qochib qutulib bo'lmaydi. Lekin endi bizni sodir bo'lgan shu fakt emas, kelgusida bo'ladigan voqealar qiziqtiradi. Siz hamisha, odamning kallasi tanasidan judo qilingach, yashashdan to'xtaydi, xokirobga aylanib yo'q bo'lib ketadi, degan nazariyaning qizg'in targ'ibotchisi bo'lgan edingiz. Men sizga o'z mehmonlarim huzurida, garchi ular mutlaqo o'zga nazariyani isbotlashga xizmat qilsalar ham, sizning nazariyangiz ham ulug'vor, ham oqilona ekanligini sizga e'tirof etishdan behad xushbaxtman. Holbuki, hamma nazariyalar ham bir-biridan qolishmaydi. Ular orasida shunday nazariya ham borki, unga ko'ra har kimning qismati o'z e'tiqodiga qarab belgilanadi. Hozir ham shunday bo'la qolsin! Siz yo'qlik sari mangu rihlat etyapsiz, men esam sizning bosh chanog'ingizdan yasalgan qadahni borliq uchun ko'tarishdan o'zimni baxtiyor hisoblayman. — Voland shamshirini ko'tardi. Shu zahoti boshning terisi qorayib, burusha boshladi, keyin parcha-parcha bo'lib to'kildi, ko'zlar ham g'oyib bo'ldi, bir zum o'tmay Margarita laganda oltin tirgaklarga urnatilgan zumrad kuzli, inju gishli sarg'ishrang boshchanoqni ko'rdi. Boshchanoqning oshiq-moshiqli qopqog'i o'z-o'zidan ochildi.

— Mana, hozir messir, — dedi Korovyov Volandning savol ma'nosida tikilganini ko'rib, — hozir quzuringizda bo'ladi u. Men ushbu teran sukunatda uning loklangan tuflisi g'archini eshityapman, ana u hayotida oxirgi marta shampan vinosi ichib, qadahni stolga «do'q» etib qo'ydi. Mana, o'ziyam keldi.

Zalga yangi bir mehmon kirib, to'g'ri Voland tomon yura boshladi. Uning tashqi ko'rinishi ko'pchilik erkak mehmonlardan hech farq qilmas edi. Farq faqat bitta edi: mehmon hayajonlanganidan kalovlanib kelardiki, bu uzokdan ham yaqqol ko'rinib turardi. Uning yonoqlarida qizil dog'lar lov-lov yonar, ko'zlari hayajondan olazarak edi. Mehmon esankirab qolgan, bu tabiiy hol edi albatta: bu yerdagi hamma narsa, asosan, Volandning libosi uni hayratga solib qo'ygan edi.

Biroq mehmon g'oyat zo'r iltifot bilan kutib olindi.

— O, azimim baron Maygel, — deb Voland mehmonga ochiq yuz bilan jilmaydi, mehmonning esa qayratdan ko'zlari kosasidan chiqib ketayozdi. — Men sizlarni, — deb mehmonlarga yuzlandi shunda Voland, — tomoshaxonalar komissiyasida ajnabiylarga poytaxtning diqqatga manzur yerlarini namoyish qiluvchi bo'lib xizmat qiladigan muhtaram baron Maygel bilan tanishtirish baxtiga musharrafman.

Margarita dong qotib qoldi, chunki Maygelni tanir, Moskva teatrlarida va restoranlarda uni bir pecha marta uchratgan edi. «Ie... — deb o'yladi Margarita, — demak, Maygel ham o'lgan ekan-da?» Lekin masala shu zahotiyoy oydinlashdi.

— Qadrli baron, — davom etdi Voland shodiyona tabassum bilan, — benihoya dilbar odamda, qarangi, mening Moskvaga kelganimni eshitib, darhol qo'ng'iroq qildi va kaminani diqqatga sazovor yerlar bilan tanishtirishga tayyor ekanligini izhor etdi. O'z-o'zidan ma'lumki, men ham uni o'z huzurimga taklif qilishdan g'oyat baxtiyorman.

Shu mahal Azazello boshchanoq qo'yilgan laganni Korovyovga uzatdi.

— Darvoqe, baron, — deb Voland birdan xuddi sir aytayotgandek ovozini pasaytirdi, — sizni o'taketgan darajada sinchkov deb aytishyapti. Mish-mishlarga qaraganda, shu xislatigingiz, undan aslo qolishmaydigan ikkinchi «fazilatingiz», ya'ni ezmaligingiz bilan qo'shib hammaning diqqatini o'ziga torta boshlaganmish. Bu hali yetmagandek, badkirdor odamlar siz haqingizda, g'iybatchi, ayg'oqchi, deb gap tarqatishipti. Ustiga-ustak yana, mana shu sassiq gaplar juda nari borsa bir oy ichida sizni falokatga mubtalo qiladi, degan taxmin bor. Shunga ko'ra, sizni o'sha mash'um kunni kutish azobidan xalos etish niyatida, huzurimga imkoni boricha ko'proq narsalarni kuzatib, ko'proq gaplarni eshitish maqsadida mehmon bo'lib kelgan paytingizdan foydalanib, sizga hoziroq yordam qo'lini cho'zishga qaror qildik.

Baronning rangi Abadonnanikidan ham oqarib ketdi (Abadonna esa tabiatan dokadek oq edi), keyin alomat bir hodisa yuz berdi. Abadonna baronning ro'parasida paydo bo'lib, bir zumgagina ko'zoynagini yechdi. Ayni shu lahzada Azazelloning qo'lida bir nima yaraqlab ketdi, xuddi kimdir

sekingina chapak chalib qo‘ygandek, bir nima «shap» etdiyu baron yerga chalqanchasiga yiqila boshladi, uning ko‘kragidan tizillab otilayotgan qip-qizil qon ohorlangan ko‘ylagi va nimchasini bo‘yadi. Korovyov boshchanoq — qadahni tizillab otilayotgan qonga tutib, uni to‘lgunicha ushlab turdi-da, so‘ng bu lim-lim qadahni Volandga uzatdi. Bu payt baronning jonsiz jasadi yerda cho‘zilib yotardi.

— Sizlarning sog‘lig‘ingiz uchun ichaman, janoblar, — past ovoz bilan dedi Voland va qadahga labini tegizib qo‘ydi.

Shu payt Volandning qiyofasida o‘zgarish sodir bo‘ldi. Uning yamoq ko‘ylagi bilan mayishib ketgan tuflisi g‘oyib bo‘ldi. Egnida qandaydir qora yelka-po‘sh, belida po‘lat shamshir paydo bo‘ldi. Margaritaning oldiga tez yugurib kelib, unga qadahni tutarkan:

— Ich! — deb buyurdi.

Margaritaning ko‘zi tinib, boshi aylana boshladi, gansiraklab ketdi, lekin bu payt qadah uning labiga olib borilgan va kimdir (kim ekanligini aniqlay olmadi) uning ikki qulog‘iga pichirladi:

— Qo‘rqmang, qirolicha... Qo‘rqmang, qirolicha, qon allaqachon yerga singib ketgan. Qon to‘kilgan yerda endi toklar o‘sib, allaqachon hosilga kirgan. Margarita hamon ko‘zini ochmay, qadahdan bir qultum ichdi, shunda tomirlaridan yoqimli elektr toki oqib o‘tganday bo‘ldi, quloqlari shang‘illadi. Nazarida xo‘rozlar quloqni qomatga keltirgudek kichqirishayotganday, qaerdadir muzika marshi chalinayotganday bo‘ldi. Mehmonlar olomoni qiyofasini yo‘qota boshladi. Frak kiygan erkaklar ham, yalang‘och ayollar ham tutday to‘kilib chiri boshladilar. Margaritaning ko‘zi oldida bu chirish butun zalni qamrab olgan edi, hammayoqni dahma isi qopladi. Ustunlar quladi, chiroqlar o‘chdi, hamma narsa qovjirab g‘oyib bo‘la boshladi, favvoralar ham, lolalar ham, kameliyalar²⁴ ham ko‘zdan yo‘qoldi. Shunchaki, aslida bor narsaning o‘zi — zargar xotining faqirona mehmonxonasi qolgan va uning qiya ochiq eshigidan chiroq shu‘lasi tushib turardi. Margarita mana shu qiya ochiq eshikdan kirdi.

Yigirma to‘rtinchi bob

USTANING XALOS ETILISHI

Volandning xobgohi baldan oddin qanday tarzda bo‘lsa, hozir ham shunday edi. Voland tungi ko‘ylakda karavotda o‘tirar, faqat endi Gella uning oyog‘ini uqalamas, balki boya shaxmat o‘ynalgan stolda dasturxon tuzayotgan edi. Korovyov bilan Azazello fraklarini yechib, stol yonida o‘tirishar, mushuk ham shular yonida edi, albatta. Ammo u galstugini, garchi u isqirt uvadaga aylanib ketgan bo‘lsa ham, yechmagan edi. Margarita gansiraklab stolga yaqinlashdi-yu, qo‘llarini unga tiradi. Shunda Voland uni, yana boyagidek imlab, o‘z yoniga taklif qildi.

— Qalay, juda qiynab yuborishdimi sizni? — deb so‘radi u.

— Aslo, messir, — deb eshitilar-eshitilmas javob qildi Margarita.

— Nobless oblij²⁵, — dedi mushuk va cho‘zinchoq stakanga qandaydir tiniq suyuqlik quyib, Margaritaga uzatdi.

— Araqmi? — zaif ovoz bilan so‘radi Margarita. Mushuk ranjib o‘tirgan o‘rnida bir sapchib tushdi.

— Nima deyapsiz, qirolicha, — dedi u xirillab, — nahotki sizga araq tutsam? Bu sof spirit!

Margarita jilmaydi va stakanni o‘zidan nari surib qo‘ymoqchi bo‘ldi.

— Qo‘rqmay ichavering, — dedi Voland, Margarita darrov stakanni qo‘liga oldi, — Gella, o‘tir, — deb buyurdi u, — so‘ng Margaritaga tushuntira boshladi: — To‘linoy kechasi — bu bayram oqshomi. Odatda, men bunday paytda o‘z muqarrib va mulozimlarim bilan tor doirada tanovul qilaman. Xo‘sh, endi o‘zingizni qanday his qilyapsiz? Mashaqqatli bal qanday o‘tdi?

²⁴ Kameliya — choygullar oilasiga kiruvchi hamisha yashil gul.

²⁵ Nobless oblij (fr.) — vaziyat majbur qiladi.

— Qoyilmaqom! — dedi Korovyov shangʻillab, — hamma mahliyo, hamma shaydoyu gado, odobga ham, mahoratu latofatga ham, nazokatga ham boy ekanlar qirolicham!

Voland indamay stakanni koʻtarib Margarita bilan choʻqishtirdi. Margarita, hozirning oʻzida adoyitamom boʻlaman, deb oʻyladi-yu, lekin itoatkorlik bilan spirtni ichib yubordi. Biroq hech qanday falokat yuz bermadi. Jonli bir suyuqlik qornini qizdirib oʻtdi-yu, ensasiga bir nima urilganday boʻldi, keyin uzoq vaqt miriqib uxlagan odamday yana darmonga kirdi, bundan tashqari, oʻzining sayoq itdek ochligini his qildi. Kecha ertalabdan beri tuz totimaganini eslagan edi, ishtahasi badtar ochilib ketdi. U baliq ikrasini qoshiqlab olib, chaynamay yuta boshladi.

Begemot bir boʻlak ananasni kesib oldi-da, tuz va murch sepib, «xap» etib yeb yubordi, shundan keyin ikkinchi marta bir qadah spirtni shunday ustalik bilan «otib» yubordiki, hamma chapak chalib uni olqishladi.

Margarita ikkinchi qadahni ichib yuborgandan keyin chilchiroqlarning shamlari ravshanroq, kamindagi olov ham gurillab yona boshladi. Margarita sira ham mast boʻlgani yoʻq. U oppoq tishlarini goʻshtga botirarkan, sardagini huzur qilib yutar va ayni paytda Begemotning ustritsaga xantal surishini tomosha qilardi.

— Sen yana ustiga uzum ham qoʻy, — dedi Gella mushukning biqiniga ohista turtarkan.

— Oʻrgatmang menga, — deb javob qildi mushuk, — biz ham koʻp mehmon koʻrganmiz, koʻnglingiz toʻq boʻlsin, koʻrganmiz!

— O, mana shunday oʻchoq oldida oʻtirib, odmigina ovqatlanish qanday yaxshi, — deb shangʻillardi Korovyov, — yor-doʻstlar davrasida...

— Yoʻq, Fagot, — deb eʼtiroz bildirdi mushuk, — balning oʻz jozibasini, koʻlami boʻladi.

— Hech qanday jozibasi ham, koʻlami ham yoʻq, bilʼaks, anavi ovsar ayiqlar ham, shuningdek, bardagi yoʻlbarlar ham, boʻkiraverishib quloq-miyamni yeb yuborishdi, — dedi Voland.

— Bosh ustiga, messir, — dedi mushuk, — baski, siz koʻlam yoʻq degan fikrda ekansiz, men ham shu fikrni qoʻllashga kirishaman.

— Buni qara-ya! — deb qoʻydi Voland.

— Hazillashgandim, — dedi mushuk mutelik bilan, — yoʻlbarlar masalasiga kelsa, hozir buyuraman — ularni kabob qilishadi.

— Yoʻlbarlar goʻshtini yeb boʻlmaydi, — dedi Gella.

— Siz shunday deb oʻylaysizmi? Unda, mana, eshiting, — dedi mushuk va koʻzlarini suzganicha, bir paytlar sahroda oʻn toʻqqiz kun yolgʻiz darbadar yurganida oʻzi oʻldirgan yoʻlbarlar goʻshti bilan kun kechirganini huzur qilib soʻzlab berdi. Hamma bu gʻaroyib qissani zoʻr qiziqish bilan tingladi, lekin Begemot soʻzlab boʻlgach, hamma bir ovozdan:

— Gʻirt yolgʻon! — deb yubordi.

— Hammadan ham qiziq tomoni shundaki, — dedi Voland, — bu hikoyat — boshdan-oyoq boʻhton.

— Shunaqami hali? Boʻhton deng? — deb baqirdi mushuk, hamma uni, hozir eʼtiroz bildiradi, deb oʻylagan edi, lekin u sekingina dedi: — Tarix ajrim qiladi bizni.

— Ayting-chi, — dedi spirt ichib ana tiyraklashgan Margo Azazelloga yuzlanib, — siz anavi sobiq baronni otib tashladingizmi?

— Shak-shubhasiz, — deb javob qildi Azazello, — nega endi uni otmas ekanman? Uni albatta otib tashlash kerak edi.

— Men biram hayajonlandimki! — dedi Margarita, — tasodifan boʻldi-da oʻziyam.

— Buning hech qanday tasodif tomoni yoʻq, — deb eʼtiroz bildirdi Azazello, Korovyov esa chiyillab ingray boshladi:

— Axir hayajonlanmay boʻlarkanmi? Meniyam aʼzoi badanim «dagʻ-dagʻ» titrab ketdi! Paq! Tamom! Baron qulab tushdi!

— Men, sal boʻlmasa, jinni boʻlib qolayozdim, — deb qoʻshib qoʻydi mushuk, baliq ikrasi olib

yegan qoshig'ini yalarkan.

— Men bir narsaga tushunmayapman, — dedi Margarita ko'zlarida billur qandilning zarrin uchqunlari o'ynab, — nahotki bu yerda bo'lgan muzikayu balning barcha gumbur-gumburi tashqariga eshitilmagan bo'lsa?

— Ha, eshitilmadi, qirolicha, — deb izohladi Korovyov, — o'zi bunaqa balni eshitilmaydigan qilib o'tkazish lozim. Ehtiyotkorlik bilan ish ko'rish kerak bo'ladi.

— Ha-da, ha-da... Aks holda bilasizmi, zinada turgan anavi odam... Boya Azazello bilan uning yonidan o'tib ketdik-ku... o'sha... Keyin eshik oldida turgan odam ham... Menimcha, u sizning kvartirangizni kuzatib turgan edi...

— To'g'ri, to'g'ri! — deb qichqirdi Korovyov, — to'g'ri, qimmatli Margarita Nikolaevna! Siz mening gumonimni tasdiqlayapsiz. Ha, u kvartirani kuzatib turgan edi. O'zim ham uni avvaliga bironta parishonxotir privat — dotsent yo ma'shuqasini intizor bo'lib kutayotgan oshiq bo'lsa kerak deb o'ylagan edim, yo'q, unday emas ekan! Ko'rdimu ko'nglim g'ash bo'la boshladi! Ah! Rostdanam, u kvartirani kuzatayotgan edi! Eshik oldida turgani ham! Yana bostirma tagida turgani ham!

— Qiziq, sizlarni hibsga olgani kelisharmikin-a? — deb so'radi Margarita.

— Albatta kelishadi, latofatli qirolicha, albatta! — deb javob qildi Korovyov. — Ko'nglim sezib turipti — kelishadi, lekin hozir emas, kezi kelganda, albatta, kelishadi. Ammo qiziqarli hech nima bo'lmaydi menimcha.

— Voy, biram hayajonlanib ketdimki, anavi baron yiqilib tushganida, — dedi Margarita, chamasi, u o'z umrida birinchi marta ko'rgan qotillikdan hamon o'ziga kela olmayotgan edi. — Siz mo'ljalga yaxshi tekkizsangiz kerak-a?

— Binoyiday, — deb javob qildi Azazello.

— Necha qadamdan? — deb Margarita sal mujmalroq savol berdi Azazelloga.

— Hamma gap nimani mo'ljalga olishda, — deb jo'yali javob qiddi Azazello, — masalan, tanqidchi Latunskiyning derzasiga bolg'a urish boshqayu uning yuragini mo'ljalga olish butunlay boshqa.

— Yuragini! — dedi Margarita, negadir o'z yuragiga qo'lini qo'yib, — yuragini! — deb takrorladi u hirqiroq ovoz bilan.

— Kim ekan o'sha tanqidchi Latunskiy? — deb so'radi Volland Margaritaga ko'zini suzib qararkan.

Azazello, Korovyov va Begemot istihola qilgandek yerga qaradilar, Margarita esa javob berarkan cho'g'dek qizarib ketdi:

— Shunaqa bir tanqidchi bor. Bugun kechqurun men uning butun kvartirasini dabdala qilib tashladim.

— Ana xolos! Nega endi?

— U, messir, — deb tushuntira boshladi Margarita, — bir ustaning umriga zomin bo'ldi.

— Nima qilardingiz o'zingiz urinib? — dedi Volland.

— Menga ruxsat eting, messir, — deb sho'x ohangda chinqirib yubordi mushuk, «dik» etib o'rnidan turarkan.

— E, o'tirsang-chi, — deb to'ng'illadi Azazello o'rnidan turarkan, — o'zim hozir borib kelaman...

— Yo'q! — dedi Margarita, — yo'q, o'tinaman, messir, keragi yo'q buning.

— Ixtiyoringiz, ixtiyoringiz, — dedn Volland, Azazello yana o'z o'rniga o'tirdi.

— Xo'sh, biz nimaga kelib to'xtagan edik, bebaho qirolicha Margo? — dedi Korovev, — e, ha, yurak. Yurakka anavi tekkizadi. — Korovyoz uzun barmog'ini Azazello tomonga cho'zib ko'rsatdi, — buyurtma bo'yicha yurakning xohlagan bo'lmasiga yoki uning istagan qorinchasiga tekkizishi mumkin.

Margarita avvaliga tushunmadi, tushungach, hayron bo'lib dedi:

— Axir o'sha qorinchalar yopiq-ku!

— Azizam, — dedi Korovyov xirqi ovoz bilan, — qizig'iyam shunda-da! Ochiq narsaga hamma

ham tekkizishi mumkin!

Korovyov stol g'aladonidan bitta yettilik qarta olib, Margaritaga uzatdi va uning hollaridan birini tirnog'i bilan belgilab berishni iltimos qildi. Margarita yuqori o'ng burchakdagi xolni belgiladi. Gella qartani yostiq ostiga yashirdi-da:

— Tayyor! — deb qichqirdi.

Shunda yostiqqa orqa o'girib o'tirgan Azazello shimining cho'ntagidan o'ziotar qora to'pponcha olib, o'girilmay yelkasi osha karavot tomonga o'q uzdi va Margaritani salgina cho'chitib yubordi. O'q teshib o'tgan yostiq ostidan yettilik qartani olishdi. Undagi Margarita belgilagan xol teshilgan edi.

— Sizga ro'para kelishni aslo istamasdim to'pponcha ushlagan paytingizda, — dedi Margarita Azazelloga karashma qilib. Har qanday ishning piri bo'lgan odamlarga doim zo'r ehtiros bilan qarardi u.

— Qimmatli qirolicha, — deb chiyilladi Korovyov — qo'lida hech qanday revolver bo'lmagan paytda ham Azazelloga ro'para kelishni hech kimga maslahat bermayman! Sobiq regent va ashulachi sifatida vijdonan ont ichib aytamanki, o'sha duch kelgan odamning sho'ri quriydi.

Merganlik tajribasi paytida o'shshayib o'tirgan mushuk endi birdan:

— O'sha yettilik qartada men yangi rekord qo'yaman, — deb e'lon qildi.

Azazello bunga javoban bir nima deb irillab qo'ydi. Lekin mushuk o'z ahdida turib olib, bir emas, ikkita revolver so'radi. Azazello shimining ikkinchi orqa cho'ntagidan yana bitta revolver olib boyagi revolver bilan ikkovini maqtanchoq mushukka uzatarkan, zaharxanda bilan labini burib qo'ydi. Yettilik qartada ikkita xolni belgilashdi. Mushuk yostiqqa orqa o'girib olib, otishga uzoq vaqt tayyorlandi. Margarita ikkala qulog'iga barmoqlarini tiqib o'tirarkan, ko'zini kamin tokchasida mudrab o'tirgan boyqushdan uzmasdi. Mushuk ikkala revolverdan baravar o'q uzdi, shu zahoti Gella jon achchig'ida chinqirib yubordi, o'q tegib o'lgan boyqush soat ustiga qulab tushdi, singan soat to'xtab qoldi. Bir qo'li qonga bo'yalgan Gella faryod ko'tarib, mushukning yungiga chang soldi, mushuk esa o'z navbatida uning sochini yumdalay boshladi, oqibat, ikkovi bir-biriga chirmashganicha, polda u yoqdan-bu yoqqa koptokdek yumalay boshlashdi. Stol ustida turgan qadahlardan biri yerga tushib chil-chil sindi.

— Ajratib olsanglarchi mendan manavi quturgan shayton qizni! — deb chinqirardi mushuk, ustiga minib olgan Gelladan qutulishga harakat qilarkan. Urishqoqlarni ajratib qo'yishdi, Korovyov Gellaning o'q tekkan barmog'iga bir marta puflagan edi, barmoq sog'aydi-qoldi,

— Otolmayman-da axir, gap bilan chalg'itishgandan keyin! — deb chinqirardi Begemot va ayni paytda yelkasidan Gella yulib olgan bir tutam yungni joyiga yopishtirishga urinardi.

— Garov o'ynayman, — dedi Voland Margaritaga jilmayib, — jo'rttaga shunday qildi. Aslida juda yaxshi otadi.

Gella bilan mushuk yarashib, hatto o'pishib ham olishdi. Keyin yostiq tagidan qartani olib tekshirib ko'rishdi. Azazello teshgan holdan boshqa bironta holga gard ham tegmagan edi.

— Bunday bo'lishi mumkin emas, — deb ta'kidlardi mushuk qartani qandil yorug'iga tutib qararkan.

Shodiyona kechlik davom etardi. Chilchiroqning shamlari asta erib oqar, kamindan gup-gup ufiyotgan quruq va xushbo'y issiq havo butun xonani qamragan edi. To'yib ovqatlangan Margarita endi sarxushlik og'ushida huzur qilib o'tirardi... Uning hech qayoqqa ketgisi kelmasdi, holbuki, o'zining taxminicha vaqt allamahol bo'lgan. Tungi voqealar hisobga olinsa, vaqt ertalabki soat oltiga yaqinlashgan edi. Margarita oraga cho'kkan sukunatdan foydalanib, Volandga qimtinibgina dedi:

— Endi men boray... Kech bo'ldi.

— Qayoqqa shoshasiz? — deb so'radi Voland quruqqina qilib. Ammo qolganlar «miq» etmadi.

— Ha, vaqt bo'ldi, — deb takrorladi Margarita bunday munsoabatdan yanayam ko'proq xijolat bo'lib, u yelkasiga tashlash uchun biron yopinchiq yo'plash qidirib atrofiga qaradi. Chunki o'zining yalang'ochligidan endi iymana boshlagan edi. U o'rnidan turdi. Voland karavotda yotgan chuvrindi va

qatirma xalatini olib, indamay Margaritaga uzatdi, Korovyov uni Margaritaning yelkasiga tashladi.

— Minnatdorman, messir, — dedi Margarita eshitar-eshitilmas, soʻng Volandga savol maʼnosida qarab qoʻydi. Voland esa oʻz navbatida loqayd jilmayib boqdi. Shunda birdan Margaritaning qalbini mashʼum hasrat tuygʻusi qamrab oldi. U oʻzini addangan deb his qildi. Aftidan, uning badda koʻrsatgan xizmatlari evaziga hech kim uni hech nima bilan takdirlamoqchi emasga oʻxshaydi, shuningdek, hech kim unga, qoling, deb ham mulozamat qilmayapti. Holbuki, Margaritaning bu yerdan chiqib boradigan yeri yoʻqligi uning oʻziga kunday ravshan edi. Xayolidan «lip» etib oʻtgan: «Yana oʻsha uyimga qaytib borishimga toʻgʻri keladi», degan fikr qalbida dohiliy gʻussa tuygʻusini uygʻotib yubordi. Yo Azazelloning Aleksandr bogʻida bergan vasvasali maslahatiga amal qilib, oʻzi Volanddan soʻrasinmi? «Yoʻq, oʻlsam ham yalinmayman», dedi u oʻziga-oʻzi.

— Xoʻp, salomat boʻling, messir, — dedi u eshittirib, oʻzi esa: «Ishqilib, bu yerdan tezroq chiqib ketsam boʻlgani, keyin bir amallab daryo boʻyiga boraman-u, oʻzimni suvga tashlayman», deb koʻnglidan oʻtkazdi.

— Oʻtiring, — deb buyurdi Voland birdan qatʼiy ohangda. Margaritaning rangi oʻchib ketib oʻtirdi. — Balki biron nima demoqchidirsiz xayrlashuv oldidan?

— YOʻq, messir, gapim yoʻq, — dedi Margarita gʻurur bilan, — faqat shuki, agar sizga yana kerak boʻlsam, barcha istaklaringizni bajonidil bajarishga doim tayyorman. Men hech charchaganim yoʻq, balda juda bahri-dilim ochildi. Shunga koʻra, agar u yana davom etgan boʻlganida, yana tizzamni ming-minglab qatllaru qotillarga oʻpish uchun jonim bilan tutib bergan boʻlardim. — Margarita Volandni goʻyo qalin parda orqali elas-elas koʻrayotganday — koʻzlari gʻilt-gʻilt yosh edi.

— Toʻgʻri! Siz mutlaqo haqsiz! — dyodi Voland gumburlovchi ovoz bilan dahshatli hayqirib, — shunday boʻlish kerak!

— Shunday boʻlish kerak! — deb takrorlashdi Volandning mulozimlari xuddi aks-sadodek.

— Biz sizni sinab koʻrdik, — deb davom etdi Voland, — hech qachon, hech nima soʻramang! Hech qachon, hech nima, ayniqsa, oʻzingizdan kuchliroqlardan. Oʻzlari tavsiya qilishib, oʻzlari istagan narsangizni berishadi! Oʻtiring, takabbur ayol! — Voland Margaritaning yelkasidagi vazmin ridoni yulqib olib tashladi, shun-da u yana oʻzini Voland bilan yonma-yon uning toʻshagida oʻtirganini koʻrdi. — Xoʻsh, Margo, — deb davom etdi Voland, endi ancha muloyim ovoz bilan, — bugun mening balimda bekalik qilganingiz uchun nima istaysiz? Ushbu balni yalangʻoch holda oʻtkazganingiz evaziga mendan nima soʻraysiz? Tizzangiz xizmatini qanchaga baholaysiz? Hozir siz qatllar deb atagan mehmonlarim sizga qancha ziyon yetkazishdi? Gapiring! Mana endi hech tortinmasdan gapirishingiz mumkin. Zero, men soʻrayapman sizdan.

Margaritaning yuragi qattiq-qattiq tepa boshladi, u chuqur xoʻrsinib qoʻyib, nimalarnidir oʻylay boshladi.

— Xoʻsh, qani, dadilroq! — deb dalda berardi Voland, — oʻz fantaziyangizni uygʻoting, uni ishga soling! Anavi uchchiga chiqqan ablah — baronni qatl etish sahnasida ishtirok etishning oʻzi ham mukofotga loyiq, agar ishtirok etgan odam ayol kishi boʻlsa — alaxusus. Qani, xoʻsh?

Margaritaning nafasi qaytib ketdi, u dilida tayyorlab qoʻyilgan ezgu soʻzlarini aytishga endigina ogʻiz juftlagan edi hamki, birdan rangi quv oʻchib, ogʻzi lang ochilib, koʻzlari baqraygancha qoldi. Uning qulogʻiga kimningdir bezovta qiluvchi, yolboruvchi ovozi: «Frida! Frida! Frida! — deb qichqirdi. — Mening ismim Frida!» — Shundan keyin Margarita duduqlanib gapira boshladi:

— Demak, men sizdan bitta narsani iltimos qilishim mumkin-a?

— Talab, talab qilishingiz mumkin, mening donnam, — deb javob qildi savolning maʼnosiga tushungan Voland jilmayib, — talab qilishingiz mumkin bitta narsani!

O, Voland Margaritaning oʻz ogʻzidan chiqqan «bitta narsa» soʻzini takrorlarkan, unga ustalik bilan va aniq urgʻu berib gapirdi.

Margarita yana bir marta xoʻrsinib qoʻyib dedi:

— Istartimki, Fridaga, oʻz chaqalogʻini oʻldirganda ogʻziga tiqqan oʻsha roʻmolchasini endi

tutqazishmasa.

Mushuk ko‘zlarini shiftga tikarkan, pishqirib xo‘rsindi, lekin bal paytida qulog‘i buralganini eslab, churq ham etmadi.

— O‘sha ovsar Fridadan, — deb miyig‘ida kulganicha gap boshladi Voland, hech qanday pora olmasligingizga qat‘iy ishonch hosil qilganim tufayli (zero bunday narsa sizning qirolichalik sha‘ningizga mutlaqo nomuvofiqdir) nima qilishimni ham bilmay qoldim. Chamamda faqat bitta iloj bor — ko‘proq latta-puttalar topib kelib, xobxonamdagi hamma teshik, tirqishlarga tiqib tashlashim kerak.

— Gapingizga tushunmadim, messir! — dedi hayron qolgan Margarita, u Volandning gaplariga chindanam tushunmagan edi.

— Fikringizga to‘la-to‘kis qo‘shilaman, messir, — deb gapga aralashdi mushuk, — albatta latta bilan, — deb g‘ijingancha panjasini stolga «gurs» etib urdi.

— Men rahm-shafqat haqida gapiryapman, — deb izohladi Voland o‘z gapini hamon Margaritadan o‘tli ko‘zlarini uzmay. — U narsa ba‘zan mutlaqo kutilmaganda ayyorlik bilan eng tor tirqishlardan ham singib kiradi. Latta-putta haqida gapirishimning boisi shunda.

— Men ham shuni aytyapman-da! — dedi mushuk va har ehtimolga qarshi, pushti rang krem yuqilik pan-jalari bilan uchli quloqlarini berkitganicha, o‘zini Margaritadan chetga oldi.

— Pisht! Daf bo‘l! — dedi unga Voland.

— Hali qahva ichganim yo‘q, — dedi mushuk, — qanaqasiga ketarkanman? Nahotki shunday bayram oqshomida ham, messir, bir dasturxon atrofida o‘tirgan mehmonlarni ikki navga bo‘lishsa? Birovlar birinchi nav-u, boshqalar, sho‘rtumshuq qurumsoq bufetchining ta‘biri bilan aytganda, aynigan ikkinchi nav hisoblansa?

— Jim bo‘l, — yeb buyurdi Voland, so‘ng Margaritaga yuzlanib, undan so‘radi: — Bu raftoringizga qaraganda, siz bag‘oyat saxovatli, kamoli xushaxloq odam bo‘lsangiz kerak-a?

— Yo‘q, — qiynalib javob qildi Margarita, — bilaman, siz bilan faqat ochiqchasiga gaplashish kerak, shu bois men ham sizga gapning ochig‘ini aytaman: men yengiltak odamman. Frida uchun iltimos qilganimga sabab, ehtiyotsizlik qilib unga va‘da berib qo‘yuvdim. Endi u kutadi, messir, u mening qudratimga ishonadi. Agar umidi puchga chiqsa, men nihoyatda mushkul ahvolga tushib qolaman. Umrbod ko‘nglim taskin topmaydi. Nachora? Shunday bo‘lib qoldi.

— Ha, — dedi Voland, — bu tushunarli.

— Demak, o‘shanday qilasiz-a? — qimtinibgina so‘radi Margarita.

— Aslo, — deb javob qildi Voland, — gap shundaki, qimmatli qirolicha, bu o‘rinda andakkina chatoqlik yuz bergan. Har bir muassasa o‘z ishi bilan shug‘ullanmog‘i kerak. Oriy rost, bizning imkoniyatlarimiz benihoya ulkan, uzoqni ko‘rishga ko‘zlari ojiz bo‘lgan ayrim kaltabinlar tasavvuridan ko‘ra ancha kattaroqdir...

— Ha, judayam katta, — deb luqma tashlashdan o‘zini tiya olmadi mushuk, chamasi u mana shu imkoniyatlardan mag‘rurlanardi.

— Jim bo‘lsang-chi, jin urgur! — dedi unga Voland va Margaritaga o‘girilib gapida davom etdi: — Gapning sirasi, men muassasa deb ta‘birlaganim boshqa shaxs qilishi lozim bo‘lgan ishga qo‘l urishdan nima hojat? Alqissa, men bu ishga aralashmayman, uni o‘zingiz bajarasiz.

— Nahotki, mening istagim bajarilsa? Azazello istehzo bilan g‘ilay ko‘zini Margaritaga tikdi va mallasoch boshini salgina chayqab, pishqirib qo‘ydi.

— Boshlang axir, azbaroyi shifo, — deb g‘o‘ldiradi Voland va globusni aylantirib, uning qaysiyam bir nuqtasiga tikilib qaray boshladi, chamasi u Margarita bilan suhbat qilgan paytida boshqa ish bilan mashg‘ul bo‘lganini ko‘rsatmoqchi edi.

— Qani, chaqiring Fridani, — deb o‘rgatdi Korovyov.

— Frida! — deb ovozing boricha chinqirdi Margarita.

Shunda eshik lang ochilib, xonaga sochlari parishon, yalang‘och, ammo sarxushligidan asar ham

qolmagan, ko‘zlari olazarak ayol yugurib kirib, qo‘llarini Margarita tomon cho‘zdi, Margarita esa unga ulug‘vorlik bilan dedi:

— Seni kechirishdi. Endi senga ro‘molchangni tutqazishmaydi.

Frida qattiq faryod qilib, Margaritaning oyog‘i ostiga, polga xoch shaklida yuz tuban yotdi. Voland bir qo‘l siltagan edi, shu zahoti Frida ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

— Minnatdorman sizdan, endi xayr, — dedi Margarita va o‘rnidan turdi.

— Nima deysan, Begemot, — deb gapira boshladi Voland, — shunday bayram kechasida uquvsiz odamning raftoridan manfaat ko‘zlashimiz yaxshimasdir, — u Margaritaga o‘girildi, — bunisi hisob emas, chunki men hech nima qilganim yo‘q. Qani ayting, o‘zingiz uchun nima istaysiz?

Hamma sukutga toldi, bu sukunatni Korovyov buzdi:

— Oltin donna, — dedi u Margaritaning qulog‘iga pichirlab, — bu gal sal mulohaza bilan ish ko‘ring! Yo‘qsa, baxtingiz qo‘lingizdan chiqib ketishi mumkin!

— Men hozirning o‘zida, shu zahotiy o‘z mahbubim — ustani qaytarib berishlarini istayman, — dedi Margarita va qattiq asabiylashganidan yuzi burishib ketdi.

Shu payt xonaga «g‘uv» etib shamol esib kirib, chil-chirokdagi shamlar alangasini bir tomonga yotqizdi, vazmin darpardalar yelpinib, deraza tavaqalari lang ochildi va juda olisda, samoda tonggi emas, tungi oyning porlab turgani ko‘rindi. Deraza etagida tungi oy shu‘lasidan ko‘kish poyandoz yozilib, shu poyandoz ustida Ivanushkaning tungi mehmoni — o‘zini usta deb tanitgan odam paydo bo‘ldi. U kasalxona libosida (egnida xalat, oyog‘ida tufli) bo‘lib, hozir ham o‘sha qora qalpoqchasini boshidan qo‘ymagan edi. Uning soqol-mo‘ylovi olinmagan yuzi hadeb tortishar, jununvash ko‘zlari shamlarga zimdan cho‘chinqirab boqardi, oy shu‘lasi uni tamomila qamrab olgan edi.

Margarita bir qarashdayoq uni tanidi, qo‘llarini qisirlatib, oh urdiyu uning istiqboliga yugurib bordi. U ustaning peshonasidan, lablaridan o‘par, tikandek tuk bosgan yuziga yuzini qo‘yardi, shu paytgacha tiyib turgan ko‘z yoshlari endi uning yuzidan duv-duv oqa boshladi. U hadeb faqat bir so‘zni ma‘nosiz ohangda takrorlardi:

— Sen... sen, sen...

Usta uni o‘zidan chetlatib, bo‘g‘iq ovoz bilan dedi:

— Yig‘lama, Margo, yuragimni ezma. Men qattiq betobman. — U go‘yo derazaga sakrab qochmoqchi bo‘lganday, deraza tokchasiga chang soldi, tishlarini irshaytirganicha, xonada o‘tirganlarga bir-bir qarab chiqib, chinqirib yubordi: — Men qo‘rqyapman, Margo! Yana ko‘zimga allaqanday sharpalar ko‘rina boshladi.

— Yo‘q, yo‘q, yo‘q, — deb pichirlardi entikib-entikib yig‘laganidan nafasi ichiga tushib ketgan Margarita, — hech nimadan qo‘rqma! Men yoningdaman! Yoningdaman!

Korovyov epchillik bilan, sezdirmay ustaga stul surib qo‘ydi, u o‘tirdi, Margarita esa usta oldida tiz cho‘kib, yuzini uning biqiniga bosganicha qimir etmay qoldi. U hayajonlanganidan o‘zining endi yalang‘och emasligini ham sezmedi — uning egnida birdan qora shohi plash paydo bo‘lgan edi. Bemor boshini xam qilganicha, ma‘yus va xasta ko‘zlarini yerga tikdi.

— Ha, — deb gap boshladi Voland bir oz sukutdan keyin, — rosa surobini to‘g‘rilashipti uni. Qani, ritsar, — deb buyurdi u Korovyovga, — bu odamga ichgani biron nima ber.

Margarita titroq ovoz bilan yolborardi.

— Ich, ichvor. Qo‘rqyapsanmi? Yo‘q, yo‘q, gapimga ishon, yordam qilishmoqchi senga.

Bemor stakanni olib, undagi suyuqlikni ichib yubordi, lekin qo‘li qaltirab, stakan oyog‘i ostiga tushib, chil-chil sindi.

— Yaxshilikka! Yaxshilikka! — deb pichirladi Korovyov Margaritaning qulog‘iga, — qarang, u o‘ziga kela boshladi.

Darhaqiqat, bemorning nigohidagi yovvoyilik va bejolik yo‘qola boshlagan edi.

— Senmisan, Margo? — deb so‘radi oy yog‘dusida namoyon bo‘lgan mehmon.

— Albatta, menman, — deb javob qildi Margarita.

— Yana! — deb buyurdi Voland.

Usta ikkinchi stakanni bo‘shatgandan keyin ko‘zlari jonlanib, ma’noli boqa boshladi.

— Ana bu boshqa gap, — dedi Voland ko‘zlarini suzib boqarkan, — endi suhbatlashamiz. Kimsiz?

— Endi men hech kim emasman, — dedi usta, shunday deb tirjaygan edi, og‘zi qiyshayib ketdi.

— Hozir qaerdan keddingiz?

— Hasrat uyidan. Men — jinniman, — dedi mehmon.

Bu gapni eshitgan Margarita chiday olmay yana yig‘lab yubordi. Keyin ko‘z yoshlarini artib, chinqirib dedi:

— Qanday mudhish so‘zlar! Mudhish so‘zlar! Messir, sizga shuni aytishim kerakki, bu — usta. Uni darddan forig‘ qiling, mehnatingiz zoe ketmaydi.

— Siz kim bilan gaplashayotganingizni bilasizmi, — deb so‘radi Voland mehmondan, — hozir kimning huzurida o‘tiripsiz?

— Bilaman, — deb javob qildi usta, — jinnixonada Ivan Bezdombiy degan bola yon qo‘shnim edi. O‘sha gapirib beruvdi siz haqingizda.

— E-ha, to‘g‘ri, to‘g‘ri, — dedi Voland, — men u yigitcha bilan Patriarx ko‘li bo‘yida uchrashish baxtiga musharraf bo‘lganman. U sal bo‘lmasa meni ham jinni qilib qo‘yayozgan edi, meni yo‘q deb isbotlashga urinib! Ammo siz ishonarsiz, albatta, bu — chindanam men ekanligimga?

— Ishonishga to‘g‘ri keladi, — dedi usta, — lekin, ochig‘i, sizni qoraxayol¹ samarasi deb hisoblash tinchroq bo‘lardi. Meni afv eting, — deb ilova qildi usta birdan hushini yig‘ib olib.

— Ha, yaxshi, tinchroq bo‘lsa, shunday deb hisoblayvering, — dedi Voland muloyimlik bilan.

— Yo‘q, yo‘q, — dedi qo‘rqib ketgan Margarita ustaning yelkasidan ushlab silkitarkan, — esingni yig‘! Ro‘parangda o‘tirgan chindanam o‘sha!

Mushuk bu yerda ham oraga suqildi:

— Mana, men chindanam qoraxayolga o‘xshayman. Oy shu’lasida yon tomonimdan qarang, — mushuk oy yog‘dusidan paydo bo‘lgan uzunchoq yo‘lakka borib turdi va yana bir nima demoqchi bo‘lib og‘iz juftlagan edi, lekin «ovozingni o‘chir» deb buyurishdi unga, shunda u: — Yaxshi, yaxshi, ovozimni o‘chirdim. Men gung qoraxayol bo‘laman, — dedi va jim qoldi.

— Ayting-chi, nega sizni Margarita usta deb ataydi? — so‘radi Voland.

Usta miyig‘ida kulib javob qildi:

— Uning bu raftorini ma’zur ko‘ring. U men yozgan romanni juda yuksak baholagan edi.

— Romaningiz nima haqda?

— Pontiy Pilat to‘g‘risida.

Shunda shamlarning olov tillari yana tebranib, yelpina boshladi, stoldagi idishlar zirillab ketdi. Voland misoli momaqaldiroqdek qah-qah urib kuldi, ammo uning bu qahqahasidan hech kim cho‘chimadi ham, ajablanmadi ham. Begemot negadir chapak chalib yubordi.

— Nima, nima haqda? Kim haqda? — dedi Voland kulishdan to‘xtab. — Shu zamonda-ya? Voajabo! Nima, boshqa mavzu topilmadimi? Qani, ko‘raylik-chi, — Voland kaftini yuqoriga qilib qo‘lini cho‘zdi.

— Afsuski, sizga uni ko‘rsatolmayman, — deb javob qiddi usta, — chunki men uni pechkaga qamab yoqib yuborganman.

— Kechirasiz-u, ishonmayman bunga, — dedi Voland, — bu mumkin emas. Qo‘lyozmalar yonmaydi. — U Begemot tomonga o‘girilib dedi: — Qani, Begemot, uzat bu yoqqa romanni.

Mushuk stuldan «dik» etib turgan edi, hamma uning dasta-dasta qo‘lyozmalar ustida o‘tirganini ko‘rdi. Mushuk eng ustki nusxani ta’zim bilan Volandga uzatdi. Margarita yana hayajondan yig‘lab yuborgudek bo‘lib, dag‘-dag‘ titragancha chinqirib yubordi:

— Ana qo‘lyozmang! Ana u!

U Voland istiqboliga tashlanib zavq-shavq bilan dedi:

— Siz har narsaga qodirsiz, qodirsiz!

Voland qo'lyozmani olib aylantirib ko'rdi, so'ng uni bir chetga qo'yib, indamay, jiddiy qiyofada ustaning yuziga tikildi. Lekin usta negadir tashvishlanib, bezovta bo'la boshladi, stuldan turib, qo'llarini qisirlatdi, vujudi dag'-dag' qaltirab olis fazodagi oyga yuzlangancha g'o'ldiray boshladi:

— Hatto oydin kechada ham menga tinchlik yo'q, nega axir oromimni buzdinglar? Yo tangrilar, tangrilar...

Margarita ustaning egnidagi kasalxona xalatini mahkam changallab olib, o'zini uning bag'riga bosdi va yig'i aralash hasrat bilan g'o'ldiradi:

— E, xudo, nega, axir, dori senga kor qilmayapti?

— Hechqisi yo'q, parvo qilmang, — deb pichirlardi Korovyov usta atrofida parvona bo'larkan, — hechqisi yo'q, hechqisi yo'q... Yana bir stakan ichvoring, men ham sizga ulfat bo'laman.

Bu galgi stakan oy yog'dusidan yaraqlab ustaga ko'z qisganday bo'ldi va unga yordam berdi. Ustani yana joyiga o'tqazishdi, bemorning chehrasida endi xotirjamlik alomatlari paydo bo'lgandi.

— Mana, endi hamma narsa ravshan, — dedi Voland va uzun barmog'i bilan qo'lyozmaga «to'q-to'q» urib qo'ydi.

— Mutlaqo ravshan, — deb tasdiqladi mushuk, gung qoraxayol bo'lishga so'z berganini unutib, — bu asarning asosiy mohiyati menga tamomila oydin bo'ldi. Sen nima deysan, Azazello? — deb yuzlandi u sukut saqlayotgan Azazeloga.

— Nima derdim, — dedi u ping'illab, — seni suvga cho'ktirib yuborgan baraka topadi.

— Rahming kelsin, Azazello, — dedi unga mushuk, — bu shum niyatingni hukmdorimning ko'ngliga sola ko'rma yana. Azbaroyi shifo, unda har kecha tepangga xuddi sho'rlik ustaga o'xshab oy yog'dusi libosida kelib, halovatingni buzaman-a. Ana unda holing nima kechadi, a, Azazello?

— Qani, Margarita, — deb yana gapga aralashdi Voland, — hamma gapingizni ayting, nima xohlaysiz?

Margaritaning ko'zlari porlab ketib, Volandga iltijo bilan yuzlandi:

— Maylimi pichirlashib gaplashib olsak? Voland bosh irg'atdi, shunda Margarita og'zini ustaning qulog'iga olib borib, bir nimalarni pichirladi. Lekin faqat ustaning javobi eshitildi:

— Yo'q, kechikdik. Endi menga hech nima kerak emas. Faqat seni ko'rib tursam bo'lgani. Ammo takror aytaman — voz kech mendan. Xarob bo'lasan men bilan bo'lsang.

— Yo'q, voz kechmayman, — dedi Margarita va Volandga yuzlandi: — Bizni yana Arbatga tutashgan tor ko'chadagi o'z podvalimizga qaytarishingizni iltimos qilaman, yana u yerda lampachirog'imiz ham yonsa, qolgan hamma narsalar ham o'z o'rnida bo'lsa.

Bu gapdan usta kulib yubordi va Margaritaning bir vaqtlar sochi jingalak bo'lgan boshini quchoqlaganicha dedi:

— Bu sho'rpehona ayolning gapiga quloq solmang, messir. O'sha podvalga allaqachon boshqa odam joylashib olgan, undan keyin, hamma narsani avvalgi holiga qaytarib bo'lmaydi aslo. — U yuzini mahbusaning sochlari parishon boshiga qo'yib, uni quchoqladi va:

— O, sho'rlik, sho'rlik... — deb g'udrandi.

— Qaytarib bo'lmaydi dedingizmi? — dedi Voland. — Gapingiz to'g'ri. Lekin biz urinib ko'ramiz, Azazello!

U shunday degan edi hamki shiftdan esankiragan telbasifat bir odam «gurs» etib tushdi, uning egnida faqat tungi ko'ylak-ishton bo'lib, negadir qo'lida chamadon, boshida kepikasi bor edi. Bu odam qo'rqqanidan «qalt-qalt» titrar va nuqul cho'qqaymoqchi bo'lganday engashardi.

— Mogarichmisiz? — deb so'radi Azazello osmondan tushgan odamga yuzlanib.

— Aloiziy Mogarich, — deb javob qiddi u «dag'-dag'» titrab.

— Mana bu odamning romani haqida Latunskiy yozgan maqolani o'qib, «uyida nolegal adabiyotlar saqlayapti», deb shikoyat yozgan sizmidingiz? — deb so'radi Azazello.

Osmondan tushgan grajdanin ko'karib ketdi, tavbasiga tayanib yum-yum yig'lay boshladi.

— Uning kvartirasiga ko'chib o'tmoqchi bo'ludingizmi? — imkoni boricha muloyimroq ohangda

pingʻilladi Azazello.

Shu payt mushukning dargʻazab pishqirgani eshitildi. Margarita esa:

— Jodugarning tirnoqlarini tatib koʻr! — deb chinqirganicha Aloiziy Mogarichning yuziga chang soldi.

Toʻs-toʻpolon koʻtarildi.

— Nima qilyapsan? — iztirob bilan qichqirdi usta, — Margo, isnodga qoʻyma oʻzingni!

— Men qarshiman, bu isnod emas, — deb baqirdi mushuk.

Margaritani Korovyov ajratib oldi.

— Men vanna oʻrnatganman, — deb chinqirardi afti-angori qonga boʻyalgan Mogarich, tishlari takillab, keyin allaqanday bemaʼni gaplarni javray boshladi, — bitta oqlashning oʻzi... keyin, kuporos...

— Judayam yaxshi boʻptida vanna oʻrnatganing, — dedi Azazello maʼqullab. — U vanna olishi kerak, — soʻng qichqirdi: — Daf boʻl!

Shunda Mogarichning oyogʻi osmondan keldiyu yotoqxonaning ochiq derazasidan uchib chiqib ketdi. Koʻzlari baqrayib qolgan usta pichirlardi:

— O, bunisi endi Ivan hikoya qilgan voqealardan ham gʻaroyibroq boʻldi-ku! — u tamomila hayratga kelib, atrofiga olazarak qararkan, nihoyat mushukka yuzlanib dedi: — Maʼzur tutasiz... sen... sizmidingiz... — u mushukni «sen»lashni ham, «siz»lashni ham bilolmay esankirab qoldi, — sizmidingiz tramvayga chiqqan oʻsha mushuk?

— Men edim, — dedi mushuk mamnuniyat bilan va ilova qildi: — Mushuk zotiga shunday xushmuomalalik bilan murojaat qilishingiz qanday yaxshi. Odatda mushuklarni, negadir, «sen»lashadi, garchi dunyoda bironta ham mushuk hech bir kimsa bilan qiyomatli doʻst tutunmagan boʻlsa ham.

— Mening nazarimda siz mushukka unchalik oʻxshamayapsiz, — dedi usta ikkilanib, soʻng Volandga oʻgirilib qimtinibgina ilova qildi: — Baribir hali kasalxonada meni qidirib qolishadi.

— Be, nega endi qidirishar ekan! — deb yupata boshladi Korovyov, shunda uning qoʻlida birdan qandaydir qogʻozlar, daftarlar paydo boʻldi, — shu xastalik varaqasi siznikimi?

— Ha.

Korovyov qogʻozlarni olov yonib turgan kaminga tashladi.

— Hujjat yoʻq, demak, odam ham yoʻq, — dedi Korovyov mamnuniyat bilan, — bu — sizni ijaraga qoʻygan odamning uy daftari boʻlsa kerak.

— Ha-a...

— Kim qayd qilingan bu daftarga? Aloiziy Mogarichmi? — Korovyov uy daftarining sahifasiga pufladi, — vassalom, endi u yoʻq, keyin, shuni bilginki — boʻlgan ham emas. Mabodo, uy sohibi sizni koʻrib ajablangudek boʻlsa, Aloiziy tushingizga kirgan, deb ayting unga. Mogarich? Qanaqa Mogarich? Hech qanaqa Mogarich boʻlmagan. — Shu payt Korovyovning qoʻlidagi bogʻichli uy daftari birdan gʻoyib boʻldi. — Mana endi u uy egasining stoli gʻaladonida yotipti.

— Siz toʻgʻri aytdingiz, — dedi Korovyovning bu qadar puxta ishlashidan hayratga kelgan usta, — baski hujjat yoʻq ekan, demak, odam ham yoʻq. Mana, aynan men yoʻqman, chunki menda hujjat yoʻq.

— Meni kechirasiz, — deb chinqirib yubordi Korovyov, — qoraxayol²⁶ deganimiz xuddi mana shu boʻladi, mana sizning hujjatingiz, — shunday deb Korovyov ustaga hujjat uzatdi. Soʻng koʻzlarini shiftga tikkancha Margaritaning qulogʻiga muloyim ohangda pichirladi: — Mana bu esa, sizning buyumlaringiz, Margarita Nikolaevna, — shunday deb u Margaritaga chetlari kuygan daftar, qovjiragan gul va fotografiya uzatdi, ayni paytda unga gʻoyat ehtiyotkorlik bilan omonat daftarcha ham berdi, — bu yerda oʻzingiz qoʻygan oʻn ming soʻm, Margarita Nikolaevna. Bizga birovning haqi kerak emas.

— Mening panjam shol boʻlsa boʻladi, ammo birovning narsasiga aslo tegmayman, — dedi mushuk kekkaygancha va badbaxt romanning hamma nusxasini bosib toy qilmoqchi boʻlganday, chamadon

²⁶ Qoraxayol — yoʻq narsaning koʻzga koʻrinishi, gallyutsinatsiya

ustida raqs tusha boshladi.

— Mana, sizning ham hujjatingiz, — deb gapida davom etdi Korovyov Margaritaga hujjat uzatarkan, so‘ng Vollandga murojaat qilib, ehtirom bilan dedi: — Mana, bo‘ldi, messir!

— Yo‘q, hali bo‘lgani yo‘q, — dedi Volland globusdan yuz o‘girib. — Mulozimlaringizni nima qilaylik, mening qimmatli donnam? Shaxsan menga ularning keragi yo‘q.

Shu chog‘ ochiq turgan eshikdan o‘sha-o‘sha yalang‘och holicha Natasha otilib kirdi, qo‘llarini bir-biriga urgancha Margaritaga chinqirib dedi:

— Voy, baxtli bo‘ling, Margarita Nikolaevna! — U bosh irg‘ab usta bilan salomlashdi, so‘ng yana Margaritaga yuzlandi: — Men bilardim qayoqqa qatnaganingizni.

— Uy xodimlari hamma narsani bilishadi, — dedi mushuk panjasini ma‘noli tarzda yuqori ko‘tarib, — ular hech nima ko‘rmaydilar deyish — xato.

— Nima istaysan, Natashaa? — deb so‘radi Margarita, — uyga qayt.

— O‘rgilib ketay sizdan, Margarita Nikolaevna, — dedi Natasha tiz cho‘kib yolborarkan, — ulardan iltimos qiling, — u ko‘z qiri bilan Vollandga ishora qildi, — meni o‘zlarida jodugar qilib olib qolishsin. O‘sha uyga qaytib borishni istamayman sira! Injenerga ham, texnikka ham tegmayman! Kecha bal paytida janob Jak menga muhabbat izhor qiddi. — Natasha kaftini yoyib, allaqanday oltin tangalarni ko‘rsatdi.

Margarita, siz nima deysiz, degandek Vollandga qaradi. U bosh irg‘atib qo‘ydi. Shunda Natasha Margaritaning bo‘yniga osilib, uni cho‘lpillatib o‘pdi-da, tantanavor chinqirgancha, derazadan uchib chiqib ketdi.

Endi Natashaning o‘rnida Nikolay Ivanovich paydo bo‘ldi. U yana o‘zining odamiylik qiyofasiga kirgan, lekin nihoyatda g‘amgin, hatto darg‘azab desa ham bo‘lardi.

— Mana bu nusxani mamnuniyat bilan qo‘yib yuboraman, — dedi Volland Nikolay Ivanovichga nafratlanib qararkan, — benihoya zo‘r mamnuniyat bilan, zero bu yerda u mutlaqo ortiqcha.

— Menga guvohnoma berishlaringni o‘tinib so‘rayman, — tilga kirdi Nikolay Ivanovich atrofga qo‘rqa-pisa boqarkan, lekin bu gapini juda o‘jarlik bilan gapirdi, — bu kechani qaerda o‘tkazganim haqida.

— Nima qilasiz uni? — keskin ohangda so‘radi mushuk.

— Militsiyaga va xotiningga ko‘rsataman, — deb shaxt gapirdi Nikolay Ivanovich.

— Biz odatda guvohnoma bermaymiz, — deb javob qildi mushuk manglayini tirishtirib, — lekin siz uchun, mayli, istisno qilamiz.

Nikolay Ivanovich ko‘z ochib-yumishga ham ulgurmay, Gella yozuv mashinkasi yoniga o‘tirib, mushuk aytgan gaplarni yoza boshladi.

— Guvohlik beramankim, ushbuni ko‘rsatuvchi Nikolay Ivanovich mazkur tunni shayton uyushtirgan balda o‘tkazdi, u balga odam tashuvchi vosita... qo‘shirnoq och, Gella! Qo‘shirnoq ichida yoz — «to‘ng‘iz» sifatida jalb etilgan edi. Imzo — Begemot.

— Chislochi? — deb chiyilladi Nikolay Ivanovich.

— Biz chislo qo‘ymaymiz, chislo qo‘yilgan hujjat kuchini yo‘qotadi, — dedi mushuk qog‘ozga imzo chekarkan, so‘ng qaerdandir muhr olib, qoidasini keltirib, unga huhladi-da, qog‘ozga «to‘langan» degan so‘zni bosib, uni Nikolay Ivanovichga tutqazdi. Shundan keyin Nikolay Ivanovich benomu nishon g‘oyib bo‘ldi, ammo uning o‘rnida kutilmagan yangi odam paydo bo‘ldi.

— Bu yana kim bo‘ldi? — ijirg‘anib so‘radi Volland, sham yorug‘idan yuzini kafti bilan to‘sarkan.

Varenuxa (bu o‘shaydi) boshini egib xo‘rsinib qo‘ydi va eshitar-eshitilmas dedi:

— Qo‘yib yuboringlar. Men qon so‘ruvchi ko‘rshapalak bo‘lolmayman. O‘shanda Gellaning yordamida Rimskiyini o‘ldirib qo‘yishimga sal qoluvdi. Lekin men qonxo‘r emasman. Qo‘yvoringlar meni.

— Nima deb javrayapti uzi? — aftini bujmaytirib so‘radi Volland. — Yana qanaqa Rimskiy? Nima balo, alahlayaptimi?

— Hech aziyat chekmang, messir, — dedi Azazello va Varenuxaga yuzlandi: — Qo‘rslik qilish kerak emas telefonda. Yolg‘on gapirish kerakmas telefonda, tushunarlimi? Endi boshqa bunday qilmaysizmi?

Varenuxaning miyasi shodlikdan gangib qoldi, chehrasi yerishdi va nima deetganini uzi ham tushunmay g‘o‘ldiray boshladi:

— Azbaroyi x... ya‘ni aytmoqchimanki, a‘lo haz... hoziroq tushlikdan keyin... — Varenuxa qo‘llarini ko‘ksiga bosib, Azazelloga iltijo bilan boqardi.

— Ha, yaxshi, uyga jo‘nang, — dedi Azazello. Varenuxa zumda erib yo‘q bo‘ldi- qoldi.

— Endi meni mana bular bilan yolg‘iz qoldiringlar, — deb buyurdi Voland usta bilan Margaritani ko‘rsatib.

Volandning buyrug‘i shu zahoti bajarildi. U bir oz sukutdan so‘ng ustaga murojaat qildi.

— Shunday qilib, Arbatdagi podvadda turmoqchimisiz? Unda asar yozish nima bo‘ladi? Orzularchi, ilhom-chi?

— Menda boshqa hech qanday orzu-armon qolmadi, ilhom ham yo‘q endi, — deb javob qildi usta, — hayotda meni endi hech nima qiziqitirmaydi, yolg‘iz Margodan boshqa, — deb u yana qo‘lini Margaritaning boshiga qo‘ydi, — meni mayib qilishdi, yuragim ziq, podvalda turgim kelyapti.

— Pilat haqidagi romaningiz nima bo‘ladi?

— U romanni ko‘rarga ko‘zim yo‘q, — deb javob qildi usta, — men o‘sha roman tufayli ko‘p azob chekdim.

— O‘tinaman sendan, — zorlanib dedi Margarita, — aslo bunday dema. Nega, axir, meni qiynaysan? Bilasan-ku, men butun hayotimni tikkanman shu ishing uchun. — Shundan so‘ng Margarita Volandga qarab ilova qildi: — Quloq solmang gapiga, messir, juda qattiq azob chekkan u.

— Axir biron narsa to‘g‘risida yozish kerak-ku! — derdi Voland, — agar anavi prokurator haqida yozadigan gapingiz qolmagan ekan, unda hech bo‘lmasa Aloiziyni tasvirlang.

Usta jilmayib qo‘ydi.

— Bunaqa narsani Lapshyonnikova bosmaydi, undan keyin uning qizig‘iyam yo‘q.

— Axir qanday kun kechirasizlar? Ochlik-muhtojliqdami ?

— Ha, bajonidil, — deb javob qildi usta, so‘ng Margaritani o‘z bag‘riga tortib, uning yelkasidan qucharkan qo‘shib qo‘ydi: — Margo es-hushini yig‘ib olgach, meni tark etadi...

— Tark etmaydi, — dedi Voland tishlarini gijir qilib, so‘ng davom etdi: — Demak, Pontiy Pilat haqida tarixiy asar yozgan odam uzlatga chekinib, podvalda qashshoqliqda kun kechirmoqchimi?

Margarita ustaning pinjidan chiqib, juda qizishib gapira boshladi:

— Men qo‘limdan kelgancha urinib ko‘rdim, kishini vasvasaga soluvchi eng shirin so‘zlarni aytdim qulog‘iga. Lekin u baribir bosh tortyapti.

— Qulog‘iga nima deb pichirlaganingizni bilaman, — dedi Voland, — lekin u gaplar unchalik vasvasali emas edi. Sizga shuni aytmoqchimanki, — jilmayib turib ustaga murojaat qildi u, — romaningiz hali sizga ko‘p ezguliklar olib keladi.

— Bu g‘irt g‘urbat bo‘ladi, — dedi usta.

— Yo‘q, yo‘q, g‘urbat bo‘lmaydi, — dedi Voland, — endi hech ham qo‘rqinchli bo‘lmaydi. Xullas, Margarita Nikolaevna, hamma ish qilib bo‘lindi. Ayting-chi, menga biron e‘tirozingiz bormi?

— Be, qo‘ysangiz-chi, nimalar deyapsiz, messir!

— Unda, mana bu mendan sizga esdalik bo‘lsin, — dedi Voland va yostiq ostidan hammayog‘iga olmos toshlar qadalgan kichkinagina oltin taqa oldi.

— Yo‘q, yo‘q, aslo, nima ish qilipman!

— Men bilan bahslashmoqchimisiz? — dedi Voland jilmayib.

Margarita, egnidagi plashning cho‘ntagi bo‘lmagani sababli, taqachani ro‘molchaga tugib oldi. Shunda bir hol uni tong qoldirdi. U to‘linoy yog‘du sochib turgan derazaga o‘girilib shunday dedi:

— Men bir narsaga hech tushuna olmayapman... Yarim tun bo‘lganiga ancha vaqt bo‘ldi-yu, ammo

haliyam o'sha-o'sha yarim tun... nega bunday? Mening taxminimcha, allaqachon tong otgan bo'lishi kerak edi.

— Bayram tuning bir oz uzaygani dilga ko'p manzur bo'ladi-da, — deb javob qildi Volland. — Xo'p bo'lmasa, sizlarga baxt tilayman.

Margarita tavallo qilmoqchi bo'lganday qo'llarini Volland tomon cho'zdi, lekin unga yaqinlashishga jur'at etolmay, ohista dedi:

— Alvido! Alvido!

— Ko'rishguncha xayr, — dedi Volland.

Shundan keyin Margarita qora plashda, usta esa kasalxona xalatida zargar bevasining sham yonib turgan dahliziga chiqishdi, bu yerda ularni Vollandning mulozimlari kutib turishardi. Ular tashqariga chiqa boshlashdi, shunda Gella roman nusxalari bilan birga Margarita Nikolaevnaning buyumlari solingan chamadonni ko'tarib oldi, mushuk unga ko'maklashdi. Kwartira ostonasida Korovyov ta'zim bilan xayrlashib, ko'zdan g'oyib bo'ldi, qolganlar mehmonlarni zinadan kuzatib tusha boshladilar. Zina bo'm-bo'sh edi. Ular uchinchi qavatning maydonchasidan o'tishayotganda bir nima «to'p» etganday bo'ldi, lekin bunga hech kim parvo qilmadi. Pod'ezd eshigiga yetishganda, Azazello tepaga qarab «puf» dedi, keyin hammalari oy hali mo'ralamagan hovliga chiqishdi-yu, eshik oldida etik va kepka kiygan bir odamning dong qotib uxlab o'tirganini ko'rishdi. Bu yerda yana chiroqlari o'chirilgan kattakon qora mashina turgan bo'lib, uning old tomonidagi oynasidan rulda o'tirgan qarg'aning sharpasi g'ira-shira ko'rinardi.

Endi mashinaga chiqmoqchi bo'lishganda Margarita birdan alam bilan ohista chinqirib yubordi:

— Voy o'lmasam, taqani yo'qotib qo'yibman!

— Mashinaga o'tiring, — dedi Azazello, — meni kutib turinglar. Xozir qaytaman, nima bo'lganini bilib kelaman. — U pod'ezdga kirib ketdi.

Gap bu yoqda edi: Margarita bilan usta o'z kuzatuvchilari bilan zargar bevasi kvartirasidan chiqishmasdan sal oldin, shu kvartira ostidagi 48-kvartiradan biton va sumka ko'targan oriqqina bir ayol zina maydonchasiga chiqqan edi. Bu — chorshanba kuni g'altak oldida pista yog'i to'kib yuborib, Berliozni baloga giriftor qilgan o'sha Annushka edi.

Bu ayolning Moskvada nima bilan shug'ullanishini, qanday mablag' hisobiga kun kechirishini shu paytgacha hech kim bilmagan, endi bundan keyin ham hech kim hech qachon bilolmasa kerak. Uning to'g'risida faqat shu narsa ma'lum edi: uni har kuni goh biton, goh sumka, gohida sumkayam, bitonam ko'targan holda — yo neft do'konida, yo bozorda, yo bo'lmasa uy bostirmasi ostida, yo zinada, aksariyat payt esa o'zi yashab turgan 48-kvartiraning umumiy oshxonasida ko'rish mumkin edi. Bundan tashqari, odamlarga u haqda yana ham ko'proq ma'lum bo'lgan narsa shu ediki, Annushka paydo bo'lgan hamma yerda o'sha zahoti albatta janjal ko'tarilardi, bundan tashqari uning laqabi ham «O'lat» edi.

Annushka — O'lat odatda juda barvaqt turar, bugun esa kallayi saharlab — soat bir bo'lmasdan turib oldi. U kalit solib eshikni ochdi, oldin yo'lakka boshini chiqarib qaradi, keyin o'zi chiqdi. Eshikni yopib, endi ketishga shaylangan edi hamki, o'zidan yuqori qavatda eshik taraqladi, kimdir zinadan pildirab tushib kelib, Annushkaga urilib ketdi, bu zarbadan Annushka gardani bilan devorga borib urildi.

— Qay go'rga shoshyapsan bitta ichki ishtonda, kasofat? — deb chiyilladi Annushka og'rigan gardanini changallaganicha. Egniga faqat ichki ko'ylak-ishtonu boshiga kepka kiygan, qo'lga chamadon ko'tarib olgan, ko'zlari yumuq bu odam uyqusiragan dag'al ovoz bilan javob qildi:

— Kolonka! Kuporos! Bitta oqlashning o'ziga qancha sarf bo'lgandi, — keyin u yig'lab yuborib baqirdi: — Daf bo'l! — Shundan keyin u zinadan pastga emas, yana orqaga — yuqoriga, ekonomist oynasini tepib sindirgan deraza oldiga yugurib chiqdi-da, oyog'i osmondan bo'lib shu deraza orqali hovliga uchib chiqib ketdi. Annushkaning og'zi lang ochilib qoldi, u hatto gardanining og'riyotganini ham unutib qo'yib, o'sha deraza oldiga otilib chiqdi. U qorniga yotib, boshini derazadan chiqardi:

fonus yoritgan hovlida boyagi chamadon ko'targan odamning chilparchin bo'lib o'lib yotganini ko'raman deb o'ylagan edi u. Ammo asfalt hovlida hech nima yo'q edi.

Bu uyqusiragan alomat jonzod o'zidan hech bir nom-nishon qoldirmay misoli qushday uchib ketiptida, deb taxmin qilishdan o'zga iloj qolmadi. Annushka cho'qinib olib, ko'nglidan o'tkazdi: «Ha, bu elliginchi kvartira aytganlaricha bor ekan! Odamlar bekorga gapirishmagan ekan! Ana kvartirayu mana kvartira!».

U shunday xayolga borib turganida tepadagi eshik yana taraqladiyu yana bir odam chopib tusha boshladi. Shunda afti bir oz cho'chqaning tumshug'iga o'xshab ketsa ham, ammo soqol qo'ygan va xiyla basavlat bir kishi o'zini chetga olib devorga qisilib turgan Annushkaning yonidan «g'iz» etib o'tib, bu ham xuddi boyagi odam singari asfalt hovliga yiqilib o'lishi mumkinligini o'ylamay, o'zini derazadan otdi. Annushka bugun uydan nima maqsadda chiqqanini ham unutib, zinada qoldi, u hadeb cho'qinar, oh-voh qilar, o'zi bilan o'zi gaplashar edi.

Saldan keyin uchinchi odam (bunisi — soqol-mo'ylovsiz, kulcha yuz, egniga ko'krak burma keng ko'ylak kiygan edi) yuqoridagi eshikdan otilib chiqib, u ham avvalgi kishi singari derazadan uchib chiqib ketdi.

Shuni ham aytish kerakki, Annushka o'ziga yetgancha sinchkov edi, shunga ko'ra, yana bironta yangi mo'jiza sodir bo'lmasmikin, deb yana kutishga ahd qildi. Yuqori qavatdagi eshik yana ochiddi, bu safar zinadan bir talay odam tushib kela boshladi, lekin ular chopmasdan, hamma odamlar qatori bahuzur yurib tushishardi. Annushka deraza oldidan qochib, «g'ir» etib o'z eshigi oldiga chopib tushdi, shosha-pisha eshikni ochib, o'zini uning panasiga oldi, shunda sal ochiq qoldirilgan eshik tirqishidan uning qattiq hayajonlangan sinchkov ko'zi «lip-lip» chaqnadi.

Kasalliginiyam, kasalmasliginiyam bilib bo'lmaydigan, rangi bo'zday oqargan, soqol-mo'ylovi o'sib ketgan, egniga allaqanday xalat, boshiga qora shapkacha kiygan g'alati bir odam bazo'r qadam qo'yib tushib kelardi. Yelkasiga qora rido tashlagan (nim qorong'ida Annushkaning ko'ziga shunday ko'ringan edi) bir xonim haligi odamni ehtiyotlab qo'ltiqlab olgandi. Xonim yalangoyoqmidi, yo oyog'iga qandaydir juda yaltiroq, yirtilib tilka-tilka bo'lib ketgan (chet elniki bo'lsa kerak) tuflni kiyganmidi — buni aniq aytish qiyin. Voy sharmanda-e. Tuflini gapirasiz-a! Axir bu oyimcha qip-yalang'ochu! Ha-da, yalang'och yelkasiga jubba tashlab olipti, xolos! «Jin tekkanmi o'zi bu kvartiraga, nima balo?» Ertaga qo'shnilariga og'iz ko'pirtirib so'zlab beradigan gap topilganidan Annushka ichididan quvonardi..

G'aroyib libosdagi bu xonimcha orqasidan qo'liga chamadoncha ko'targan mutlaqo qip-yalang'och boshqa bir xonimcha tushib kelar, chamadon yonida esa xirsday keladigan bir qora mushuk g'ivirsirdi. Annushka ko'zlarini ishqalarkan, hayratdan chinqirib yuborishiga sal qoldi.

Hammadan orqada pakana, g'ilay ko'z, egiiga oq iimcha kiyib, bo'yniga galstuk bog'lagan bir ajnabiy oqsoqlanib tushib kelardi. Ularning hammasi Dtshushkaning eshigi yonidan o'tib, pastga tusha boshladi. Ular maydonchadan o'tishayotganda bir nima to'q» etdi. Oyoq tovushlarining tina boshlaganini eshitgan Annushka etagidan xuddi ilondek sirg'alib chikdi, bitonini devor tagiga qo'yib, qorni bilan maydonchaga yotdi-da, hammayoqqa qo'l cho'zib timirskilana boshladi. Mana, qo'liga og'ir bir narsa o'ralgan ro'molcha ilindi. Annushka ro'molchani ochib, qimmatli topilmani u ko'ziga yaqin olib borgan edi, ko'zi naq och bo'riniki singari yona boshladi. Annushkaning miyasida quyun ko'tariddi: «Hech narsa bilmayman! Hech narsa ko'rganim ham, eshitganim ham yo'q! Jiyanimnikiga olib borsammikin? Yo arralab bo'lak-bo'lakka ajrataymi? Olmos toshlarni kavlab olsam ham bo'ladi... Keyin ularni bitta-bittadan pullayveraman: birini Petrovka bozorida, yana birini Smolenskiy bozorida... Xullas, hech narsa ko'rmadim, hech narsa eshitmadim, hech narsa bilmayman!».

Annushka topilmani qo'yniga yagpirib, bitonini qo'liga oldi-da, shaharga chiqish rejasidan voz kechib, o'z kvartirasiga «ship» etib kirib ketmoqchi bo'lgan edi, ro'parasida birdan boyagi oq nimcha kiygan odam (osmondan tushganiniyam, yerdan chiqqaniniyam hech kim bilmaydi) paydo bo'ldi va sekingina pichirladi:

— Qani, cho‘z ro‘molchaga o‘ralgan taqachani.

— Voy, qanaqa taqacha, qanaqa ro‘molcha? — deb so‘radi Annushka ustalik bilan o‘zini go‘llikka solib, — hech qanaqa ro‘molchani bilmayman. Nima balo, grajdanin, mastmisiz deyman?

Oq nimcha kiygan ajnabiy ortiq churq ham etmay o‘zining xuddi avtobusning tutqichiga o‘xshagan qattiq va sovuq barmoqlari bilan Annushkaning bo‘yniga chang solib, uni xippa bo‘g‘di. Annushkaning qo‘lidan bitoni tushib ketdi. Nimcha kiygan ajnabiy bir necha fursat Annushkaning nafas yo‘lini shu tarzda bo‘g‘ib turib, so‘ng qo‘lini uning bo‘ynidan oldi. Annushka entikib-entikib nafas olgach, jilmayib dedi:

— E-e, taqacha deng? Mana, hozir! Siznikimidi bu taqacha? Qarasam, yerda ro‘molchaga o‘rog‘liq yotipti... Men, yana bitta-yarimta ilib ketmasin, deb ataylab yashirib qo‘ydim, birov ilib ketsa bormi, ikki dunyoda ham topa olmasdingiz!

Ajnabiy ro‘molchaga o‘ralgan taqachani olgach, Annushkaga quyuq ta‘zim qilib, qo‘lini mahkam sikdi, chet elliklarga xos talaffuz bilan unga qizg‘in minnatdorlik bildira boshladi:

— Sizdan behad minnatdorman, madam. Bu taqacha yodgorlik sifatida qadrlı men uchun. Binobarin, buni asrab qolganingiz uchun ijozatingiz bilan sizga ikki yuz so‘m mukofot bersam. — Shunday deb u darhol nimchasining cho‘ntagidan pul chiqarib, Annushkaga uzatdi.

U zo‘rma-zo‘raki jilmayarkan, nuqul:

— O, chin qalbindap tashakkur aytaman sizga! — deb chiyillardi. — Mersi! Mersi!

Saxovatli ajnabiy bir sakrashning o‘zida zinaning keyingi maydonchasiga tushdi, lekin butkul ko‘zdan g‘oyib bo‘lishidan oldin pastdan turib (endi talaffuzsiz) qichqirdi:

— Sen, jodugar kampir, agar bundan keyin yana birovning buyumini yerdan topsang, qo‘yningga yashirmasdan, darrov militsiyaga topshir!

Zinada sodir bo‘lgan bu hodisalardan miyasi g‘ovlab, tinimsiz g‘uvillayotganini his qilgan Annushka yana ancha mahalgacha beixtiyor qichqirishda davom etdi:

— Mersi! Mersi! Mersi! — ammo ajnabiyning allaqachon qorasi o‘chgan edi.

Endi hovlida mashina ham yo‘q edi. Azazello Vollandning sog‘asini Margaritaga qaytarib bergach, yaxshi joylashib o‘tirdingizmi, deb so‘radi va u bilan xayrlashdi. Gella esa xayrlashuv oldidan Margaritani cho‘lpillatib o‘pdi, mushuk uning qo‘lini o‘pib xayrlashdi, kuzatuvchilar o‘rindiqning bir burchagida jonsiz jasaddek «qilt» etmay o‘tirgan usta bilan qo‘l silkishib xayrlashishdi, keyin qarg‘aga ham qo‘l silkishdiyu o‘zlaripi urintirib zinadan chiqib borishni xohlamay, shu zahoti havoda erib g‘oyib bo‘lishdi. Qarg‘a mashina chiroqlarini yoqib, uni soqchilik qilayotgan odam dong qotib uxlab o‘tirgan bostirma ostidan haydab chiqdi. Shundan keyin bu ulkan qora mashinaning chiroqlari sershovqin va bedor Sadovaya ko‘chasidagi behisob chiroqlarga qorishib, ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

Yana bir soatdan keyin Margarita Arbatga tutashgan tor ko‘chalarning biridagi mo‘jazgina uy podvalining birinchi xonasida (bu yerdagi hamma narsa o‘tgan yilgi kuzning o‘sha dahshatli tuniga qadar qanday bo‘lgan bo‘lsa, shundayligicha qolgan edi) duxoba dasturxon yozilib, ustiga soyabonli lampa, lampa yoniga marvaridgul solingan guldon qo‘yilgan stol ortida o‘tirar va boshiga tushgan hayajonu baxtdan tovushsiz yig‘lardı. Uning qarshisida olov yamlab tashlagan daftar yotar, bu daftar yonida qo‘l tegmagan bir dasta daftar taxlanib turardi. Butun uy sukutta tolga. Qo‘shni xonadagi divanda ustiga kasalxona xalati yopilgan usta bir me‘yorda tovushsiz nafas olib mast uyquda yotardi.

Margarita yig‘lab-yig‘lab yuragini bo‘shatgach, qo‘l tegmagan daftarlarni o‘qishga kirishdi. U Kreml devori ostida Azazello bilan uchrashishidan oldin uyida qayta-qayta o‘qigan joyni topdi. Margaritaning uxlagisi kelmasdi. U qo‘lyozmani xuddi yoqimtoy mushukni silaganday silar, uni har tomonini aylantirib tomosha qilarkan, dam uning zarvarag‘iga tikilib qolar, dam orqa betiga ko‘z tashlardı. Shunda birdan uning ko‘ngliga, bularning hammasi bir jodugarlik, hozir bu daftarlar g‘oyib bo‘ladiyu o‘zimni yana uyim yotoqxonasida ko‘raman, ana unda uyqudan uyg‘ongan zahotim suvga cho‘kib o‘lish uchun daryo bo‘yiga borishimga to‘g‘ri keladi, degan dahshatli fikr keldi. Lekin bu eng so‘nggi dahshatli fikr bo‘lib, u Margarita uzoq vaqt o‘z boshidan kechirgan og‘ir iztiroblarning aks-

sadosi edi. Hech nima g'oyib bo'lmadi, iqtidorli Voland chindan ham qudratli ekan, Margarita ko'ngliga siqqancha, hattoki tong otgunga qadar ham daftarlarni varaqlab, ularga ko'z yugurtirib, sahifalarini o'pib, undagi so'zlarni qayta-qayta o'qib o'tirishi mumkin edi:

— O'rtaer dengizi yoqdan bostirib kelgan zulmat prokuratorga manfur bo'lgan shaharni burkab oldi... Ha, O'rtaer dengizi....

Yigirma beshinchi bob

PROKURATORNING KIRIAFLIK IUDANI QUTQARMOQCHI BO'LGANI

O'rtaer dengizi yokdan bostirib kelgan zulmat prokuratorga manfur bo'lgan shaharni burkab oldi. Jomeni dahshatli Antoniy minorasi bilan ulagan muallaq ko'priklar g'oyib bo'ldi, osmondan tushgan quyuq zulmat hippodrom uzra qanot yozgan ma'budlarning haykallarini, Xasmoney qasrini va uning shinaklarini, bozorlarni, karvonsaroylarni, ko'chalar va hovuzlarni qamrab oldi... Azim shahar — Yershalaim go'yo hech qachon dunyoda bo'lmaganday ko'zdan yo'qoldi. Yershalaim va uning atrofidagi tirik jon borki, hammasiga zulmat tahdid soldi va bitta qo'ymay yutib yubordi. Bahorgi nison oyining o'n to'rtinchi kuni kechki payt dengiz tomondan juda alomat bulut bostirib kelgan edi.

Bulut Taqir Boshchanoqni — jallodlar qatllarga shosha-pisha nayza sanchib o'ldirayotgan o'sha Taqir Tepani — butkul burkab oldi. U yana ayni paytda Yershalaimdagi jomeni ham chulg'ab oldi, so'ng u joylashgan tepalikdan misoli tutundek burqsab oqib tushib, Quyi Shaharni ham butkul qamradi. U uy darchalaridan oqib kirar va qing'ir-qiyshiq ko'chalarda yurgan odamlarni uy-uylariga quvib kiritardi. U o'z obi-rahmatini quyishiga shoshilmas, hozircha faqat shu'la sochardi. Chaqmoq chaqilib, qora bo'tqani eslatuvchi bulutni chok qilishi bilan quyuq zulmat og'ushidan tomi baliq tangalarini eslatuvchi jomening xmahobatli qomati qad ko'tarardi. Lekin chaqmoq bir zumda so'nardiyu jome yana zulmat qa'riga g'arq bo'lardi. Jome binosi shu zayl bir necha taqir zulmat qo'ynidan otilib chiqib, yana shu zulmatga sho'ng'idi, lekin uning har sho'ng'ishini momaqaldiroq mudhishona gumburlab kuzatdi...

Jala kutilmaganda sharros quyib yubordi, shunda momaqaldiroqdan quyun vujudga keldi.

Prokurator bilan hazrati buzruk boya choshgohda suhbat qurgan bog'dagi marmar o'tirg'ich yonida hozir misoli zambarakdek gumburlagan yashin bir tup sarv daraxtini xuddi bir cho'pdek cho'rt sindirdi. Bo'ron ustunlar poyiga — balkonga yomg'ir va do'l bilan birga atirgullaru magnoliya yaproqlarini uzib, shox-shabbalar va qum to'zoni bilan uchirib kelardi.

Bu mahal ustunlar poyida faqat bir kishi bor edi, u ham bo'lsa prokurator edi.

Endi u kreslodagi o'tirmas, balki chorpoyada yonboshlab yotardi, chorpoya oldida turgan xontaxtaga turli noz-ne'matlaru may to'ldirilgan ko'zalar qo'yilgan edi. Xontaxtaning narigi tomonida ikkinchi chorpoya bor edi. Prokuratorning oyog'i ostida qizil ko'lmak bo'lib, u qonni eslatar, shu ko'lmakda singan ko'zaning sopolaklari yotardi. Boya momaqaldiroq oldidan prokurator uchun dasturxon tuzayotgan xizmatkor sohibining qattiq tikilib qaraganidan negadir esankirab qolgan va xo'jamning ko'nglini topolmadim chog'i, deb bezovta bo'la boshlagan edi, shunda prokuratorning achchig'i chiqib may ko'zasini koshinkor polga urib chilchil qilgan va xizmatkorga:

— Nega uzatayotganingda ko'zimga qaramaysan? Nima, biron nima o'g'irladingmi? — deb o'dag'aylab bergan edi.

Afrikalik xizmatkorning qop-qora yuzi shunda ko'karib ketgan, ko'zlarida dahshat alomatlari paydo bo'lgan edi, u dag'-dag' qaltirab sal bo'lmasa ikkinchi ko'zani ham sindirib qo'yardi-yu, biroq prokuratorning g'azabi qanchalik tez qaynagan bo'lsa, shunchalik tez so'ngan edi. Afrikalik apir-shapir sopolaklarni yig'ishga va ko'lmakni artishga kirishgan edi, lekin prokurator qo'l siltadi va qul bu yerdan g'izillab chiqib ketdi. Ko'lmak artilmay qoldi.

Endi, bo'ron paytida, afrikalik qul prokuratorning ko'ziga bevaqt tashlanishdan qo'rqib va ayni

paytda u chaqirgan chog‘da g‘aflatda qolishdan xavfsirab, boshini xam qilgan yalang‘och ayolning oppoq haykali o‘rnatilgan kamgak yerda biqinib o‘tirardi.

Rutubatli nim qorong‘i kunda chorpoyada yonboshlab yotgan prokurator qadahga o‘zi may quyar, uni qultum-qultum qilib uzoq vaqt ichar, onda-sonda non olib, uni ushatar, kichik-kichik tishlab yer, ahyon-ahyonda ustritsa so‘rar, limon chaynar va yana may ichardi.

Agar sharillab yog‘ayotgan jala, qasr tomini majaqlab yuborgudek dag‘dag‘ali qaldirayotgan momaqaldiroq, balkon pillapoyalariga taraqlab yog‘ayotgan do‘l bo‘lmaganda prokuratorning o‘zicha nimalarnidir g‘o‘ldirayotganini eshitsu bo‘lardi. Agar beqaror samoviy chaqmoq barqaror shu‘laga aylanganida bormi, prokuratorni kuzatayotgan odam uning so‘nggi kunlardagi bedorligi va ko‘p may ichganligi oqibatida yallig‘langan ko‘zlarida sabrsizlik aks etayotganini, uning nainki qizil ko‘lmakka botgan ikki dona oq atirgulga, balki yemg‘ir savalab, qum uchqunlarini uchirib kelayotgan bog‘ tomonga dam-badam yuz o‘girayotganini, kimnidir betoqat kutayotganini ko‘rardi.

Oradan birmuncha vaqt o‘tdi, sharros quyayotgan yomg‘ir pardasi prokuratorning ko‘zi oldida yupqalasha boshladi. Quyun naqadar purshiddat bo‘lmasin, u ham ancha hovuridan tushdi. Daraxtlarning quruq shoxlari endi shitirlamay, to‘kilmay qo‘ydi. Momaqaldiroq sadosi, chaqmoq chaqini siyraklashdi. Endi Yershalaim uzra oq hoshiyali binafsha rang choyshab emas, balki eng so‘nggi oddiy kul rang bulutlar suzib o‘tardi. Momaqaldiroq O‘lik dengiz tomon ravona bo‘lgan edi.

Endi yomg‘ir shovqinini ham, tarnovlardan oqayotgan suvning sharillashini ham, xalqqa hukmni e‘lon qilish uchun prokurator ertalab maydonga tushib borgan zinalardan shovullab oqayotgan jilg‘aning ovozini ham aniq eshitish mumkin edi. Nihoyat, shu topgacha bo‘ron va momaqaldiroq bosib yuborgan favvoraning shildirashi ham aniq eshitila boshladi. Kun yorishdi. Sharq tomon uchib ketayotgan bulut pardasi orasidan ko‘m-ko‘k samoviy darchalar ochildi.

Shu mahal, endi ohista sevalab yog‘ayotgan yomg‘irning chakillashi orasidan prokuratorning qulog‘iga olisdan karnaylarning, yuzlab otlarning tuyoq tovushi elas-elas eshitildi. Prokurator buni eshitib, o‘rnida bir qo‘zg‘alib qo‘ydi, uning chehrasi xiyla yorishdi. Otliq qo‘shin Taqir Tepadan qaytayotgan edi, hozir u, tuyoq tovushlariga qaraganda, hukm e‘lon qilingan maydondan o‘tayotgan edi.

Nihoyat prokurator bog‘ning yuqori ayvoniga olib chiquvchi zinada, rovon bo‘sag‘asida o‘zi ko‘pdan kutgan oyoq tovushini eshitdi. U bo‘ynini cho‘zib qarab, ko‘zlari quvonchdan chaqnab ketdi.

Zinaning ikki yonboshiga o‘rnatilgan ikki marmar sher oraliq‘ida eng oldin qaytarma qalpoqli bosh, keyin jiqqa ho‘l plashi badaniga chippa yopishgan bir odam ko‘rindi. Bu — hukmni e‘lon qilish oldidan qasrning qorong‘ilatilgan xonasida prokurator bilan pichirlashgan, keyin qatl paytida uch oyoqli kursida o‘tirib, cho‘p bilan yer chizgan o‘sha odam edi.

Bu odam ko‘lmaklarni kechib bog‘ sahnini tik kesib o‘tdi, koshinkor rovonga qadam qo‘ydi va qo‘lini ko‘tarib, yoqimli yangroq ovoz bilan dedi:

— Prokurator omon bo‘lsin, hamisha shodmon bo‘lsin, — u lotin tilida gapirdi.

— Yo tangrilar! — deb yubordi Pilat, — rosa ivib ketibsiz-u! Bo‘ronni qaranga-a! Qalay? Darhol mening xosxonamga kirishingizni iltimos qilaman. Lutf qiling, libosingizni almashtiring.

Kelgan odam boshidan qaytarma qalpoqni yechgan edi, jiqqa ho‘l sochlari peshonasiga yopishib qolgani ma‘lum bo‘ldi, u o‘zining silliq chehrasida tavajjuh hosil qilib, kiyimini almashtirishdan bosh tortdi va yomg‘ir unga hech bir ziyon yetkazmasligini uqdira boshladi.

— Eshitishni ham istamayman, — dedi Pilat va chapak chalib o‘zidan qochib o‘tirgan xizmatkorlarni chaqirdi-da, mehmonga qarashni, so‘ngra darhol issiq ovqat tortishni buyurdi. Mehmonning sochini quritishi, boshqa libos, poyabzal kiyishi va umuman o‘zini tartibga keltirib olishi uchun juda oz vaqt kerak bo‘ldi. Bir zumdan keyin u quruq shippak, qirmizi harbiy nlash kiyib, sochlarini silliq tarab balkonga chiqdi.

Bu payt Yershalaim uzra yana quyosh charaqlagan, O‘rtaer dengiziga botishidan oldin prokurator xush ko‘rmagan shaharga bugun so‘nggi marta vidolashuv nurini yo‘llab, balkon pillaioyalarga zarrin

rang baxsh etgan edi. Favvoraga qayta jon kirib, baralla kuylay boshladi, kabutarlar yana qum sepilgan yo'lkalarga uchib tushishib, singan shoxchalar ustidan sakrasharkan, «hu-hu»lashib, ho'l qumdan nimalarnidir topib cho'qishardi. Qizil ko'lماك endi artilgan, sopolaklar terib olingan, xontaxtadagi bir tovoq pishgan go'shtdan bug' chiqardi.

— Prokuratorning amrini eshitishga muntazirman, — dedi mehmon xontaxtaga yaqin kelarkan.

— To men bilan o'tirib may ichmaguningizcha hech nima eshitmaysiz, — dedi Pilat nazokat bilan va uni ikkinchi chorpoyaga taklif qildi.

Kelgan odam chorpoyaga yonboshladi, xizmatkor uning kadahiga quyuyq qizil sharob quydi. Ikkinchi xizmatkor esa Pilatning yelkasi osha ehtiyotlik bilan engashib, uning qadahini to'ldirdi, Shundan so'ng prokurator bir imo bilan ikkinchi qulni jo'natib yubordi. kelgan odam tanovul bilan band ekan, Pilat maydan huplab-ho'plab, qisiq ko'zlari bilan mehmonni kuzatib yotdi. Mehmon o'rta yoshlardagi odam bo'lib, istarasi issiq, kulcha yuzi tarovatli, burni go'shtdor edi. Sochining qanday rangda ekanligini aniq aytish qiyin edi. Xozir, quriy boshlagach, u sarg'ish tusga kirayotgan edi. Uning qaysi millatga mansubligini ham aniqlash mushkul edi. Chehrasidagi asosiy belgi xushmuomalalik desa ham bo'lardi-yu, biroq ko'zlari, aniqrog'i, ko'zlari ham emas, balki o'z suhbatdoshiga tikilib qarash tarzi chehrasidagi o'sha xushmuomalalikka putur yetkazardi. U bitko'z bo'lib, odatda, sal shishinqiragandek ko'rinuvchi g'ayrioddiy qovoqlari ostidan beozor mug'ambirlik bilan boqardi. Chamasi, mehmon mutoibaga moyil edi. Biroq bu mutoiba uchquni o'qtin-o'qtin ko'zlaripi mutlaqo tark etib, u qovoqlarini ko'tarar, ko'zlarini katta ochib, go'yo suhbatdoshining burni uchidagi ko'z ilg'amas biron dog'ni tez ko'rib olmoqchi oo'lganday, unga dabdurustdan qattiq tikilardi. Lekin bu tikilish bir lahzagina davom etib, qovoqlar yana gushar, ko'zlar qisilib, ularda muloyimlik va mug'ambirona idrok uchquni porlay boshlardi.

Mehmon ikkinchi qadahga ham moyillik bildirdi, bir nechta ustritsani²⁷ oshkora lazzat bilan laqqa-laqqa yutib yubordi, sabzavot dimlamasidan tatib ko'rdi, go'shtdan ham bir bo'lagini olib yedi.

Qorni to'ygach mayni maqtadi:

— A'lo nav uzum, prokurator, lekin bu — «Falerno» bo'lmasa kerak?

— «Sekuba», o'ttiz yillik, — lutfan javob qildi prokurator.

Mehmon qo'lini ko'ksiga qo'yib, qorni to'rganligini aytdi va minnatdorchilik bildirdi. Shunda Pilat o'z qadahiga may to'ldirdi, mehmon ham shunday qildi. Ikkovlari o'z qadahlaridan go'sht solingan laganga bir oz may paymo qildilar, keyin prokurator qadahini ko'tarib, baralla ovoz bilan dedi:

— Biz uchun hamda jahonda eng aziz va mo'tabar inson, rimliklar padari bo'lmish buzruk qaysar, sen uchun!

Shundan so'ng ular qadahlarni oxirigacha sipqordilar, afrikalik qullar xontaxta ustidagi taomlarni yig'ishtirib olib chiqib ketishdi, bu yerda faqat ho'l mevalaru ko'zalarda sharob qoldi. Prokurator yana bir imo bilan xizmatkorlarni ketqazib yubordi va ustunlar poyida — rovonida endi o'z mehmoii bilan qoldi.

— Xo'sh, — deb ohista gap boshladi Pilat, — bu shahar aholisining kayfiyati haqida qanady fikrdasiz?

Shunday deb u nigohini beixtiyor shiyponning nariyog'iga, oftobning so'nggi shu'lalariga g'arq bo'lgan pastlikdagi ustuilarga, uylarning yassi tomlariga qaratdi.

— Taxminimcha, prokurator, — deb javob qildi mehmon, — Yershalaimdagi hozirgi kayfiyat qoniqarli.

— Demak, betartiblik endi tahdid solmaydi, deb ishonsa bo'ladi?

— Faqat, — deb javob qildi mehmon prokuratorga muloyim nigoh tashlarkan, — dunyoda bir narsaga — buyuk qaysarning qudratiga ishonsa bo'ladi.

— Tangrilar uning umrini ziyoda qilsin, — deb shu zahoti gapni ilib ketdi Pilat, — davlatiga

²⁷ Ustritsa — mitti dengiz mavjudoti. Tansiq ovqat sifatida tiriklayin isge'mol qilinadi

osoyishtalik ato etsin. — U bir zum sukut saqlab, so‘ng davom etdi: — Demak, sizning fikringizcha, endi qo‘shinni olib ketsa bo‘ladi?

— Menimcha, Shiddatli legion qohortasi ketsa bo‘ladi, — deb javob qiddi memon, so‘ng ilova qildi: — Lekin xayrlashuv oldidan shahar ko‘chalaridan tantanavor marsh qilib o‘tsa yomon bo‘lmasdi.

— Juda yaxshi fikr, — deb ma‘qulladi prokurator, — ertadan keyin men u qohortaga javob beraman, o‘zim ham jo‘nab ketaman, sizga o‘n ikki xudo jamoasi haqqi, ajdodlarimiz ruhi haqqi, ont ichib aytamanki, shu ishimni shu bugun bajarish uchun yarim davlatimni baxshida qilishga ham rozi edim.

— Prokurator Yershalaimni xush ko‘rmaydilarmi? — muloyim ohangda so‘radi mehmon.

— Nimasini aytasiz, — dedi prokurator jilmaygancha, — dunyoda bundan nobobroq joy yo‘q. Iqlimi haqida-ku gapirmasam ham bo‘ladi. Har gal bu yerga kelganimda tobim qochadi. Lekin buyam baharnav. Bu yerning hayit-bayramlarini aytmayisizmi — kohinlar, s yehrgarlar, afsungarlar, gala-gala ziyoratchilar... Mutaassiblar, mutaassiblar! Bitta masiho g‘alvasi qancha gashvishga qo‘ydi — tavba, nega endi kelib-kelib uni shu bu yil zohir bo‘ladi deb kuta boshlashdi-ya? Eng ko‘ngilsiz xunrezliklarning shohidi bo‘laman deb har daqiqa yurak hovuchlab turasan. Qo‘shinlarni muttasil joydan-joyga ko‘chirish, yarmidan ko‘pi o‘z ustingdan yozilgan chaquvlar, g‘iybatlarni o‘qish! Hammasi yurakni ziq qiladigan ishlar, shunday emasmi? O, agar imperator xizmatida bo‘lmaganimdami!..

— To‘g‘ri, bu yerdagi bayramning daxmazasi ham oor, — deb e‘tirof etdi mehmon.

— O, koshkiydi shu baytalmomon bayram tezroq tugay qolsa, — ilova qildi Pilat ancha jonlanib. — Unda men nihoyat Qaysariyaga qaytish imkoniyatiga ega bo‘lardim. Ishonasizmi, Irodning manavi bema‘ni inshooti, — prokurator qo‘lipi ustunlar yoqalab olisga cho‘zgan edi, uning qasr haqida gapirayotgan cha‘lum bo‘ldi, — meni tamomila jinni qilib ko‘ymoqda. Men u yerda tunay olmayman. Dunyoda bunaqa betayin inshoot bo‘lgan emas. Hay, asosiy gapga qaytaylik. Avval ayting-chi, anavi la‘nati Varravvan sizni xavotirga solmayaptimi?

Shu chog‘ mehmon o‘zining o‘sha maxsus nigohini prokuratorning yonog‘iga qaratdi. Lekin u aftini burishtirib, uzoqqa — o‘z poyi ostidagi shahrining shimolda xiyla xiralashgan qismiga erinchoqlik bilan tikilardi. Mehmonning nigohi yana so‘nib, qovoqlari osiddi.

— Endi Var musichadek beozor bo‘lib qolgan, deb bemalol aytish mumkin, — dedi mehmon kulcha yuzida ajinlar paydo bo‘lib. — Endi u isyon ko‘tarishga iymnadi.

— Shunchalik mashhurmi u? — deb so‘radi Pilat miyig‘ida kulib.

— Prokurator, har safargidek, masalaning nozik jihatini yaxshi fahmladilar!

— Lekin harna bo‘lganda ham, — dedi prokurator tashvishli ohangda va qora ko‘zli uzuk taqilgan ingichka, uzun barmog‘ini yuqori ko‘tarib, — yo‘lini qilish kerak...

— O, prokurator xotirjam bo‘lsinlar, kamina Iudeyada ekanman, Varravan bizning nazoratimizsiz bir qadam ham jila olmaydi.

— Endi ko‘nglim tinchidi, sirasini aytganda, siz shu yerda bo‘lganingizda hamisha tinchman.

— Siz behad saxovatlisiz, prokurator!

— Endi qatl haqida so‘zlab bering, — dedi prokurator.

— Sizni aynan nima qiziqtiradi?

— Olomon norozilik bildirishga urinmadimi? Eng muhim shu, albatta.

— Mutlaqo, — deb javob qildi mehmon.

— Juda yaxshi. Mahbuslarning o‘lganligini o‘zingiz aniqladingizmi?

— Bunga imoningiz komil bo‘lsin, prokurator.

— Ayting-chi... ularni ustunlarga osish oldidan ichimlik berildimi?

— Ha. Lekin u, — shunday deb mehmon ko‘zini yumdi, — ichishdan bosh tortdi.

— Kim u? — deb so‘radi Pilat.

— Afv eting, igemon! — dedi mehmon, — ismini aytmadimmi? Ha-Notsri.

— Ovsar! — dedi Pilat, negadir aftini burishtirib. Uning chap ko‘zi osti ucha boshladi, — oftobda jizg‘anak bo‘lib o‘lishni afzal ko‘ripti. Qonun yo‘l bergan narsadan bosh tortishning nima hojati bor ekan? Nima deb vaj qildi?

— U, — yana ko‘zini yumib turib javob qildi mehmon, — minnatdorlik bildirdi va jonini olayotganlari uchun ayblamasligini aytdi.

— Kimni ayblamasligini? — bo‘g‘iq ovoz bilan so‘radi Pilat.

— Buni aytmadi, igemon.

— Navkarlar oldida va‘z qilishga urinmadimi?

— Yo‘q, igemon, u yerda u nihoyatda kamsuxan edi. Bor-yo‘g‘i bitta gap aytdi; odamzodga mansub illatlar ichida eng marazi qo‘rqoqlikdir, — dedi.

— Bu gapi bilan nimaga shama qildi? — degan sovuq ovoz eshitildi birdan mehmonning qulog‘iga.

— Buni aniqlab bo‘lmadi. U, umuman, har doimgiday o‘zipi juda g‘alati tutdi.

— G‘alatiligi nimadan iborat bo‘ldi?

— U doim atrofdagi odamlarning ko‘ziga tikilib qarashga urindi va mudom parishonxotir jilmayib gurdi.

— Bor gap shumi? — deb so‘radi xirillagan ovoz.

— Bora gap shu.

Prokurator o‘ziga may quyaturib, qadahni «do‘q» etib qo‘ydi. Keyin uni bir ko‘tarishda oxirigacha siiqordi-da, shunday dedi:

— Gap bunday: garchi biz — loaqal bugungi kunda — uning biron-bir muxlisi yoki izdoshini topa olmasak ham, baribir, undaylar mutlaqo yo‘q deb kafolat bera olmaymiz.

Mehmon boshini egib, diqqat bilan quloq solar edi.

— Shunga ko‘ra, bironta tasodifiy holning oldini olish maqsadida, — deb gapida davom etdi prokurator, — zudlik bilan, hech qanday tovush chiqarmay uchala qatlning jasadini yer yuzidan yo‘q qilishingizni va ularni imi-jimida, hech qanday nom-nishon qoldirmay ko‘mdirib tashlashingizni iltimos qilaman.

— Bosh ustiga, igemon, — dedi mehmon o‘rnidan turarkan, so‘ng ilova qildi: — Vazifa murakkab va mas‘uliyatli bo‘lgani sababli, ruxsat eting, darhol yo‘lga tushay.

— Yo‘q, yana bir oz o‘tiring, — dedi Pilat qo‘l ishorasi bilan mehmonni yo‘ldan to‘xtatib, — yana ik-kita masala bor. Ikkinchisi — sizning Iudeya prokuratori huzurida maxfiy xizmat boshlig‘i lavozimidek eng mashaqqatli ishda ko‘rsatgan ulkan xizmatlaringiz, ko‘rsatayotgai faoliyatingiz to‘g‘risida Rimda bayonot berishdek imkoniyatga musharraf bo‘lganimdan baxtiyorman.

Mehmonning yuzi cho‘g‘dek qizarib ketdi, u o‘rnidan turib prokuratorga ta‘zim qilarkan, dedi:

— Kamina imperator xizmatidagi o‘z burchimni ado etmokdaman, xolos!

— Vale, men sizdan shuni iltimos qilmoqchimankim, — deb davom etdi igemon, — basharti sizga bu yerdagidan kattaroq lavozim taklif etib, boshqa joyga jo‘natmoqchi bo‘lsalar, u lavozimdan bosh tortib, shu yerda qolishga harakat qiling. Men sizdan ajralishni zinhor-bazinhor istamayman. Yaxshisi, sizni boshqacha tarzda taqdirlasinlar.

— Sizning qo‘l ostingizda xizmat qilish men uchun katta baxt, igemon.

— G‘oyat xursandman. Endi, uchinchi masala. Bu masala anavi... kiriafliki Iudaga taallukli.

Shu yerga kelganda mehmon yana prokuratorga bir lahza qattiq tikilib, so‘ng yana qovoqlarini o‘yib oldi.

— Eshitishimcha, — ovozini pastlatib davom etdi prokurator, — u anavi telba faylasufni o‘z uyida quchoq ochib kutib olgani uchun pul olganmish.

— Oladi, — maxfiy xizmat boshlig‘i ohista tuzatish kiritdi Pilatning gapiga.

— Ko‘pmi?

— Buni hech kim bilmaydi, igemon.

— Hatto siz hammi? — dedi igemon xushomadona hayrat bilan.

— Taassufki, men ham, — bamaylixotir javob qildi mehmon, — lekin men o‘sha pulni shu bugun kechqurun olishini bilaman. Bugun uni Kaifaning qasriga chaqirtirishdi.

— Obbo, kiriaflrik xasis chol-e, — dedi prokurator jilmayib, — chol bo‘lsa kerak-a u?

— Prokurator hech qachon yanglishmaydilar, biroq bu safar xatoga yo‘l qo‘ydilar, — nazokat bilan javob qildi mehmon, — Kiriafdan kelgan u odam yosh yigit.

— Qarang-a! Siz uni ta‘riflab bera olasizmi? Mutaassibdir ?

— Yo‘q, aslo, prokurator.

— Durust. Yana nima bilasiz?

— Husnda barkamol.

— Yana? Balkim, biron narsaga ishqibozdir?

— Bu ulkan shaharda hammani mufassal o‘rganib chiqish g‘oyat mushkul, prokurator...

— E, yo‘q, yo‘q! Afraniy! Kamtarlik qilmang!

— U bir narsaga hirs qo‘ygan, prokurator. — Mehmon bir lahzalik sukutga toldi. — Pulni yaxshi ko‘radi.

— O‘zining kasbi nima?

Afraniy ko‘zini yuqoriga tikib, o‘ylab turdi, so‘ng javob berdi.

— U o‘z xeshlaridan birining sarroflrik do‘konida xizmat qiladi.

— Shunaqa deng, hay, hay, hay. — Shunday deb prokurator jim bo‘lib qoldi, balkonda hech kim yo‘qmikin degandek, atrofga nazar tashladi, so‘ng ovozinini pastlab dedi: — Gap bu yokda ekan-da — menga bugun yetkazishdi, uni bugun kechasi pichoqlab ketisharmish. Shunda mehmon qovoqlarini ko‘tarib, prokuratorga har galgidan ko‘proq tikilib qoldi, so‘ng javob qildi:

— Siz meni boya judayam maqtab yuborgan edingiz, prokurator. Ma‘lum bo‘ldiki, men haqimda Rimda maqtov so‘z aytishingizga munosib emasmen. Zero bu gaplardan men g‘ofilmen.

— Siz eng oliy mukofotga loyiqsiz, — deb javob qildi prokurator, — lekin bu ma‘lumotlar chindan ham mavjud.

— So‘rashga ijizat bering, kim olib keldi bu ma‘lumotni ?

— Xo‘p desangiz, hozircha bu haqda gapirmasak boz ustiga, u tasodifiy, mavhum va shubhali xabar. Lekin men hamma narsani oldindan ko‘rishim kerak. Vazifam o‘zi shunaqa, ammo, birinchi navbatda, o‘z savqinga ishonishim shart, zero u menga hali hech qachon pand bergan emas. Endi men bilgan ma‘lumotga kelsak, Ha-Notsrining maxfiy do‘stlaridan biri anavi sarroflrikning ko‘z ko‘rib, quloq eshitmagan sotqinligidan g‘azabga kelib, o‘z sheriklari bilan til biriktirgan va bugun tunda uni o‘ldirmoqchi, xoinligi uchun olgan pulni esa: «Makruh pulingiz o‘zingizga buyursin!» — degan yozuv bilan hazrati buzrukning qasriga tashlab ketishmoqchi emish.

Maxfiy xizmat boshlig‘i shundan keyin igemonga favqulodda qarash qilmay qo‘ydi va ko‘zlarini qisganicha uning gapini tinglashda davom etdi:

— Bir tasavvur qiling, — derdi Pilat, — kelib-kelib bayram oqshomida shunday sovg‘a olish hazrati buzrukka xush yoqarmikin?

— Xush yoqish qayoqda, — jilmayib turib javob qiddi mehmon. — Mening taxminimcha, prokurator, bu narsa katta janjalga sabab bo‘ladi.

— Men ham shunday fikrdaman. Shuning uchun ham sizdan bu ish bilan mashg‘ul bo‘lishingizni, ya‘ni kiriaflrik Iudani muhofaza qilish uchun barcha choralarni ko‘rishingizni so‘rayman.

— Igemonning amri vojib, — deb gap boshladi Afraniy, — ammo men igemonga taskin bermoqchiman: ul badkirdorlar bajarilishi nihoyatda mushkul reja tuzganlar. Axir o‘ylab ko‘ring, — mehmon atrofga bir qarab qo‘yib, yana gapida davom etdi: — Bir kechada odamning payiga tushib, uni pichoqlash, boz ustiga, uning qancha haq olganini bilish, bundan tashqari yana, pulni Kaifaga qaytarib ham berish osonmi? Yana shu bugunning o‘zida-ya?

— Shunday bo‘lsa ham, uni bugun bo‘g‘izlab ketishadi, — deb takrorladi Pilat o‘jarlik bilan, — ko‘nglim sezib turipti deb aytdim-ku sizga! Hali hech qachon ko‘nglim menga pand bergan emas, —

shu chog' prokuratorning yuzi tirishib, sal talvasaga tushdi, u qo'llarini ishqalab qo'ydi.

— Bosh ustiga, — dedi mehmon mutelik bilan, u o'rnidan turib qaddini rostlarkan birdan jiddiy ohangda so'radi: — Demak, uni so'yib ketishadi-a, igemon?

— Ha, — deb javob qildi Pilat, — endi butun umidimiz sizning hayratona ishchanligingizga qaratilgan.

Mehmon plash ostidagi zalvar kamarini to'g'rilab qo'yib dedi:

— Xayr bo'lmasa, hamisha omon va shodmon bo'lg'aysiz.

— Darvoqe, — deb ohista chinqirib yubordi Pilat, — butunlay unutayozibmana? Axir sizdan qarzman-ku!

Mehmon ajablendi.

— Qo'ysangiz-chi, prokurator, mendan sira ham qarz emassiz.

— Unday demang! Esingizdami, Yershalaimga kirib kelayotganimda... bir to'da gadolarga duch keluvdim... ularga aqcha sochmoqchi bo'lganimda yonimda aqcham yo'q edi, o'shanda sizdan olgan edim.

— O, prokurator, arzimagan narsa!

— Arzimas narsani ham unutmazlik lozim. Shunday deb Pilat orqasiga o'girildi va kursida yotgan plashini ko'tarib, uning tagida yotgan charm xaltachani olib mehmonga uzatdi. Mehmon xaltachani olarkan egilib ta'zim qildi va plashi ostiga yashirdi. Pilat yana gap boshladi:

— Dafn borasidagi xabaringizni kutaman. Shuningdek kiriafliq Iudaning bugun tunda bo'ladigan ishi yuzasidan ham, eshityapsizmi, Afraniy, bugun bo'ladigan ishi. Kelgan zahotingiz meni uyg'otishlari haqida soqchilarga buyruq berib qo'yiladi. Sizni kutaman!

— Salomat bo'ling, — dedi maxfiy xizmat boshlig'i va orqasiga o'girilib, balkondan tusha boshladi. Uning maydoncha sahnidagi ho'l qum ustida yurgan, so'ng ikki sher haykali oralig'idagi marmar zinadan tushayotgan oyoq tovushi eshitildi. Keyin birin-ketin uning oyoqlari, so'ng gavdasi va nihoyat, qaytarma qalpoq kiygan boshi ko'zdan g'oyib bo'ldi. Ana shundagina prokurator quyosh botib, qosh qoraya boshlaganini sezdi.

Yigirma oltinchi bob

DAFN

Ehtimol, mana shu qosh qoraya boshlagani prokuratorning chehrasida keskin o'zgarish yuz berganiga sabab bo'lgandir. U shu bir zumning o'zida go'yo qarib, munkayib qolgandek bo'ldi, buning ustiga, vahimaga tushib, bezovta bo'la boshladi. U bir marta orqasiga o'girilib, suyanchig'iga plash ilib qo'yilgan bo'sh kresloga ko'zi tushdi-yu, negadir ssskanib ketdi. Bayram tuni kirib kelayotgan va kechki ko'lankalar o'z o'yinini boshlagan edi, kim bilsin, shuning uchun ham charchagan irokuratorning ko'ziga bo'sh kresloda birov o'tirganday bo'lib ko'ringandir. Prokurator qo'rqib ketib, plashni paypaslab ko'rdi, so'ng o'rnidan turib, balkonda u yokdan-bu yoqqa tinmay tanda qo'yarkan, goh qo'llarini bir-biriga ishqalar, goh xontaxtaga yaqin kelib, qo'lga qadah olar, goh yurishdan taqqa to'xtab, polga terilgan rang-barang koshinlar orasida qandaydir sirli yozuvlarni o'qimoqchi bo'lganday, ularga ma'nosiz tikilib turardi.

Shu bugunning o'zida uning ikkinchi marta yuragi g'ash bo'la boshladi. U ertalabki jahannamiy dardning asoratidan endi xiyolgina simillab, zirqirab turgan chakkasini ishqalarkan, ne sababdan bunchalik ruhiy iztirob chekayotganini anglashga urinardi. Garchi buni u tezda fahmlab olgan bo'lsa ham. o'zini chalg'itishga urinib ko'rdi. Bugun kunduzi nimanidir butkul boy berib qo'ygani unga kunday ravshan edi, endi ana shu xatosini u qandaydir ikir-chikir, eng muhimi kechikkan harakatlar bilan tuzatmoqchi. Prokurator o'z-o'zini aldab, mana shu, hozirgi, kechqurungi raftorlarini ertalabki hukm kabi muhim deb o'ziga-o'zi ukdirmoqchi bo'lar edi. Ammo bu urinishlari zoe ketayotgan edi.

U balkonda u yokdan-bu yoqqa tanda qo'yarkan, burilayotib taqqa to'xtadi va hushtak chaldi. Hushtakka javoban zulmat ichidan itning irillagani eshitildi va tuklari bo'zrang, quloqlari uchli, bo'ynidagi tasmaiga oltin nishonlar taqilgan bahaybat bir ko'ppak bog'dan otilib kirdi.

— Banga, Banga, — deb chaqirdi prokurator hazin ovoz bilan.

Ko'ppak orqa oyoqlarida turib, oldingi oyoqlarini egasining yelkasiga qo'ydi (Pilata gandarab ketdi) va uning yuzini yaladi. Prokurator kresloga o'tirdi. Banga tilini osiltirib, halloslab nafas olarkan, o'z sohibining oyog'i ostiga yotdi, ayni paytda, bu dovyurak ko'ppakning ko'zlaridagi quvonch alomati, u qo'rqadigan dunyodagi yagona narsa — momaqaldiroqning tugaganini, shuningdek bu yerda, o'zi sevgan, e'zozlagan va dunyodagi barcha odamlarning hukmdori — eng qudratli inson deb hisoblagan odamning (shular tufayli ko'ppak o'zini ham eng imtiyozli, sarbaland va g'ayrioddiy xilqat deb hisoblardi) yonida yotganligidan mag'rurlanayotganligini ifodalardi. Lekin garchi ko'ppak o'z sohibining poyida uning chehrasiga emas, zulmat pardasiga burkanayotgan boqqa qarab yotgan bo'lsa ham, egasining boshiga og'ir kulfat tushganligini darhol payqadi. Shunda u yotgan yeridan turib, sohibining biqiniga o'tdi-da, oldingi oyoqlari bilan boshini prokuratorning tizzasiga qo'ydi va bu bilan uning plashi etagini ho'l qum zarralari bilan bulg'adi. Chamasi, Banga o'zining bu raftori bilan sohibiga tasalli bermoqchi va uning dardiga sherik bo'lishga tayyor ekanligini bildirmoqchi edi. Bu niyatini u sohibiga qiyo boqqan ko'zlarida va chimirilgan quloqlarida ifoda etgan edi. Ular ikkovi — bir-biriga mehr qo'ygan ko'ppak bilan inson bayram oqshomini shu zaylda balkonda qarshi oldilar.

Bu asnoda prokuratorning mehmoni o'z yog'iga o'zi qovrilib shahar kezardi. U balkon poyidagi bog'ning yuqori sahnini tark etib, zinadan pastki hovliga tushdi. O'ng tomonga burilib, qasr ichiga joylashgan kazarmalar oldiga chiqdi. Bayram munosabati bilan prokurator boshchiligida Yershalaimga kelgan o'sha ikki kenturiya qo'shin, shuningdek, prokuratorning mazkur mehmon ixtiyoriga topshirilgan xufiya soqchilari shu kazarmalarga joylashtirilgan edi. Mehmon bu kazarmalarda, nari borsa, o'n daqiqacha bo'ldi, ana shu o'n daqiqadan so'ng bu kazarma hovlisidan yer kavlash asboblari va bir bochka suv ortgan uchta arava chiqib ketdi. Aravalarni kul rang plash kiygan o'n besh nafar suvori kuzatib borardi. Aravalar va suvorilar qasrning orqa darvozasidan chiqib, g'arb tomon yo'l oldilar, shahar darvozasidan chiqqach esa so'qmoq yo'l bilan avvaliga Vifleem yo'lga tushib, shimolga yurdilar. Hevroniya darvozasi yaqinidagi chorrahaga yetishgach, kunduzi o'limga hukm qilinganlar olib o'tilgan Yaffa yo'lidan yurib ketdilar. Bu payt qorong'i tushgan va ufqda oy balqigan edi.

Aravalar suvorilar kuzatuvida jo'nab ketgach, sal vaqt o'tar-o'tmas endi egniga eski qora libos kiyib olgan boyagi mehmon ham ot minib qasrdan chiqib ketdi. Lekin mehmon shahar tashqarisiga emas, shahar ichiga yo'l oldi. Yana bir oz fursatdan keyin uni shaharning shimoliga, buyuk jomening yonginasiga joylashgan Antoniy qasriga kirib borayotganini ko'rish mumkin edi. Mehmon qasrda ham ko'p bo'lmadi, keyin uni Quyi Shaharning «gadoy topmas» qipg'ir-qiyshiq, tor ko'chalarida uchratishdi. Bu yoqqa u endi xachir minib kelgan edi.

Mehmon shaharni yaxshi bilar edi, shuning uchun o'zi istagan ko'chani darrov topa qoldi. Bu ko'channing nomi— Yunoniy edi, chunki u yerda yunonlarning bir necha do'koni, shu jumladan, bitta gilam do'koni ham bor edi. Mehmon aynan shu do'kon oldida to'xtab, xachirdan tushdi va uning tizginini darvoza halqasiga bog'ladi. Do'kon yopilgan edi. Mehmon do'kon yonidagi eshikdan bir mo'jzagina, chor qirra hovliga kirdi, holli atrofiga «P» shaklida omborxonalar qurilgan edi. Mehmon hovli muyulishidan o'tib, o'zini bir xonadonning oldi pechakgullar bilan to'silgan peshayvoni oldida ko'rdi va atrofiga olazarak bo'lib qaradi. Uy ham, omborxonalar ham hali chiroq yoqilmaganligidan qop-qorong'i edi. Mehmon past ovoz bilan chaqirdi:

— Niza!

Shu payt eshik «g'iych» etib ochilib, kechki g'ira-shirada yuziga chodra tutmagan bir juvon peshayvonda paydo bo'ldi. U kelgan odamning kimligini bilmoq maqsadida yuragi taka-puka bo'lib, peshayvon panjarasi osha engashdi. So'ng kelgan odamni tanib, jilmayib qo'ydi, bosh irg'atib, qo'l

silkilib salomlashdi.

— Yolg'izmisan? — deb ohista so'radi Afraniy yunonchalab.

— Ha, — deb pichirladi juvon. — Erim ertalab Qaysarniyga jo'nab ketdi, — shu gapdap so'ng juvon o'girilib uy eshigiga qarab qo'ydi-da, pichirlab ilova qildi: — Lekin oqsochim uyda. — Keyin u qo'li bilan ishora qilib, mehmonni uyga taklif qildi. Afraniy oldin atrofga bir nazar tashlab, g'ishtin pillapoyadan peshayvonga chiqqan boshladi. Keyin esa ayol ham, u ham uy ichiga kirib ketishdi.

Afraniy bu ayol huzurida juda oz vaqt, nari borsa, besh daqiqa bo'ldi. Keyin u uyni va peshayvonni tark etdi, qaytarma qalpoqni ko'zi ustiga tushirib ko'chaga chiqdi. Bu payt uylarda chiroqlar yoqila boshlagan edi, ko'chalar bayram oldi taraddudida hali ham tiqilinch edi, shunga ko'ra, xachir mingan Afraniy ko'chalarni to'ldirgan piyoda va otliqlar orasida yo'qolib ketdi. Uning shundan keyin qayoqlarga borganini hech kim bilmaydi.

Afraniy Niza deb atagan juvon esa yolg'iz qolgach juda shoshqaloqlik bilan kiyimini o'zgartira boshladi. Qorong'ida kerakli buyumlarni topish qanchalik qiyin bo'lsa ham, u chiroq yoqmadi, oqsochni ham yordamga chaqirmadi. U o'tlanib bo'lib, boshiga qora chodra yopingandan keyingina ovozi eshitildi.

— Birov so'rasa, meni Enantanikida deb aytarsan. Qorong'ida oqsoch kampirning to'ng'illagani eshitildi.

— Enantanikida? Yana o'shanikiga bormoqchimisiz? Axir ering ruxsat bermagan edi-ku! G'irt qo'shmachi o'sha Enantang! Ering kelsin, chaqib beraman seni...

— Hoy, hoy, o'chir uningii, kampir, — dedi Niza va «ship» etib uydan chiqib ketdi. Uning kavushlari ovozi endi sahniga tosh terilgan hovlidan eshitildi. Oqsoch xotin bir nimalarni to'ng'illaganicha peshayvoi eshigini zanjirib oldi. Niza uydan chiqib ketdi.

Xuddi shu payt Quyi Shahardagi hovuzlardan biriga olib boruvchi boshqa bir qing'ir tor ko'chaga joylashgan, orqasi ko'chaga, derazalari ichkari hovliga qaragan ko'rimsiz bir uyning ko'cha eshigidan soqol-mo'ylovi chiroyli qilib kuzalgan, boshiga chinniday toza, oppoq ro'mol tashlagan, egniga qoshiyali yap-yangi havo rang bayram tallifi, oyog'iga g'archi bor yangi kavush kiygan bir yigit chiqdi. Ulug' ayyom sharofati bilan yasangan bu qirg'iyburun, o'ktam yigit, uy-uylariga, arafa oshiga oshiqayotgan o'tkinchilardan ham jadalroq, tetikroq yurib borarkan, xonadonlarda birin-ketin chiroqlar yona boshlaganini kuzatardi. Bu yigit bozor yonidan o'tib, Jome tepaligi etagiga joylashgan hazrati buzruk Kaifaning qasriga olib boruvchi yo'ldan ketib borardi.

Yana bir necha daqiqadan so'ng uning Kaifa darvozasidan kirayotganini va oradan bir necha lahza o'tar-o'tmas qasrdan chiqqanini kuzatish mumkin edi.

Yigit shamchirokdar va mash'alalar bilan yoritilib, bayram taraddudiga gavjum bo'lgan qasrdan qaytib chiqqach, yana ham serg'ayratroq, xushchaqchaqroq bo'lib, shoshganicha Quyi Shahar tomon qayta boshladi. U bozor maydoniga yetib qolganida bir vaqt qora chodrasini deyarli ko'zigacha tushirib olgan bir ayol tiqilinchda uning yonidan xiromon yurish qilib o'tib, oldinlab ketdi. U o'ktam yigitdan o'zib ketarkan, bir lahzagina chodrasini yuqoriroq ko'tarib, yigit tomonga bir zumlik nigoh tashladi, lekin qadamini sekinlatmadi, bil'aks hozirgina o'zi o'zib o'tgan yigitdan tezroq qochib yashirinmoqchi bo'lganday, yanada qadamini ildamlatdi.

Yigit u ayolni nainki payqadi, balki tanidi ham, tanigach, yuragi bir orziqib tushib, yurishdan taqqa to'xtadiyu uning orqasidan hang-mang bo'lib tikilib qoldi, keyin hushini yig'ib olgach, ayolning orqasidan darhol quva ketdi. U yo'lda ko'za ko'targan bir odamga urilib, uni yiqitib yuborayozdi va axiri ayolga yetib oldi-yu, hayajonlanganidan hansirab nafas olarkan, uni chaqirdi:

— Niza!

Ayol orqasiga o'girilib yigitga ko'z suzib qaradi, qaragandayam, hafsalasi pir bo'lganday, sovuqqina qaradi va yunon tilida quruqqina shunday dedi:

— E-ha, senmiding, Iuda? Bir qarashda tanimabman. Qaytaga yaxshi bo'ldi. Negaki, xalqimizda shunday bir naql bor: agar tanish odamingni tanimay qolsang, u boy bo'larmish...

Iuda qattiq hayajonlanganidan yuragi xuddi qafasga tushgan qushday qattiq-qattiq teparkan, o'tgan-ketganlar eshitmasin uchun nafasi og'ziga tiqilganicha pichirlab so'radi:

— Qayoqqa ketyapsan, Niza?

— Senga nima? — deb javob qildi Niza qadamini sekinlatarkan Iudaga viqor bilan tikilib.

Shunda Iudaning ovozida bolalarga xos bir talaffuz eshitildi, u esankirab pichirladi:

— Ie, nega endi?... Axir shartlashgandik-ku. Men senikiga bormoqchi edim. O'zing aytuvding-ku butun oqshom uyda bo'laman deb...

— E, yo'q, yo'q, — dedi Niza va tantiq qizlarga o'xshab pastki labini do'rdaytirgan edi, uning chehrasi — Iuda o'z umrida ko'rgan parichehralar ichida eng go'zal hisoblagan chehrasi — yigitning ko'ziga yana ham chiroyliroq bo'lib ko'rindi, — zerikib ketdim. Sizlar bayram qilyapsizlar, men nima qilay? Sening peshayvonda turib olib xo'rsinishingni tomosha qilaymi? Buning ustiga, oqsochim erimga chaqsa nima qilaman, deb yurak hovuchlab o'tiraymi? Yo'q, yo'q, men ham shahar tashqarisiga chiqib ketib, bulbullar xonishini eshitishga ahd qildim.

— Shahar tashqarisiga deysanmi? — dedi Iuda esankirab, — yolg'iz o'zing-a?

— Ha, yolg'iz o'zim, — deb javob qildi Niza.

— Maylimi seni kuzatib borsam? — hayajonlanganidan entikib so'radi Iuda. U esankirab qoddi, butun borliqni xayolidan faromush qilib, Nizaning hozir tim qora bo'lib ko'rina boshlagan ko'k ko'zlariga iltijo bilan bokdi.

Niza hech nima demay, qadamini ildamlatdi.

— Nega indamayapsan, Niza? — deb so'radi Iuda yolboruvchi ohangda u bilan baravar qadam tashlashga urinarkan.

— Meni zeriktirib qo'yaysanmi? — dedi birdan Niza va yurishdan to'xtadi. Shunda Iudaning esi butkul og'ib qoldi.

— Ha, yaxshi, — dedi Niza nihoyat ko'ngli yumshab, — ketdik.

— Qayoqqa, qayoqqa boramiz?

— Shoshma... kel, yaxshisi, manavi hovliga kirib kelishib olaylik, tag'in bitta-yarimta tanish-bilish ko'rib qolib, Nizani ko'chada o'ynashi bilan chaqchaqlashib turganini ko'rdim, deb gap tarqatib yurmasin.

Shu zahoti Niza bilan Iuda bozorgohdan g'oyib bo'lishdi. Ular qaysiyam bir hovlining bostirmasiga kirib pichirlashardilar.

— Sen juvozkashlik mulkiga bor, — dedi Niza pichirlab va ayni paytda chelak ko'tarib bostirmadan o'tayotgan bir begona erkakdan yuzini chetga burib, chodrasini ko'zigacha tushirib oldi, — Kedronning paryog'idagi Hefsimaniya bog'iga, tushundingmi?

— Ha, ha, ha.

— Men oldinda boraman, — deb davom etdi Niza, — lekin sen orqamdan izma-iz yurma, ancha keyinda qolib bor. Soydan o'tganingdan keyin... g'or bor... bilasan-a uning qaerdaligini?

— Bilaman, bilaman...

— Objuvoz yonidan o'tib tepaga ko'tarilasan-da, keyin g'or tomonga burilasan. Seni o'sha yerda kutaman. Lekin hoziroq izimga tushma, to men ancha yerga borib olgunimcha bardosh qilib, shu yerda kutib tur. — Niza shu so'zlarni aytib bostirmadan chiqib ketdi va go'yo, Iuda bilan suhbatlashmaganday, g'oyib bo'ldi-qoldi.

Iuda parokanda xayolini bir yerga jamlashga urinib, ancha vaqtgacha qimir etmay turib qoldi. Chunonchi u xeshlarining hayit oshida bo'lolmaganini qanday izohlashi haqida o'yladi. U turgan yerida allaqanday bahonalarni o'ylab topar, ammo, qattiq hayajonlanganidan miyasiga durustroq bir vaj kelmasdi, shu zayl beixtiyor oyoqlari uni bostirma ostidan olib chiqib ketdi.

Endi u yo'lini o'zgartirdi. Quyi Shaharga borishdan aynib, yana Kaifaning qasri tomon burildi. Iuda endi atrofida bo'layotgan voqealarni deyarli ko'rmasdi. Bayram ruhi shaharga endi kirib kelayotgan edi. Iuda o'tib borayotgan ko'chalarga ochilgan derazalar nainki charog'on, balki u yerlardan

bayramona madhiya va qutlovlar eshitilardi. Kechikkan yo'lovchilar eshaklarini xalalab, hayqirishib o'tib borishardi. Iudaning oyoqlari uning ixtiyorsiz ketib borar, oqibat u hammayog'ini shox bosgan mudhish Antoniy minoralari poyidan o'tib ketganini ham payqamadi, qal'ada chalinayotgan karnay na'rasini ham eshitmadi, qo'lidagi mash'alasi bilan uning yo'lini mudhishona yoritgan rimlik otliq soqchilarga parvo ham qilmadi. Iuda minora yonidan o'tib ketgach, orqasiga o'girilib, jome ustida, juda ham balandda ikkita g'oyat ulkan besh shamli qandil yonayotganini ko'rdi. Lekin Iudaning ko'ziga u shamlar ham elas-elas ko'rindi, nazarida Yershalaim uzra misli ko'rilmagan kattalikdagi o'nta shamchiroq yoqilganu ular shahar uzra tobora yuqoriroq ko'tirilayotgan tunning taiho shamchirog'i — oy shu'lasini bilan shu'la sochishda kim o'zarga o'ynashayotgandek ko'ringandi. Endi Iudaning hech nima bilan ishi qolmagan, u faqat Hefsimaniya darvozasi tomon intilar, tezroq shaharni tark etib chiqib ketishni istar edi. Ba'zan ko'ziga ko'chadagi olomon orasida Nizaning o'ynoqi qiyofasi lip-lip ko'ringanday va Iudani ohanrabo singari o'ziga ergashtirib ketayotgandek tuyulardi. Lekin bu noto'g'ri tasavvur edi — Nizaning ancha oldinlab ketganligini Iuda yaxshi bilardi. U sarroflar rastasi yonidan o'tib, nihoyat Hefsimaniya darvozasiga yetdi. Bu yerda, garchi sabri chidamayotgan bo'lsa ham, bir oz turib qolishga majbur bo'ldi. Shaharga tuyalar karvoni kirib kelayotgan edi, karvon orqasidan ketma-ket suriyaliklar harbiy patruli kirib keldiki, Iuda bu patrulni ichida rosa bo'ralab so'qdi...

Lekin har narsaning intihosi bor. Betoqat Iuda endi shahar tashqarisida ketib borardi. U chap tomonda mo'jazgina bir qabristonni, qabriston yonida ziyoratchi xudojo'ylarning bir necha olabayroq chodirini ko'rdi. Iuda oy yog'dusiga cho'milgan sertuproq yo'lni kesib o'tib, Kedron soyi tomon otildi. Soy uning oyog'i ostida jildirab oqardi. U toshdan-toshga sakrab-sakrab, nihoyat soyning narigi, Hefsimaniya sohiliga o'tib oldi va bu yerda bog'lar tepasidan o'tgan yo'lda hech zog' yo'qligini ko'rib, quvonchdan ko'ngli yorishib ketdi. Sal nariroqda juvozkashlik mulkining yarim xaroba darvozasi ko'rindi.

Havosi dim shahardan chiqqan Iuda bahor tuning atridan sarxush bo'ldi. Bog'dagi mirta daraxtlarining va Hefsimaniya yalangligida o'sgan akas daraxtlarining xushbo'y hidi dimoqqa gup-gup urilardi.

Darvozada qorovul yo'q edi, umuman, bu yerlarda hech kim yo'q edi, shunga ko'ra, endi Iuda sershox azim zaytun daraxtlarining antiqa ko'lankalari ostidan g'izillagancha chopib ketdi. Yo'l yuqoriga o'rlab borardi, Iuda og'ir-og'ir nafas olarkan, oy shu'lasini vujudga keltirgan guldor soyalarni bosib o'tardiki, bu oyalar Nizaning rashkchi eri do'konidagi turfa gulli gilamlarni eslatardi. Bir ozdan keyin Iuda chap tomonda sayhonlikda juvozxonani, uning ulkan tosh g'ildiragini va uyilib yotgan bochkalarni ko'rdi. Bog'da hech kim yo'q edi. Ish kun botgandayoq tugagan edi. Bog'da yug' ham ko'rinmas, Iudaning boshi uzra endi bulbullar tinmay chaqchaqlashar, xonish qilishardi.

Iuda ko'zlagan yer yaqin edi. U hozir o'ng tomonda, qorong'ilikda g'orda jildirab oqayotgan suvning ovozini eshitadi. Shunday bo'ldi ham, ana suv jiddirashi eshitildi. Salqin bo'la boshladi.

Shunda u qadamini sekinlatib, ohista chaqirdi:

— Niza!

Lekin Nizaning o'rniga yo'g'on zaytun daraxti orqasidan bir barzangi erkak yo'l o'rtasiga chiqdi, uning qo'lida bir nima bir zumga yalt etib so'ndi.

Iuda o'zini orqaga tashlab, zaif ovoz bilan qichqirdi:

— Oh!

Ikkinchi bir odam uning orqasidan to'sib chiqdi. Iudaning ro'parasida turgan birinchi erkak undan so'radi:

— Hozir qancha pul olding? Gapir, agar jon shirin bo'lsa!

Iudaning qalbida umid uchquni porladi. Jon holatda chinqirdi u:

— O'ttiz tetradraxma! O'ttiz tetradraxma! O'sha iulning hammasi yonimda. Mana u! Olinglar, faqat jonimni olmasanglar bo'lgani!

Oldingdagi odam ko‘z ochib-yumguncha Iudaning qo‘lidagi hamyonni yulqib oldi. Ayni shu lahzada Iudaning orqasida pichoq xuddi chaqmoqdek chaqnab, oshiq yigitning kuragi ostiga botdi. Iuda bu zarbdan oldinga otildi va changak bo‘lib qolgan qo‘llarini yuqori ko‘tardi. Oldinda turgan odam ham Iudani o‘z pichog‘i bilan ilib oldi va uni sopigacha Iudaning yuragiga ootirdi. Iuda:

— Ni... za... — deya oddi faqat malomatli zaif ovoz bilan. U boshqa churq ham etmadi. Uning jasadi yerga shunday qattiq tushdiki, yer gumburlab ketdi.

Shunda yo‘l o‘rtasida uchinchi kimsa paydo bo‘ldi. Bunisi — egniga qaytarma qalpoqli plash kiygan edi.

— Bo‘la qolinglar, — deb buyurdi shu uchinchi shaxs. Qotillar u uzatgan xatni chaqqonlik bilan hamyonga qo‘shib charmga o‘radilar-da, kanop bilan bog‘ladilar. Ikkinchi erkak tugunchani qo‘yniga soldi, shundan keyin ikkala qotil yo‘ldan o‘zlarini chetga oldilaru zaytunlar orasiga, zulmat komiga kirib g‘oyib bo‘ldilar. Uchinchi kimsa esa jasad tepasiga cho‘qqayib, uning yuziga tikildi. O‘likning yuzi soyada naq bo‘rdek oppoq, benihoya go‘zal va basavlat bo‘lib ko‘rindi. Yana bir necha lahzadan keyin yo‘l ustida bironta ham tirik jon qolmadi. Faqat jonsiz jasad qulochini yozib yotardi. Murdaning chap tomoniga oy nuri tushib turganligidan shippagining har bir tasmasi yaqqol ko‘rinib turardi.

Bu mahal bulbullar butun Hefsimaniya bog‘ini boshlariga ko‘tarib xonish qilardilar. Iudani pichoqlab o‘ldirgan ikki kishining qayoqqa yo‘l tutgani hech kimga ma‘lum emas, lekin qaytarma qalpoqli odamning borgan yeri bizga ma‘lum. U qotillik yuz bergan joyni tark etib, zaytunzor ichiga kirib ketdi. U darvozadan uzoqroq yerda, bog‘ning janubiy burchagida panjara devordan oshib o‘tdi. Saldan so‘ng u Kedron sohiliga chiqdi. U suvga tushib, to ikkita ot va otlar yonida turgan jilovdorning qorasini ko‘rmaguncha soy ichidan suv kechib boraverdi. Otlar ham suv ichida turardi. Suv ularning tuyoqlarini yuvib shovullab oqardi. Jilovdor bitta otga, qaytarma qalpoqli odam ikkinchi otga minishdi, so‘ng ikkovlari ohista suv kechib boraverdilar. Ot tuyoqlari ostida toshlar taqillardi. Keyin otliqlar suvdan Yershalaim sohiliga chiqishdi va shahar devori yoqalab otlarni yo‘rttirib ketaverdilar. Shu yerda jilovdor hamrohidan ajralib, oldinga ot choptirib ketdi va zum o‘tmay ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi, qaytarma qalpoqli odam huvillagan yo‘lda otni to‘xtatib, undan tushdi-da, plashini yechib, astarini ag‘darib kiydi, plashi ostidan pat qadalmagan silliq dubulg‘a olib, boshiga kiyib oldi. Endi u otga harbiy libos kiygan, beliga kalta shamshir taqqan odam qiyofasida mindi. U jilovni silkitgan edi, o‘ynoqi ot ustida suvori bilan yo‘rtib ketdi. Endi manzil yaqin qolgan edi. Suvori Yershalaimning janubiy darvozasi oldiga borib qolgan edi.

Darvoza ravog‘i ostida mash‘alalar alangasi bezovta bo‘lib yelpinardi. Shiddatkor legionning ikkinchi kenturiyasidan bo‘lgan soqchi askarlar tosh kursilarda o‘tirishib to‘piq o‘ynashardi. Ular darvozadan kirib kelayotgan otliq harbiyni ko‘rishib, «dik» etib turib ketishdi, lekin harbiy otliq ularga qo‘l siltadiyu shahar ichkarisi tomon yo‘l oldi.

Shahar bayram chiroqlariga g‘arq bo‘lgan edi. Hamma derazalar shamlar bilan charog‘on edi, hammayoqdan betartib shodiyona hamdu sapolar, gangir-gungur ovozlar eshitilardi. Suvori ahyon-ahyon ko‘chaga ochilgan de-razalarga qarab, uloq go‘shiti, may to‘ldirilgan qadahlar va ko‘katlar qo‘yilgan bayram dasturxonini tegrasida o‘tirgan odamlarni ko‘rardi. U nafis bir qo‘shiq kuyini hushtak qilib chalgancha Kuyi Shaharning huvillab qolgan ko‘chalaridan otini asta yo‘rttirib Antoniy minorasi tomon ketib borarkan, jome topasida porlab turgan dunyoda qiyosi yo‘q besh shamli qandilga yoxud undan ham balandroqda muallaq turgan oyga qarab-qarab qo‘yardi.

Buyuk Irod qasri pasxa oqshomi tantanasiga mutlaqo ishtirok etmayotgan edi. Saroyning Rim qohortasi ofitserlari va legion sarkardasi joylashgan, janub tomonga qaragan qo‘shimcha xonalarida chiroqlar yongan, u yerda qandaydir faoliyat, hayot sezilayotgan bo‘lsa ham, bu yerda majburan istiqomat qilib turgan yagona odam — prokurator joylashgan qasrning mahobatli ustunlar, oltin haykallar bilan bezangan old qismi porloq oy shu‘lasidan butkul ko‘r bo‘lib qolganday edi. Bu yerda — qasr ichida zulmat va sukunat hukm surardi. Shu bois prokurator ham, boya Afraniyga aytganidek, ichkariga kirishni istamagan edi. U to‘shakni balkonga solishni buyurdi. U Afraniy bilan birga shu

yerda ovqatlanagan, ertalab esa Ha-Nots-rini shu yerda so‘roq qilgan edi. Prokurator to‘shakka yotdi, ammo hech ko‘ziga uyqu kelmadi. Yalang‘och oy juda yuksakda, beg‘ubor fazoda muallaq turardi, bedor prokurator bir necha soat muttasil undan ko‘z uzmay yotdi.

Taxminan vaqt yarim kechaga borganda uyqu igemonga shafqat qildi. Prokurator titroq bilan homuza tortdi-da, plashini yechib tashladi, ko‘ylagi ustidan bog‘langan, qinga solingan yalpoq po‘lat pichoq osilgan kamarini yechib, chorpoya yaqinida turgan kresloga qo‘ydi, kavushini yechib, oyog‘ini uzatib yotdi. Shu zahoti Banga ham uning to‘shagiga chiqib, boshini egasinint boshiga qilib, uning yoniga yotdi, prokurator ham bir qo‘lini ko‘ppakning bo‘yniga tashlab, nihoyat ko‘zini yumdi. Ko‘ppak ham faqat shundan keyin uyquga ketdi.

Chorpoya nim qorong‘i joyga, ustun panasiga qo‘yilgan bo‘lib, u oy shu‘lasini to‘sib turardi, lekin balkonga chiqib keladigan pilapoyadan to‘ prokuratorning to‘shagigacha oy yog‘dusi uzun poyandoz bo‘lib yozilgan edi. Prokurator g‘aflatga ketib atrofidagi borliq muhit bilan aloqa uzgan hamonoq o‘sha charog‘on poyandozdan yurib ketdi, yurganda ham yuqoriga, to‘g‘ri oyga qarab yura boshladi. U tushida o‘zi ketib borayotgan feruzadek tiniq, zangori yo‘dda uchragan hamma narsa go‘zal va beqiyos ekanligidan quvonib, hatto kulib ham yubordi. Uni Banga kuzatib borar, yana unga anavi daydi faylasuf ham hamroh bo‘lgan edi. Ikkovlari nihoyatda murakkab va muhim bir masala yuzasidan mubohasa qilishar, biroq bu bahsda na u, na bu ustun chiqa olardi. Ular hech bir narsada bir-birlari bilan kelisha olmasdilar, shunga ko‘ra, bahslari nihoyatda qiziqarli va behudud edi. O‘z-o‘zidan ma‘lumki, bugungi qatl g‘irt anglashilmovchilik bo‘lib chiqdi — axir, mana, hamma odamlar saxovatlidirlar, deb o‘ta-ketgan darajada bema‘ni narsa o‘ylab chiqqan o‘sha faylasuf u bilan yonmayon ketyapti, demak u tirik. Turgan gapki, shunday odamni qatl etish mumkinligi haqida hatto o‘ylashning o‘zi eng ulkan dahshat bo‘lardi. Qatl bo‘lmagan! Bo‘lmagan! Samoga, oy sari qilinayotgan sayohatning butun jozibasi ham mana shunda.

Bo‘sh vaqt qalashib yotipti, momaqaldiroq faqat kechga borib boshlanadi, undan so‘ng, qo‘rqoqlik, shubhasiz, eng mudhish illatlardan biri. Ieshua Ha-Notsri shunday degan edi. Yo‘q, faylasuf, men senga e‘tiroz bildiraman: qo‘rqoqlik — eng mudhish illat.

Mana, masalan, badqahr olmonlar Qizlar vodiysida pahlavop Kalamushkushni g‘ajib tashlashlariga sal qolganida Iudeyaning bugungi prokuratori, sobiq legion sarkardasi qo‘rqmagan edi-ku. Lekin afv etasiz meni, faylasuf! Nahotki siz, shunday aqd-zakovatli odam bo‘la turib, Iudeyaning bugungi prokuratori bo‘lmish kaminanipg qaysar a‘lo hazratlariga qarshi jinoyat qilgan bir odami deb o‘z martabasidan voz kschadi deb o‘ylagan bo‘lsangiz?

— Ha, ha, — deb ingrar va xo‘rsinardi Pilat tushida.

Albatta voz kechadi. Ertalab voz kechmagan bo‘lardi, lekin hozir, kechasi, hamma narsani tarozuta solib ko‘rgach, voz kechishga rozi. U hech qanday gunohi bo‘lmagan telba xayolparast bu tabibni qatldan qutqarib qolish uchun har qanday ishga ham tayyor!

— Endi biz doim birga bo‘lamiz, — derdi unga tushida juldurvoqi jahongashta faylasuf, lekin oltin nayza bilan qurollangan bu suvori uning yo‘lida qanday paydo bo‘lib qolgani mavhum edi.

Odam bor joyda odam bo‘ladi! Meni yodlashadi, demak, seni ham esga olishadi! Ota-onasi ma‘lum bo‘lmagan — men tashlandiqni ham, munajjim qirol bilan tegirmonchining qizi — sohibjamol Pilatning farzandi bo‘lmish — seni ham.

— Ha, har qalay, sen unutmami — munajjimzodani eslab tur, — deb iltimos qilardi Pilat tushida. Shunda Iudeyaning toshbag‘ir prokuratori o‘zi bilan yonmayon ketayotgan En-Sariddan chiqqan yalang‘oyoqning «xo‘p» degandek bosh irg‘atganini ko‘rib, tushida bir yig‘lab, bir kulardi.

Bularning hammasi-ku yaxshi, lekin igemonning tushi qancha shirin bo‘lgan bo‘lsa, uyg‘onishi shuncha dahshatli bo‘ldi. Banga oyga qarab irillay boshladi, shunda xuddi moy surib shibbalaganday tayg‘anoq moviy yo‘l birdan prokuratorning ko‘zi oldida o‘pirilib g‘oyib bo‘ldi. U ko‘zini ochdi-yu birinchi navbatda, qatlning bo‘lib o‘tgani esiga keldi. Dastavval o‘z odati bo‘yicha Banganing bo‘yinbog‘idan ushladi, so‘ng xasta ko‘zlari bilan osmondan oyni axtara boshdadi: oy bir oz yonga

siljigan va picha so'nib oqara boshlagan edi. Shu payt oy shu'lasini, balkonda, Pilatning ko'zi oddida paydo bo'lib lipillay boshlagan boshqa bir noxush va bezovta alanga so'ndira boshladi. Bu kenturion Kalamushkushning qo'lida tutab yotayotgan mash'ala edi. Kalamushkush o'ziga hamla qilmoqchi bo'lgan badqahr ko'pakka dahshat va jaholat bilan qiyo boqib turardi.

— Tegma, Banga, — dedi prokurator xasta ovoz bilan va yo'talib qo'ydi. So'ng kafti bilan ko'zini mash'aladan to'sarkan davom etdi: — Hatto kechasi, oydinda ham tinchlik yo'q menga. O, xudolar! Sizning vazifangiz ham bo'lmag'ur vazifa, Mark. Askarlarni nogiron qilasisiz...

Mark prokuratorga hangu mang bo'lib tikilib qoldi, shunda prokurator hushini yig'ib oldi. U uyqusirab beixtiyor aytib yuborgan so'zlarni haspo'shslash maqsadida dedi:

— Xafa bo'lmang, kenturion, takror aytaman, mening ahvolim siznikidan ham yomon. Nima istaysiz?

— Maxfiy qorovul boshlig'i huzuringizga kirmoqchi, — dedi Mark xotirjam ohangda.

— Chaqiring, chaqiring, — deb prokurator tomog'ini tozalash uchun yo'talib qo'yarkan, ayni paytda, yalangoyoqlari bilan paypaslab kavushlarini qidira boshladi. Ustunlarda mash'alalar porladi, kenturion qalin tagcharmli chorig'i bilan koshinkor polda do'q-do'q yurib, boqqa chiqdi.

— Oydinda ham menga tinchlik yo'q, — dedi o'ziga-o'zi prokurator, tishlarini g'ijirlatib.

Balkonda endi qaytarma qalpoqli odam paydo bo'ldi.

— Banga, tegma, — dedi prokurator past ovoz bilan va ko'ppakning gardanini ezib qo'ydi.

Afraniy gap boshlashdan oddin, o'z odatiga ko'ra atrofiga qarab qo'ydi-da, o'zini soyaga oldi, so'ng balkonda Bangadan o'zga ortiqcha jonzod yo'qligiga ishonch hosil qilgach, ohista dedi:

— Kaminani sudga berishingizni so'rayman, prokurator. Siz haq bo'lib chiqdingiz. Men Kiriafdan kelgan Iudani saqlab qola olmadim, uni so'yib ketishihti. Meni iste'foga chiqarib, sudga bering.

Afraniyning nazarida, unga to'rtta ko'z — itning va bo'ring ko'zlari tikilib turganday bo'ldi.

Afraniy egnidagi jubnasi ostidan hammayog'ida qon qotib qolgan va ikkita muhr bosilgan hamyon chiqardi.

— Mana shu pul to'la qopchiqni hazrati buzrukning uyiga tashlab ketishihti qotillar. Qopchiqdagi qon dog'lari — kiriaflik Iudaning qoni.

— Qiziq, pul qancha ekan? — deb so'radi Pilat qopchiqqa engasharkan.

— O'ttiz tetradraxma.

Prokurator miyig'ida kulimsirab dedi:

— Kam. Afraniy indamadi.

— O'ldirilgan qaerda?

— Bu menga ma'lum emas, — dedi qaytarma qalpog'ini hech qachon boshidan yechmaydigan odam xotirjam, o'z qadrini bilib. — Bugun ertalab qidiruvni boshlaymiz.

Prokurator bir seskanib tushdi, shippaging hadeganda taqilmayotgan to'qasini o'z holiga qoldirdi.

— Uning o'ldirilganini siz, axir, bilsangiz kerak?

Bu savoliga prokurator quruqqina javob oldi:

— Men, prokurator, o'n besh yildan beri Iudeyada xizmat qilaman. Xizmatni men Valeriy Grat davrida boshlaganman. Odam o'ddirilgan, deb aytishim uchun uning jasadini ko'rishim shart emas, shunga ko'ra, sizga xabar qilyapmankim, Kiriaf shahridan kelgan Iuda deb atalmish kimsani bundan bir necha soat oldin so'yib ketishgan.

— Meni afv eting, Afraniy, — dedi Pilat, — hali uyqum batamom tarqaganicha yo'q, shuning uchun nojo'ya gapirib qo'ydim. Men yomon uxlayman, — prokurator jilmayib qo'ydi, — keyin, tushimda muttasil oy shu'lasini ko'raman. Tasavvur qiling-a, biram kulgili. Go'yo men o'sha shu'la bo'ylab sayr etarmishman. Shunday qilib, men bu ish yuzasidan sizning taxminingizni bilmoqchiman. Uni qaerdan qidirmoqchisiz? Qani, o'tiring-chi, maxfiy xizmat boshlig'i.

Afraniy ta'zim qildi, oromkursini yaqinroq surib o'tirgan edi, shamshiri sharaqlab ketdi.

— Men uni Hefsimaniya bog'idagi juvozxona yaqinidan qidirmoqchiman.

— Xo'sh, xo'sh. Nega endi aynan o'sha yerdan?

— Igemon, fahmimcha, Iuda na Yershalaimning o'zi-da, na undan uzoqroq biron yerda o'ldirilgan. Uni Yershalaimga yaqin biron ovloqda o'ldirishgan.

— Sizni men o'z ishining omilkori bo'lgan odamlardan biri deb hisoblayman. Rimda, desam, qanchalik to'g'ri bo'larkin — aniq ayolmayman-u, lekin mustamlakalarimizda sizga teng keladigani yo'q. Sabab nima, izohlab bering?

— Iudaning shubhali odamlar qo'liga — shahar ichida ilinishini hech tasavvur qila olmayman, — deb past ovoz bilan gapira boshladi Afraniy. — Ko'chada bironni imi-jimida bo'g'izlab ketib bo'lmaydi. Demak, uni avrab biron-bir pastqam yerto'laga olib borishlari kerak. Illo, xizmat xodimlari Quyi Shaharni qidirib chiqishdi va shubhasiz shahar ichida o'ldirilgan bo'lganida uni topmay qo'yishmasdi. Lekin u shaharda yo'q, bunga men kafilman. Agar uni shahardan olisrokda o'ldirishganda edi, manavi pul solingan qopchiq hazrati buzrukning uyiga bunchalik tez kelib tushmagan bo'lardi. U shaharga yaqin yerda o'ldirilgan. Uni shahardan avrab olib chiqib ketishgan.

— Buning qanday uyushtirilganiga hech aqlim bovar qilmayapti.

— Ha, prokurator, mazkur ishda tug'ilgan eng og'ir savol shu, uni yecha olish-olmasligimni hatto o'zim ham bilmayman.

— Darhaqiqat, jumboq! Dindor odam hayit oqshomida, arafa oshidan voz kechib, noma'lum sabab bilan shahardan chiqib ketadi-yu, o'sha yerda halok bo'ladi. Uni kim va qay yo'sinda avrab olib chiqib ketdi ekan? Ayol kishining ishi emasmikin bu? — tuyqus ruhlanib ketdi prokurator.

Afraniy bamaylixotir va qat'iy javob qaytardi:

— Aslo, prokurator. Bunday bo'lishi sira mumkin emas. Mantiqan mulohaza qilish lozim. Iudaning o'limidan kim mapfaatdor edi? Qandaydir sayoq xayolparastlar to'dasi, turgan gapki, ular davrasida ayol kishining bo'lishi hech aqlga sig'maydi. Men sizga aytsam, prokurator, uylanish uchun pul kerak bo'ladi, odamzodni yorug' dunyoga keltirish uchun ham o'sha narsa zarur, ammo ayol kishining yordamida bu ishni amalga oshirish uchun, aytib qo'yay, juda ham ko'p pul kerak bo'ladi, bunday pul esa sayoqlarning birontasida ham yo'q. Bu ishda ayol jinsi qatnashmagan, prokurator. Shuni ham aytib qo'yay: qotillikni bu yo'sin izohlash ishni chuvalashtirib yuborishi, to'g'ri xulosa chiqarishga xalal berishi va meni chalg'itib qo'yishi mumkin.

— Siz mutlaqo haq ko'rinasiz, Afrapiy, — derdi Pilat, — men faqat o'z taxminimni aytuvdim, xolos.

— Taassufki, bu yanglish taxmin, prokurator.

— Xo'sh, unda qanday qarorga kelish mumkin? — xitob qildi prokurator, Afraniyning yuziga o'sha sinchkovlik bilan tikilarkan.

— Mening taxminimcha, sabab — o'sha pul.

— Ajoyib fikr! Lekin kim va nima uchun unga tunda pul taklif qiladi, ustiga-ustak, shahar tashqarisida-ya?

— E, yo'q, prokurator, bunday emas. Menda yagona bir taxmin bor, agar u xato bo'lib chiqsa, boshqa hech qanday izoh topa olmasam kerak, — Afraniy prokurator tomon engashib, pichirlab dedi: — Iuda o'z ulushini yolg'iz o'zigagina ma'lum bo'lgan birop xilvatroq yerga yashirmoqchi bo'lgan.

— G'oyat dono izoh. Chindan ham shunday bo'lgani aniqqa o'xshaydi. Endi fikringizga tushundim: uni odamlar emas, balki o'z mulohazasi shahardan olib chiqib ketgan. Ha, ha, xuddi shunday.

— Shunday. Iuda badgumon odam bo'lgan. U pullarini odamlarda yashirmoqchi bo'lgan.

— Ha, siz Hefsimaniyaga dedingiz. Lekin nima uchun uni aynan o'sha yerdan izlamoqchisiz, men bunga, ochig'i, tushuna olmayapman.

— O, prokurator, buni tushunish juda oson. Hech kim o'z pulini yo'l yoqasiga, ochiq va sayhon yerga yashirmaydi. Binobarin, Iuda na Xevron yo'lida, na Vifaniya yo'lida bo'lgan. U hammayog'i dov-daraxt bilan to'silgan xilvat bir go'shaga borgan bo'lishi kerak. Bu kunday ravshan narsa.

Yershalaim yaqinida esa Hefsimaniyadan bo‘lak bunday xilvatgoh yo‘q. Keyin uzoqroqqa ketishi ham mumkin emas.

— Meni to‘la ishontirdingiz. Xo‘sh, endi nima qilish kerak?

— Men hoziroq odamlarimga shahar tashqarisida Iudaning payiga tushgan qotillarni qidirishni buyuramanda, o‘zim shu asnoda, boya sizga ma‘lum qilganimdek, o‘zimni sudga beraman.

— Nima uchun?

— Iuda kechqurun Kaifaning qasridan chiqqach, odamlarim uni bozorgohda ko‘zdan yo‘qotib qo‘yishgan. Nega bunday bo‘lganiga hech aqlim yetmayapti. Umrim bino bo‘lib bunday hol yuz bermagandi. Siz bilan gubhatlashib chiqqanim zahotiyoyq uni nazorat ostiga olgan edik. Lekin bozorga yaqinlashganda, «lip» etib uzini qayoqqadir urdi-yu, ko‘zni shamg‘alat qilib qo‘yib, birdan izsiz g‘oyib bo‘ldi-qoldi.

— Xo‘sh. Endi mendan eshiting: sizni sudga berishni lozim topmayman. Siz qo‘lingizdan kelgan hamma ishni qilgansiz, dunyodagi hech kimsa, — shu yerga kelganda prokurator kulib qo‘ydi, — sizday jonini koyitolmasdi. Siz Iudani ko‘zdan qochirgan ayg‘oqchilaringizni jazolang. Illo ogohlantirib qo‘yay, bergan jazoingiz qattiq bo‘lmasligi kerak. Har qalay, biz o‘sha mal‘unni muhofaza qilish uchun qo‘limizdan kelgan hamma ishni qildik-ku! Ha-ya, bir narsani so‘rash esimdan chiqipti, — prokurator peshonasini ishqaladi, — pulni qanday qilib Kaifaning qasriga tashlab ketishdiykin?

— Bilasizmi, prokurator... Bu ish unchalik qiyin emas. Qasoskorlar Kaifa qasrining orqa tomoniga o‘tishgan, u yerda qasrning orqa hovlisi xilvat tor ko‘cha bilan o‘ralgan. O‘sha yerda tugunchani devordan oshirib otishgan.

— Ichida xat bilan-a?

— Ha, xuddi siz taxmin qilganingizdek, prokurator. Ha, mana o‘zingiz ko‘ring, — shunday deb Afraniy tuguncha ustidagi muhrni sindirib, uni Pilatga ochib ko‘rsatdi.

— I-i, nima qilyapsiz, Afraniy, axir, muhr jomega taalluqli bo‘lsa kerak!

— Prokurator zinhor buning tashvishini qilmasinlar, — dedi Afraniy tugunchani qayta yoparkan.

— Nahot sizda hamma muhrlar bo‘lsa? — deb kuldi Pilat.

— Boshqacha bo‘lishi mumkin emas, prokurator, — deb javob qildi Afraniy o‘ta jiddiy tarzda.

— Kaifanikida nimalar bo‘lganini ko‘z oldimga keltiryapman.

— Ha, prokurator, bu hol ularni qattiq hayajonga solgan. Shu bois meni darhol chaqirtirishdi.

Pilatning ko‘zlari chaq nab ketgani hatto shu g‘ira-shirada ham aniq ko‘rindi.

— Bu qiziqarli, juda qiziqarli hol...

— Sizga e‘tiroz bildirishga jur‘at etaman, bu qiziqarli bo‘lmagan. Balki juda zerikarli va ko‘ngilsiz ishdir. Mening, Kaifa qasrida bironta odamga pul to‘lanmaganmidi, deb bergan savolimga, qat‘iyan rad javobini berishdi.

— Shunaqa deng! Ha, yaxshi, to‘lashmagan bo‘lsa to‘lashmabdi-da. Unda qotillarni topish yana ham qiyinlashadi.

— Juda to‘g‘ri, prokurator.

— Darvoqe, Afraniy, miyamga to‘satdan bir fikr keldi: u o‘z joniga o‘zi qasd qilmaganmikin?

— E, yo‘q, prokurator, — deb javob qildi Afraniy taajjubdan o‘zini oromkursi suyanchig‘iga tashlarkan, — meni afv eting-u, ammo bunday bo‘lishi aslo mumkin emas!

— E, bu shaharda hamma narsa bo‘lishi mumkin!

Mana meni aytdi dersiz, bu haqdagi mish-mishlar hademay butun shaharga tarqaladi.

Shunda Afraniy prokuratorga ko‘z qirini tashlab oldi-da, o‘ylab turib javob qildi:

— Bu bo‘lishi mumkin, prokurator.

Garchi kiriafliq Iudaning o‘ldirilgani kunday ravshan bo‘lsa ham, prokurator bu masalani hech xayolidan chiqara olmayotganga o‘xshardi, shunga ko‘ra faromushroq kayfiyatda dedi:

— Uni qanday o‘ldirishganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rishni istardim.

— U g'oyatda ustalik bilan o'ldirilgan, prokurator, — deb javob qildi Afraniy prokuratorga bir oz kinoya bilan boqarkan.

— Siz buni qayoqdan bilasiz?

— Marhamat qilib qopchiqqa e'tibor bering, prokurator, — deb javob qildi Afraniy, — sizni ishontirib aytamanki, Iudaning qoni tizillab otilgan. Kamina, o'z umrimda qatl etilganlarni ko'p ko'rganman, prokurator!

— Demak, u qaytib o'rnidan turmaydi?

— Yo'q, prokurator, turadi, — Afraniy jilmayib turib faylasufona javob qildi, — faqat bu shaharda intizorlik bilan kutilayotgan Masiho karnayi uning boshi uzra yangragan chog'da. Illo ungacha turmaydi!

— Bas, Afraniy! Bu masala oydinlashdi. Endi dafn masalasiga ko'chaylik.

— Qatl etilganlar dafn qilindi, prokurator.

— O, Afraniy, sizni sudga berish jinoyat bo'lardi. Siz eng yuksak mukofotga loyiqsiz. Xo'sh, tafsilot-chi?

Afraniy gap boshlab, o'zi Iudaning ishi bilan mashg'ul bo'lgan paytda, maxfiy qorovul xizmatchilari uning yordamchisi boshchiligida qosh qoraygan chog'da Taqir Tepaga yetib borishgan, biroq u yerdan bir jasadning g'oyib bo'lgani haqida so'zlab berdi. Pilat seskanib ketib, xirqiroq ovoz bilan dedi:

— Obbo, shu narsani oddini olish xayolimdan faromush bo'lgan ekan-da!

— Aslo bezovta bo'lmang, prokurator, — dedi Afraniy va hikoyasini davom ettirdi: — Ko'zlarini quzg'unlar cho'qigan Dismas bilan Gestasning jasadlarini topishgach, darhol uchinchi jasadni axtarishga kirishishgan. Saldan keyin uni ham topishgan. Bir odam...

— Leviy Matvey, — dedi Pilat savol ma'nosida emas, ko'proq tasdiq ma'nosida.

— Shundoq, prokurator...

Leviy Matvey Taqir Tepaning shimoliy yonbag'ridagi bir g'or ichida qorong'i tushishini kutib o'tirgan. Ieshua Ha-Notsrining yalang'och jasadi ham uning yonida bo'lgan. Soqchilar qo'llarida mash'ala bilan g'orga kirishganida Leviyning ruhi tushib ketib, g'azablaia boshlagan. U: «Hech qanday jinoyat qilganim yo'q, har bir inson, qonunga ko'ra, agar xohlasa, qatl etilgan jinoyatchini dafn etish huquqiga ega», deb chinqirgan. Keyin jasaddan ayrilishni istamasligini aytgan. U qattiq hayajonlanib, tuturiqsiz gaplarni baqira boshlagan, goh yolvorgan, goh dag'dag'a va haqorat qilgan...

— Uni qo'lga olishgandir? — deb so'radi Pilat noxushlik bilan.

— Yo'q, prokurator, yo'q, — deb taskin berdi Afraniy, — gustoh telbaga, jasad albatta dafn etiladi, deb tushuntirishgan.

Leviy eshitgan gapini ma'nisiga yetgach, ko'ngli tinchigan, lekin hech qayoqqa ketmay, dafn marosimiga qatnashmoqchi ekanini bayon qilgan. U, o'ldirsanglar ham ketmayman, deb aytgan, hattoki, dafnda ishtirok etish evaziga yonida olib yurgan non kesadigan pichoqni ham tavsiya qilgan.

— Uni haydab yuborishgandir? — bo'g'iq ovoz bilan so'radi Pilat.

— Yo'q, prokurator, yo'q. Yordamchim uning dafnda ishtirok etishiga ruxsat beripti.

— Yordamchilaringizdan qay biri bosh bo'ldi dafnga? — deb so'radi Pilat.

— Tolmay, — deb javob berdi Afraniy va xavotirlanib ilova qildi: — Yo xatoga yo'l qo'ydimikin u?

— Davom eting, — dedi Pilat, — xato qilmagan. Men, Afraniy, ochig'i, sal gangib qoldim chog'i, nazarimda, umrida xato qilmaydigan odam bilan muloqotda bo'layotgandayman. O'sha odam — sizsiz.

— Leviy Matveydni qatl etilganlarning jasadlari ortilgan aravaga o'tkazishgan va ikki soatlardan keyin ular Yershalaimdan shimolrokdagi xilvat bir daraga yetib borishgan. Komanda a'zolari navbatma-navbat ishlashib, bir soat ichida chuqur xandaq qazishgan va uchala jasadni shu xandaqqa dafn etishgan.

— Yalang‘och holdami?

— Yo‘q, prokurator, xodimlarim kafan o‘rniga jubbalar olivolishgan edi. Dafn etilayotganlarning barmoqlariga halqalar kiydirilgan. Ieshuaning xdlqasida bitta chiziq bor. Xandaqqa tuproq tortilib, ustidan tosh bostirilgan. Shartli belgilar Tolmayga ma‘lum.

— O, agar buni oldinroq bilganimda edi-ya! — dedi Pilat aftini burishtirib. — Axir men albatta ko‘rishim kerak edi o‘sha Leviiy Matveyini...

— U shu yerda, prokurator!

Pilat ko‘zlarini katta ochib, Afraniyga bir necha lahza tikilib qoldi, so‘ng shunday dedi:

— Mazkur ish yuzasidan ko‘rsatgan barcha faoliyatingiz uchun tashakkur sizga. Ertaga huzurimga Tolmayni yuborsangiz va hoziroq xizmatidan mamnun ekanligimni unga aytib qo‘ysangiz, sizdan esa, Afraniy, —deb prokurator xontaxta ustida yotgan kamarining kissasidan bir uzuk oldi va uni maxfiy xizmat boshlig‘iga uzatarkan, dedi: — Ushbuni esdalik uchun qabul qilishingizni so‘rayman.

— Afraniy ta‘zim qilarkan, dedi:

— Iltifotingizning hududi yo‘q, prokurator.

— Dafn bilan mashg‘ul bo‘lgan xodimlaringizni mukofotlang. Iudani qochirib yuborgan ayg‘oqchilarga hayfsan e‘lon qiling. Leviiy Matveyini esa hoziroq huzurimga boshlab keling. Men Ieshua haqida butun tafsilotni bilmoqchiman.

— Bosh ustiga, prokurator, — dedi Afraniy va har qadamda ta‘zim qila-qila tisarilib chiqa boshladi, prokurator esa qarsak chalib, qichqirdi:

— Hoy, bu yoqqa! Shamlar yoqilsin!

Afraniy boqqa kirib borayotganidayoq Pilat orqasida paydo bo‘lgan xizmatkorlarning qo‘lida shamlar miltillab yona boshlagan edi. Bir zumda xontaxta ustida uchta shamchiroq paydo bo‘ldi-yu, oydin tun bog‘ tomonga chekindi, go‘yo uni Afraniy o‘zi bilan olib ketgan edi. Balkonda Afraniyning o‘rnida devqomat kenturion kuzatuvida jikkakkina, oriq bir odam iaydo bo‘ldi. Kenturion, ko‘zi prokuratorning ko‘ziga gushishi bilan, bog‘ tomon chekinib, g‘oyib bo‘ldi.

Prokurator kelgan odamga qattiq sinchkovlik bilan tikilib, uni xiyol hadiksirab kuzata boshladi. Odatda ko‘p shov-shuv bo‘lgan va hech xayoldan ko‘tarilmaydigan odam nihoyat ko‘z oldida namoyon bo‘lgan chog‘da unga shunday tikilib qaraydilar.

Kelgan odam qirq yoshlarda bo‘lib, qop-qorayib ketgan, kiyimlari chuvrindi, boshdan-oyoq hammayog‘iga loy sachrab, qotib qolgan, qovoqlari ostidan o‘qrayib qarar edi. Qisqasi, bu o‘lgudek badburush odam ko‘proq jome bo‘sag‘asi yo sershovqin, iflos Quyi Shaharning bozorlarida qalashib yotgan tilanchilarga o‘xshardi.

Sukut uzoq davom etdi, nihoyat uni Pilat huzuriga olib kelingan mana shu odamning alomat raftori buzdi. Uning rangi o‘zgarib, birdan gandraklab ketdi, agar isqirt qo‘li bilan xontaxtaning chetidan ushlab qolmaganida yiqilib tushishi muqarrar edi.

— Nima bo‘ldi? — deb so‘radi undan Pilat.

— Hech nima, — deb javob qiddi Leviiy Matvey va go‘yo bir nimani yutib yuborganday alomat yutindi. Uning qiltiriq, yalang‘och, isqirt bo‘yni bir shishib, yana puchaydi.

— Nima bo‘ldi senga, javob ber, — deb takror so‘radi Pilat.

— Charchadim, — dedi Leviiy va g‘amgin ko‘zlarini yerga tikdi.

— O‘tir, — dedi Pilat oromkursiga ishora qilib. Leviiy prokuratorga shubha bilan qaradi, oromkursi tomon yurdi, uning oltin bandiga ko‘z qiri bilan qo‘rqa-pisa qarab qo‘yib, oromkursiga emas, uning yoniga, yerga o‘tirdi.

— Qani ayt, nega unga o‘tirmading? — deb so‘radi Pilat.

— Hammayog‘im iflos, uni bulg‘ab qo‘yaman, — dedi Leviiy yerga qaragancha.

— Hozir senga ovqat berishadi.

— Ovqat yegim yo‘q, — javob qildi Leviiy.

— Nima qilasan yolg‘on gapirib? — dedi Pilat past ovoz bilan. — Axir kun bo‘yi, balki kechadan

beri tuz totmagansan. Ha, yaxshi, yemasang yema. Seni bu yerga chaqirishimdan maqsad, pichog'ingni ko'rmoqchiman.

— Meni bu yoqqa olib kirishayotganda navkarlar pichoqni olib qo'yishdi, — deb javob qildi Leviy va ma'yus ohangda ilova qildi: — Ayting, pichoqni berishsin, men uni egasiga qaytarishim kerak, uni o'g'irlab olganman.

— Nima maqsadda?

— Arqon kesish uchun, — javob qildi Leviy.

— Mark! — deb qichqirdi prokurator, shu zahoti kunturion balkonda paydo bo'ldi. — Buning pichog'ini menga bering.

Kenturion kamariga osilgan ikki g'ilofning biridan non kesadigan iflos bir pichoqni chiqarib, prokuratorga uzatdi-da, o'zi chiqib ketdi.

— Qaerdan olgan eding bu pichoqni?

— Xevron qopqasi yonidagi non do'konidan, shaharga kiraverishda, chap qo'lda.

Pilat pichoqning keng damini ko'zdan kechirdi, negadir uning o'tkir-o'tmasligini barmog'i bilan sinab ham ko'rdi va dedi:

— Pichokdan ko'ngling to'q bo'lsin, uni o'sha do'konga olib borib berishadi. Endi men yana bir narsani ko'rishim kerak: yoningda olib yurgan pergamentni ko'rsat — unga Ieshuaning so'zlari yozilganmish.

Leviy Pilatga nafrat bilan qaradi va shunday sqimsiz jilmaydiki, yuzi nihoyat darajada badbashara bo'lib ketdi.

— Bisotimda qolgan shu bittayu bitta narsani ham tortib olmoqchimisiz?

— Men, ber, deganim yo'q, — javob qiddi Pilat, — ko'rsat, dedim xolos.

Leviy qo'yniga qo'l tiqib, bir o'ram pergament chiqardi. Pilat uni olib, xontaxta ustiga, shamlar oralig'iga yozdi-da, ko'zlarini qisgancha siyoh bilan pihoyatda g'aliz yozilgan belgilarni o'rgana boshladi. Bu aji-buji yozilgan satrlarning ma'nisiga tushunish amri mahol edi, shunga ko'ra Pilat aftini burishtirib, pergament ustiga engashib olib, barmog'ini satrlar ustida yurg'izardi. Har nechuk u pergamentdagi yozuv bir-biriga bog'lanmagan allaqanday hikmatli so'zlar, qandaydir ro'zg'orga daxddor gaplar, sanalaru she'r parchalaridan iborat ekanligini aniqladi. Pilat ba'zi so'zlarni hijjalab o'qidi ham: «O'lim yo'q... Kecha biz bahorgi shirin bakkurotdan yedik...».

O'qishga qiynalganidan Pilatning afti burishib ketgan edi, u ko'zlarini qisib pergamentni zo'rg'a hijjalab o'qirdi: «Biz obihayot oquvchi musaffo daryoni ko'rgaymiz... Bashariyat quyoshni shaffof kristall orqali kuzatadi...».

Shu payt Pilat birdan cho'chib tushdi. U pergamentning oxirgi misralarida shunday so'zlarni o'qiy oldi: «... eng ulkan illat... qo'rzoqlik».

Pilat pergamentni karnay qilib o'rab, tezkorlik bilan uni Leviyga uzatdi.

— Ol, — dedi u va picha sukutdan so'ng qo'shimcha qildi: — Sen kitob shaydosi ko'rinasan, nima qilasan so'qqabosh holda, och-yalang'och, boshpanasiz sang'ib yurib. Qaysariyada katta kutubxonam bor, men juda badavlat odamman, seni o'z xizmatimga olmoqchiman. Sen uyimda qadimgi qo'lyozmalarni saralab, avaylab, saqlaysan. Qorning ham to'q, egning ham but bo'ladi.

Leviy o'rnidan turib javob berdi:

— Yo'q, xohlamayman.

— Nega? — deb so'radi g'azabdan yuzi qoraya boshlagan prokurator, — men manfur ko'rinyapmanmi senga, qo'rqasan?

Leviyning yuzi boyagiday yoqimsiz kulgidan o'zgardi va u dedi:

— Yo'q, aksincha, sen mendan qo'rqa boshlaysan. Mening yuzimga tik boqish sen uchun oson bo'lmaydi, uni qatl ettirganingdan keyin.

— Jim bo'l, — dedi Pilat, — yaxshisi, pul ol. Leviy rad ma'nosida bosh chayqadi, prokurator gapini davom ettirdi.

— Bilaman, sen o‘zingni Ieshuaning shogirdi deb hisoblaysan, ammo senga aytsam, u bergan saboqlardan birontasini ham uqib olmabsan. Zero, uqqaningda, mendan biron tuhfa olarding, albatta. Yaxshilab eshitib ol: u o‘limi oldidan, hech kimni ayblamayman, deb aytipti, — Pilat barmog‘ini ma‘noli ko‘tardi, yuzi ucha boshladi. — Tirik bo‘lganida u ham albatta biron nima olardi. Sen toshbag‘irsan, lekin u toshbag‘ir emas edi. Endi qayoqqa borasan?

Leviy birdan xontaxtaga yaqin kelib, ikkala qo‘lini unga tiradi-da, o‘t chaqnayotgan ko‘zlarini prokuratorga tikib, pichirlab dedi:

— Bilib qo‘y, igemon, Yershalaimda men bir odamni so‘yaman. Senga shuni aytib qo‘ymoqchimanki, hali yana qon to‘kiladi, bilib qo‘y.

— Men ham bilaman yana qon to‘kilishini, — deb javob qildi Pilat, — bu gaping bilan meni aslo ajablantirmading. Sen meni bo‘g‘izlamoqchi bo‘lsang kerak, albatta?

— Seni bo‘g‘izlashga qurbim yetmaydi, — deb javob qildi Leviy tishlarini ko‘rsatib tirjayarkan, — men u darajada ahmoq emasman, illo anavi kiriafluk Ieshuani so‘ymay qo‘ymayman, qolgan umrimni shu ishga tikdim.

Shunda prokuratorning ko‘zlarida mamnuniyat aks etdi va u Leviy Matveyini barmog‘i bilan o‘zi tomon imlab, shunday dedi:

— Sen bu ishni qila olmaysan, urinib ovora bo‘lma. Iudani bugun tunda so‘yib ketib bo‘lishgan.

Leviy birdan orqaga tisarildi, atrofga vahshiyona ko‘z tashlab, chinqirdi:

— Kim qildi buni?

— G‘ayirlik qilma, — dedi Pilat tishining oqini ko‘rsatib va qo‘llarini bir-biriga ishqab, — Ieshuaning sendan boshqa ham «muxlis»lari bor ko‘rinadi.

— Kim qildi buni? — deb takrorladi Leviy pichirlab.

Pilat unga javob qildi:

— Men qildim.

Leviyning og‘zi lang ochilib, prokuratorga serrayib tikilib qoldi, prokurator esa:

— Gunohni yuvish uchun buning o‘zi ozlik qiladi, nlbatta, lekin harholda shu ishni men qildim, — dedi u va qo‘shib qo‘ydi: — Xo‘sh, endi biron nima olarsan?

Leviy o‘ylanib qoldi, ko‘ngli ancha yumshadi va iihoyat dedi:

— Buyur, menga bir bo‘lak toza pergament berishsin.

Oradan bir soat o‘tdi. Endi Leviy qasrda yo‘q edi. Endi tonggi sukunatni bog‘da yurgan soqchilarning ohista odim tashlashlarigina buzardi. Oyning rangi tez o‘cha boshladi, osmonning ikkinchi chekkasida — ufqda tong yulduzi oqish dog‘ bo‘lib ko‘rinardi. Shamchiroqlar allaqachon o‘chgan. Prokurator chorpoyada otardi. U kaftini yonog‘i ostiga qo‘yib, jimgina uxlar, Banga ham uning yonida pinakka ketgan edi.

Nison oyining o‘n beshinchi tongini shunday qarshi olgan edi Iudeyaning beshinchi prokuratori Pontiy Pilat.

Yigirma yettinchi bob

50-KVARTIRANING TUGATILISHI

Margarita «... nison oyining o‘n beshinchi tongini shunday qarshi olgan edi Iudeyaning beshinchi prokuratori Pontiy Pilat» degan jumla bilan yakunlanuvchi bobning nihoyasiga yetganida tong otgan edi.

Chumchuqlar galasi hovlidagi oqtol va jo‘ka shoxlariga qo‘nib olib, sho‘x va hayajonli suhbat boshlagan edi.

Margarita oromkursidan turib kerishdi, shundagina butun vujudi qaqshayotganini va uyqu elitayotganini his qildi. Biroq uning ruhi g‘oyatda tetik edi. Fikrlari parishon emas, bugungi tunni

g'ayritabiiy tarzda o'tkazgani uni aslo bezovta qilmas edi. Margaritaning shaytonlar bazmida bo'lgani ham, qandaydir mo'jizaviy tarzda ustani qaytarib berishgani ham, quyib kul bo'lgan romanning qayta paydo bo'lgani ham, podvaddagi ikki xonalik kvartiradan badkirdor Aloiziy Mogarich quvilib, hamma narsa yana o'z joyida qaror topgani ham uni aslo hayajonga solmagan edi. Xullas, Voland bilan tanishuv unga hech qanday ruhiy ziyon yetkazmadi. Hamma narsa xuddi risoladagidek bo'ldi. Margarita narigi xonaga o'tib, ustaning orombaxsh, mast uyquda yotganini ko'rdi, bekorga yonib turgan stol ustidagi chiroqni o'chirdi-da, qarama-qarshi devor tagidagi ustiga eski va yirtiq choyshab yozilgan divanchaga cho'zildi. Bir daqiqadan keyin uxlab ketdi, ammo o'sha kuni ertalab u hech qanday tush ko'rmadi. Podvaldagi ikki xona sukutda, podval ustidagi mo'jazgina uy ham sukutga tolgan, xilvat tor ko'cha ham suv quygandek jimjit edi.

Ammo bu mahal, ya'ni shanbaga o'tar kuni tong pallasida Moskvadagi bir muassasa joylashgan binoning butun bir qavati bedor edi, uning asfalt yotqizilgan keng maydonga (maxsus mashinalar ohista yurib suv sepayotgan va supurayotgan maydonga) ochiladigan derazalarida chiroqlar endigina bosh ko'tarib kelayotgan quyosh shu'lasini bilan bas boylamoqchi bo'lganday charaqlab yonib turardi.

Butun qavat Voland ishi yuzasidan boshlangan tergov bilan mashg'ul va bu yerdagi o'nta xonaning hammasida tuni bilan chiroq yonib chiqqan edi.

Sirasini aytganda, faqat kecha, juma kuni, Varete teatrining ma'murlari g'oyib bo'lish oqibatida hamda undan bir kun oldin o'tkazilgan jodugarlik seansi paytida yuz bergan har xil noma'qulchiliklar tufayli teatrni yopishga to'g'ri kelgandan keyingina masala oydinlashdi. Lekin gap shundaki, shundan keyin ham idoraning uyg'och qavatiga yangidan-yangi materiallar to'xtovsiz kelib turdi.

Tergov olib borayotganlar endilikda g'irt maynavozchilikning (yana allaqanday sehrli fokuslar va mutlaqo oshkora jinoyatlar bilan omixta bo'lgan maynavozchilik) hidi kelib turgan bu o'ta g'aroyib ishga Moskvaning turli tomonida yuz bergan turli xil, chalkash ishlarni bog'lab, yagona hodisa sifatida ish ko'rishlari lozim edi.

Elektr chiroqlari bilan charog'on bu uyg'och qavatga birinchi bo'lib chaqirilgan odam akustika komissiyasining raisi Arkadiy Apollonovich Sempleyarov bo'ldi.

Uning Toshko'prik yaqipidagi uyga joylashgan kvartirasida juma kuni tushlikdan keyin telefon jiringlab, bir erkak ovozi Arkadiy Apollonovichni so'radi. Telefon trubkasini ko'targan Arkadiy Apollonovichning xotini ma'yus ohangda erining betob bo'lib yotgani va telefonga kela olmasligini aytdi. Lekin shunga qaramay Arkadiy Apollonovich trubkani olishga ajbur bo'ldi. Arkadiy Apollonovichni kim, qaerdan so'rayapti, deb berilgan savolga telefonda juda qisqa javob qilishdi.

— Mana, hozir... bir zumgina... bir daqiqa sabr qiling... — deb g'o'ldiradi akustika komissiyasi raisining odatda o'ta takabbur xotini va Arkadiy Apollonovichni o'rnidan turg'azish uchun yotoqxonaga o'qday otilib kirdi: Sempleyarov kecha teatrda berilgan seans va seansdan so'ng uyida kechasi boshlangan mash-mashadan (bu mashmasha bahonasi bilan saratovlik qiz-jiyani kvartiradan haydab chiqarildi) ichini it tirnab, iztirob chekib yotardi.

To'g'ri, bir zumda ham emas, lekin bir daqiqada ham emas, balki chorak daqiqa deganda Arkadiy Apollonovich ichki ko'ylak-ishtonda, chap oyog'ida bir poy tuflisi oylan telefon oddida paydo bo'lgan va:

— Ha, bu men... eshitaman, xo'p bo'ladi... — deb g'o'ldiray boshlagan edi.

Bu mahal uning umr yo'ldoshi, sho'rlik Arkadiy Apollonovichning oshkor bo'lgan jirkanch bevafoqligini ham unutilib yuborib, dahlizga ochiladigan eshikdan qo'rqa-pisa mo'ralarkan, erining bir poy tuflisini havoda silkigancha:

— Tuflingni kiyib ol, tuflingni... Oyog'ingdan zax o'tadi, — deb pichirlardi, bunga javoban Arkadiy Apollonovich yalangoyog'i bilan shattalab xotinini haydar, unga o'qrayib qo'yarkan, trubkaga g'o'ldirab derdi:

— Ha, ha, ha, bo'lmasam-chi, tushunaman... Hozir yetib boraman.

Arkadiy Apollonovich bugun oqshomni tergov borayotgan qavatda o'tkazdi. Suhbat nihoyatda

og'ir, nihoyatda ko'ngilsiz bo'ldi, zero nafaqat kechagi qabohatli seans va lojada yuz bergan mushtlashish to'g'risida, balki yo'l-yo'lakay zarurat yuzasidan, Yeloxovskaya ko'chasida turuvchi Militza Andreevna Pokobatko haqida ham, saratovlik jiyani to'g'risida ham, bulardan tashqari yana juda ko'p narsalar to'g'risida ham mutlaqo oshkora gapirishiga to'g'ri keldiki, bu hol Arkadiy Apollonovichni g'ayrita'rif azobga solardi.

Turgan gapki, o'sha la'pati seansnigp shohidi (farosatli va mulohazali shohidi) bo'lgan, niqob taqqan sirli sehrgarning o'zini ham, uning ikki lo'ttiboz yordamchisini ham nihoyatda mukammal tasvirlab bergan, sehrgarning familiyasi aynan Voland ekanligini juda aniq eslab qolgan ziyoli va madaniyatli odam bo'lmish Arkadiy Apollonovich keltirgan dalil-dastaklar tergov ishini ancha jadallashtirib yubordi. Arkadiy Apollonovich bergan guvohlikni o'zga odamlarning (shu jumladan, seans oqibatida jabrlangan ayrim xonimlarning va Sadovaya ko'chasidagi 50-kvartiraga yuborilgan kurer Karpovning) guvohliklari bilan qiyoslash natijasida ushbu hangomalarning sababchilarini qaerdan qidirish kerakligi bir zumda aniqlandi - qo'ydi.

50-kvartirada bir emas, bir necha marta bo'lishib, nainki uni sinchiklab ko'zdan kechirishdi, hatto uning devorlarini ham to'qillatib ko'rishdi, kamin mo'rkoniga ham mo'ralashdi, xufiya joylarni qidirishdi. Biroq bu tadbirlarning bari hech qanday samara bermadi, kvartirada biron marta ham biron-bir jonzot uchramadi, holbuki Moskvaga keluvchi barcha ajnabiy turtistlar haqida xabardor bo'lish zimmasiga yuklangan shaxslar, Voland ismli sehrgar Moskvada yo'q va bo'lishi ham mumkin emas, deb keskin va qat'iy ravishda ta'kidlashlariga qaramay, kvartirada qandaydir kimsalar mavjudligi judayam aniq edi.

Shunga qaramay, Moskvaga kelgan o'sha Voland degan shaxs hech yerda ro'yxatdan o'tmagan, hech bir kimsaga pasport yoki o'zga biron hujjat, masalan, shartnoma varaqasini ko'rsatmagan va hech kim u to'g'rida biron-bir ma'lumot olmagan edi. Tomoshaxonalar komissiyasi qoshidagi programmalar bo'limi mudiri Kitaytsev, o'sha g'olib bo'lgan Styopa Lixodeev hech qanday Voland hech qanday programmasini menga tasdiqlash uchun yuborgani ham yo'q, o'sha Voland degan sehrgarning kelgani haqida hech qanday telefon ham qilingani yo'q, deb xudoni o'rta qo'yib, qasam ichdi. Binobarin u, ya'ni Kitaytsev Vareteda bunday seans berilishiga Styopaning qanday yo'l qo'yganini mutlaqo tushunmas va buning sababini ham bilmas edi. Lekin Kitaytsevga, axir o'sha sehrgarni Arkadiy Apollonovich teatrda o'z ko'zi bilan ko'ribdi-ku, deb aytishganida, u faqat kiftini uchirib, ko'zini shiftga tikish bilan javob qildi. Lekin Kitaytsevning ko'ziga qarab, oldingidek oppoq ekanligini dadil e'tirof etdi.

Tomosha ko'rsatuvchi muassasa komissiyasi raisi Proxor Petrovichga kelsak...

Darvoqe, kabinetga militsiya kelgan hamon u o'z kostyumi ichida paydo bo'ldi va bu raftori bilan Lnna Richardovnani telbanamo quvontirib, bekorga bezovta qilingan militsiyani hayratdan og'zini ochirib qo'ydi... Yana o'z o'rniga qaytib, kul rang yo'l-yo'l kostyumi ichiga kirgan Petrovich, o'zi qisqa muddatga g'oyib bo'lgan paytida kostyumi yozgan ko'rsatmalarning barini to'la-to'kis ma'qulladi... ana shu Proxor Petrovich ham Voland degan shaxs haqida mutlaqo hech nima bilmas edi.

Siz nima deb o'ylasangiz o'ylang, kitobxon, ammo bu mutlaqo, aql bovar qilmaydigan hol edi: minglab tomoshabinlar, Varetening butun hay'ati, nihoyat, jua bilimdon shaxs Arkadiy Apollonovich Sempleyarov bitta sehrgarni, shuningdek, uning badkor assistentlarini o'z ko'zlari bilan ko'rishgan bo'lsa ham, sehrgarni hech yerdan topib bo'lmadi. Xo'sh, o'zingiz ayting-chi: nima, u o'sha manfur seansi tugashi bilan yer qa'riga kirib g'oyib bo'ldimi yoki ba'zilarining ta'kidlashi-cha, u aslida Moskvaga mutlaqo kelmaganmidi? Agar aytganimizdan birinchisi ro'y bergan deb faraz qiladigan bo'lsak, unda, u shubhasiz, o'zi bilan birga Varete ma'muriyati rahbarlarini ham yer qa'riga olib kirib ketgan, lekin bordiyu ikkinchi taxminga to'xtaladigan bo'lsak, unda badbaxt teatr ma'murlarining o'zi bironta rasvogarchilik qilib qo'yib (kabinetdagi deraza oynasining singanini va G'ishtintuzning o'zini qanday tutganini eslang!), Moskvadan qochib chiqib, bedarak ketgan bo'lib chiqadi.

Tergov ishini boshqargan odamga tan berish kerak. G'oyib bo'lgan Rimskiyni bir zumda qidirib

topishdi. G'ishtintuzning kinematograf oldidagi taksi to'xtaydigan maydonchada o'zini qanday tutganini ayrim vaqtlar, chunonchi seans tugagan va Rimskiyning g'oyib bo'lgan paytlari bilan muqoyasa qilib ko'rilishi hamono hamma narsa oydinlashdiyu darhol Leningradga telegramma yuborildi. Bir soatdan keyin (juma kuni kechqurun) Rimskiyning «Astoriya» mehmonxonasida, to'rtinchi qavatdagi to'rt yuz o'n ikkinchi xonadan topilgani haqida javob yetib keldi.

«Astoriya»ning to'rt yuz o'n ikkinchi xonasidagi kiyim javoniga yashiringan Rimskiy darhol hibsga olingan va o'sha yerda, Leningradga so'roq qilingan. Shundan so'ng Moskva yuborilgan telegrammada, Varetning moliya direktori mutlaqo esini yo'qotgan holatda ekanligi, berilgan savollarga biron jo'yali javob bermagani yoinki berishni xohlamagani haqida, bil'aks hadeb, uni qamoqxonaning zirhlangan kamerasiga qamab, qurolli soqchilar bilan qo'riqlashlarini iltimos qilayotgani haqida yozilgan edi. Moskvadan yuborilgan telegrammada Rimskiyni soqchilar kuzatuvida Moskva jo'natish buyurildi, shunga ko'ra Rimskiy juma kuni kechqurungi poezdda soqchilar kuzatuvida yo'lga chiqdi.

Shu juma kuni kechqurun Lixodeevning ham izi topiddi. Uning to'g'risida barcha shaharlarga telegramma yuborilib, qidiruv e'lon qilingan edi. Yaltadan: «Lixodeev Yaltada bo'lgan, lekin aeroplarda Moskva uchib ketdi», degan javob telegrammasi olindi.

Birdan-bir daragi topilmagan odam Varenuxa bo'ldi. Deyarli butun Moskva taniqli bo'lgan bu mashhur teatr ma'muri dom-daraksiz yo'qolgan edi.

Bu asnoda Varet teatridan chetda, Moskvaning boshqa yerlarida yuz bergan hodisalar bilan ham shug'ullanishga to'g'ri keldi. Masalan, «Slavnoe more» qo'shig'ini ijro etgan xodimlarning g'ayritabiiy raftorini (darvoqe, professor Stravinskiy teri ostiga qandaydir dori yuborish bilan ikki soat ichida ularning hammasini yana o'z holiga keltirishga muvaffaq bo'ldi), shuningdek, allambalo qog'ozlarni ayrim kishilar yo muassasalarga pul o'rnida o'tqazgan shaxslar va shunday yo'l tutilishi oqibatida ziyon ko'rgan shaxslar masalasini ham oydinlashtirish lozim bo'ldi.

Ma'lumki, bu hodisalar ichida eng ko'ntilsiz, eng g'alvali va eng mushkuli marhum Berliozning kallasini Griboedov zaliga qo'yilgan tobutdan kuppa-kunduz kuni o'g'irlab ketilgani bo'ldi.

Butun Moskva yoyilib ketgan bu murakkab ishning chigallarini bittama-bitta yechish uchun o'n ikkita tergovchi safarbar qilindi.

Tergovchilardan biri professor Stravinskiyning shifoxonasiga bordi va birinchi navbatda keyingi uch kun ichida shifoxonaga keltirilgan shaxslarning ro'yxatini so'radi. Buning natijasida Nikonor Ivanovich Bosoy va kallasi uzilib qayta o'rnatilgan bechora konferanse topildi. Lekin ular tergovchini qiziqitirmadi. Chunki bularning ikkovi ham o'sha noma'lum sehrigar boshchiligidagi to'daning qurboni bo'lganligi ravshan edi. Ammo Ivan Nikolaevich Bezdombiy tergovchini haddan tashqari qiziqtirib qoddi.

Juma kuni kechga yaqin Ivanushka yotgan 117-xonaning eshigi ochilib, bu yerga Moskvadagi eng yaxshi tergovchilardan biri deb sanalishiga qaramay, qiyofasidan tergovchiga mutlaqo o'xshamaydigan kulcha yuz, vazmin, muloyim bir yigit kirib keldi...

Tergovchi xushmuomalalik bilan o'zini tanitdi va Ivan Nikolaevichning huzuriga o'tgan kuni Patriarx ko'li bo'yida sodir bo'lgan hodisalar xususida gaplashgani kelganini aytdi.

O, afsus, bu tergovchi sal oldinroq, hech bo'lmasa, payshanbaga o'tar kechasi kelganida bormi, Ivanning boshi osmonga yetgan bo'lardi: o'shanda u Patriarx ko'lida yuz bergan voqeani rosa kuyib-pishib hikoya qilmoqchi bo'lgan, ammo uning aytdanlariga e'tibor berishmagan edi. Mana endi uning maslahatchini tutish orzusi ushaldi, endi u hech kimning orqasidan quvmaydi, aksincha o'sha chorshanba kuni kechqurun sodir bo'lgan voqeani eshitish uchun mana, uning huzuriga o'zlari kelishipti.

Lekin, taassufki, Berlioz halokatidan keyin o'tgan vaqt ichida Ivanushka tamomila o'zgarib ketgan edi. U tergovchining barcha savollariga bajonidil va muloyimlik bilan javob qaytarar, ammo uning nigohida ham, gapirish ohangida ham loqaydlik sezilib turardi. Berlioz fojiasi endi shoirni tashvishga

solmay qo‘ygan edi.

— Ayting-chi, Ivan Nikolaevich, Berlioz tramvay tagiga yiqilib tushganida siz turniketdai uzoqdami-dingiz ?

Ivan negadir beparvolik bilan sezilar-sezilmas jilmayib qo‘ydi-da, javob qildi:

— Men uzoqda edim.

— Anavi katak kamzul kiygan turniket oldida turganmidi?

— Yo‘q, u sal nariroqdagi skameykada o‘tirgan edi.

— Berlioz yiqilib tushganida uning turniket oldiga bormaganini aniq eslaysizmi?

— Eslayman. Borgani yo‘q. U yastanib o‘tirgan edi. Tergovchi boshqa savol bermadi. U Ivanushka bilan qo‘l berib xayrlasharkan, tezroq tuzalib keting, dedi va tez kunlarda uning yangi she‘rlarini o‘qishiga umid bildirdi.

— Yo‘q, — ohista javob qildi Ivan, — men endi hech qachon she‘r yozmayman.

Tergovchi muloyim jilmayib qo‘yib dedi:

— Hozir siz bir oz ruhan siqilgansiz, lekin aminmanki, bu hol hademay o‘tib ketadi.

— Yo‘q, — dedi Ivan tergovchiga emas, so‘nib borayotgan olis ufqqa tikilib, — bu hol endi hech qachon tugamaydi. Men yozgan she‘rlar — yomon she‘rlar, buni men endi tushundim.

Tergovchi g‘oyat muhim dalillar olib jo‘nab ketdi. Yuz bergan voqealar tizmasining oxiridan boshiga qarab birma-bir tekshirish natijasida, nihoyat hodisalarning sarchashmasi topildi. Bu hodisalarning hammasi Patriarx ko‘lida yuz bergan qotillikdan boshlanganiga endi shubha qolmagan edi. To‘g‘ri, Ivanushka ham, anavi katak kamzulli ham MASSOLITning baxtiqaro raisini tramvay tagiga itarib yubormagan, xullas, hech kim uning tramvay ostiga dumalab tushishida jismoniy hissa qo‘shmagan edi. Lekin tergovchi, Berlioz gipnoz qilingan bo‘lgani uchun o‘zini tramvay tagiga tashlagan (yoki yiqilib tushgan) deb qat‘iy ishonardi.

Ha, material yetarli darajada edi, endi kimlarni qaerdan tutish kerakligi ham ma‘lum edi. Biroq hamma balo shundaki, aybdorlarni hech tutib bo‘lmayotgan edi. O‘sha xudo qarg‘agan 50-kvartirada, shubhasiz, kimlardir bor edi. Ba‘zi-ba‘zida telefon qo‘ng‘irog‘iga u kvartiradan kimdir g‘ijirlovchi manqa ovoz bilan javob qilardi, ahyon-ahyonda kvartiraning derazalari ochilib qolar, hattoki, u yerdan patefon ovozi ham eshitilardi. Lekin har gal tekshirgani borishganda, u kvartirada zog‘ni ham uchrata olmasdilar. Holbuki, u yerga bir emas, bir necha marta, kunduzi ham, kechasi ham borib ko‘rishgan edi. Buning ustiga, kvartira ichida to‘r ko‘tarib yurishib, uning burchak-burchaklarini ham sinchiklab tekshirishdi. Bu kvartira o‘zi ko‘pdan shubha ostiga olingan edi. Shu bois nainki darvozaxona va hovli orqali unga kiradigan yo‘lni, shuningdek, orqa eshikni ham qo‘riqlay boshlashdi, bundan tashqari, tom-dagi mo‘rkon og‘ziga ham soqchi qo‘yildi. Ha, 50-kvartira beboshlik qilar, ammo uning tanobini tortib qo‘yishning hech iloji bo‘lmayotgan edi.

Vaziyat hech o‘zgarishsiz, shunday qolaverdi, nihoyat, jumadan shanbaga o‘tar kechasi qoq yarim tunda egniga bazm libosi, oyog‘iga loklangan tufli kiygan baron Maygel 50-kvartiraga tantanali vaziyatda mehmon bo‘lib keldi. Eshikni ochib, baronni kvartiraga kiritishgani eshitildi. Shu voqeadan so‘ng rosa o‘n daqiqa o‘tgach, hech qanday qo‘ng‘iroq qilmay, kvartiraga bostirib kirishdi, ammo u yerda nainki uy sohiblarini uchratishdi, balki (bunisi endi aql bovar qilmaydigan hol edi) baron Maygelning arvohi ham qolmaganiga shohid bo‘lishdi.

Shunday qilib, yuqorida aytganimizdek, vaziyat shanba kunning sahariga dovur hech o‘zgarishsiz qolaverdi. Bu paytga kelib, yangi va juda qiziqarli ma‘lumotlar paydo bo‘ldi. Moskva aerodromiga Qrimdan uchib kelgan olti o‘rinli passajir samolyoti qo‘ndi. Boshqa yo‘lovchilar qatori undan juda antiqa yo‘lovchi ham tushdi. Bu uch-to‘rt kundan beri yuziga suv tegmagan, soqol-mo‘ylovi o‘sib tikanak bo‘lgan, yallig‘langan ko‘zlari olazarak boquvchi, qo‘lida hech qanday yuki yo‘q va nihoyatda alomat kiyingan yigit edi. U boshiga papoq, egniga tungi ko‘ylagi ustidan charm chakmon, oyog‘iga ko‘k rangli, endigina sotib olingan yap-yangi shippak kiygan edi. Samolyot zinasidan tushib ikki qadam yurar-yurmas uni kutib olishdi va yana bir oz vaqtdan so‘ng Varetening butun Moskvaga

dovrug'i ketgan direktori Stepan Bogdanovich Lixodeev tergov ahliga ro'para bo'ldi. U ham yangi ma'lumotlar berdi. Ana endi Volandning Styopa Lixodeevni gipnoz qilib qo'yib, Varetenga artist qiyofasida kirib borgan, keyin uni jodu yo'li bilan Moskvadan bir necha ming kilometr ga ulotirgani ma'lum bo'ldi. Dalillar shu tarz-da tog'-tog' bo'lib uyulib ketayotgan bo'lsa ham, bundan ish yengillashmadi, balki, hatto, bir oz og'irlashdi desa ham bo'ladi, chunki Stepan Bogdanovichning boshiga ne savdolarni solgan o'sha nayrangboz shaxsni qo'lga ilintirish juda mushkul ekanligi yaqqol ko'rinib turardi. Bu o'rtada Lixodeev, o'z iltimosiga ko'ra, mustahkam kameraga qamab qo'yildi. Bu asnoda deyarli ikki kecha-kunduz dom-daraksiz ketib, yana o'z kvartirasida paydo bo'lgan va o'sha yerda hibsga olingan Varenuxa tergovchilar oldida guvohlik bera boshladi.

Garchi u Azazelloga, boshqa yolg'on so'zlamayman, deb so'z bergan bo'lsa ham, tergovda gapni yolg'ondan boshladi. Lekin buning uchun uni judayam ayblamaslik ke-rak. Chunki Azazello telefonda yolg'iz so'zlash, qo'rslik qilishni man qilgan edi unga, hozir esa, ma'mur o'sha apparat yordamisiz gapirayotgan edi. Ivan Savelevich tergov qilayotganlardan ko'zini olib qochishga urinib hikoya qila boshladi:

— Payshanba kuni kunduzi Varetedagi kabinetimda yolg'iz o'zim to mast bo'lib qolgunimcha ichdim. Keyin ketdim, qayoqqa — eslolmayman, allaqaerda to'xtab, yana starka ichdim, ammo qaerda — eslolmayman, qaysiyam bir devor tagida uchib qoldim, lekin qaysi devor ekanliginiyam eslolmayman...

Varenuxa o'zining bema'ni va betuturiq raftori bilan muhim ish yuzasidan tergov olib borishga xalaqit berayotganini va bu qilmishi uchun albatta javobgarlikka tortilajagini aytishgandan keyin, u ho'ngrab yig'lab yubordi va hammayoqqa olazarak bo'lib qarab, titroq ovoz bilan pichirlagancha, yolg'on gapirganiga, chunki Voland to'dasining qasos olishidan qo'rqib shunday qilganiga iqror bo'ldi va o'zini zirhlangan kameraga qamashlarini yolvorib iltijo qila boshladi.

— Obbo! Bunisigayam zirhlangan kamera zarur bo'lib qopti, — deb to'ng'illadi tergovchilardap biri.

— Anavi yaramaslar qattiq qo'rqitib qo'ygan bularni, — dedi Ivanushkaning oldida bo'lib qaytgan tergovchi.

Varenuxaga qo'ldan kelgancha tasalli berishib, sizni kamerasiz ham himoya qilamiz, deb va'da qilishdi, shundan keyin uning hech qanday devor tagida starka ichmagani, aksincha, so'yloq tishli malla odam bilan baq-baqaloq bir nusxa uni do'pposlagani ma'lum bo'ldi.

— O'sha baqaloq mushukka o'xsharmidi?

— Ha, ha, ha, — deb pichirlardi ma'mur qo'rquvdan shamdek qotib va zum o'tmay atrofiga olazarak bo'lib qarab, so'ng u qariyb ikki kun 50-kvartirada qonxo'r poyloqchi sifatida kun kechirgani va sal bo'lmasa moliya direktori Rimskiyning umriga zomin bo'layozgani haqida batafsil so'zlab berdi...

Shu payt Leningrad poezdidan tushgan Rimskiy olib kirishdi. Biroq avvalgi moliya direktoriga butkul o'xshamay qolgan, qo'rquvdan dag'-dag' titrayotgan, ruhiy kasalga muhtalo bo'lgan, sochlari oqarib ketgan bu chol oyoq tirab turib olib haqiqatni gapirishdan butkul bosh tortdi. U o'z kabinetining derazasida tunda hech qanday yalang'och Gellani ham, shuningdek, Varenuxani ham ko'rmagani, balki ko'ngli behuzur bo'lib, hushi og'ib, bilmay Leningradga ketib qolgani haqida gapira boshladi. Qizig'i shundaki, betob Rimskiy guvohlik berib bo'lib, yana uni zirhlangan kameraga qamashlarini iltimos qila boshladi.

Annushka esa Arbatdagi univermag kassiriga o'n dollarlik qog'oz pul tutqizmoqchi bo'lganida qo'lga olindi. Uning Sadovaya ko'chasidagi uyning derazasidan uchib chiqib ketgan odamlar va taqacha haqidagi (Annushkaning aytishicha, u taqani militsiyaga eltib berish uchun yerdan ko'targan ekan) gaplarini diqqat bilan eshitishdi.

— Taqacha chinakam oltindanmidi, gavhar toshlari ham bormidi? — deb so'rashdi Annushkadan.

— Voy, gavharning qanaqaligini bilmay o'libmanmi, — deb javob qildi Annushka.

— O‘sha odam sizga bergan pul chervon pulmidi?

— Voy, chervonning qanaqaligini bilmay o‘libmanmi, — dedi Annushka.

— Xo‘sh, u pullar qachon dollarga aylanib qoldi bo‘lmasam?

— Hech nima bilmayman, qanaqa dollarni gapiryapsiz, men hech qanaqa dollar-pollarni ko‘rganim yo‘q, — derdi Annushka chiyillab, — biz o‘z huquqimizni bilamiz! Bizga mukofot berishgan ekan, demak unga chit sotib olamiz... — shundan keyin u, beshinchi qavatni jinu alvastilar makoniga aylantirib, hammaning tinchini buzgan uy boshqarmasining qing‘ir ishlari uchun javob beradigan ahmoq yo‘q, deb shunaqangi poyintar-soyintar gaplarni javrab ketdiki...

Annushka hammani joniga tekkan edi, tergovchi qo‘l siltab uning ovozi o‘chirdi va yashil qog‘ozga ruxsatnoma yozib berib, hammaning ko‘nglidagi ishni qildi. Annushka binodan chiqib ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

Shundan keyin juda ko‘p odamlar birin-ketin tergovdan o‘ta boshladilar. Bular orasida Nikolay Ivanovich ham bo‘lib, u rashkchi xotining tentakligi tufayligina (xotini militsiyaga erining ertalabga yaqin g‘oyib bo‘lganini xabar qilgan edi) hibsga olingan edi. Nikolay Ivanovich o‘zining shayton huzurida bazmda bo‘lgani haqida o‘ta tuturiqsiz guvohnomani ko‘rsatdi, lekin bu bilan tergov ahlini unchalik ajablantirmadi. U Margarita Nikolaevnaning uy xodimasini o‘z ustiga mindirib allaqaysi go‘rga cho‘milishga olib borgani va undan sal oldin Margarita Nikolaevnaning qip-yalang‘och holda derazada o‘tirgani haqida so‘zlab berdi-yu, qolgan gaplarni sir saqlab qoldi. Masalan: u Margarita Nikolaevnaning yotoqxonasiga ko‘ylak ko‘tarib kirgani va Natashani Venera deb ataganini so‘zlab berishni lozim ko‘rmadi. Uning hikoya qilishicha, Natasha derazadan uchib chiqqanu uni minib olib, Moskva tashqarisiga parvoz etgan edi.

— Kamina bu zo‘ravonlikka bo‘ysunishga majbur bo‘ldim, — deb hikoya qildi u va o‘z uydirmalarini bunday yakunladi: — O‘tinaman, shu aytgan gaplarimni zinhor-bazinhor xotinim bila ko‘rmasin.

Unga va‘da berishdi.

Nikolay Ivanovich bergan guvohlikdan Margarita Nikolaevnaning, shuningdek uning uy xodimasi Natashaning nom-nishonsiz g‘oyib bo‘lishgani aniqlandi. Ularni qidirib topish choralari ko‘rila boshladi.

Shanba shuni ertalab guvohlarni tergov qilish bir zum ham to‘xtamadi. Bu payt shaharda mutlaqo kurakda turmaydigan mish-mishlar paydo bo‘lib, yashin tezligida chor yoqqa tarqala boshladi. Tariqdakkina haqiqat tuyaday uydirmaga aylandi. Aytishlaricha, Varete teatrida berilgan sehrgarlik seansidan keyin ikki mingta tomoshabinning hammasi ko‘chaga onadan qanday tug‘ilgan bo‘lsa, shunday holda otilib chiqqanmish, Sadovaya ko‘chasida qalbaki pul yasaydigan bosmaxona topilganmish, allaqanday o‘g‘rilar to‘dasi maishatxonadan birvarakayiga beshta mudirni o‘g‘irlab ketganmish-u, lekin militsiya o‘sha zahoti ularni topganmish, hokazo va hokazo.

Vaqt tushlikka yaqinlashib qolgan edi, shu payt tergov olib borilayotgan xonada telefon jiringladi. Sadovaya ko‘chasidan qo‘ng‘iroq qilishib, kasofat kvartirada yana jonlanish ro‘y berganini xabar qilishdi. Aytishlaricha, kvartiraning derazalari ichkaridan ochilipti, u yerdan pianino ovozi va qo‘shiq eshitilipti, derazada o‘zini oftobga solib, yastanib yotgan qora mushukni ko‘rishipti.

Kunning avji qizigan payti — soat to‘rtlarda bir guruh grajdancha kiyingan erkaklar Sadovaya ko‘chasidagi 302-bis uyga yetmasdan ancha nariroqda uchta mashinadan tushishdi. Keyin ular ikkita kichik to‘daga bo‘linishdi-da, birinchi to‘da bostirma ostidan hovliga kirib, to‘g‘ri oltinchi yo‘lak sari yo‘l oldi, ikkinchisi esa orqa yo‘lga olib kiradigan doimo mixlog‘liq kichkinagina eshikni ochdi, shunda ikkala to‘da boshqa-boshqa zinadan 50-kvartiraga baravar ko‘tarila boshladi.

Bu payt Korovyov bilan Azazello kvartiraning yemakxonasida nonushta qilib o‘girishar, Volland, o‘z odati bo‘yicha yotoqxonada edi, mushukning qaerdaligi ma‘lum emas edi. Lekin oshxonadan kelayotgan idish-tovoqlarning taraq-turuqidan, Begemot o‘sha yerda yana biron jinnilik qilayotgan bo‘lsa kerak, deb o‘ylash mumkin edi.

— Zinadan oyoq tovushlari eshityaptimi? — deb so‘radi Korovyov chashkasidagi qahvani qoshig‘i bilan kavlab o‘tirarkan.

— E, bizni qamoqqa olgani kelishyapti, — deb javob qildi Azazello va qadahchadagi konyakni ichib yubordi.

— Qani, qani, ko‘raylik-chi, — dedi Korovyov bunga javoban.

Bu mahal pod‘ezd eshigidan kirganlar zinadan uchinchi qavat maydonchasiga chiqib kelgan edilar. Bu yerda ikki nafar vodoprovodchi isitish quvuri oldida g‘ivirsirdi. Zinadan chiqib kelganlar vodoprovodchilar bilan ma‘nodor ko‘z urishtirib olishdi.

— Hammalari uyda, — deb pichirladi vodoprovodchilardan biri bolg‘achasi bilan quvurga urib-urib qo‘yarkan.

Shunda oldinda kelayotgan odam paltosi ichidan qora mauzer chiqardi, uning yonidagi ikkinchi odam — qo‘ynidan temir ochqich oldi. Umuman, 50-kvartiraga chiqib kelayotganlar puxta qurollangan edilar. Ikki kishining cho‘ntagida oson yoyiluvchi ingichka ipak to‘r bor edi. Yana bittasida — arqon, bittasida — doka niqoblar bilan xloroformli ampulalar bor edi.

50-kvartiraning eshigini tez va oson ochishdi, hamma kelganlar dahlizga kirishdi, ayni paytda oshxonada eshik «qars» etib ochildi, bu — xufiya yo‘ldan chiqqan ikkinchi to‘daning ham o‘z vaqtida yetib kelganidan darak berdi.

Bu gal qisman bo‘lsa ham omad yurishi aniq edi. Odamlar bir zumda hamma xonalarga tarqalishdi-yu, lekin hech yerda hech kimni uchratishmadi, faqat yemakxonada hozirgina yeyilgan nonushtaning qoldig‘ini, mehmonxonada esa kamin tokchasida billur ko‘za yonida primus ushlab cho‘qqayib o‘tirgan bahaybat bir qora mushukni ko‘rishdi.

Mehmonxonaga kirganlar bu mushukka mahliyo bo‘lib uzoq vaqt sukutga cho‘mib turib qoldilar.

— X,a-a... chindanam antiqa hol — deb shipshidi kirganlardan biri.

— Sho‘xlik, qitmirlilik qilmayman, primus tuzataman, — dedi mushuk tumshaygancha, — yana, mushuk zoti eng qadimiy va daxlsiz maxluq, deb ogoxlantirib qo‘yishni ham o‘z burchim deb bilaman.

— Nihoyatda nozik ishlangan, — deb pichirladi xonaga kirganlardan biri.

— Qani, og‘zi qimirlamay so‘zlovchi daxlsiz mushuk janoblari bu yoqqa marhamat qilsinlar.

Shu zahoti ipak to‘r «shuv» etib havoda yoyildi, lekin to‘r otgan odam nishonni mo‘ljalga ololmay, hammani hayratda qoldirdi, to‘r billur ko‘zaga ilindi, ko‘za yerga tushib chil-chil sindi.

— Yutqizdingiz, — deb baqirdi mushuk, — ura! — shundan keyin primusni bir chetga qo‘yib, orqasidan to‘pponcha chiqardi-da, zum o‘tmay o‘ziga yaqin turgan odamni nishonga oldi. Lekin mushuk o‘q otishga ulgurmasdan oldin u odamning qo‘lidagi mauzerdan o‘t chaqnadi va shu onning o‘zida mushuk panjasidan to‘pponchani tushirib yuborib, primusni tashlab, pastga sho‘ng‘idi va «tap» etib yerga tushdi.

— Adoyi tamom bo‘ldim, — dedi mushuk zaif ovoz bilan va o‘z qoniga belanib chalqancha yotdi, — bir zumgina menga yaqinlashmanglar, zamin bilan vidolashishimga imkon beringlar. O, qadrdom Azazello! — deb ingradi qoniga belanib yotgan mushuk. — Qaerdasan? — Mushuk so‘nib borayotgan ko‘zlarini yemakxona eshigi tomon qaratdi, — g‘irrom jang paytida menga yordamga kelmading. Sen bir stakan asl nav konyak deb bechora Begemotdan yuz o‘girding! Ha, mayli, mening o‘limimga zomin bo‘lsang ham, senga to‘pponchamni vasiyat qilib qoldiraman...

— To‘r, to‘r, to‘r tashlanglar, — bezovta bo‘lib pichirlashdi mushukning atrfoida turganlar, lekin aksiga yurib, to‘r kimningdir cho‘ntagiga ilinib qolgan va hadeganda chiqmasdi.

— Og‘ir jarohatlangan mushukka faqat, — dedi mushuk, — bir qultumgina benzin najot berishi mumkin... — Shunda u odamlarning sarosimada qolganida foydalanib, primusning doira teshigiga og‘zini olib bordi va ichidagi benzinni qultullatib ichdi. Shu zahotiyoyq uning chap qo‘ltig‘idan oqayotgan qon taqqa to‘xtadi. U tetik, sog‘lom bo‘lib «dik» o‘rnidan turdi va primusni qo‘ltig‘iga qistirgan, yana kamin ustiga sakrab chiqdi, so‘ng devorga yopishtirilgan gulqog‘ozlarni timdalab yirtib, hash-pash deguncha parda ilingan karniz ustiga chiqib oldi.

Shu zahoti odamlar pardaga chang solishib, uni dor-pori bilan birga yulib tushirishdi, natijada xona oftob nuridan yorishib ketdi. Lekin lo'gtiboz mushuk ham, primus ham pastga tushmadi. Mushuk primusni mahkam changallaganicha, bir sakrab, xona shiftining qoq o'rtasiga osilgan qandilga sakrab o'tdi.

— Narvon! — deb qichqirishdi pastdagilar.

— Duelga chaqiramai! — deb baqirdi mushuk odamlarning boshi uzra qandilni arg'imchoq qilib ucharkan, ptu payt yana uning panjasida to'pponcha paydo bo'ldi, u primusni qandilning shoxlari orasiga joylab qo'ydi. Keyin, odamlarning boshi uzra soatning kafgiri singari silkinarkan, ularga qarata tasirlatib o'q uzib, butun kvartirani larzaga keltirdi. Billur qandilning siniqlari «duv» etib yerga to'kildi, kamin ustida turgan toshoyna o'rgimchak iniga o'xshab darz ketdi, shift va devorning suvog'i ko'chib, chang ko'tarildi, otilgan o'q gilzalari yerga tushib har qayoqqa sochildi, deraza oynalari chirsillab sindi, o'q teshgan primusdan benzin tizillab oqa boshladi. Endi mushukni tiriklayin qo'lga olish haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi, shunga ko'ra, klegan odamlar uning boshini, qornini, ko'kragi, yelkasini nishonga olib, mauzerlaridan patirlatib o'q ota boshladilar. Bu otishma hovlidagi odamlarni vahimaga soldi.

Lekin otishma juda oz vaqt davom etdi va o'z-o'zi-dan so'na boshladi. Gap shundaki, bu otishmadan na mushuk, na uni tutgani kelgan odamlar shikastlandilar. Biron kimsa nainki o'ldi, hatto jarohatlanmadi ham: odamlarning, shular qatori mushukning ham biron yeri aqalli tiralgani ham yo'q. Bu holdan odamlar hang-mang bo'lishib, qandilda arg'imchoq uchib, to'pponchasining og'ziga puflayotgan mushukka tikilganicha lol bo'lib qoldilar. Bu — otishma mutlaqo ziyon yetkazmagan dunyodagi yagona hodisa edi. To'g'ri, masalan, mushukning to'pponchasini o'yinchoq to'pponcha deb faraz qilish mumkin edi, lekin odamlarning qo'llaridagi mauzerlar haqida sira-sira bunday o'ylash mumkin emas. Mushukning birinchi jarohati, shuningdek, uning benzin ichishi g'irt nayrangbozlik va mug'ambirlik bo'lganiga endi hech shubha qolmagan edi.

Mushukni qo'lga tushirishga yana bir marta urinib ko'rdilar. Unga qarata sirtmoqli arqon otishdi, lekin sirtmoq qandilning bir shamdoniga ilindi-yu, qandil uzilib gursillab tushdi. Natijada, butun uy larzaga kelgandek bo'lib tuyuldi, lekin bundan ham naf chiqmadi. Odamlar boshiga qandil siniqlari duv etib to'kil-di, mushuk esa bir sakrashda kamin ustida turgan toshoynaning zarhal ramkasi ustiga uchib o'tdi. U qochishni xayoliga ham keltirmas, aksincha, bexavotir joyga chiqib olib, yana bir marta nutq so'zlay boshladi.

— Hecham tushunolmayapman, — derdi u shift ostida turib, — nima uchun menga bunday qo'pol muomala qilyapsizlar...

Xuddi shu payt mushukning endi boshlangan nutqini allaqaerdan eshitilgan salobatli, yo'g'on bir ovoz bo'ldi:

— Nima bo'lyapti o'zi bu yerda? Mashg'ulotimga kim xalal beryapti?

Boshqa bir xunuk va manqa ovoz unga javob qildi:

— La'nati Begemotdan boshqa kim bo'lardi! O'shada!

Echkinikiga o'xshash titroq uchinchi ovoz dedi:

— Messir! Bugun shanba. Kun botmoqda. Vaqt bo'ldi.

— Kechirasizlar, ortiq suhbatlasha olmayman, — dedi toshoyna ramkasida o'tirgan mushuk, — vaqtimiz ziq. — U to'pponchani uloqtirib derazaning ikki qavatli oynasini sindirdi. Keyin pastga benzin sepgan edi, benzin o'z-o'zidan pov etib yonib, alangasi shu zahoti shiftga yetdi.

Hattoki benzin yonganda ham bunchalik jadal va kuchli o't olmaydi. Gulqog'ozlar tutay boshladi, yerga tortib tushirilgan deraza pardasi yonar, oynasi sindirilgan derazalar buruqsirdi. Mushuk miyovlab, g'ujanak bo'ldi va bir sakrashda toshoyna ustidan uchib derazaga borib tushdi va qo'ltig'ida primusi bilan tashqariga otilib chiqib, ko'zdan g'oyib bo'ldi. Tashqaridan o'q ovozlari eshitildi. Zargar bevasining derazasi ro'parasida, o't o'chiruvchilar uchun mo'ljallangan temir zinada o'tirgan odam mushukni o'qqa tutdi, bu mahal mushuk «P» shaklidagi bu imoratning muyulishidagi tarnovga yetib

olish uchun bir derazadan ikkinchi derazaga sakrab o'tayotgan edi. Nihoyat u o'sha muyulishga yetib olib, tarnovga tirmashib tomga chiqib oldi.

U yerda ham, mo'rkon oldida soqchilik qilib turganlar mushukni besamar o'qqa tutdilar, lekin mushuk butun shaharni o'z yog'dusiga g'arq qilib botayotgan quyosh tomon uchib, ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Bu payt kvartirada, odamlar oyog'i ostida parket pol «lop» etib o't oldi va boya mushuk qalbaki jarohat bilan mug'ambirlik qilib yotgan joyda sobiq baron Maygelning iyagi tikkaygan, nigohi so'lgan jasadi kelganlar ko'zi oldida asta-sekin namoyon bo'ldi. Endi jasadni olovdan qutqarishning iloji yo'q edi. Bu yerdagi odamlar tutay boshlagan kiyimlariga «tap-tap» urib, yonayotgan parket kataklaridan hatlab, narigi xonaga va undan dahlizga chekinardilar. Yemakxonadagilar ham dahlizga otilib chiqqa boshladilar. Mehmonxona butunlay o't va tutun og'ushida qolgan edi. Kimdir yo'l-yo'lakay o't o'chiruvchi qismiga telefon qilishga va qisqagina qilib qichqirishga ulgurdi:

— Sadovaya, uch yuz ikkinchi-bis!

Ortiq gaplashishga imkon qolmagan edi, chunki alanga dahlizga ham otilib chiqqan, nafas olish mushkullashgan edi.

Sehri kvartiraning oynalari singan derazalaridan tutun buruqsib chiqqa boshlashi bilan hovlidan odamlarning jon holatda qichqirishgani eshitildi:

— O't ketdi, yonyapmiz!

Bu uydagi kvartiralarning ko'pida odamlar telefon qilib chinqira boshlashdi.

— Sadovaya! Sadovaya ko'chasi, uch yuz ikki-bis! Shaharning har yog'idai o'kdek uchib kelayotgan uzunchoq qizil mashinalarning yuraklarni dahshatga soluvchi qo'ng'iroq sadolari Sadovaya ko'chasida eshitilgan payt, hovlida zir yugurib yurgan odamlar beshinchi qavatdagi derazadan uchta erkakning va bitta yalang'och ayolning qora sharpasi tutun bilan birga uchib chiqib ketganini ko'rdilar.

Yigirma sakkizinchi bob

KOROVYO'V BILAN BYeGYeMOTNING OXIRGI NAYRANGLARI

O'sha sharpalar haqiqatan ham bo'lganmidi yo Sadovaya ko'chasidagi badbaxt uyda yashovchilarning ko'ziga qo'rqanlaridan shunday ko'ringanmi — buni aniq aytish qiyin. Agar o'sha sharpalar bo'lgan bo'lsa, endi ularning qayoqqa yo'qolganini ham hech kim bilmas edi. Sharpalarning qaerga borganda bir-birlaridan ajralishganini ham biz ayta olmaymiz, lekin shuni bilamizki, Sadovaya ko'chasida boshlangan yong'indan keyin taxminan chorak soat vaqt o'tganida Smolenskiy bozoridagi Torgsin magazinining ko'zgu o'rnatilgan eshigi oldida katak kostyum kiygan daroz odam bilan juda ham yirik bir qora mushuk paydo bo'ldi.

Daroz kimsa epchillik bilap odamlar orasipi yorib o'tib, magazinniig sirtqi eshigini ochdi. Lekin g'oyat badxoh chehrali, qotmadan kelgan, jikkakkina eshikog'asi uning yo'lini to'sib, jahl bilan dedi:

— Mushuk bilan kirish mumkin emas.

— Meni afv etasiz, — deb shang'illadi daroz odam va g'adir qo'lini xuddi kar odamday qulog'iga olib bordi, — mushuk bilan dedingizmi? Qani, mushuk?

Eshikog'asi baqrayib qoldi, buiga sabab, daroz odamning oyog'i ostida endi hech qanday mushuk ko'rinmasdi, bil'aks, qo'liga primus ko'tarib, boshiga yirtiq kepka kiygan, lekin basharasi chindanda bir oz mushuknikiga o'xshab ketuvchi bir baqaloq odam, darozning yelkasi osha mo'ralar va hadeb magazinga kirishga talpinardi.

Bu ikki xaridor negadir odamovi eshikog'asiga yoqmagan edi.

— Bizda mol faqat valyutaga sotiladi, — deb xirilladi u oq oralaganligidan xuddi kuya yegandek bo'lib ko'ringan paxmoq qoshlari ostidan o'qrayib qararkan.

— Azizim, — deb shang'illadi daroz pensnesining darz ketgan shishasi orqali ko'zini chaqnatib, —

kim aytdi sizga menda valyuta yo‘q deb? Kiyim-boshimga qarab shunday o‘yga bordingizmi? Hech qachon bunday ish tutmaig, qimmatli qo‘riqchi! Ju^gda katta xatoga yo‘l qo‘yib qo‘yishingiz mumkin. Hech bo‘lmasa mashhur halifa Xorup ar-Rashidning kechmishlariga qayta ko‘z yugurtirib chiqing. Ammo mazkur vaziyatda, u tarixni vaqtincha chetga qo‘yib, sizga shuni aytmoqchimanki, ustingizdan mudiringizga shikoyat qilaman va siz to‘g‘ringizda shunday gaplarni aytib beramanki, oqibatda oynavand qo‘shqavat eshik orasidagi issiq o‘rningizdan judo bo‘lishingiz hech gap emas.

— Balki primusim to‘la valyutadir, — qizishib gapga aralashdi, nuqul magazinga suqulib kirishga urinayotgan mushukbashara baqaloq. Magazin eshigi oldida ancha-muncha odam to‘planib qolgan edi. Ularning toqati toq bo‘lib, bu ikki xaridorni siqib kelaverishdi. Natijada bu ikki alomat kishiga nafrat va shubha bilan tikilgan eshikog‘asi o‘zini chetga olishga majbur bo‘ldi, shunda bizning tanishlarimiz Korovyov bilan Begemot magazinga kirdilar.

Bu yerda ular, birinchi navbatda, hammayoqqa bir-bir ko‘z yugurtirib chiqishdi, so‘ng Korovyov magazingning hamma yeriga ham eshitaladigan yangroq ovoz bilan dedi:

— Ajoyib magazin! Juda, juda yaxshi magazin. Peshtaxta oldidagi xaridorlar ovoz kelgan tomonga negadir taajjub bilan yalt etib o‘g‘irilishdi, holbuki magazinni maqtashga asos bor edi.

Tokcha kataklariga turli xil gul solingan, rang-barang chitlar toy-toy qilib taxlab tashlangan. Ularning orqasida xom surp, shifon va frakbop movutlar bor. Ulardan narida tog‘-tog‘ qilib uyilgan poyabzal qutilari. Bu yerda bir nechta ayol pastak kursilarga o‘tirib olib, oyoqlariga yangi, yaltiroq tuffilar kiyib ko‘rishar, jiddiy qiyofada gilamcha ustida yurishardi. Undan narida muyulish orqasidan patefon ovozi kelardi.

Lekin Korovyov bilan Begemot bu jozibali manzaralar yonidan o‘tib borib, to‘g‘ri oziq-ovqat mahsulotlari va shirinliklar bo‘limi tomon yo‘l olishdi. Bu yerning sahni ancha keng bo‘lib, peshtaxta oldi gazmol bo‘limidagi singari tiqilinch emas edi.

Soqol-mo‘ylovi qirtishlab olingan, mugiz gardishli ko‘zoynak taqqan, boshida, lentasiga dog‘ ham tushmagan yap-yangi shlyapa, egniga och-binafsha rang palto, qo‘liga malla rang mayin qo‘lqop kiygan past bo‘yli, baqaloq odam peshtaxta oldida turib, sotuvchiga bir nimalarni g‘o‘ldirab buyurardi. Chinniday toza oq xalat va ko‘k shapkacha kiygan sotuvchi binafsha rang paltoli xaridorga xizmat qilardi. U Leviy Matvey o‘g‘irlagan pichoqqa judayam o‘xshab ketuvchi o‘tkir pichoq bilan yog‘i yaltillab turgan pushti rang losos balig‘ining xuddi ilonnikiga o‘xshab kumushdek tovlanuvchi terisini shilar edi.

— Bu bo‘lim ham g‘oyat soz, — deb tantanavor ohangda e‘tirof etdi Korovyov va barmog‘i bilan binafsha rang palto kiygan odamni ko‘rsatib ilova qildi: — ajnabiy xaridor ham yoqimtoygina ekan.

— Yo‘q, Fagot, yo‘q, — o‘ychanlik bilan javob qildi Begemot, — sen, do‘stim, yanglishyapsan. Menimcha, bu jentlmenning ruxsorida bir nima yetishmayapti. Binafsha rang paltoli kishining kifti seskanganday bo‘ldi, lekin bu tasodif edi chamasi, chunki u Korovyovning o‘z hamrohi bilan gaplashgan ruscha gapga tushunmas edi-da.

— Yakshi? — deb jiddiy ohangda so‘radi binafsha rang paltoli.

— A‘lo, — deb javob qildi sotuvchi pichoq uchi bilan baliq terisi ostini ustalik bilan kavlab ko‘rsatarkan.

— Yakshi — men yakshi ko‘radi, yaman — meniki yaman ko‘radi, — dedi jiddiy ohangda ajnabiy.

— Bo‘lmasam-chi! — zavq bilan javob qildi sotuvchi.

Bu payt tanishlarimiz losos xarid qilayotgan ajnabiydan uzoqlashib, shirinliklar sotiladigan peshtaxta oldiga yaqinlashdilar.

— Kun qizidi-ku, — deb murojaat qildi Korovyov ikki yuzi qip-qizil sotuvchi qizga, lekin undan hech qanday sado chiqmadi. Shunda u: — Mandarin qanchadan? — deb so‘radi.

— Kilosi o‘ttiz tiyin, — deb javob qildi sotuvchi qiz.

— Muncha qimmat, — dedi Korovyov xo‘rsinib, — eh, eh... u yana bir oz o‘ylanib turdi-da, hamrohini chaqirdi: — Ol, yeyaver, Begemot.

Baqaloq odam primusini qo‘ltig‘iga qistirdi-da, ehrom shaklida uyulgan mandarinlarning eng cho‘qqisidagisini olib, hash-pash deguncha po‘choq-mo‘chog‘i bilan yeb yubordi, so‘ng ikkinchisini yeyishga kirishdi.

Dahshat og‘ushiga tushgan sotuvchi ayolning rangida qoni qolmadi.

— Jinni-minni bo‘lganmisiz, bu nima qiliq? — deb chinqirdi u, — chek uzating! Chek! — uning qo‘lidagi konfet kurakchasi tushib ketdi.

— Jonginam, azizim, dilbarim, — deb xirilladi Korovyov peshtaxta osha engashib, sotuvchi ayolga ko‘z qisarkan, — yonimizda valyuta yo‘q, bugun... xo‘sh, iloj qancha? Lekin sizga ont ichib aytamanki, kelasi gal, dushanbadan kechiktirmay, hammasini naqd to‘laymiz. Biz shu yaqin o‘rtada turamiz. Sadovaya ko‘chasida, yong‘in bo‘layotgan yerda.

Begemot uchinchi mandarinni yutib yuborib, dastpanjasini shokolad plitkalaridan tiklangan antiqa istehkomga cho‘zdi va uning «poydevor»idan bitta shokolad olib (turgan gapki «istehkom» vayron bo‘ldi), uni zar qog‘ozi bilan birga chaynamay yutib yubordi.

Baliq sotilayotgan peshtaxta ortidagi sotuvchilar qo‘llarida pichoq ushlagancha toshday qotib qoldilar, binafsha rang palto kiygan ajnabiy bosqinchilar tomon o‘girilgan edi, Begemotning boyagi fikri noto‘g‘ri bo‘lib chiqdi: binafsha rang paltolining ruxsorida yetishmovchilik emas, ortiqchalik mavjud edi — uning lunjlari osilgan, ko‘zlari olazarak edi.

Rangi quv o‘chgan sotuvchi ayol butun magazinni boshiga ko‘tarib hasratli ovoz bilan chinqirdi:

— Palosich! Palosich!

Gazmol bo‘limidagi olomon bu ovozni eshitib, shu yoqqa otili, Begemot esa jozibali shirinliklardan uzoqlashib, «Kerchning sarxil seld balig‘i» deb yozilgan bochkaga panjasini tikdi-da, ikkita selyodka olib, hash-pash deguncha ikkovini yutib yubordi, faqat baliqlarning duminigina tuflab tashladi.

— Palosich! — deb yana jon-jahdi bilan qichqirdi shirinlik sotuvchi ayol, baliq bo‘limidagi cho‘qqisoqol sotuvchi esa:

— Hoy, gazanda, nima qilyapsan-a? — deb baqirdi. Bu payt Pavel Iosifovich (ya‘ni Palosich) mojaro ko‘tarilgan yerga shoshib kelayotgan edi. Bu xuddi jarrohlardek oppoq, top-toza xalat kiygan, xalati cho‘ntagidan qalam turtib chiqib turgan juda basavlat kishi edi. U aftidan ko‘pni ko‘rgan odam bo‘lsa kerak, Begemotning og‘zida uchinchi selyodkaning dumini ko‘rishi bilan, darhol yuz bergan vaziyatga mukammal tushundi-yu, bu sulloklar bilan aytishib o‘tirmasdan, uzoqda turgan eshikog‘asiga qo‘l siltab buyurdi:

— Chal!

Eshikog‘asi ko‘chaga o‘kday otilib chiqib, hushtagini vahimali churillata boshladi. Xalq ikki muttaham atrofini o‘rab oldi, shunda Korovyov gapga aralashdi.

— Grajdanlar! — darz ketgan ovoz bilan chiyilladi u, — nimalar bo‘lyapti o‘zi bu yerda, a? Men sizlardan so‘rayapman! Bu bechora, — Korovyov ovozida titroq hosil qilib, Begemotni ko‘rsatdi (u darhol yig‘lamoqchi bo‘lganday basharasini bujmaytirdi), — bu bechora uzzukun primus tuzatib, qorni ochib qolgan bo‘lsa... lekin qayokdan olsin valyutani?

Odatda fe‘li vazmin va bamaylixotir Pavel Iosifovich Korovyovga jaholat bilan:

— Bas qil maynabozchilikni! — deb baqirdi va endi sabrsizlik bilan eshikog‘asiga qo‘l silkidi. Shunda magazin eshigi oldida hushtak yana ham balandroq churillay boshladi.

Lekin Korovyov Pavel Iosifovichning gaplaridan hech xijolat bo‘lmay gapida davom etdi:

— Qayokdan olsin — men sizlardan so‘rayapman! Uning ochlikdan, tashnalikdan sillasi qurigan! Issiqdan nafasi qaytgan! Hay, yegan bo‘lsa, bor-yo‘g‘i uch tiyin turadigan bitta mandarin yepti bu sho‘rpeshona. Shunga darrov bulbuligo‘yo bo‘lib hushtak churillatish, militsiyani bezovta qilib, ishdan qo‘yish shart ekan-chi? Anavi yesa maylimi? A? — Korovyov shunday deb binafsha rang paltoli baqaloqni ko‘rsatgan edi, uning chehrasida qattiq hayajon alomatlari paydo bo‘ldi, — kim o‘zi bu? A? Qayoqdan kelgan? Nega kelgan! Nima, ko‘zimiz uchib turuvdimi unga? Yo uni yurtimizga taklif

qilganmidik? To‘g‘ri, — dedi baralla ovoz bilan sobiq regent zaharxanda qilib, — ko‘rib turibsiz, u binafsha rang palto kiyib yasanib kelgan, qimmatbaho losos balig‘ini yeb pufakdek shishib ksgipti, uning hammayog‘i jaraq-jaraq valyuta, ammo bizning birodarimiz-chi?! Qanday nadomat! Chidolmayman! Chidolmayman! — deb chinqirdi Korovyov xuddi so‘ylayotgan cho‘chqaday.

Bu betuturiq, beadab va hattoki siyosiy jihatdan isyonli bo‘lgan va‘z Pavel Iosifovichni g‘azabdan tutaqtirib yubordi, lekin, taajjubki, bu yerda uymalashib turgan olomonning ko‘zlariga boqib, va‘z aksar odamlarning rahmini keltirganiga shohid bo‘lish mumkin edi! Begemot isqirt va yirtiq yengini ko‘ziga olib borib, fojiona ohangda:

— Mendek jabrdiydaning yonini olganing uchun rahmat senga, sadoqatli do‘stim! — degan edi hamki, mo‘‘jiza sodir bo‘ldi. Hozirgina shirinliklar bo‘limidan mag‘iz solingan uchta pirojniy xarid qilgan, g‘aribona, ammo juda ozoda kiyingan, o‘ta nazokatli, yuvosh tabiat chol birdan o‘zgarib ketdi. Uning ko‘zlarida jangovar o‘t chaqnadi, cho‘g‘dek qizarib ketdi va pirojniylar solingan xaltachani yerga otib, go‘daklarnikidek ingichka ovoz bilan chiyilladi:

— To‘g‘ri! — Keyin u boya Begemot buzib yuborgan shokolad minorasi ostidagi patnisni tortib olib, bir qo‘li bilan ajnabiyning boshidan shlyapasini yulib oldi-da, o‘ng qo‘lidagi patnisning o‘rtasi bilan uning kal boshiga qulochkashlab shunday urdiki, yuk mashinasidan yerga tunuka tushirilayotganda qanday taraqlagan ovoz eshitilsa, hozir ham shunday dahshatli ovoz butun magazinni bosib ketdi. Baqaloq ajnabiy rangi quv o‘chib, chalqancha yiqilarkan, Kerch selyodkasi solingan bochkaga o‘tirib qoldi va buning oqibatida selyodkaning namakobi uning chor yonidan fontan bo‘lib otildi. Ayni shu payt ikkinchi mo‘‘jiza yuz berdi. Bochkaga orqasi bilan tiqilib qolgan bu ajnabiy sof rus tilida chinqirib yubordi:

— Voy, o‘ldirishyapti! Militsiya! Meni banditlar o‘ldirishyapti! — o‘ziga shu choqqacha begona bo‘lgan tilni u, chamasi, hozirgi asabiy hayajon oqibatida, dabdurustdan o‘zlashtirib olgan bo‘lsa kerak.

Shu payt eshikog‘asining hushtagi tindi va bezovta xaridorlar olomoni orasida davraga yaqinlashib kelayotgan ikkita militsioner dubulg‘asi ko‘zga tashlandi. Lekin badkor Begemot, xuddi hammomga tushgan odam supachaga tosdan suv sepganday, shirinliklar bo‘limi peshtaxtasi ustiga primusidan benzin quydi va benzin o‘z-o‘zidan o‘t oddi. Alanga «pov» etib yuqori ko‘tarildi-yu, peshtaxta bo‘ylab pildirab ketdi va yo‘l-yo‘lakay ho‘l mevalar to‘ldirilgan savatchalarnipg chiroyli qog‘oz lentalarini yalab yondirib o‘tdi. Sotuvchi ayollar qiy-chuv ko‘tarib, peshtaxtalar ortidan otilib chiqishdi, xuddi shu mahal derazalarga tutilgan darpardalarni o‘t oldi va yerga to‘kilgan benzin ham yona boshladi. Olomon birdan jon achchig‘ida faryod ko‘tarib, endi hech keragi bo‘lmay qolgan Pavel Iosifovichni ham bosib-yanchib, shirinliklar bo‘limidan pala-partish chekina boshladi, baliq bo‘limining sotuvchilari esa qo‘llarida o‘tkir pichoqlari bilan turnaqator tizilishib orqa eshik tomon shataloq otib qochishdi. Boshdan-oyoq selyodka namakobiga bo‘kko‘an binafsha rang paltoli ajpabiy bir iloj qilib bochka asoratidan qutuldi-yu, peshtaxtada yotgan syomga balig‘i osha hatdab o‘tib, u ham sotuvchi erkaklar orqasidan juftakni rostlab qoldi. Yong‘indan qochgan olomonning siquvi ostida magazinning ko‘cha eshigiga o‘rnatilgan ko‘zgular chil-chil sindi, lekin ikki ablah — Korovyov bilan ochko‘z Begemotpipg qayoqqa g‘oyib bo‘lganini hech kim bilmay qoldi. Keyinchalik, Smolenskiy bozoridagi Torgsinda yuz bergan yong‘in paytida hozir bo‘lgan guvohlarning hikoya qilishlaricha, go‘yo ikki bezori yuqoriga, shiftgacha ko‘tarilganmish-u, o‘sha yerda xuddi bolalarning pufaklari singari «paq» etib yorilib, g‘oyib bo‘lganmish. Bunday bo‘lishi albatta dargumon, ammo ko‘rmagan narsamiz haqida hech nima deya olmaymiz.

Lekin shuni aniq bilamizki, Smolenskiy bozorida yuz bergan hodisadan rosa bir daqiqa o‘tgach, Begemot bilan Korovyov Griboedov xolasining uyi oldidagi xiyobonda paydo bo‘lishdi. Korovyov panjara devor oldida to‘xtab, shunday dedi:

— Buni qara! Axir bu adiblar uyi-ku. Bilasanmi, Begemot, men bu uy haqida juda ko‘p g‘aroyib va maqtov so‘zlar eshitganman. Sen bu uyga yaxshilab nazar tashla, do‘stim! Mana shu dargohda ne-ne

behudud iste'dodlar pishib yetishayotgani menga ulkan huzur bag'ishlaydi.

— Parnikda o'sgan ananasdek pishib yetilishadi degin, — ded Begemot va serustun, sarg'ish binoni durustroq ko'rish uchun cho'yan panjara o'rnatilgan beton ioydevor ustiga chiqdi.

— Juda to'g'ri aytдинг, — deb Korovyov qarddon xamrohining fikriga qo'shilishdi, — hozir mana shu binoda «Don Kixot»ning yoki «Faust»ning, yo bo'lmasa, azbaroyi shifo, «O'lik jonlar»ning bo'lg'usi mualliflari yetilayotgani haqida o'ylasang, vujudingni kandaydir bir totli vahima qamraganday bo'ladi! Nima deysai?

— O'ylasang vahming keladi, — deb do'stining fikrini tasdiqladi Begemot.

— Ha, — deb davom etdi Korovyov, — juda g'aroyib narsalarning shohidi bo'lish mumkin bu uyning parniklarida, zero bu uy Melpomena*, Poligimniya* va Taliya*larga butun hayotini fido qilgan bir necha ming jonbozlarni o'z panohiga to'plagan. Basharti shu jonbozlardan birontasi kitobxon ahliga namuna sifatida «Revizor»ni, yo bo'lmasa, «Yevgeniy Onegin»ni taqdim qilgudek bo'lsa, qanaqa shov-shuv ko'tarilishini sen tasavvur qilsang kerak!

— Judayam-da, — deb yana tasdiqladi Bsgsmot.

— Ha, — dedi Korovyov va tashvishli qiyofada barmog'ini ko'tardi, — lekin! Men yana takror aytaman — lekin! Agar bu nozik, chiniqmagan teplitsa o'simliklariga biron-bir mikroob tushib, uning ildizini kemirmasayu chiritib yubormasa! Bunday hol ananaslarda uchrab turadi.

— Aytganday, — dedi Begemot, dum-dumaloq boshini panjaradan tiqib, — anavilar nima qilishyapti rovonda?

— Ovqatlanishyapti, — deb izohladi Korovyov, — senga yana shuni ham aytishim mumkinki, azizim, bu yerning restorani yaxshigina va taomlari arzon. Lekin men hozir, sirasini aytganda, olis safarga shaylangan har qanday sayyoh singari, miriqib ovqatlanish va kattakon bordoqni lim-lim to'ldirib muzdakkina pivo ichish ishtiyoqidaman.

— Men ham, — dedi Begemot, shundan keyin ikki muttaham jo'ka daraxtlari ostidan o'tgan asfalt yo'lkan bo'lg'usi falokatdan g'ofil restoranning rovoni sari ravona bo'ldilar.

Rovonga kiraverishda, atrofiga yam-yashil o'tlardan so'ri qilingan eshikning bir chekkasiga qo'yilgan stulda oq paypoq, dumli oq beretka kiygan rangpar bir ayol zerikib o'tirardi. Uning oldidagi odmigina ovqat stoli ustida qalin bir daftar yotar va ayol nima uchundir restoranga kirganlarni shu daftarga qayd qilib o'tirardi. Mana shu ayol Korovyov bilan Begemotning yo'lini to'sdi.

— Guvohnomalarigiz bormi? — u Korovyovning pensnesiga, shuningdek, Begemotning primusi va uning yirtiq tirsagiga taajjub bilan tikilardi.

— Bizni ming bor afv etgaysiz, qanday guvohnomani so'rayapsiz? — deb so'radi hayron qolgan Korovyov.

— Sizlar yozuvchimisizlar? — deb ayol ham savol berdi o'z navbatida.

— Shak-shubhasiz, — viqor bilan javob qildi Korovyov.

— Guvohnomalarigizni ko'rsating unda! — takrorladi ayol.

— O, go'zalim... — deb nazokat bilan gap boshladi Korovyov.

— Men go'zal emasman, — deb uning so'zini bo'ldi ayol.

— O, afsus, — dedi Korovyov popugi pasayib va gapida davom etdi: — Nachora, biz uchun sizning go'zal bo'lishingiz afzalroq edi, ammo siz bunday imtiyozdan yuz o'girar ekansiz, mayli, ixtiyoringiz. Gap shundaki, Dostoevskiyning yozuvchi ekanligiga ishonch hosil qilish uchun nahot undan guvohnoma talab qilish kerak bo'lsa? Undan ko'ra siz, uning qaysi romanidan bo'lmasin xohlaganingiz besh sahifani olib o'qing, uning hech qanday guvohnomasiz ham haqiqiy yozuvchi janligiga iqror bo'lasiz-qo'yasiz. O'ylaymanki, Dostoevskiyda, umuman, hech qachon, hech qanday guvohnoma bo'lmagan! Sen nima deysan? — deb Korovyov Begemotga o'girildi.

— Garov o'ynayman, bo'lmagan, — deb javob qildi Begemot, primusini stolga, qalin daftar yoniga ko'yib, qorakuya tekkan peshonasining terini kafti bilan artarkan.

— Siz Dostoevskiy emassiz, — dedi dovdirab qolgan ayol.

— E, kim bilsin, kim bilsin, — dedi Korovyov.

— Dostoevskiy o'lgan, — dedi ayol qandaydir qat'iyatsizlik bilan.

— E'tiroz bildiraman! — ded Begemot qizg'in ohangda. — Dostoevskiy boqiy!

— Guvohnomangizni ko'rsating, grajdanlar, — dedi ayol.

— Kechirasiz, axir bu maynabozchilik-ku, — deb bo'sh kelmasdi Korovyov, — yozuvchiligi aslo guvohnoma bilan emas, balki asar yozishi bilan ifodalanadi! Mening boshimda qanday teran fikr g'ujg'on o'ynayotganini siz qayoqdan bilasiz? Yoki manavi kallada nimalar borligini ayta olasizmi? — deb u Begemotning kallasini ko'rsatgan edi, u ham, ayol yaqinroq ko'rib olsin, degan maqsadda darhol boshidan kepkasini oldi.

— Yo'l bering, grajdanlar, — dedi ayol endi asabiylashib.

Korovyov bilan Begemot o'zlarini chetga olib, tezlik oq ko'ylak kiyib, yoqasini kul rang kostyumining yoqasi ustiga chiqargan, shu bois galstuk bog'lanmagan, qo'ltig'iga gazeta qistirgan bir yozuvchini o'tkazib yuborishdi. Yozuvchi ayol bilan bosh irg'ab salomlashdi, yo'l-yo'lakay ayol ochib qo'ygan qalin daftarga aji-buji qilib imzo chekdi-da, rovon tomon yo'l oldi.

— Afsus, ming afsus, — dedi Korovyov qayg'uli ohangda, — biz bechora darbadarlar orzu qilgan muzdakina pivo to'ldirilgan bordoq bizga emas, unga nasib qiladigan buldi, ahvolimiz g'oyat ayanchli va mushkul, nima qilishgayam hayron bo'lib qoldim.

Begemot «nachora» degandek qo'llarini yoydi, mushukning yungini eslatuvchi qalin soch o'sgan dumaloq boshiga kepkasini kiydi. Xuddi shu mahal ayolning boshi uzra kimningdir amirona ovozi yangradi:

— O'tkazib yuboring bularni, Sofya Pavlovna. Ayol hayratga keldi: yam-yashil chirmoviqgulga burkangan eshik ostonasida restoran direktorining frak kiygan oppoq ko'kragi va cho'qqisoqoli ko'rindi. U shubhali ikki chuvrindiga nazokat bilan tikildi, boz ustiga, hatto ularni lutfan ichkariga taklif ham qildi. Restoranda Archibald Archibaldovichning obro'si juda baland edi, shu bois Sofya Pavlovna itoatkorlik bilan bo'ysunib, Korovyovdan so'radi:

— Familiyangiz nima?

— Panaev, — nazokat bilan javob qildi u. Ayol bu familiyani daftarga yozib bo'lib, Begemotga savol ma'nosida tikildi.

— Skabichevskiy, — deb chiyilladi u negadir qo'li bilan primusini ko'rsatib. Sofya Pavlovna bu familiyani ham yozib, daftarni imzo chekish uchun ikki mushtariy oldiga surib qo'ydi. Korovyov «Panaev» familiyasi qarshisiga «Skabichevskiy» deb, Begemot esa «Skabichevskiy» familiyasi ro'parasiga «Panaev» deb imzo chekishdi. Archibald Archibaldovich o'z raftori bilan Sofya Pavlovnani tamomila hayratga solib, jozibali tabassum qilgancha, mehmonlarni rovonning narigi chekkasidagi eng yaxshi stol tomon boshlab ketdi... Hangu mang bo'lib qolgan Sofya Pavlovna ko'zlarini «pir-pir» uchirib, uzoq vaqt kutilmagan mushtariylar chekkan imzolarga tikilib o'tirdi.

Archibald Archibaldovich ofitsiantlarni Sofya Pavlovnanadan ham ko'proq taajjubda qoddirdi. U shaxsan o'zi stol surib, Korovyovni o'tirishga taklif qildi, bir ofitsiantga ko'z qisib, ikkinchisining qulog'iga nimadir shivirladi, shundan keyin ular ikkovi yangi mehmonlar atrofida parvona bo'la boshladilar (bu payt mehmonlardan biri o'zining rangi o'chib sarg'ayib ketgan botinka kiygan oyog'i tagiga primusini qo'ydi). Stol ustidagi hammayog'i dog'-dug' dasturxon ko'z ochib-yumguncha g'oyib bo'lib, o'rniga badaviylarning yaktagi kabi oppoq, nishastalangan dasturxon havoda shitirlab yozildi, bu asnoda Archibald Archibaldovich Korovyovning qulog'iga engashib juda ma'nodor ohangda ohista pichirlardi.

— Qanday taomni ixtiyor qiladilar? Qizil paliqning maxsus tayyorlangan sarpanjasi bor... arxitektorlar s'ezdidan undirdim...

— Siz... e... bizga, umuman yegulik bir nima bering... e... — muruvvat qilayotganday g'o'ldiradi Korovyov stulga suyanarkan.

— Tushundim, — deb ko'zini yumib ochdi Archibald Archibaldovich, ma'nodor javob qilarkan.

Restoran boshlig'ining bu o'ta shubhali nusxalar bilan qilayotgan muomalasini ko'rgan ofitsiantlar har qanday shubhani tark etib, ishga jiddiy kirishishdi. Biri cho'ntagidan papiros qoldig'ini olib chekmoqchi bo'lgan Begemotga gugurt chaqib tutdi, ikkinchisi yelib-yuturib, pichoq, qoshiq, sanchiqlar yoniga kichkina ryumkalar, vino ichiladigan cho'zinchoq ryumkalar va nafis qadahlarni jaranglatib terib chiqa boshgladiki, bunday qadahlardan soyabon ostida o'tirib, muzday narzan suvi ichish kishiga huzur bag'ishlaydi... yo'q, voqeadan bir oz oldinlab ketib aytishimiz mumkinki... narzan suvi ichish huzur bag'ishlagan edi mashhur Griboedov rovoshshing soyaboni ostida.

— Bulduruqning biqin go'shti bilan mehmon kilishim mumkin, — deb xirgoyi qilayotganday ming'illarda Archibald Archibaldovich. Mehmon uning taklifini to'la-to'kis ma'qulladi va pensnesining darz ketgan benaf oynasi orqali unga iltifot bilan tikildi.

Qo'shni stolda o'z xotini bilan qovurilgan cho'chqa go'shti yeb o'tirgan belletrist Petrakov-Suxovey barcha yozuvchilarga xos bo'lgan kuzatuvchanlik bilan Archibald Archibaldovichning xushomadlarini ko'rib, juda-juda taajjubda qoldi. Uning rafiqasi, g'oyat muhtarama xonim esa Archibald Archibaldovichni Korovyovdan qizg'anib, hattoki... — nega bizga qaramay qo'yishdi... axir muzqaymoq tortishlari kerak-ku! Bu nimasi? — demoqchi bo'lganday qoshiqchasi bilan stolni to'qillata boshladi ham.

Biroq Archibald Archibaldovich nazokatli jilva bilan ular tomon boqdi-yu, u yoqqa darhol ofitsiantni yo'lladi, o'zi esa aziz mehmonlari oldidan jilmadi. Oh, zukko odam edi Archibald Archibaldovich! Kuzatuvchanlikda esa har qanday yozuvchidan ham qolishmasdi. U Varededa berilgan sehrgarlik seansidan ham, shu keyingi kunlarda yuz bergan ko'pgina hodisalardan ham voqif edi, lekin bunaqa odamlarning aksi o'laroq, «katak kamzulli» va «mushuk» degan so'zlarni yodida mahkam saqlab qolgan edi. Archibald Archibaldovich bu ikki mehmonning kimligini darrov fahmlab oldi. Fahmlagach, turgan gapki, ular bilan janjallashib o'tirmadi. Afsus, Sofya Pavlovna qovun tushirib qo'ydi-da! Tavba, kelib-kelib shu ikki mushtariyning yo'lini to'sib o'tiripti-ya! E, nimaniam tushunardi u!

Petrakova xonim eriy boshlagan muzqaymoqqa kalondimog'lik bilan qoshiqchasini niqtab o'tirarkan, allaqanday masxarabozlarga o'xshab kiyingan ikki mushtariy o'tirgan stol sathining qandaydir sehr-jodu bilan turli noz-ne'matlarga to'la boshlaganini g'araz bilan kuzatardi. Ana, yangi ikra bilan to'ldirilgan vaza sathida yaraqlaguncha tozalab yuvilgan ko'katlar paydo bo'ldi... yana zum o'tmay, stolga olib kelib tirkalgan maxsus stolchada sovukdan terlagan kumush chelakcha paydo bo'ldi...

Archibald Archibaldovich faqat hamma narsa bekamu ko'st muhayyo qilinganiga ishonch hosil qilgach va usti yopilgan, ichida nimadir jiz-biz qilayotgan tova ofitsiantlar qo'lida uchib kelib stol ustiga qo'ngandan keyingina ikki sirli mushtariyni tark etishga jur'at etdi, shunda ham ketishi oldidan ularning qulog'iga shipshishni unutmadi:

— UZR! Bir daqiqaga! Bulduruq go'shtidan shaxsan o'zim xabar olmoqchiman.

U pildirab borib, restoran ichkarisiga kirib ketdi. Agar biron kishi Archibald Archibaldovichning shundan keyingi o'zini tutishini kuzata olganda edi, uning xiyla jumboqli harakat qilganini ko'rgan bo'lardi.

Boshliq bulduruq go'shtining pishishini kuzatgani oshxonaga emas, balki restoranning omborxonasiga yo'l olgan edi. U omborxonani o'z kaliti bilan ochib kirib, eshikni ichidan berkitib oldi, so'ng yengini iflos qilmaslikka urinib, muzli dambadan ehtiyot bilan zilday-zilday ikkita qizil baliqni olib, gazetaga o'radi-da, ustidan avaylab kanop bilan bog'ladi va bir chetga qo'yib qo'ydi. Keyin qo'shni xonaga o'tib, shoyi astarli yozlik paltosi bilan shlyapasini ko'zdan kechirdi, shundan keyingina oshxonaga yo'l oldi, bu yerda oshpaz mehmonlarga va'da qilingan bulduruq go'shtini zo'r hafsala bilan pishirardi.

Shuni aytish kerakki, Archibald Archibaldovichning bu xatti-harakatlarida ajablanadigan yoki shubhali hech nima yo'q edi, faqat yuzaki kuzatgan odamgina uning raftoridan taajjub qilishi mumkin

edi. Holbuki, Archibald Archibaldovichning xatti-harakatlari shu topgacha bo'lgan voqealarga mantiqan chambarchas bog'liq edi. Griboedov restoranining boshlig'i so'nggi kunlarda yuz bergan hodisalardan o'zining noqifligi bilan, alalxusus, beqiyos sezgirligi bilan, ikki mushtariyga berilastgan to'kin-sochin va serdabdaba ziyofatning nihoyatda qisqa bo'lajagini fahmlagan edi. Uning nodir sezgirligi bu gal ham pand bermadi.

Korovyov bilan Begemot ikki qaytalab tozalangan, xushyutum muzdek Moskva arag'i to'ldirilgan ryumkalarini ikkinchi marta cho'qishtirishgan paytda, o'zining bilarmonligi bilan bugun Moskvaga tanilgan xronikachi muxbir Boba Kandalupskiy qora terga botib, hayajonlanib restoran rovoniga kirib keldi va to'g'ri borib Petrakovlar stoli yoniga o'tirdi. So'ng qappaygan portfelini stolchaga qo'ydi-yu, cho'chchaygan labini Petrakovning qulog'i ichiga tiqqudek yaqin olib borib, qandaydir juda antiqa narsalarni pichirlay boshladi. Sinchkovlik dardiga dosh bera olmagan Petrakova xonim Bobaning do'rdoq va moy surtilgandek yaltiroq lablariga o'z qulog'ini ham tutdi. Boba esa goh-goh atrofga o'g'rincha nazar tashlab, labi labiga tegmay hamon pichirlab yotardiki, uning uzupdan-uzoq pichir-pichiridan ayrim so'zlarnigina ilg'ab olish mumkin edi. Chunonchi:

— Ont ichib aytaman! Sadovayada, Sadovaya ko'chasida, — deb Boba ovozi yana ham pastlatdi. — O'q kor qilmasmish! O'qlar... viz-viz... benzin, yong'in... otishma...

— Qayoqdagi betuturiq mish-mishlarni tarqatib yurgan mana shunaqa yolg'onchilarni, — dedi baralla do'rillagap ovoz bilan darg'azab Petrakova xonim, — mana shunaqalarni tanobini tortib qo'yishsa yaxshi bo'lardi! Hechqisi yo'q, ularni fosh qilishadi hali, albatta tartibga chaqirib qo'yishadi! Hammasi zararli uydirma!

— Nimasi uydirma, Antonida Porfirevna! — dedi yozuvchi xotining bu gapidan ranjigan Boba va yana pichirlashda davom etdi: — Aytyapman-ku sizga, o'q olmayapti... Endi, buning ustiga, yong'in... Ular osmonda... osmonga uchib ketishi, — Boba ilonday vishillab pichirlarkan, uning hikoyasi qahramonlari shu yerda, yonginasida gaplarini huzur qilib tinglab o'tirishganidan g'ofil edi, albatta. Lekii mushtariylarning huzur-halovati tezda tugadi. Restoranga ochiladigan eshikdan oyoqlariga charm qo'nj kiygan, bellarini kamar bilan qattiq siqib bog'lagan uch nafar erkak qo'llarida revolver bilan rovonga o'qday otilib chiqdi. Oldindagi erkak baland ovoz bilan qo'rqinchli ohangda qichqirdi:

— Joylaringdan qimirlama! — Shu gapdan keyin birdan uchala erkak Korovyov bilan Begemotning boshini mo'ljalga olib o'q ota boshlashdi. O'qqa tutilganlar shu zahoti havoda erib, ko'zdan g'oyib bo'lishdi, primusdan esa «pov» etib o't chiqib, to'g'ri chodirga urildi. Chodirda qora tuynuk paydo bo'lib, uning gir aylanasi kuyib tobora kengaya boshladi. Alanga shu tuynuk orqali osmonga otilib, Griboedov uyining tomigacha yetdi. Ikkinchi qavatdagi redaksiya xonasining derazasiga taxlab qo'yilgan papkalaridagi qo'lyozmalarni birdan o't oldi, so'ng olov darpardani yamlay boshladi, ana shunda alanga, xuddi kimdir uni azza-bazza puflayotganday, gurillab Griboedov xolasining uyi ichiga o'qday otildi.

Yana bir necha soniyadan so'ng xiyobondagi cho'yan panjara devor sari olib boruvchi asfalt yo'lkadan (esingizda bo'lsa, kitobxon, chorshanba kuni kechqurun yuz bergan baxtsizlikning birinchi darakchisi Ivanushka shu yo'ldan kelgan, ammo unga hech kim quloq solmagan edi) chala ovqatlangan yozuvchilar, ofitsiant-lar, Sofya Pavlona, Boba, Petrakova, Petrakov chopib o'ta boshladilar.

Ko'chaga yon eshikdan oldinroq chiqib olgan Archi-bald Archibaldovich shoyi astarli yozlik paltosida ikki qo'ltig'iga g'olasimon ikkita ulkan qizil baliq qistirib olgancha, xuddi yonayotgan kemasini hammadan keyin tark etmoqchi bo'lgan kapitandek, hech qayoqqa qochmay, hech yoqqa shoshmay, bamaylixotir turardi.

Yigirma to'qqizinchi bob

USTA BILAN MARGARITANING QISMATI ANIQ

Moskvadagi, bundan taxminan yuz ellik yil burun qurilgan eng chiroyli binoning tomidagi tosh supada, juda balandda, quyosh botayotgan kechki payt ikki kim-sa: Voland bilan Azazello hozir bo'ldi. Ular ko'chada-gi odamlarga ko'rinmasdilar: chunki ularni ganchdan yasalgan vazalar va gullar bilan bezatilgan panjara begona ko'zlardan to'sib turardi. Lekin o'zlari shaharning eng chekka yerlarigacha bahuzur kuzatardilar.

Voland har safargiday qora jubbasini kiyib, yig'ma kursida o'tirardi. Uning uzun, dami qalin shamshiri ayvon sahniga yotqizilgan yassi toshning darziga tikka sanchilgan ediki, bundan quyosh soati hosil bo'lgan edi. Shamshirning soyasi shayton oyog'idagi qora tufla tomon ohista va to'xtovsiz o'rmalab cho'zilib borardi. Voland o'tkir iyagini mushtiga tirab, bir oyog'ini tagiga bosib kursida bukchayib o'tirarkan, to ufqqa yetguncha yoyilgan behisob qasr va saroylar, mahobatli imoratlar va buzilishga mahkum kulbalardan ko'zini uzmasdi. O'zining zamopaviy libosini, ya'ni kamzuli, shlyapa-kotelogi, loklangan tuflisini tark etib, endi xuddi Volanddek qora kiyinib olgan Azazello o'z xukmdoridan sal narirokda dong qotib turarkan, u ham shahar manzarasidan ko'z uzmasdi.

Voland gap boshladi:

— G'oyat antiqa shahar, shunday emasmi? Azazello bir qimirlab qo'yib, ehtirom bilan javob qaytardi.

— Messir, menga ko'proq Rim yoqadi!

— Ha, bu didga bog'liq, — javob qildi Voland. Bir oz vaqtdan keyin yana uning ovozi eshitildi:

— Huv anavi xiyobonda nega tutun borqsiyapti?

— Griboedov yonyapti, — javob qiddi Azazello.

— Bu, nazarimda, ikki qadrdonning — Korovyov bilan Begemotnig ishi bo'lsa kerak?

— Shak-shubhasiz, messir.

Yana sukut cho'kdi, bu payt g'arb tomonga qaragan uy-larning yuqori qavatlaridagi derazalar quyoshning ko'zni qamashtiruvchi shu'lasini o'zida aks etdira boshladilar. Volandning ko'zi ham, garchi u kunbotar tomonga orqa o'girib o'tirgan bo'lsa-da, o'sha uylarning derazalari kabi porlardi.

Lekin shu payt nimadir Volandni shahardan yuz o'girib, o'z orqasida, tomga qo'ndirilgan doirasimon minoraga qarashga majbur etdi. Minora devori ichidan chuvrindi kiyim-boshiga loy sachragan, oyog'iga odmi shippak kiygan, noxush qiyofali bir qorasoqol odam chiqib keddi.

— Ie! — xitob qildi Voland bu odamga istehzo bilan qararkan, — aynan sening bu yerga kelishingni mutlaqo kutmagan edim! Xo'sh, qanday xizmat bilan kelding, o chaqirilmagan, ammo kelishi taxminlangan mehmon?

— Sening huzuringga keldim, yovuzlik sultoni, arvohtar hukmdori, — deb javob qildi devordan chiqqan odam Volandga qovoq ostidan ho'mrayib qararkan.

— Baski, huzurimga kelgan ekansan, nechun menga salom bermading, ey sobiq o'lpon yig'uvchi? — dedi Voland qahr bilan.

— Negaki men sening salomat bo'lishingni istamayman, — deb javob qildi kelgan odam gustohlik bilan.

— Lekin mening barhayotligimga ko'nikishingga to'g'ri keladi, — deb e'tiroz bildirdi Voland va og'zini qiyshaytirib istehzo qiddi, — sen bu tomda paydo bo'lgan zahoting bema'ni ish qilding, bu bema'niliging, men senga aytsam, gapirish ohangingda. Sen so'zlarni shunday talaffuz qildingki, go'yo arvohtlarni (ya'ni ko'lankalarni), shuningdek, yovuzlikni ham e'tirof etmayman demoqchi bo'lding. Sen, bir iltifot qilib, mana shu savol ustida bosh qotirib ko'rsang: agar yovuzlik bo'lmasa, sen homiysi bo'lgan o'sha ezgulik nima bilan shug'ullangan bo'lardi, agar jamiki ko'lankalar g'oyib bo'lsa, yer yuzi qanday qiyofa kasb etgan bo'lur edi? Axir buyumlar va odamzod bor ekanki, ko'lankalar mavjud. Mana shamshirimning ko'lankasi. Lekin dov-daraxtning ham, barcha jonzodlarning ham ko'lankasi bo'ladi. Yo sen o'zingning yolg'iz siz bilan zavqlanaman degan xomxayoling tufayli yer yuzini qirtishlab, barcha dov-daraxtni, butun jonzodlarni yo'q qilmoqchimisan? Sen tentaksan.

— Sen bilan mubohasa qilishni istamayman, qari safsataboz, — deb javob qildi Leviy Matvey (bu

odam — o'sha Leviy Matvey edi).

— Men bilan shuning uchun ham bahslasha olmaymanki, sen, boya aytganimdek, tentaksan, — deb javob qildi Voland va so'radi. — Qani, meni toliqtirmay, maqsadga o't, nega kelding?

— Meni u yubordi.

— Qanday gap olib kelding undan, qul?

— Men qul emasman, — tobora ko'proq achchig'lanib javob qildi Leviy Matvey, — men uning shogirdiman.

— Biz, har galgidek, sen bilan boshqa-boshqa tilda gaplashyapmiz, — dedi Voland, — lekin bu bilan suhbatimiz mavzui bo'lgan narsalar o'zgarmaydi. Xo'sh, shunday qilib...

— U ustaning asarini o'qib chiqdi, — deb gapira boshladi Leviy Matvey, — shu bois, u sendan ustani o'zing bilan olib ketib, unga orom baxsh etishingni iltimos qildi. Nahotki bu ish sen uchun qiyin bo'lsa, yovuzlik sulтони?

— Men uchun qiyin ish yo'q, — deb javob qildi Voland, — buni o'zing ham yaxshi bilasan. — U bir oz tek qoldi, so'ng ilova qildi: — Nega endi uni o'zlaringga — yorug'likka olib ketmayapsizlar?

— U yorug'likka emas, oromga sazovor, — dedi Leviy g'amgin ovoz bilan.

— Borib ayt, buyruq bajariladi, — javob qildi Voland va: — Lekin sen darhol ko'zimdan yo'qol, — deb ilova qilar ekan ko'zida o't chaqnadi.

— Uning yana bir iltimosi shuki, ustani sevgan va u deb iztirob chekkan ayolni ham olib ketarmishsizlar, — deb Leviy birinchi marta yolboruvchi ohangda murojaat qildi Volandga.

— Aytmasang, o'zimizning aqlimiz yetmas ekanmi bunga? Jo'na.

Shu gapdan so'ng Leviy Matvey g'oyib bo'ldi, Voland esa Azazelloni chaqirib olib, unga buyurdi:

— Darhol uchib borib, ularni safarga shayla. Azazello ayvonni tark etdi, tom boshida Voland yolg'iz qoldi. Lekin uning yolg'izligi uzoq cho'zilmadi. Ayvonning tosh terilgan sahnida oyoq tovushlari va gangir-gungur ovozlar eshitildi. Volandning karshisida endi Korovyov bilan Begemot paydo bo'lishdi. Biroq Begemotning qo'lida primus yo'q edi, u boshqa narsalarni ko'tarib olgan edi. Chunonchi, u qo'ltig'iga dala manzarasi tasvirlangan mo'jazgina zarrin ramka qistirib olgan, bilagiga yarmi kuyib ketgan oshpazlar xalati tashlangan, ikkinchi qo'lida butun boshli syomga balig'i bor edi. Korovyov bilan Begemotdan kuyindi hidi kelar, Begemotning basharasiga qora kuya surtilgan, kepkasining yarmi kuygan edi.

— Salyut, messir, — deb chinqirishib salomlashdi tinib-tinchimas oshnalar, Begemot esa hatto syomga balig'ini havoda silkib qo'ydi.

— Qoyil, azamatlar, — dedi Voland kesatib.

— Messir, bir tasavvur qiling-a, — deb chiyilladi Begemot hayajon va quvonch bilan, — meni kafando'z deb o'ylashsa bo'ladimi?

— Ko'tarib kelgan narsalaringga qaraganda, — deb javob qildi Voland ramkadagi suratni ko'zdan kechirarkan, — g'irt kafando'zning o'zisan.

— Ishonasizmi, messir... — deb Begemot samimiy ohangda gap boshlagan edi...

— Yo'q, ishonmayman, — deb qisqagina javob bilan uning so'zini bo'ldi Voland.

— Ont ichib aytamanki, messir, kamina jonbozlik ko'rsatib, hamin qadar ko'proq narsani qutqarishga urindim, illo saqlab qolgan narsalarim mana shular xolos.

— Sen yaxshisi, menga ayt, qanday qilib o't ketdi Griboedovga? — so'radi Voland.

Korovyov ham, Begemot ham «hayronmiz» degan ma'noda kiftlarini uchirib, ko'zlarini ko'kka tikishdi. Begemot esa yana chinqirib dedi:

— Aqlim bovar qilmaydi! Sho'xlik qilmasdan, tinchgina, ovqatlanib o'tirgan edik...

— Shu mahal birdan «paq, puq!» — deb gapni ilib ketdi Korovyov, — o'q otila boshladi! Begemot ikkovimiz dahshatdan esimiz og'ib qolib, xiyobon tomon yugurdik, orqamizdan quva boshlashdi, biz Timiryazev tomonga o'zimizni urdik!

— Lekin burchga sadoqatlilik tuyg'usi, — deb gapga aralashdi Begemot, — sharmandalarcha

qoʻrquvdan ustun chiqdi-yu, biz yana qaytib bordik!

— E, shunaqami hali? — dedi Voland, — shundan keyin bino yonib kul boʻlgan, albatta.

— Ha, kul boʻldi! — maʼyus ohangda taʼkidladi Korovyov, — yaʼni, messir, siz gʻoyat aniq ifoda etdingiz — kuyib kul boʻldi. Kuyik gʻoʻlalar qoldi, xolos!

— Men, — deb hikoyasini davom ettirdi Begemot, — majlislar zaliga otildim — ustunlari serob zalga, messir, biron-bir qimmatbaho buyumni qutqarib qolish maqsadida. O, messir, mening xotinim, agar men uylangan boʻlganimda, bir emas, yigirma marta beva qolish xavfiga duchor boʻlard! Lekin, yaxshiyamki, messir, boʻydoqman, sizga ochigʻini aytsam — gʻoyat baxtiyorman xotinim yoʻqligidan. O, messir, qaysi ahmoq boʻydoqlik erkidan voz kechib, boshini mashʼum oilaviy boʻyinturuqqa tiqadi-a?

— Bas qil safsatani! — dedi Voland.

— Bosh ustiga, davom etaman, — deb javob qildi mushuk, — darvoqe, mana surat. Boshqa hech narsa olib boʻlmadi zaldan, alanga toʻgʻri yuzimga urildi. Shundai keyin omborxonaga yugurdim, u yerdan manavi syomga baligʻini olib chikdim. Oshxonaga otilib kirib, bu xalatni oʻtdan sakdab qoldim. Nazarimda, men, messir, qoʻlimda kelgan hamma ishni qildim, ammo chehrangizdagi shubha alomatlarining sababi nima, tushunmayapman.

— Korovyov nima qildi, sen kafandoʻzlik bilan ovora boʻlgai paytingda? — deb soʻradi Voland.

— Men oʻt oʻchiruvchilarga koʻmaklashdim, messir, — javob qildi Korovyov shimining yirtigʻini koʻrsatib.

— Shunaqa degin, unday boʻlsa, albatta yangi bino qurish lozim boʻladi.

— Bino quriladi, messir, — dedi Korovyov, — gapimga ishonavering.

— Hay, durust, unda yangi bino eskisidan yaxshiroq boʻladi deb umid qilaman, xolos, — dedi Voland.

— Aytganingizdek boʻladi, messir, — dedi Korovyov.

— Gapimga ishonavering, — deb ilova qildi mushuk, — kamina uchchiga chiqqan paygʻambarman.

— Har qalay, istiqbolingizga qaytib keldik, messir, — dedi Korovyov, — farmoyishingizga muntazirmiz.

Voland kursidan turib, panjara oldiga bordi va oʻz mulozimlariga orqa oʻgʻirgancha uzoq vaqt sukutga tolib, olis-olislarga tikilib turdi. Soʻng u panjaradan uzoqlashib, yana kursiga borib oʻtirdi-da, shunday dedi:

— Hech qanday farmoyish boʻlmaydi — sizlar hamma vazifani, baholi qudrat bajardingiz, hozircha boshqa hech qanday xizmat yoʻq sizga. Dam olishingiz mumkin. Hozir momaqaldiroq boshlanadi, bu oxirgi momaqaldiroq yakunlanishi zarur boʻlgan hamma narsaga yakun yasaydi-yu, biz yoʻlga ravona boʻlamiz.

— Juda soz, messir, — deyishdi ikki masxaraboz va ayvon oʻrtasidagi doirasimon minora orqasiga oʻtib koʻzdan gʻoyib boʻlishdi.

Voland tilga olgan momaqaldiroq bulutlari bu payt ufkda toʻplana boshlagan edi. Gʻarbdan qora bulut koʻtarilib, quyoshning yarim betini toʻsdi. Soʻng uni butunlay burkab oldi. Ayvonda salqin shabada esdi. Yana xiyol vaqt oʻtishi bilan hammayoqni zulmat qopladi.

Gʻarbdan bosib kelgan bu zulmat ulkan shaharni butkul burkab oldi. Koʻpriklar, qasrlar gʻoyib boʻldi. Hamma narsa, goʻyo hech qachon yorug jahonda boʻlmagandek, koʻzdan yoʻqoldi. Osmonning u chekkasidan-bu chekkasigacha oʻtli chiziq kesib oʻtdi. Soʻng shahar qandaydir zarbadan larzaga keldi. Zarba yana takrorlanib, momaqaldiroq boshlanadi. Voland bu zulmat qoʻynida koʻrinuvchanligini yoʻqotdi.

Oʻttizinchi bob

RIHLAT PAYTI KYeLDI!

— Bilasanmi, — derdi Margarita, — kecha kechasi sen uxlab yotganingda men O'rtaer dengizi tomonidan kelgan zulmat haqida o'qib o'tirdim... keyin o'sha ma'budlar, oltin ma'budlar to'g'risida ham. Negadir ular meni mudom tashvishga solmokda. Nazarimda, hozir ham yomg'ir yog'adiganga o'xshaydi. Salqin tushyapti, sezyapsanmi?

Usta papiros chekib, tutunini kafti bilan yelpib o'tirarkan, javob qildi:

— Bular-ku hammasi yaxshi, ma'budlar ham yaxshi, havolasi xudoga ularning, lekin bundan bu yog'iga nima bo'ladi — hech aqlim bovar qilmayapti.

Bu suhbat kunbotar chog'da, ayni tom boshidagi ayvonda turgan Vollandning qoshiga Leviy Matvey kelgan paytda bo'lgan edi. Podval darchasi ochiq edi, agarda hozir birov undan ichkariga mo'ralasa, suhbatdoshlarning nihoyatda antiqa qiyofada ekanligini ko'rib hang-mang bo'lib qolardi. Chunki qip-yalang'och Margaritaning yelkasiga qora rido tashlangan, usta esa kasalxonadan kiyib kelgan ichki ko'ylak-ishtonda edi. Bunga sabab: Margaritaning hech qanday libosi yo'q edi bu yerda (uning hamma kiyim-kechagi erining uyida qolgan, garchi u uy bu yerdan uncha uzoq bo'lmasa ham, Margarita u yerga borib, o'z buyumlarini olib kelishni xayoliga ham keltirmas edi). Usta esa garchi uning barcha kiyim-boshi shkafda bekamu ko'st osilib turgan bo'lsa ham, Margaritaga, hademay qandaydir mutlaqo bema'ni voqea sodir bo'ladi, degan fikrni uqdirib, kiyinib olishni istamagan edi. To'g'ri, o'sha mash'um kuz kechasidan beri endi birinchi marta soqolini ustarda olgan edi (shifoxonada upipg soqolini mashinkada olishardi).

Xona ham alg'ov-dalg'ov bo'lib ketgan va bu yerda ne hol yuz berganini tushunish mahol edi. Qo'lyozmalar yerda, gilam ustida, shuningdek, divanda sochilib yotar. Qaysiyam bir ochiq kitob kresloga to'nkarib qo'yilgan. To'garak stol usti har xil taomlar bilan to'ldirilgan bo'lib, ular orasida bir nechta shisha ham bor edi. Bu noz-ne'matlaru ichkiliklarning qayoqdan paydo bo'lganini Margarita ham, usta ham bilmas edi. Ular uyqudan uyg'onishganda bularning bari stol ustida muhayyo edi.

Shanba kunining qosh qorayguniga qadar uxlagan usta bilan uning rafiqasi endi o'zlarini juda tetik his qila boshladilar, faqat bir narsa — ikkovlarining chap chakkalari bir oz simillab turgani kechagi sarguzashtlardan dalolat berardi. Lekin ikkovining ham ruhiyatida juda katta o'zgarish sodir bo'lgan edi-ki, podvaddagi kvartiradan eshitalayotgan suhbatga quloq solgan har qanday odam bu holni darhol fahmlagan bo'lar edi. Lskip bu yerda quloq soladigan bironta ham kimsa yo'q edi. Hovli hamisha huvillab yotardi. Kun sayii yashil libosini qalinroq qilib kiya boshlagan jo'ka va oqtollarping bahor atrini endigina uyg'ongan shabboda ochiq derazadap podvalga purkardi.

— Yo tavba! — deb yubordi birdan usta, — hech aql bovar qilmaydigan hol, — u papiros qoldig'ini kuldonga ezib o'chirdi-da, ikki qo'li bilan boshini changalladi, — yo'q, o'zing o'ylab ko'r, sen axir esli-hushli ayolsan, menga o'xshab jinni ham bo'lmagansan. Kecha biz iblisning huzurida bo'lganimizga jiddiy ishonasanmi?

— Mutlaqo jiddiy, — deb javob qildi Margarita.

— Ha, albatta, albatta, — dedi usta kinoyaviy ohagda, — demak, endi bitta jinni ikkitaga ko'payibdi-da! Er-xotin jinnilar. — U qo'llarini ko'kka cho'zib qichqirdi: — Yo'q, faqat shayton qilishi mumkin bu ishni! Shayton, shayton, shayton!

Margarita javob qaytarish o'rniga o'zini divanga otib, yalang'och oyoqlarini likillatganicha xandon tashlab kularkan, chinqirib dedi:

— Voy, chidolmayman! Voy, ichagim uzilib ketadi hozir! O'zingga bir qara, nimaga o'xshaysan!

Usta kasalxonadan kiyib kelgan ishtonini iymanibgina tortib-tortib qo'yarkan, bu orada rosa miriqib kulib olgan Margarita jiddiy tarzda gapira boshladi:

— Hozir sen beixtiyor haqiqatni gapirding, — dedi u, — faqat shaytonning qo'lidan keladi bu ish, deb aytding, gapimga ishonaver, darhaqiqat, shayton hamma narsani jobajo qiladi! — Birdan uning ko'zlarida o't chaqnadi, «dik» etib o'rnidan turdi-da, shu yerda raqs tushib chinqira boshladi: — O,

qanday baxtiyorman, qanday baxtiyorman, u bilan til biriktirganimdan behad baxtiyorman! O, iblis, iblis! Endi, tasadduq, jodugar xotin bilan umr kechirishingizga to'g'ri keladi. — Shundan keyin u ustaga tashlanib, uning bo'ynidan mahkam quchoqlaganicha, labidan, burnidan, yuzidan ustma-ust o'pa boshladi. Ustaning taralmagan tim qora soch tolalari yelpinar, ikki yuzi va peshoiasi bo'sa haroratidan lov-lov yonardi.

— Sen chindanam jodugarga o'xshab ketibsan.

— Buni men inkor qilmoqchi ham emasman, — deb javob qildi Margarita, — men jodugarman va bundan behad mamnunman!

— Ha, yaxshi, — dedi usta, — jodugar bo'lsang bo'libsan. Bu juda soz, ajoyib hol! Demak, meni shifoxonadan o'g'irlab chiqishgan! Bu ham juda ma'qul ish. Bu yerga qaytarib olib kelishgan, faraz qilaylik, bu ham a'lo... Hay, ana, hatto bizni qidirshmaydi deb ham tasavvur qilaylik, lekin jami avliyo-anbiyolar haqqi, menga shuni ayt-chi, biz qanday va nima bilan kun kechiramiz? Bu gapni aytishimdan maqsad, men faqat seping tashvishingni qilyapman, azbaroyi xudo. Shu mahal derazada to'mtoq tumshuqli bir juft botinka va taram-taram chiziqli shimning pochasi ko'rindi. Keyin shimning tizzasi bukilib, kimningdir korsondek dumbasi derazadan tushayotgan yorug'ni to'sdi.

— Aloziy, uydamisan? — degan ovoz eshitiddi u yerdan.

— Ana, boshlandi, — dedi usta.

— Aloziymi? — deb so'radi Margarita dsraza tagiga borib, — uni kecha qamoqqa olishdi. Kimsiz o'zi? Familiyangiz nima?

Shu zahoti cho'nqaygan dumba g'oyib bo'ldiyu ko'cha eshikning «taq» etib yopilgani eshitildi, shundan keyin yana hammayoq suv quygandek jim-jit bo'lib qoldi. Margarita divanga yotib olib, astoydil qotib-qotib kularkan, ko'zlaridan yosh chiqib ketdi. Lekin u kulgidan to'xtashi bilan yuzi tamomila o'zgacha qiyofa kasb etdi, endi u jiddiy ohangda gapira boshladi, gapirarkan, divandan sirg'alib tushdi va ustaning poyiga emaklab keldi-da, uning ko'zlaridan ko'zini uzmay, boshini silay boshladi.

— Sho'rlikkinam, juda ko'p qiynalding, ko'p iztirob chekding! Buni faqat men bilaman. Mana, sochlaringga oq ham oralabdi, labingning chekkasida ajinlar paydo bo'lipti. O, mening yolg'izim, azizim, hech nimani o'ylama. Sen juda ko'p o'ylading, endi sen uchun ham mep o'ylayman! Senga kafolat berib, ont ichib aytaman, endi turmushimiz judayam yaxshi bo'ladi.

— Men hech narsadan qo'rqmayman, Margo, — dedi kutilmaganda usta va boshini ko'targan edi, Margaritaning ko'ziga u hech qachon bo'lmagai, ammo bo'lganligiga aniq ishongan narsasi to'g'risida asar yozgan paytidagi qiyofasida ko'rindi, — shuning uchun ham qo'rqmaymanki, hamma qiyinchiliklarni boshimdan kechirib bo'lganman. Meni juda ko'p qo'rqitishgan, endi hech nima bilan qo'rqita olmaydilar. Lekin men senga achinaman. Margo, hamma balo shunda, mana shuning uchup ham bir gapni senga takror-takror aytib yotibman. Esingni yig'!

Bemor va qashshoq odam bilan umr kechirib nima qilasan — umring xazon bo'ladi-ku! Uyingga qayt! Senga achinganimdan aytyapman bu gaplarni.

— E, seni qara-yu, — deb pichirlardi Margarita sochlari parishon boshini sarak-sarak qilib, — voy, hech nimaga ishonmaydigan sho'rpehonam-e. Kecha butun tun seni deb qip-yalang'och diydirab turdim, o'z ayollik xislatimni yo'qotib, jodugarga aylandim, bir necha oy muttasil qorong'i qaznoqda o'tirib, faqat bir narsani — Yershalaim uzra momaqaldiroq gumburlagani haqida o'yladim, uzzu kun yig'layverib ko'zlarimda yosh qolmasa-yu, endi boshimizga baxt qushi qo'nganda meni haydamoqchimisan? Ha, mayli, men ketaman, ketaman, lekin bilib qo'y, sen toshbag'ir odamsan! Ular sening qalbing qo'rini tamoman o'chirib bo'lishipti!

Shunda ustaning yuragida alamli bir nazokat tuyg'usi uyg'ondi va yuzini Margaritaning sochlari orasiga olib, besabab yig'lab yubordi. Margarita ham uning yig'isiga jo'r bo'larkan, barmoqlari bilan ustaning ikki chakkasini paypaslaganicha pichirlardi.

— Ha, oq tolalar, boshing ko'z oddimda qordek oqara boshlayapti, oh, ne-ne iztiroblarga bardosh

bergan shoʻrlik boshing. Qara, koʻzlaring juda boshqacha-yu! Koʻzlaripgda faqat boʻshliq namoyon... Yelkalar, yelkalar esa xuddi ogʻir yuk koʻtargandek choʻkkan... Mayib, majruh qilib qoʻyishi seni, — Margaritaning gaplari bir-biriga qovushmas, u yigʻidai entikib-entikib qoʻyardi.

Shunda usta koʻzyoshlarini artirda-da, tiz choʻkkan Margaritani oyoqqa turgʻazdi, oʻzi ham oʻrnidan turib, qatʻiy ohangda dedi:

— Boʻldi, yetar! Meni yomon izza qildiig. Endi hech qachon irodasiz boʻlmaymap, bu xmasalaga boshqa qaytmayman ham, koʻngling toʻq boʻlsin. Bilaman, ikkovimiz ham oʻz ruhiy kasalligimiz qurboni boʻlganmiz, bu dardni senga men yuqtirdim... Nachora, bu dard azobini birgalikda tortamiz endi.

Margarita ogʻzini ustanipg qulogʻiga yaqin olib borib pichirladi:

— Sening hayoting haqqi, sen kashf etgan oʻsha munajjimzoda haqqi ont ichib aytamanki, turmushimiz yaxshi boʻladi.

— Yaxshi boʻlsa, yanayam yaxshi, — dedi usta va kulib turib ilova qildi: — Albatta-da, agar odamlar senu menga oʻxshab butkul toroj etilgan boʻlsa, turgan gap-ki, ular u dunyo quvvasidan panoh izlaydilar. Yaxshi, men ham oʻsha yoqdan panoh qidirishga roziman.

— Mana, mana, nihoyat avvalgi holingga qaytding, kulyapsan ham, — dedi Margarita, — ammo qurib ketsin oʻsha ilmiy soʻzlaring. U dunyomi yo bu dunyomi — bari bir emasmi? Mening qornim ochdi.

Shunday deb u ustaning qoʻlidan yetaklab stol tomon yurdi.

— Bu taomlar hozir yer qaʻriga kirib ketsa yoki deraza orqali uchib chiqib ketsa, hech ajablanmasdim, — dedi tamoman xotirjam kayfiyatga oʻtgan usta.

— Qoʻrqma, uchib ketmaydi!

Ayni shu payt darcha ortidan bir manqa ovoz eshitildi:

— Salomlar boʻlsin.

Usta bir seskanib tushdi, lekin har xil gʻayrioddiy voqealarga koʻnikib qolgan Margarita chinqirib yubordi:

— Voy, Azazello-ku! O, qanday yaxshi boʻldi kelgani! — keyin ustaga pchirladi: — Koʻrdingmi, ana, bizni unutishmapti! — shunday deb eshik ochgani yugurdi.

— Hech boʻlmasa etagingni berkitsang-chi, — deb qichqirib qoddi usta uning orqasidan.

— Bo xudo... — deb javob qiddi Margarita dahlizdan.

— Mana, xonaga kirgan Azazello endi gʻilay koʻzini ustaga tikkancha taʻzim bajo qilib u bilan salomlashdi, Margarita esa bunday dedi:

— Voy, boshim osmonga yetdi! Umrimda hech qachon bunchalik xursand boʻlmagandim! Lekin yalangʻochligim uchun meni afv eting, Azazello!

— Aslo aziyat chekmang, — dedi Azazello, — kamina umrimda nafaqat yalangʻoch ayollarni, hattoki boshdan-oyoq terisi shilingan ayollarni ham koʻrganman, — shunday deb u qora matoga oʻralgan bir tugunchakni pechka yoniga qoʻydi-da, darrov mezbonlar davrasiga kelib oʻtirdi.

Margarita konyak quyib uzatdi, Azazello uni huzur qilib ichib yubordi. Usta undan koʻz uzmay oʻtirarkan, ahyon-ahyonda stol ostida sekingina oʻzining chap bilagini chimchilab qoʻyardi. Lskin bu chimchilashlar Azazelloga taʻsir qilmadi. U havoda erib ketmadi, undan keyin, sirasini aytganda, bunga hech qanday ehtiyoj ham yoʻq edi. Chunki bu pakana malla odamning, agar koʻziga oq tushganini va libosining sal gʻalatiroq (ridonamo plash) ekanligini hisobga olinmasa, hech qanaqa qoʻrqinchli jihati yoʻq edi. Vaholanki, jodugarlikdan yiroq boʻlgan oddiy odamning ham koʻziga oq tugagan boʻlishi mumkin, agar jiddiy oʻylab koʻriladigan boʻlsa, har qanday odam ham ridonamo plash kiyib yurishi mumkin edi. Konyakni ham u hamma odamlar singari, mohirlik bilan bir koʻtarishda ichib, gazak qilmadi. Lekin ustaning boshi epdi konyakdan gʻuvullay boshladi va u:

«Yoʻq, Margarita haq! Chindan ham roʻparamda iblisning elchisi oʻtiripti. Axir oʻzim ham oʻtgan kuni tunda Ivanga, Patriarx koʻli boʻyida shaytonni uchratgansiz, deb uqdirgan edim-ku, endi boʻlsa,

negadir shu fikrdan cho‘chib ketib, ko‘zboyloqchilar, xomxayollar haqida allanimalarni javrab o‘tiribman. Ko‘zboylovchiga balo bormi!» — deb ko‘nglidan o‘tkazdi.

U Azazelloga tikilibroq qarab, uning ko‘zlarida qandaydir mas’uliyat, to mavridi kelguncha aytmay saqlab turgan qandaydir mulohaza mavjudligini ko‘rdi. «U shuichaki bizni ko‘rgani emas, balki qandaydir topshiriq bilan kelganga o‘xshaydi», — deb o‘yladi usta.

Kuzatuvchanligi unga pand bermadi.

Azazello uchinchi marta uzatilgan konyakni ham ichib yuborib, xuddi hech ichmagan odamday gap boshladi:

— Podvalingiz shinamgina ekan, azabroyi shifo! Lekin bir savol ko‘ndalang turipti: nima ham qilish mumkin bu podvadda?

— Men ham shuni gapirayotgan edim, — dedi usta kulimsirab.

— Nega meni vahimaga solasiz, Azazello? — dedi Margarita, — axir bir amallarmiz!

— Yo‘g‘-e, yo‘g‘-e, — deb chinqirib yubordi Azazello, — sizni vahimaga solish xayolimga ham kelgani yo‘q. O‘zim ham shunday deyapman, — bir amallaysizlar. Ha-ya! Sal bo‘lmasa unutay debman, messir sizlarga salom aytib yubordi, yana, sizni o‘zi bilan kichik bir sayrga taklif qildi, agar xohlasangiz, albatta. Xo‘sh, nima deysizlar bu taklifga?

Margarita stol ostida oyog‘i bilan ustani turtib qo‘ydi.

— Jonimiz bilan boramiz, — deb javob qildi usta Azazelloni sinchiklab kuzatarkan, u esa gapni ilib ketdi:

— Margarita Nikolaevna ham bu sayohatdan bosh tovlamaslar deb umid qilamiz?

— Mening-ku bosh tovlamasligim aniq, — dedi Margarita va yana oyog‘i bilan ustaning oyog‘ini turtib qo‘ydi.

— Qoyilmaqom sayohat bo‘ladi, — dedi Azazello, — mana bu — o‘g‘ilbola gap! Bir zumda kelishdik-qo‘ydik! Tunov kuni Aleksandr bog‘ida bo‘lganidek rezinka qilib cho‘zmadik.

— Voy, esimga solmang o‘sha kunni, Azazello! Tentak ekanman o‘shanda. Sirasini olganda, meni judayam aybsitish to‘g‘ri emas — axir shayton zotiga kunda ro‘para kelmaysan-ku kishi!

— To‘g‘ri aytasiz, — deb tasdiqladi Azazello, — agar har kuni ro‘para kelsangiz, g‘oyat xushnud bo‘lardingiz!

— Jadallik o‘zimga ham yoqadi, — derdi Margarita zavqu shavq bilan, — jadallik ham, yalang‘ochlik ham. Mauzerdan otilgan o‘qday! Voy, uning qanaqa merganligini ko‘rsang zdi, — deb chinqirdi Margarita ustaga yuzlanib, — yosti tagiga qo‘yilgan yettilik qartaning xohlagan xolini mo‘ljalga oladi... — Margarita shirakayf bo‘lib qoldi, shu sababli ko‘zlari o‘tdek chaqnay boshladi.

— Ie, esim qursin, unutibman-u, — deya chinqirib yubordi Azazello peshonasiga «shap» etib urib, — rosa charchabman. Messir sizlarga sovg‘a berib yuborgan edi, — shunday dob u aynan ustaga yuzlandi, — bir shisha vino. E’tibor bering-a, bu Iudeya prokuratori ichgan o‘sha vinoning o‘zi. Faleri vinosi.

Turgan gapki, bunday noyob narsa, albatta, Margaritaning ham, ustaning ham e’tiborini o‘ziga tortdi. Azazello motamona qora matoni ochib, undan tamomila mag‘or bosib ketgan bir ko‘za oldi. Oldin uni bir-bir hidlab ko‘rishdi, so‘ng stakanlarga quyishib, momaqaldiroq oldidan so‘na boshlagan yorug‘likka tutib ko‘rishgan edi, hamma narsa qon rangiga bo‘yaldi.

— Vollandning salomatligi uchun! — dedi Margarita stakanni baland ko‘tarib.

Uchovlari stakanlarni lablariga olib borib, bir ho‘plamdan ichishdi. Shu zahoti ustaning ko‘z oldi qorong‘ilashib, nafasi qaytib ketdi, u joni uzilayotganini his qildi. U yana, rangi murdanikidek o‘chgan Margaritaning ojizona qo‘l cho‘zib, boshi stolga «shilq» etib tushganini, so‘ng asta sirg‘alib yerga yiqilganini ham ko‘rdi.

— Zaharkash qattol, — deb qichqirishgagina ulgurdi usta. U Azazelloga sanchish maqsadida stolda yotgan pichoqqa qo‘l uzatdi, lekin darmoni qolmagan qo‘li dasturxondan sirg‘alib tushdi-yu, bu xonadagi narsalarning hammasi ustaning ko‘zi oldida qop-qora rangga bo‘yaldi, so‘ng butkul g‘oyib

bo'ldi. U chalqancha yiqilarkan, chakkasi bilan yozuv stolining qirrasiga urilib jarohatlandi.

Zaharlanganlar tinchib qolgach, Azazello ishga kirishdi. Birinchi galda, u derazadan uchib chiqib, bir zumda Margarita Nikolaevna yashagan uyga yetib bordi. Hamisha ishni puxta va ehtiyotkorlik bilan bajarishga odatlangan Azazello, hamma ish bekamu ko'st bajarildimikin, deb tekshirib ko'rmoqchi edi. Darhaqiqat, hamma narsa ko'ngildagidek bajarilgan edi. Ana, erining ishdan qaytishini kutayotgan mahzuna ayol o'z xobxonasidan chiqdi-yu, birdan rangi bo'zdek oqarib, yuragini changallagancha zaifona chinqirdi:

— Natasha! Hoy, kim bor... bu yoqqa!.. — shunday deb u kabinetga yetib borolmay, mehmonxona o'rtasida yerga «gurs» yiqildi.

— Hammasi jobajo bo'ldi, — dedi Azazello. U yana bir lahzadan keyin mahv bo'lgan oshiq-ma'shuqlar tepasiga keldi. Margarita gilamchaga muk tushib yotardi. Azazello o'zining temir qo'llari bilan Margaritani, xuddi qo'g'irchoqni ag'dargandek osongina o'ziga qaratib, uning yuziga qattiq tikildi. Zaharlangan ayolning chehrasi o'zgara boshladi. Momaqaldiraq arafasida kun xiyla qorong'ilalgan bo'lishiga qaramay, Margaritaning jodugarona muvaqqat g'ilayligi ham, chehrasidagi badqahrlik va avboshlik alomatlari ham g'oyib bo'layotgani yaqqol ko'zga tashlandi. Marhumaning chehrasi yorishib, nihoyat, mayinlik kasb etdi, uning vahshiyona irjayishi o'zgarib, oddiy zaifona dardli irshayishga aylandi. Shunda Azazello uning oppoq tishlari orasini ochib, og'ziga boyagi zahar vinodan bir necha tomchi tomizdi. Margarita chuqur bir xo'rsinib, Azazelloning yordamisiz o'zi o'rnidan turib o'tirdi va xasta ovoz bilan so'radi:

— Qay gunohim uchun, Azazello, nechun? Meni nima qilib qo'ydingiz?

U uzala tushib yotgan ustani ko'rib, seskanib ketdi va pichirlab dedi:

— Sizdan hech kutmagan edim buni... qotil!

— Yo'q, unday emas, — dedi Azazello, — u hozir turadi. Axir, muncha tajang bo'lmasangiz!

Malla iblisning ovozi shu qadar samimiy ediki, Margarita unga darrov ishona qoldi. U tetik va bardam bo'lib shaxt o'rnidan turdi-da, ustaning og'ziga vino tomizishda ko'maklashdi. Usta ko'zini ochib, atrofga ma'yus boqdi va boyagi oxirgi so'zini nafrat bilan takrorladi:

— Og'ukash qattol...

— Evoh! Yaxshilik qilganni hamisha haqorat bilan taqdirlasharkan, — dedi Azazello, — nima, ko'rmisiz? Tezroq ochsangizchi ko'zingizni.

Shunda usta boshini ko'tarib, jonli va nurli ko'zlari bilan atrofga bir-bir qarab chikdi va so'radi:

— Bu yangilikning ma'nisi nima?

— Buning ma'nisi shuki, — deb javob qildi Azazello, — safarga jo'nash paytingiz keldi. Ana, eshityapsizmi, momaqaldiraq gumburlamoqda? Qorong'i tushdi. Otlar betoqat yer teninishmoqda, kichkina bog'cha larzaga kelmoqda. Bu makoningiz bilan vidolashing, bo'ling, tezroq vidolashipg.

— Eha-ha, tushundim, — dedi usta, atrofiga alanglab qarab. — Siz bizni o'ldirgansiz, bizlar murdamiz. O, bag'oyat dono ish bo'lipti! Ayni payti! Endi men hammasiga tushundim.

— Ie, kechirasiz, — dedi Azazello, — shu gap sizdan chiqyaptimi? Mahbubangiz sizni usta deb ataydi-yu, siz axir fikr yurityapsiz-ku, qanaqasiga murda bo'lishingiz mumkin? Nahotki kishi o'zini tirik deb hisoblashi uchun, albatta, podvalda va kasalxonaning ichki ko'ylak-ishtonida o'tirishi shart bo'lsa? Tavba!

— Hamma gaplaringizga tushundim, — deb chinqirib yubordi usta, — bo'ldi, u yog'ini gapirmang! Siz ming karra haqsiz!

— Butok Voland! — dedi Margarita ustaga jo'r bo'lib, — buyuk Voland! U mepdan ko'ra teranroq fikr yuritipti. Lekin albatta romanni, romaningni, —

deb qichqirardi u ustaga, — qayoqqa parvoz qilsang ham romaningni olvol.

— Keragi yo'q, — deb javob qildi usta, — men uni boshdan-oyoq yod bilaman.

— Bironta ham... birota ham so'zni unutmaysanmi? — deb so'rardi Margarita mahbubining pinjiga kirib, chakkasining qonini artarkan.

— Ko'ngling to'q bo'lsin! Endi men hech nimani hech qachon unutmayman, — javob qildi u.

— Unda o't qo'yamiz! — deb chinqirdi Azazello, — hamma narsa yong'indan boshlangan edi, endi yong'in bilan xotima yasaymiz.

— Yonsin! — deb mudhishona chinqirdi Margarita. Podval darchasi «qars» etib ochilib, shamol darpardani chetga surdi. Samodan qisqa va quvnoq gulduros eshitildi. Azazello changaksimom panjasini pechkaga tiqib, tutab turgan bir kosovni oldi-da, stol yoyilgan dasturxonni yondirib yubordi. Keyin uni divanda yotgan bir dasta eski gazetalarga tutdi, undan keyin qo'lyozmani va darpardani yoqdi. Bu mahal, chavapdozlik qilajagidan ruhlangan usta, tokchadan qaysiyam bir kitobni olib, uning varaqlarini yoyib yonayotgan dasturxon ustiga otdi, kitob zumda «pov» etib yona boshladi.

— Yon, kuyib kul bo'l, o'tmish hayot!

— Yoning, iztiroblar! — chinqirdi Margarita. Qirmizi alanga butun xonapi o'z og'ushiga oldi, shunda uchovlari xonadan tutunga qo'shilib chiqishib, g'ishtin zinadan mo'jazgina hovliga ko'tarilishdi. Bu yerda dastavval ular uy sohibinikida oshpazlik qiluvchi ayolning yerda o'tirganini ko'rishdi, uning atrofida bir talay kartoshka va bir necha bosh piyoz sochilib yotardi. Oshpaz ayolning bu ahvoli tushunarli edi. O'tinxona oldida uchta qora ot tuyoqlari bilan yer kavlab, badanlari seskanib, pishqirib turardi. Margarita otga birinchi bo'lib mindi, undan keyin Azazello, eng oxirida usta mindi. Oshpaz ayol bir ingradi-yu, cho'qinish maqsadida qo'lini ko'tarmoqchi bo'lgan edi, lekin Azazello egarda o'tirgan yerida unga dag'dag'a qiddi:

— Naq qo'lingni kesib tashlayman! — U hushtak chaldi, shunda otlar jo'ka navdalarini sindirib ko'kka parvoz qilishdi va pastlab uchayotgan qora bulutni yorib o'tib ketishdi. Xuddi shu payt podval darchasidan tutun burqsib chiqa boshladi. Pastdan oshpaz xotinning zaifona, ayanchli chinqirig'i eshitildi:

— O't ketdi!..

Endi otlar Moskva tomlari uzra uchib borardilar.

— Shahar bilan vidolashishni istayman, — deb qichqirdi usta oldinda borayotgan Azazelloga. Momaqaldiroq uning qolgan gapini yutib yubordi. Azazello. «mayli» degandek bosh irg'adi va otiii uchirib ketdi. Shiddat bilan borayotgan suvorilar sari vujudi yomg'irga to'la ulkan bir bulut uchib kelardi.

Sayyohlar xiyobon uzra uchib borisharkan, mitti odamlarning endi tomchilay boshlagan yomg'irdan o'zlarini panaga olish uchun har tomonga tumtaraqay qochishayotganini ko'rdilar. Suvorilar tutun buruqsaetgan bir yerdan uchib o'tdilar. — Griboedovdan qolgani shu edi. Suvorilar zulmat og'ushiga cho'kayotgan shahar uzra uchdilar. Ulardan tepada tinmay yashin chaqnardi. Nihoyat, shahar tomlari tugab, pastda yam-yashil dalalar paydo bo'ldi. Shundagina yomg'ir sharros quyib yuborib, uchta chavandozni uchta ulkan pufakka aylantirdi.

Parvoz hissiyoti Margaritaga tanish bo'lsa ham, usta bu tuyg'udan g'ofil edi, shunga ko'ra, ko'zlagan manziliga bir zumda yetib borgani uni hayron qoldirdi. Bu yerda u bir odam bilan vidolashmoqchi edi — uning vidolashadigan boshqa hech kimi ham yo'q edi. Sharros quyayotgan yomg'ir pardasi orqali u Stravinskiy shifoxonasi binosini ham, daryoni ham, daryoning narigi sohilidagi juda yaxshi tanish bo'lib qolgan o'rmonni ham darrov tanidi. Ular shifoxona yaqinidagi sayhonlikka qo'nishdi.

— Sizlarni shu yerda kutib turaman, — deb qichqirdi Azazello qo'llarini karnay qilib; u dam yashil shu'lasida ko'rinib, dam zulmat qo'ygina g'arq bo'lardi, — tezroq vidolasha qoling.

Usta bilan Margarita egardan sakrab tushishib, xuddi suyuq sharpalardek lip-lip ko'rinib shifoxoia bog'idan uchib o'tdilar. Yana bir zumdan keyin usta 117-xonaning' balkonidagi, o'ziga juda tanish bo'lib qolgan papjarani surib ichkari kirdi. Margarita unga ergashdi. Ular Ivanushkaning oldiga momaqaldiroq gumburlayotgan paytda ko'rinmay va sezdirmay kirishdi. Usta karavot yonida to'xtadi.

Ivanushka bu oromgohga kelgan birinchi kuni momaqaldiroqni qanday kuzatib yotgan bo'lsa, hozir ham shu tarzda qimir etmay yotardi. Lekin hozir avvalgi safardagidek yig'lamas edi. Nihoyat, u

balkondan kirib kelgan qora sharpaga sinchiklab tikildi va yostikdan boshini ko'tarib, unga qo'llarini uzatdi-da, shodlanib dedi:

— Ie, sizmisiz? Men bo'lsam qachondan beri kutib yotibman. Kelganingiz yaxshi bo'ldi, qo'shnijon.

— Ha, shu yerdaman! — dedi unga javoban usta. — Lekin, taassufki, sizga ortiq qo'shni bo'la olmayman. Men butunlay uchib ketyapman, siz bilan vidolashgani keldim.

— Men buni bilardim, sezgan edim, — ohistagina dedi Ivan va so'radi: — Siz uni uchratdingizmi?

— Ha, — dedi usta, — shuning uchun ham siz bilap vidolashgani keldimki, keyingi paytda faqat siz mening yagona suhbatdoshim edingiz.

Ivanushkaning ko'ngli yorishib dedi:

— Xonamga uchib kirganingiz yaxshi bo'ldi. Men albatta so'zimming ustidan chiqaman, endi hech qachon she'r yozmayman. Meni endi boshqa narsa qiziqtirib qoldi, — Ivanushka jilmayib, telba ko'zlarini qayoqlargadir tikdi, — boshqa narsa yozmoqchiman. Bilasizmi, bu yerda yotganimda ancha-muncha narsaga tushundim.

Usta bu so'zlarni eshitib hayajonlandi va Ivanushkaning to'shagiga omonatgina o'tirib gap boshladi:

— Bu gapingiz yaxshi, juda yaxshi. Demak, uning to'g'risidagi asarning davomini yozasiz!

Ivanushkaning ko'zlari chaqnab ketdi.

— Nima, o'zingiz yozmaysizmi? — shunday deb u boshini xam qildi va o'ychanlik bilan ilova qildi: — Ha-ya... nimaga buni so'radim, — Ivanushka ko'z qiri bilan qo'rqa-pisa yerga qaradi.

— Ha, — dedi usta, uning bo'g'iq ovozi Ivanushka ta'imadi, — uning to'g'risida boshqa yozmayman endi. Men boshqa ish bilan mashg'ul bo'laman.

Uzokdan eshitilgan hushtak momaqaldiroq gumburini bosib ketdi.

— Eshityapsizmi? — so'radi usta.

— Momaqaldiroq gumburlayapti...

— Yo'q, meii chorlashmoqda — ketadigan payt bo'ldi, — deb izohladi usta va o'rnidan turdi.

— To'xtang! Yana bir og'iz so'z, — dedi Ivan, — siz o'sha ma'shuqangizni topdingizmi? Sizga vafodorligicha qoliptimi u?

— Mana u, — deb javob qildi usta va devorga ishora qildi. Qora kiygan Margarita oppoq devordan ajralib, bemorning tepasiga yaqinlashdi. U karavotda yotgan yigitga mahzun ko'zlarini tikdi.

— Sho'rlik yigit, — deb tovushsiz pichirladi Margarita va bemor ustiga engashdi.

— Judayam go'zal ekan, — dedi Ivan behasad, ammo bir oz hasrat va qandaydir ayanch bilan, — ana ko'rdingizmi, hamma armoningiz ushalipti. Ammo menda unday bo'lmadi, — shunday deb u o'ylanib qoldi va o'ychanlik bilan ilova qildi: — Balkim shunday bo'lgani ma'quldir...

— Ha, ha, — deb pichirladi Margarita bemor ustiga yana ham pastroq engasharkan, — mana, hozir men peshonangizdan o'paman-u, keyin hamma narsa ko'nglingiz tusagandek bo'ladi... gapimga ishonavering, bularning hammasini o'z boshimdan kechirganman, hammasidan voqifman.

Karavotda yotgan yigit Margaritaning bo'ynidan quchdi, shunda Margarita uni o'pib oldi.

— Alvido, shogirdim, — dedi usta eshitar-eshitilmas va havoda eriy boshladi. U, u bilan birga Margarita ham g'oyib bo'lishdi. Balkon panjarasi yopildi.

Ivanushka bezovtalana boshladi. U o'rnidan turib o'tirdi, atrofiga olazarak bo'lib qarab, hatto ingrab ham qo'ydi, o'zicha bir nimalarni g'oldirab o'rnidan turdi. Momaqaldiroq tobora zo'raya borardi, chamasi uning qalbiga g'uluv solgan narsa ham shu momaqaldiroq bo'lsa kerak. Ivanni bezovta qilgan yana bir narsa shu bo'ldiki, uning shifoxona yo'lagidagi doimiy sokinlikka ko'nikib qolgan qulog'iga hozir eshik orqasidan bezovta oyoq tovushlari, g'ong'ir-g'ong'ir ovozlari eshitilgan edi.

— Praskovya Fyodorovna! — deb chaqirdi u asabiylashib va titrab-qaqshab.

Shu zahotiyog xonaga kirib kelgan Praskovya Fyodorovna Ivanushkaga savol ma'nosida

hayajonlanib tikildi.

— Xo‘sh? Nima bo‘ldi? — deb so‘radi u, — momaqaldiroq bezovta qilyaptimi? Tinchlaning, hechqisi yo‘q... Hozir yordam ko‘rsatishadi sizga. Men doktorni chaqiraman.

— Yo‘q, Pravskovya Fyodorovna, doktorni chaqirang, — dedi Ivanushka, Praskovya Fyodorovnaga emas, devorga hayajon bilan tikilarkan, — menga hech nima bo‘lgani yo‘q. Men o‘z ahvolimga tushunadigan bo‘lib qolganman, siz ko‘rqmang. Yaxshisi, ayting-chi, — deb dilkashlik bilan so‘radi Ivan, — yonimdagi yuz o‘n sakkizinchi xonada hozir nima bo‘ldi?

— Yuz o‘n sakkizinchidami? — deb so‘radi Praskovya Fyodorovna va bezovta ko‘zlarini undan olib qocha boshladi, — hech nima bo‘lgani yo‘q. — Lekin ayolning ovozi dudmollik sezilib turardi, buni darhol sezgan Ivanushka dedi:

— Qo‘ying, Praskovya Fyodorovna! Siz axir to‘g‘riso‘z odamsiz-ku... Nima, meni to‘polon qiladi deb o‘ylayapsizmi? Yo‘q, Praskovya Fyodorovna, ko‘nglingiz to‘q bo‘lsin. Siz gapning rostini aytavering. Men, baribir devor orqali his qilyapman.

— Qo‘shningiz qazo qildi hozir, — deb pichirladi Praskovya Fyodorovna o‘zining hamgo‘yligi va oqko‘ngilligini tiyishga qurbi yetmay, aytishga aytdi-yu, yuragi taka-puka bo‘lib Ivanushkaga yalt etib qaradi, shunda Praskovya Fyodorovna yashin shu‘lasidan bir zumga libos kiydi. Lekin Ivanushkaga hech narsa bo‘lmadi. U faqat barmog‘ini ma‘nodor ko‘tarib shunday dedi:

— O‘zimam biluvdim! Sizni ishontirib aytamanki, Praskovya Fyodorovna, hozir shaharda yana bir inson olamdan o‘tdi. Men hatto uning kimligini ham bilaman, — shunday deb Ivanushka xufiyona jilmayib qo‘ydi, — u ayol kishi.

O‘ttiz birinchi bob

ChUMChUQTYePA²⁸DA

Momaqaldiroq dag‘dag‘asidan asar ham qolmadi, bu mahal butun Moskva uzra ulkan gumbazday ko‘tarilgan rang-barang kamalak Moskva daryosidan suv ichardi. Baland tepalikdagi ikki daraxtzor oralig‘ida uchta qora sharpa ko‘rindi. Egarlangan qora otlarga mingan Voland, Korovyov va Begemot daryo ortidan to ufqqacha yoyilib ketgan shaharga, uning g‘arbiga qaragan uylaridagi ming-minglab derazalarda aks etayotgan kechki shu‘lasiga va Qizlar monastirining jimjimador, muhtasham gumbaziga tikilib turardilar.

Havoda sharpa eshitildi, uzun qora rido kiygan Azazello, uning orqasidan izma-iz kelayotgan usta bilan Margarita uchovlari ularni kutib turgan uch suvori yaqinida yerga indilar.

— Sizni, Margarita Nikolaevna, sizni ham, usta, bir oz bezovta qilishimizga to‘g‘ri keldi, — deb gap boshladi Voland bir oz sukunatdan so‘ng, — illo mendan gina qilmassizlar degan umiddaman. Zero bu yerga kelganingizdan afsuslanmaysiz. Qani, bo‘lmasa, — deb u yolg‘iz ustaga murojaat qildi, — shahar bilan vidolashing. Jo‘nashimiz kerak, — shunday deb Voland og‘zi karnaysimon qora qo‘lqop kiygan qo‘li bilan daryo ortiga ishora qildi; u yerda kun bo‘yi oftob taftida cho‘g‘dek qizigan shahardan ko‘tarilgan tuman, tutun, bug‘ quyosh shu‘lasidan yaraqlagan behisob derazalar uzra muallaq turib qolgan edi.

Usta otdan sakrab tushib, bir o‘zi jar yoqasiga yugurib ketdi. Egnidagi qora ridoning etagi orqasidan yerga sudralib borar edi. Usta shaharga tikilib turib qoldi. Avvaliga hasratdan uning yuragi zirqirab og‘ridi, lekin bu tuyg‘u bir zumda o‘tib ketib, o‘rnini ko‘ngilga totli g‘uluv soluvchi lo‘lilarga xos darbadarlik tuyg‘usi egalladi.

— Mutlaqo qaytmayman! Buni fahmlash kerak, — deb pichirladi usta va qovjiragan labini yaladi. U o‘z qolbiga quloq solib, u yerda nima bo‘layotganini aniq qayd qila boshladi. Uning qalb hayajoni,

²⁸ Chumchuqtepa (Vorobevy gory) — Hozir «Leninskie gory» deb ataladi. Moskva Davlat universitetining yangi binosi shu tepalikda joylashgan.

nazarida, juda teran va qattiq ranjga aylangandek tuyuldi. Lekin bu ranj beqaror bo‘lib chiqdi, u zumda g‘oyib bo‘lib, takabburona loqaydlik bilan o‘rin almashdi, loqaydlik esa mangu orom tuyg‘usiga aylandi.

Suvorilar ustani sukut saqlab kutib turishardi. Ular qora kiygan bu daroz odamning jar yoqasida turib qilayotgan har xil qo‘l ishoralarini, goh butun shahar osha nigoh tashlab, uning ufq ortidagi tomonni ko‘rmoqchi bo‘lganday boshini adl ko‘tarishini, goh o‘z oyog‘i ostidagi payhon qilingan, qovjiragan giyohlarni o‘rganmoqchi bo‘lganday boshini xam qilishini kuzatardilar.

Nihoyat, yuragi ziq bo‘lgan Begemot sukutni buzdi.

— Ijizat bersangiz, metr, — deb gap boshladi u, — parvoz oldidan vidolashuv hushtagini men chalsam.

— Xonimni cho‘chitib yuborishing mumkin, — dedi Voland, — undan keyin shuni unutmaki, sen bugungi noma‘qulchiliklaringni barini qilib bo‘lding.

— O, yo‘q, yo‘q, messir, — dedi egarda amazonkalardek qo‘lini beliga tirab, uzun etagini yergacha tushirib o‘tirgan Margarita, — ruxsat bering unga, mayli, chalsin. Olis safar oldidan ko‘nglimga xiyla g‘ash oraladi. Garchi inson bu safar nihoyasida baxtga mugdarraf bo‘lishini bilsa ham, shunday ko‘ngilg‘ash-lik bo‘lishi tabiiy, to‘g‘rimi, messir? Mayli, bir ko‘nglimni chog‘lasin, bo‘lmasa, safar oldidan yig‘lab yuborib, kayfiyatlarni buzib qo‘yishim mumkin.

Voland bosh irg‘ab Begemotga ishora qiddi, mushukning ko‘ngli ko‘tarilib, otdan sakrab tushdi va barmoklarini og‘ziga tiqib, lunjini shishirdi-da, hushtak chaddi. Margaritaning qulog‘i shang‘illab ketdi. Uning oti hurkib, ikki oyog‘ini ko‘tardi, o‘rmondagi daraxtlardan quruq shox-shabbalar to‘kiddi, qarg‘a va chumchuqlar gala-gala bo‘lib osmonga ko‘tarildi, burqirab ko‘tarilgan to‘zon daryo tomon uchdi, bandargoh yonidan suzib o‘tayotgan daryo tramvayidagi bir nechta yo‘lovchining boshidan kepkasi uchib suvga tushdi. Usta hushtak ovozidan seskanib ketdi, lekin orqasiga o‘girilmadi, balki qo‘llarini yuqori ko‘tarib, xuddi shaharga tahdid solayotgandek, ularni yana ham jadalroq silkita boshladi. Begemot atrofga mag‘rurona nazar tashladi.

Etirof etaman, hushtak chalindi, — muruvvat ichishdek dedi Korovyov, — darhaqiqat hushtak chalindi, lekin xolisanillo gapiradigan bo‘lsak, o‘rtamiyona hushtak bo‘ldi!

Axir men regent emasman-da, — deb javob qildi Begemot viqor bilan lunjini osiltirib va dabdurustdan Margaritaga ko‘z qisdi.

— Qani, menam bir urinib ko‘ray-chi, yoshlikni eslab, — dedi Korovyov, qo‘l\arini ishqashab, barmoqlariga tuflarkan.

— Lekin ehtiyot bo‘l, — dedi Voland jiddiy ohangda, — bironta ham shaxsga hech qanday ziyon-zahmat yetmaydigan bo‘lsin!

— Messir, ishoning, — dedi Korovyov qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib, — bu hazil, faqat hazil bo‘ladi... — Shunda uning vujudi xuddi rezinadan yasalgandek birdan yuqoriga cho‘zildi, o‘ng qo‘lining barmoqlarini bukib g‘aroyib bir shakl yasadi-da, oldi parma singari chir-chir aylanib, bir o‘ram sochga o‘xshab qoldi, so‘ng qayta yechilib, birdan hushtak chalib yubordi.

Margarita bu hushtakni eshitmadi, balki uni o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi: u o‘zining o‘ynoqi oti bilan birga gaz nariga borib tushgan edi. Ayni paytda shu yerda qad ko‘targan azim tup eman ildiz-pildizi bilan ko‘porilib, qulab tushdi, to daryo bo‘yigacha bo‘lgan yer tors-tors yorilib ketdi. Qirg‘oqning katta bir bo‘lagi yerga joylashgan bandargohu restoran bilan birga sindirilib, daryoga quladi. Daryo ko‘pirib toshdi va daryo tramvayini ichidagi yo‘lovchilar bilan birga narigi yashil past qirg‘oqqa beshikast chiqarib qo‘ydi. Margaritaning hurkib pishqirayotgan oti oyog‘i ostiga Fagotning hushtagidan nobud bo‘lgan bir olaqarg‘a gup» etib kelib tushdi. Bu hushtak ustani cho‘chitib yubordi. U boshini changallagancha, hamroxlari tomon chopib kela boshladi.

— Xo‘sh, — deb murojaat qildi unga ot ustidan Voland, — barcha hisob-kitob qilib bo‘lindimi? Vidolashuv vojib bo‘ldimi?

— Xa, vojib bo‘ldi, — deb javob qildi usta, so‘ng ko‘ngli taskin topib, Volandning yuziga tik va

dadil qaradi. Ana shunda Vollandning dahshatli ovozi tepalik uzra xuddi Isrofilning suri' yanglig' baralla yangradi:

— Vaqt bo'ldi! — shundan keyin Begemotning o'tkir hushtagiyu xandon tashlab kulgani eshitildi.

Otlar olg'a otildilar va suvorilar samoga parvoz qilib shamoldek uchib ketdilar. Margarita mingan asov ot hadeb suvlug'ini kemirib, jilovni tortqilardi. Vollandning ridosi shamolda yoyilib zulmatga burkanayotgan osmon gumbazi ostida hamma suvorilarga soyabon bo'ldi. Qora soyabon bir lahzagina yelpinib, fazo beti ochilgan payt Margarita otini uchirib keta turib orqasiga o'girildi, o'girildi-yu, endi nainki rango-rang minoralar va ular tepasida charx urib uchib yurgan aeroplan, balki shaharning o'zi ham allaqachon g'oyib bo'lganini ko'rdi, shahar o'rnida faqat tuman qolgan edi.

O'ttiz ikkinchi bob

GUNOHDAN O'TISH VA MANGU MAKON

O, tangrilar, tangrilarim mening! Oqshom chog'ida zamin naqadar g'amgin! Botqoqlar uzra qalqqan tuman g'oyat sirli. Buni o'sha mash'um tumanlarda adashgan, o'limi oldidan ko'p uqubatlarni boshidan kechirgan, ushbu zamin uzra nihoyatda og'ir yuk bilan parvoz qilgan odamlargina biladi, Buni yashashdan horigan odam biladi. Shu bois u zamin tumaniniyu uning botqoq va daryolarini aslo afsuslanmay tark etadi hamda o'zini ajal qo'liga xotirjamlik bilan topshiradi, chunki u shu ajalgina unga taskin berishini tushunadi.

Sehrlil qora otlar ham yuguraverib horishdi, endi ular bazo'r lo'killab borardilar, zulmati haq suvorilar ortidan quvib kelib qolgan edi. Hattoki tinib-tinchimas Begemot ham orqasidan quvib kelayotgan qorong'i tunni his qilib, gung bo'lib qoldi; u o'tkir tirnoqlarini egarga botirib, dumini shamodda hilpiratgancha jiddiy qiyofada sukut saqlab uchib borardi. Tun o'rmonu o'tloqlar ustiga qora ro'mol yoparkan, olis-olislarda, pastda ma'yus va xira chiroklarni — Margaritaga ham, ustaga ham endi qizig'i qolmagan, nokerak va begona chiroqlarni yoqa boshladi. Mana, tun suvorilardan ham o'zib o'tdi va ular ustiga zulmat elab, shumshuk samoning goh u, goh bu yeriga yulduzlar otib, oq dog'lar hosil qila boshladi.

Tun tobora quyuqlashar, suvorilar bilan yonma-yon parvoz qilib, ularning ridolarini yelkalaridan yechib olar, soxtaliklarini fosh qilardi. Shu payt ishshi salqin shabbodaga tutib borayotgan Margarita kuzlarini ochib, o'z manzili sari uchib borayotgan bu suvorilarning qiyofalari o'zgara boshlaganini ko'rdi. Osmon ortidan qirmizi to'linoy suvorilarga peshvoz ko'tarila boshlaganda esa barcha firiblar barbod po'ldi, muvaqqat jodugarlik liboslari botqoqlikka tushib, tuman ichida g'arq bo'ldi.

Hozir Margaritaning o'ng qo'lida, Volland bilan kiftma-kift uchayotgan maxluqqa qarab, uning aslida tarjimonga muhtoj ham bo'lmagan sirli konsultantning tarjimoni soxta Korovyov-Fagot ekanligiga xech ishonib bo'lmas edi. Juldur tsirk kiyimida Chumchuk, tepani tark etgan Korovyov-Fagot o'rnida endi to'q binafsha rang sovut kiygan, chehrasi hamisha gumshaygan mahzun ritsar otning oltin zanjirdan jalgan jilovini ohista shiqillatib yelib borardi. U iyagini ko'ksiga tirab olgan, oyga ham qiyo boqmay, poyidagi zaminga ham parvo qilmay, o'zicha qandaydir xayollarga g'arq bo'lib, uchib borardi.

— Voy, nega bunchalik o'zgarib ketdi u? — deb ohista so'radi Margarita shamolning g'uvillashiga jo'r bo'lib.

— Bu ritsar bir vaqtlar o'rinsiz hazil qilib ko'ygan edi, — deb javob qildi Volland yuzini Margaritaga o'girib — uning bir ko'zi ohista yonardi, — uning ziyo va zulmat to'g'risida gapirib turib, to'qigan tajnisi²⁹ uncha yaxshi chiqmagan edi. Shundan so'ng u mo'ljalidan ortiqroq va uzoqroq hazil qilishga majbur bo'lgan. Lekin bugungi tun ayni hisob-kitob tuni. Ritsar ham orani ochdi qilib, hisobni

²⁹ Tajnis — so'z o'yini.

yopdi!

Tun Begemotning baroq dumini ham uzib, badanining tukini ham yulib oldi va ularni xuddi savag'ichday titkilab, botqoqliklarga sochib yubordi. Zulmat sultonining masxarabozi bo'lgan mushuk qotmagina yigitchaga, shayton-mahramga, dunyoda qiyosi yo'q qiziqchiga aylangan edi. Endi u ham sho'xlikni tashlab, navqiron yuzini oy shu'lasiga tutganicha jimgina tikilib borardi.

Hammadan chetda Azazello po'lat aslahalarini yaraqlatib uchib borardi. Oy uning ham chehrasini o'zgartirgan edi. Uning beso'naqay, xunuk-bedavo so'yloq tishi g'oyib bo'lgan, ko'zining g'ilayligi ham qalbaki bo'lib chiqqan edi. Uning ikkala ko'zi ham bir xil, bo'm-bo'sh va qop-qora, yuzi esa oppoq va sovuq edi. Endi Azazello o'zining asl qiyofasiga — qaqragan sahro iblisi, qattol azroil qiyofasiga kirgan edi.

Margarita o'zini ko'ra olmasdi, lekin ustaning qanchalik o'zgarib ketganini aniq ko'rayotgan edi. Ustaning sochlari endi oy nurida oqarib, ensasida bir o'ram sochga aylangan va shamolda hilpirab borardi. Shamol uning ridosini uchirgan paytda, baland qo'njli etigining yulduzsimon shporlari goh so'nib, goh porlardi. Usta xuddi navjuvon shaytonga o'xshab ko'zini oydan uzmay borarkan, unga qarab o'zipping eng yaxshi, ardoqli tanishidek jilmayar va 118-xonada o'rgangan odatiga ko'ra, o'zicha bir nimalarni g'oldirardi.

Va nihoyat, Voland ham o'zining haqiqiy qiyofasiga kirgan edi. U mingan otning jilovi nimadan yasalgan deb so'ralsa, Margarita aytib bera olmasdi, shu bois uni oy shu'lasidan yasalgan zanjir bo'lsa kerak deb o'ylardi, otni esa — quyuqlashgan zulmat, uning yolini — bulut, suvori oyog'idagi shporlarni — yudduzlarning oq dog'i deb hisoblardi.

Ular shu zaylda teran sukutda uzoq uchdilar, nihoyat ularning poyi ostidagi zamin ham o'z qiyofasini o'zgartira boshladi. Shumshuk o'rmonlar zulmat qa'riga g'arq bo'larkanlar, shamshirning damini eslatib, ko'zga g'ira-shira tashlangan daryolarni ham o'zlari bilan olib ketdilar. Pastda mahobatli dumaloq toshlar yaltirab ko'rindi, ularning oralari oy yog'dusi tushmaganligidan zim-ziyoy edi.

Voland ot jilovini tortib, uni usti yassi toshtepaga qo'ndirdi, boshqa suvorilar ham unga ergashishdi; ularning qulog'iga ot taqalarining tosh va chaqmoqtoshlarga urilgani eshitilardi. Oy bu maydonchani och-yashil shu'la bilan charog'on qilgan edi, shunga ko'ra, Margarita bir lahzadan so'ng bu huvillagan xilvatgohda tosh kursini va upda o'tirgan boshdan-oyoq oppoq kiyingan odamni ko'rdi. Bu odam yo kar, yoki juda teran o'yga tolgan bo'lsa kerak. Negaki, otlarning poyi ostida toshtepaning larzaga kelganini ham eshitmadi, natijada suvorilar uni hech bezovta qilmay istiqboliga yetib bordilar.

Oy eng yaxshi elektr fonaridan ham yorug'roq shu'la sochayotgani sababli Margarita kursida o'tirgan odamning hadeb kaftlarini bir-biriga ishqayotganini, uning so'qirga o'xshagan ko'zlari tikka to'linoyga qadalganini ko'rdi. Endi Margarita oy shu'lasidan u yer-bu yeri miltillayotgan zalvarli tosh kursi yonida yotgan quloqlari uchli juda bahaybat bir itni va uning ham o'z egasi singari oyga bezovta bo'lib tikilayotganini ko'rdi.

O'tirgan odamning oyog'i ostida singan ko'zaning sopalaklari sochilib yotar, to'q-qizil ko'lmak hanuz qurimagan edi.

Suvorilar otlarini to'xtatishdi.

— Romaningizni o'qib chiqishdi, — deb gap boshladi Voland ustaga o'girilib, — faqat bitta fikr aytishdi: taassufki, roman tugallanmagan. Xullas, men sizga o'z qahramoningizni ko'rsatgim keldi. Mana, sal kam ikki ming yildirki, u shu maydonchada uxlab o'tiradi, lekin ko'kka to'linoy qalqqan paytlarda, ko'rib turibsiz, uyqusizlikdan iztirob chekadi. Uyqusizlik nafaqat uni, shuningdek, sadoqatli soqchisi — itga ham azob beradi. Qo'rzoqlik — eng og'ir illat, deganlari agar to'g'ri bo'lsa, bu borada itda gunoh yo'q. desak bo'ladi. Zero bu dovyurak ko'ppak dunyoda faqat bir narsadan — momaqaldiroqdan qo'rqr edi. Hay, nachora, sevgan odam o'z sevgilisining qismatiga sherik bo'lmog'i lozim.

— U nima deyapti? — deb so'radi Margarita va xotirjam chehrasida achinish ifodasi namoyon

bo'ldi.

— U mudom bir gapni takrorlayapti, — degan Volandning ovozi yangradi, — oy yog'du sochganda ham menga tinchlik yo'q, vazifam — og'ir vazifa, deyapti, U uxlamagan paytda doim shu gapni takrorlaydi, uxlagan chog'ida esa, hamisha bitta narsani — oy yog'dusidan yaralgan yo'lkani tush ko'radi; u mana shu yo'lkada yurib, mahbus Ha-Notsri bilan suhbatlashishni xohlaydi, chunki uning ta'kidlashicha, bir vaqtlar, bahorgi nison oyining o'n to'rtinchi kuni unga aytadigan gapini ayta olmay qolgan ekan. Lekin, evoh, o'sha oydin yo'lkaga chiqish negadir unga hech nasib bo'lmayapti, huzuriga ham hech kim kelmayapti. Bas, shunday ekan, iloj qancha, o'zi bilan o'zi suhbatlashadida. Ammo uqbatga biron yangilik kiritish kerak-ku, shunga ko'ra, u oy haqida mulohaza qilarkan, ko'pincha, hammadan ham o'z boqiyiligim va shon-shuhratimning mislsizligini yomon ko'raman, deb qo'shib qo'yadi. Yana o'z taqdirimni chuvrindi sayoq Leviy Matveyning gaqdiriga jon-jon deb almashgan bo'lardim, deb ta'kidlaydi.

— Bir vaqtlardagi bir oy uchun o'n ikki ming oydan voz kechish — judayam ko'p emasmi? — deb so'radi Margarita.

— Yana Frida voqeasi takrorlanyaptimi? — dedi Voland, — qo'ying, Margarita, aslo hayajonlanmang bu yerda. Hammasi risoladagidek bo'ladi, dunyo o'zi shuning zamiriga qurilgan.

— Ozod qiling uni, — deb Margarita xuddi jodugar bo'lgan paytidagidek birdan jon holatda chinqirib yubordi, bu chinqiriq zo'ridan tog'dan tosh ko'chib, do'nglikdan do'nglikka urilib, gumburlagancha tubsiz jar qa'riga tushib ketdi. Bu — jarga qulagan toshning gumburlashimidi yo iblisona qahqahaning jarangimidi, Margarita ayta olmas edi. Nima bo'lganda ham, Voland Margaritaga kulib boqarkan, shunday derdi:

— Tog'liq yerda baqirish kerak emas, u ko'chkiga ko'nikib qolgan, unga parvo ham qilmaydi. Siz, Margarita, uning yonini olib iltimos qilmay qo'ya qoling, negaki, boshqa odam, u suhbatlashish ishtiyoqida bo'lgan odam, allaqachon uning uchun iltimos qilgan, — shu gapdan keyin Voland yana ustaga o'girilib dedi: — Mana, endi siz romaningizni bitta jumla bilan yakunlashingiz mumkin!

Tosh kursida o'tirgan prokuratordan ko'z uzmasdan qimir etmay turgan usta go'yo shu gapni kutayotganday ikki kaftini og'ziga karnay qilib, shunday baqirdi-ki, ovozing aks-sadosi bu xilvat va taqir tog'larda qayta-qayta takrorlandi.

— Ozodsan! Ozodsan! U seni kutmoqda!

Tog'lar ustaning ovoqidap momaqaldiroq bunyod etdilar va shu momaqaldiroq tog'larni barbod etdi. Qoya toshlardan tiklangan mal'un devor quladi. Faqat yassi maydonchayu undagi tosh kursi qoldi. Devor qulagan qop-qorong'i jarlik uzra charog'on ulkan bir shahar namoyon bo'ldi, necha-necha ming marta kelib ketgan to'linoy kechalari davomida gurkurab kamol tongan shahar bog'i uzra qad ko'targan ma'budlarning haykallari oltindek tovlanardi. Prokurator shuncha vaqt intizor bo'lib kutgan o'sha oydin yo'lka to'g'ri shu bog' sari yo'nalgan edi, quloqlari uchli ko'ppak birinchi bo'lib shu yo'lkadan yugurib ketdi. Astar qirmizi rang oq rido kiygan noib tosh kursidan turib, hirqiroq, bo'g'iq ovoz bilan bir nima deb qichqirdi. Lekin uning yig'layottaniniyam, kulayotganiniyam, nima deb qichqirganini ham aniqlab bo'lmas edi. Uning o'sha oydin yo'lkadan o'z sadoqatli qo'riqchisi orqasidan yugurib ketganinigina ko'rishdi, xolos.

— Men uning orqasidan o'sha yoqqa borishim kerakmi? — deb so'radi bezovta usta, otining jilovini siltab qo'yarkan.

— Yo'q, — deb javob qildi Voland, — adoyi tamom bo'lgan narsa ortidan quvish na hojat?

— U holda, bu yoqqami? — so'radi usta orqasiga o'girilib, yaqindagina o'zi tark etgan muhtasham minorali monastirlari bo'lgan, uylarining derazalarida quyosh bo'lak-bo'lak bo'lib aks etgan shahar tomonni ko'rsatarkan.

— U yoqqa ham emas, — deb javob qildi Voland, shunda uning ovozi quyuqlashib, qoyalar uzra gumburladi, — xayolparast usta! Siz hozirgina ozod qilib yuborgan, ya'ni o'zingiz kashf etgan qahramon uchrashish ishtiyoqida bo'lgan odam romaningizni o'qib chiqqan. — Shundan so'ng Voland

Margaritaga o'girildi: — Margarita Nikolaevna! Siz usta uchun eng barkamol istiqbol kashf etmoqchi bo'lgansiz — biz bundan voqifmiz, illo, men sizga taklif qilmoqchi bo'lgan maslahat, ayni paytda, sizning nomingizdan siz uchun Ieshua iltimos qilgan narsa — yana ham yaxshiroq. Ular ikkovini o'z holiga qo'ying, — dedi Voland usta tomonga engashib, prokurator yugurib ketgan tomonni ko'rsatarkan, — ularga xalal bermaylik. Ehtimol, o'zlari biron bitimga kelishar, — shundan so'ng Voland Yershalaim tomonga qarab bir qo'l siltagan edi, shahar chiroqlari so'ndi.

— U yoqda ham, — deb Voland orqa tomonga ishora qildi, — nima qilasiz o'sha podvalda? — Shunda derazalarda aks etayottan oftob parchalari so'ndi. — Nima hojati bor? — deb davom etdi Voland qat'iy, ammo muloyim ohangda, — o' xayolparastlar xayolparasti usga, nahot siz endigina gulga kirgan olchalar tagida o'z mahbubangiz bilan har kuni sayr qilib yurishni, kechqurunlari esa Shubertning muzikasini tinglashni istamasangiz? Nahot shamlar yorug'ida patqalam bilan asar yozish sizga huzur bag'ishlamasa? Nahotki siz Faustga o'xshab yangi gumonkul' ixtiro etish niyatida regorta ustida fikr yuritishni xohlamasangiz? O'sha yoqqa, o'sha yoqqa yo'l oling. U yerda sizni o'z uyingiz, uyingizda keksa xizmatkoringiz kutmokda, shamlar yoqilgan, hademay ular o'chadi, zero siz yetib borgan zahotingiz tong shafag'i sizni peshvoz chiqib kutib oladi. Mana bu yo'ldan, usta, mana bu yo'ldan boring. Alvido! Men ketdim.

— Alvido! — deb baravar qichqirishdi Margarita bilan usta. Shunda qora ridoga o'ralgan Voland yo'l qolib, to'g'ri borib tubsiz jar qa'riga quladi, mulozimlari ham uniig orqasidan jarga gumburlab yiqilishdi. Shunda atrofdagi qoyalar ham, maydoncha ham, oydin yo'lka ham, Yershalaim ham — hammasi g'oyib bo'ldi. Qora otlar ham ko'zdan yo'qoldi. Shu payt usta bilan Margarita va'da qilingan tong shafag'ini ko'rdilar. U shu onning o'zida, yarim kechada, to'linoy porlab turgan paytda boshlandi. Usta o'z mahbubasi bilan birga tongning ilk shu'lasidan bahramand bo'lib, hammayog'ini yo'sin o'ragan tosh ko'prikchadan o'ta boshladilar. Jilg'a oshiq-ma'shuqlar orqasida qoldi, endi ular qumli yo'ldan yurib ketdilar.

— Sukunatga quloq sol, — derdi Margarita, uning yalangoyoqlari ostida qum shuvillardi, — hayotingda senga nasib etmagan narsa — sukunatni tinglab huzur qil. Qara, huv ana senga tuhfa etilgan mangu makoning. Uning uch tabaqali derzasini, tomigacha ko'tarilgan tok navdalarini ko'ryapman. Mana shu sening uying, mangu makoning. Bilaman, kechqurunlari oldingga o'zing xush ko'rgan, seni qiziqtirgan va dilingni og'ritmaydigan odamlar kelishadi. Ular sen uchun sozlar chalishadi, qo'shiqlar kuylashadi, shamlar yoqilganida xonangning qanday rangda ekanligini ko'rasan. Sen har kuni kechqurun yog'i chiqib ketgan o'sha abadiy qalpog'ingni kiyib, lablaringda tabassum bilan pinakka ketasan. Uyqu senga darmon beradi, sen dono mulohazalar yuritasan. Ammo meni endi yoningdan quvib yubora olmaysan. Sening oromingni men muhofaza qilaman.

Shunday derdi Margarita usta bilan birga uning mangu makoni sari borarkan, ustaning nazarida, Margaritaning so'zlari hozirgina orqada qolgan jilg'a singari ohista jildirayotgandek eshitilardi, shunda ustaning xotirasi — behisob ukollarga bardosh bergan besaranjom xotirasi asta so'na boshladi. Kimdir ustani ozodlikka chiqarayotgan edi, xuddi uning o'zi hozirgina o'zi yaratgan qahramonini ozod qilgani kabi. Mana, mangu yer qa'riga kirib ketdi o'sha qahramoni — yakshanbaga o'tar kechasi gunohi kechirilgan munajjimzoda, Iudeyaning badqahr beshinchi prokuratori chavandoz Pontiy Pilat.

XOTIMA

Xo'sh, o'sha shanba oqshomi, kun botar chog'da Voland o'z mulozimlari bilan Chumchuq tepadan uchib g'oyib bo'lgach, Moskvada nimalar bo'lgan edi?

Butun poytaxtning aql bovar qilmaydigan mish-mishlardan ancha vaqtgacha xuddi cho'p tiqilgan ari uyasi kabi g'uvillagani va bu mish-mishlar ko'z ochib-yumguncha vaqt o'tmay, mamlakatning eng yiroq, xilvat go'shalarigacha yetib borgan haqida gapirib o'tirma ham bo'ladi, zero o'sha tuturiqsiz mish-mishlarni takrorlashdan hazar qiladi kishi.

Ushbu haqqoniy satrlarni yozayotgan kamina shaxsan o'zim poezdda Feodosiyaga ketaturib, Moskvada birvarakayiga ikki ming kishi teatrdan qip-yalang'och holda ko'chaga chiqqani va shu ahvolda uy-uylariga taksomotorlarda jo'nab ketgani haqida o'z qulog'im bilan eshitdim.

Sutga navbatda turganlar orasida, tramvaylarda, magazinlarda, kvartiralar va ularning oshxonalarida, ham uzoqqa, ham shahar chekkasiga qatnovchi poezdlardayu ularning bekatlarida, bog' hovlilaru plyajlar-da — hamma yerda «Shayton...» deb pichirlagan ovozlari eshitilardi.

Turgan gapki, aholining eng farosatli, eng madaniyatli namoyandalari shayton haqida butun poytaxtga yoyilgan bu gaplardan o'zlarini chetga olishar va unday mish-mishlar ustidan kulishib, ularni tarqatib yurganlarni tartibga chaqirishga urinardilar. Lekin fakt faktligicha qoladi, deydilar, binobarin, isbotlamasdan turib uni rad etish aslo mumkin emas, kimlardir poytaxtda bo'lgan. Griboedovning kuyib kul bo'lgani, undan boshqa yuz bergan yana juda ko'p voqealar shayton haqida tarqalgan mish-mishlarnipg rostligidan dalolat berib turardi.

Madaniyatli kishilar, bu — o'z kasbining piri bo'lgan ko'zboyloqchi va g'oyibdan xabar beruvchi romchilar to'dasining ishi, deb tergov ahlining fikrini tasdiqladilar.

Turgan gapki, bu to'dani tutish uchun Moskvada ham, undan tashqarida, olis-olis yerlarda ham jadal ravishda, keskin choralar ko'rildi, biroq ming afsuski, bu tadbirlar hech qanday natija bermadi. O'zini Voland deb atagan shaxs va uning sheriklari g'oyib bo'lishib, shundan keyin Moskvaga ham boshqa qaytib kslishmadi, boshqa hech bir yerda ham qoralarini ko'rsatishmadi. Natijada, o'sha Voland xorijga qochgan, degan mulohaza tug'ildi, lekin u yoqlarda ham undan hech bir darak bo'lmadi.

Voland ishi yuzasidan boshlangan tergov uzoq davom etdi. Axir bu o'ta qabih ish edi-da! Uning dasti-dan, painki to'rtta uy yonib kul bo'ldi, nainki yuzlab odamlar telba bo'lib qoldi, hatto o'lganlar ham bor edi. Ulardan ikkitasi haqida: Berlioz bilan anavi Moskvaning diqqatga sazovor yerlari bilan ajnabiylarni tanishtirish byurosining baxti qaro xodimi sobiq baron Maygel haqida dadil gapirish mumkin. Axir, ular chindanam o'ldirilgan edilar-da. Maygelning kuygan suyaklari Sadovaya ko'chasidagi uyning 50-kvartirasidan yong'in o'chirilgach topildi. Ha, qurbonlar bo'lgan va bu qurbonlar tergov qilishni talab etardilar.

Lekin Voland poytaxtni tark etib chiqib ketganda keyin ham qurbonlar bo'ldi, endi, aytishga til bormaydi, qora mushuklarga qirg'in kela boshladi.

Odamsodga ham vafodor, ham foydali bo'lgan bu yuvosh jonivorlarning taxminan yuzga yaqini mamlakatning turli yerida otib tashlandi, yoki o'zga usul bilan mahv etildi. Haddan tashqari rasvoyu raddi balo qilib tashlangan o'n beshtacha mushuk har xil shaharda militsiya bo'limiga olib kelindi. Masalan, Armavirda bir grajdanin o'sha begunoh jonivorlardan birini, oldingi ikki oyog'ini bog'lab, militsiyaga sudrab borgan.

O'sha grajdanin, o'z odati bo'yicha, atrofga olazarak bo'lib, o'g'rincha endi o'zini maysa orasiga urmoqchi bo'lib turgap mushuk ustiga o'zini tappa tashlagan-u, uni bog'lash uchun bo'ynidan galstugini yecharkan, jahl bilan dag'dag'a qilib degan: — Ah-ha! Endi bizning Armavirga ham tashrif buyuriptilar-da, janob ko'zboyloqchi? Yo'-o'q, bu yerda sizdan qo'rqadigan anoyi yo'q. O'zingizni gung qilib ko'rsatmay qo'ya qoling. Kimligingiz bizga otning qashqasiday ma'lum!

U grajdanin jonivorning yashil galstuk bilap chambarchas bog'langan oldingi oyoqlaridan sudrab, uni orqa oyoqda yurishga majbur qilarkan, yo'l-yo'lakay undan do'ng olib borgan. Ko'chada o'ypab yurgan bolalar bu holni ko'rib, qiyqirishib unga ergashishgan.

— Siz, — deb qichqirgan grajdanin, — bas qiling, bas qiling maynavozchilikni! Ovora bo'lasiz! Xamma odamlarga o'xshab ikki oyoqda yuravering!

Sho'rlik qora mushuk esa alam to'la ko'zlarini ko'kka tikkan xolos. Gapirish qobiliyatidan mahrum bo'lib dunyoga kelgan bu jonivor, turgan gapki, o'zini oqlashga ojiz edi. Xayriyat, baxti bor ekap, bechorani qutqarib qolishgan. Buning uchun u birinchi navbatda militsiyaga, undan keyin o'z egasi muhtarama beva kampirga minnatdorhilik bildirishi kerak. Mushukni militsiya bo'limiga olib borgan

grajdaninning g'irt mastligi bir zumda ma'lum bo'lgan-u, uning bergan guvohlilari shubhali bo'lib tuyulgan. Bu orada mushugini tutib olib ketishganini qo'shnilaridan eshitgan kampir militsiya bo'limiga yugurib, ayni vaqtida yetib kelgan. Kampir mushugi haqida ko'p maqtov so'zlar aytib, uni besh yildan beri, ya'ni mushuk bolalik paytidan bilishi, unga xuddi o'ziga ishonganday ishonishi haqida kafolot bergan va mushutining hech qachon hech qanday egri ish qilmagani, Moskvaga ham hech qachon bormaganini dalillar bilan isbotlab bergan. Kampirning aytishicha, mushugi shu Armavirda gug'ilib, shu yerda o'sib ulg'aygan, sichqon tutigadan ham shu yerda saboq olgan.

Nihoyat, mushuk bandilikdan ozod qilinib, egasiga qaytarilgan, lekin xato va tuhmat azobni o'z boshidan kechirgandan keyingina ozod bulgan u sho'rlik.

Mazkur nayranglar oqibatida nainki mushuklar, hatto ba'zi odamlar ham juz'iy ko'ngilsizliklarga duch kelishdi. Hibsga olishlar yuz berdi. Qisqa muddatga qamalganlar orasida: Leningradda — Volman va Vol'per degan grajdanlar, Saratov, Kiev va Xarkovda — Volodin familiyasi uch kishi, Qozonda — Volox, Penzada esa mutlaqo noma'lum sabablarga ko'ra, ximiya fanlari kandidati Vetchinkevich degan odam qamoqqa olindi. Shunisi borki, u daroz bo'yi, qorachadan kelgan, qora soch odam edi.

Bir grajdaninni Belgorod bekatida Sevastopol poezdidan qo'llarini bog'lab olib tushishdi. U o'z xdmrohlariga qarta o'yinida alomat fokuslar ko'rsatayotgan ekan.

Yaroslavlida esa ayni tushlik paytida bir grajdanin hozirgina ustadan olgan primus bilan restoranga kirgan. Ikki eshikog'asi uni ko'ra solib, o'z postlaridan ura qocha boshlaganlar, ular orqasidan esa rsstoran xodimlari va barcha xo'randalar yugurib qolishgan. Xuddi shu mahal kassir ayolning g'aladonidagi pulning hammasi noma'lum sabablarga ko'ra birdan g'oyib bo'lgan.

Yana ko'p hodisalar sodir bo'lgan — hammasini eslash qiyin. Xullas, aql bovar qilmaydigan ishlar yuz bergan edi.

Tergov ahliga ming ofarin. Ular nainki jinoyatchilarni tutish, shuningdek, ularning barcha kirdikorlarini izohlab berish uchun qo'llaridan kelgan hamma ishni qilishdi. Xar bitta hodisa izohlab berildi. Biz bu izohlarni g'oyat bama'ni va rad etib bo'lmaydigan izohlar deb e'tirof etmay ilojimiz yo'q.

Tergov ahli va tajribali psixiatorlarning ta'kidlashlaricha, o'sha jinoyatchi to'daning a'zolari yoki ulardan birontasi (bu borada ko'pchilik Korovyovni nazarda tutar edi) o'zlarini o'z turgan yerlarida emas, boshqa — soxta yerda turgandek qilib ko'rsatishga qodir, eng iqtidorli gipnozchilar bo'lishgan. Bundan tashqari, ular o'zlariga ro'para kelgan odamlarga, ayrim buyumu odamlarni haqiqiy turgan yeridan boshqa joyda deb uqdira olishgan va aksincha, odamlarning ko'zi oldida turgan buyum va shaxslarni ularning nazaridan yashirishga qodir bo'lishgan..

Shunday izohlar natijasida sodir bo'lgan hamma hodisa, hattoki odamlarni qattiq hayajonga solgan va izohlash tamomila mushkul bo'lgan 50-kvartira voqeasi, ya'ni pistoletlardan o'qqa tutilgan mushukka ne sababdan o'q kor qilmaganligi ham oydinlashdi.

Tabiiyki, hech qanday mushuk qandilga osilib olmagan va hech bir jonzod u yerdan turib o'q otmagan, bil'aks, jinoiy ishga qo'l urgan paytlarda odamlarga o'z ta'sir kuchini o'gkazish qobiliyatiga ega bo'lgan nayrangboz Korovyov o'q otayotganlarning orqasida turib olib, ularning diliga, mushuk qandilga osilib olib o'q otmoqda, degan fikrni solgan va ularni mazax qilib bo'shliqqa qarata o'q uzishga undagan. Kvartiraga benzin sepib o't qo'yib yuborgan ham shu Korovyovning o'zi bo'lgan.

Ma'lumki, Styopa Lixodeev mutlaqo Yaltaga uchib ketmagan (bu nayrang hatto Korovyovning ham qo'lidan kelmasdi), u yoqdan hech qanaqa telegramma ham yubormagan. U zargar bevasining kvartirasida Korovyov ko'rsatgan fokusdan (sirkalangan qo'ziqorinni sanchqiga ilib yeyayotgan mushukdan) qo'rqib hushidan ketgan, to Korovyov, masxara qilish maqsadida, uning boshiga kigiz shlyapa kiydirib Moskva aerodromiga jo'natguncha shu yerda yotgan, ayni paytda Korovyov Styopani kutib chiqqan jinoiy qidiruv vakillarining diliga Styopa Sevastopoldan uchib kelgan aeroplardan tushadi, degan fikrni solgan.

To'g'ri, yalta jinoiy qidiruv bo'limi yalangoyoq Styopani qabul qilib olgani va uning to'g'risida Moskvaga telegrammalar yuborganini tasdiqlagan edi, lekin shunga qaramay, o'sha telegrammalardan birontasining ham nusxasi topilmadi, natijada, gipnozchilar to'dasi nihoyatda olis masofadagi, nafaqat ayrim shaxslarni, hatto gala-gala odamlarni ham gipnoz qilish qobiliyatiga ega, degan ko'ngilsiz, lekin nihoyatda sobit xulosa kelib chiqdi bundan. Demak, jinoyatchilar mazkur sharoitda ruhiyasi eng mustahkam odamlarni ham jinni qilib qo'yishlari mumkin ekan.

Endi, parterda o'tirgan begona odamning cho'ntagidan bir dasta qarta chiqqani yoki ayollar egnidagi ko'ylaklarning g'oyib bo'lishi, yoxud miyovlovchi beret va shu kabi qanchadan-qancha ikir-chikir voqealar masalasiga kelsak, ular gapirib o'tirishga ham arzimaydi! Bunaqa nayrangni, shu jumladan, konferansening boshini uzishdek oddiy nayrangni ham, har qanday o'rtamiyona mutaxassis-gipnozchi har qanaqa sahnada namoyish qila oladi. Gapiruvchi mushuk ham xamirdan qil sug'urgandek oson ish. Odamlarga bunday mushukni namoyish qilish uchun g'oyibdan darak berishga qodir romchilikning dastlabki saboqlarini o'zlashtirishning o'zi kifoya. Korovyov mahoratining esa bu dastlabki saboqdan ancha oldinlab ketganiga hech kim shubha qilmaydi.

Xa, masala bu yerda dasta-dasta qartalarda ham, Nikonor Ivanovichning portfelidan chiqqan soxta xatlarda ham emas. Bularning bari arzimas narsalar. Berliozni tramvayga bostirib o'ldirgan shu — Korovyov edi. Shoir Bezdomniy sho'rlikni jinni qilgan ham, keyin uning behalovat uyqusida ko'hna Yershalaimni, oftobda jizg'anak bo'lib yotgan Taqir Tepada ustunlarga bog'langan uchta qatlni tush ko'rishga majbur etgan ham shu edi. Keyin Margarita Nikolaevna bilan uning uy xodimasi Natashani Moskvadan uchib chiqib ketishga majbur qilgan ham shu Korovyov va uning sheriklari bo'ldi. Darvoqe, tergovchilar bu ishga nihoyatda katta e'tibor berishdi. Ularning oldida, bu ikki ayol qotillari o't qo'yuvchilar tomonidan o'g'irlab ketilganmi yo ular o'sha jinoyatchilar to'dasiga o'z ixtiyorlari bilan qo'shilishganmi, degan jumboqni yechish vazifasi turar edi. Mana, nihoyat, ular Nikolay Ivanovich bergan tuturiqsiz va chalkash guvohliklarga suyangan holda hamda Margarita Nikolaevnaning jodugar bo'lib ketyapman degan mazmunda eriga yozib qoldirgan xatini nazarda tutib, Natashaning o'z kiyim-boshlaridan birontasini ham olmay g'oyib bo'lganini hisobga olib, uy bekasi bilan uning xodimasi ham ko'pchilik odamlar singari gipnoz qilingan va shu sharoitda bosqinchilar tomonidan o'g'irlab ketilgan degan xulosaga keldilar. Jinoyatchilarni bu ikki ayolning go'zalligi rom qilgan bo'lsa ajab emas, degan mulohaza (mutlaqo to'g'ri mulohaza) ham yo'q emas edi.

Lekin bir narsa: o'zini usta deb yuritgan telba odamni psixiatriya pshfoxonasidan o'g'irlab olib ketishga jinoyatchilarni nima majbur qilgani aniqlanmay, mavhumligicha qoldi. Shuningdek, o'g'irlangan bemorning familiyasini ham bilib bo'lmadi. Shu zaylda u «Birinchi korpusdagi bir yuz o'n sakkizinchi» degan o'lik laqab bilan mangu dom-daraksiz ketdi.

Shunday qilib, hamma narsa oydinlashdi, tergov ham ibtidoli har bir narsa kabi o'z nihoyasiga yetdi. Oradan bir necha yil o'tib, odamlar Vollandni ham, Korovyovni ham, ularning qolgan sheriklarini ham unuta boshlashdi. Volland bilan uning hamtovokdaridan jabrlanganlar hayotida ko'pgina o'zgarishlar yuz berdi, lekin bu o'zgarishlar qanchalik mayda va ahamiyatsiz bo'lmasin, baribir ularni qayd qilib o'tmog'imiz lozim.

Chunonchi, Jorj Bengalskiy shifoxonada uch oy yotib tuzalib chiqdi, lekin Varededagi xizmatidan bo'shshga majbur bo'ldi, holbuki, bu paytda teatrga tomoshabin yopirilib keladigan bo'lib qolgan edi — jodugarlik va uning fosh etilishi seansi hanuz odamlar xotirasidan o'chmagan edi-da. Ha, Bengalskiy Varededan bo'shadi, chunki har kuni kechqurun ikki ming kishi oddiga chiqib, ularning: o'zingizni qachon yaxshiroq his qilasiz: kallangiz borligidami yo yo'q paytidami? — deb bergan tahqiromuz savollaripi muttasil eshitish unga juda og'ir botardi.

Undan tashqari, konferansening o'z kasbi uchun suv bilan havodek zarur bo'lgan avvalgi xushchaqchaqligi ancha cheklanib qolgan edi. U har yili bahorda vahimaga tushib, birdan bo'ynini changallab oladigan, atrofiga olazarak bo'lib qo'rqa-pisa qarab, yig'lab yuboradigan ioxush va dardli bir odat chiqargan edi. Bu tutqanoqnamo dard o'g'ib ketardi albatta, ammo shunga qaramay, bunday

illat bilan avvalgi ishda ishlab bo‘lmas edi, shunga ko‘ra u iste’foga chiqib, o‘z jamg‘argan puliga kamtarona kun kechira boshladi: gaxmipicha, bu puli o‘n besh yilga yetishi kerak edi.

Varenuxaga kelsak, u barcha teatr ma’murlari orasida ham o‘zining benihoya hozirjavobligi va serlitifotligi bilan ko‘pchilik teatr shaydolarining mehrini qozongan edi. Masalan, kontramarka so‘rab keladiganlar uni faqat valine’matim deb chaqirardilar. Varetega kim qay mahal telefon qilmasin, hamisha trubkadan: «Qulog‘im sizda», — degan muloyim va hazin ovozni eshitardi. Varenuxani chaqirib bersangiz, deb iltimos qilinadigan bo‘lsa, yana o‘sha ovoz shosha-pisha: «Xizimatingizga tayerman», — deb javob qilardi. Lekin Ivan Savelevich o‘zining bu xushmuomalaligidai ko‘p azob chekardiyam.

Styopa Lixodeevga ham endi Vareteda o‘tirib telefon qilish nasib bo‘lmaydi. Uni, sakkiz kun shifoxoada yotib chiqqanidan so‘ng, darhol Rostovga jo‘natishdi, u yerda unga katta bir gastronomning mudiri lavozimini berishdi. Ovozalarga qaraganda, u portveyn ichishni tashlab, hozir faqat qarag‘ay gul-kurtagi solinga araq icharmish, buning natijasida, juda sog‘lom bo‘lib ketganmish. Yana u qizlardan o‘zini olib qochadigan va kamgap bo‘lib qolipti.

Stepan Bogdapovichning Varetedan olinishi garchi Rimskiyning ko‘p yillik shirin orzusi bo‘lsa ham, endi, bu hol yuz berganida, u quvona olmadi. Judayam munkillab chol bo‘lib qolgan, kallasi sarak-sarak qiluvchi bu moliya direktori shifoxonadan chiqib, Kislovodskda dam oldi, u yerdan qaytib kelishi hamono Varetedan bo‘shash haqida ariza berdi. Qizig‘i shundaki, arizasini Varetega uning xotini olib keldi. Grigoriy Danilovichning esa oy shu’lasiga g‘arq bo‘lgan, bir ko‘zi darz deraza darchasidan xuddi rezinkaday cho‘zilib uning pastki ilgagini ochmoqchi bo‘lgan o‘lik qo‘lni ko‘rgan o‘sha binoga endi hatto kunduz kuni ham qadam qo‘yishga yuragi betlamas edi.

Rimskiy Varetedan bo‘shagach, Zamoskvorechedagi bolalar qo‘g‘irchoq teatriga ishga kirdi. Bu teatrda endi unga akustika masalasida muhtaram Arkadiy Apollonovich Sempleyarov bilan uchrashish nasib bo‘lmadi. Chunki uni hash-pash deguncha Bryanskka ko‘chirishib, qo‘ziqorin tayyorlash punktiga mudir etib tayinlashgan edi. Mana, endi moskvaliklar har xil navdagi tuzlangan, sirkalangan qo‘ziqorinlarni mazza qilib iste’mol qilisharkan, bu ko‘chirishdan benihoya mamnun bo‘lmoqdalar. O‘tgan ishga salavot-u, lekin ochig‘ini aytadigan bo‘lsak, Arkadiy Apollonovichning akustika bobidagi faoliyatida hech ishi o‘ngidan kelmagan, uni yaxshilash uchun qilgan barcha xatti-haratlari zoe ketgan edi.

Teatr bilan aloqani uzganlar safiga Arkadiy Apollonovichdan tashqari yana Nikonor Ivanovich Bosoyni ham kiritish mumkin, vaholanki, garchi u, tekin biletga ishqivoz bo‘lsa ham, teatrga aslo daxddorligi yo‘q edi. Hozir Nikonor Ivanovich nainki bironta teatrga (xoh u pulli bo‘lsin, xoh tekin) boradi, hattoki hamsuhbatlar davrasida teatr mavzuida gap ochilgudek bo‘lsa, rangi quv o‘chib ketadigan bo‘lib qolgan. U nafaqat teatrni, shuningdek shoir Pushkinni va iste’dodli artist Savva Potapovich Kurolesovni ham jinidan ortiq yomon ko‘rib qolgan edi. Ayniqsa, Kurolesovni shunchalik yomon ko‘rardiki, o‘tgan yili gazetada, uning iste’dodi ayni kamolga yetgan chog‘da dunyodan ko‘z yumgani haqidagi ta’ziyanomani qora ramka ichida o‘qib qolib, Nikolay Ivanovich cho‘g‘dek qizarib ketgan va sal bo‘lmasa o‘zi ham o‘sha Savva Potapovich orqasidan yo‘rg‘a chiqarayozgan edi, keyin u: «Ajab bo‘pti!» — deb baqirib yuborgandi. Bu ham kifoya qilmay, Nikonor Ivanovich o‘sha kuni kechqurun Sadovaya ko‘chasiga yog‘du sochayotgan to‘linoy bilan bir o‘zi ulfatchilik qilib, esidan og‘gungacha ichib g‘irt mast bo‘lgandi, zero taniqli artistning o‘limi qator noxush hodisalarni eslatgan edi unga. Nikonor Iva-novich har qadah ko‘targan sari, o‘zi mushohada qilgan odamlar safi uzaya bordiki, bu mal’un qiyofalar safida Gerardovich Dunchil ham, go‘zal Ida Gerkulanovna ham, urishqoq g‘ozlar egasi mallasoch odam ham, sofdil Nikolay Kanavkin ham bor edi.

Xo‘sh, ana shu odamlarning holi nima kechdi ekan? Ie, salomatliklari kerak! Ularga hech nima bo‘lgani yo‘q, bo‘lishi ham mumkin emas, chunki ular hech qachon hayotda bo‘lgan emas, shuningdek, istarasi issiq konferanse-artist ham, teatrning o‘zi ham, valyutalarni yerto‘laga yashirib chiritib yotgan xola — qurumsoq kampir Poroxovnikova ham, inchunun, olti karnaylaru sulloh

oshpazlar ham bo'lmagan. Bularning hammasini palid Korovyovning ta'siriga uchgan Nikonor Ivanovich tushida ko'rgan edi. Tushga kirgan shu qiyofalar orasida yagona tirik odam aynan o'sha artist Savva Potapovich bo'lib, u ham radioda ko'p chiqib turganligi sababli Nikonor Ivanovichning xotirasiga singib ketgan va shu bois uning tushiga kirgan edi.

Unda, balki Aloiziy Mogarich ham bo'lmagandir? E, yo'q! Bu shaxs nafaqat bo'lgan, hatto hozir ham yashab turipti, yana aynan Rimskiy iste'fo bergan o'rin, ya'ni Varete direktori lavozimida ishlab turipti.

U Volland huzurida bo'lgach, taxminan bir kecha-kunduzdan keyin hushiga kelib, o'zini Vyatkaga yetay deb qolgan poezdda ko'rgan va o'zining negadir esi og'ib, Moskvadan bosh olib chiqib ketganini, boz ustiga, shim kiyishni unutib, hech keragi bo'lmagan uy daftarini o'g'irlab kelganini fahmlagan. Keyin u juda katta pul evaziga provodnikdan bitta yag'iri chiqib ketgan eski gaim sotib olib, Vyatkadan orqasiga qaytgan. Lekin, evoh, o'zi istiqomat qilib turgan uyni topa olmagan. U choldevorpi yong'in ship-shiydam qilib yalab ketgan edi. Biroq Aloiziy g'oyat uddaburon odam edi, shunga ko'ra, ikki haftadan keyin u Bryusov tor ko'chasida chi-royli bir xonaga joylashib oldi, yana bir pecha oydan keyin esa u, ko'ribsizki, Rimskiyning kabinetida o'tiribdi-da. Ilgari Rimskiy Styopaping dastidan qanchalik mashaqqat chekkap bo'lsa, endi Varenuxa Aloiziyning dastidan shunchalik qiynalib jig'ibiyron bo'lardi. Hozir Ivan Savelevich faqat, zora-mora bu Aloiziy Varededan olib biron yerga gumdon qilishsa, degan armon bilan yashardi, chupki uning qadr don yor-do'stlari davrasida pichirlab aytgan gaplariga qaraganda, «umri bino bo'lib, Aloiziyga o'xshagap ablahni hech qachon ko'rmaganmish va bu mal'un Aloiziyning qo'lidan har qanaqa badkorlik kelarmish».

Ehtimol ma'mur chindapam g'arazgo'y odamdir. Chunki Aloiziyning bironta badkorlikka qo'lganini hech kim ko'rmagan, umuman, u hech qanday ish qilmagan, agar bufetchi Sokovning o'rniga yangi bir odam tayinlanganini hisobga olmasak. Aidrey Fomich Sokov esa Volland Moskvada paydo bo'lganidan keyin o'n oycha vaqt o'tgach MDUning Birinchi shifoxonasida jigar rakidan vafot etdi.

Ha, oradan bir necha yil o'tdi va ushbu kitobda haqqoniy tasvirlangan voqealar xiralashib, odamlar xotiridan o'chib ketdi. Lekin ayrim kishilarning xotirasidan hamon o'chmagan edi u voqealar.

X,ar yili bahorda tantanali to'linoy oqshomida Patriarx ko'li bo'yidagi jo'ka daraxtlari tagida o'ttiz-o'ttiz ikki yoshlarga kirgan bir odam paydo bo'ladi. Odmigina kiyingan bu mallasoch, ko'kko'z odam — tarix va falsafa institutining xodimi professor Ivan Nikolaevich Poniryovdir.

Bu yerga kelib, u har doim bitta skameykaga — o'sha mash'um oqshomda, hozir hamma unutib yuborgan Berlioz bilan o'tirgan skameykaga o'tiradi. Ha, o'shanda umrining oxirgi daqiqalarini yashayotgan Berliozning ko'ziga oy pracha-parcha bo'lib bo'linayotgandek tuyulgan edi.

Endi esa u bir butun — to'linoy bo'lib, kunbotar chog'da oq, undan keyinroq — betida ajdarvash dog' hosil qilgan zarrin tusga kirib sobiq shoir Ivan Nikolaevichning boshi uzra suzar va ayni paytda yuksak samoda bir yerda muallaq qotib turardi.

Ivan Nikolaevichga hamma narsa ayon, u hamma gapdan voqif, hamma narsani tushunadi. U yoshligida badkirdor gipnozchilardan talafot ko'rganini, shundan keyin davolanib, axiri shifo topganini ham biladi. Lekin shu bilan birga, u ba'zi mushkulotlarni yenga olmasligini ham biladi. Chunonchi, u mana shu bahorgi to'linoy oqshomi ta'siridan o'zini ihota qilishga o'zidir. Shu payt yaqinlashib kelishi bilan, bir zamonlar jome tepasidagi besh shamli qandildan balandda muallaq turgan tun yoritg'ichi to'lishib oltin rang kasb etadiyu Ivan Nikolaevich bezovta bo'lib, asabiylashadi, ishtahasi bo'g'iladi, uyqusi qochadi va oyning to'lishishini kuta boshlaydi. To'linoy oqshomi kelganda esa hech bir kuch uni uyda ushlab qola olmaydi. Kechga yaqin u uyidan chiqib, to'g'ri Patriarx ko'li tomon yo'l oladi.

Ivan Nikolaevich bu yerdagi skameykada o'tirar ekan, endi o'zi bilan o'zi oshkora gaplashadi, papiros chekadi, suzuk ko'zlarini goh oyga, goh yodida yaxshi saqlanib qolgan o'sha mash'um turniketga qaratadi.

U shu zaylda bir-ikki soat o'tirib, keyin o'rnidan turadi-da, har gal bitta marshrut bo'yicha, ya'ni spiridonovkadan o'tib Arbatga ulangan tor ko'chalar tomon yo'l oladi, lekin uning matlgosiz boquvchi

ko‘zlari bu payt hech narsani ko‘rmaydi.

U neft do‘koni yonidan o‘tib, ko‘hna gaz fonusi qiyshayib osilib turgan muyulishdan buriladi va shu yerdagi panjara devor oldiga oyoq uchida yurib boradi. Panjara ortida hali yashil libos kiyib ulgurmagan muhtasham bog‘ bo‘lib, bog‘ o‘rtasida goti-ka uslubida qurilgan imorat qad ko‘targan. Imoratning uch tabaqali derazalar o‘rnatilgan bo‘rtiq xonali tomoni oy yog‘dusiga cho‘mgan, narigi tomoni esa qop-qorong‘i.

Professor bu yerga uni nima boshlab kelayotganini ham, bu binoda kim yashashini ham bilmaydi, lekin to‘liq oqshomida o‘z ra‘yiga qarshi ish tutmasligi kerakligini yaxshi biladi. Bundan tashqari, u panjara ortidagi bog‘da mudom muqarrar bir manzaraning shohidi bo‘lishini ham biladi.

Har gal bu bog‘da u pensne taqqan, jikkak soqol, yuz tuzilishi xibl cho‘chqanikiga o‘xshab ketuvchi basavlat bir keksa odamning skameykada o‘tirganini ko‘radi. Ivan Nikolaevich shu binoda istiqomat qiluvchi bu odamni hamisha bir alpozda: ko‘zlarini oyga tikib, xayol surib o‘tirgan holda ko‘radi. Ivan Nikolaevichga yana shu iarsa ma‘lumki, bu keksa odam oyga to‘yib-to‘yib qarab olgach, nigohini albatta bo‘rtiq xona derazasiga qaratadi va xuddi hozir deraza tabaqalari ochilib, u yerda g‘ayrioddiy bir narsa paydo bo‘lishini kutayotganday, ko‘zini lo‘q qilib o‘tiraveradi.

Bundan keyin ro‘y beradigan hamma voqeani Ivan Nikolaevich yod biladi. Endi u albatta engashib, panjara panasiga yaxshiroq berkinib olishi kerak, zero skameykada o‘tirgan odam bezovtalanib, hozir boshini har tomonga bura boshlaydi, pari-shon ko‘zlarini havoga tikib, bir nimalarni tutmoqchi bo‘larkan, albatta, huzurlanib jilmayadi, keyin qandaydir ezgu hasrat bilan xo‘rsinib, qo‘llarini bir-biriga uradi-da, baralla ovoz bilan oddiygina qilib g‘o‘ldiray boshlaydi: — Vene-ra! Venera!.. Eh, g‘irt ahmoq ekanman!..

— Yo tangrilar, tangrilar! — deb pichirlaydi shunda Ivan Nikolaevich, panjara ortida biqinib o‘tirarkan, o‘tdek porlayotgan ko‘zlarini bu sirli notanish qariyadan uzmay, — mana, oyning yana bir qurboni... Ha, bu ham xuddi men singari oyning yana bir qurboni.

Skameykada o‘tirgan odam esa bu payt nutqini davom ettiradi: — G‘irt ahmoqman! Nega, nega o‘sha jonon bilan uchib ketmadim? Nimadan qo‘rqdim o‘zi, men qari eshak! Hujjatlarni to‘g‘rilagandim! Eh, endi xap o‘tirib chidaysan, qari tentak!

Shu payt binoning oy yog‘dusi tushmagan qorong‘i tomonida deraza taraqlab ochilib, qandaydir oq narsa ko‘rinadi-yu, ayol kishining xunuk ovozi eshitiladi:

— Nikolay Ivanovich, qaerdasiz? Bu qanaqa qiliq? Nima, bezgak kasaliga muhtalo bo‘lmoqchimisiz? Choyga keling?

Shu hayqiriqdan keyin qariyaning alahlashi tugab, u hushiga keladi va soxta ovoz bilan javob qiladi: — Havoda, toza havoda nafas olmoqchiydim, jonginam! Havo biram sozki!

Shunday deb u skameykadan turadi, birinchi qavatdagi boyagi deraza yopilishi bilan o‘sha tomonga o‘g‘rincha musht do‘laytirib qo‘yadi-da, sudralganча uy tomon yura boshlaydi.

— Yolg‘on gapiryapti, g‘irt yolg‘on gaplari! O, tangrilar, shunchalik yolg‘on gapiradimi kishi! — deb g‘o‘ldiraydi Ivan Nikolaevich panjaradan uzoqlasharkan, — uni boqqa jalb qilgap narsa aslo toza havo emas, balki bu to‘liq oqshomida u oy sathida va bog‘ havosida nimanidir ko‘ryapti. O, bu qariyaning sirini bilish uchun, u yo‘qotgan va endi qo‘l cho‘zib havoda besamar axtarayotgan o‘sha Veneraning nima ekanligini bilish uchun hech nimamni ayamagan bo‘lar edim!

Shundan keyin, professor uyiga butunlay xasta bo‘lib qaytadi. Xotini, odatda, uning ahvolini payqamayotganday bo‘ladi va erini tezroq yotib uxlashga undaydi, Lekin o‘zi yotmaydi, qo‘lida kitob bilan chiroq yonida o‘tirarkan, uxlab yotgan eridan mahzun ko‘zlarini uzmaydi. U Ivan Nikolaevichning tong chog‘ida alam bilan chinqirib uyg‘onishini va o‘zini har yoqqa otib, yig‘lay boshlashini biladi. Shu bois uning oldida dasturxonda spirtlangan shprints bilan quyuyq choy rangidagi suyuqlikli shishacha shay yotardi.

Mana, nihoyat, og‘ir xasta odam bilan umr qilgan bu bechora ayol bexavotir uxlashi mumkin. Ivan Nikolaevich endi to ertalabgacha baxtiyor chehra bilan tinchgina uxlaydi va xotini uchun mavhum,

ammo qandaydir dabdabali va saodatli tushlar ko'rib yotadi.

Har yili bahorda, to'linoy kechasi bu olimni bitta narsa uyg'otadi va ayanch bilan chinqirishga majbur etadi. Zero tushida uning ko'zi oldida o'sha o'ta badbashara puchuq jallod paydo bo'ladi, jallod hansiragancha bir sakrab ustunga bog'langan va endi jinni bo'lib qolgan Gestasning yuragiga qo'lidagi uzun nayzani botiradi. Jallodning o'zi-ku uncha qo'rqinchli emas, lekin olimning xobida qaynab-toshib ro'yi zaminga oqib tushayotgan allaqapday bulutdan vujudga kelgan ziyo dahshatliroq ediki, bunday hol faqat olamshumul falokat paytidagina sodir bo'lishi mumkin.

Ukoldan so'ng uyqudagi Ivan Nikolaevichning ko'zi oldida hamisha hamma g'tarsa o'zgaradi. U yotgan to'shakdan deraza tomon keng oydin yo'l cho'ziladi va yo'lga alvonrang astarli oq rido kiygan odam chiqib, oy sari yura boshlaydi. U bilan yonma-yon uzun ko'ylagining uvadasi chiqib, afti badbashara bo'lib ketgan bir yigit boradi. Ular nima to'g'ridadir qizg'in suhbatlashishadi, bahslashishadi, chamasi, bir nimada kelisholmayotganga o'xshaydilar.

— Yo tangrilar, tangrilar, — deydi rido kiygan odam o'z hamrohiga takabburona boqib, — qanday bema'ni qatl! Lekin sen marhamat qilib ayt-chi, — shunday derkan, uning chehrasidagi takabburlik o'rnida tavallo paydo bo'ladi, — axir qatl bo'lmagan-ku! O'tinaman sendan, ayt, bo'lmagan-a?

— Ha, bo'lmagan albatta, — deb javob qiladi hirqiroq ovoz bilan hamrohi, — o'zi senga shunday tuyulgan.

— Gapingning rostligiga ont ichasan hammi? — xushomadona ohangda so'raydi rido kiygan odam.

— Ont ichaman, — deydi uning hamrohi va ko'zlarida jilva naydo bo'ladi.

— Men uchun shuning o'zi kifoya! — bo'g'iq ovoz bilan chinqiradi rido kiygan odam va hamrohini yetaklagan tabora yuksakka — to'linoy sari o'rlab chiqaveradi. Hirsday keladigan bir ko'ppak ular orqasidan viqor bilan bamaylixotir ergashadi.

Shunda birdan oydin yo'l qaynab, oy yog'dusidan daryo vujudga keladi, u qirg'oqlardan tushib oqa bosh-laydi. Oy hukmfarmolik qiladi, yayrab-yashnaydi, u raqs tushadi, sho'xlik qiladi. Shunda oy yog'dusi oqimi ichida go'zallikda beqiyos bir ayol paydo bo'ladi va atrofiga qo'rqa-pisa boqayotgan soqoli o'sib ketgan bir odamning qo'lidan yetaklab, uni Ivanning huzuriga boshlab keladi. Ivan Nikolaevich bir qarashdayoq u odamni taniydi. Bu — o'sha bir yuz o'n sakkizinchi, uning tungi mehmoni. Ivan Nikolaevich xobida unga qo'llarini uzatdi va intizorona boqib so'raydi:

— Demak, shu bilan hammasi tugabdi-da!

— Ha, tugadi, shogirdim, — deb javob qiladi bir yuz o'n sakkizinchi, ayol ham Ivanga yaqin borib, deydi:

— Albatta, shu bilan tugadi. Hammasi tugadi, umuman, har qanday narsaning ham nihoyasi bo'ladi... Hozir sizning peshonangizdan o'paman-u, keyin hammasi yaxshi bo'ladi.

U engashib Ivanning peshonasidan o'padi, Ivan esa ayol sari talpinib uning ko'zlariga tikiladi, lekin ayol chekinib-chekinib borib, o'z hamrohi bilan birgalikda to'linoy sari ravona bo'ladi.

Shunda oyning jazavasi tutib, o'z yog'dusini to'g'ri Ivanning ustiga yog'diradi, shu'lasini har tomonga sochadi, xona oy shu'lasiga g'arq bo'ladi, shu'la dolg'alanib, tosha boshlaydi va Ivanning karavotini ko'mib yuboradi. Ana shundan keyin Ivan Nikolaevich baxtiyor chehra bilan mast uyquga ketadi.

Ertasi kuni ertalab u indamay, ammo xotirjam va sog'lom bo'lib uyg'onadi. Professorning ukollardan ilma-teshik bo'lib ketgan xotirasi tinchib qoladi va kelasi to'linoy tunigacha uni hech kim bezovta qilmaydi: na Gestasning puchuq qotili, na Iudeyaning toshbag'ir beshinchi prokuratori chavandoz Pontiy Pilat.

1929—1940

Tamom

IZOHLAR

Amazonka — qadimgi yunon mifologiyasida jangovar suvori ayol.

Aramoylar — kelib chiqishi arabistonlik boʻlgan somiyalar qabilasi.

Attis — yunon mifologiyasida Frigiyadap chiqqan xudo. Ammo uning boʻlganligi mavhum.

Belztaj — teatr zalida parter va amfiteatrdan yuqoriroqqa joylashgan balkonning eng oldingi qatorlari.

Broken — Germaniyadagi Garts togʻining choʻqqisi boʻlib, nemis xalq afsonalari va rivoyatlarida taʼkidlanishicha, goʻyo bu yerda bahor bayrami arafasida (1 mayga oʻtar kechasi) jinlar bazmi boʻlar emish.

Buyuk irod (miloddan oldingi 73—4 yillar) — 40-yildan Iudeya shohi. Taxtni Rim qoʻshinlari koʻmagida qoʻlga kiritgan. Oʻta darajada riyosatparast va badgumon zolim boʻlgan. Oʻzining raqibi deb shubha qilgan hamma odamni oʻldiravergan. Rivoyatlarga qaraganda, Isoning tugʻilganidan darak topib, mamlakatdagi barcha chaqaloqlarni qilichdan oʻtkazgan emish.

Vampir — afsonalarda goʻrdan chiqib odamlarning qonini soʻruvchi maxluq.

Vetap Anri (1820—1881) — Belgiya skripkachisi va kompozitori. Bryussel konservatoriyasining professori.

Galileya — shimoliy Falastinda tarixiy viloyat. Injil talqini boʻyicha Isoni targʻib qilgan asosiy rayon.

Gomunkul — oʻrta asr kimyogarlarining xayoliy tasavvuricha kimyoviy usul bilan yaratish mumkin boʻlgan odamzod.

Yershalaim — Yerusalim, yaʼni Quddus shahri.

Jokey — sportchi chavandoz.

Igemon — yunoncha Hegemon soʻzidag olingan boʻlib, dohiy, rahbar maʼnolarini bildiradi.

Isrofilning suri — xristian dini aqidasisiga koʻra, qiyomat kuni farishta Isrofil sur (karnay) chalarmish va buning ovozigga jamiki jonzotlar kayta tirilarmish.

Iudeya — Janubiy Falastiida Rimga qaraptli viloyat (milodiy 6—395 yillar).

Kaligula Gay Kesar (12—41 yillar) — Rim imperatori (37-yildan). Ashaddiy fosiq boʻlgan. Uziga xuddi xudoga sigʻingandek sigʻinishlarini talab qilgan. Kaligula oʻz shaxsiy gvardiyasining sarkardasi tomonidai oʻldirilgan.

Kapeldiner — teatrdan biletlarni tekshiruvchi va zalda tartib sakdovchi odam.

Kenturion — qadimgi Rim qoʻshinida Kenturiya (qarang) boshligʻi.

Kenturiya (Senturiya) — qadimgi Rimda yuz kishilik otryad.

Kohorta — Rim piyoda qoʻshinida taktik qism. Lafonten (1621 —1695) — Buyuk frantsuz masalnavisi. Legion — qadimgi Rim qoʻshinida yirik harbiy qoʻshilma.

Manipul — qadimgi Rim qoʻshinida tarkibida ikki kenturiya (qarang) boʻlgan harbiy boʻlinma.

Manuskript — odatda qadimgi qoʻlyozmalar shunday nomlanadi.

Marduk — Bobil panteonida Markaziy iloh. Bobil shahrining bosh xudosi.

Masiho — bu oʻrinda yahudiy dinining talqini boʻyicha, yahudiy xalqini ozod etish uchun zohir boʻlajak afsonaviy xaloskor.

Melpomena — qadimgi yunon mifologiyasida toʻqqizta muzadan biri, fojiviy asarlar homiysi.

Messalina Valeriya — Uchinchi Rim imperatori Klavdiyning xotini. Oʻzining fohishaligi va badqahrligi bilan dovuq qozongan. Klavdiyning yoʻqligidan foydalanib, oʻz oʻynashi Silliyga oshkora erga tegadi. Lekin imnerator qullikdan ozod qilgan Nartsis bilan Pallas Messalinani sudga berib, uni oʻlinga hukm qilishlariga muvaffaq boʻladilar.

Nison oyi — Isroil davlati kalendarida yilning birinchi oyi boʻlib, u hamisha bahor fasliga toʻgʻri keladi. Nison oyining 15-kuni, yaʼni yahudiylar Misrdan ozod boʻlib chiqqan kun Pasxa bayrami kuni deb hisoblangan.

Oziris — Misr tangrisi, ziyo va issiqlik xudosi.

Poligimniya — qadimgi yunon mifologiyasida to‘qqizta muzadan biri, gimnlar homiysi.

Pontiy Pilat — Rim imperiyasining Iudeyadagi noibi (milodiy 26—36 yillar). Uta shafqatsizligi bilan dong qozongan. Iosif Falaviyning yozishicha va tavrot talqinicha, Iso payg‘ambar uning hukmi bo‘yicha chormix qilinganmish.

Privat-dotsent — xususiy tarzda saboq beruvchi degan ma‘noni bildiradi. Revolyutsiyadan oldingi Rossiyada va ayrim xorijiy mamlakatlarda oliy maktab o‘qituvchisining ilmiy unvoni.

Prozektor — kasalxonalarda murdani yorish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis.

Prokurator — qadimgi Rimda imperator noibi.

Rampa — sahna oldiga o‘rnatilgan chiroqlarni tomoshabinlar ko‘zidan to‘sib turuvchi pastak to‘siq.

Sekst Empirik — qadimgi yunon faylasufi va olimi. Skeptitsizm vakili. Mantiq tarixini yaratgan eng dastlabki olimlardan biri.

Sillogizm — mantiq ilmida ikki fikrni taqqoslab, ularning natijasi bo‘lmish uchinchi fikrni keltirib chiqarish nazariyasi,

Sinedrion — qadimgi Iudeyada oqsoqollar kengashi. Xukumat va sud ishlari bilan shug‘ullanuvchi oliy diniy mahkama.

Skuratov (Malyuta) — Ivan Grozniyning a‘snlaridan biri. Terrorchi oprichniklar boshlig‘i. Ko‘p taniqli shaxslarni qatl etishda qatnashgan. 1570 yildagi Novgorod yurishida ommaviy qatlga boshchilik qilgan.

Solovkin — Oq dengizdagi xilvat orollardan biri, u yerda faqat monastirlar bo‘lgan.

Taliya — qadimgi yunon mifologiyasida to‘qqiz muzaning biri; komediya asarlari homiysi.

Tallif — etagi uzun ko‘ylak.

Tatsit Publiy - Korneliy Rumo tarixchisi,

Utgang - 16 kitobdan iborat «Solnoma»si mashxurdir. (Taxminan 53—54 yillarda tug‘ilib, I 17 136 yillarda o‘lgan).

Tetradraxma — to‘rt draxma qalinlikdagi qadimgi yunon aqchasi bo‘lib, aksariyati kumushdan, ba‘zan esa oltindan ham bo‘lgan.

Tetrarx — Rim imperiyasi lashkarining to‘rt dan bir bo‘lagini boshqaruvchi hukmdor.

Tiveriya — Falastindagi shahar.

Tribun — qadimgi Rimda qo‘shinlarda tribunlar ma‘muriy va xo‘jalik xizmati vazifalarini bajargan.

Filon Iskandariy — Iudeya faylasufi (miloddan oldingi 20-yilda tug‘ilib, milodiy 54-yillarda o‘lgan).

Shtraus David Fridrix (1808—1874) — nemis teologi (ilohiyot ilmi bilan shug‘ullanuvchi olim) va faylasufi, «Isoning hayoti» nomli kitobda injilning haqqoniyligini inkor etgan, Isoni tarixiy shaxs deb hisoblagan.

O‘n ikki xudo jamoasi — Rim mifologiyasida eng oliy tangrilar guruhi, Bular: Yuiiter, Neptup, Mark, Apollon, Vulkan, Merkuriy, Yunona, Venera, Minerva, Diana, Vesta va Serera. Bu o‘n ikki xudo, tangrilarnipg Yupiter boshchiligidagi oliy kengashini tashkil qilgan,

Qaysar — podsho.

Qaysariya — salganat.

Hemikraniya — qattiq bosh og‘rig‘i. Boshniig bir pallasi og‘riydi.

Hippodrom — ya‘ni ippodrom, otlar poygasi o‘tkaziladigan maydon. otchopar.